

Grad Pirot, Fakultet za Menadžment Zaječar, Univerzitet
Metropolitan Beograd, UO Privredna komora Pirot

ZBORNIK RADOVA

Međunarodna naučna konferencija

Regionalni razvoj i prekogranična saradnja

Pirot, jul 2018.

**Grad Pirot, Fakultet za Menadžment Zaječar, Univerzitet Metropolitan
Beograd, UO Privredna komora Pirot**

REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRAIČNA SARADNJA

Redaktor:

doc. dr Dragan Kostić

Pirot, jul 2018

**Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije
REGIONALNI RAZVOJ I PREKOGRANIČNA SARADNJA**

Organizatori konferencije:

Grad Pirot, Fakultet za menadžment Zaječar, Univerzitet Metropolitan Beograd, UO
Privredna komora Pirot

Izdavač:

UO Privredna komora Pirot

Uredili:

Doc dr Dragan Kostić

Aleksandar Simonović

Vladan Stojanović

Recenzenti:

Akademik Prof. Ninoslav Stojadinović; Prof. Danilo Ž. Markovic; Prof. Jadranka Đurović Todorović; Prof. Mile Ilic; Prof. Petar Andjelkovic, PhD, Prof. Aristotelis Naniopoulos; Prof. Milovan Ilić; Prof. Zoran Matevski; Doc. dr Aleksandar Djordjevic; Prof. Silvana Ilić; Prof. Dalibor Miletić; Doc. dr Dragan Kostic; Mr Goran Stamenović; Prof. Stati Statev; Prof. Ciprian Sava; Dražen Bogic; Doc. dr Jan Polcyn.

Tehnička obrada: Vladan Stojanović, Aleksandra Madić, Goran Ćirić, Goradana Simonović, Ivana Mijalković

Štampa:

UO Privredna komora Pirot

ISBN 978-86-900497-0-7

Tiraž: 10

© 2018 Ugovorna Okružna Privredna komora Pirot

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, čuvan u sistemu za pretraživanje ili prenositi u bilo kom obliku ili na bilo koji način, bez prethodne pismene dozvole izdavača.

PREDGOVOR

Zbornik radova koji je pred čitaocem sadrži 48 radova radova koji su posvećeni raznorodnosti problemsko tematskih celina o regionalnom razvoju i prekograničnoj saradnji. Ovom konferencijom, koja je održana 2. decembra 2017. godine, sa temom *Regionalini razvoj i prekogranična saradnja* Pirot, grad na jugoistoku zemlje Srbije gde odvajkada žive vredni (pomalo štedljivi) domaćini, na vekovnom "drumu" kojim su hodili ljudi dobronamerni ali i oni koji to nisu, vojske koje su dolazile ali i ponizno odlazile, sebe upisuje u red gradova koji teže i ka naučnom uzletu.

Tema je, sudeći po velikom broju prijavljenih radova, iako je reč o prvoj konferenciji, naravno sa namerom da postane tradicionalna i dugo traje, iz zemlje ali i iz 8 zemalja iz inostranstava izazvala veliku pažnju svih generacija naučnih radnika, počev od doajena nauke do istraživača saradnika. Raznovrsnost pristupa i profesionalnih orijentacija autora, koja je dobrodošla, daje nadu da će ova tema koja ima izuzetan značaj za razvoj svakog društva, biti rasvetljena na adekvatan način. S razložnim uverenjem očekujemo da naučna saznanja i plodotvorna razmena mišljenja doprinesu ne samo teorijskom rasvetljavanju problema, već da budu od koristi kako akademskoj zajednici tako i društvenim akterima.

Zahvaljujemo se svima koji uzimaju učešće u radu naučne konferencije, na poslatim radovima, očekujemo kvalitetna izlaganja i naravno svima želimo dobrodošlicu u gradu na Nišavi.

U Pirotu,

juna 2018.

Uređivački odbor

P. A. i D. K.

SADRŽAJ

1.	Dragan Ž. Djurdjević, Miroslav D. Stevanović NATIONAL SECURITY ASPECTS OF LOCAL DEVELOPMENT	11
2.	Dejan Riznić, Danijela Durkalić, Tijana Riznić REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF SERBIA: IMPLICATIONS FOR THE FUTURE	19
3.	Dragan Č. Kostić, Vladan S. Vasić ALATI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U FUNKCIJI NOVE INDUSTIJALIZACIJE LOKALNIH SAMOUPRAVA	31
4.	Zoran Matevski, Dushka Matevska EDUCATION AS A FACTOR IN STRENGTHENING SOCIAL COHESION IN R. MACEDONIA	51
5.	Irena Đalić PREDUZETNIŠTVO KAO POKRETAČ PRIVREDNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRPSKE	59
6.	Urška Fric E-SIMBIOZA – COLLABORATIVE E-PLATFORM FOR PUBLIC, ECONOMIC AND NON-PROFIT STAKEHOLDERS IN SLOVENIA	67
7.	Ljubinka Radosavljević, Grdović Tomislav BRŽE INOVACIJE, VEĆA KONKURENTNOST	77
8.	Biljana Ilić KVALITET ŽIVOTA KAO DRUŠTVENA KOMPONENTA ODRŽIVOG RAZVOJA SRBIJE	85
9.	Silvana Ilić, Milica Paunović FINANSIRANJE JEDINICA LOKALNIH SAMOUPRAVA U CILJU USPEŠNOG FUNKCIONISANJA	97
10.	Miroslav Milutinović, Andon Kostadinović ULAZAK SRBIJE U EVROPSKU UNIJU JEDAN OD NAJVAŽNIJIH PRIORITETA PRIVREDNOG RAZVOJA	109
11.	Dragan Penezić IZGRADNJA EFIKASNOG SISTEMA ZAŠTITE KONKURENCIJE U SRBIJI	117
12.	Dragan Penezić KONCEPT POSLOVANJA KROZ RAZVOJ PARTNERSTVA JAVNOG I PRIVATNOG SEKTORA	129
13.	Mladjan Maksimovic, Cipriana Sava, Darjan Karabasevic RESOURCES AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM OF STARA PLANINA MOUNTAIN	141

Zbornik radova - Regionalni razvoj i prekogranična saradnja

14.	Sanela Arsić APSENTIZAM I FLUKTUACIJA ZAPOSLENIH U ISTOČNOJ SRBIJI	151
15.	Đurica Nikolić CARINSKA SLUŽBA U FUNKCIJI REGIONALNOG RAZVOJA I PREKOGRANIČNE SARADNJE	159
16.	Radica Nedeljković DOMAĆE, A SVETSKO – BRENDOVI KAO RAZVOJNA ŠANSA POGRANIČNIH OPŠTINA	171
17.	Nebojša Stojković, Sanja Radonjić PROIZVODNJA ORGANSKE HRANE KAO FAKTOR RAZVOJA PIROTSKOG OKRUGA	179
18.	Sanela Arsić, Ivan Svrkota ULOGA ZAPOSLENIH I MENADŽERA KOD SPROVOĐENJA REINŽENJERINGA U POSLOVNOM OKRUŽENJU	189
19.	Dejan Riznić, Ana Dukić STRATEGIC PARTNERSHIPS AS A FORM OF INTERNATIONAL COOPERATION	201
20.	Katarina Zakić, Meixing Sun KINESKI REGIONALNI MODEL RAZVOJA - STRATEŠKE LEKCIJE	213
21.	Petar Anđelković REGIONALIZACIJA I (ILI) BEOGRADIZACIJA SRBIJE	227
22.	Nemanja Anđelković, Marko Stanojević OBRAZOVNI KAPITAL ŠANSA ZA RAZVOJ POGRAČNIH REGIONA	239
23.	Jadranka Đurović-Todorović, Marina Đorđević UBLAŽAVANJE REGIONALNIH NEJEDNAKOSTI PRIMENOM PORESKIH OLAKŠICA I OSLOBOĐENJA U SISTEMU OPOREZIVANJA DOBITI U REPUBLICI SRBIJI	249
24.	Teodora Simonović, Igor Mladenović ZNAČAJ AKCIONARSKOG DRUŠTVA ZA UPRAVLJANJE SLOBODNOM ZONOM "PIROT" ZA NIVO ISPLAĆENIH NETO ZARADA U PIROTSKOM OKRUGU	263
25.	Aristotelis Naniopoulos, Julia Tapali CREATING A CULTURAL DIPOLE IN THE CITIES OF SERRES (GR) AND PETRICH (BL) IN THE FRAME OF INTERREG REGIONAL COOPERATION	273
26.	Radomir D. Đorđević DRUŠTVENO-KULTURNI ZNAČAJ REGIONALNO-GLOBALNOG RAZVOJA I PREKOGRANIČNE SARADNJE	285
27.	Небојша Ранђеловић РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА У ПРОГРАМУ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА И ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ПОКРЕТА	295

28.	Dejan Bogdanović, Sanela Arsić PRIORITIZATION OF THE PROJECTS IN ORDER TO ADVANCE TOURISM IN BOR MUNICIPALITY	305
29.	Sanela Arsić, Anđelka Stojanović ULOGA I ZNAČAJ KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI U SAVREMENOM POSLOVANJU ORGANIZACIJA U SRBIJI	317
30.	Gabrijela Popović, Sanja Stojanović VIŠEKRITERIJUMSKA ANALIZA PROJEKATA USMERENIH NA UNAPREĐENJE SMEŠTAJNIH KAPACITETA NA STAROJ PLANINI	329
31.	Dalibor Miletić, Krunislav Sovtić SIROMAŠTVO KAO NACIONALNI I REGIONALNI PROBLEM REPUBLIKE SRBIJE	339
32.	Goran Stamenović, Dejan Rančić PRIMENA SAVREMENIH INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U CILJU PROMOCIJE TURIZMA I OČUVANJA KULTURNOG NASLEĐA	351
33.	Yoanna Ivanova PROSPECTS IN THE PRODUCTION AND MARKETING OF ORGANIC PRODUCTS IN SOUTHEAST EUROPE	361
34.	Boyko Doychinov THE ROLE OF REGIONAL CLUSTER APPROACH IN THE SUPPORT OF SME - S IN SUSTAINABLE FOOD VALUE CHAINS AND MARKET STRUCTURES (BULGARIAN CASE)	371
35.	Vesna Janković-Milić, Jelena Stanković MIGRATION, LABOR MARKET AND ECONOMIC DEVELOPMENT: ANALYSIS OF THE REGION OF SOUTH AND EASTERN SERBIA INDICATORS	381
36.	Dušan Cvetanović, Slobodan Cvetanović, Dražen Bogić RASTUĆI ZNAČAJ KONCEPTA REGIONALNIH INOVACIONIH SISTEMA ZA EKONOMSKI I DRUŠTVENI RAZVOJ	391
37.	Milena Trgovčević Prokić JAVNOBELEŽNIČKA DELATNOST KAO DOPRINOS REGIONALNOM RAZVOJU	399
38.	Andon Kostadinović OBRAZOVNA (NE)JEDNAKOST I RAZVOJ POGRANIČNIH REGIONA	411
39.	Tatjana Panić Živković, Goran Milenković UPRAVLJANJE PROMENAMA KAO SREDSTVO ZA POSTIZANJE MAKSIMALNOG EFEKTA PROJEKTA	419
40.	Carmen Adina Pastiu, Ranka Mitrovic REENGINEERING THE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT IN MODERN ORGANIZATIONS	427

Zbornik radova - Regionalni razvoj i prekogranična saradnja

41. **Ljubica Nikolić, Aleksandar Mojašević** 437
[FINANSIRANJE INVESTICIJA EMISIJOM OBVEZNICA](#)
42. **Georgi Biserov Nikolov, Nikolay Ivanov Tsonkov** 449
[IMPROVEMENT OF EUROPEAN POLICIES FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS](#)
43. **Сара Митић** 457
[ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И СЕЉАЧКЕ ЗАДРУГЕ](#)
44. **Mile Ilić, Nenad Hafner** 465
[INSTITUCIONALNI OKVIR ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA SA OSVRTOM NA LOKALNU ZAJEDNICU](#)
45. **Dobriša Sudimac Mratinkovic, Biljana Stankovic** 475
[REGIONAL DEVELOPMENT AS A ROADMAP TO SUCCESSFUL CROSS BORDER PROJECTS](#)
46. **Aleksandar Đorđević, Natalija Bogdanović** 487
[ПОЛОЖАЈ ПИРОТСКОГ КРАЈА ПОСЛЕ ОСЛОБОДИЛАЧКИХ РАТОВА 1877-1878. ГОДИНЕ](#)
47. **Evangelos Genitsaris, Aristotelis Naniopoulos** 495
[TOWARDS DESIGNING AND CREATING A MULTIMODAL DEVELOPMENT CENTRE IN THESSALONIKI, IN A CHALLENGING ERA FOR THE GREEK FREIGHT TRANSPORT INDUSTRY](#)

NATIONAL SECURITY ASPECTS OF LOCAL DEVELOPMENT

Dragan Ž. Djurdjević, PhD¹

Miroslav D. Stevanović, PhD²

Abstract: *In this article, we propose that local development, today, has become related to national security. In that context, we observe the potential impact of supranational factors through subnational development mechanisms for the vital values of a state. The aim of this paper is to focus the significance of national economic system for national security, and the challenges it faces in interconnected and globalized world. We find that tendencies like financialization, dominance and market concentration can generate challenges through nontransparent financial mechanisms, suffocating markets or destroying environment. The vital question for local development, therefore, becomes how to converge in national economic system, which can provide competitiveness, but also stability for the workforce, water, food and energy supply, or social relations. We conclude that this cannot be overcome only with managerial approach, but requires a more comprehensive quality governance at all administration levels.*

Keywords: *human security, sustainability, global creditors, managerialism.*

1. Introduction

Traditionally, national security concerns protection of vital values of a state, with a focus on national defense. This concept has, in contemporary times, been broadened, to include the issues of protection of vital economic and political interests. Today, however, it is widely accepted that a state has the responsibility to create physical and policy environment on its territory, where not only sovereignty and territorial integrity, strategic relationships, nation's core values and institutions, but also quality of life, i.e. national vision of freedoms, dignity and prosperity and the capacity to create and share wealth and living standards, are protected and enhanced.

In that context, contemporary conceptualization of national security can be decomposed into its evaluative indicators: (a) the territory of the country is intact and

¹ Associate Professor Dragan Ž. Djurdjević, PhD, Megatrend University, Serbia, ddjurdjevic@megatrend.edu.rs

² Assistant Professor Miroslav D. Stevanović, PhD, Academy of National Security, Serbia, mstvnv297@gmail.com

under the effective sovereign control of the legitimate government (territorial integrity and sovereignty); (b) the political community (nation) and the people enjoy cordial relations with neighboring nations and are free from outside control, interference or threat of aggression (external peace and harmonious foreign relations); (c) peace and harmony among different groups in the country, and cooperation and support between the government and the people (internal socio-political stability); (d) national environment capable to support sustainable development strategies and activities for the benefit and the existence of the nation and the people (ecological balance); (e) the country's economy can support national endeavors and provide citizens with opportunities to earn and live decently, deriving its strength from the people who have an organic stake (economic solidarity); (f) shared values and beliefs of the citizens handed down from their ancestors and a sense of attachment to national community and harmony regardless of possible religious, ethnic and linguistic differences (cultural cohesion and national harmony); and (g) moral and spiritual acceptance of the wisdom and righteousness of the national vision and inspiration by patriotism and national pride to participate in the pursuit of the nation's objectives (moral-spiritual consensus).

From the aspect of integrating mentioned evaluative indicators into the development, in general, the doctrine focuses the key-role of good governance, in terms operational convergence of effective leadership, thorough planning and successful implementation of the plans. (Lopez, 2013, 48)

When it comes to regional development, as a political process, practical reasons have imposed the need for considerations for impacts on environmental security. National security includes an interest to secure an adequate physical and policy environment which will further allow the creation and distribution of value and wealth. Wealth cannot be created if among the people persists insecurity or fear for personal safety. This segment has an epistemological background. Namely, to build a metaphysical infrastructure to nationhood, a culture of respected national character and national morale among population is fundamental, including through local development.

It seems necessary that the goals, like stimulating the return of the population to the economically underdeveloped areas, the implementation of measures for the improvement of industrial production, agriculture and trade, as well as the development of transport infrastructure, which significantly contribute to reducing the differences in local development within a country, are included in the national security strategy. (National Security Strategy of the Republic of Serbia, 2009, 24)

2. How local development fits national security concerns

The relationship between problems of national security and issues of regional development is primarily on the functional level, in sense of justification of the public policy decisions. As it has been shown in theoretical works, comparative analysis of models of regional development management enable identification of the general and special models and focusing on the problems of improving the governance of regional development as a factor of national security. (Antoshin, V. A.; Yershov, Y., 2015, 11)

National Security Aspects of Local Development

The strength of a given government depends on its powers of rational decision-making, which today involves the spectrum of activities available to relevant supranational and international institutions (Dreyfus, 2002, 17) In that context, local development involves decision-making with consequences directly concerning some security aspects, like energy supply (energy security), local and regional economic development, transport and communications, and thus relevant for national security.

Even if national security is viewed within traditional concept, local development remains related to protection of vital values of a state. Namely, local authorities and various legal entities, including entrepreneurs, create an industrial defense potential and carry out assignments within the scope of national defense (Strategy of Development of the National Security System of the Republic of Poland 2020, 2013, 15)

This generates preconditions for cooperation of national agencies in many fields of national security: (a) local ownership of development projects; (b) energy; (c) water; (d) social groups within integrated economic, (e) military and foreign policies (U S Government Accountability Office, 2011). In these fields, therefore, local development inevitably includes focus on flexible system of local management and response mechanisms (Allswede, 2007, 47)

The current United States' National Security Strategy explicitly makes an argument about how development is functional to national security: "Economic challenges at home demand that we understand economic prosperity as a pillar of national security" (National Security Strategy of the United States of America, 2017, 18). The document also points its role for prosperity, through: "programs that prepare American workers for high – wage jobs" (Ibid, 19).

The US National Security Strategy also points the role of development, in general, as an offensive political instrument: "aspiring partners include states that are fragile, recovering from conflict, and seeking a path forward to sustainable security and economic growth. Stable, prosperous, and friendly states enhance American security and boost U.S. economic opportunities." (ibid, 38)

The meaning of development, including on the local level, should be functionally perceived as a whole-of-government and whole-of-society approach.

3. Structural national security approach to local development

All biggest recognized global challenges, like improving health security; addressing inequality; confronting climate change; countering authoritarian regimes and extremism; and ending conflicts, require effective development responses, including on local levels. Thus, rationality requirement is that a state cannot leave local development on its territory as a spontaneous and autarchic process. Namely, a state has a natural duty to nurture a system of social and political order and the internal social structure, if it is to remain sovereign. This does not mean that private initiatives should be suppressed, but only that those which facilitate overall positive affects should be supported and stimulated.

It is often argued the rational of the current global system has, especially in the information age, evolved and that it can be identified as a new stage which is dictating dynamics (Lipuntsov, Beatch, Collier, 2017: 422). After the escalation of the global financial and economic crisis, which has been attributed to a centralized global financial and economic mechanisms, there is increasing argumentation that the strive for economic and political modernization cannot substitute the need for socio-political access (Voskressenski, 2017, 53-91), particularly for explaining the non-Western reality. that local incentives, pp

A development response includes a variety of affirmative actions, which are linked but not exclusively of economic nature. Among such responses, from the evaluative perspective, are attraction of direct investments, development (growth or development) of agriculture, industry and tourism; development of infrastructure, development of social activities, and protection of environment. From the aspect of providing national support for local developments, it is important to have a view a goal of balanced economy. In that context as priority criteria are explicated: (a) that economic development is sustainable, and (b) the economy is growing across different sectors (Chen, Lu, 2016, 2).

The rational need for national support of local development, as a political aspect which does not imply interference in market affairs, can be derived from a currently existing paradox. While the aspects of rural development, employment, equal opportunities and social inclusion, economic and social cohesion, regional policy are provided support and guidance on supranational level, like by the European Union, UN system, states are often expected only to comply to global financial and political interests and, thus.

Currently dominating approach to activating potentials for local development is that it is primarily a matter of individuals within the certain community', whose interests for development can be realized through the power and the efforts of their associations within that community', and with the assistance and support of local administrative institutions (Laratta, Nakagawa, 2013: 112).

It seems disputable that a state, even in contemporary age of globalization, can be disqualified as an autonomous actor in any process of local development on its territory. The principle reasons for this are twofold. On the practical level, since the progress is uncertain, reliance on external institutional support, including public-private partnerships, is a conceptually fragile. On the evaluative level, since the underlying interest is for the development to be sustained, it coincides with the interests of national security to provide in certain fields and aspects the support for an extended period.

In line with that, if the local social capital is to become mobilized towards development, there is a need for political will and structural support from the state. This aspect can be provided for in two parallel ways: (a) through providing institutionalization of representation of the local community, the social partners and the state agencies in relation to the local development of an area; and (b) through providing structural funds or financial mechanisms to support local development, i.e. enterprise initiatives (not general plans), with the aim to promote integrated economic, social and community development of local areas.

National Security Aspects of Local Development

Even though local, development incentives related to areas, should be local segments of integrated action towards stability and national security. This could undoubtedly be enhanced by, on the one side, devolving more state power in many aspects of life to the structures of local self-governance including planning of development, and on the other, by having predictable economic policies and strategies and provided means to support local developments which facilitate them on the local level. The balance between the two can be structurally established on national and local levels of planning, and the institutional support for local actions and local self-governing to co-ordinate and deliver solutions.

4. National Security Challenges in Local Development

Local development, as we have stated previously, is related to concerns for some broader vital national values concerns. It is therefore unavoidable to anticipate potential generators of challenges in that respect.

It is impossible to focus every possible generator of challenges, especially if they manifest through personalized or institutionalized forms. What is possible, seems to outline mechanism which may induce unfavorable conditions for nationally compatible local development.

Such mechanism is financialization, in its aspect of being an incentive to shop credits (Palley, 2013, 180). Besides the risk of functionalization of this mechanism for imposing, without military force, dominance, hegemony and imperialism, on the national level this undermines the ability of states to lead rational and sustainable economic policies. In such circumstances, without the institutional presence of the state, global financial systems of money laundering, offshoring, tax evasion industry, hedging industry, widely recognized as risky, may find suitable ground for machinations through money flows which are not motivated in purpose of projected local development.

Related risk of financialization as a global mechanism in the interest of developed countries is the matter of capability of states to control their debts. In poorer countries, inflow of capital distorts parameters. It leads to many challenges for the security of real estate ownership, pension and health funds. As it is noted in literature, this is a challenge for the long-term stability of national financial market (Aalbers, 2016, 137, 44)

Another related risk-catalyst is the dynamics of policy transfer on international level (Evans, 2017, 27). In the economic environment of high frequency trading, junk bonds and other sources of fictitious "capital", it cannot be left to local structures to determine the foundation of private capital flow, in terms of long-term interests for business operations, or just obtaining "something for nothing".

With information age, states face a specific challenge in terms of awareness about potential problems for national security related to local development. As it is noted in theory, information age has redefined the scope of the reach, while simultaneously supports local innovation in terms of transcend the boundaries national towards transnational systems (Turpin, Xielin, 2002, 11). This suggests that local initiatives are less confined by the boundaries. The consequence is that local incentives may be reintroduced

in the community in interest of capital of outside actors, or even used in other communities. With the international system of protection of intellectual rights, ideas, projects and solutions are available to the highest bidders, and local communities seeking development cannot compete in this arena.

5. Conclusion

The analysis of the potential impact of supranational factors through local development mechanisms on the vital values of a state shows that the concept of national security unites several subjects according to their common level of socio-economic development, cultural traditions and natural conditions on the territory.

Despite being focused within globalization as the condition for achieving a more balanced, free and democratic world, local development is still in primary interest of states. Therefore, the fact that in today's world there is notorious centralization of access to investment capital has direct consequences. Namely, the money flows do not necessarily have to follow interests of both sides, only those of investors. Structural analysis shows that a state, without direct participation, cannot be timely in position to recognize potential fraudulent or speculative flows into local development, and even the political interests behind them. This, since the quality of life of all citizens is responsibility of a state, is a potential national security challenge, which, as we have shown, can be faced by introducing institutional preconditions, in terms of representation and support.

There is no indication that the generation of challenges can be attributed to globalization or the information age as such. The analysis shows that misuse of mechanisms of financial power in such conditions expose weaknesses of states, which are additionally subjected to capabilities of those with greater financial and information might. We can, thus, induce that in critical matters, involving energy, drinking water, arable land, natural resources, strategic infrastructure etc., a state cannot allow itself to subdue interests of local development to the interests of national security.

The overreaching conclusion is that states facing uneven local development, should follow a framework of national economic system and directly participate, through support, in incentives which facilitate their own economic system. This would not exclude the principle challenges, but would significantly reduce potential negative influences on vital values, which cannot be left as a burden of the institutions on the local level.

REFERENCES

- Aalbers, M. B. (2016). *The Financialization of Housing: A Political Economy Approach*. Oxon/New York: Routledge.
- Allswede, M. (2007). *Medical Response to Chemical and Biological Terrorism*. In: Johnson T. (ed.), *National Security Issues in Science, Law, and Technology* (pp. 23-50) , Boca Raton: CRC Press.

National Security Aspects of Local Development

- Antoshin, V. A.; Yershov, Y. (2015). Management issues of regional development in the field of national security of the Russian Federation and the United States: A Comparative Analysis, *Voprosy Upravleniâ*. 2015, 36(5), pp. 1-10.
- Chen, Z.; Lu, M, (2016), *Toward Balanced Growth with Economic Agglomeration: Empirical Studies of China's Urban-Rural and Interregional Development*, Peking: Peking University Press; Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer.
- Dreyfus, P. G. (2002). *Border Spillover: Drug Trafficking and National Security in South America*. Université de Genève Doctoral Theses N° 636, p. 17. Retrieved from: <http://www.unige.ch/cyberdocuments/theses2002/DreyfusP/these.pdf>. Accessed on: 27.12.2017.
- Evans, M. (2017). Understanding Policy Transfers. In: Evans, M. (ed.), *Policy Transfer in Global Perspective* (pp. 10-44). Oxon/New York: Routledge.
- Laratta, R.; Nakagawa, S. (2013). Cooperative Banks and Community Development in Japan. In: S.; Alexopoulos, Y. (eds), *Financial Cooperatives and Local Development* (pp. 111-140). Oxon/New York: Routledge.
- Lipuntsov, Y.; Beatch, R.; Collier, I. (2017). Financial Market Data Collection Using the Information Model of Interagency Cooperation and the International System of Codification of Financial Instruments. In: Alexandrov D.A. et al. (eds.), *Digital Transformation and Global Society: Second International Conference, DTGS 2017, St. Petersburg, Russia, June 21–23, 2017, Revised Selected Papers* (pp. 417-430). Cham: Springer International Publishing.
- Lopez, G. (2013). Integrating National Security into Philippine Regional Development Planning. In: *The Study of National Security at 50: Re-awakenings. A Golden Anniversary Publication of the National Defence College of the Philippines* (pp. 40-68). Quezon City: National Defence College of the Philippines.
- National Security Strategy of the Republic of Serbia, Official Gazette of Republic of Serbia, No 88/2009.
- National Security Strategy of the United States of America. December 2017. Retrieved from: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2017/12/2017.pdf>. Accessed on: 27.12.2017.
- Palley, T. (2013). *Financialization: The Economics of Finance Capital Domination*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Strategy of Development of the National Security System of the Republic of Poland 2020. Resolution of the Council of Ministers of 9 April 2013, p. 15. Retrieved from: http://en-m.mon.gov.pl/p/pliki/dokumenty/rozne/2014/01/ENGLISH_SRSBN_RP_do_pobrani a.pdf. Accessed on: 27.12.2017.
- Turpin, T., Xielin, L. (2002). Introduction: Regional and National Systems of Innovation. In: Turpin, T., Xielin, L., Garret-Jones, S, Burns, P. (eds.), *Innovation, Technology Policy*

and Regional Development: Evidence from China and Australia (pp. 3-12). Cheltenham/Northampton: Edward Elgar.

U S Government Accountability Office (2011). National Security: An Overview of Professional Development Activities Intended to Improve Interagency Collaboration. Report to Congressional Committees No. 11-108. Retrieved from: <https://www.gao.gov/new.items/d11108.pdf>. Accessed on: 27.12.2017.

Voskressenski A.D. (2017). Non-Western Theories of International Relations: Conceptualizing World Regional Studies. Cham: Palgrave Macmillan.

ЛОКАЛНИ РАЗВОЈ У КОНТЕКСТУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Apstrakt: У овом чланку, постављамо тезу да је локални развој, данас, постао повезан за националну безбедност. У том контексту, посматрамо потенцијална дејства супранационалних чинилаца на основне вредности државе, преко поднационалних развојних механизма. Циљ овог рада је да фокусира значај националног привредног система за националну безбедност и изазова са којима је суочен у међуповезаном и глобализованом свету. Налазимо да механизми попут финансијализације, доминације и концентрације тржишта могу да генеришу изазове, преко нетранспарентних финансијских механизма, гушења тржишта или уништавања животне средине. Основно питање за локални развој, стога, постаје како да се уклопи у национални привредни систем, који може да обезбеди конкурентност, али и стабилност за радну снагу, воду, храну, енергију, или друштвене односе. Закључујемо да се ово не може превазићи менаџеријалистичким приступом, већ да захтева целовито квалитетну владавину на свим нивоима администрације.

Keywords: human security, sustainability, global creditors, managerialism.

Кључне речи: људска безбедност, одрживост, глобални кредитори, менаџеријализам.

REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN REPUBLIC OF SERBIA: IMPLICATIONS FOR THE FUTURE

Dejan Riznić, Full Professor ¹

Danijela Durkalić, Teaching Assistant ²

Tijana Riznić, MSc student ³

Abstract: *Modern economic processes have marked the era of globalization and regionalization. The idea of regional development relates to the tendency towards a balanced development in all economic, social, cultural, legal and political issues. It is easier to overcome sensitivity of the country to disruptions when the regions are stable and their development is uniform. As the term convergence signifies achieving a similar level of development, it is necessary to observe the level of convergence in measuring the equality of regional development of a certain area. In order to realize the prosperity of all regions in one country, it is necessary to create such an economic climate that will enable economic progress and new jobs. This implies the construction of such an institutional structure that will support regional development based on the active role of the state in the economy. Based on the identified problems of the regions, it is necessary to highlight the right ways to overcome them. This paper analyzes the level of development of the regions in the Republic of Serbia by analyzing the productivity and labor market. The results of this paper will point to the necessity and the need to strengthen the regional development in the Republic of Serbia in the future period. Based on the analysis of the phenomenon of regional development and the situation on the market of the Republic of Serbia, recommendations and guidelines for improvement of the regional economic environment in the Republic of Serbia will be given.*

Keywords: *regional development, Republic of Serbia, employment, gross domestic product*

1 University of Belgrade – Technical Faculty in Bor, Serbia, driznic@tfbor.bg.ac.rs

2 University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism, Serbia, danijela.durkalic@kg.ac.rs

3 Mendel University in Brno – Faculty of Business and Economics, Czech Republic, tijanariznic94@gmail.com

1. Introduction

Economic growth and development take place in some areas of the country. In this way, the space represents an inseparable component of the economic development. The geographical characteristics of certain parts of the country are largely determined by the development of this geographical area, but also the development of a whole wider area. Precisely because of these characteristics, regional development as a component of economic development is important. Regional policy and regionalization are the subject of increasing interest of the states. Extensive interest in the field of regional policy is particularly popular due to the strengthening of regional organizational units, such as economic unions. The most representative is the European Union, which with the rest of the unions represents the highest form of regional integration, where countries adopt a single currency and adopt common laws that adhere to all parts (regions) of an integral whole. All economic integrations see regional development as an equilibrium development between regions within a single whole. In terms of regional development, "region" can be defined as the management policy to support economic development (Cooke & Leydesdorff, 2006). In fact, in economic analysis, the region is viewed as a subsystem of a single system.

Regionalism is a form of economic integration that takes into account the geographical proximity of regions (countries) in order to create the conditions for greater competitiveness in the market. According to author Marjan (Marján, 2008), regional policy is one of the most comprehensive policies. Regional policy serves to encourage the equal development of all parts of the entirety. However, the problem of regional development can be viewed from different aspects. The most important for this paper, the economic problem of regional development exists if a region (within one country or within one integration) drastically deviates in (Čavrak, 2002): (1) the unemployment rate, (2) GDP growth per capita, (3) dependence on the narrowly industrialized base, (4) the decline in production, (5) inadequate infrastructure equipment, and (6) large migration outside the region.

Bearing in mind these indicators of regional development and basic macroeconomic indicators, the subject of research in this paper is related to the analysis of the regional development in the Republic of Serbia.

The Republic of Serbia is divided into four regions: (1) Belgrade region, (2) region of Vojvodina, (3) region of Sumadija and Western Serbia, and (4) region of South and East Serbia. The timing of the research subject relates to the period from 2014 to 2016. The reason for the selection of this three-year period lies in the fact that since the beginning of 2014, the Republic of Serbia began with the official publication of Regional Statistics in the selected research areas.

2. Regional economic development through literature review

The topic of regional economic development was analyzed by many authors. Especially popular is the importance of the region in terms of the competitiveness of a country. Thus author Cooke (1997) emphasized the great role of the region as a source of competitive advantage in the global economy. When it comes to regionalism, it is

Regional economic development in Republic of Serbia: Implications for the future

significant research by Amin (1999), who pointed out in his paper the importance of the institutional perspective of regional economic development. It is particularly important to mention the new regionalism that is based on the mobilization of local resources in one region. This approach to new regionalism positively influences the new industrial policy, the strengthening of local companies, the improvement of the quality of institutional factors, and the knowledge-based economy. As the author pointed out, the policy of institutionalism and regionalism significantly expanded the definition of economic success factors.

The concept of convergence is very important for regional policy and regional development policy. Convergence represents a continuous process of equalization in regional development. The relationship between state capital, regional social product and productivity is important for regional economic development. Economic convergence, as a measure of researching (in)equality of the region, is the topic for research of an increasing number of authors nowadays. Thus, for example, the authors of Lall & Yilmaz (2001) concluded that the convergence speed is affected by the specific characteristics of the region and the level of training of workers in neighboring regions. The growing enlargement of the EU members has significantly raised the issue of economic differences at the regional level. The convergence process was observed by the end of the 1970s, after which significant divergences in the EU were observed, which pointed out authors López-Bazo et al (1999). In their work authors have investigated factors that cause regional disparities. In particular, they emphasized that the evolution of the overall regional distribution is important. Linking the analysis of convergence and spatial differences, they emphasize that the geographical space plays an important role in the economic sense.

Authors Fratesi & Percoco (2014) highlight the importance of migration for regional development and convergence. These authors analyzed the link between regional disparities and migration flows. Not accidentally, the disparities between regions leading to migration, which should be reduced. Apart from the fact that some regions are weak, migration has already begun to strengthen already rich regions. On the example of Italy, as a country with a migration problem, the authors came to the conclusion that there was a slight convergence process among the regions, but the loss of human capital in the south of Italy adversely affected regional economic growth.

Bearing in mind the significance and influence of regional development for the equal distribution of population, income, and generally living standards, the importance of regional development policy is recognized. What should be kept in mind in the concept of regionalization and the importance of the convergence and economic development of the region relates to the way of observing and analyzing the development of the region.

The degree of convergence or divergence can be observed within one country or within a group of countries. In other words, the uniform development of the region can be viewed by regions in one country or countries within a group of countries. In the case of this paper, regional differences will be observed within a country, the Republic of Serbia and its regions.

3. Regional disparities in the Republic of Serbia

The most famous classification of the region relates to the NUTS classification (Nomenclature of territorial units for statistics) defined by the European Union. According to the NUTS classification, the regions are divided into three geographical areas: NUTS1, NUTS2 and NUTS3. The largest territorial unit is NUTS 1, which consists of 3 to 7 million inhabitants. NUTS2 covers 800,000 to 3 million inhabitants and NUTS3 from 150 to 800,000 inhabitants (Eurostat, 2003). The NUTS classification of territorial units is an attempt to present standardized statistics of geographical areas throughout the European Union (EU).

Table 1. NUTS Classification of the Republic of Serbia

NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
Serbia – North	Region of Vojvodina	7 administrative districts
	Region of Belgrade	District of Belgrade
Serbia - South	Region of Šumadija and Western Serbia	8 administrative districts
	Region of Southern and Eastern Serbia	9 administrative districts
	Region of Kosovo and Metohija	5 administrative districts

Source: The Law on Regional Development of the Republic of Serbia (2015)

Regional development indicators of the Republic of Serbia for the period 2014-2016 indicate the unevenness of economic development in the Republic of Serbia, which in the following work shows next indicators: Regional GDP per capita (in thousands of RSD), Number of employees in the Republic of Serbia, by region (in thousands of RSD), Number of unemployed in the Republic of Serbia by region (in thousands of RSD) and Average wages in the Republic of Serbia, by region.

Table 2. Regional BDP per capita, 000 RSD

	2014	2015	2016
Region of Belgrade	904.0	947.0	1007.0
Region of Vojvodina	563.0	561.0	594.0
Region of Šumadija and Western Serbia	387.0	411.0	431.0
Region of Southern and Eastern Serbia	352.0	374.0	392.0

Source: Database of the Republic Statistical Office

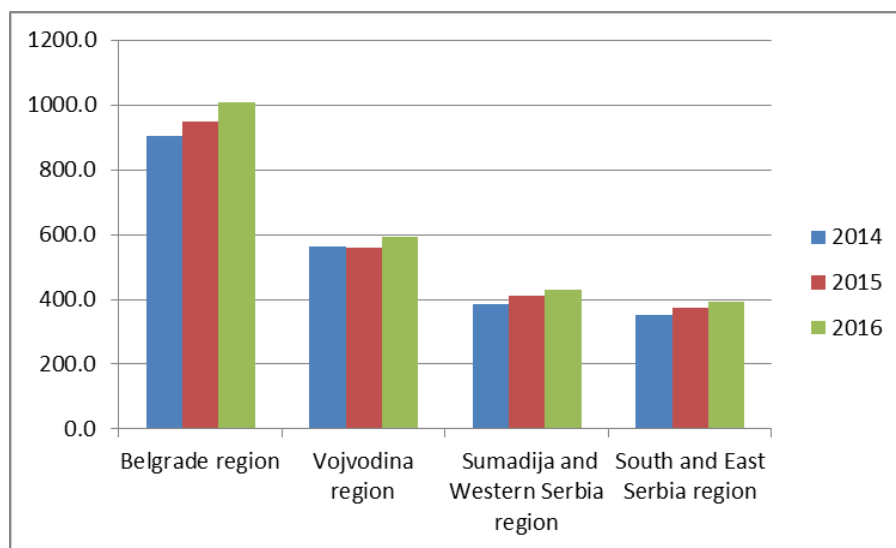
Table 1 and Figure 1 shows a big difference in the regional GDP per capita of Belgrade and other three regions, while the smallest difference is between the Region of

Regional economic development in Republic of Serbia: Implications for the future

Sumadija and Western Serbia and the Region of South and Eastern Serbia, which obviously points to the uneven economic development in the Republic and the necessity of determining the way to achieve a more balanced regional development.

The reason for this disparity among regions can be the result of the number of inhabitants (for example, in 2016, there are 1 683 962 inhabitants in Belgrade, while in South and East Serbia there are 1 536 217 inhabitants) or result of lower productivity of the poorer regions.

Figure 1. Regional BDP per capita, 000 RSD

Issues related to the problem of employment and unemployment in one area are very important for one country, since the level of employment and unemployment depends on the GDP per capita, as a measure of the productivity of an economy. The most popular issue in the field of labor policy is the active employment policy, the reduction of unemployment, the increase in employment and the increase in the wages of the population.

Table 3. Number of employees in the Republic of Serbia, by region (in thousands)

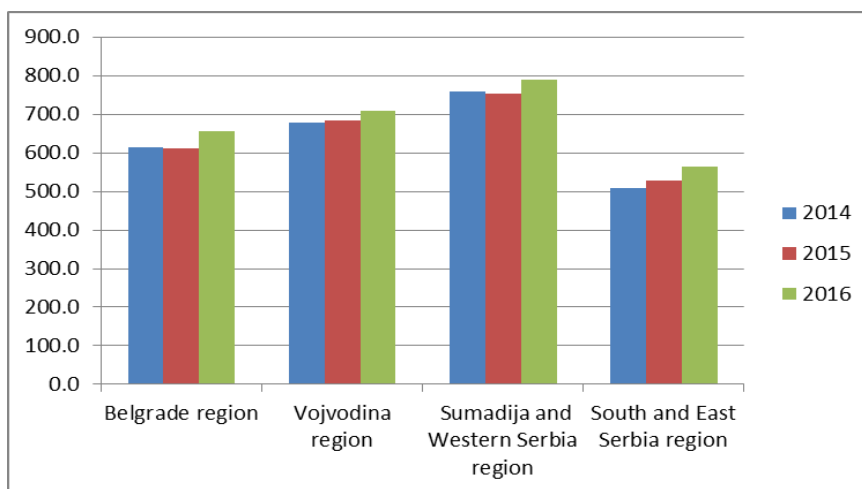
	2014	2015	2016
Region of Belgrade	614.3	611.4	656.6
Region of Vojvodina	678.6	682.3	709.9
Region of Šumadija and Western Serbia	758.0	752.0	789.5
Region of Southern and Eastern Serbia	508.5	528.5	563.4

Source: Database of the Republic Statistical Office

Table 3 and Figure 2 show a big difference in the number of employees, which obviously points to the unevenness of economic development in the Republic of Serbia and according to this criterion. Regional variations are less pronounced in this case.

Based on their research, author concluded that enterprises would not behave differently about the expected changes in the number of employees, regardless of which region they are pursuing their business activities. Only in the Šumadija and Western Serbia region would be expected some outflows of workers (Ognjenović, 2013).

Figure 2. Number of employees in the Republic of Serbia, by region (in thousands)

Unemployment is a burning problem in the Republic of Serbia. A particularly unfavorable feature of unemployment is its longevity: in Serbia, two fifths of the unemployed do not work for more than five years, and only a quarter are shorter than a year.

Table 4. Number of unemployed in the Republic of Serbia, by region (in thousands)

	2014	2015	2016
Region of Belgrade	127.7	141.5	121.9
Region of Vojvodina	168.5	136.2	126.5
Region of Šumadija and Western Serbia	166.9	152.2	135.6
Region of Southern and Eastern Serbia	145.2	122.0	105.5

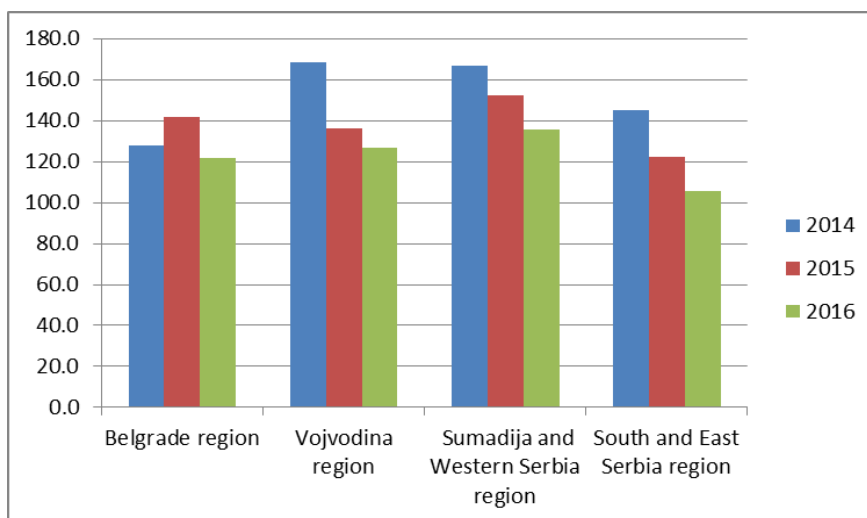
Source: Database of the Republic Statistical Office

This problem of unemployment has been relatively reduced over the past three years at the state level with 603,000 unemployed in 2014. This can also be seen from data

Regional economic development in Republic of Serbia: Implications for the future

by regions (Table 4 and Figure 3). However, taking into account that the estimated number of inhabitants in Serbia in 2016 is 7058322, this is a large number of unemployed persons. When this is added to the fact that there are also people who are unemployed and who are not on the National Employment Service, the development of strategies for increasing employment must be a necessary step and a driver of development.

Figure 3. Number of unemployed in the Republic of Serbia, by region (in thousands)

From Table 5 and Figure 4, a large difference can be seen in the average wages, which obviously points to the unevenness of economic development in the Republic of Serbia and according to this criterion. Differences by region are most pronounced in the Belgrade region for almost a third of the average wage.

Table 5. Average wages in the Republic of Serbia, by region (RSD)

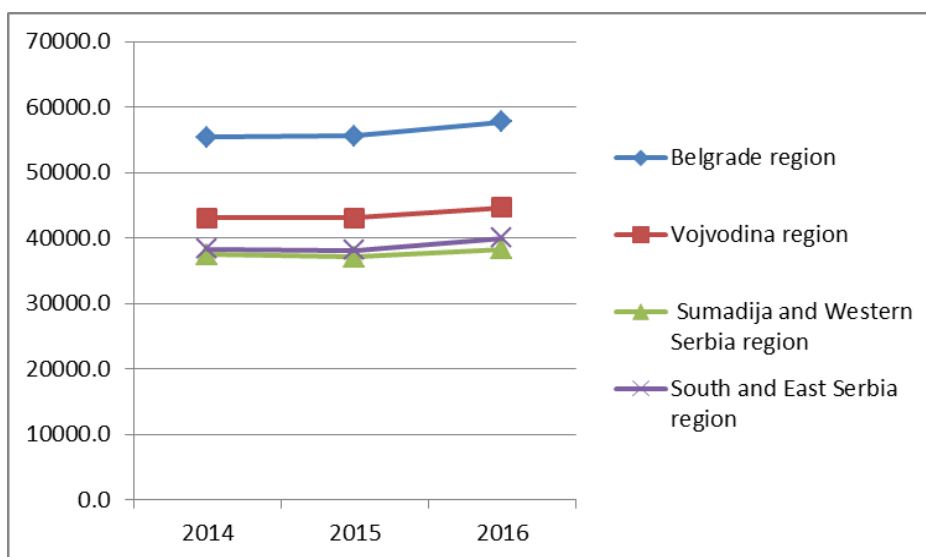
	2014	2015	2016
Region of Belgrade	55429.0	55551.0	57717.0
Region of Vojvodina	43092.0	43050.0	44646.0
Region of Šumadija and Western Serbia	37504.0	37066.0	38315.0
Region of Southern and Eastern Serbia	38270.0	38088.0	39959.0

Source: Database of the Republic Statistical Office

The labor market in Serbia is characterized by sharp differences on almost all territorial levels. These differences are more pronounced in rural than in urban areas, as well as in the southern and south-eastern countries. In this regard, a significant concentration of working resources in some parts of the country can be expressed. (Radovanović, Maksimović, 2010)

Labor market in Serbia is poorly functioning, especially in terms of regional development. Developed regions have higher wages and higher employment rates, while underdeveloped regions have a problem of lower wages and high migration to richer regions.

Figure 4. Average wages in the Republic of Serbia

4. Recommendations for economic policy in the future

American economist Stiglitz (1989) pointed out that the imperfections of the market and the necessity of appropriate state regulation and intervention do not lead to economic efficiency. Stiglitz believes that the market is at the heart of the economy, but that governments have to play an important role. What is necessary to exist is the balance between the state and the market. The authors of Smallbone and Welter (2001) point out that the process of market reform requires a fundamental change in the role of the state in the economy, how to plan allocation of resources and determine prices, subsidies and transfers, as well as the roles of the regulator of the activities of private enterprises. Apart from the revitalization and modernization of economic activities, the insistence on the development of small and medium enterprises, as well as the sustainable use of natural resources, will be imposed as the basic directions of regional development in the following period. The situation with regard to the regional development indicators indicates that successful regional development implies active participation of the government and local administrative units.

In order to increase the well-being of all regions, it is important to promote and create such an economic climate that creates a perspective for overall economic progress and new jobs. This further implies the reform and building of an institutional structure

Regional economic development in Republic of Serbia: Implications for the future

that will support regional development based on the country's active role in economic flows. The active environment of state and regional institutions implies the effects of a whole range of factors, which must act as a stimulative effect for investors. The most important goals that all state and regional institutions need to focus on are political, economic and monetary stability, a developed strategy for the improvement, enterprise management, maintenance of liquidity and macroeconomic stability, technology, with the aim of increasing the competitiveness and innovation of the community.

Given the outdated capacity, the unsuccessful privatization policy and the necessity of structural reforms, conditions are needed for establishing an institutional framework for the revitalization of the development functions of industry and regional industrial centers. In this sense, the regions have at their disposal the formation of self-sustainable development based on scientific knowledge, which is in the backwardness. Therefore, a comprehensive modernization is needed, which especially refers to economic modernization, which is the basic strategic development task. The processes of globalization and modernization of the world economy lead to the necessity of adapting the development of the Republic of Serbia and its competitiveness to international relations (Miljković, 2012). Such a strategic path also includes the modernization of local and regional areas, especially in the fields of production, organization of the economy and the labor market.

The role of the state as an important generator of innovative activities at the regional level is important for all business entities, especially small and medium enterprises (SME), which influence regional development. When it comes to innovation, the regions have the ability to generate more innovation and create a higher and fast-growing income.

When defining SME development strategies, it is necessary to emphasize that each sector and region is equally important for economic development as a whole. It is not desirable to favor certain sites for the development of this or that sector, with the rest of the region being omitted.

Taking into account the equality of the region, it is necessary to emphasize those sectors and branches that will have the largest share in the overall economic development of the country by regions. In this way, the key strategic goals and the desired results of economic policy will be achieved.

5. Conclusion

After determining the degree of development, it is necessary to define a development policy in the function of encouraging the regional development of the Republic of Serbia. Particular attention should be paid to raising regional competitiveness, reducing regional imbalances and building institutional regional infrastructure. The globalization of the world economy is putting a lot of pressure on businesses, so they need to be helped through local communities that do not need to become independent and integrate and link to the principle of advocacy primarily of their own interests, and then of general interest.

Based on the identified problems are pointed out ways to overcome them, such as: the necessity to include local governments in the overall economic trends and support local economic development at different levels; development of entrepreneurship and small business through clusters and business incubators; supporting the recruitment of young people through various selection processes for the necessary staff; the development of a recycling center and care of the environment; completion of the privatization process; attracting foreign direct investment and supporting public private partnership. If regional economic development is in function of these goals, this will ensure a reduction in unemployment, a successful outcome of the privatization process and an improvement in the overall living standard.

Therefore, if adequate strategic measures are used to manage the causes of the problem, this will improve and enhance regional development of the Republic of Serbia.

Future research can be upgraded to this research on a scientific basis as a basis for the regional development of a particular geographical area. Recommendations for future research are aimed at calculating exact inequalities in the form of entropy calculation as divergence measures. Also, a comparative analysis of the Republic of Serbia and other countries is desirable.

LITERATURE

- Amin, A. (1999). An institutionalist perspective on regional economic development. *International journal of urban and regional research*, 23(2), 365-378.
- Božić Miljković, I. (2012), Ekonomska modernizacija Srbije i međunarodni ekonomski tokovi, *Teme – Časopis za društvene nauke*, (04), str. 1758.
- Cooke, P. (1997). Regions in a global market: the experiences of Wales and Baden-Wurttemberg. *Review of International Political Economy*, 4(2), 349-381
- Cooke, P., & Leydesdorff, L. (2006). Regional development in the knowledge-based economy: The construction of advantage. *The journal of technology Transfer*, 31(1), 5-15.
- Čavrak, V. (2002). Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske. *Economics*, 9(3-4), 645-661.
- Eurostat, Nomenclature of territorial units for statistics (NUTS), Regulation (EC) No 1059/2003, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1059&from=EN>
- Fratesi, U., & Percoco, M. (2014). Selective migration, regional growth and convergence: evidence from Italy. *Regional Studies*, 48(10), 1650-1668.
- Lall, S. V., & Yilmaz, S. (2001). Regional economic convergence: Do policy instruments make a difference? *The annals of regional science*, 35(1), 153-166.

Regional economic development in Republic of Serbia: Implications for the future

- López-Bazo, E., Vayá, E., Mora, A. J., & Suriñach, J. (1999). Regional economic dynamics and convergence in the European Union. *The Annals of Regional Science*, 33(3), 343-370.
- Marján, A. (2008). Some of the present and future challenges of EU Regional Policy. *Society and Economy*, 30(2), 293-302.
- Ognjenović, K. (2013). How Structural Changes Affect Enterprises' Expectations about Employment in Serbia?. *Economic analysis*, 46(3-4), 141-151
- Radovanović, V., & Maksimović, M. (2010). Labor market and (un) employment in the European Union and Serbia: Regional aspects. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA*, 60(2), 59-75.
- Strategija razvoja konkurentnih i inovativnih malih i srednjih preduzeća za period od 2008.do 2013. godine, Službeni glasnik RS, br. br. 55/05, 71/05 - ispravka, 101/07 i 65/08, str. 9.
- Stiglitz, J. E. (1989). Markets, market failures, and development. *The American Economic Review*, 79(2), 197-203.
- Smallbone, D., & Welter, F. (2001). The role of government in SME development in transition economies. *International Small Business Journal*, 19(4), 63-77.
- The Law on Regional Development of the Republic of Serbia (2015), Official Gazette of the Republic of Serbia ", No. 51/2009, 30/2010 and 89/2015 http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_regionalnom_razvoju.html
- USAID, (2012), *Politike za povećanje zaposlenosti i konkurentnosti radne snage*, Centar za liberalno demokratske studije, str. 2, dostupno na: <http://www.clds.rs/newsite/TR4%20fin.pdf>

REGIONALNI EKONOMSKI RAZVOJ REPUBLIKE SRBIJE: IMPLIKACIJE ZA BUDUĆNOST

Abstract: *Savremeni ekonomski procesi označili su eru globalizacije i regionalizacije. Ideja regionalnog razvoja odnosi se na težnju ka ujednačenom razvoju po svim ekonomskim, socijalnim, kulturnim, pravnim i političkim pitanjima. Osetljivost zemlje na poremećaje lakše je prevazići kada su regioni stabilni, a njihov razvoj ujednačen. Kako se terminom konvergencije označava dostizanje sličnog nivoa razvijenosti, potrebno je sagledati nivo konvergencije pri merenju jednakosti regionalnog razvoja neke oblasti. U cilju ostvarenja blagostanja svih regiona u jednoj zemlji, neophodno je stvoriti takvu ekonomsku klimu koja će omogućiti ekonomski napredak i nova radna mesta. To podrazumeva izgradnju takve institucionalne strukture koja će podržati regionalni razvoj zasnovan na aktivnoj ulozi države u privredi. Na osnovu identifikovanih problema regiona neophodno je istaknuti prave načine za njihovo prevazilaženje. U ovom radu analizira se ujednačenost regiona Republike Srbije analizom produktivnosti i tržišta rada.*

Rezultati rada ukazaće na nužnost i potrebu jačanja regionalnog razvoja u Republici Srbiji u budućem periodu. Na osnovu analize fenomena regionalnog razvoja i stanja na tržištu Republike Srbije, biće date preporuke i smernice za unapređenje regionalnog ekonomskog ambijenta u Republici Srbiji.

Keywords: *regionalni razvoj, Republika Srbija, zaposlenost, bruto domaći proizvod*

ALATI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U FUNKCIJI NOVE INDUSTIJALIZACIJE LOKALNIH SAMOUPRAVA

Docent dr Dragan Č. Kostić¹

Mr Vladan S. Vasić²

Apstrakt: *Koja sredstva lokalna samouprava ima na raspolaganju kako bi privukla direktne investicije radi povećanja uposlenosti i usvajanja novih tehnologija u cilju socijalno ekonomskog napredka?*

Da li savremeni mehanizmi namenjeni lokalnom ekonomskom razvoju, kao što su instrumenti za privlačenje direktnih investicija (finansijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim ekonomskim zonama, itd) garantuju uspeh i koliko su ti alati efikasni i efektivni u kreiranju stabilnog i naprednog poslovnog okruženja?

Unapređenje poslovnog okruženja (makro i mikro) neophodno je za podsticanje poduzetništva, stvaranje novih i unapređenje poslovanja postojećih kompanija u lokalnim zajednicama. To podrazumeva uspostavljanje naprednog pravnog, socijalnog i društveno-ekonomskog ambijenta posvećenog poslovanju, kroz korišćenje posebnih podsticajnih mera na nivou države, lokalne samouprave i specijalnih ekonomskih zona, kao što su slobodne zone, izvozno proizvodne zone, naučni i tehnološki parkovi, itd.

Sveobuhvatnu primenu ovih mera treba omogućiti kompanijama kroz usluge specijalizovanih službi lokalne samouprave kao što su kancelarije za lokalni ekonomski razvoj, udruženja privrednika i uprave slobodnih zona.

Ključne reči: *Lokalna samouprava, lokalni ekonomski razvoj, privlačenje direktnih investicija, napredno poslovno okruženje, slobodne zone.*

1. Uvod

Ključan faktor koji omogućava ubrzani ekonomski razvoj je povoljno poslovno okruženje. Poslovno okruženje se sastoji od velikog broja činilaca, internih i eksternih, kao što su: uposlenici, klijenti, vlasnici, menadžment, poslovna regulativa, zakoni, izvršna i

1 Univerzitet Megatrend Beograd , Fakultet za menadžment Zaječar, Republika Srbija dragan.kostic3@gmail.com
2 Gradonačelnik, Grad Pirot, Republika Srbija, vladanvasic@hotmail.com

zakonodavna vlast na lokalnom i republičkom nivou, tržište, ponuda i potražnja, kupci i dobavljači itd. Kombinacija ovih faktora čini poslovno okruženje koje direktno utiče na funkcionisanje privrede i privrednih subjekata.

Veoma je važno da država i lokalna samouprava merama ekonomske politike kreiraju povoljno poslovno okruženje. Mere ekonomske politike Republike Srbije, sa posebnom pažnjom usmerenom ka razvoju alata lokalnog ekonomskog razvoja, osnova su za privlačenje direktnih investicija koje sa sobom donose savremene tehnologije, povećanje uposlenosti i novu industrijalizaciju. Ovaj proces dovodi do ekonomskog rasta i povećanja standarda stanovništva kao i obrazovnog i kulturnog razvoja zajednice.

2. Faktori poslovnog okruženja (interni i eksterni, makro i mikro)

Interni faktori se odnose na činioce koji se tiču unutrašnje organizacije kompanija i koje kompanije mogu da kontrolišu. To su misija, vizija i ciljevi organizacije, poslovna politika, organizaciona kultura i struktura, presonalni, funkcionalni faktori i menadžment. Čine ih i odnosi između uposlenih, odnosi između organizacionih celina kao i finasijsko stanje kompanije kao što su prihod, dobit, investiciona snaga. Važnu ulogu igraju i lokacija kompanije, stanje opreme, infrastrukture i nivo informacionih tehnologija.

Eksterni faktori su činioци koji ne zavise od kompanije već predstavljaju spoljašnje uticaje koji mogu biti veoma različiti: makro – koji utiču na celu ekonomiju i njene činioce kao što su internacionalni, klimatski, politički, socijalni, makroekonomski, poreski, regulatorni, pravni, kulturološki, i tehnološki kao i mikro - oni koju utiču na poslovanje kroz aktivnosti usmerenih ka kompaniji od strane klijenata, dobavljača, konkurencije, tržišta.

3. Unapređenje poslovnog okruženja

Unapređenje poslovnog okruženja (na makro i mikro nivou) neophodno je za podsticanje poduzetništva, stvaranje novih i unapređenje poslovanja postojećih kompanija u lokalnim zajednicama. Napredno poslovno okruženje podrazumeva napredan pravni, socijalni i društveno-ekonomski ambijent posvećen poslovanju koji je dostupan svima.

Da bi se poslovno okruženje efikasno i efektivno unapredilo na lokalnom nivou potrebno je kombinovati državne mere sa merama lokalne samouprave. Prvi korak ka stvaranju naprednog poslovnog okruženja u funkciji lokalnog ekonomskog razvoja je korišćenje instrumenti za privlačenje direktnih investicija (finasijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim zonama, itd).

Primenu ovih mera treba omogućiti kompanijama kroz usluge specijalizovanih službi lokalne samouprave kao što su kancelarije za lokalni ekonomski razvoj, udruženja privrednika i uprave slobodnih zona.

Svetska banka pod pojmom lokalnog ekonomskog razvoja podrazumeva „skup aktivnosti oje imaju za cilj da izgrade kapacitete lokalne zajednice da unapredi svoju ekonomsku budućnost i kvalitet života za sve“. Slično, Brajant i Sofski težište stavljaju na „aktivnosti koje se sprovode naodređenom području sa ciljem dostizanja održivog

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

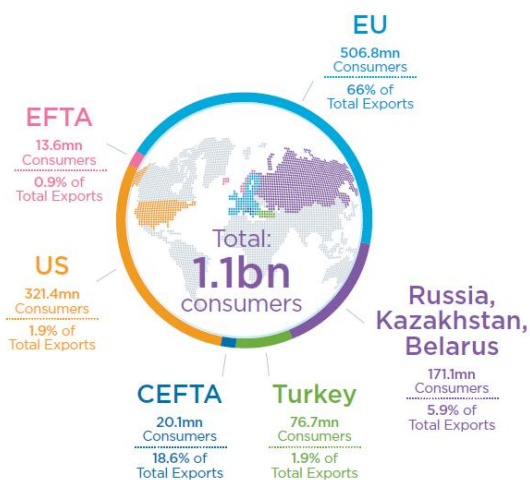
društveno-ekonomskog razvoja“ Obe definicije dobro izražavaju savremen koncept lokalnog ekonomskog razvoja koji se ne ograničava samo na ekonomskim pitanjima, već koji razvoj stavlja u kontekstu ukupnog kvaliteta života u prvom slučaju, odnosno društveno-ekonomskog razvoja u drugom slučaju.³

4. Instrumenti za privlačenje direktnih investicija

4.1 Državne pogodnosti

Opšte pogodnosti:

- Lokacija na koridoru 10;
- Sporazumi o slobodnoj trgovini sa (EU, CEFTA, EFTA, Turskom Ruskom Federacijom, Belorusijom i Kazahstanom);

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2015

Državna pomoć⁴ u Srbiji je regulisana po ugledu na evropsku uniju. Pomoć se dodeljuje: radi unapređenja ekonomskog razvoja područja Republike Srbije sa izuzetno niskim životnim standardom ili visokom stopom nezaposlenosti, radi otklanjanja ozbiljnog poremećaja u privredi ili izvođenja određenog projekta od posebnog značaja za Republiku Srbiju, za unapređenje razvoja određenih privrednih delatnosti ili određenih privrednih područja u Republici Srbiji, ukoliko se time ne narušava, niti postoji pretnja ozbiljnom narušavanju konkurencije na tržištu, kao i za unapređenje zaštite i očuvanja kulturnog nasleđa.

3 Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji, priručnik za praktičare, Urban institut iz Vašingtona (The Urban Institute, Washington DC, USA)

4 Zakon o kontroli državne pomoći, Sl. Glasnik br. 51/2009

Državna pomoć se dodeljuje iz javnih sredstava na selektivnoj osnovi, korisnici državne pomoći stiču povoljniji položaj u odnosu na ostale konkurente na tržištu (ekonomska prednost) pri čemu pomoć ne sme da narušava konkurenciju na tržištu.

Državna pomoć se ostvaruje u više kategorija kao regionalna, horizontalna, sektorska i kao državna pomoć male vrednosti. Za privlačenje direktnih investicija značajne su sledeće pogodnosti:

a) Specijalne poreske olakšice:

- Za investicije preko jedne milijarde dinara i 100 dodatno zaposlenih radnika ne plaća se porez na dobit u periodu od 10 godina;
- Poreski kredit u iznosu do 20% investicije za srednja i velika preduzeća, maksimalno do 33% ukupnih poreskih obaveza;
- Poreski kredit u iznosu do 40% investicije za mala preduzeća, maksimalno do 70% ukupnih poreskih obaveza;
- Prenos gubitaka u periodu do 5 godina;
- Pravo na povraćaj 65-75% dela plaćenih doprinosa za obavezno socijalno osiguranje;
- Umanjenje do 50% godišnjeg poreza na dohodak;
- Umanjenje oporezivog dela zarade u fiksnom iznosu od 11.000 RSD;
- Poreske pogodnosti za novozaposlene radnike;
- Oslobođanje se plaćanja poreza na dobit pravnih lica za radno osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalidnih lica, srazmerno učešću tih lica u ukupnom broju zaposlenih.

b) finansijski podsticaji investitorima

Na osnovu Uredbe o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija („Službeni glasnik RS“, br. 110/16), sredstva za privlačenje direktnih investicija obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije⁵. Sredstva se mogu koristiti za finansiranje investicionih projekata u proizvodnom sektoru i sektoru usluga koje mogu biti predmet međunarodne trgovine i za finansiranje investicionih projekata iz oblasti poljoprivrede, ugostiteljstva i trgovine.

Vrsta podsticaja koja se može dodeliti:

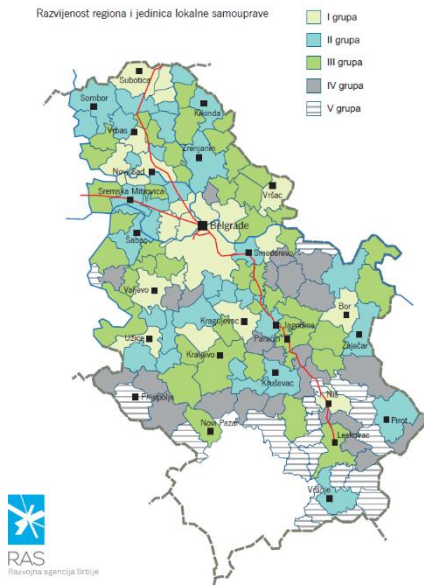
- Podsticaji za opravdane troškove bruto zarada - 20%

⁵ Izvor podataka sa interneta: www.ras.gov.rs

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

- Dodatni podsticaji za radno intenzivne projekte- opcioni dodatak od 10% od iznosa troškova dvogodišnjih bruto zarada (preko 200 novih radnih mesta), 15% (preko 500) i 20% (preko 1.000).
- Dodatni podsticaji za kapitalno intenzivne projekte - opcioni dodatak od 10% na visinu opravdanih troškova ulaganja (za 1. grupu opština), 15% (za 2. grupu), 20% (za 3. grupu), 25% (za 4. grupu) i 30% (za devastirana područja).
- Za investicione projekte u sektoru usluga koje mogu biti predmet međunarodne trgovine čija je minimalna vrednost 150.000 evra i kojim se obezbeđuje zapošljavanje najmanje 15 novih zaposlenih na neodređeno vreme odnosno otvaranje najmanje 15 novih radnih mesta povezanih sa investicionim projektom može biti dodeljeno od 3.000 do 7.000 evra po novom radnom mestu u zavisnosti od stepena razvijenosti lokalne samouprave.

Razvijenost regiona i jedinica lokalne samouprave

I Grupa - Opštine				
Bačka Palanka	Vajevo	Kragujevac	Pančevo	Stara Pazova
Beograd	Vrbas	Lajkovac	Pečinci	Subotica
Beočin	Vršac	NIŠ	Pežarevac	Užice
Bor	Kanjžića	Novi Sad	Senita	Čačak
II Grupa - Opštine				
Ada	Bečej	Jagodina	Novi Kneževac	Sremska Mitrovica
Aleksandrovac	Vranje	Kikinda	Pirot	Sremski Karlovci
Apatin	Vrnjačka Banja	Kosjerić	Pržaga	Temerin
Arandelovac	Gornji Milanovac	Kruševac	Rača	Topola
Arilje	Zaječar	Kula	Ruma	Čajetina
Bačka Topola	Zrenjanin	Lapovo	Smederevo	Šabac
Bački Petrovac	Indija	Majdanpek	Sombor	
III Grupa - Opštine				
Aibunar	Despotovac	Kraljevo	Osečina	Titel
Bajina Bašta	Žabalj	Leskovac	Oudžaci	Trstenik
Batočina	Žitiste	Loznica	Paraćin	Čioevac
Bač	Ivanjica	Lučani	Plandište	Čuprija
Bela Crkva	Irig	Ljubovija	Prokuplje	Ub
Bogatić	Kladovo	Mali Iđoš	Svilajnac	Čoka
Boljevac	Knjić	Negotin	Sečanj	Šid
Velika Plana	Kovačica	Nova Crnja	Smederevska Palanka	
Veliko Gradište	Kovin	Novi Bečej	Sokobanja	
Vladimirci	Koceljeva	Novi Pazar	Srbobran	
IV Grupa - Opštine				
Aleksinac	Vladičin Han	Krujaževac	Merošina	Raška
Babušnica	Vlasotince	Krupanj	Mionica	Rekovac
Bela Palanka	Gadžin Han	Kuršumlija	Nova Varoš	Svirijig
Blace	Golubac	Kučevo	Opovo	Sjenica
Bojnik	Dimitrovgrad	Lebane	Petrovac na Mlavi	Surdulica
Bosilegrad	Doljevac	Lijig	Prešovo	Trgoviste
Brus	Žabari	Mali Zvornik	Prilboj	Tutin
Bujanovac	Žagubica	Malo Crniče	Prijepolje	Crna Trava
Varvarin	Žitораđa	Medveđa	Račanj	

Minimalni uslovi za apliciranje:

- I grupa - 50 radnih mesta i 600.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- II grupa - 40 radnih mesta i 600.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- III grupa - 30 radnih mesta i 300.000 evra opravdanih troškova ulaganja
- IV grupa - 20 radnih mesta i 150.000 evra opravdanih troškova ulaganja

c) Subvencije Nacionalne službe za zapošljavanje

Program Subvencija za zapošljavanje, Program stručne prakse, i Program prekvalifikacije. Subvencija za zapošljavanje nezaposlenih lica iz kategorije teže zapošljivih na novootvorenim radnim mestima u visini od 150.000 do 3000.000 dinara, odobrava se poslodavcima koji pripadaju privatnom sektoru, u jednokratnom iznosu, radi zapošljavanja nezaposlenih koji se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje.

Subvencija za samozapošljavanje namenjena je nezaposlenima koji se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje (u daljem tekstu: Nacionalna služba) i imaju završenu obuku za započinjanje sopstvenog posla. Subvencija za samozapošljavanje dodeljuje se u jednokratnom iznosu od 180.000,00 dinara, odnosno 200.000,00 dinara u slučaju samozapošljavanja viškova zaposlenih ili 220.000,00 dinara za nezaposlene osobe sa invaliditetom, radi osnivanja radnje, zadruga ili drugog oblika preduzetništva, kao i osnivanja privrednog društva, ukoliko osnivač zasniva u njemu radni odnos.

- d) Privremeno poresko oslobođenje na dobit pravnih lica
- e) Kompanije su izuzete od poreza na dobit za period od 10 godina počev od prve godine u kojoj prijave oporezivi dobitak ukoliko investiraju u iznosu koji prelazi približno 9 miliona € u osnovnim sredstvima, i zaposle najmanje 100 novih radnika tokom investicionog perioda
- f) Prenos gubitaka
- g) Poreski gubitak naveden u poreskoj prijavi može se preneti i nadoknaditi za budućće profite u periodu do 5 godina.
- h) Godišnji odbici za porez na dobit
- i) Za građane koji nisu državljani Srbije, godišnji prihod se oporezuje ukoliko prelazi iznos trostruke prosečne godišnje zarade u Srbiji.
- j) Poreska stopa je 10% za godišnji prihod u iznosu do 6 prosečnih godišnjih zarada u Srbiji, a 15% za deo godišnjeg prihoda koji prelazi 6 puta prosečnu godišnju zaradu u Srbiji. Oporezivi prihod se dodatno smanjuje za 40% prosečne godišnje zarade za poreskog obveznika i 15% prosečne godišnje zarade za svakog izdržavanog člana porodice. Ukupan iznos umanjenja ne može preći 50% oporezivog prihoda.
- k) Izbegavanje dvostrukog oporezivanja
- l) Ako je poreski obveznik već platio porez na dobit ostvarenu u inostranstvu, ima pravo na kredit za porez na dobit pravnih lica u Srbiji za već uplaćeni iznos. Isto pravo uživa poreski obveznik koji ostvaruje prihode i placća porez na dohodak građana u nekoj drugoj zemlji, pod uslovom da postoji ugovor o dvostrukom oporezivanju sa tom zemljom.
- m) Bescarinski uvoz sirovina i poluproizvoda

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

- n) Strani investitori u Srbiji mogu da uživaju u benefitima od slobodnog uvoza sirovina i poluproizvoda za izvozno orijentisanu proizvodnju. Ova pogodnost se može postići ili poslovanjem u jednoj od slobodnih zona u Srbiji ili putem carinske dozvole za spoljno orijentisanu prerađivačku proizvodnju. U oba slučaja, gotovi proizvodi moraju biti 100% namenjeni izvozu.
- o) Bescarinski uvoz mašina i opreme
- p) Strani investitori su izuzeti od plaćanja carine na uvezenu opremu i mašine koje predstavljaju udeo stranog investitora u kapitalu preduzeća u Srbiji.
- q) Pogodnosti poslovanja po Zakonu o slobodnim zonama:

Slobodne zone, kao instrument ekonomske politike, mogu da izvrše pozitivan uticaj na proces restrukturiranja privrede Republike Srbije u segmentu privlačenja direktnih stranih investicija, povećanja tehnološkog nivoa u proizvodnji i uslugama što bi uslovlilo razvoj novih preduzeća i povećanje zaposlenosti. Pogodnosti za korisnike slobodnih zona:

- Uvoz robe i usluga u slobodnu zonu i izvoz robe i usluga iz slobodne zone su slobodni;
- Na uvezeni repromaterijal za robu namenjenu izvozu ne plaća se carina, PDV i druge uvozne dažbine;
- Na uvezenu opremu, mašine i građevinski materijal ne plaća se carina, PDV i druge uvozne dažbine;
- Oslobođanje od plaćanja PDV na unos dobara u slobodnu zonu, kao i pružanje prevoznih i drugih usluga u vezi sa unosom dobara;
- Oslobođanje od plaćanja PDV-a na promet dobara i usluga u slobodnoj zoni, kao i na promet korisnika dve zone;
- Oslobođanje proizvodnih korisnika plaćanja PDV-a na potrošnju energenata;
- Uvoz u slobodnu zonu svih vrsta roba oslobođen je plaćanja carine;
- Roba iz slobodne zone može se plasirati na domaće tržište uz plaćanje carine i carinskih dažbina. Ako je roba koja ulazi na carinsko područje Republike Srbije proizvedena u slobodnoj zoni ili podvrgnuta manipulaciji uz učešće domaće komponente, carina se plaća po propisanoj stopi samo na inostranu komponentu u toj robi;

- Uvoz u slobodnu zonu i izvoz iz nje su slobodni, tj. ne primenjuju se kvote, uvozne ili izvozne dozvole ili druga ograničenja spoljnotrgovinskog prometa;
- Roba se iz slobodne zone može privremeno izneti na ostali deo domaće teritorije ili uneti u slobodnu zonu sa ostalog dela domaće teritorije radi oplemenjivanja (prerade, dorade, obrade, ugradnje, opravke, kontrole kvaliteta, marketinške prezentacije itd.), što pruža velike mogućnosti povezivanja sa domaćom privredom;
- Slobodan transfer dobiti ostvarene obavljanjem delatnosti u slobodnoj zoni;
- Korisnici slobodne zone mogu uzimati u zakup, kupovati ili sami graditi proizvodne, skladišne ili poslovne objekte;
- Korišćenje usluga logističkog centra;
- Efikasna administracija u slobodnoj zoni
- Prava korisnika slobodne zone ustanovljena Zakonom o slobodnim zonama ne mogu biti umanjena drugim propisom.

4.2 Pogodnosti lokalne samouprave

Merama države mogu da se pridruže i lokalne samouprave kreirajući povoljno poslovno okruženje na lokalnom nivou kroz podršku kompanijama. Ovakve mere omogućavaju sprovođenje ravnomernog regionalnog razvoja i u sinergiji sa državnim merama stvaraju prostore ubrzanog ekonomskog razvoja. U cilju unapređenja ekonomskog razvoja i smanjenja stope neuposlenosti kao i unapređenja razvoja preduzetništva, lokalne samouprave mogu da ponude investitorima različite pogodnosti u zavisnosti od svojih specifičnosti:

- kompletno infrastrukturno opremljeno zemljište (pruga, ulice, voda, struja, telefoni, ograde, osvetljenje, obezbeđenje);
- izgradnja objekata bez plaćanja opštinskih taksi (20-30% jeftinija gradnja);
- formiranje slobodne zone na svojoj teritoriji;
- korišćenje usluga transportno logističkog centra
- izgradnju objekata namenjenih inkubaciji proizvodnih aktivnosti;

Pogodnosti privrednim društvima moguće je ponuditi i kroz dodelu različitih vrsta pomoći, što se može videti na primeru Grada Pirota, koji je doneo odluku o dodeli pomoći male vrednosti privrednim subjektima na teritoriji Slobodne zone Pirota. Između ostalog ovom odlukom se odobravaju posebne pogodnosti privrednim subjektima pri:

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

- izgradnji objekata,
- eksploataciji novoizgrađenih objekata,
- povećanju broja novozaposlenih radnika u privrednom subjektu

Pomoć se dodeljuje korisnicima pri izgradnji objekta u vidu oslobađanja od plaćanja naknada, taksi i doprinosa:

1. Kod gradske uprave Grada Pirot ne plaćaju se:

- a. sve administrativne naknade i lokalne komunalne takse koje se naplaćuju u postupku dobijanja odobrenja za izvođenje radova i upotrebne dozvole,
- b. doprinos za uređivanje građevinskog zemljišta,
- c. naknada za uverenje o pravu preče gradnje;

2. Kod javnih komunalnih preduzeća ne plaćaju se:

- a. naknada za izdavanje uslova za priključenje na komunalnu infrastrukturu,
- b. naknada za izdavanje saglasnosti za priključenje na komunalnu infrastrukturu,
- c. naknada za priključenje na komunalnu infrastrukturu (osim materijalnih troškova).

Pomoć se dodeljuje korisnicima kod eksploatacije objekta u vidu oslobađanja od plaćanja taksi, naknada i poreza za rok od tri godine od momenta izdavanja Rešenja o upotrebnoj dozvoli za novoizgrađene objekte i to:

1. Kod gradske uprave Grada Pirot ne plaćaju se lokalne komunalne takse
2. Kod javnih komunalnih preduzeća plaća se polovina naknade za komunalne usluge prema važećoj ceni za industrijske objekte
3. 50% poreza na imovinu kod Lokalne poreske administracije gradske uprave Pirot

Pomoć se dodeljuje korisnicima i za povećanje broja radnika, tj. novozaposlene radnike preuzete sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje Filijala Pirot, kroz refundaciju dela sredstava prethodno plaćenih troškova zarade koja su transferisana davaocu. Pomoć se dodeljuje kroz refundaciju 50% pripadajućih prihoda davaoca od poreza na zarade novozaposlenog radnika, plaćenih u prethodnom mesecu, na period od 3 godine.

Pomoć je moguće dodeliti korisniku samo u slučaju povećanja broja zaposlenih, a u odnosu na veličinu privrednog subjekta na način predviđen u tabeli:

Veličina pravnog lica	Broj novozaposlenih
Mala pravna lica	2 i više
Srednja pravna lica	5 i više
Velika pravna lica	50 i više

Pomoć se dodeljuje u obliku bespovratnih novčanih sredstava i izražava se u bruto iznosu, tj. u iznosu pre odbitka poreza i drugih naknada. Pomoć se isplaćuje u mesečnim ratama (iz više delova) i diskontuje se na vrednost pomoći u trenutku njene dodele, a kamata koja se u tom slučaju primenjuje je diskontna/referentna kamatna stopa koju određuje ministarstvo nadležno za poslove finansija, a objavljuje Komisija za kontrolu državne pomoći na svojoj internet stranici.

Privlačenje direktnih investicija veoma je efikasno korišćenjem instituta slobodnih zona. Za restrukturiranje privrede naročito je značajan uticaj koji slobodne zone mogu da imaju na tehnološki razvoj. Strani investitori u slobodne zone ne donose samo kapital, već i proizvodna i marketinška znanja (*know-how*), koja se mogu preneti na ostali deo privrede zemlje domaćina. Slobodne zone mogu doprineti transferu modernih tehnologija na različite načine. Direktna način je kroz svakodnevni kontakt sa stranim stručnjacima, konsultantima i menadžerima. Kroz aktiviranje domaće privrede, vrši se prenos i tehnoloških znanja na preduzeća u okolini. Opšte podizanje tehnološkog nivoa u proizvodnji, kao i privlačenje najsavremenije tehnologije, odvija se kroz direktno obrazovanje radne snage za primenu tehnologija i kroz uvoz potrebne opreme i znanja za njeno korišćenje i održavanje. Kroz konkurentne cene domaćih sirovina i jeftinu i visokostručnu radnu snagu, animiraju se strani investitori da svoj ulog donesu u obliku savremene opreme i tehnologije. Slobodne zone treba da privuku tehnološki složenije proizvodne procese. Potrebno je formiranje sopstvenih istraživačkih centara, *hi-tech* parkova i inkubatora razvoja na lokaciji slobodnih zona. Postoji i mogućnost stranog ulaganja zasnovanog na ulaganju znanja, dok bi država domaćin angažovala visokoobrazovane kadrove. Time se nova tehnološka znanja prenose na domaću privredu, kada stručnjaci svoja znanja prenesu van granica slobodne zone (primer Tajvana i Kine). Transfer tehnologije ima svoje zakonitosti. Postoji opšta saglasnost da visoka tehnologija i komercijalna upotreba naučnih saznanja predstavljaju ključni faktor industrijskog i ekonomskog razvoja. U sadejstvu ekonomskih subjekata, kao što su dobavljači, potrošači, konkurencija, državne institucije i ekonomska politika, razvoj tehnoloških kapaciteta ima veliki uticaj. U procesu uspešne industrijalizacije država, koja se jasno vidi na primeru istočnoazijskih država – „azijskih tigrova“ (Koreja, Singapur, Hong Kong i Tajvan), ekonomski rast je bio oslonjen na napretku tehnologija industrijskih preduzeća. Mogu se izabrati različiti prilazi povećanju tehnološkog razvoja države. U ekonomskoj literaturi⁶ su poznata tri pravca transfera tehnologija u zavisnosti od nivoa industrijskog razvoja države, koja imaju logičan put razvoja, tehnološki transfer kroz trgovinu, tehnološki transfer zasnovan na licencama i tehnološki transfer kroz direktne strane investicije i prodaju tehnologije.

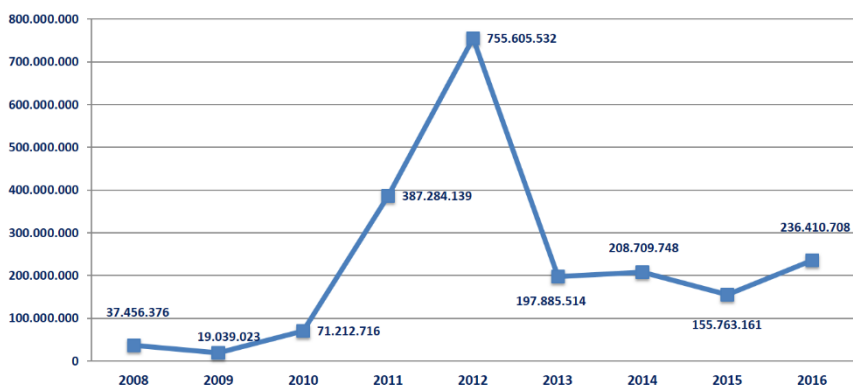
6 Bennett, D., Vaidya, K (2003.), Technology Transfer and Sustainable Industrial Development for Developing Countries reports on a part of work for the UNIDO initiative on technology transfer for sustainable industrial development.

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Privlačenje direktnih investicija, bilo starnih ili domaćih, povećava uposlenost, što se čini kao najvažniji cilj domaće ekonomije. Ali stvarni cilj treba da bude održiva i razvojna ekonomija, što se samo može postići podizanjem nivoa znanja radne snage i usvajanjem naprednih tehnologija. To je prvi korak ka stvaranju sopstvenih inovativnih proizvoda i sopstvene nove industrije. To se može postići privlačenjem direktnih starnih investitora koji sa sobom nose savremene tehnologije.

Podsticajne mere na nivou države, regiona i lokalne samouprave mogu se obejediniti u povoljno poslovno okruženje u okviru specijalnih ekonomskih područja - slobodnih zona. Iskustva razvoja slobodnih zona u Srbiji u poslednjih desetak godina pokazuje da su slobodne zone uspešan alat za privlačenje proizvodnih operacija zasnovanih na savremenim tehnološkim rešenjima. Direktno investicije u slobodnim zonama su značajan deo ukupnog investiranja u Srbiji.

Инвестиције у слободним зонама Србије 2008-2016 у Еурима

Na ovaj način lokalna samouprava, može ponuditi investitorima sve što oni traže⁷ na jednom mestu u granicama slobodne zone: predvidiv poreski i bezcarinski okvir u dužem vremenskom periodu, ekonomsku stabilnost (kreditni rejtnig zemlje, održivost servisiranja javnog i spoljnog duga, inflacija, stope zaduživanja itd.), napredno poslovno okruženje (niske cene komunalnih usluga, taksa i naknada na lokalnom nivou, kvalitetne usluge koje lokalna administracija pruža i opredeljenost ka podršci razvoju privatnog biznisa), investicione podsticaje (državne i lokalne), dostupnost stručne radne snage, niži troškovi rada, efikasnost i produktivnost zaposlenih, adekvatan obrazovni sistem, *greefiled* i *brownfield* industrijske hale i poslovne zgrade, adekvatnu komunalnu i energetsku infrastrukturu, troškovi energenata bez PDV-a, sporazume o slobodnoj trgovini itd.

5. Mera unapređenja poslovnog okruženja

Da li je neka ekonomija postigla cilj, unapredila poslovno okruženje i privukla direktno investicije pokazuju različita svetska rangiranja. U svetu postoje više merila unapređenja poslovnog okruženja. Najpoznatija i najegzaktnija su Lakoća poslovanja

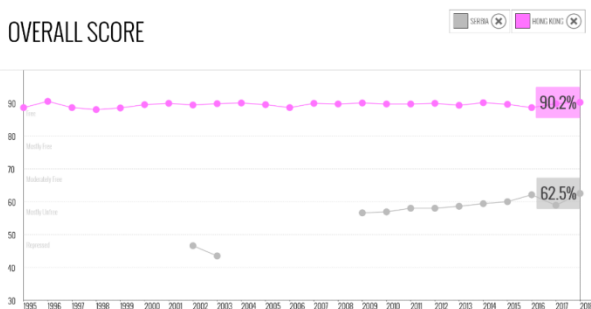
⁷ Izvor podataka sa interneta: Stalna konferencija gradova i opština - Savez gradova i opština Srbije, Priručnik o privlačenju i realizaciji ulaganja na lokalnom nivou Radivoj Milošević-Jovan Miljković, 2017

Svetske banke (*Doing Business*, World Bank ⁸), **Indeks ekonomskih sloboda Heritadž instituta i World strit žurnala** (*Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation* ⁹) od 1995. godine, **Indeks ekonomskih sloboda u svetu koji objavljuje Frejzer institut iz Kanade od 1975 godine** (*Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada* ¹⁰) i Globalna konkurentnost Svetskog ekonomskog foruma (*The Global Competitiveness, World Economic Forum* ¹¹)

Na listi lakoće poslovanja Svetske banke (*Doing Business*, World Bank) ekonomija Srbije napredovala je za impozantnih 48 mesta sa 91. u 2014, na 43. mesto u 2018. godini (od 190 zemalja na listi). Relan napredak je za 25 mesta s obzirom da je Svetska banka menjala metodologiju 2014/2015.

Lakoća poslovanja Svetske banke meri relativno mali broj parametara tako da bi se o jednoj ekonomiji stekla prava slika potrebno je posmatrati i istraživanja iz drugih izvora. *Doing Business* analizira specifične oblasti poslovne regulative u državama i to: započinjanje biznisa, rešavanje građevinskih dozvola, snabdevanje električnom energijom, registrovanje svojine, dobijanje kredita, zaštita manjinskih investitora, plaćanje poreza, prekogranična trgovina, sprovođenje ugovora i rešavanje nesolventnosti. Ovakva analiza ne pokriva sve oblasti koje utiču na poslovno okruženje neke zemlje kao i na njenu konkurentnost. *Doing Business* ne uključuje tržište, radnu snagu, makroekonomske podatke, stanje infrastrukture i dr. Upravo zato je potrebno rezultate *Doing Business* sagledavati u kombinaciji sa ostalim istraživanjima i indeksima.

Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation obuhvata mere ekonomskih sloboda. Ključne oblasti koje ova metodologija prati su aspekti ekonomskog okruženja ogledanih u: vladavini prava (prava iz oblasti vlasništva, intelektualnih prava, zaštite investicija), veličini i kvalitetu državne administracije, poreskoj politici, fiskalnoj politici i regulatornoj efikasnosti poslovanja i tržišta rada kao i otvorenosti tržišta. Po ovom rangiranju od posmatranih 180 država Srbija se nalazi na 80 mestu. U poređenju sa državama iz Evrope od 45 država Srbija se načlazi na 37 mestu. Veliki napredak napravljen je u oblasti poreskih oslobađanja:

8 Izvor podataka sa interneta: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia>

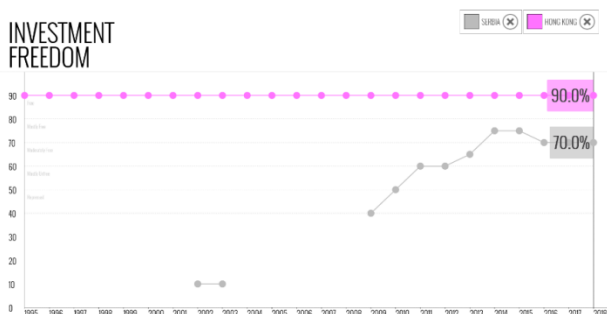
9 Izvor podataka sa interneta: <https://www.heritage.org/index/>

10 Izvor podataka sa interneta: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>

11 Izvor podataka sa interneta: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Kao i u investicionim slobodama:

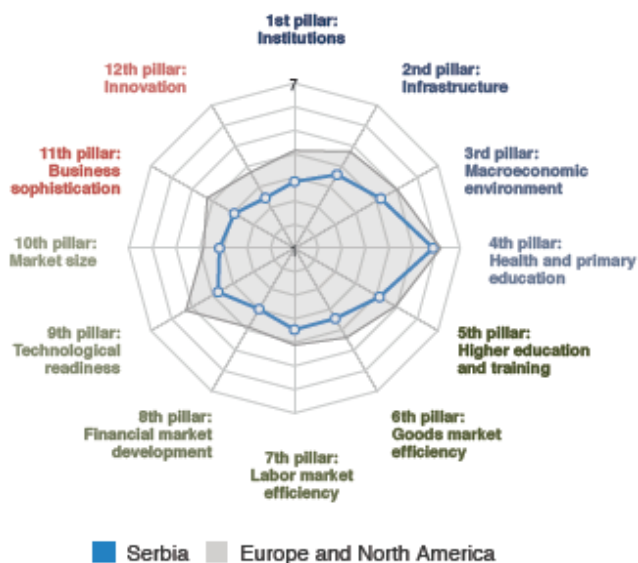
Rang lista konkurentnosti „Globalna konkurentnost“ Svetskog ekonomskog foruma (*The Global Competitiveness, World Economic Forum*) obuhvata mere nacionalne konkurentnosti definisanih kao set iz oblasti kao što su kvalitet institucija, politika i faktori koji definišu nivo produktivnosti, funkcinisanje finansijskog tržišta, stanje infrastruktura, obrazovanje, makroekonomska stabilnost, zaštita konkurencije i dr. *The Global Competitiveness Report 2017–2018*¹², koja procenjuje kompetitivnost 138 zemalja, rangirao je Srbiju na 78. mestu, što je najbolji rezultat u desetogodišnjem periodu (2008 godine, nalazila se na 85. mestu, 2010 na 96. mestu a 2016 na 90. mestu).

Ispred Srbije, u regionu, nalaze se Slovenija (48), Bugarska (49), Turska (53), Mađarska (60), Rumunija (68), Hrvatska (74), Albanija (75) i Crna Gora (77). Od evropskih zemalja lošije su plasirane Ukrajina (81), Grčka (87), Moldavija (89) i BiH (103). iako je Srbija na ovoj listi vidno napredovala.

Ključne oblasti koje ova metodologija prati su:

12 Izvor podataka sa interneta: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017-2018.pdf>

Edition	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18
Rank	95 / 144	101 / 148	94 / 144	94 / 140	90 / 138	78 / 137
Score	3.9	3.8	3.9	3.9	4.0	4.1

Na rang listi konkurentnosti WEF, koja posmatra 185 država, Srbija se nalazi na 90. mestu u svetu. Pri tome je bitno da je rang lista konkurentnosti dosta obuhvatnija od rang liste Svetske banke koja se odnosi na uslove poslovanja. Rang lista konkurentnosti obuhvata brojne važne oblasti kao što su kvalitet institucija, razvijenost infrastrukture, makroekonomska stabilnost, kvalitet obrazovanja, politika zaštite konkurencije, razvijenost i funkcinisanje finansijskog tržišta i dr.

Rangiranje Ekonomske slobode u svetu (*Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada*) prati stepen ekonomskih sloboda zasnovanih na teorijama *Adama Smitha, Milтона Friedmana i Fridricha Hayeka*: sloboda ličnog izbora, slobodna razmena, otvorenost tržišta i sigurnost lične i privatne imovine. Ova metoda meri nivo ekonomskih sloboda i u njenom stvaranju je učestvovalo veliki broj poznatih naučnika koji su ovaj indeks nazvali "najbližom definicijom efikasnih tržišta koja postoji". Ekonomske slobode su povezane sa ekonomskim rastom – više sloboda u raspolaganju imovinom, pokretanju poslova i niži nivoi poreza pogoduju konkurenciji, specijalizaciji, investicijama, inovacijama i tehnološkom razvoju, što sve dovodi do ekonomskog rasta.

Indeks ekonomskih sloboda se računa na osnovu podataka koji se ocenjuju za 5 pojedinačnih komponenti: veličinu države, pravni sistem i zaštitu imovine, zdrav novac, slobodu u međunarodnoj trgovini i regulaciju poslovnih aktivnosti. Najviša ocena je 10 i što je viša ocena to je veći nivo ekonomskih sloboda.

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Ukupan nivo ekonomskih sloboda u Srbiji se kreće oko 7 što joj daje mesto na rang listi iznad 100 od 159 zemalja koje se rangiraju. Unapređenje ekonomskih sloboda koje dovodi do opšteg prosperiteta, neophodno je dalje popravljati.

Sva ova rangiranja daju putokaz koje mere treba primenjivati za unapređenje poslovnog okruženja. Slični kriterijumi mogu biti upotrebljeni kao merilo uspešnosti instrumenata lokalnog ekonomskog razvoja.

6. Merilo uspeha primenjenih alata LER-a (Primer grada Pirota)

Savremeni mehanizmi za privlačenje direktnih investicija (finasijski podsticaji, poreska oslobođenja, povoljni krediti, poslovanje u slobodnim ekonomskim zonama, itd) garantuju uspeh i veoma su efikasni i efektivni u kreiranju stabilnog i naprednog poslovnog okruženja. Dokaz za to je dat na primeru grada Pirota, gde su ovi alati primenjeni na tri nivoa: državnom, lokalnom i regionalnom (kroz institut slobodne zone).

Rezultat je vidljiv kroz statističke prikaze rasta društvenog prihoda, kretanje visine plata i nivoa spoljnotrgovinske razmene. Rast društvenog proizvoda Jugoslavije u periodu *obnove i* početne izgradnje zemlje od 1948. do 1952. godine bio je samo 2% godišnje¹³. Najbrži rast društvenog proizvoda bio je u vremenu od 1957. do 1960. godine i iznosio je 11,3 posto prosečnog godišnjeg rasta. Društveni proizvod celokupne privrede Jugoslavije u vremenu od 1952. do 1990. godine rastao je za 5,4% prosječno godišnje, a po stanovniku 4,7%. Prema podacima Svjetske banke bruto nacionalni dohodak Jugoslavije u periodu od 1965-1989. godine bio je u sredini grupe od 124 razvijenije i najrazvijenije zemlje i zauzimao je **88** mjesto među tim zemljama. Srbija je 2015 godine bila na **161** mestu prema stopi rasta BDP. Ovo ukazuje na veliko nazadovanje u toku 25 godina.

Bruto domaći proizvod (BDP) Srbije u 2016. godini iznosio je u tekućim cenama oko 4,261 milijardi dinara i za 5,4% je veći nego prethodne godine, dok je realni rast, računat u stalnim cenama, bio 2,8%¹⁴.

U slučaju Pirota pokazatelji poslovanja daju bolju sliku.

UPOREDNA ANALIZA PRIVREDE PIROTA 1975 – 2016 u RSD

	UKUPAN PRIHOD	BROJ UPOSLENIH	PROSEČNA NETO PLATA PIROTA	PROSEČNA NETO PLATA SRBIJA
1975	4.225.893.000	15.214	2.259	2.812
1980	12.123.564.000	18.351	5.804	7.014
1983	31.655.251.000	19.348	13.130	15.333
1990	53.630.000	22.283	3.326	4.040
2000	35.773.000	20.052		

13 Izvor podataka: Razvoj privrednih djelatnosti u SFR Jugoslaviji, publikacija www.znaci.net/00001/120_5.pdf

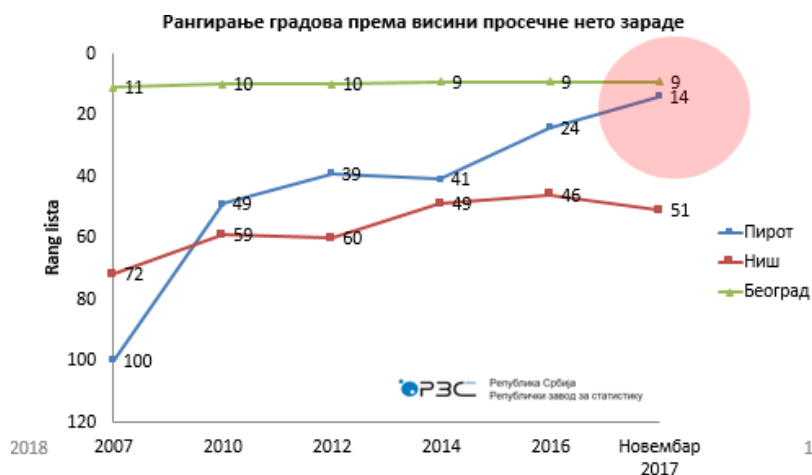
14 Izvor podataka: Republički zavod za statistiku

15 Izvor podataka: Analiza završnih računa privrednih organizacija za 1975, 1980, 1983., godina Opštine Pirota, SDK SR Srbija, Filijala 62800 Pirota, istorijski arhiv Pirota

2015	60.836.047	20.753	42.740	44.432
2016	67.812.272	21.298	47.918	46.097

* 1990 devalvacija sa 11,77 na 7

Privreda Pirota uspeła je da se veoma brzo oporavi od negativnih efekata koje je izazvala promena političkog sistema kao i od katastrofalnog uticaja bombardovanja 1999 godine na ekonomiju Srbije. Prema podacima Ugovorne okružne privredne komore Pirot¹⁶ za deset godina Pirot je podigao prosek neto zarada za 86 mesta na rang listi gradova Srbije.

Prosečna bruto plata u 2017 godini za 11% je bolja od republičkog proseka a 24,6% od proseka grada Niša.

Просечне зараве према статистичким територијалним јединицама (НСТЈ)

		РСД
		2017
		бруто зараве
Просечне зараве према статистичким територијалним јединицама (НСТЈ), месечни и годишњи просек		
РЕПУБЛИКА СРБИЈА ¹		65976
Град Ниш		58773
Пирот		73261

Извор података: Републички завод за статистику

¹⁶ Izvor podataka: www.komorapirot.com

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Spoljnotrgovinska razmena pirotske privrede je pozitivna sa indeksom 1,55. U 2017 uvoz je bio oko 310 a i zvoz oko 480 miliona Eura¹⁷ Dominatni izvoznici su kompanije Tigar Tajers, Tigar ad, D Kompani i Merkatus tekstil.

Pored toga što je Pirot upotrebio većinu alata za poboljšanje poslovnog okruženja, naročito instrumenate za privlačenje investicija, od najvećeg je značaja to što ispunjava kriterijume i zahteve koje investitori traže prilikom odabira lokacije za investiranje¹⁸. Odabir prave lokacije za instaliranje proizvodnih kapaciteta je važan posao a radi se o tome da jedna lokacija mora da zadovolji puno kvalitativnih i kvantitativnih faktora na državnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Na najvećem nivou moraju biti:

- infrastrukturna opremljenost lokacije (putevi, stuja, telekomunikacije, voda, kanalizacija, gas, odlaganje smeća i uslovi životne sredine);
- raspoloživost i cena radne snage;
- obrazovanost i veštine radne snage;
- stanje lokalne zajednice (kultura, stanovanje, školstvo, zdravstvo, sportski sadržaji itd);
- lokacije i objekti za *brownfield* i *greenfield* investicije;
- prihvatljiva cena zemljišta i nekrenina;
- kvalitetni transportni i logistički servisi;
- bezbednost objekata i ljudi;

Skup, u radu navedenih a u Pirotu primenjenih alata, čini povoljno poslovno okruženje.

Nosioci valorizacije postignutog povoljnog poslovnog okruženja u Pirotu su Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj garda Pirota, Preduzeće za upravljanje Slobodnom zonom Pirot, Ugovorna okružna privredna komora Pirot, Turistička organizacija Pirot i ostale specijalizovane službe u gradu.

7. Zaključak

Primena instrumenata za uspešan lokalno ekonomski razvoj može dati veoma dobre efekte. Ključ uspeha je sveobuhvatna upotreba svih instrumenata za privlačenje direktnih investicija u kombinaciji sa lokacijom dobro opremljenom eksternom i internom infrastrukturom (kako za *brownfield* tako i i *greenfield* investicije), konekcijom na

17 Izvor podataka: Ugovorna okružna privredna komora Pirot

18 Izvor podataka: Selecting the Best Location for Your US Manufacturing Plant, A resource guide for finding the optimal location that is cost effective, efficient, and meets your operating requirements, Walmart Made USA Program, Biggins Lacy Shapiro & Co. LLC, June 2015

međunarodne infrastrukturne koridore, dobrim komunikacijama prema svetu, obučenom i veštom radnom snagom, stabilnim lokalno političkim i poslovnim okruženjem.

Potrebno je na jednom mestu kombinovati državne, regionalne i subvencije lokalne samouprave uz razvijen spektar poslovnih usluga, efikasnu administraciju i raznovrsnost beneficija za poslovanje. Svi alati za stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, zajedno upotrebljeni, garantuju brzo privlačenje direktnih investicija i povećanje nivoa uposlenosti radne snage. Sa direktnim investicijama dolaze i nove tehnologije što u kasnoj fazi omogućava razvoj lokalnih kompanija i brendova zasnovanih na novim znanjima.

LITERATURA

Lokalni ekonomski razvoj u Srbiji, priručnik za praktičare, Urban institut iz Vašingtona (The Urban Institute, Washington DC, USA) preuzeto sa: jig.org/strategija/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/Lokalni_ekonomski_razvoj_u_Srbiji.pdf

Zakon o kontroli državne pomoći, Sl. Glasnik br. 51/2009 preuzeto sa: <http://www.nadzor.org.rs/Zakoni%20cir/Zakon%20o%20kontroli%20drzavne%20pomoci.pdf>

Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija ("Sl. glasnik RS", br. 110/2016) preuzeto sa: <http://ras.gov.rs/uploads/2017/05/Uredba%20o%20uslovima%20i%20nacinu%20privlacenja%20direktnih%20investicija.pdf>

Razvojan agencija Srbije, preuzeto sa: <http://ras.gov.rs/uploads/2017/09/mapa-uredba-sr-eng.pdf>

Stalna konferencija gradova i opština - Savez gradova i opština Srbije, Priručnik o privlačenju i realizaciji ulaganja na lokalnom nivou Radivoj Milošević-Jovan Miljković, 2017

The World bank, Doing Business, 2018, preuzeto sa: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia>

Index of economic freedom Wall Street Journal and the Heritage Foundation, 1995, preuzeto sa: <https://www.heritage.org/index/>

Economic Freedom in the World, Fraser Institute Canada, 1975, preuzeto sa: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>

Professor Klaus Schwab, Professor Xavier Sala-i-Martin, The Global Competitiveness Report 2016–2017 preuzeto sa: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.

Professor Klaus Schwab, Professor Xavier Sala-i-Martin, The Global Competitiveness Report 2017–2018 preuzeto sa: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

Alati lokalnog ekonomskog razvoja u funkciji nove industrijalizacije lokalnih samouprava

Razvoj privrednih djelatnosti u SFR Jugoslaviji, publikacija preuzeto sa:

www.znaci.net/00001/120_5.pdf

Republički zavod za statistiku preuzeto sa:

[http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1
&pubType=2&pubKey=4371](http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=4371)

Analiza završnih računa privrednih organizacija za 1975, 1980, 1983., godina Opštine Pirot, SDK SR Srbija, Filijala 62800 Pirot, istorijski arhiv Pirot

Ugovorna okružna privredna komora Pirot, preuzeto sa: www.komorapirot.com

Selecting the Best Location for Your US Manufacturing Plant, A resource guide for finding the optimal location that is cost effective, efficient, and meets your operating requirements, Walmart Made USA Program, Biggins Lacy Shapiro & Co. LLC, June 2015

LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT TOOLS IN NEW INDUSTRIALIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Abstract: *What kind of resources do local governments have at their disposal to attract direct investment to increase employment and adopt new technologies for the purpose of social and economic progress?*

Are modern mechanisms for local economic development, such as instruments for attracting direct investments (financial incentives, tax exemptions, favorable loans, business in free economic zones, etc.) guarantee for success and how effective these tools are and are effective in creating a stable and progressive business environment?

Improving the business environment (macro and micro) is necessary for encouraging entrepreneurship, creating new and improving the business of existing companies in local communities. This implies the establishment of an advanced legal, social and socio-economic environment dedicated to doing business through the use of special incentive measures at the state, local self-government and special economic zones, such as free zones, export production zones, science and technology parks, etc.

The comprehensive implementation of these measures should be enabled for companies through specialized local government services such as local economic development offices, business associations and free-zone administrations.

Key words: *Local self-government, local economic development, attracting direct investments, advanced business environment, free zones.*

EDUCATION AS A FACTOR IN STRENGTHENING SOCIAL COHESION IN R. MACEDONIA

PhD. Zoran Matevski¹

PhD. Dushka Matevska²

Abstract: *Effective changes and reforms of the education system are necessary in countries like R. Macedonia. These changes will build an education system that betters social cohesion and the involvement of vulnerable groups of citizens in society. In essence, education is a key factor in sustainable economic and societal growth. The universities of today, because of their ability to generate new skills and knowledge, are highlighted as a key factor in strengthening competitiveness of economy at the global level. The key solutions that originate from the modern empirical and theoretical frames of societal growth refer to the important direct and indirect connections between the building of human capacity, the dynamics of technological change, employment, as well as the betterment of life conditions. Considering this, education has the crucial role in personal growth and sustainable societal growth of a country like R. Macedonia, because of its role in securing qualified and competent staff.*

Keywords: *education system, social cohesion, sustainable growth.*

1. Introduction

In R. Macedonia the term social exclusion has been used in political social and scientific speech for the past 15 years. It is thought that this concept causes individuals to decrease and weaken their social links, becoming isolated from all kinds of social, political and cultural events. Most often, social exclusion is closely linked to unemployment. The approach to exclusion is often used when describing the social situation of a group of citizens, like the unemployed, poor and marginalized ethnic groups (Roma). The poorest citizens are unemployed or earn a low wage. Given the strong tradition of family in Macedonia, which supports the unemployed, they do not always immediately fall into

1 Distinguished Professor at Faculty of Philosophy, Ss. CYRIL AND METHODIUS University in Skopje, R. Macedonia
email: zmatevski@fzf.ukim.edu.mk

2 Distinguished Professor at Faculty of Philosophy, Ss. CYRIL AND METHODIUS University in Skopje, R. Macedonia
email: zmatevski@fzf.ukim.edu.mk

poverty and social isolation. The social environment isn't inclined towards blaming the unemployed for the situation they are in. Beside employment, knowledge, expertise and the ability to improve and perfect their skills have a crucial role for improving societal involvement. All of these are under the direct influence of the education system as a whole.

Therefore, society that is based on knowledge, or post-industrial society, puts a focus on the interest of questioning the relations between sustainable societal growth, social cohesion and education. Effective changes and reform in the education system are also necessary in countries such as R. Macedonia in the direction of building an education system which leads to improving social cohesion and increasing involvement of sensitive citizen groups in social events. In fact, education today can be considered as a factor in sustainable economic and societal growth. Universities today, because of their ability to generate new knowledge and skills, are more and more prominent as a key factor in strengthening the competitiveness of the economy on a global level.

2. Main text

2.1 Higher education and social cohesion

Higher education has a large role in promoting the understanding and involvement of societal groups with the framework of building a feeling of transparency and equality in less developed societies, such as R. Macedonia. Higher education is implemented in social circles with the goal of building an intellectual foundation for promoting pluralistic culture, increasing state-societal synergy and supporting national development initiatives in the country itself. Empirical research, independent reasoning, as well as informal debate on the given subject are an integral foundation in the development of rational self-critical society in which the shared part of citizenship can connect all the differences based in race, ethnicity, religion, economical and other factors (Smith, 2011, p. 529-603). Higher education is located in a correlative relationship with variables such as: social connection; respecting diversity; civil participation in societal, political and cultural events in the country; as well as the faith in social and government institutions. This type of education has a huge influence on social cohesion which is recognized as one of the most important contributions to the public good.

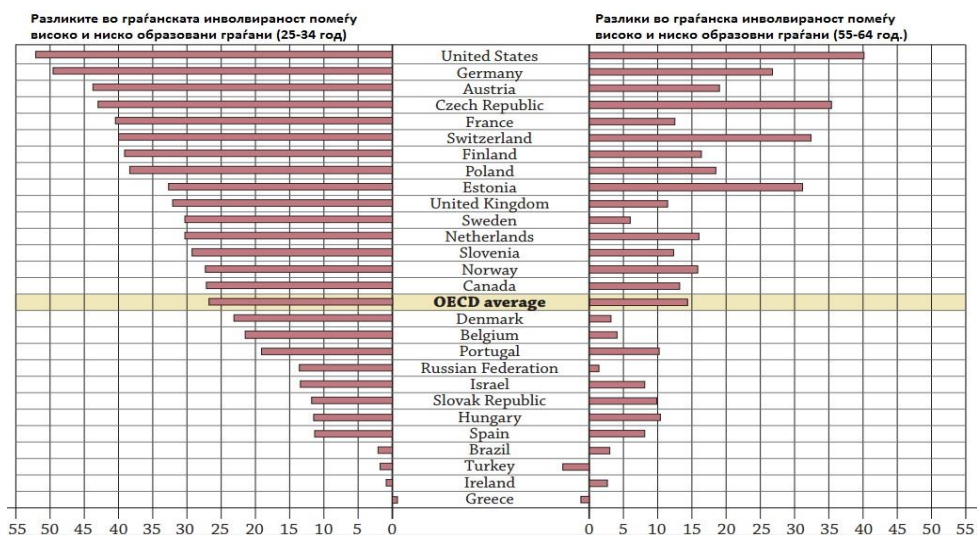
Taking into account the potential of higher education institutions to take a bigger and more direct role in promoting social cohesion in the Republic of Macedonia, unfortunately analyses show many failures related to this trend of action of higher education in the country. The role of universities in social cohesion in the country is at an exceptionally low level. In certain cases, higher education institutions are models for immoral and unprofessional behavior prompted by institutional corruption and the other self-directed factors and selfish goals. Government institutions in the country have the opportunity to present multiple courses designed with the goal of bettering the ideological representation of the given belief of the large and crucial role of education on improving social cohesion (Rizvi, 2009). Traditionally, their will and capability to oppose continued problems is shown by the implementation of debates and empirical studies directed at improving internal adaptability and the ability to recognize and emphasize the

Education as a factor in strengthening social cohesion in R. Macedonia

big social, cultural, economic and religious differences between Macedonian citizens. Today, these and similar activities take a central place in the mission of universities and other higher education institutions in the country. However, most world problems and challenges with which Macedonian society is faced are prompting management and academic circles to decrease social divisions and exclusion in the country.

However the main question that is asked is- how the universities, or higher education institutions in Macedonia, can promote mutual understanding, transparency, tolerance and mutual respect. In fact, would certain higher education institutions succumb to corruption, wrong ideology, stereotyping and prejudices? These debates pretend to direct themselves more towards building a healthy nation, prompting democratic thinking, including the central role of education of increasing tolerance and the desire of younger generations to involve themselves in the political processes of the country. Taking into account the fact that valid data about this type of influence in the Macedonian education system does not exist, we can still use samples from research made within OECD countries through which civil involvement is measured in relation to highly educated citizens. With this, we can additionally show the relation between higher education and increased civil involvement in political, economic and cultural events in the country, whose practice can be realized in Macedonian education.

Table. 1 Overview of the differences in civil involvement

Source: OECD, Education at a Glance 2012: OECD Indicators, Indicator A11

www.oecd.org/edu/eag2012

The role of universities in society is no longer linked only to equipping human resources and human capital, in terms of the capabilities, skills, behavior and marginal

productivity, but more and more we look at the mechanisms with which higher education in Macedonia affects social cohesion. In fact, we think of directing social capital towards strengthening a healthy and democratic society. It's exactly this understanding of social cohesion that has serious implication on higher education in the country. Higher education institutions offer many opportunities to sensitive groups in society to come in closer contact with the majority. The importance of these activities is based on creating "networks of involvement and interactivity" (Popkewitz. & Rizvi , 2009).

Sensitive groups (ethnic minorities, extremely poor students etc.) socially mobilize themselves throughout universities, faculty camps and dormitories in Macedonia. The next aspect of the role of higher education in Macedonia is based on the promotion of social cohesion and its influence on the development of modern mechanisms which are used in realizing social control. As it could be noticed through the conflicts around the world, conflicts on the national level transform into large movements for human rights. The role of higher education is implemented as a critically inclined system against public policy and administration, directing attention towards the potential sources of conflict before the strongest clashes even begin. The fourth implication of the large role of higher education is based on the model of social capital which affects the development of social cohesion, related to the formation and socialization of shared values between constructed higher education groups and organizations, including the citizens and the whole Macedonian public. Higher education institutions, especially those whose members reflect the social diversity in the country, contribute to a meaningful surrounding for exploring social change Macedonian society must face. These institutions have the ability to also implement channels through which social norms and expectations can be more effectively implemented in the public. Because of this universities in Macedonia have a vital role which they play by supporting the concept of democratic citizenship.

2.2 Challenges in Macedonian higher education

Any country that tries to be competitive in the dynamic job market needs to provide a quality education for every student, which requires changes in the organization of learning, at all levels. Unfortunately, the introduction of ECTS didn't provide the necessary changes. We have the impression that some of the positive sides of the old system are abandoned, while the positive sides of the new system aren't fully developed yet. It seems like the Management of the faculties and universities have accepted that there aren't enough resources for a successful education and they have directed the blame towards the Ministry of Education and Science. The faculties and universities will be forced to face the weight of the situation they have put themselves once the degree of their independence increases. In a situation when they enroll more students that they can handle, no one asked if the quality of the education will suffer. The introduction of the reform didn't change and improve the way things work; the access to studies; the demands of the students; didn't strengthen the perception that it is about serious reforms and undertakings that will improve the old way of learning the reforms did the exact opposite. This makes the reaction of most professors that the Bologna system was a wrong turn for our education system and we should return to the way things were understandable. We can not disregard the fact that the Bologna system is a process that needs to be constantly improved. Will the high percentage (1/3 of the people surveyed) of

people who believe that the Bologna system was a big mistake be regarded as a high or “acceptable” percentage isn’t as important as the fact that half of the people surveyed didn’t have an opinion on the matter and only a few percent of them disagreed. Keeping the previous answer in mind, we can logically reach the answer to the second question: Did the realization of the Bologna system achieve a higher quality of education? Only 1/5 of the people surveyed agree, 40% did not have an opinion on the matter, while 1/3 disagreed. Without delving deeper into the logic behind the opinions of the students, this forms the point of view for the system, which only a few students have found the positive sides of.

It appears that the students are aware of the importance of the system, but they also realize that its implementation wasn’t successful. However, are the students satisfied with their education? The students of the University “Ss. Cyril and Methodius” in Skopje can clearly define their opinion on the quality of the education they receive. On one hand receiving a degree is simple, but on the other hand it mobilizes the mechanisms of the end result such as the point of their studies. The effectiveness of the received degree and the satisfaction that creates a healthy person are not fulfilled at the same time. This situation imprisons and frustrates the student which results in differentiated attitudes, unclear perception, not enough rational thought, which can be easily manipulated. The Higher education is too complex to be explained for reasons that come from one sphere of society, but this does not mean that all subjects in this process have the same level of responsibility. Some are far more responsible, especially those who have long managed the faculties and universities. In this sense the universities and faculties have not developed managery practices that can be compared with the ones used by education institutions from developed countries.

Every student “subjectifies” the objective truth and expects to secure the maximal amount for himself. The one thing that leads as on the correct path is connected to the aims of the education system. How much does the system satisfy the expectations of the student; do they feel, understand and think how it works; and what isn’t in accordance whit their expectations. All of this reinforces the belief that serious and radical steps are necessary to improve the process of learning, and courage is necessary to seek outside evaluation that can objectively asses the quality of the higher education institutions in R. Macedonia.

3. Conclusion

Hence, the primary conclusion is based off the necessity of the development of education, as a crucial factor that improves social cohesion. In fact, sustainable societal growth is crucial for the reforms in the higher education institutions of R. Macedonia, which is a condition for the survival of all Macedonian citizens, no matter their ethnicity, religious and other affiliations. The development of most education institutions in the country so far hasn’t been based on the principles of social cohesion. In fact, the exact opposite is true. This development is followed by “brain drain”, disloyal competition, corruption, inefficient studies, the domination of personal, group, party and other interests above the societal and national interests of the country. The economical, ecological, political, moral, demographic, spiritual and ideological problems that are faced

by R. Macedonia affect the crisis of the education system, which drastically slows down the process of improving the social cohesion in the country. This is why deeper and all-encompassing of the entire society are necessary to improve the education system. These reforms will build effective education programs, whose frame will allow for productive and efficient education institutions; their qualitative organization; implementation of high quality management; qualified and professional administrative staff. According to this, the key institutions that need to change in society to improve social cohesion are the job market and the education system. The job market needs to be dominated by healthy competition as well as partnership, needs to open up space for mobilization of future employees, who after leaving the effective education system can present their skills at the job market. With this, undergraduate and graduate students will be involved in all cultural, economic and social happenings in the society surrounding them and they will be able to continuously educate themselves.

The situation of the higher education system in R. Macedonia is complex. On one hand, almost all students that finish high school enroll in college, which is to be respected, but isn't thought through as a practice. Education, especially higher education is expensive, and it turned out into free will from those who study, as well as an irresponsible attitude of the state and the faculties and their professors and students. It is a fact that: higher education hasn't reformed itself and it has been "left on its own" and doesn't try to change itself hoping that an outside force will change it; the programs of some faculties aren't made in accordance with those who need to absorb the needs of the graduates; many of the professors aren't involved in the scientific field (this is apparent by the lack of published scientific articles); most of the scientific articles published aren't based on original research; the old system of doctoral studies created an army of students with PhDs who have entered the institutions of the system; some of them are unqualified professors of the public and private universities. There are professors who have never been a part of a scientific project, who haven't specialized outside of the country, have never been visiting professors, have never been cited, and have never done the necessary scientific work. This speaks indirectly of the quality of the education and what the students have spent their time studying. There are many people with master's degrees and PhDs who are unemployed, or "inappropriately" employed. These people form a group of at least a hundred subjects in administration and economy, who don't have clearly defined tasks. On one hand the "autonomy" of the universities is realized through the material benefit of the faculties and professors, but on the other hand, the state has secured them with regular paychecks for a job that isn't clearly defined. A system is formed that is difficult to rationally explain and can't be reduced to explanations such as "greed" and "ignorance", because these terms do not explain the phenomenon and only serves to disqualify the subjects of the process who started to act "systemically" and do not ask themselves what they are doing. The discussion of the quality of education in R. Macedonia quickly entered the labyrinth of the political discussions where the party in power would suggest something that will be immediately shut down by the opposition. Now the question remains: what is quality education and how can we achieve such a thing? Of course the answer to the first question is easier and the second answer requires more complex elaboration, although the discussion of what constitutes quality education doesn't lead us closer to the answer to how do we achieve it.

REFERENCES

- Ацески, И. (2008). Истражувачки извештај од проектот: Влијанието на политиката врз високото образование во Р. Македонија. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј
- Ацески, И. (2016). Универзитетот на распаѓе. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј
- Burbules, N. C. & Torres, C. A. (2000). Globalization and Education: Critical Perspectives. London: Routledge
- Council of Europe. (2007). Report of the high-level task force on social cohesion in the 21st century: Towards an active, fair and socially cohesive Europe. Strasbourg: Council of Europe.
- Green, A., Janmaat, J. G. (2011). Regimes of social cohesion: Societies and the crisis of globalization. New York: Palgrave Macmillan
- Rizvi, F. & Lingard, B. (2009). Globalizing Education Policy. Routledge: London & New York.
- Smith, M. (2011). Globalization and the incorporation of education and education in developing countries, an encyclopedia of formal education and sustainable development. USA: Collection
- Popkewitz, T. & Rizvi, F. (Eds.). (2009). Globalization and the Study of Education. Chicago: National Society for the Study of Education, 108th NSSE Yearbook.

ОБРАЗОВАЊЕ КАО ФАКТОР У ЈАЧЕЊУ СОЦИЈАЛНЕ КОХЕЗИЈЕ У Р. МАКЕДОНИЈИ

Сажетак: *Ефективне промене и реформе образовног система неопходне су у земљама попут Р. Македоније. Ове промене ће изградити образовни систем који ће издржати социјалну кохезију и укључивање рањивих група грађана у друштво. У суштини, образовање је кључни фактор одрживог економског и друштвеног раста. Данас су универзитети, због своје способности да генеришу нове вештине и знања, наглашени као кључни фактор у јачању конкурентности привреде на глобалном нивоу. Кључна решења која потичу из савремених емпиријских и теоријских оквира друштвеног развоја односе се на важне директне и индиректне везе између изградње људских капацитета, динамике технолошких промена, запошљавања, као и побољшања животних услова. С обзиром на то, образовање има кључну улогу у личном расту и одрживом друштвеном развоју земље попут Р. Македоније, због своје улоге у обезбеђивању квалификованог и компетентног особља.*

Кључне речи: *образовни систем, социјална кохезија, одрживи раст.*

PREDUZETNIŠTVO KAO POKRETAČ PRIVREDNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRPSKE

Mr Irena Đalić¹

Rezime: Posljednjih godina dvadesetog vijeka, a naročito nakon Drugog svjetskog rata, došlo je do velikog tehnološkog napretka i produktivnosti u ekonomiji razvijenih zemalja svijeta. Došlo je do razvoja novih znanja i svijesti pojedinaca. Preduzetništvo postaje aktuelno kao nosilac privredne aktivnosti. Povećano zanimanje za preduzetništvo rezultat je potrage za novim poslovnim rješenjima, praćenih razvojem novih tehnologija, znanja, kreativnosti kod određenog broja pojedinaca. Posljednjih godina sve je više ekonomskih mišljenja po kojima se preduzetništvo smatra četvrtim faktorom proizvodnje, pored rada, kapitala i tehnologija. Cilj ovog istraživanja jeste analiza pozitivnih stvari koje nosi preduzetništvo. Ovo istraživanje se zasniva na konkretnim primjerima preduzetništva u Republici Srpskoj. Za potrebe ovog istraživanja korišteni su upitnici i intervjui kako bismo postigli cilj istraživanja.

Gljučne reči: Preduzetništvo, preduzetnik, znanje, razvoj.

1. Uvod

Povećano zanimanje za preduzetništvo rezultat je potrage za novim poslovnim rješenjima, praćenih razvojem novih tehnologija, znanja, kreativnosti kod određenog broja pojedinaca.

Prema klasičnoj definiciji preduzetništvo je skup ljudskih aktivnosti na kombinovanju resursa radi ostvarivanja određenog poslovnog poduhvata. Znamo da se resursi moraju kombinovati pri bilo kakvom ekonomskom poduhvatu, nikada se ne koristi samo jedan bez drugog. Prema tome, traži se najpovoljnija kombinacija, odnosno ona koja štedi oskudne resurse, a obezbjeđuje najveći obim poslovanja (Vukmirović, 2006).

Posljednjih godina sve je više ekonomskih mišljenja po kojima se preduzetništvo smatra četvrtim faktorom proizvodnje, pored rada, kapitala i tehnologija.

¹ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Saobraćajni fakultet Doboj, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Postizanje efikasne alokacije resursa je vrlo skup i težak posao, postoje prepreke u komunikacijama i informacijama i stavovima koji se nalaze u pozadini najefikasnijih alokacionih sistema. Preduzetnički napor je usmjeren ka razvijanju novih i boljih kombinacija resursa. Unapređenja se obično događaju u zemljama koje imaju razvijeno preduzetništvo.

Shumpeter (1975) je prosperitet države vezivao za talase inovacija i preduzetništva. Do prosperiteta je dolazilo kada se kritična masa preduzetnika upuštala u nove poduhvate. Kada većina počne da slijedi te nekada nove ideje, dolazi do perioda stagnacije. Poslije toga, opet sa novim preduzetnicima i novim talasom inovacija, ekonomija kreće naprijed.

Preduzetništvo je osnov društvenog napretka i blagostanja svakog pojedinca i kao poseban faktor stvaralaštva, pored zemlje, rada, kapitala i tehnologije ono predstavlja umijeće njihovog kombinovanja s ciljem kreiranja novih proizvoda, usluga i drugih ekonomskih i društvenih djelatnosti. Jednom riječju, preduzetništvo, pored, prirodnih faktora, rada, kapitala i tehnologija je najvažniji faktor uspjeha u biznisu i može se definisati kao skup ljudskih aktivnosti na kombinovanju resursa radi ostvarivanja određenog poslovnog rezultata (Petković i Berberović, 2013).

Drucker (1995) Gilder (1986) smatraju da više nije dovoljno da se resursi samo kombinuju na nov način, već je neophodno da se oni i kreiraju.

Preduzetništvo je mnogo razvijenije u Sjedinjenim Američkim Državama nego u Evropi. Većina preduzeća koja su nastala iz genijalnih ideja, potiču upravo iz Sjedinjenih Američkih Država, pa prema tome i fondovi rizičnog kapitala imaju veći značaj i na višem stepenu razvoja u Sjedinjenim Državama nego u Evropi. Stvaranjem uslova za postojanje fondova rizičnog kapitala na nivou Evropske unije bavi se Evropska komisija. Ona je kreirala Instrument za brzorastuća i inovativna MSP (GIF) u okviru Programa za konkurentnost i inovativnost (CIP), te Zajednički evropski izvor za mala i srednja preduzeća (JEREMIE). Ovim instrumentima Evropska komisija nastoji da poveća ponudu vlasničkog kapitala inovativnim mikropreduzećima, malim i srednjim preduzećima ulažući po tržišnim načelima u fondove rizičnog kapitala (http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/instruments; pristupljeno 13. 02. 2018. god.).

2. Pregled literature

Preduzetništvo predstavlja jedan od osnovnih pokretača privrednog razvoja o čemu svjedoče i brojna istraživanja na ovu temu.

Prema (Vukmirović, 2006) individualno ili eksterno preduzetništvo je temelj osnivanja malih preduzeća koja su nosilac uspješnosti današnjih razvijenih zemalja. Da bi preduzetnik bio uspješan u svom poslu mora da raspolaže dobrom idejom, izuzetnom kreativnošću, svim potrebnim informacijama sa tržišta i ono što je najvažnije mora da ima samopouzdanje. Preduslov za uspjeh preduzetnika jeste da on mora biti već formirana ličnost, sigurna u sebe i u svoje ideje. Želja za uspjehom mora biti jača od svakog rizika. Naravno, tu se podrazumijeva i ispunjenost uslova iz okruženja, naročito pravnog i političkog okruženja. Tu prvenstveno mislimo na pomoć države u razvoju sektora malih i

srednjih preduzeća, podnošljivu poresku politiku, razumnu monetarnu i kreditnu politiku, razvoj obrazovanja i slično. Ono što treba naglasiti jeste da preduzetništvo ne treba miješati sa malim i srednjim preduzećima. Prema (Petković i Berberović, 2013) nije svako MSP istovremeno i preduzetničko, niti je svaki preduzeća preduzetnik. Koliko je preduzetništvo značajno za razvoj privrede govori i činjenica da u razvijenim zemljama velika većina preduzeća spade u kategoriju preduzetničkih preduzeća. U Sjedinjenim Američkim državama mala i srednja preduzeća čine 99,7 % svih preduzeća, 97 % svih izvoznika, zapošljavaju oko 50% radne snage u privatnom sektoru U Japanu postoji 4,69 miliona malih i srednjih preduzeća, što čini 99,7 % svih preduzeća. U MSP sektoru radi oko 70 % svih zaposlenih. U Evropskoj uniji je najveći broj mikro preduzeća kojih je 92.2 % od ukupnog broja i zapošljavaju 38.395.819 radnika (Petković, 2010).

Jedan od najvećih problema sa kojima se susreću preduzetnici jeste pronalazak finansijskih sredstava za realizaciju ideja. Mayer-Haug i drugi (2013) naglašavaju da finansiranje preduzetničkih projekata zavisi od talenta preduzetnika i da je to finansiranje mnogo pristupačnije u razvijenim zemljama. Problemom investiranja preduzetničkih projekata bavio se i Bakker (2013). Brojni autori su se bavili finansiranjem preduzetništva iz novih oblika finansiranja (Haeussler i drugi, 2014, Grilli i Murtinu, 2014, Lee i drugi, 2015, Murmann i drugi, 2015, Colombo i drugi, 2016, Burchardt i drugi, 2016, Drover i drugi, 2017, Zhang i Yu, 2017, Milošević, 2018).

Da bi preduzetništvo omogućilo razvoj privrede mora postojati i podrška državnih institucija. U Republici Srpskoj smo, istražujući i analizirajući tu podršku, došli do saznanja da ne postoji jedinstveni registar privrednih subjekata, što predstavlja krupan problem s makroekonomskog aspekta jer sprečava adekvatno kreiranje politika, programa i strategija podrške razvoju MSP sektora. Zakon o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj je osnova legislative koja se odnosi na osnivanje, rad i prestanak preduzeća (Zakon o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 67/13)). Na teritoriji Bosne i Hercegovine prisutan je problem implementacije zakona i različitih rješenja, koji na posredan način doprinosi sporom razvoju njenog jedinstvenog ekonomskog prostora. Zakoni koji tretiraju mala i srednja preduzeća na teritoriji Bosne i Hercegovine nisu usklađeni, pa prema tome, najprije se stvara problem same definicije malih i srednjih preduzeća (www.vladars.net; pristupljeno 12. 2. 2018. god.). Na nivou Bosne i Hercegovine ne postoji Ministarstvo koje djeluje u ovoj oblasti. U Republici Srpskoj, u okviru Ministarstva industrije, energetike i rudarstva, za mala i srednja preduzeća i proizvodno zanatstvo zadužen je Resor za razvoj malih i srednjih preduzeća u čijem okviru djeluje Odjeljenje za razvoj malih i srednjih preduzeća (Šveljak, 2007). Koliko je značajna podrška državnih institucija govori i činjenica da i na ovu temu postoje brojna istraživanja (Muscio i drugi, 2013, Chung, 2013, Szczygielski i drugi, 2017, Wang, 2018, Steier i drugi, 2015).

3. Rezultati istraživanja

Obzirom na činjenicu da je u mnogim istraživanjima dokazan značaj preduzetništva za cjelokupan razvoj privrede mi smo istraživali mogućnosti i ograničenja razvoja preduzetništva na teritoriji Republike Srpske, kao i spremnost, odnosno nespremnost potencijalnih preduzetnika da preuzmu rizike i realizuju svoje ideje.

U istraživanju su učestvovala 103 ispitanika, uglavnom mladi ljudi, studenti tehničkih fakulteta u Republici Srpskoj (njih 89). Ostalih 14 ispitanika su sadašnji privrednici, vlasnici malih preduzeća. Za potrebe navedenog istraživanja sprovedi smo metodom slučajnog uzorka, prikupljanje odgovora na upitnike sa zatvorenim pitanjima, pitanjima sa više ponuđenih odgovora, kao i dijelovima pitanja koja su data kao otvorena, a na koja se tražilo lično mišljenje ispitanika. Kada uzorak posmatramo sa stanovišta godina starosti, možemo reći da su u ispitivanju učestvovali mladi ljudi (prosječna starost uzorka je 22,6 godina). Velika većina ispitanika je na pitanje vezano za učestalost ideja dala veoma pozitivan odgovor. 86,3% ispitanika je na ovo pitanje odgovorilo da dnevno ima i po nekoliko ideja za biznis i uglavnom su te ideje vezane za napredne tehnologije (69,3%). Međutim, kada su upitani za učestalost realizacije ideja većina je imalo negativne odgovore (81,1%). Kao razlog za ovo su naveli skromne ili nikakve finansijske mogućnosti (73,2%), zatim veoma malu ili nikakvu pomoć državnih institucija (18,6%). Među ispitanicima je bilo i onih koji su pokušali da apliciraju za sredstva finansijskih institucija (23,8%), međutim samo je mali broj njih uspio dobiti ta sredstva (0,4%). Kada su upitani koliko su spremni da preduzmu rizike i upuste se u realizaciju svojih ideja, 75% ispitanika je pozitivno odgovorilo, odnosno bilo bi spremno da preuzme rizik neuspjeha samo da pokrene biznis, sa napomenom da su opet finansijska sredstva i institucionalna podrška najveće kočnice pokretanja biznisa na teritoriji Republike Srpske. Istražujući i ovaj dio, došli smo do saznanja da u Republici Srpskoj ne postoji ni jedna finansijska institucija (banke, mikrokreditne organizacije, anđeli investitori...) koja bi podržala osnivanje start ap preduzeća.

Moramo napomenuti da su naši ispitanici ljudi koji dobro koriste savremene tehnologije, čak 99% njih je odgovorilo da se služi naprednijim računarskim programima i jezicima, kao i da svaki od njih govore najmanje dva strana jezika.

Svi ovi podaci nam govore da postoji preduzetnički potencijal, ali sa druge strane fali podrška realizaciji tog potencijala i pretvaranja svih tih ideja u pozitivne poslovne rezultate. Jedan od pozitivnih primjera u Republici Srpskoj jeste Opština Derventa koja pruža nesebičnu podršku privrednicima, gdje imamo razrađene sisteme podrške privredi i odjeljenja koja se samo time bave. Ovo je rezultiralo time da na području te opštine nema nezaposlenih. Razgovarajući sa zaposlenima u tim odjeljenjima došli smo do podataka koji nimalo ne odgovaraju ukupnoj privrednoj slici Republike Srpske. U ovoj opštini ne postoje nezaposleni, veliki broj stranih investitora se nalazi na tom području, veliki broj fabrika koje se bave konkretnom proizvodnjom i izvozom na strana tržišta, dakle, sve ono što je pozitivno za jednu privredu nalazi se ovdje na ovom malom, geografski i demografski gledano, prostoru (<http://www.derventa.ba/derventa/index.php?pismo=cir&news=show>, pristupljeno 15.2.2018. god.).

4. Zaključak

Prilikom pregleda literature mogli smo vidjeti i zaključiti da je preduzetništvo veoma aktuelna tema. Brojna istraživanja pokazuju koliki značaj ima preduzetništvo za razvoj privrede jedne zemlje. Vidjeli smo da razvijene zemlje svoju privredu temelje na preduzetništvu.

Analizom privrednog okruženja u Republici Srpskoj došli smo do zaključka da je poresko, pravno i politično okruženje veoma nepovoljno za razvoj preduzetništva. Vidjeli smo sa kakvim se sve problemima susreću potencijalni privrednici, počev od zakona do institucija podrške preduzetništvu.

Ispitivanjem mladih ljudi, potencijalnih privrednika došli smo do zaključka da Republika Srpska ima velikog potencijala u tim istim mladim ljudima, samo nažalost, taj potencijal ostaje neiskorišten ili ga iskorištavaju druge države. Veliki broj ispitanika (85,5%) je reklo da je spremno sutra spakovati kofere i nakon završetka obrazovanja otići iz ove zemlje u neku koja će prepoznati trud i talenat, kreativnost i ideju. Ovo predstavlja ogroman problem Republike Srpske. Smatramo da se trebaju hitno preduzeti mjere da se ti ljudi zadrže ovdje, pružiti im podršku u realizaciji njihovih ideja. Promjene se moraju napraviti od samih temelja, dakle, novih i izmjene starih zakona, usklađivanje propisa, pa sve do reforme u obrazovanju i vladi, kao institucijama koje bi prve trebale prepoznati preduzetnički potencijal Republike Srpske.

Vidjeli smo da je sve ovo moguće na primjeru Opštine Dervente, koja zaista predstavlja svijetlu tačku ove privrede, gdje institucije pružaju podršku i stranim i domaćim preduzetnicima i investitorima, čime je stvorena povoljna atmosfera za razvoj privrede.

Smatramo da se u ovoj oblasti treba još mnogo toga istražiti, stoga ostavljamo budućim istraživačima otvorena pitanja poreskog okruženja, tržišta kapitala, kao i stvaranje uslova za pojavu novih i pristupačnijih izvora finansiranja preduzetničkih ideja.

LITERATURA

- Bakker, G. (2013). Money for nothing: How firms have financed R&D-projects since the Industrial Revolution. *Research policy*, 42(10), 1793-1814.
- Burchardt, J., Hommel, U., Kamuriwo, D. S., & Billitteri, C. (2016). Venture capital contracting in theory and practice: implications for entrepreneurship research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 40(1), 25-48.
- Chung, C. C. (2013). Government, policy-making and the development of innovation system: The cases of Taiwanese pharmaceutical biotechnology policies (2000–2008). *Research Policy*, 42(5), 1053-1071.
- Colombo, M. G., D’Adda, D., & Pirelli, L. H. (2016). The participation of new technology-based firms in EU-funded R&D partnerships: The role of venture capital. *Research Policy*, 45(2), 361-375.
- Drover, W., Wood, M. S., & Zacharakis, A. (2017). Attributes of angel and crowdfunded investments as determinants of VC screening decisions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(3), 323-347.
- Drucker, P. (1995). *Inovacije i preduzetništvo*. Beograd: Privredni pregled.

- Gilder, G. (1986). *The spirit of Enterprise*. New York: Penguin Books.
- Grabowski, W., Pamukcu, T., Szczygielski, K., & Tandogan, V. S. (2013). Does government support for private innovation matter? Firm-level evidence from Turkey and Poland.
- Grilli, L., & Murtinu, S. (2014). Government, venture capital and the growth of European high-tech entrepreneurial firms. *Research Policy*, 43(9), 1523-1543.
- Haeussler, C., Harhoff, D., & Mueller, E. (2014). How patenting informs VC investors—The case of biotechnology. *Research Policy*, 43(8), 1286-1298.
- Lee, N., Sameen, H., & Cowling, M. (2015). Access to finance for innovative SMEs since the financial crisis. *Research policy*, 44(2), 370-380.
- Mayer-Haug, K., Read, S., Brinckmann, J., Dew, N., & Grichnik, D. (2013). Entrepreneurial talent and venture performance: A meta-analytic investigation of SMEs. *Research Policy*, 42(6-7), 1251-1273.
- Milosevic, M. (2018). Skills or networks? Success and fundraising determinants in a low performing venture capital market. *Research Policy*, 47(1), 49-60.
- Murmann, J. P., Ozdemir, S. Z., & Sardana, D. (2015). The role of home country demand in the internationalization of new ventures. *Research Policy*, 44(6), 1207-1225.
- Muscio, A., Quaglione, D., & Vallanti, G. (2013). Does government funding complement or substitute private research funding to universities?. *Research Policy*, 42(1), 63-75.
- Shumpeter, J. (1985). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Row.
- Steier, L. P., Chrisman, J. J., & Chua, J. H. (2015). Governance challenges in family businesses and business families.
- Wang, J. (2018). Innovation and government intervention: A comparison of Singapore and Hong Kong. *Research Policy*, 47(2), 399-412.
- Zhang, J., & Yu, H. (2017). Venture capitalists' experience and foreign IPOs: Evidence from China. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(5), 677-707.
- Vukmirović, N. (2006). *Savremeno preduzetništvo*. Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Zakon o razvoju malih i srednjih prduzeća, („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 50/13)
- Petković, S. (2010). *Mala i srednja preduzeća u funkciji uspješnosti privređivanja (projektovano na Republiku Srpsku)*. Doktorska disertacija. Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Petković, S. i Berberović, Š. (2013). *Ekonomika i upravljanje malim i srednjim preduzećima – Principi i politike*. Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Šveljak, S. (2007). *Ulaganje u privatni vlasnički i rizični kapital u Hrvatskoj: porezno i pravno okruženje*. Zagreb: CVCA.

<http://www.derventa.ba/derventa/index.php?pismo=cir&news=show>, pristupljeno: 15.2.2018. god.

http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/instruments; pristupljeno: 13. 02. 2018. god.

<http://www.vladars.net>; pristupljeno: 12. 2. 2018. god.

ENTREPRENEURSHIP AS AN INITIATOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract: *In the last years of the twentieth century, and especially after the Second World War, there has been great technological advancement and productivity in the economies of the developed countries of the world. There has been the development of new knowledge and awareness of individuals. Entrepreneurship is becoming the carrier of economic activity. Increased interest in entrepreneurship is the result of a search for new business solutions, followed by the development of new technologies, knowledge, and creativity in a number of individuals. In recent years, there are more and more economic considerations in which entrepreneurship is the fourth factor in production, in addition to work, capital and technology. The aim of this research is to analyze the positive things of entrepreneurship. This research is based on real examples of entrepreneurship in the Republic of Srpska. For the purpose of this research, questionnaires and interviews were used to achieve the goal of the research.*

Key words: *Entrepreneurship, entrepreneur, knowledge, development*

E-SIMBIOZA – COLLABORATIVE E-PLATFORM FOR PUBLIC, ECONOMIC AND NON-PROFIT STAKEHOLDERS IN SLOVENIA

Urška Fric, teaching assistant¹

Abstract: *Industrial symbiosis is interpreted as a technological, material, and social relationship between different stakeholders involved in exchange of waste resources. In this relationship, each of the stakeholder's benefits, while at the same time contributing to the prosperity of other stakeholders and society in general. However, the stakeholders also form a partnership based on trust and shared responsibility, which therefore has the potential to evolve and deliver new approaches to local, regional, national or international levels. The partnership can activate all three sectors and incorporate their logic and expertise in order to contribute to a positive amendment of policies in particular field. This paper describes an operational example of efficient cross-sector partnership: organizations from different sectors unite their capacities in solving a practical challenge. We have developed the first e-platform E-SIMBIOZA for collaboration between Slovenian public, economic and non-profit stakeholders involved in exchange of waste resources. For stakeholders demanding waste resources the economic benefit is represented by the savings when buying primary resources, while the stakeholders offering waste resources are able to sell their waste. Mutual ecological and social benefits are visible in terms of gradual decrease in the volume of waste on Slovenian waste-disposal facilities, less emissions and cleaner environment.*

Keywords: *industrial symbiosis, industrial symbiosis networks, circular economy, stakeholders, e-platform, mutual benefits*

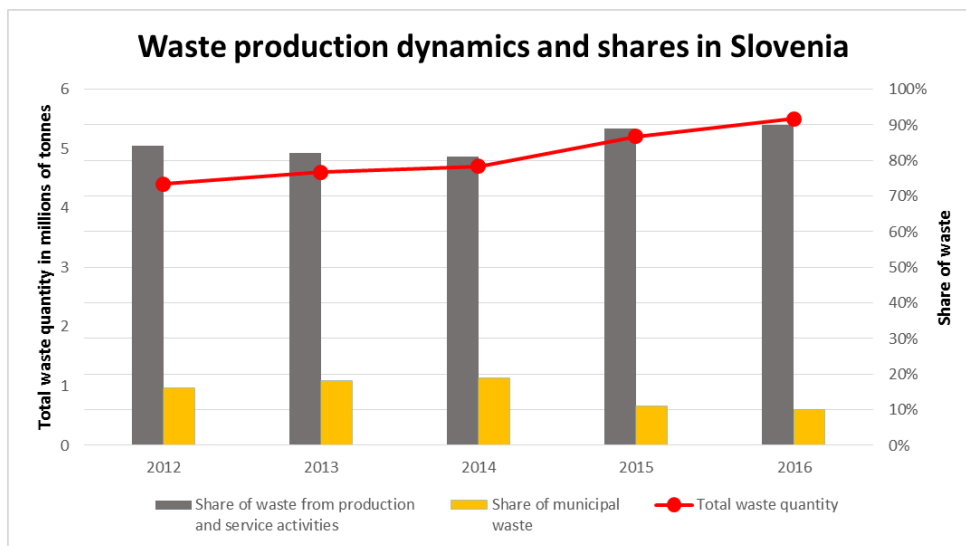
1. Introduction

In Slovenia, we are facing an increase of waste production, whereby production and service activities produce most of the waste. In 2016, we produced almost 5.5 million tonnes of waste, 5.45% more than in 2015 (SURs, 2017). Waste from production and service activities represented 90% of all waste, while waste from households represented only 10% of all waste (ibid.). In the same year, we separately collected 67% of waste,

¹ Faculty of Information Studies in Novo mesto, Slovenia, urska.fric@fis.unm.si

which is 2% less than in 2015; 4.4 million tonnes of waste or 27% more than in 2015 were processed and 138,000 tonnes of waste or 50% less than in 2015 were disposed of in landfills (ibid.). Meanwhile, waste export had also increased by 40% (ibid.). Picture 1 showing waste production dynamics and shares in Slovenia between 2012 and 2016.

Picture 1: Waste production dynamics and shares in Slovenia between 2012 and 2016.

Source: SURS, 2017

As it can be seen in the picture above, the situation in the field of waste is alarming – for 2016, this is proved by 90% of all produced waste deriving from production and service activities and by 40% increase of waste exports abroad that could be retained in the country and reused as secondary sources (SURS, 2017). The situation in the field of waste is also alarming in EU member states. Considering the low share of waste recovery in Europe in 2014, the European Commission published the same year a proposal of new legislation in the field of waste recovery, titled: “Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe” (EUR-Lex, 2014). One of the measures the European Commission has taken is also to reduce the percentage of disposed waste to 10% by 2030.

The aim of the European Commission is thus a quick transition to a circular economy as a response to pressures the rising economy and consumption pose on limited resources and carrying capacity of the environment (Ellen MacArthur Foundation, 2017) – while this is also a strategic priority of economy in the Republic of Slovenia. The tool of circular economy is an industrial symbiosis, which is still incorrectly interpreted in Slovenia despite being informally practised on a large scale. Industrial symbiosis mainly represents a waste flow from organisations or stakeholders, who do not need such waste any more, to stakeholders that can use it as an input material or source (Chertow, 2007). A stakeholder thus follows its own benefits, while significantly contributing to welfare of others and consequently to welfare of the society in general (Manahan, 1999). Industrial

E-simbioza – collaborative e-platform for public, economic and non-profit stakeholders in Slovenia

symbiosis can be activity of one or more industrial symbiosis networks, whereby these networks exist on local, regional, national and or international level with stakeholders representing nodes and cooperation representing connections among them (Chertow and Lombardi, 2005; Mirata and Emtairah, 2005).

Apart from the »Interorganisation confidence and industrial symbiosis“ research conducted by the Faculty of Information Studies in 2015, no research about practising and forms of industrial symbiosis in Slovenia could be found before the Platforma eSimbioza2 research was started. It was also still impossible to find any information about formal and informal industrial symbiosis networks and websites for exchanging information regarding waste supply and demand – i.e. a website for placing waste supply offerings and/or demand requests with intent to reuse the waste. The first aim of this research was thus to identify from the Slovenian Environment Agency's (hereinafter: ARSO) list of waste handling entities in Slovenia all potential suppliers, intermediaries and buyers of waste. The second aim was to determine existence of industrial symbiosis and consequently informal industrial symbiosis networks already in place. The third aim represented the core of this research – to form and design a website where waste suppliers, intermediaries and buyers are able to meet and cooperate at a later stage.

This article presents the research development and primarily the E-SIMBIOZA website as the first and currently still the only web tool in Slovenia for supporting the Slovene economy in transition to a circular economy. The aim of this article is also to encourage academic and industry researchers, who are actively involved in transition of individual countries to a circular economy or who have such ambitions – how to make a holistic transition to a circular economy on the level of individual countries by means of user experience arising mainly from economy and by considering requirements of environmental policies (at the EU level).

2. From plan to action – the Platforma eSimbioza research

2.1 Methodology

From the list of entities with a waste processing status, kept by ARSO in Slovenia, we identified the population in March and April 2017, i.e. 2085 organisations handling reusable waste – this also represented the primary sample and these organisations were invited to participate in our web survey. Out of 2085 e-mail addresses to which invitations for participation in the web survey were sent, 380 e-mails returned with a notice of wrong or non-existent e-mail account. The primary sample thus consisted of 1705 organisations. The actually analysed sample consisted of 50 organisations that participated in our

2 The proposal to create a website in the scope of the Platforma eSimbioza project was successful in the “Project work with commercial and non-commercial activities in local and regional environment – Creative path to knowledge 2016/2017” public tender, issued by the Public Scholarship, Development, Disability and Maintenance Fund of the Republic of Slovenia. The project lasted for 5 months, i.e. from March to July 2017, and preparation of the E-SIMBIOZA was funded by the Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia, the Public Scholarship, Development, Disability and Maintenance Fund of the Republic of Slovenia, and the European Social Fund of the EU.

research and were residing in 10 out of 12 statistical regions of Republic of Slovenia. Considering time constrictions of the project (5 months), we used a web-based survey questionnaire to obtain the information, consisting of 23 questions – 19 of which were of a closed type and 4 of an open type. The questions were organised in three groups, the first one covering demographic data, the second covering knowing and possible practising of industrial symbiosis in their organisations, and the third one covering their opinion about creating a web tool for practising the industrial symbiosis. The web survey questionnaire was created in the 1KA Slovene open-code application for web surveys. Gathering of quantitative and qualitative data lasted 5 weeks in April and May 2017. To edit and analyse quantitative data obtained with answers to 19 closed-type questions, the IBM SPSS statistical software tool was used. To edit and analyse qualitative data obtained with answers to 4 open-type questions, the MAQDA software tool was used.

2.2 Results

The size of the actual sample was 50 units or 50 organisations, most of which were engaged in service activities (58%), while others were engaged in production activities (42 %). Except for Zasavska and Goriška regions, the other 10 statistical regions in Slovenia was represented, with most organisations coming from the South-East (20%), Central (18%) and the Savinjska region (14%). Considering size, most (38%) organisations were middle-sized, 23% small and 23% large, and 17% small-sized. Considering their legal status, most organisations were limited liability companies (82%), followed by public limited companies (12%), institutes (4%) and social enterprises (2%). 54% of all organisations are active on the international level, 26% on national level, 28% on regional level and 22% on local level, while 30% of all organisations are simultaneously active on local, regional, national or international level.

It was shown that more than half of participants or organisations (54%) are familiar with the term of “industrial symbiosis”, while the other 46% is not. We have subsequently asked the organisations who are familiar with the term of industrial symbiosis, what do they imagine under this concept, and codified the answers and grouped them in four groups. Most organisations imagine this concept as recycling (35%), 23.5% imagine circulation of resources, 23.5% imagine cooperation, and 18% imagine information exchange and circulation of flows among organisations (Table 1).

Table 1: Knowing the concept of industrial symbiosis and its interpretation

Are you familiar with the concept of industrial symbiosis?		Interpretation of the industrial symbiosis concept
Answer	Percentage	
Yes	54%	Recycling (35%) Circulation of resources (23.5%) Cooperation (23.5%) Information exchange and circulation of flows among stakeholders (18%)
No	46 %	
Total	100 %	

Source: Own research

We have further asked the organisations who answered if they were familiar with the industrial symbiosis concept, if they were involved in practising industrial symbiosis. It was proved that 52% of organisations were involved, while 48% of organisations were not involved in practising industrial symbiosis.

Table 2: Practising industrial symbiosis in relation to the organisation's primary activity

What is the primary activity of your organisation?		Is your organisation involved in practising industrial symbiosis?		Total
		Yes	No	
	Production activity	4	8	12
	% of total	16.0%	32.0%	48%
	Service activities	8	5	13
	% of total	32.0%	20.0%	52%
Total		12	13	25
		48%	52%	100%

Source: Own research

Out of 26 organisations who replied that they were familiar with the industrial symbiosis concept, 12 organisations were actually practising it, which represents 24% of all participating organisations and 48% of organisations unfamiliar with the industrial symbiosis concept. We have further asked the organisations involved in industrial symbiosis how are they practising it. Most organisations (19%) replied they were practising it as selling waste resources for input sources, as processing waste resources for input sources (19%), and as disposing of waste resources for input sources (15%). We then asked the organisations practising industrial symbiosis to name the stakeholders in Slovenia they are cooperating with. Most of them are daily cooperating with organisations of individual legal statuses (18%), 8% are monthly cooperating with educational

institutions, 8% are monthly or a few times per year cooperating with national institutions, 6% are cooperating with their local community on daily basis or as needed, 6% are cooperating with media, if needed, and 4% cooperate with research institutions when needed or never. We further wanted to know, what are, in their opinion, the key benefits of industrial symbiosis, keeping them involved in practising it. It was proved that 39% of organisations believe industrial symbiosis brings environmental benefits (decreasing quantity of waste resources in landfills, decreasing buying limited natural resources, saving the natural environment), 39% also believe it to bring economic benefits (lower costs of buying new input sources, lower costs of processing waste resources, competitive edge), while 22% believe it to bring social benefits (development of local communities, development of geographical regions, bringing new jobs). 33% of organisations that are performing the industrial symbiosis believe the key reasons for their involvement in practising industrial symbiosis to be social responsibility, economic benefits (29%), environmental benefits (25%), increasingly stricter environmental legislation (25%) and social benefits (17%). We were also interested in the approximate number of individual stakeholder types that are involved in practising the industrial symbiosis. With organisations that mostly cooperate with more than one stakeholder type, 5 to 10 stakeholders are most common (45%) in participation of organisations with individual legal status, either 1 to 5 stakeholders (50%) or more than 20 stakeholders (50%) are common for involvement of educational institutions, 1 to 5 stakeholders (67%) are common for involvement of research institutions, 1 to 5 stakeholders (86%) are also common for involvement of state bodies, either 1 to 5 stakeholders (43%) or more than 20 stakeholders (43%) are common for involvement of local communities, and 1 to 5 stakeholders (67%) are common for media representatives. Industrial symbiosis is mostly practised on the national level (38%), on the international level (29%), 19% on regional level and 14% on local level.

At the end, we have checked the most important element – how many organisations that are practising or are not practising yet industrial symbiosis would opt to sell or buy waste as input sources on a website that would facilitate such cooperation. It has proved that, if there were such a website in Slovenia, 98% or 49 out of 50 organisations participating in the survey would opt for such practising of industrial symbiosis. These organisations were further asked, why they would opt to use such a website. Most of them, 37.5%, would decide to use it for numerous advantages such website offers – specially to close the material flows that are economically and environmentally more acceptable, to gain a comprehensive overview of waste resources or to expedite the process on the supply-demand level. 31% of organisations would choose such a tool to cooperate, 19% to reuse waste and 12.5% to gain profits. For the purposes of creating the website, organisations were asked about waste they could offer or wanted to buy. Out of 50 organisations, 17 listed their full information for supplying and 9 listed full information for buying. With the Microsoft Asp.NET tool for initial databases, based on the Microsoft SQL Server tool, we have set-up the E-SIMBIOZA website – freely accessible on the following URL: <http://esimbioza.fis.unm.si/> Picture 2 showing the homepage of the E-SIMBIOZA website.

E-simbioza – collaborative e-platform for public, economic and non-profit stakeholders in Slovenia

Picture 2: Homepage of the E-SIMBIOZA website

Source: E-SIMBIOZA, 2018

Today, E-SIMBIOZA is still the first and currently the only e-platform in Slovenia to place and overview waste offerings and demands. Waste suppliers, intermediaries and buyers can meet on the E-SIMBIOZA platform and establish cooperation more quickly. At the same time, they can cooperate in related logistic services, involving especially the key services of processing and transportation procedures between stakeholders. The key results are of course the synergies created among stakeholders by using the E-SIMBIOZA platform – non-hazardous waste of one stakeholder have become an input source for the other.

3. Conclusion

The research revealed that in recent years, Slovenia is becoming increasingly aware of inevitable transition from linear to circular economy. 52% of those who are familiar with the concepts of industrial symbiosis and circular economy, are actually practising the industrial symbiosis. This means that the activities of state institutions, individual organisations, educational and research institutions in the field of circular economy and industrial symbiosis are very active and successful with support from relevant media.

We expect the quantity of waste in Slovene landfills to gradually decrease through the use of the E-SIMBIOZA platform, since transparency of information about who has and who needs certain waste can lead to its reuse. Reusing waste is already and will keep on bringing economic benefits for both sides – buyers of waste will save with costs of purchasing new input sources, while suppliers of waste will financially benefit from their sales. There will also be economical benefits for intermediaries in logistic support of all involved in industrial symbiosis networks. Undoubtedly, the E-SIMBIOZA will help preserving natural environment with less straining due to less emissions from landfills. We are hereby aware that we cannot resolve the problem of emissions produced in Slovene landfills until the moment of the E-SIMBIOZA promotion to Slovene public. However, with further promotion of practising the industrial symbiosis through the use of the E-SIMBIOZA platform, we can prevent further detriment of environment by disposing waste in landfills that could be reused one or several times. There is ongoing preparation to redesign the image of E-SIMBIOZA, with the aim to stimulate interest of stakeholders by adhering to the designing principle “less is more” to make the website more appealing and user friendly.

REFERENCES

- Chertow, M. R. (2007). Uncovering Industrial Symbiosis, *Journal of Industrial Ecology*, 11(1): 11–26.
- Chertow, M. R., Lombardi, R. (2005). Quantifying Economic and Environmental Benefits of Co-Located Firms, *Environmental science and technology*, 39(17): 6535–6541.
- E-SIMBIOZA. (2018). *e-Platforma za podporo krožnemu gospodarstvu Slovenije*. URL: <http://esimbioza.fis.unm.si/> (February 13, 2018).
- EUR-Lex. Acces to European Law. (2014). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the Regions Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0398&from=EN> (December 26, 2017).
- Manahan, S. E. (1999). *Environmental Chemistry and Hazardous Waste*. USA: CRC Press LLC.

E-simbioza – collaborative e-platform for public, economic and non-profit stakeholders in Slovenia

Mirata, M., Emtairah, T. (2005). Industrial Symbiosis Networks and the Contribution to Environmental Innovation: The Case of Landskrona Industrial Symbiosis Programme, *Journal of Cleaner Production*, 13: 993–1002.

Statistični Urad Republike Slovenije. (2017). *Okolje*. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/viewplus.asp?ma=H003S&ti=&path=./Database/Hitre_Repozitorij/&lang=2 (December 3, 2017).

E-SIMBIOZA – KOLABORATIVNA E-PLATFORMA ZA STEJKHOLDERE IZ JAVNOG, PRIVATNOG I NEPROFITNOG SEKTORA U SLOVENIJI

Rezime: *Industrijska simbioza predstavlja tehnološki, materijalni i društveni odnos između različitih stejkholdera uključenih u razmenu otpadnih resursa. U ovakvom odnosu, svaki od stejkholdera ostvaruje koristi, dok istovremeno doprinosi prosperitetu drugih stejkholdera i društva u celini. Stejkholderi, takođe, stvaraju partnerstvo koje se bazira na poverenju i zajedničkoj odgovornosti, i koje, usled toga, ima potencijal za razvoj i obezbeđivanje inovativnih pristupa na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou. Partnerstvo može da aktivira sva tri sektora i da uključi njihovu logiku i ekspertizu sa ciljem poboljšanja javnih politika u određenoj oblasti. U ovom radu se predstavlja operativni primer efikasnog kros- sektorskog partnerstva: organizacije iz različitih sektora ujedanjuju svoje kapacitete kako bi rešile praktičan problem. Razvili smo prvu e-platformu za saradnju između javnih, privatnih i neprofitnih stejkholdera u Sloveniji, uključenih u razmenu otpadnih resursa. Za stejkholdere kojima su potrebni otpadni resursi, ekonomska korist se ogleda u uštedama koje ostvaruju prilikom kupovine primarnih resursa, dok se stejkholderima koji nude otpadne resurse pruža mogućnosti da prodaju svoj otpad. Šire ekološke i društvene koristi su vidljive u postepenom smanjenju količine otpada u postrojenjima za skladištenje otpada u Sloveniji, smanjenju emisije štetnih gasova i čistijem okruženju.*

Ključne reči: *industrijska simbioza, mreže industrijske simbioze, cirkularna ekonomija, stejkholderi, e-platforma, obostrane koristi*

BRŽE INOVACIJE, VEĆA KONKURENTNOST

Dr Ljubinka Radosavljević, dipl. maš. Ing.

Grdović Tomislav, dipl.maš.ing.

Rezime: Rad obuhvata sagledavanje stanja i mogućnosti brže i kvalitetnije izgradnje kapaciteta i kreiranja ambijenta za inovacije i konkurentnost u Srbiji. Bez obzira na nivo tehnološke sofisticiranosti konkurentnost je postao imperativ opstanka i prosperiteta a održati konkurentnu prednost postao je zajednički imenitelj za sva preduzeća širom sveta. Da bi se održala konkurentna prednost ogromna je potreba za inoviranjem. Doprinos ostvarivanju veće stope rasta i zapošljavanja i veće konkurentnosti preduzeća u Srbiji postiže se i kroz jasno definisanu strategiju inovacija uz podizanje svesti o inovacijama.

Ključne reči: inovacije, konkurentnost, strategija.

1. Uvod

Razvoj ekonomske moći jednog preduzeća, grane i nacionalne privrede u celini podrazumeva, između ostalog, analizu nivoa inovativne aktivnosti. Može se, zapravo, reći da inovacije igraju značajnu ulogu u društvenom i ekonomskom rastu i razvoju, unapređujući nacionalnu privrednu strukturu, produktivnost, konkurentnost, zaposlenost, životni standard i sl. Inovativna aktivnost, odnosno inovacije kao njen produkt predstavljaju indikator razvoja privrede koji je usko povezan sa cikličnim kretanjima i promenama ekonomskomske moći.

Veliko je interesovanje istraživača za praćenje i analiziranje podatka iz ovog domena. Praćenje inovativne aktivnosti jedne nacionalne privrede pretpostavlja potpuno razumevanje inventivnosti i inovacija. Pod inventivnom aktivnošću najčešće se podrazumeva kreativan i pronalazački proces čiji je osnovni rezultat otkriće ili pronalazak, odnosno inovacija. Inovacija podrazumeva proces uvođenja noviteta u opštu upotrebu. Ovim procesom se, zapravo, preuzimaju kreativne ideje i pretvaraju u koristan proizvod, uslugu ili metod rada, što vodi konkurentskoj prednosti. Bez obzira na prethodno navedene razlike između koncepta inovacija i invencija, ove procene ne treba odvojeno tretirati i gubiti iz vida njihov uzročno-posledičan odnos. Invencije treba tretirati kao deo ukupnog procesa inovacija i kao značajan indikator inovativne aktivnosti nacionalne ekonomije.

2. Inovacije

Bez obzira na nivo tehnološke sofisticiranosti povećanje konkurentnosti (prosperitet-produktivnost-inovativni potencijal) je postao imperativ opstanka i prosperiteta a održati konkurentnu prednost postao je zajednički imenitelj za sva preduzeća širom sveta. Da bi se održala konkurentna prednost ogromna je potreba za inoviranjem.

U našem okruženju postoji nerazumevanje kada je u pitanju pojam "inovacija" pa u svakodnevnoj upotrebi mnoge se definicije i tumačenja daju za ovaj pojam. Pojednostavljeno rečeno inovacije **podrazumevaju promenu i sposobnost (pojedinaca i firme) upravljanja tokom vremena.**

Spominjanje inovacija najčešće navodi na pomisao da je to nešto što je povezano sa fundamentalnim naukama, da je to pitanje nauke i istraživanja ili državne podrške. Sledeće što se pomisli je da su inovacije pronalasci, nešto što je povezano usko sa intelektualnom svojinom pri čemu se pod tim najčešće podrazumeva da to mora obavezno da bude patent.

Međutim, inovacije su više od pukog naučnog otkrića, jer ne postoje industrije niske tehnologije, već samo preduzeća niske tehnologije. Zato inovacije (mada ne nužno i pronalasci) **podrazumevaju uspešno eksploatisanje novih ideja**

Najuniverzalnija definicija inovacija bi glasila da ***inovacija podrazumeva obnavljanje i širenje dijapazona proizvoda, usluga i njihovih tržišta; uspostavljanje novih načina proizvodnje, nabavke i distribucije; uvođenje promena u način upravljanja, organizaciju rada, uslove za rad i veštine radne snage.***

Jasnija i kraća definicija bi bila da su inovacije ***transformacija ideja u nove*** ili unapređene tehnološke procese ili proizvode sa izlaskom na tržište, ***nove*** organizacione sisteme ili ***nov*** pristup uslugama.

Još jedna dilema se javlja kod onih koji bi da pozitivno razmišljaju o inovacijama. Da li nešto što je novo za firmu, region ili čak i za Srbiju može da bude inovacija. Odgovor je logično potvrđan. Jer inovacija podrazumeva uspešno eksploatisanje novih ideja: sopstvenih ili tuđih, osmišljenih u sopstvenoj radionici ili preslikanih iz drugih sredina. Svakako da treba voditi računa da niti je poželjno niti je moguće uvek inovaciju preneti-preslikati. Mora se voditi računa da li je ona primenljiva za uslove ambijenta u kome se privređuje i da li se prenošenjem inovacije ne povređuje nečije pravo, npr. autorsko pravo.

Nove ideje mogu da podrazumevaju i da se odnose na neki novi ili poboljšani proizvod odnosno uslugu, ali takođe i na način na koji se proizvod odnosno usluga isporučuju (Inovacija 4P). Inovacija **4P** podrazumeva:

- "inovacija **proizvoda**" - promene u u ponudi (proizvoda/usluga) neke organizacije,
- "inovacija **procesa**" – promene u načinu na koji se stvaraju i isporučuju,

Brže inovacije, veća konkurentnost

- "inovacije **pozicije**" – promene načina na koji se uvode proizvodi/usluge,
- "inovacija **paradigme**" – promena u prikrivenom mentalnom sklopu koji imitira aktivnost organizacije.

Inovacije konkretno mogu podrazumevati: da one budu stvar marketinga već postojećeg proizvoda ili promene poslovnog modela. Korisno je takođe napraviti razliku između inkrementalne inovacije (kod koje se ono što se radi može raditi bolje) i radikalne inovacije (kada se želi uvesti nešto potpuno novo u svetu).

Inovativno preduzeće nastoji da poveća svoju konkurentnost konstantnim usavršavanjem svojih proizvoda, procesa i usluga, kao i svoje organizacije, metoda i struktura. Postalo je očigledno da ključni faktor sposobnosti zemalja da održe privredni rast i konkurentnost leži u tome da aktiviraju **inovacije i učenje**. Privrda koja se temelji na znanju oslanja se pre svega na dobro obrazovano stanovništvo, otvoreno za kreativnost i nove ideje. Inovacije predstavljaju izazov za svaki biznis i svaki sektor, pogotovo za one koji su izloženi međunarodnoj konkurenciji na domaćim i izvoznim tržištima.

Ključni instrumenti inovacione politike u opštem mogu se okarakterisati kao:

- Finansijska podrška za inovacione projekte i inovativne firme,
- Tehnološki centri koji obezbeđuju transfer tehnologije i usluge ispitivanja firmama,
- Podrška za klastere preduzeća da bi se razvili zajednički poduhvati,
- Podrška univerzitetima i istraživačkim centrima za komercijalizaciju istraživanja,
- Šeme mobilnosti za regrutovanje specijalista za inovacije u MSP.

2.1 Inovacije: preduzeća i preduzetnici

Ako postavimo pitanje zašto inovacije, onda postoji bar 10 osnovnih razloga zašto su one neophodne (%učešće):

- Pобољшanje kvaliteta proizvoda (58%),
- Osvajaju se nova tržišta (44%),
- Smanjuju se troškovi radne snage (42%),
- Povećava se obima proizvoda (37%),
- Povećava se fleksibilnost proizvodnje (28%),
- Brže usaglašavanje sa standardima i propisima (27%),
- Smanjuje se uticaj na okolinu (25%),
- Smanjuje se potrošnja energije (21%),
- Smanjuje se potrošnja materijala (20%),
- Ubrzava se zamena postojećih proizvoda (14%)

Izvori informacija za inovacije mogu biti najrazličitiji ali se sledeći smatraju kao kvalitetni izvori:– Instrukcije višeg o

- Zaposleni u preduzeću (interni izvor)
- Konsultanti
- Klijenti-kupci
- Sajmovi-izložbe
- Konkurenti
- Snabdevači (materijal, oprema, komponente, softver i sl)
- Sastanci-konferencije
- Prezentacije
- Internet
- Privredna štampa-stručni časopisi
- Patentna dokumentacija
- Institucije višeg obrazovanja, univerzitet
- Javni-privatni R&D

Brojni su faktori koji najčešće ometaju inovacije i oni su prepreke koje stoje pred preduzećima i preduzetnicima. Neki od ovih faktora mogu biti:

- Previsoka cena
- Previsok rizik
- Nedostatak sredstava
- Nedostatak informacija o tržištima
- Nedostatak kvalifikovane radne snage
- Organizaciona krutost preduzeća
- Neusklađenost sa standardima, propisima
- Nedostatak interesovanja od strane klijenata
- Nedostatak informacija o tehnologijama
- Itd.

2.2 Inovativne aktivnosti u cilju povećanja konkurentnosti

Inovativne aktivnosti u cilju povećanja konkurentnosti mogu se svrstati u četiri osnovne grupe i svaka od ovih aktivnosti se može kombinovati:

- A. Priprema i organizacija proizvodnje
- Nabavka proizvodne opreme

Brže inovacije, veća konkurentnost

- Uvođenje izmena u : proizvodnoj opremi, alatima, procedurama, metodima i standardima proizvodnje
- Kontrola kvaliteta neophodnog za proizvodnju novog proizvoda ili primenu novog procesa

B. Lansiranje proizvodnje i pred-proizvodni proces

- Modifikovanje proizvoda i tehnoloških procesa
 - Obuka zaposlenih za upotrebu nove tehnologije i opreme
- Razvoj prototipa ako je predviđen

C. Marketing novih proizvoda

- Istraživanje tržišta
- Prilagođavanje proizvoda različitim tržištima
- Započinjanje reklamne kampanje ali bez razvoja distributivne mreže

D. Usvajanje nematerijalne tehnologije – Intelektualna svojina.

- Patenti, licence
- Otkrivanje know-how-a
- Robne marke-žigovi
- Registrovani dizajn
- Tehnološke usluge

Inovacije su postale jedan od najvažnijih vektora održivog razvoja preduzeća i ekonomskog prosperiteta celog društva. Preduzeća moraju stalno da unapređuju ili obnavljaju svoje proizvode i usluge, ukoliko žele da održe ili osvoje udeo u tržištu i ostanu konkurenti. Preduzeća često investiraju velike iznose u istraživanje i razvoj a posebno u reklamiranje i marketing svojih proizvoda ili usluga. Međutim, do ovih investicija neće doći ukoliko preduzeća nisu u poziciji da svoje troškove i povrate.

Iz prethodnog proizilazi da su **inovacije ključ za kreativnost a time i konkurentnost pa je jasno da što su inovacije brže veća je i konkurentnost.**

Mnogi postavljaju pitanje : Da li je moja firma inovativna?

Ukoliko na više od 30% niže ponuđenih oblika inovativnih aktivnosti koje možete sprovesti u preduzeću ste odgovorili pozitivno smatrajte da ste inovativna firma:

- Konsultantske usluge
- Istraživanje i analiza tržišta
- Istraživanje i razvoj

- Dizajn proizvoda
- Upravljanje kvalitetom
- Veće angažovanje zaposlenih u inovativnim aktivnostima
- Obuka-trening vezan za inovativne aktivnosti
- Tehnološke informacije:
 - Marketinška podrška za nove proizvode
 - Snimanje/procena tehnologije
 - Finansiranje inovativnih projekata
 - Nabavka licenci, franšiza, patenata ili druge vrste transfera tehnologije
 - Novi proizvodi ili usluge
 - Transfer tehnologije
 - Upotreba savremene mehanizacije i opreme
 - Potraga za partnerima u inovacijama

Međutim, jedno mora biti jasno a to je da je ishod inovacionih aktivnosti (gore navedenih) nepredvidljiv! Nepredvidljivost nije samo problem karakterističan za finansiranje inovacija, već vrlo često važi i za finansiranje start-up preduzeća

3. Zaključak

Još od samog početka trgovine i privredne aktivnosti, kompanije su veliki deo svojih resursa investirale u istraživanje i razvoj (R&D). Te investicije su omogućavale da stvore nove proizvode, da se istaknu i postanu vodeće firme u sektoru svoga delovanja. Ovakvi troškovi davali su rezultate velikim delom zahvaljujući pravu na zaštitu intelektualne svojine svake kompanije.

U današnjoj privredi, tendencija je da se povećaju investicije u nematerijalna sredstva. Ukoliko kompanija ima novca on bi se češće trebao usmeravati u istraživanje i razvoj (R&D) nego u nove fabrike i opremu. Te investicije omogućavaju da se stvore novi proizvodi, da se firme istaknu i postanu vodeće firme u sektoru svoga delovanja. Posebne prepreke odnosa industrije i nauke nedostatak motivacije i podsticaja za saradnju, slab preduzetnički duh u naučnim sredinama i opšta loša informisanost o potrebama i aktivnoastima između industrije i strażivača.

Inovacije, kreativnost, kulturna raznovrsnost i tehnološki razvoj doprinose ekonomskom razvoju. To je utoliko tačnije što su privredne grane koje počivaju na znanju sve značajnije za ekonomiju, naročito kao kreatori radnih mesta.

Zato, kako bi subjekt postao inovativan a time i konkurentan potrebno je prihvatiti i sprovoditi sledeće ključne izazove:

1. razvijati kulturu inoviranja,
2. poboljšavati pristup finansijama za inovativne ideje,
3. razvijati infrastrukturu za podršku inovacijama,
4. razvijati veze između nauke i industrije,
5. razvijati potencijal za transfer tehnologije,
6. razvijati komercijalizaciju istraživanja u istraživačkim institutima i univerzitetima

FASTER INNOVATION, HIGHER COMPETITIVENESS

Abstract: *This study includes the overview of the conditions and possibilities for faster and high-quality capacity building and creation of the environment for innovation and competitiveness in Serbia. Regardless of the level of technological development, competitiveness has become the imperative for survival and prosperity, and keeping a competitive advantage has become a common goal for all companies throughout the world. In order to keep the competitive advantage, there is a large need for innovation. Contribution to establishing a higher growth and employment rate and better competitiveness of companies in Serbia are achieved through clearly defined innovation strategy and raising awareness about innovation.*

Keywords: *innovation, competitiveness, strategy.*

KVALITET ŽIVOTA KAO DRUŠTVENA KOMPONENTA ODRŽIVOG RAZVOJA SRBIJE

Docent dr Biljana Ilić¹

Rezime: Održivi razvoj jeste glavna karakteristika opstanka modernog društva i njegovog razvoja. Problemi savremenog društva su povezani sa iscrpljenjem prirodnih reursa, povećanjem populacije, kao i sa povećanom potrebom za energijom. Tri komponente se nalaze u fokusu održivog razvoja: prva je ekonomska, druga uključuje društvenu sigurnost, a treća prirodnu ravnotežu. Socijalna komponenta održivosti u Srbiji je predmet istraživanja rada. Ona uključuje kvalitet života, u regionu Istočne Srbije. U radu će se prikazati rezultati moderne menadžment analize - PEST. Istraživanjem studije slučaja grada Zaječara u Istočnoj Srbiji, objasniće se glavni faktori koji utiču na implementaciju koncepta održivosti u ovom delu zemlje.

Ključne reči: Održivi razvoj, društveni razvoj, kvalitet života, Istočna Srbija, PEST analiza.

1. Uvod

Kao sveobuhvatni pojam, održivi razvoj integrisanjem više razvojnih komponenti, doprinosi stvaranju novog načina razmišljanja, novog vida ostvarenja poslovnih procesa, ali i života. Pojam je uveden krajem prošlog veka i sažima tri vrste faktora: društvene, ekonomske i ekološke. Društveni faktori razvoja obuhvataju između ostalog i kvalitet života ljudi, životne stilove ljudi i njihove navike. Analiziranjem pomenutih komponenti, može se doći do relevantnih pokazatelja koji ukazuju na odnos razmišljanja i delovanja ljudske populacije u korelaciji sa prirodnim okruženjem. Svaka delatnost, bilo da je ona osnovna biološka (na koju čovek svesno ne može da utiče, jer se odvija u njemu i ne može je kontrolisati) ili je ta aktivnost vezana za neki vid proizvodnje, svoje mesto delovanja nalazi u datom okruženju. Kako je okruženje u globalnom smislu postalo veliki problem savremenog društva, neminovno se nemeće potreba za istraživanjem elemenata koji posredno ili neposredno utiču na tu okolinu, menjajući je. Rad će se osvrnuti na neke od definicija održivog razvoja, te pokušati da pojasni društvenu komponenta razvoja sa kvalitetom života u Srbiji, tačnije u Istočnom regionu zemlje. Pokazatelji okruženja društva u slabije razvijenom delu Srbije, daće se PESTEL analizom, koja se koristi kao savremena metoda menadžmenta. U zaključnom delu rada akcentat će se staviti na preporuke i

¹ Fakultet za menadžment Zaječar, Srbija; biljana.ilic@fmz.edu.rs

mogućnosti za dalji razvoj regiona. Obzirom da se Srbija nalazi na Balkanu, koji je oduvek privlačio pažnju svetske javnosti, kako zbog svog strateškog položaja, tako i zbog raznih društvenih previranja, sa tog aspekta je kao zemlja, zanimljiva za proučavanje društvenih kretanja i svakako interesantna za praćenje ovog dela regije. Glavna karakteristika Srbije, jeste izražena razlika između njenih regiona. Beograd se sa Novim Sadom izdvaja u odnosu na južne i istočne delove zemlje, koji su nedovoljno razvijeni.

Južni i istočni region su karakteristični po svojoj slabije razvijenoj privredi i ekonomiji. Samim tim se i kvalitet života ljudi u Srbiji razlikuje od regina do regiona. U slabije razvijenim delovima zemlje, postoje neiskorišćeni prirodni potencijali i bogatstva, koja bi se mogla iskoristiti na održivi način. Samim iskorišćenjem ovih potencijala, kvalitet življenja ljudi na tom području bi se poboljšao. Zamena obnovljivih izvora energije, neobnovljivim izvorima predstavlja jedan vid održivog korišćenja prirodnih resursa, a može se reći da delovi Istočne Srbije obiluju obnovljivim izvorima energije. Svakako je važno ove izvore upotrebiti, ali samo njihovo korišćenje umnogome zavisi i od stepena ekološke svesti ljudi. Grad Zaječar predstavlja centar Istočne Srbije, a isti u svom okruženju obiluje izvorima geotermalne energije. Na žalost, ova energija se nepovratno gubi, zbog slabe ekonomske i društvene situacije u kojoj se region nalazi i nedovoljno razvijene svesti stanovništva. Kako bi se iskoristile mogućnosti obnovljivih izvora energije i društvena svest podigla na viši nivo, u smislu korišćenja obnovljivih izvora energije, u radu će se dati pregled faktora iz okruženja. PESTEL analiza primenjena je na grad Zaječar, kao predstavniku Istočne Srbije, te će se prikazivanjem pomenutih faktora, istaći prepreke koje utiču na implementaciju održivog razvoja u tom delu zemlje.

2. Održivi razvoj i definicije održivosti

Paralelno sa razvojem nauke i tehnologije nesmetano se odvijaju i procesi degradacije, iscrpljivanja i zagađenja prirode. Priroda je ne samo ograničena u svojim resursima već je u stanju totalnog narušavanja ekološke ravnoteže na način i u obimu koji dovodi u pitanje „ekološki poredak“ na planeti. Takav način življenja izveo je čoveka iz ravnoteže sa prirodom. Balans se može povratiti temeljnim socio-kulturnim alternativama, koje bi se implementirale u načinu čovekove proizvodnje i potrošnje. Obzirom da je pitanje opstanka od esencijalne važnosti za dalji prosperitet čitave planete, nameće se potreba da se izgradi poseban stav prema problemu održivosti. Održivi razvoj predstavlja težnju da se stvori bolji svet, balansiranjem socijalnih, ekonomskih i faktora zaštite životne sredine kako bi se prirodno bogatstvo sačuvalo za buduće generacije. Osnovni moto predstavlja pronalaženje puteva razvoja, koji neće ugroziti životnu sredinu (Stojanović, Ilić, Đorđević, 2014). Kako je ljudsko društvo glavni faktor pokretanja i delovanja u okruženju, potrebno je istaći i značaj društvene komponente razvoja, koja uključuje i kvalitet života. O problematici održivog razvoja diskutovano je na najvišim svetskim nivoima, čemu svedoče mnogobrojna dokumenta. Dokument UN, pod nazivom „Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future“, odnosno, Izveštaj o zajedničkoj budućnosti, iz 1987. godine, sačinjen od strane Svetske komisija za životnu sredinu i razvoj, predstavlja jedan od takvih dokumenata. Iste godine je u ovom Izveštaju Gro Harlem Brundtland, Norveška političarka, lider politike održivog razvoja i javnog zdravlja, navela osnovne preporuke održivog razvoja. One obuhvataju dugoročne ekološke

strategije održivog razvoja do 2000. godine i šire, kao i načine zaštite životne sredine koje je moguće ostvariti boljom saradnjom između zemalja u različitim fazama ekonomskog i društvenog razvoja (Ilić, Mihajlović, Karabašević, 2016. str:413-423).

Mada ne postoji glavna definicija održivog razvoja, najviše se navodi definicija iz Izveštaja Our common future, koja kaže da je održivi razvoj onaj koji ne sputava razvoj budućih generacija zbog zadovoljenja potreba sadašnjih generacija. Održivi razvoj predstavlja ravnotežnu polugu prilikom potrošnje resursa prirode i sposobnosti prirodnog sistema da ove resurse nadoknadi, ujedno zadovoljavajući potrebe ljudi, kako u sadašnjosti tako i u budućnosti (http://sr.wikipedia.org/sr/Održivi_razvoj). Po jednoj od definicija, održivost obuhvata integraciju ekonomske, tehnološke, društvene i kulturne dimenzije usklađenih sa zaštitom životnog prostora, koji omogućava generacijama da zadovolje svoje potrebe i poboljšaju kvalitet svog življenja. Održivo bitisanje se može označiti i kao model u kome dodatni nivo razvoja može biti društveno nepotreban, jer se životna sredina katastrofalno degradira, te veća nejednakost u raspodeli dobara vodi političkim i drugim nemirima. Veliki broj autora su se poslednjih godina bavili problematikom objašnjenja održivosti (Steurer, Martinuzzi, 2005) (Carew-Reid at al. 1994, p.46). Ako se razvoj definiše kao povećanje blagostanja, onda održivi razvoj znači nesmanjivanje blagostanja tokom vremena (Davies, 2009). Održivost implicira odgovorno ponašanje prema budućim generacijama, bez obzira na činjenicu da one nemaju pravo glasa i da ne mogu uticati na kreiranje politike (Lincoln, 2010) (Meadowcroft, 2007). Održivi razvoj se dodatno može objasniti suprotnošću definicije o neodrživom razvoju koja smatra da je neodrživost proces nakon koga ekološka šteta kažnjava privredni rast (Boer, 1995). Održivi razvoj teži ka ekonomskom razvoju, shvaćenom u tradicionalnom smislu kao povećanje „per capita“ blagostanja, ali se tome priključuje i zahtev za smanjivanje siromaštva i nepravde, kao i zahtev da „resursna osnova“ nacionalnih privreda i svetske ekonomije mora da bude sačuvana (Gavrilović, Jovanović 1998). Održivost prožima i obuhvata sve aktere savremenog društva, a samim tim je u bliskom odnosu sa kvalitetom života kao i sa kvalitetom životne sredine u kojoj se isti odvija

3. Kvalitet života u Srbiji kao društvena komponenta razvoja

Održivi razvoj, usredsređuje se na zadovoljavanje potreba ljudi i prevazilaženje sukoba između ekonomije i ekologije. Ostvarivanjem ovog modela u praksi moguće je stvoriti uslove da ekonomija i ekologija mogu ići ruku pod ruku. Da bi ovaj razvoj mogao teći bez protivrečnosti, neophodno je istovremeno uvažavati socijalna pitanja, počev od najnižeg (lokalnog) do najvišeg (globalnog) nivoa njihovog ispoljavanja (Štrbac at al, 2012). Životna sredina estetski nekultivisana nepovoljno deluje na čoveka. Čista životna sredina, estetski oplemenjena, pretpostavka je savremene ekološke kulture (Koković, 2010). U Srbiji je izražen relativno nizak nivo ekološke svesti, te samim tim prosečan građanin nema izgrađen pozitivan stav prema potrebi da deluje na način kako bi se smanjilo zagađenje, racionalno koristila energija i promenio odnos prema neobnovljivim resursima. Prema izveštajima koji su obuhvaćeni u Strategiji nacionalnog razvoja Srbije, gotovo četvrtina građana, nema dovoljno samopouzdanja, a nema ni poverenja u tuđe stavove, dok na neki apsurdan način ipak veruje u svoju nadmoć i sveznanje. Zbog slabe ekonomske situacije, omladina u Srbiji ima male šanse da izgradi kvalitetnije stilove života.

Zbog evidentne socijalno-ekonomske nejednačenost Srbije i njenih regiona, na planu društvenih vrednosti, u ovom trenutku dominiraju dva problema. Prvi problem generisan je u prevelikim razlikama unutar političke i ekonomske elite u pogledu normativnog okvira novog društvenog poretka, što omogućuje istovremeno postojanje tri modela društvene reprodukcije: komandnog, tržišnog i divljeg (neformalnog). Drugi problem je u činjenici da otprilike podjednak procenat ljudi u Republici Srbiji smatra da bi ekonomski razvoj i otvaranje novih radnih mesta morali da imaju prvenstvo, čak i po cenu izvesnog zagađenja životne sredine. Dakle, Srbija se suočava s dva zadatka: prvi je da otkloni protivrečnosti koje ometaju uspostavljanje stabilne društvene forme, a drugi je da izbegne takve protivrečnosti na globalnom nivou i da se uklopi u svetski trend održivog razvoja (<http://javna-rasprava-sors.blogspot.rs/2007/09/91.html>).

Zbog nasleđenih ekonomskih teškoća i siromaštva, u Srbiji dominiraju materijalistički ciljevi, osećaj nesigurnosti i opasnost od izlaganja riziku. Evidentno je i otuđenje seoskog stanovništva od prirodnih resursa, koji su sastavni deo njegovog okruženja. Koncept društvenog kapitala ukazuje na činjenicu da društveni i kulturni aspekti ljudskog ponašanja imaju ekonomske implikacije, te da su ekonomski uslovljeni (Golubović, 2009). Blagostanje i kvalitet života građana Srbije podrazumeva oslobađanje od strahova, pravo na slobodu mišljenja, bezbednost od kriminalnih grupa i od postojanja pretnji za miran život i stabilnost porodice u društvu. Stabilan međunarodni okvir je još jedan neophodan uslov za stvaranje identiteta određenog naroda (Manetović, 2016). Kolektivna svest je još uvek nedovoljno proučena, odnosno mentalitet i karakter određenih manjih ili većih socijalnih grupacija (Radaković, 2012). Zbog pretrpljenih promena i uticaja kroz vreme, kolektivni identitet građana Srbije je raznovrstan. U identitete kojima podleže Srpski narod ubrajaju se: rodni, profesionalni, kulturni, etnički, religijski, regionalni i sl. Pobrojani identiteti podležu jednom sveobuhvatnom, a to je Evropski identitet. Građani Srbije, u velikoj većini žele da budu i deo razvijene i moderne Evrope. Sredstva mas medija, poput televizije, radija i ostalih javnih vidova informisanja, igraju veliku ulogu u kreiranju nacionalnog identiteta i prihvatanju određenih normi ponašanja.

Kada bi se kvalitet života našao u centru jedne imaginarne mentalne slike, oko istog centra formirale bi se sfere koje obuhvataju: ekonomiju, kulturu, okruženje, ljude i prostor, zdravlje i socijalno staranje, transport i pristup, društvenu bezbednost, domaćinstvo, obrazovanje, društvenu koheziju i uključivanje. Nešto dalje od centra, ali u korelaciji sa istim sfere bi obuhvatale ekonomski, društveni, državni razvoj i razvoj životne sredine. Na pobrojanim koncentričnim krugovima ili sferama izdvojio bi se prsten koji podrazumeva obnovljivost, ranjivost i rizike. Svi krugovi se nalaze u međusobnoj korelaciji. Dakle, centri kvaliteta života se mogu grafički predstaviti kao tačke koje u razvoju iscrtavaju uticajne sfere i stupaju u međusobne linearne i hijerarhijske odnose. Centar i periferija povezani su međusobno tokovima informacija, kapitala, radne snage i idejama (Grčić, Cvijićeva, 2008). Opisani model kvaliteta, tj. integracioni model održivosti i kvaliteta života, povezan je sa održivom strategijom razvoja na nacionalnom nivou (Document: *Local Indicators of Quality of Life*, 2000) (Document: *Quality of life in Europe*, 2004) (Document: *Local quality of life indicators - supporting local communities to become sustainable*, 2005). Određeni aspekti, relacije i ograničenja ovog modela mogu se izdvojiti,

u zavisnosti od cilja ispitivanja. Obzirom na činjenicu da se kvalitet života odnosi kako na pojedinca, tako i na region, odnosno lokalnu zajednicu, pomenuti aspekti obuhvataju psihosocijalni i ekonomski aspekt kvaliteta. Ekonomski aspekt se vezuje za ulaganja i kvalitet ekonomije. Psihosocijalni aspekt se povezuje sa fizičkim i mentalnim zdravljem, društvenom sigurnošću, društvenim institucijama (zdravstvene, obrazovne, sudske), političkom stabilnošću i životnom sredinom (Arsovski, 2005).

4. Istočni region Srbije – PESTEL analiza grada Zaječara

PEST analiza predstavlja skraćenicu ili akronim od sledećih reči: političko, ekonomsko, sociološko i tehnološko okruženje. Koristi se za strateško planiranje razvoja. Ova analiza se može primeniti i u slučajevima kada se analiziraju faktori koji utiču na određenu pojavu, u konkretnom slučaju na faktore koji utiču na održivost i razvoj. Kako bi slika PEST analize bila jasnija, potrebno je objasniti segmente kojima se bavi (www.ebizmags.com/sto-je-pest-analiza-i-cem). *Političko okruženje* - Razumevanje političkih prilika može biti od neprocenjive vrednosti, zbog političkih propisa u državi. Aktuelna politička situacija može zaustaviti razvoj kako u ekonomskom, tako i u društvenom smislu. *Ekonomsko okruženje* - Zdrava ekonomija označava bogatstvo države, te na taj način utiče na planiranje poslovnih i drugih procesa. *Sociološko-demografsko okruženje* – Mogućnost praćenja trendova i faktora populacije, potrošača koji su akteri na tržištu i u društvu. *Tehnološko okruženje* – Odnosi se na infrastrukturu potrebnu za podršku modernim tehnologijama. U radu će se predstaviti verzija PESTEL anlike koja na postojeća okruženja (političko, ekonomsko, sociološko-demografsko i tehnološko) dodaje pravni i ekološki okvir istraživanja. Najveći značaj PESTEL analize leži u jasno definisanim pozitivnim i negativnim sistemskim pokazateljima. Njena funkcija je da objektivno predstavi validaciju i ograničenja za uspešno upravljanje pre svega održivim poslovnim procesima, ali i društvenim odnosima. PESTEL analiza grada Zaječara i okruga prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1. PESTEL analiza grada Zaječara i okruga

FAKTORI	PREDNOSTI	MANE
Politički	▪ Većina građanstva i političkih partija svesna je da je opština u teškoj situaciji i da je potrebno uvesti novi oblik političke uprave u budućnosti ▪ Lokalne vlasti prihvataju činjenicu da nije moguće postići dalji napredak i razvoj bez koncepta dugoročnog održivog razvoja ▪ Mogućnost stranih ulaganja i privatizacije koju prihvata gradsko rukovodstvo ▪ Deklarativna politička volja lokalnih odbora ide u u korist	▪ Velika politička tenzija unutar političkog rukovodstva i između političkih partija nakon izbora ▪ Mogućnost brzih političkih promena na lokalnom nivou ▪ Nedostatak kompetentnih stručnjaka prilikom donošenja bitnih odluka za razvoj ▪ Politički autoriteti izbegavaju činjenicu da bez zaštite prirodnih potencijala, dugoročni ekonomski razvoj nije moguć, kao ni kvalitet života ▪ Stavljanje kratkoročnih

	odgovornog i dugoročnog kvaliteta uvažavajući mišljenje stručnjaka i stručnih organa ▪ Većina stanovništva koja razume koncept dugoročne održivosti želi da vlast prihvati promene ka održivom razvoju ▪ Realizacija održivosti mora biti usmerena ka motivaciji ljudskih resursa, kako bi ljudski resursi imali poverenja u lokalnu samoupravu ▪ Realizacija procesa održivog razvoja regiona - saradnja sa menadžerima koji prihvataju koncept održivosti	individualnih ciljeva kao prioriteta ▪ Veliki pritisak nad ekspertima i političkim autoritetima od strane regiona, u smislu da je jako teško ostvariti bilo koju formu razvoja u okrugu ▪ Negativni politički uticaji iz većih regiona, odnosno iz Beograda ▪ Sitna stranačka neslaganja utiču na lošu reklamu okruga u medijima ▪ Nedostatak dobro argumentovane kritike u javnosti i reagovanja na kritike ▪ Nedostatak dobre komunikacije ▪ Slaba javna kritika i iznošenje mišljenja javnosti ▪ Medijska prepucavanja na političkoj osnovi ▪ Nedostatak strpljenja, motivacije i međusobne saradnje u promovisanju održivog razvoja ▪ Nedostatak medijske usredsređenosti na promovisanje koncepta održivosti na lokalnom i nacionalnom nivou ▪ Sistemska slabost političkog državnog vrha ▪ Nedovoljno učešće stranih i domaćih fondova za finansijska ulaganja u programe održivog razvoja ▪ Nodovoljna podrška i praćenost lokalne samouprave i javnih preduzeća u sprovođenju održivog banjskog turizma ▪ Ustaljena verovanja da je ono što sledi neminovnost, nedostatak vere stanovništva u bolje sutra
Ekonomski	▪ Relativno dobar i povoljan geografski položaj, koji bi se mogao valorizovati u budućnosti ▪ Ponovni razvoj rudarskog basena u Boru dolaskom do bogatije rude bakra ▪ Blizina RTB-a ▪ Značajni postojeći kapaciteti za razvoj koje je moguće obnoviti	▪ Predominantna ekstenzivna poljoprivreda ▪ Većina kadrova koji se bavi ruralnim razvojem ne poseduje zadovoljavajući nivo kompetencija ili svesti za održiv razvoj ▪ Nedostatak adekvatnih sadržaja turistima

Kvalitet života kao društvena komponenta održivog razvoja Srbije

	▪ Mogućnost snabdevanja lokalnog tržišta zdravom hranom ▪ Mogućnost razvoja ekonomskih aktivnosti uz određenu satisfakciju poljoprivrednih proizvođača ▪ Iskorišćenje postojećih geotermalnih izvora za toplifikaciju određenih entiteta ▪ Iskorišćenje postojećih geotermalnih izvora za zagrevanje staklenika i plastenika ▪ Iskorišćenje turističkih znamenitosti, kako bi se ostvarila veća posećenost ovog kraja od strane turista ▪ Ulaganje u porizvodne zanate koji su skoro zaboravljeni	▪ Niska ekonomska produktivnost i kompetencije ▪ Nedostatak investicija i infrastrukture ▪ Nisko učešće poljoprivrede, kao i nedovoljna ponuda zdrave hrane u prodavnicama ▪ Nedostatak manjih prodavnica, odnosno supermarketa za ponudu domaćih proizvoda
Sociološko-demografski	▪ U pojedinim delovima regiona još uvek je prisutna srdačna gostoljubivost srpskog naroda ▪ Postojanje ljudi srednjih generacija koji su pored svega rešeni da ostanu (ne žele menjati sredinu) ▪ Poboljšanje socijalne politike u smislu većeg angažovanja žena na rukovodećim funkcijama ▪ Mogućnost edukacije kroz srednje, visoko i fakultetsko obrazovanje mladih	▪ Nedovoljno razvijeni profesionalni poslovni odnosi ▪ Nedostatak mladih ljudi koji bi se mogli dalje edukovati u pravcu održivog razvoja ▪ Apatija među ljudima i generalno nedostatak optimizma kada je potrebno inicirati razvoj i napredak ▪ Još uvek prisutno mnogo predrasuda kod mlađeg i starijeg stanovništva ▪ Loša demografska slika stanovništva u regionu ▪ Odlazak mladih ljudi van regiona ▪ Duboko ukorenjena ljubomora među ljudima i nedostatak samopouzdanja ▪ Neopostojanje šire svesti o ekologiji ▪ Nedostatak eko-marketinga i neupoznatost sa održivim razvojem ▪ Nedovoljno dobro razvijena socijalna politika kada su u pitanju ljudi sa posebnim potrebama ▪ Nedostatak brige o starijim rođacima ▪ Nedovoljna uključенost omladine i žena kada su u pitanju društvene aktivnosti

Biljana Ilić

		▪ Visok nivo nezaposlenosti
Tehnološki	▪ Solidna povezanost sa glavnim republičkim pravcima (Paraćin-Zaječar-Kula prema Bugarskoj; Paraćin-Zaječar-Negotin-Kladovo ka rumunskoj granici; Paraćin-Zaječar-Knjaževac-Niš; Negotin-Zaječar-Knjaževac-Niš) ▪ Moguća izgradnja gasovoda ▪ Dopuna tehničke dokumentacije izgradnje regionalne deponije Halovo kod Zaječara ▪ Dostupan TV signal i pokrivenost mobilnih mreža (70%) ▪ Mogućnost za sticanje i unapređenje znanja kroz obrazovanje i naprednu tehnologiju	▪ Nedostatak dobre putne infrastrukture (regionalne i lokalne) ▪ Nisu svi putni pravci istog kvaliteta ▪ Nedovoljna povezanost kompjuterske tehnologije i mreža u čitavom regionu ▪ Nedostatak web sajtova koji se bave ekologijom i dešavanjima u opštini ▪ 30% teritorije nije dobro pokriveno mobilnim mrežama ▪ Slaba opremljenost poljoprivrede ▪ Nedovoljna iskorišćenost hidrogeotermalnih potencijala u Gamzigradskoj, Brestovačkoj i Nikolićevskoj Banji
Ekološki	▪ Relativno očuvana zdrava priroda, ali sa rastućim rizikom od zagađenja ▪ Upoznavanje sa mogućnošću korišćenja gasa ▪ Deponija u Halovu predstavlja pozitivan primer upravljanja otpadom ▪ Mogućnost unapređenja vidova lovnog, seoskog, kongresnog i zdravstvenog turizma	▪ Nedostatak zdrave pijaće vode u okolnim manjim mestima (Gamzigradska Banja) ▪ Neadekvatno korišćenje geotermalnih izvora energije ▪ Učestalo korišćenje pesticida i herbicida ▪ Nedovoljna zaštita od mogućih poplava i prirodnih katastrofa ▪ Nedovoljan nadzor, monitoring nad zagađenjem vazduha i vode ▪ Nedovoljna analiza planske izgradnje i njenog uticaja na životnu sredinu ▪ Postojanje poljoprivrednih domaćinstava koji direktno ugrožavaju čistoću vode ▪ Neadekvatna briga za pse
Legal - Pravni	▪ Mogućnost uvođenja odogovarajućih zakonskih propisa, taksi i poreza na zagađenje životne sredine ▪ Mogućnost propisivanja lokalnog dokumenta o pravilnom upravljanju otpadom, kao i o pravilnoj upotrebi zemljišnih poljoprivrednih resursa	▪ Građanstvo je izgubilo veru u pravosuđe, kao i u pravosudne organe - sobzirom na negativna iskustva od ranije ▪ Nedovoljno razumevanje pravnih akata i zakona u domenu zaštite životne sredine ▪ Nedovoljna pravna zaštita životne sredine ▪ Pravni akti koji se tiču zaštite životne sredine su nedovoljno konzistentni

		▪ Neadekvatna podela odgovornosti životne sredine

Izvor: (Ilić, 2016)

5. Zaključna razmatranja

Na osnovu istraživanja, iz dobijenih faktora PESTEL analizom, kojom su date prednosti i mane grada Zaječara, može se izvesti zaključak da je društvena i ekološka svest stanovništva prilično nerazvijena u shvatanju koncepta održivog razvoja. Faktori iz svih grupa su sa više mana, nego prednosti. Politički faktori su najizraženiji. Politika uključuje raznovrsne tipove aktera koji se svim sredstvima bore za moć odlučivanja. Uticaj političkih faktora može u određenom društvenom sistemu imati presudan uticaj na razvoj. Ovo je posebno izraženo u zemljama tranzicije, u kojoj se nalazi i Srbija. Faktori politike utiču na implementaciju održivog razvoja, više sa negativne strane, jer se iz PESTEL analize stiče utisak da se ne zagovara politika Održivog razvoja u Srbiji. Svest društva se tako ne podiže i ne širi za novi koncept vrednosti. Potrebno je pronaći načina da se prirodni potencijali Srbije iskoriste, a samim tim da se pospeši ekonomski razvoj regiona, kroz društvenu blagodat i izraženiju briga za životnu sredinu. Međutim, bez adekvatne edukacije, politike razvoja, podizanja društvene svesti, ne može se postići neki veći napredak. Na kraju se dolazi do zaključka da je održivi razvoj vezan za kvalitet svih procesa, koje čovek preduzima i u kojima je glavni akter. Podizanje svesti o drugačijem, pažljivijem ophođenju prema prirodi, a samim tim posredno i prema društvu, vodi i podizanju kvaliteta života.

LITERATURA

- Arsovski, S. (2005). Put od kvaliteta do kvaliteta života. *Zbornik radova: Festival kvaliteta. 32. nacionalna konferencija o kvalitetu*, 1, (pp. 3-16), Kragujevac.
- Boer, B. (1995). Institutionalising ecologically sustainable development: the roles of national, state, and local governments in translating grand strategy into action, *Willamette L. Rev.* 31 (2), 307.
- Carew-Reid, J., Prescott-Allen, R., Bass, S., Dalal-Clayton, B. (1994). *Strategies for National Sustainable Development: A handbook for their planning and implementation*. London.
- Davies, L.L. (2009). East Going West: The Promise of Assured Supply Laws in Modern Real Estate Development. *J. Marshall L. Rev.* 43 (2), 319.
- Document: *Local Indicators of Quality of Life* (2000). Center for Colorado Policy Studie.
- Document: *Quality of life in Europe* (2004). First results of a new pan-European Survey: Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Document: *Local quality of life indicators - supporting local communities to become sustainable* (2005). Audit Commission, London.

- Gavrilović, Jovanović, B. (1998). Održivi razvoj - nova paradigma za razvijene i zemlje u razvoju. *Zbornik radova: Rast, strukturne promene i funkcionisanje privrede Srbije* (133-134). Ekonomski fakultet Kragujevac.
- Golubović, N. (2009). Društveni kapital i ekonomsko-teorijski 'imperijalizam'. *Zbornik radova: Matice srpske za društvene nauke* (63-73), (128).
- Grčić, M., Cvijićeva (2008), Percepcija geografskog položaja Srbije, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 88(2), 3-12.
- Javna rasprava – Strategija održivog razvoja Republike Srbije, preuzeto sa: <http://javna-rasprava-sors.blogspot.rs/2007/09/91.html>, pristupljeno 04.11.2017.
- Ilić, B. (2016). *Strategijski pravci regionalnog ekonomskog i ekološkog razvoja turističkog potencijala Gamzigradske banje*. Doktorska disertacija. Fakultet za menadžment, Zaječar, Džon Nezbít Univerzitet, Beograd.
- Ilić, B., Mihajlović, D., Karabašević, D. (2016). Društvena komponenta održivog razvoja i kvalitet života u Srbiji *Časopis Srpska Nauka Danas. Zadužbina Andrejević*. 1 (3), 369-554.
- Koković, D. (2010). Ekologija kao način života. *Svarog: Časopis za društvene i prirodne nauke*. 1 (1), 75-84.
- Lincoln, D. (2010). Alternative Energy and the Energy-Environment Disconnect. *Idaho Law Review* 46 (3), 473-507.
- Manetović, E. (2016). Srpski nacionalni identitet: Pogled izvan paradigme o modernizaciji. *Časopis: Srpska nauka danas / Serbian Science Today*, 1 (1), 18–29.
- Meadowcroft, J. (2007). National sustainable development strategies: features, challenges and reflexivity. *European Environment* 17 (3), 152-163.
- Održivi razvoj, preuzeto sa: http://sr.wikipedia.org/sr/Održivi_razvoj, pristupljeno 05.11.2017.
- PEST analiza, preuzeto sa: www.ebizmags.com/sto-je-pest-analiza-i-cem, pristupljeno 04.11.2017.
- Radaković, M. (2012). Problemi u konstrukciji kolektivnog nacionalnog identiteta. *Časopis: Politička revija*, 11 (3), 153-169.
- Steurer, R., Martinuzzi, A. (2005). Towards a new pattern of strategy formation in the public sector: first experiences with national strategies for sustainable development in Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy* 23(3), 455-472.
- Stojanović, D., Ilić, B., Đorđević, B. (2014). Green economy- risks and challenges of sustainable economic growth. *Zbornik radova, Fourth international Symposium on natural resources management* (103-111), Fakultet za menadžment Zaječar.
- Štrbac, N., Vuković M., Voza D., Sokić M. (2012). Održivi razvoj i zaštita životne sredine. *Zbornik radova: Reciklaža i održivi razvoj* (18 – 29) (5).

QUALITY OF LIFE AS SOCIAL COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract: *Sustainable development is the main characteristic of the survival of modern mankind and its development. Problems of modern society are connecting with increasing use of natural resources, increasing population as well as the growing need for energy. The three components are in the focus of Sustainable development: the first one is the economic viability; the second component includes social sustainability, while the third is linked to environmental sustainability. The social component of sustainability in Serbia is in the focus of Paper. It includes quality of life, in region of Eastern Serbia. In the paper will be represent the results of modern management analysis - PEST analysis. In the research i.e. case study - city of Zajecar in eastern Serbia, through Pest analysis it will be explained main factors that affecting the implementation of the concept of sustainable development in this region.*

Key words: *Sustainable development, social development, quality of life, Eastern Serbia, PEST analysis.*

FINANSIRANJE JEDINICA LOKALNIH SAMOUPRAVA U CILJU USPEŠNOG FUNKCIONISANJA

Silvana Ilić, vanredni profesor¹

Milica Paunović, docent²

Rezime: *Uspešno funkcionisanje lokalne samouprave podrazumeva njeno adekvatno finansiranje. U slučajevima kada jedinica lokalne samouprave ne može da obezbedi potrebna sredstva za finansiranje svojih rashoda putem izvornih prihoda, ustupljenih prihoda ili transfera, potrebna sredstva može obezbediti putem zaduživanja.*

Finansiranje jedinica lokalne samouprave putem zaduživanja je vrlo složen segment u okviru lokalnih finansija i, nesumnjivo, jedna od tema koja zaokuplja pažnju naučne, stručne i šire javnosti, kako u svetu tako i u našoj zemlji. Uz to, reč je o jednom od osetljivih političkih pitanja. Svrishodnost zaduživanja bi trebalo da bude rezultat političkog i građanskog konsenzusa, a samo zaduživanje i trošenje pozajmljenih sredstava potpuno transparentno.

Ključne reči: *Finansiranje, lokalna samouprava, zaduživanje.*

1. Uvod

Lokalna samouprava se ostvaruje, direktno i preko slobodno izabranih predstavnika, upravljanjem javnim poslovima od neposrednog, zajedničkog i opšteg interesa za lokalno stanovništvo. Ona je autonomni sistem upravljanja lokalnim zajednicama, konstituisanim na užim delovima državne teritorije i istovremeno, originalna i osnovna organizacija vlasti. Razvijenost lokalne samouprave je jedan od uslova demokratije i pravne države.

Javni prihodi kojima može raspolagati lokalna samouprava (lokalni javni prihodi) se grupišu na izvorne i ustupljene prihode, prihode od transfernih sredstava, primanja po osnovu zaduživanja i druge prihode, kao i primanja utvrđena zakonom. U slučajevima kada jedinica lokalne samouprave ne može da obezbedi potrebna sredstva za finansiranje svojih rashoda putem izvornih prihoda, ustupljenih prihoda ili transfera, potrebna sredstva može obezbediti putem zaduživanja. (Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, 1985)

¹ Fakultet za menadžment Zaječar, Srbija; silvana.ilic@fmz.edu.rs

² Fakultet za menadžment Zaječar, Srbija; milica.paunovic@fmz.edu.rs

U oblasti zaduživanja jedinica lokalne samouprave poželjno je pridržavati se „zlatnog pravila zaduživanja“ (eng. golden rule of borrowing) koje dopušta zaduživanje jedinica lokalne samouprave samo radi kapitalnih potreba, odnosno dugoročnih investicija. Ovaj vid zaduživanja pruža mogućnost lokalnim samoupravama da, u kraćem vremenskom periodu, obezbede finansijska sredstva za veći broj projekata nego što bi učinile ukoliko bi se oslanjale samo na ostale izvore finansiranja. S druge strane, smatra se nepoželjnim zaduživanje u cilju finansiranja tekućeg budžetskog deficita. Naročito je važno da zaduživanje bude kontrolisano kako ne bi došlo do prezaduživanja, što može prouzrokovati povećanje javnog duga i ugroziti makroekonomsku stabilnost jedne zemlje. (Levitas, 2006, str. 73)

U principu, proces odobravanja zaduživanja lokalne samouprave treba da obezbedi ispunjavanje svih zakonom propisanih uslova povezanih sa zaduživanjem lokalne samouprave - postojanje realne potrebe za eksternim finansiranjem koje bi koristilo lokalnoj ekonomiji; sigurnost u pogledu toga da finansijska stabilnost lokalne samouprave neće biti ugrožena budućim vraćanjem duga. Napred navedeno je posebno bitno, u aktuelnim uslovima, kada veliki broj zemalja u Evropi, uključujući i Republiku Srbiju, preduzima mere fiskalne konsolidacije. (Ilić, 2010, str.62)

Pitanje dugoročnog finansiranja kapitalnih projekata je u tesnoj, ali neraskidivoj vezi sa pitanjem menadžmenta lokalne samouprave. Na prvi pogled se može reći da su to političari koji snose samo rizik u pogledu gubitka svog položaja na narednim izborima ali je, u suštini, to mnogo više. Dugoročno zaduživanje lokalne samouprave je veoma opasno, pre svega, zbog njegove prirode, a to je povraćaj glavnice novčanih sredstava uvećane za kamatu. Navedeno nije slučaj koji se javlja kod ostalih prihoda lokalnih samouprava.

2. Finansiranje lokalne samouprave posredstvom transfera

Prema Zakonu o finansiranju lokalne samouprave, osnovni izvori prihoda lokalnih budžeta su tzv. izvorni (vlastiti) prihodi i prihodi preneti sa višeg nivoa vlasti. Ove poslednje čine tzv. ustupljeni prihodi i transferi (nenamenski i namenski). Pored prihoda, prilive lokalnih budžeta čine i tzv. „primanja“ koja obuhvataju prilive po osnovu zaduživanja i prilive po osnovu prodaje finansijske i ne finansijske imovine lokalnih samouprava. (Zakon o finansiranju lokalne samouprave)

Izvorni prihodi (član 6. Zakona o finansiranju lokalne samouprave) su porezi, takse i naknade čiju osnovicu i stopu utvrđuju opštine i gradovi, pri čemu se zakonom može ograničiti visina poreske stope. To mogu biti: 1) porezi - porez na imovinu (osim poreza na prenos apsolutnih prava i poreza na nasleđe i poklon); 2) takse - administrativne, komunalne i boravišna taksa; 3) naknade - za korišćenje i za uređenje građevinskog zemljišta, naknada za zaštitu i unapređivanje životne sredine; 4) prihodi od - zakupa nepokretnosti, prodaje pokretnih stvari, delatnosti lokalnih samouprava; 5) kamata; 6) samodoprinos; 7) donacije i drugi.

Ustupljeni prihodi su porezi i naknade, čije osnovice i stope utvrđuje Republika, a sam prihod se deli između Republike i lokala, tj. prihod ostvaren na teritoriji lokalne samouprave, ustupa se u celini ili delimično toj lokalnoj samoupravi. On može biti:

Finansiranje jedinica lokalnih samouprava u cilju uspešnog funkcionisanja

prihod od ustupljenih poreza (porez na dohodak građana, porez na nasleđe i poklon i porez na prenos apsolutnih prava);

prihod od ustupljenih naknada (naknada za zagađivanje životne sredine, naknade za korišćenje dobara od opšteg interesa, dr.).

Pojedinačno, najznačajniji ustupljeni prihod lokalnih samouprava jeste porez na zarade koji se plaća prema mestu prebavišta zaposlenog. Svim lokalnim samoupravama, osim grada Beograda, pripada 80% od tako naplaćenog poreza na zarade na njihovoj teritoriji, dok preostalih 20% pripada budžetu Republike. Samo u gradu Beogradu, ovaj udeo iznosi 70% naplaćenog poreza.

Sa nivoa Republike, gradovima i opštinama pripadaju transferi iz budžeta Republike koji mogu biti nenamenski (utvrđuje se na godišnjem nivou na osnovu ostvarenog BDP-a) i namenski transfer koji se koristi za finansiranje određenih funkcija i izdataka. (Zakon o budžetskom sistemu)

Nenamenski transferi Zakonom o finansiranju lokalne samouprave određeni su na nivou od 1.7% od BDP-a Republike i čine ih četiri grupe transfera:

1. Opšti transfer na koji imaju pravo sve jedinice lokalne samouprave. Ukupan iznos sredstava za opšti transfer dobija se kada se od ukupnog iznosa nenamenskog transfera odbije potreban iznos transfera za ujednačavanje i kompenzacionog transfera. Opšti transferi se određuju posebnom metodologijom koja uzima u obzir broj stanovnika samouprave, površinu teritorije, broj odeljenja u osnovnom obrazovanju, broj objekata u osnovnom obrazovanju, broj odeljenja u srednjem obrazovanju, broj objekata u srednjem obrazovanju, broj dece obuhvaćene dečijom zaštitom, broj objekata u dečijoj zaštiti, i sl.;

2. Transferi za ujednačavanje - njihova svrha je ujednačavanje finansijskih pozicija samouprave prema kriterijumu visine ustupljenih prihoda (redistribucija prihoda se vrši između samouprava koje su iznad, odnosno ispod proseka Republike);

3. Kompenzacioni transferi - uvedeni sa ciljem da se lokalnim samoupravama, koje zbog promene određenih poreskih propisa na republičkom nivou ostanu bez dela budžetskih prihoda, delimično kompenzuju nastali gubici;

4. Transfer solidarnosti - deo ukupnog nenamenskog transfera koji se raspodeljuje svim jedinicama lokalne samouprave, izuzev grada Beograda, na osnovu stepena razvijenosti, i to: 50% sredstava transfera solidarnosti deli se jedinicama lokalne samouprave iz IV grupe razvijenosti; 30% sredstava transfera solidarnosti deli se jedinicama lokalne samouprave iz III grupe razvijenosti; 10% sredstava transfera solidarnosti deli se jedinicama lokalne samouprave iz II grupe razvijenosti; 10% sredstava transfera solidarnosti deli se jedinicama lokalne samouprave iz I grupe razvijenosti.

Kada se govori o finansiranju lokalne samouprave posredstvom transfera, treba istaći još jednu značajnu novinu. Naime, reč je o nadzoru nad novim sistemom raspodele transfera. Zakonom o finansiranju lokalne samouprave propisano je da se u cilju obezbeđenja pravičnosti, efikasnosti i otvorenosti sistema finansiranja lokalne samouprave osniva Komisija za finansiranje lokalne samouprave koja se sastoji od

predsednika i deset članova imenovanih od strane Vlade Republike Srbije i Stalne konferencije gradova i opština. (Zakon o finansiranju lokalne samouprave)

3. Pravni okviri zaduživanja i procena kreditne sposobnosti samouprava

Pojam zaduživanje jedinica lokalne samouprave podrazumeva implementaciju investicionih (kapitalnih) projekata lokalnih samouprava putem alternativnih načina finansiranja (izuzev javno-privatnog partnerstva), odnosno zaduživanja usled sve oskudnijih izvornih fiskalnih i nefiskalnih prihoda. (Finansijska analiza i ocena kreditne sposobnosti lokalnih samouprava)

Finansiranje putem zaduživanja omogućava opštinama da sprovede više infrastrukturnih projekata u kraćem vremenskom periodu nego što bi to bio slučaj kada bi se oni finansirali iz sopstvenih izvora. Ipak, rizik povezan sa zaduživanjem treba da bude dobro shvaćen i dokumentovan u smislu njegovog potencijalnog uticaja na lokalni budžet u budućnosti. Stoga, pre nego što se zaduživanje sprovede, preporučuje se da svaka lokalna samouprava ima strategiju i pisanu politiku upravljanja dugom. Strategija upravljanja dugom treba da osigura da lokalna samouprava, u svakom trenutku, održi adekvatan nivo zaduženja koji neće uticati na njenu finansijsku stabilnost i koji će omogućiti implementaciju njenih investicionih ciljeva.

Lokalne samouprave retko kada imaju viškove gotovine dovoljno velike da bi njima mogle da pokriju ukupne troškove većih kapitalnih projekata. One mogu da finansiraju kapitalne projekte ili svojim sopstvenim sredstvima, akumulirajući viškove na svom tekućem budžetskom računu (pay-as-you-go finansiranje) ili korišćenjem tržišta kredita (pay-as-you-use finansiranje). Svaka odluka o finansiranju investicija lokalne samouprave putem zaduživanja treba da bude praćena mogućnošću upravljanja dugom i kapacitetom, s tim u vezi, na lokalnom nivou. U neposrednoj budućnosti, imperativ je unapređenje sposobnosti i kapaciteta za upravljanje dugom, jer zaduživanje lokalnih vlasti, takođe, nosi i značajan finansijski rizik pre svega za njih same (npr. kada otplata duga prevaziđe finansijske kapacitete lokalnog budžeta). Upravljanje dugom može biti definisano kao proces kojim se obezbeđuje plaćanje kamate i glavnice na postojeći dug i planiranje preuzimanja novog duga na nivou koji će optimizirati troškove zaduživanja i neće oslabiti finansijsku poziciju lokalne samouprave. Procena uticaja tekućeg i budućeg tereta duga na lokalni budžet u dolazećim godinama je, isto tako, deo procesa upravljanja dugom.

Osnovna obeležja zaduživanja jedinica lokalne samouprave sadržana su u pozitivnom zakonodavstvu i ona predstavljaju konkretna ovlašćenja. U Zakonu o javnom dugu je predviđeno da odluku o zaduženju treba da donese nadležni organ lokalne vlasti po prethodno pribavljenom mišljenju Ministarstva finansija. (Zakon o javnom dugu)

Kada se radi o dugoročnom zaduživanju jedinica lokalne samouprave, po osnovu investiranja u projekte od kapitalnog značaja za lokalnu zajednicu, odluku o tome treba da donese njihova skupština. Ovo je značajna odluka kojom treba da se obezbede uslovi za finansiranje investicionih ulaganja koja su od značaja za sve stanovnike lokalne zajednice. Skupština, kao predstavnički organ građana, treba da odluči o tome i uspostavi mehanizam kontrole upotrebe sredstava, kao i načina, odnosno dinamike njihovog vraćanja. Pri tome, može se doneti odluka o obezbeđenju posebnog izvora sredstava iz

Finansiranje jedinica lokalnih samouprava u cilju uspešnog funkcionisanja

koga će se servisirati vraćanje dugova. Ovo može uticati i na promenu u politici uvođenja, odnosno određivanja visine nameta po osnovu fiskalnih oblika izvornih javnih prihoda, koji jedinici lokalne samouprave stoje na raspolaganju kao poseban izvor njihovog finansiranja.

U teoriji javnih finansija postoje različite vrste, odnosno podele zaduživanja jedinica lokalnih samouprava. Ove podele nisu jednoobrazno sagledavane od strane teoretičara, već se njihova gledišta razlikuju. U praksi, najčešće, srećemo sledeće kriterijume i vrste zaduživanja jedinica lokalnih samouprava:

1. U zavisnosti od vremena vraćanja zajma razlikujemo: kratkoročno zaduživanje (rok vraćanja zajma do 3 godine), srednjoročno zaduživanje (rok vraćanja zajma do 10 godina) i dugoročno (kapitalno) zaduživanje (rok vraćanja zajma više od 10 godina). Kratkoročna zaduživanja, najčešće, služe za finansiranje tekuće budžetske likvidnosti, dok srednjoročna i dugoročna zaduživanja služe za finansiranje kapitalnih projekata;

2. S obzirom na to da li jedinice lokalne samouprave pozajmljuju finansijska sredstva na domaćem ili inostranom tržištu kapitala razlikujemo: zaduživanje na domaćem tržištu kapitala (tzv. primarno zaduživanje) i zaduživanje na inostranom tržištu kapitala (tzv. supsidijarno zaduživanje);

3. Imajući u vidu svojstva zajmodavaca (da li je u pitanju javno-pravni ili privatni subjekt) razlikujemo: zaduživanja u javnom sektoru i zaduživanja u privatnom sektoru;

4. Uvažavajući osobine subjekata od kojih se vrši zaduživanje razlikujemo: zaduživanje na domaćem tržištu od specijalizovanih nacionalnih fondova i zaduživanje u inostranstvu od specijalizovanih međunarodnih fondova;

5. Prema instrumentima kojima se realizuje zaduživanje razlikujemo: zaduživanje putem bankarskih kredita (zaduživanje od strane bankarskog sistema - karakteristično za zemlje kontinentalnog modela finansijskog sistema), zaduživanje emitovanjem hartija od vrednosti (zaduživanje na finansijskom tržištu – karakteristično za zemlje anglo-saksonskog modela finansijskog sistema) i mešoviti sistem zaduživanja u kome su ravnopravno razvijeni bankarski sistem i finansijska tržišta (npr. to su zapadno- evropske zemlje poput Nemačke, Francuske i dr).

U teoriji javnih finansija razlikuju se četiri principa zaduživanja jedinica lokalne samouprave i to: 1. finansiranje zaduživanjem u odnosu na finansiranje po osnovu tekućih sredstava (*pay-as-you-go*); 2. opštinski budžeti kao osnova kreditiranja jedinice lokalne samouprave; 3. krediti u odnosu na obveznice; 4. *pay-as-you-use* princip koji podrazumeva da se plaćanje vrši u skladu sa dinamikom korišćenja usluga koje se produkuju na osnovu projekta. (Vodič za zaduživanje lokalnih samouprava i najnovija dešavanja u zemljama Nalasa, 2011)

U suštini, navedeni principi zaduživanja jedinica lokalne samouprave odnose se na upravljanje dugom od strane same lokalne samouprave. Kao jedan od osnovnih fiskalnih principa zaduživanja u teoriji javnih finansija, koji se može primeniti i na lokalne samouprave, jeste i princip „zlatnog pravila zaduživanja“. Ovo pravilo ima različito značenje u javnim finansijama od zemlje do zemlje. U Nemačkoj, zlatno pravilo jesu ograničenja u pogledu zaduživanja na inostranom tržištu koja mogu biti opravdana samo

radi finansiranja kapitalnih projekata do određene visine u pogledu svih kapitalnih projekata za tekuću godinu i važi u odnosima centralne i subcentralne vlasti (što se da zaključiti - može biti „de lege ferenda“ u odnosu centralne vlasti na lokalnu vlast u unitarnim državama pa i u onim složenim). Ovo fiskalno pravilo je, inače, prihvaćeno u većini država članica SAD-a i od strane kantona u Švajcarskoj i podrazumeva obavezu federalnih jedinica da održe tekuću budžetsku ravnotežu. U suštini, u ovom slučaju, pravilo je imalo za cilj da ojača fiskalnu disciplinu federalnih jedinica, s obzirom na to da im je pristup finansijskom tržištu bio ograničen na finansiranje kapitalnih rashoda, uz klauzulu koja je onemogućavala preuzimanje dugova od strane federalne države. U našem pravu tzv. „zlatno pravilo zaduživanja“ znači da je moguće samo zaduživanje za kapitalne investicije i to, i u zemlji i u inostranstvu, u skladu sa sistemskim zakonom.

Važno je istaći da se osnovni principi zaduživanja jedinica lokalnih samouprava javljaju u teoriji javnih finansija kao upravljanje dugom od strane samih lokalnih samouprava ili kao imperativna normativna ograničenja poznata u teoriji pod nazivom „zlatno pravilo“.

Evropska povelja o lokalnoj samoupravi govori samo o pravu lokalnih samouprava da uzimaju kredite za kapitalne investicije na domaćem tržištu kapitala. Na osnovu iznetog, možemo zaključiti da zaduživanje lokalnih samouprava u okviru nacionalnih granica jeste pravo univerzalnog karaktera (uzdignuto na nivo međunarodnog prava). Isto nije slučaj kada je reč o zaduživanju lokalnih kolektiviteta na inostranom tržištu. (Đorđević, 2002, str. 68)

Jedno od najvažnijih pitanja sa kojima se suočavaju regulatori, ali i potencijalni investitori, jeste kako se nositi sa nemogućnošću vraćanja duga ili nesolventnošću lokalne samouprave. Ne postoji potpuno jasan odgovor da li regulatorni okvir treba da definiše mogućnost pokrivanja duga od strane centralne vlade u slučajevima nemogućnosti lokalne samouprave da vrati svoj dug. Jedan pogled na ovo pitanje jeste da nacionalni regulatori ne treba da predvide mogućnost preuzimanja duga.

3.1 Odredbe za kratkoročno zaduživanje

Lokalne samouprave treba da razmatraju kratkoročno finansiranje samo kao instrument za rešavanje privremenih problema sa likvidnošću. Primeri situacija u kojima treba razmotriti kratkoročno zaduživanje uključuju plaćanje tekućih rashoda u očekivanju prihoda gotovine po osnovu poreskih prihoda, finansiranje tekućih ili kapitalnih investicija koristeći kratkoročni dug u očekivanju prihoda koji nije tekući - kao što su prodaja imovine, primanje garanta ili primanje po osnovu dugoročnog zaduživanja (zajmovi za „premošćavanje“).

Limiti za kratkoročno zaduživanje lokalnih samouprava treba da budu definisani zakonom, u cilju sprečavanja strukturalnih deficita tokova gotovine. Kratkoročno zaduživanje treba biti ograničeno na finansiranje anticipiranih potreba za gotovinom u toku određenog broja meseci uključujući otplatu duga u okviru tekuće fiskalne godine ili na prihode ili primanja koja se očekuju u određenom vremenskom roku.

Jedinice lokalne samouprave se mogu kratkoročno zaduživati radi pokrivanja deficita tekuće likvidnosti koji u toku fiskalne godine može nastati usled neuravnoteženih

kretanja na prihodnoj i rashodnoj strani njihovih budžeta. Za razliku od Zakona o javnom dugu, Zakonom o budžetskom sistemu bio je određen izvor sredstava kojim se mogao pokrivati ovako nastali deficit. Zapravo, on se mogao finansirati isključivo iz sredstava budžeta Republike. Pored toga, Zakonom o budžetskom sistemu bio je propisan i rok do koga su se ona morala vratiti (novembar tekuće budžetske godine).

Navedenim rešenjem obezbeđivala se likvidnost budžeta, makroekonomska stabilnost, stabilnost u sistemu javnih finansija zemlje, kao i mogućnost za efikasnije upravljanje cash flow-om budžetskih sistema kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou vlasti. Zakonom o javnom dugu nije tako eksplicitno preciziran rok vraćanja ovih sredstava. Naime, predviđeno je da se ona moraju vratiti pre kraja budžetske godine u kojoj su ugovorena i da se ne mogu refinansirati ili preneti u narednu budžetsku godinu. To je, između ostalog, urađeno i zbog toga što više nije ograničen izvor ovog vida pozajmljivanja samo na budžet Republike. Sada, jedinice lokalne samouprave imaju slobodu da vrše pozajmljivanje i po osnovu drugih kreditnih aranžmana, kao i da same mogu utvrditi krajnji rok njihovog vraćanja do kraja tekuće budžetske godine. (De Mello, Barenstein, 2001)

3.2 Odredbe za dugoročno zaduživanje

Dugoročno zaduživanje obavezuje budžet lokalne samouprave na fiksne rashode (servisiranje duga) u budućnosti i stoga može ograničiti finansijsku fleksibilnost lokalne samouprave. Loše odluke u vezi upravljanja dugom danas mogu dovesti do nemogućnosti lokalne samouprave da servisira svoje obaveze po osnovu duga u budućnosti i to sa značajnim finansijskim i ekonomskim implikacijama po lokalnu zajednicu (npr. povećanje ukupnih poreza). Kao opšte pravilo, dugoročno zaduživanje treba koristiti samo za finansiranje kapitalnih rashoda. Odredbe za dugoročno zaduživanje lokalnih samouprava, takođe, treba da budu deo nacionalne regulative. U pozitivnom pravu Srbije dugoročno zaduživanje lokalnih samouprava dozvoljeno je za finansiranje i refinansiranje kapitalnih investicija predviđenim lokalnim budžetom.

Evropske zemlje obično postavljaju limite kako bi izbegle prekomerno zaduživanje lokalnih jedinica i prekomeran porast duga javnog sektora. Postoje dve vrste ograničenja: limit na nivo ukupno neizmirenog duga i limit na maksimalan iznos godišnjeg servisiranja duga (otplata kamate i glavnice), koji može biti preuzet od strane lokalne samouprave. Neke zemlje primenjuju samo jedno od ova dva ograničenja iako je poslednjih godina izražena tendencija rasta broja zemalja koje koriste drugi limit za zaduživanje – godišnji iznos servisiranja – budući da predstavlja precizniju meru efektivnog opterećenja dugom lokalne samouprave.

U Republici Srbiji, lokalne samouprave se mogu zaduživati na domaćem i inostranom tržištu kapitala bankarskim kreditima i emitovanjem hartija od vrednosti. Naš zakonodavac propisuje da zaduživanje lokalne samouprave putem emitovanja dugoročnih hartija od vrednosti podleže jednom uslovu, a to je da one mogu emitovati hartije od vrednosti jedino radi finansiranja investicionih razvojnih i prioritetnih programa i projekata. Navedeno ograničenje je paradoksalno, jer ne postoji razvijeno finansijsko tržište.

Što se tiče zaduživanja lokalnih samouprava putem bankarskih kredita, ograničenja propisana od strane zakonodavca su sledeća: lokalne vlasti ne mogu davati garancije; ne mogu se dugoročno zaduživati radi finansiranja tekuće likvidnosti; zaduživanje radi kratkoročnog finansiranja tekuće likvidnosti ne mogu refinansirati niti mogu preći 5% ukupno ostvarenih prihoda budžeta lokalne vlasti u prethodnoj godini; lokalne samouprave se ne mogu kratkoročno zaduživati za finansiranje kapitalnih investicija; ukupni rashodi za tekuću godinu po osnovu dugoročnog zaduživanja (finansiranje kapitalnih projekata) ne mogu biti veći od 50% ukupno ostvarenih tekućih prihoda budžeta lokalne samouprave, osim kada se radi o dugoročnom zaduživanju čiji je rok otplate (ne računajući period mirovanja) najmanje pet godina; svi ukupni troškovi u vezi sa dugoročnim kapitalnim zaduživanjem ne mogu biti veći od 15% ukupno ostvarenih tekućih prihoda budžeta lokalne vlasti u prethodnoj godini, osim ako dve trećine tekućeg suficita u odnosu na ukupno ostvarene tekuće prihode čini udeo veći od 15%.

Imajući u vidu zakonsko određivanje javnog duga gde se pod javnim dugom podrazumeva i dug lokalnih samouprava možemo uočiti jedno paradoksalno ograničenje, a to je da, zaduživanje lokalne samouprave podleže opštim ograničenjima kojima podleže i zaduživanje centralne vlasti odnosno Republike, kao i posebnim ograničenjima koja su propisana izričito za zaduženje same lokalne samouprave. Realno, kada je u pitanju zaduživanje putem bankarskih kredita, poslednju reč i po Ustavu i po Zakonu o javnom dugu ima Narodna skupština Republike Srbije, dok su kod emitovanja dugoročnih hartija od vrednosti po slovu Zakona o javnom dugu i Republika i jedinica lokalne samouprave slobodne, ali su faktički sprečene zbog nerazvijenosti finansijskog tržišta.

4. Instrumenti zaduživanja lokalnih samouprava

Postoje dve osnovne vrste dugovnih instrumenata koje su na raspolaganju za finansiranje opštinskih kapitalnih rashoda: krediti i obveznice. Krediti se odobravaju od strane finansijskih institucija (npr. komercijalnih banaka) direktno lokalnoj samoupravi. Apliciranje za kredit jeste manje kompleksno nego što su to procedure neophodne za emisiju obveznica. Sa ove tačke gledišta, krediti imaju prednost za opštine manje i srednje veličine koje traže eksterno finansiranje. Mnoge međunarodne finansijske institucije imaju programe čiji je cilj podrška i finansiranje infrastrukturnih projekata lokalnih samouprava, posebno na tržištima koja su počela da se razvijaju. Finansiranje nastaje bilo direktno ili indirektno, preko intermedijarnih zajmova lokalnim bankama u ciljanim zemljama. Uslovi takvih zajmova su atraktivniji za lokalne samouprave nego što je to slučaj sa tipičnim zajmovima komercijalnih banaka. (The World Bank, 2009).

Obveznice su poželjnija forma finansiranja za velike kapitalne infrastrukturne projekte koji zahtevaju dugoročno finansiranje. Obveznice se izdaju od strane lokalnih samouprava bilo direktno ili preko finansijskih posrednika (npr. fondova, banaka), institucionalnim ili individualnim investitorima. Troškovi zaduživanja putem obveznica su obično niži nego u slučaju kredita. Postoje dve vrste municipalnih obveznica: opšte obavezujuće obveznice i prihodne obveznice. Opšte obavezujuće obveznice su osigurane putem prihoda lokalnih samouprava. Takve obveznice se koriste za finansiranje investicija u javna dobra (javna bezbednost, ulice i mostovi, javni parkovi i otvoreni prostori, javne

zgrade itd.). Prihodne obveznice su obezbeđene tokovima prihoda koji se generišu od strane projekta, finansiranog prodajom obveznica. Prihodne obveznice nisu obezbeđene poreskim autoritetom lokalne samouprave. Tipični projekti koji se finansiraju prihodnim obveznicama uključuju opštinske aerodrome, sisteme vodosnabdevanja i kanalizacije, električne kompanije, atletske i sportske objekte i autoputeve sa ograničenim pristupom.

4.1 Bankarski krediti

Kreditni predstavljaju uobičajen izvor finansiranja kapitalnih investicija na nivou lokalnih samouprava. Kredite odobravaju komercijalne banke ili štedne institucije. Uslovi bankarskih kredita će se razlikovati u zavisnosti od pojedinačnih finansijskih pozicija lokalnih samouprava, makroekonomskog okruženja lokalne ekonomije, kao i od spremnosti i kapaciteta banke da finansira lokalne samouprave.

Administrativne procedure neophodne za uzimanje kredita su manje kompleksne i manje koštaju nego u slučaju emisije obveznica. Sa druge strane, velike iznose novca za finansiranje velikih investicionih projekata je teže finansirati putem kredita od strane jedne banke ili čak i od strane konzorcijuma banaka nego što je to slučaj sa obveznicama. Dodatno, obveznice obično imaju duže rokove dospeća nego krediti, jer neki od institucionalnih investitora (osiguravajuće kompanije, penzioni fondovi) kupovinom ovih obveznica mogu da se oslanjaju na dugoročnije izvore (depozite) nego banke. U nekim instancama, banke mogu odlučiti da ponovo odobre (refinansiraju) postojeći kredit po dospeću i, na taj način, produže njegovo dospeće. Ipak, strukturiranje dugoročnog finansiranja putem kratkoročnih kredita, koji se ponovo odobravaju po dospeću, izlaže lokalnu samoupravu riziku refinansiranja – npr. kreditor može odbiti u svakom trenutku da ponovo odobri takav zajam. Ovo može dovesti do pitanja likvidnosti ili čak i nesolventnosti za lokalnu samoupravu i, istovremeno, do delimično završenog projekta koji nema nikakvu vrednost za bilo koga.

Troškovi kredita se sastoje od kamatne stope i drugih naknada i taksu koje banke obično naplaćuju. Banke postavljaju kamatne stope na osnovu trenutnih kamatnih stopa na tržištu, zatim rokova dospeća i kolateralu za kredit, kao i kreditne sposobnosti dužnika. Stope mogu biti fiksne ili varijabilne. Varijabilne kamatne stope se sastoje od referentne kamatne stope (npr. EURIBOR) plus fiksna margina, koja se odnosi na profitabilnost banke i specifičan rizik dužnika.

Upotreba bankarskih kredita ima određene prednosti i nedostatke. Prednosti su: obezbeđuju se gotovi izvori finansiranja na osnovu konkurencije postojećih lokalnih banaka; apliciranje za kredit kod banke je dosta jednostavniji proces nego izdavanje municipalne obveznice (što ih čini boljim rešenjem za manje opštine); kreditnu analizu sprovodi direktno kreditor; dodatni kreditni rejting od eksterne rejting agencije nije potreban; uslovi kredita su, u određenoj meri, predmet pregovora, ali su oni ograničeni kreditnim kvalitetom dužnika. Nedostaci su: kamatne stope su obično više nego kod drugih dugovnih instrumenata (u zavisnosti od ekonomskog ciklusa, dospeća, dodatnih usluga); veći su zahtevi nego vrednost kredita (npr. zahtevi za kolateral su konzervativniji); manje su prikladni za velike investicione projekte koji zahtevaju dugoročno finansiranje.

4.2 Krediti nacionalnih i međunarodnih razvojnih fondova

U velikom broju zemalja postoji neka vrsta razvojnog fonda i za lokalne samouprave. Ovi razvojni fondovi funkcionišu kao kreditne institucije na subnacionalnom nivou. Međunarodne razvojne banke (Svetska banka, KFW, EBR i druge) koriste ove fondove kao „put“ da kanališu svoje kredite lokalnim samoupravama. Finansiranje lokalnih samouprava kroz ovakve programe se realizuje direktno ili indirektno (on-lending), preko posredničkih zajmova lokalnim bankama u ciljanim zemljama. Uslovi pod kojima se odobravaju ovi zajmovi su obično manje rigidni nego što je to slučaj sa standardnim zajmovima banaka. Njihov cilj je da podrže lokalne samouprave u zadovoljavanju njihovih dugoročnih razvojnih potreba, a ne samo da naprave profit. Ročnost zajmova je veoma često povezana sa životnim vekom imovine.

Sledeća karakteristika ovih zajmova jeste postojanje odgovarajućeg grejs perioda na otplatu glavnice, kojim se teret otplate duga pomera dalje u budućnost. Kamatne stope na ove zajmove su tipično ispod kamatnih stopa koje nude komercijalne banke. Fiksne kamatne stope su uobičajene i formiraju se na osnovu veze sa stopama pod kojima se zadužuju lokalne samouprave. Ali, ono što se treba naglasiti jeste da takve kamatne stope, koje su ispod tržišnih cena, nose rizik efekta „istiskivanja“ na lokalnom tržištu zaduživanja lokalnih samouprava i usporavaju njegov razvoj. Pored fondova za kreditiranje lokalnih samouprava, razvojni programi koriste podsticaje u formi grantova ili tehničke podrške ukoliko dužnici ispune odgovarajuće zahteve. (Ilić, 2014, str. 59)

4.3 Municipalne obveznice

Opštinsko-komunalne obveznice (municipal bonds) izdaju jedinice lokalne samouprave (opštine, gradovi, regioni itd.) najčešće radi finansiranja infrastrukturnih objekata. Za razliku od korporacijskih obveznica, ove obveznice donose kamatu koja je izuzeta od saveznog, a ponekad i lokalnog poreza na prihod. U razvijenim tržišnim zemljama one su, pre svega, sadržane u portfoliju fondova tržišta novca. Oslobođeni poreza, to su takozvani fondovi kratkoročnih opštinskih obveznica (short-ter municipal bond fund). Fondovi nisu mogući na našem finansijskom tržištu novca zbog toga što naš zakonodavac propisuje da jedinica lokalne samouprave može da emituje samo dugoročne hartije od vrednosti za finansiranje kapitalnih projekata, što bi značilo da emitovanje obveznica na našem tržištu novca nije moguće. Izdavanje municipalnih obveznica predstavlja najlakši način da se iskoristi veliki broj investitora izvan bankarskog sektora. U principu, opštinske obveznice bi trebalo da budu najtransparentniji ali, takođe, i najefikasniji način zaduživanja lokalne samouprave. (Trajković, 2015, str. 47)

Obveznica jeste potvrda koja nosi kamatu i koju izdaje jedna organizacija sa ciljem da pozajmi novac. Obveznica je dugovni sporazum između dužnika ili izdavaoca i kreditora ili investitora. Izdavalac, obično plaća na pozajmljena sredstva fisknu (unapred određenu) periodičnu kamatu (kupon). Otplata glavnice može nastati ili u jednoj tranši po dospeću obveznice (bullet) ili u većem broju tranši tokom veka važenja obveznice (npr. linearna amortizacija ili progresivno rastuća ili opadajuća amortizacija). (Đorđević, 2011, str. 272)

Lokalna samouprava, u našem pozitivnom pravu, pri izdavanju obveznica ima svojstvo kvalifikovanog investitora. Lokalna samouprava izdaje obveznice posredstvom

investicionih i/ili komercijalnih banaka u slučaju privatnih plasmana ili posredovanjem brokerskih kuća u slučaju javnog plasmana gde ima svojstvo profesionalnog klijenta, odnosno uživa viši stepen zaštite interesa. Jedna od prednosti emisije obveznica u odnosu na bankarski kredit jeste ta da ona može lokalnoj samoupravi omogućiti pristup dugoročnijim sredstvima. Zakon o tržištu kapitala osigurava potraživanja investitora do 20.000 evra, ali se ovo osiguranje ne odnosi za lokalnu samoupravu. Takođe, plan otplate obveznice može biti dosta atraktivniji (npr. bullet obveznica). Jedan od osnovnih argumenata u prilog municipalnih obveznica jeste da one mogu da omoguće duže rokove dospeća nego bankarski krediti. Takođe, troškovi pozajmljenih sredstava putem izdavanja obveznica su obično niži nego troškovi dugoročnog kredita. Ipak, izdavanje obveznice je komplikovaniji proces nego uzimanje kredita i zahteva razvijeno finansijsko tržište.

5. Zaključak

Problematika zaduživanja jedinica lokalne samouprave u Republici Srbiji nije adekvatno uređena. U pozitivnom pravu se, najpre, polazi od nejasne Ustavne formulacije koja govori o mogućnosti a ne o pravu jedinica lokalne samouprave da se zadužuje, pa do regulatornog tela Uprave za javni dug koji organizaciono i funkcionalno predstavlja sastavni deo nadležnog ministarstva (Ministarstva finansija), a ne kako bi trebalo, po prirodi stvari, nezavisnu državnu agenciju koja je odgovorna Narodnoj Skupštini. Dakle, zaduživanje jedinica lokalne samouprave je unitarizovano na nivou republičke vlasti. Ta unitarizacija zaduživanja jedinica lokalne samouprave na nivou republičke vlasti je u skladu sa teorijskim stavovima i praksom prisutnom u zemljama u tranziciji.

Nezaobilazno pitanje u pogledu reformskih pravaca, kada je reč o zaduživanju jedinica lokalne samouprave, jeste pitanje uvođenja stečaja jedinica lokalne samouprave i profesionalnog menadžmenta. Pored iznešenih kritika, moramo odati priznanje zakonodavcu za uspešnu implementaciju javno-privatnog partnerstva u pravnom sistemu Republike Srbije. Treba naglasiti da ono jeste, u savremenim zemljama sveta, alternativa naspram zaduživanju, a uz to je i ekonomičnije, efikasnije i efektivnije.

Pitanje dugoročnog finansiranja kapitalnih projekata je u tesnoj, ali neraskidivoj vezi sa pitanjem menadžmenta lokalne samouprave. Na prvi pogled se može reći da su to političari koji snose samo rizik u pogledu gubitka svog položaja na narednim izborima ali je, u suštini, to mnogo više. Dugoročno zaduživanje lokalne samouprave je veoma opasno, pre svega, zbog njegove prirode, a to je povraćaj glavnice novčanih sredstava uvećane za kamatu.

LITERATURA

De Mello, L. & Barenstein, M. (2001). Fiscal decentralization and Governance: A Cross – Country Analysis. *IMF Working Paper*, WP/01/71

- Đorđević, S. (2002). Sistem lokalne samouprave u Srbiji i Jugoslaviji. U: Damjanović, M. (ur.), *Uporedna iskustva lokalnih samouprava*. Beograd: MAGNA AGENDA
- Đorđević, B. (2011). *Bankarski menadžment i marketing*. Zaječar: Fakultet za menadžment
- Ilić, S. (2010). *Finansiranje investicija*. Zaječar: Fakultet za menadžment
- Ilić, S. (2014). *Finansijski menadžment*. Zaječar: Fakultet za menadžment
- Levitas, T. (2006). *Uvod u kreditiranje lokalnih samouprava u Srbiji*. Beograd
- NALASSECRETARIAT (2011). *Vodič za zaduživanje lokalnih samouprava i najnovija dešavanja u zemljama Nalasa*. Skoplje: NALASSECRETARIAT
- Savet Evrope (1985). *Evropska povelja o lokalnoj samoupravi*. Strazbur, Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS,98/06.
- Stalna Konferencija Gradova i Opština (2012). *Finansijska analiza i ocena kreditne sposobnosti lokalnih samouprava*
- Trajković, M. (2015). *Vodič kroz municipalne obveznice*. Novi Sad: BDD 12R Broker a.d.
- The World Bank (2009). *Local Government Discretion and Accountability: Application of a Local Governance Framework*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank
- Zakono budžetskom sistemu*. Sl. glasnik RS, 63/13;108/13;142/14;68/15.
Zakon o finansiranju lokalne samouprave. Sl. glasnik RS, 99/13.
Zakon o lokalnoj samoupravi. Sl. glasnik RS. 129/07; 83/14.
Zakon o javnom dugu. Sl. glasnik RS, 61/05; 107/09; 78/11, 68/15.

FINANCING UNITS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT FOR THE SUCCESSFUL FUNCTIONING

Abstract: *Successful functioning of local self-governments implies its adequate financing. In cases when the unit of local self-government cannot provide necessary funds to finance its expenditures through original income, transferred income or transfers, the necessary funds can be provided through borrowing.*

Financing local government units by borrowing is a very complex segment within local finance and, undoubtedly, one of the topics that captures the attention of the scientific, professional and general public, both in the world and in our country. In addition, it is one of the sensitive political issues. The appropriateness of borrowing should be the result of political and civic consensus, and the borrowing itself and spending of borrowed funds should be completely transparent.

Key words: *financing, local self-government, borrowing.*

ULAZAK SRBIJE U EVROPSKU UNIJU JEDAN OD NAJVAŽNIJIH PRIORITETA PRIVREDNOG RAZVOJA

Prof. Dr Miroslav Milutinović¹

Prof. Dr Andon Kostadinović²

Rezime: *Inteziviranje procesa globalizacije i liberalizacije krajem XX veka dovelo je do sve veće međusobne povezanosti svetskih privreda, pa samim tim i do brojnih integracionih procesa na skoro svim kontinentima. S obzirom na to da je Evropska unija najznačajnija ekonomska integracija u Evropi ulazak Srbije u Evropsku uniju nameće se kao neminovnost i izbor koji nema alternativnog rešenja. Naime, male zemlje kao što je naša imaju perspektivu da opstanu jedino ukoliko su okrenute integrisanju sa razvijenim zemljama. Približavanje Evropskoj uniji za srpsku privredu predstavlja veliki potencijal, najpre u vidu širenja tržišta, a zatim i u povećanju priliva stranih investicija. Zbog toga je približavanje Evropskoj uniji jedan od najvažnijih prioriteta budućeg privrednog razvoja Srbije i put koji nema alternativu.*

Ključne reči: *prioritet, razvoj, Evropska unija, integracije*

1. Uvod

Polazeći od pretpostavke da budućnost bez spoznaje prošlosti nema nikakvu perspektivu, odnosno da je svaki veliki civilizacijski iskorak uvek bio istorijski predodređen i da je tu svoju predestinaciju temeljio na stečenim iskustvima iz prošlosti i jasno definisanim ciljevima u budućnosti, savremeno društvo u težnji ka evroatlantskim integracijama krenulo je u pravcu prevladavanja sopstvenog nasleđa - koje je objektivno bilo ispunjeno brojnim konfliktima i protivrečnostima.

Suštinski bitnu stvar za svaku zemlju, bilo da ona spada u grupu razvijenih zemalja ili ne, predstavlja njen privredni razvoj. Prioriteti razvoja se uglavnom odnose na podizanje nivoa BDP-a smanjenje stope nezaposlenosti i stope siromaštva, ali pored svih ostalih prioriteta jedan se nameće kao bezuslovan, kao prioritet i put Srbije koji nema alternativu, a to je put ka Evropi, odnosno put ka Evropskoj uniji. Za uspeh integracije Srbije u

¹ Megatrend univerzitet, Republika Srbija, kzacic@megatrend.edu.rs

² Nankai univerzitet, Narodna Republika Kina, sunmeixing@nankai.edu.cn

Evropsku uniju je od velike važnosti da građani Srbije shvate koliko je to značajno za Srbiju i šta sve sa sobom donosi buduća uloga naše zemlje u Evropskoj uniji.

U ovom radu najpre će biti reč o prioritetima u privrednom razvoju Srbije a zatim o nastanku, razvoju i glavnim karakteristikama Evropske unije, o tome kakav je njen pristup prema Srbiji, u kom pravcu su se razvijali njihovi odnosi nakon demokratskih promena u našoj zemlji, kao i o tome koje su posledice toliko željenog i često pominjanog ulaska Srbije u Evropsku uniju.

2. Privredni razvoj Srbije

Uvažavanje novih uslova u svetu (globalizacija, integracioni procesi, liberalizacija itd) u velikoj meri uslovljava strateške pravce privrednog razvoja Srbije. Perspektive razvoja srpske privrede definišu se kroz ciljeve i pravce u Nacionalnoj strategiji privrednog razvoja Srbije. Uslovi u kojima je nastala strategija su veoma specifični. Naime, Srbija je zemlja zakasnele tranzicije pa se kao takva nalazi na veoma slaboj startnoj poziciji: mala je stopa BDP-a po glavi stanovnika, veoma visok procenat siromašnih, nepovoljna međunarodna konkurentnost zemlje, veoma visoka stopa nezaposlenosti sa tendencijom rasta, visoka inflacija i izrazite regionalne neravnomernosti. Državna administracija je neefikasna, visok je nivo korupcije a postoji i izrazita politička nestabilnost i nepoverenje građana u javne institucije što utiče na otežano započinjanje biznisa u Srbiji. Što se tiče nezaposlenosti ona u Srbiji nije klasična nezaposlenost već predstavlja kombinaciju nedovoljne tražnje i neusklađenosti ponude sa potrebama za radnom snagom u pogledu kvalifikacija, kulturnog nivoa i obrazovanja.

Osnovni strateški ciljevi definisani su u okviru nacionalne strategije privrednog razvoja Srbije nameću i prioritete u privrednom razvoju zemlje. S' obzirom da je osnovni cilj povećanje standarda stanovništva nameće se tendencija podizanja nivoa BDP-a, smanjenje stope nezaposlenosti i stope siromaštva, a sve to je veoma teško bez pomoći iz inostranstva, pa se kao jedan od bitnih prioriteta privrednog razvoja ističe stvaranje povoljnih uslova za strane investitore i privlačenje većeg obima stranih direktnih investicija, što će doprineti ubrzanju razvoja.³

Pored ovog, ostali prioriteti privrednog razvoja Srbije se odnose na: završetak procesa tranzicije, okončanje privatizacije, podizanje međunarodne konkurentnosti, ublažavanje razlika u regionalnom razvoju i približavanje Evropskoj uniji, kao možda i najvažniji jer na neki način uslovljava sve prioritete.

3. Pristup Evropske unije prema Srbiji kao zemlji Jugoistočne Evrope

U širem smislu, regionalni pristup podrazumeva „formulisanje i sprovođenje politike Evropske unije prema određenom susednom regionu Sadržina ove politike uslovljena je značajem tog regiona za samu Evropsku uniju, a samo sprovođenje ove politike zahteva usaglašavanje i primenu konkretnih instrumenata. Ciljevi regionalnog pristupa se najčešće odnose na jačanje stabilnosti, mira u regionu, razvoju demokratije,

³ Dimitrijević, Bojan – Munitlak Ivanović Olja. *Ekonomika evropskih integracija*, Novi Sad: Fakultet za uslužni biznis, 2008.

Ulazak Srbije u Evropsku Uniju jedan od najvažnijih prioriteta privrednog razvoja

vladavine prava, poštovanje ljudskih i manjinskih prava. Instrumenti koji se najčešće koriste u realizaciji ovih ciljeva su: (1) određeni tipovi sporazuma (2) razvoj ekonomskih odnosa i saradnje (3) programi tehničko-finansijska pomoći (4) politički dijalozi i (5) brojni oblici regionalne saradnje. U užem smislu regionalni pristup se odnosi na politiku Evropske unije prema određenom regionu. Takav je slučaj sa regionalnim pristupom Evropske unije prema Jugoistočnoj Evropi.

U okviru ovog pristupa Evropska unija je u aprilu 1997. godine formulisla opšte i specifične uslove koje ove države moraju da ispune kako bi unapredile svoje međusobne odnose sa Evropskom unijom. Opšti uslovi su izvedeni iz kriterijuma iz Kopenhagena koje je Evropski savet formulisao 1993. godine. To su lsedeći kriterijumi:

Politički kriterijumi - odnose se na postojanje stabilnih institucija kojima se garantuje demokratija i vladavina prava, poštovanje ljudskih i manjinskih prava;

Ekonomski kriterijumi – odnose se na postojanje funkcionalne tržišne privrede, koja je sposobna da izdrži konkurenciju na tržištu Evropske unije;

Pravni kriterijumi – ogledaju se u sposobnosti države da u potpunosti preuzme i poštuje obaveze koje proističu iz članstva u Evropskoj uniji⁴

Kada su u pitanju zemlje ovog regiona unapređenje odnosa sa Evropskom unijom je uslovljeno i „unapređenjem regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa, kao i poštovanje međunarodnih obaveza koje su proizašle iz mirovnih sporazuma“ (Dejtonsko/Pariskog i Erdutskog sporazuma).⁵ Kao poseban i veoma važan uslov ističe se obaveza zemalja regiona o punoj saradnji sa Međunarodnim krivičnim tribunalom u Hagu (obaveza se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i tadašnju SRJ)

4. Posledice ulaska Srbije u Evropsku uniju

Inteziviranje procesa globalizacije i liberalizacije krajem XX veka dovelo je do sve veće međusobne povezanosti svetskih privreda, pa samim tim i do brojnih integracionih procesa na skoro svim kontinentima. Dakle, ulazak Srbije u Evropsku uniju nameće sa kao neminovnost i izbor koji nema alternativnog rešenja. Naime, male zemlje kao što je naša imaju perspektivu da opstanu jedino ukoliko su okrenute integrisanju sa razvijenim zemljama ili pak regionalnim integracijama.

Interes Srbije za ulazak u najznačajniju ekonomsku integraciju u Evropi ne predstavlja jedino strateški interes Srbije već je i u interesu same Evropske unije da ima u svom sastavu takvu zemlju koja ima dosta komparativnih prednosti: geo-strateški položaj, veliki tržišni potencijal, proizvodni potencijal, kvalitetnu radnu snagu. Sa druge strane, Srbija teži ulasku u Evropsku uniju jer je ona najdublja ekonomska integracija na svetu u kojoj funkcioniše jedinstveno interno tržište sa potpuno slobodnim protokom roba, usluga, rada i kapitala.

⁴Radosavljević, Duško. *Evropska Unija, razvoj – institucije – proširenje*, Novi Sad: USEE, 2007.

Evropska unija je zajednica sa vrlo značajnim proizvodnim, investicionim i tržišnim potencijalom. Široko tržište Evropske unije moglo bi dovesti do povećanja proizvodnje u zemlji, a samim tim i do povećanja izvoza na ove prostore, što bi se pozitivno ocrtalo na saldo platnog bilansa i ukupni razvoj zemlje.[1, str. 311]

Za Srbiju je veoma bitan slobodan protok kapitala, jer on olakšava investiranje u novu članicu. Članica Evropske unije ima „dobar imidž“ jer postoji uređen sistem i pravna zaštita unutar te zemlje, pa ta činjenica u velikoj meri ohrabruje strane investitore da ulažu svoj kapital baš u tu zemlju. Pored lakšeg ulaska stranih direktnih investicija za novu članicu je važno da ima i mogućnost korišćenja raznih pristupnih fondova Evropske unije, čija se sredstva mogu iskoristiti za unapređenje privrede.

Slobodan protok rada ima velika značaj za novopridruženu članicu, jer on omogućava da radnici iz jedne zemlje članice nesmetano mogu da traže i da obavljaju posao u drugoj zemlji članici. Rad u nekoj od razvijenih zemalja Evropske unije ima dvostruku korist za zemlju čiji su takvi radnicirezidenti, jer je prisutna mogućnost da se deo zarade ostvarene u drugoj zemlji potroši u domaćoj zemlji, ali i da se znanje i iskustvo stečeno u drugoj, razvijenoj zemlji prenese u domaću zemlju. Pristupanje Evropskoj uniji je značajno i sa aspekta školovanja visokoobrazovanih kadrova jer omogućava lakši pristup obrazovnim institucijama na njenom području.

Olakšano putovanje u određene zemlje Evropske unije, potpisnice Šengenskog sporazuma, omogućeno je građanima Srbije procesom liberalizacije viznog režima, čija primena je počela 19. decembra 2009. godine. Građani Srbije koji imaju biometrijski pasoš sada mogu slobodno da putuju u 25 zemalja članica Evropske unije (bez Velike Britanije i Irske) i 3 evropske zemlje koje su deo Šengenskog prostora (Švajcarska, Island i Norveška). Građani Srbije se mogu zadržati najduže 90 dana, svakih šest meseci. Međutim, nova pravila važe samo za putovanja - ne dozvoljavaju građanima Srbije da žive, niti da se zaposle u nekoj od ovih zemalja.[4, str. 21]

Pomak je očigledan, međutim ulazak Srbije u Evropsku uniju bi doneo još više pozitivnih efekata, jer državljanin Evropske unije nije običan turista već su mu zagarantovana određena prava. Oni imaju mogućnost boravka u bilo kojoj zemlji članici EU i imaju pravo da se zaposle u toj zemlji i samim tim budu naseljeni za stalno.

Pored mnogobrojnih pozitivnih posledica pristupanje Evropskoj uniji ima i svoje negativne strane po Srbiju. Zapravo, koristi od ulaska su nemerljivo veće, međutim valja napomenuti i neke loše strane ove integracije po novoprimljenu članicu. Pre svega,

liberalizacija spoljnotrgovinskih odnosa između nove članice i zemalja Evropske unije se ne odvija po reciprocitetu u velikom broju slučajeva. Najčešće je spoljnotrgovinska razmena intenzivnija na strani uvoza nego na strani izvoza male zemlje, nove članice. Naime, Evropska unija svaku novu zemlju članicu vidi kao širenje tržišta za sopstvene proizvode. Ti proizvodi su po običaju jeftiniji od proizvoda zemlje domaćina, pa ovakav vid liberalizacije može biti i te kako poguban po privredu zemlje domaćina, novopridružene članice Evropske unije. Sa druge strane, iako je izvoz nove članice liberalizovan on često trpi razne nekarinske barijere u pogledu neispunjavanja određenih sanitarnih zahteva, u

Ulazak Srbije u Evropsku Uniju jedan od najvažnijih prioriteta privrednog razvoja

pogledu načina pakovanja, transporta. Često se dešava da carinske barijere imaju štetniji uticaj od carinskih sistema u međunarodnoj trgovini.

Činjenica da ulazak u Evropsku uniju omogućava slobodno kretanje ljudi i da radna snaga nove članice dobija mogućnost da radi van granica svoje zemlje ima negativan uticaj za tu zemlju. Naime, često se dešava da se za odlazak odluči visokoobrazovani kadar, pa se lako može desiti da zemlja ostane bez stručnih kadrova. Takođe je to nepovoljno sa aspekta obrazovnih institucija koje su te kadrove školovale, ulagale u njih, a postoji velika verovatnoća da oni nikada neće raditi u svojoj zemlji. Dakle, problem „odliva mozgova“ će biti produbljen integracijom Srbije u Evropsku uniju, jer je i do sada bio jedan od „gorućih“ problema. Sa druge strane, kada zemlja postane članica Evropske unije i njeno tržište rada se otvara prema drugim članicama dolazi do povećanja konkurencije, što znači da za domaća radna mesta mogu konkurisati i radnici iz inostranstva. To može dovesti do još većeg povećanja procenta nezaposlenosti domaćeg stanovništva.

Takođe, neće sve strane direktne investicije biti usmerene ka unapređivanju domaće privrede. Često se sredstva ulažu u manje razvijene zemlje EU radi sticanja profita, kao i zbog činjenice da su ove zemlje pogodne za privlačenje stranih investicija. Neretko se dešava i da se ulaže u nove članice kako bi se izmestila tzv. „priljava tehnologija“.

I sa kulturološkog aspekta može doći do nekih negativnih posledica. Naime, unifikacija u kulturi, stilu življenja, ponašanju modi može biti razlog za osećaj gubljenja nacionalnog identiteta nakon ulaska u Evropsku uniju.

5. Zaključak

Sa detronizacijom komunizma, vizija povratka zemalja Istočne Evrope u jednu slobodnu, miroljubivu, prosperitetnu i jedinstvenu Evropu postala je sve izvesnija. Njeno priključenje podrazumevalo je proširivanje postojećeg, odnosno formiranje novog „unutrašnjeg“ tržišta, sa kojim su se zemlje Evropske zajednice ubrzo suočile. Promene na Istoku i nemačko ujedinjenje, potpuno su multiplikovali dotadašnje odnose i situaciju u Evropi učinili složenom. [Majer, 2006: 171-176] Delor je shvatio da bez prihvatanja država bivšeg Istočnog bloka u zajedničke institucije postoji realna opasnost da će se Evropa kao celina razici ili u blažoj varijanti pretvoriti poput Ujedinjenih Nacija – u klub vlada.

Polaznu tačku u rešavanja novonastalih odnosa predstavljala je konferencija u Mاستrihtu na kojoj je završena najdalekosežnija reforma Rimskog ugovora. Naime, na konferenciji je rođena ideja o stvaranju Evropske unije (EU), koja je i realizovana 7. februara 1992. godine potpisivanjem ugovora u ovom holandskom gradu. Ugovorom je predviđeno da se *Evropska zajednica*, kao institucija integrisana pretežno na ekonomskim osnovama i političkoj saradnji, transformiše u *Uniju* koja bi obuhvatala osim navedenih i zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku („drugi stub“) i saradnju u oblasti unutrašnje politike i pravosuđa („treći stub“).⁶

6 Sporazumom iz Mاستrihta udareni su temelji (tzv. „prvi stub“) evropskih integracija, koji su postali još čvršći potpisivanjem ugovora iz Amsterdama (1997) i Nice (2001). Kroz ova tri ugovora „zaokružena je arhitektura“ Evropske unije. Prvi stub čine sve dotadašnje institucije koje su pripadale Evropskoj zajednici (ECSC; Euratom,

Za Srbiju je značaj privrednog razvoja izuzetno veliki, imajući u vidu da se privredni razvoj naše zemlje odvijao u potpuno novom okruženju, koje karakterišu novi susedi, novi međunarodni odnosi i novi globalni procesi, koji se naravno, ne mogu i ne smeju zanemariti. U novim okolnostima Srbija ima i nove prioritete u razvoju, kao što su završetak procesa tranzicije, aktivnosti ka evropskoj budućnosti, normalizacija odnosa prema susedima.

Kao jedan od najznačajnijih razvojnih prioritete Srbije ističe se njen put ka evrointegraciji. Imajući to u vidu može se zaključiti da je uticaj Evropske unije od presudnog značaja za Srbiju. Naša zemlja je prešla veliki deo puta ka punopravnom članstvu, međutim za uspeh integracije Srbije u Evropsku uniju odlučujuće je da građani Srbije shvate šta uopšte znači i šta sve sa sobom donosi buduća uloga naše zemlje u Evropskoj uniji.

Pozitivne posledice ulaska Srbije u Evropsku uniju su brojne, mada uvek postoje i negativne strane. U svakom slučaju, zaključak je da put ka Evropskoj uniji nema alternativu.

LITERATURA

- Dejvis, Norman. Evropa – jedna istorija, Novi Sad: Vega media, 2005.
- Dimitrijević, Bojan – Munitlak Ivanović Olja. Ekonomika evropskih integracija, Novi Sad: Fakultet za uslužni biznis, 2008.
- Fridman, Milton. Kapitalizam i sloboda, Novi Sad: Global book, 1997.
- Gedis, L. Džon. Hladni rat, Beograd: Clio, 2003.
- Mintas Hodak, Ljerka. Uvod u Evropsku uniju, Zagreb: Mate, 2004.
- Radosavljević, Duško. Evropska Unija, razvoj – institucije – proširenje, Novi Sad: USEE, 2007.
- Arandjelović Z. Gligorijević Ž. Nacionalna ekonomija, Petrograf, Niš.

ENTERENCE OF SERBIA IN THE EUROPEAN UNION - PRIORITY

Abstract: *Intesification of globalization and liberalization of the late twentieth century led to the increasing interconnectedness of world economies, and therefore the number of integration proces on almost all continents. Given that the EU is the most important economic integration in*

EEC), dok druga dva „bočna“ stuba predstavljaju oblasti u kojima članice pokazuju spremnost da prenesu na zajednicu veći deo svog nacionalnog suvereniteta.

Ulazak Srbije u Evropsku Uniju jedan od najvažnijih prioriteta privrednog razvoja

Europe, Serbia's entry into the European Union imposed as a necessity and a choice that no alternative solution. In fact, small countries like ours have the perspective to survive only if they are facing the integration of the developed countries. Approaching the European Union for the Serbian economy is a great potential, primarily in the form of expanding markets, and in increasing foreign direct investment. Therefore, it is approaching the European Union a top priority for future economic development of Serbia and the way that no other alternative.

Key words: *priority, development, the European Union, Impact*

IZGRADNJA EFIKASNOG SISTEMA ZAŠTITE KONKURENCIJE U SRBIJI

dr Dragan Penezić¹

Politika konkurencije predstavlja veoma važan instrument za razvoj moderne i efikasne tržišne ekonomije. Usvajanje i sprovođenje Zakona o zaštiti konkurencije je samo jedan deo politike konkurencije u tranzicionim zemljama u razvoju, kakva je i Srbija. Svi drugi instrumenti politike konkurencije jedne zemlje – spoljnotrgovinska politika i investicije, privatizacija, javne nabavke, koncesije, kao i smanjenje prepreka za početak i razvoj poslovanja, od suštinskog su značaja razvoj efikasne ekonomije sa visokim stepenom inovacija.

Otvaranje ekonomije za ulazak međunarodne konkurencije je od najveće važnosti za poboljšanje efikasnosti u mnogim sektorima, naročito zbog novih tehnologija, menadžmenta i svežeg kapitala. Ipak, posebna briga se mora voditi prilikom privatizacija, koje mogu dovesti do stvaranja monopolskog položaja određenih privrednih subjekata, što u krajnjoj instanci dovodi do negativnih posledica na širi aspekt poslovanja i društvenog blagostanja.

Moderno pravo i politika konkurencije uvedeni su u pravni sistem Srbije tek od 2005. godine i do danas su pretrpeli nekoliko izmena, uz neprekidno prilagođavanje sa tekovinama Evropske unije. Komisija za zaštitu konkurencije, kao nezavisno telo nadležno za sprovođenje Zakona o zaštiti konkurencije svakako ne može biti posmatrano kao jedina instanca u ovom procesu. Neophodno je institucionalno poboljšati komplementarne politike poput državne pomoći, zaštite potrošača i javnih nabavki, ali uporedo i raditi na jačanju uloge sudova, regulatornih tela i akademske zajednice. Iako su svi usvojeni zakoni u poslednjoj dekadi usklađeni sa propisima Evropske unije, stiče se utisak da se nije dovoljno vodilo računa o komplementarnom delovanju u svim oblastima privrede, te da postojeći institucionalni okvir nije u potpunosti razvijen i podsticajan.

Ključne reči: Konkurencija, Monopol, Državna pomoć, Investicije, Privatizacija.

¹ British American Tobacco South-East Europe, Srbija; draganpenezic@gmail.com

1. Uvođenje prava konkurencije u Republici Srbiji

Pravo konkurencije se tek krajem devedesetih godina prošlog veka uvodi u pravni sistem Republike Srbije, odnosno u to vreme Savezne Republike Jugoslavije (koju su činile Srbije i Crna Gora). Prvi zakonski akt koji je bio isključivo posvećen materiji zaštite konkurencije je Savezni antimonopolski zakon iz 1996. godine². Zakon je donet kao posledica preuzetih obaveza zemlje da uskladi svoje zakonodavstvo koje se odnosi na tržišno privređivanje sa pravom Evropske unije, a sami oblici povrede konkurencije uređeni zakonom, poput zloupotrebe dominantnog položaja i monopolističkih sporazuma, ukazivali su na preuzimanje suštinskih principa sadržanih u članovima 81. i 82. Rimskog ugovora. Zakonom je osnovana savezna Antimonopolska komisija (AMK), kao organ kome je povereno sprovođenje zakona, u smislu istraživanja i utvrđivanja postojanja dominantnog položaja privrednih subjekata na određenim tržištima, analiziranja ponašanja dominantnih učesnika, postojanja monopolističkih sporazuma, kao i donošenja odluka u vezi sa navedenom praksom. AMK nije bila nezavisno telo, već je delovala kao kolegijalni organ uprave u sastavu Saveznog ministarstva za privredu i unutrašnju trgovinu.

Prvom zakonskom aktu koji je regulisao problematiku zaštite konkurencije pripisivani su brojni propusti, a među najvećima svakako je odsustvo uređivanja postupka kontrole koncentracija, što je u to vreme dvojako tumačeno: svesnim nastojanjem zakonodavca da ne sankcioniše radnje usmerene na sticanje dominantnog položaja, kako bi se domaćim (društvenim i državnim) preduzećima omogućilo narastanje do nivoa međunarodne konkurentnosti ili jednostavnim previdom postojanja ove vrste mera u pravu Evropske unije, koje je poslužilo kao uzor .

U početnom periodu svog rada, AMK se bavila uglavnom kontrolom cena u ključnim sektorima. AMK se nije upuštala u analizu ekonomske opravdanosti povećanja cena, već je donosila rešenja samo pozivajući se na to da su cene povećane iznad prosečnog rasta cena na domaćem tržištu, što je bilo zakonsko određenje. Dominantan položaj u to vreme procenivan je isključivo na osnovu učešća u proizvodnji, a ne i na osnovu učešća u prodaji, gde su se zapravo mnogi monopolisti u proizvodnji sučeljavali sa konkurencijom iz uvoza³. Svako povećanje cena iznad prosečnog rasta cena na malo je sankcionisano tako što je naloženo vraćanje cena na nivo predviđenog rasta cena, a akcenat je stavljen na praćenje cena proizvoda od vitalnog značaja za standard građana.

Politiku konkurencije u ovom periodu karakterisalo je potpuno odsustvo podzakonskih akata, te je pravo konkurencije bilo svedeno samo na zakon. Takođe, nije bilo reči o suštinskoj zaštiti konkurencije, već je primarni zadatak bilo suzbijanje inflacije. Ovo bi se delimično moglo pripisati i nedovoljnom iskustvu u oblasti koja je u Srbiji prvi put zakonski i institucionalno regulisana. Stoga, ovaj zakon nije doveo do značajnih rezultata,

2 „Službeni list SRJ“ br. 29/96, Beograd

* British American Tobacco South-East Europe, Srbija; draganpenezic@gmail.com

3 Dodatan problem predstavljala je verodostojnost podataka na osnovu kojih je AMK računala tržišne udele. AMK je koristila isključivo podatke Saveznog zavoda za statistiku, kome su podatke prijavljivala samo društvena, a ne i privatna preduzeća, što znači da su podaci bili nepotpuni, a takođe i neaktuelni, jer su se odnosili u najboljem slučaju na prethodnu godinu.

već je samo nagovestio ono što će biti urađeno i dao je obrise buduće politike zaštite konkurencije u Srbiji.

1.1 Korak ka modernom sistemu zaštite konkurencije

Moderno pravo konkurencije se tek uvodi 2005. godine, donošenjem prvog Zakona o zaštiti konkurencije⁴. Ovaj zakon je nastao, pre svega, kao posledica zadovoljenja uslova za napredak u procesu evropskih integracija u Srbiji, koje su u to vreme bile tek u začetku i bilo je potrebno uraditi dodatni korak kako bi Srbija otpočela pregovore o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.⁵ Ne može se reći da je zakon donet iz razloga što je u Srbiji u to vreme bila razvijena svest o potrebi uvođenja modernog zakonodavstva iz oblasti politike konkurencije i namere nosilaca vlasti da se uvede red na tržištu i efikasno implementiraju pravila igre. Pošto se pristupilo pukom preuzimanju EU modela, bez odgovarajućeg uzimanja u obzir specifičnosti pravnog i ekonomskog sistema u Srbiji, takav pristup je bio i kritikovan u akademskoj javnosti⁶.

Upravo iz obaveze prema procesu EU integracija da donesu propis, ali i nespremnosti za takav jedan akt (i donekle nedostatka stručnosti onih koji su ga pripremali), donet je Zakon iz 2005. koji je bio značajan pomak, ali koji je, s druge strane, bio prepun nedostataka.

Ovim zakonom se utvrdila nešto jasnija politika prava konkurencije u Srbiji. Ova se politika, pod jakim pritiskom EU, prevashodno odnosila na uspostavljanje jednog zakonskog okvira u kojem se određuju osnove pravila poslovanja i ponašanja učesnika na tržištu Republike Srbije i uspostavlja nezavisna institucija, koja se stara nad primenom propisa.

Zakon iz 2005 godine uvodi povrede konkurencije i definiše ih po uzoru na članove 101 i 102 Ugovora o funkcionisanju EU (UFEU). Za sporazume se koristi izraz "*zabranjeni sporazumi*" i omogućava učesnicima na tržištu da ugovore podnesu na izuzeće Komisiji ukoliko sadrže restriktivne klauzule.

Zakonom je u cilju adekvatne sprovodivosti, praktične primene i pravne sigurnosti bilo predviđeno donošenje podzakonskih akata kojima je valjalo na jasan način utvrditi (precizirati) intencije zakonodavca ili bar omogućiti da zakonske odredbe, koje ni sam zakonodavac nije u potpunosti pravno i jezički usvojio, budu precizirane u skladu sa politikom prava konkurencije EU. Ipak, do samog kraja primene ovog zakona pravni okvir za njegovu primenu nije bio uspostavljen

Iako je u prvim godinama Komisija imala nekoliko odluka o restriktivnim sporazuma, ipak je njen najveći iskorak bio u borbi protiv zloupotreba dominantnog položaja. Komisija je, iako neiskusno telo sa ograničenim kapacitetom, pokrenula i okončala nekoliko složenih postupaka zloupotrebe dominantnog položaja. Postupak u kome je Komisija utvrdila

4 Zakon o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik Republike Srbije", 79/05), Beograd

5 Zakon je usvojen 16. septembra 2005. godine, dok su pregovori o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju otpočeli 10. oktobra 2005. godine

6 Boris Begović, Vladimir Pavić: Jasna i neposredna opasnost: Prikaz novog zakona o zaštiti konkurencije, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu LVII 2/2009, str. 70-88

postojanje dominantnog položaja na tržištu otkupa sirovog mleka⁷ (*Imlek*), koji je vođen protiv jedne od najvećih kompanija u Srbiji izbacio je Komisiju iz senke i doveo je do toga da se šira javnost upozna sa ovom institucijom, njenim radom i nadležnostima. Dalje, postupak u oblasti telekomunikacija⁸ (*SBB-DTH*), kao i postupak na tržištu transfera novca⁹ (*EKI-Tenfore*), predstavljaju referentne slučajeve Komisije.

Zakonom iz 2005 se prvi put uvodi i kontrola koncentracija u Republiku Srbiju. Zakonsko rešenje je utvrđivalo alternativne uslove za obavezu prijave koncentracije pri čemu su učesnici u koncentraciji (dva ili više) morali zajedno imati tek više od 10 miliona evra prihoda u prethodnoj obračunskoj godini ostvaren na tržištu Srbije ili pak tek više od 50 miliona evra prihoda ostvaren na Svetskom tržištu. Otuda je jasno da je Komisija u godinama primene prvog Zakona o zaštiti konkurencije bila opterećena brojnim zahtevima, u okviru kojih je bilo i sticanja kontrole nad učesnikom na tržištu sa neznatnom ekonomskom snagom i krajnje beznačajnim prihodom, a u kom slučaju je drugi učesnik u koncentraciji (sticalac kontrole) ispunjavao samostalno jedan i/ili drugi alternativni uslov.

Jedan od najznačajnijih domašaja Zakona je što je njime uspostavljena Komisija kao nezavisna institucija, koja je uspela da svoju nezavisnost izgradi i očuva u sistemu koji se tek tada prvi put susreo sa postojanjem nezavisnih institucija, kao četvrte grane vlasti. Komisija nije, naravno, istog trena postala jaka institucija, ali je zakon iz 2005. godine uspostavio osnovne temelje njenog budućeg rada i izgradnje. Pre svega, Zakon je uspostavio finansijsku nezavisnost Komisije tako što je bilo propisano da se ona finansira iz sopstvenih sredstava, pre svega iz naknada za koncentracije.

Ipak, institucija je imala i jedan veliki nedostatak. Komisija nije imala ovlašćenja da izriče novčane kazne, već se na osnovu rešenja Komisije mogao voditi postupak pred prekršajnim sudom radi izricanja novčane kazne. Ovakvo zakonsko rešenje nije bilo efikasno i tokom primene ovog zakona ni jedna povreda konkurencije nije sankcionisana.

1.2 Izgradnja efikasnije institucije - nov Zakon iz 2009. godine

Važeći Zakon o zaštiti konkurencije, koji je usvojen u julu 2009. godine¹⁰, počeo je da se primenjuje 1. novembra 2009. godine. Ovlašćenje Komisije da izriče kazne učesnicima na tržištu, da izvrši nenajavljeni uviđaj u poslovnim prostorijama učesnika na tržištu, kao i mogućnost da oslobodi od kazne učesnike koji dostave odlučujuće dokaze Komisiji, predstavljaju izuzetno važne instrumente koji su, od sada, na raspolaganju Komisiji u toku postupka koji se vodi pred ovim telom.

Zakon je usklađen sa primarnim i sekundarnim zakonodavstvom EU u oblasti politike konkurencije. Primenom Zakona i podzakonskih aktata, koji su usvojeni i onima čija je izrada u toku, biće u potpunosti primenjene odredbe članova 101, 102. i 106 UFEU i odredbe člana 73. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP).

7 <http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2012/03/Resenje-Imlek-25.01.2008.pdf>

8 <http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2012/03/Resenje-SBB-26.12.2008.pdf>

9 <http://www.kzk.gov.rs/kzk/wp-content/uploads/2012/03/Resenje-EKI-Transfers-12.01.2010.pdf>

10 Zakon o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik Republike Srbije", 51/09)

Novim zakonom je uveden niz materijalnopравnih i procesnopравnih rešenja koja bi trebalo da otklone nedostatke prethodne zakonske regulative i tako ojačaju položaj Komisije i doprinesu njenoj većoj efikasnosti.

Obim primene Zakona temelji se na principu teritorijalnosti i efekata doktrine. Ovo znači da su "sve radnje i aktivnosti ostvarene na području Republike Srbije" obuhvaćene zakonom na isti način kao i "aktivnosti preduzete izvan njene teritorije, koje utiču ili bi verovatno uticale na konkurenciju na teritoriji Republike Srbije." Obim primene Zakon relevantan je samo za privredne subjekte (učesnike na tržištu). Iz toga sledi koncept "privrednih subjekata (učesnika na tržištu)" kako je razvijen u zakonu o zaštiti konkurencije Evropske Unije. Definicijom iz člana 3 Zakon obuhvaćena su " ... sva pravna i fizička lica koja direktno ili indirektno, stalno ili *ad hoc*, obavljaju privredne aktivnosti u prometu robe i usluga, nezavisno od njihovog pravnog statusa, oblika svojine, državljanstva ili države porekla (u daljem tekstu: privredni subjekti)".

1.2.1 Zabranjeni sporazumi

Član 10(1) Zakona definiše restriktivne sporazume kao "sporazume između učesnika na tržištu koji imaju za cilj ili posledicu značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje, konkurencije na teritoriji Republike Srbije". U pogledu vrste restriktivnog ponašanja, član 10(2) Zakon propisuje da restriktivni sporazumi mogu biti "ugovori, pojedine odredbe ugovora, izričiti ili prećutni dogovori, usaglašene prakse, kao i odluke o udruživanju učesnika na tržištu." Obe regulative su u potpunosti saglasne sa zakonom o zaštiti konkurencije EU.

U članu 10(2) Zakon upućuje na listu primera ograničavanja konkurencije, koja je manje više identična navodima u članu 101(1) UFEU.

Zakon predviđa da su svi restriktivni sporazumi, koji nisu izuzeti od zabrane ništavi i zabranjeni.

1.2.2 Zloupotreba dominantnog položaja na tržištu

Član 15(1) Zakon definiše dominantan položaj učesnika na relevantnom tržištu kao sledeće slučajeve:

- Kada na tržištu ne postoji konkurencija ili je konkurencija beznačajna,
- Kada privredni subjekat ima značajno bolji tržišni položaj u odnosu na njegove konkurente, uzimajući u obzir veličinu njegovog tržišnog udela, ekonomsku i finansijsku snagu, pristup tržištima snabdevanja i distribucije, kao i pravne i činjenične prepreke za pristup drugih učesnika tržištu.

Definicija je, očigledno bila, u nešto skraćenom obliku, preuzeta iz nemačkog zakona o zaštiti konkurencije.¹¹ Ova definicija odstupila od definicije iz prethodnog zakona

11 Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, čl. 19, stav 2, rečenica 1. Nemački zakon pored već navedenih, navodi i sledeće kriterijume: veze sa drugim „Unternehmen“ („undertaking“); faktička ili potencijalna konkurencija kroz „Unternehmen“ sa sedištima kako unutar, tako i izvan područja obuhvaćenih primenom ovog zakona; sposobnost da svoju ponudu i tražnju preusmere na druge robe i usluge, kao i mogućnost suprotne strane na tržištu da se okrene drugim „unternehmen“.

koja je bila bazirana na evropskoj definiciji iz prakse Suda EU¹². Konačno, lutanje u traženju odgovarajuće definicije je okončano izmenama i dopunama Zakona iz 2013. godine¹³. Ovim zakonom je vraćena "evropska definicija", a zakonodavac je i uneo niz kvalitativnih i kvantitativnih faktora, koji se odnose na prirodu i strukturu tržišta, i putem kojih se određuje dominantna položaj na tržištu. Izmene i dopune Zakona iz 2013. godine imale su za cilj (i) dalje usaglašavanje propisa sa pravom EU i (ii) prihvatanje određenog broja preporuka iz Izveštaja UNCTAD-a o politici konkurencije u Srbiji. Tako je iz definicije dominantnog položaja i uklonjena pretpostavka postojanja dominantnog položaja u slučaju da učesnik na tržištu ima tržišni udeo preko 40%. U važećem Zakonu, prag od 40% je samo jedan od faktora prilikom utvrđivanja postojanja dominantnog položaja.

Zakon predviđa opštu zabranu zloupotrebe dominantnog položaja na tržištu. Član 16(2) Zakon definiše zloupotrebu dominantnog položaja ponavljajući navode člana 102 UFEU. Spisak radnji koje vode ka povredi konkurencije odgovaraju ograničenjima pomenutim u članu 10(2) Zakona.

Kao i u propisima i praksi o zaštiti konkurencije Evropske Unije, ova lista nije kompletna i sadrži samo neke od primera ponašanja koji vode zloupotrebama.

1.2.3 Koncentracije

Srpski sistem kontrole spajanja je urađen po uzoru na EU Merger Regulation (Uredba EU br. 139/2004.).

Zakon definiše tri tipa koncentracije:

- Spajanje tržišnih učesnika (merđžeri) i druge statusne promene, u smislu zakona kojim se uređuje položaj privrednih društava;
- Sticanje od strane jednog ili više učesnika na tržištu, neposredne ili posredne kontrole u smislu člana 5. stav 2. ovog zakona nad drugim učesnikom ili više učesnika na tržištu;
- Zajedničko ulaganje od strane dva ili više učesnika na tržištu u cilju stvaranja novog učesnika na tržištu ili sticanja zajedničke kontrole u smislu člana 5. Stav 2. ovog zakona nad postojećim učesnikom na tržištu, koji posluje na dugoročnoj osnovi.

U članu 19(1) Zakon uspostavljen je princip kojim se zabranjuju koncentracije učesnika ako bi one "značajno ograničile, narušile ili sprečile konkurenciju na tržištu Republike Srbije ili njegovom delu, a naročito ako bi to ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje bilo rezultat stvaranja ili jačanja dominantnog položaja."

Komisija je u svojoj dosadašnjoj praksi imala najviše predmeta u oblasti koncentracija, oko 100 godišnje. Velika većina koncentracija je odobrena u skraćenom postupku. Ispitni postupka je bio pokretan uglavnom kada su bila u pitanju spajanja koja su vodila ka visokom tržišnom učešću novog entiteta i Komisija je uvek bila spremna da razmotri predloge i uslove strana u postupku. U tom smislu Komisiji su na raspolaganja

¹² Case 85/76 *Hoffmann-La Roche (Vitamins)* [1979] ECR 461, paras 38-39.

¹³ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik RS", br. 95/2013)

mere ponašanja i strukturne mere, koje zakon predviđa da mogu biti nametnute učesnicima na tržištu. Komisija je u dva navrata zabranila sprovođenje koncentracije, ali su oba ova rešenja poništena u postupku pred sudom. Iako na to ima zakonsko ovlašćenje, Komisija do sada nije izrekla kazne za sprovođenje neprijavljene koncentracije.

2. Institucionalna organizacija

Komisija za zaštitu konkurencije (Komisija ili KZK) je osnovana 2006. godine, kao nezavisan i autonomni nacionalni organ za zaštitu konkurencije. Predsednika i četiri člana Saveta, bira Narodna skupština na period od pet godina (član 23. (2), član 24. (1) Zakona). Predsednik i članovi Saveta se biraju iz reda uglednih stručnjaka iz oblasti prava i ekonomije, sa najmanje deset godina relevantnog radnog iskustva, koji su ostvarili značajna dostignuća ili praksu u relevantnoj oblasti, a posebno u oblasti zaštite konkurencije i evropskog prava. Na posletku, oni bi morali uživati reputaciju objektivne i nepristrasne ličnosti.

Ovakav izborni sistem je uveden Zakonom iz 2009. godine, koji je Komisiji dao šira ovlašćenja i namera je bila da se izborom u Narodnoj skupštini obezbedi nezavisnost ove institucije. Mandat od 5 godina ima za cilj da se saziv Saveta Komisije održi i nakon isteka mandata Narodne skupštine (4 godine) i time još više doprinese njegovoj funkcionalnoj nezavisnosti. Komisija za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini, kojoj podnosi godišnje izveštaje o radu.

Pored organizacione nezavisnosti, Komisija uživa i finansijsku nezavisnost, koja joj je u dosadašnjem periodu omogućila da sačuva i unapredi svoje resurse, pre svega stručnjake koji su prošli veliki broj obuka, i druge uslove za nesmetan i efikasan rad. Komisija se isključivo finansira iz sopstvenog budžeta i to u najvećoj meri od naknada za koncentracije. Činjenica je da Komisija nije zavisna od državnog budžeta, a samim tim ni od restriktivnih mera koje se već duže vreme primenjuju u javnom Sektoru u Srbiji u pogledu iznosa plata i prijema novih službenika. Ipak, ovakav sistem finansiranja nije održiv na dužem planu i može se negativno odraziti na razvoj ove institucije. ovakvo zapažanje je izneto i u Ekspertskoj analizi politike zaštite konkurencije u Srbiji, koju je sproveo UNCTAD u 2011. godini¹⁴. Jedna od preporuka tog izveštaja je da se Komisiji obezbede predvidive, stabilne i adekvatne izvore finansiranja. Kako se u Izveštaju navodi, Komisija je jedini organ za zaštitu konkurencije u Evropi koji se pretežno finansira od naknada za koncentracije. Primera radi, u EU prihodi od koncentracija predstavljaju 1/5 do 1/4 prihoda, ali nikada ne predstavljaju značajan izvor finansiranja.

2.1 Nadležnosti Komisije

Nadležnosti i funkcije KZK specifikovane su u članu 21. Zakona i one se mogu obuhvatiti sledećom podelom: (1) sprovođenje i primena zakona o zaštiti konkurencije, (2) nadzor tržišta putem sektorskih analiza, (3) savetodavna funkcija ka Vladi i državnim organima o pitanjima koja se tiču prava i politike zaštite konkurencije (4) sprovođenje međunarodne saradnje u polju zaštite konkurencije.

¹⁴ <http://unctad.org/en/pages/PublicationArchive.aspx?publicationid=934>

Osnovna nadležnost Komisije je da utvrđuje radnje povrede konkurencije i izriče mere za uspostavljanje efikasne konkurencije i novčane kazne učesnicima na tržištu. Komisija ima na raspolaganju sve moderne istražne instrumente u pravu konkurencije, kao što su nadležnost da (i) sprovodi nenajavljene uviđaje; (ii) prikuplja podatke od svih učesnika na tržištu i državnih organa; (iii) da donosi privremene mere; (iv) saslušaava stranke i treća lica i izriče novčane kazne i procesne penale. Procesna pravila su uređena Zakonom o zaštiti konkurencije, a predviđena je supsidijarna primena Zakona o opštem upravnom postupku¹⁵. Treba imati u vidu da je Komisija organ koji vodi specifičan postupak, u kom se prepliću istražne radnje, saslušanja i inspeksijske radnje. Takođe, protiv odluka Komisije nema pravo žalbi, već samo tužbi Upravnom sudu i ne postoji neposredna kontrola rada Komisije od strane drugog državnog organa, tj. ne postoji druga instanca za postupke utvrđivanja povrede konkurencije. Dodajući ovome izuzetno visoke kazne koje Komisija može da odredi, kao i mere ponašanja i strukturne mere koje može nametnuti učesnicima na tržištu, postupak pred ovim organom zahteva i posebno uređen postupak, koji će garantovati najviši standard zaštite stranka, a koji će, ujedno, omogućiti efikasan postupak. Tako nešto nije moguće u potpunosti sprovoditi sa Zakonom o opštem upravnom postupku.

Komisija tek od nedavno sprovodi nenajavljene uviđaje, koji su jedan od najznačajnijih metoda istraživanja kartela. Iako od 2009. godine Komisija ima ovlašćenje da ide u nenajavljene uviđaje, prvi takav uviđaj je sproveden 2015. godine. Razlozi tome su višestruki. Pre svega, stručna lica Komisije su morala da prođu odgovarajuću obuku i da budu snabdevena određenom opremom, kao bi sa uspehom mogla da sprovedu uviđaj. Evropska komisija je u okviru projekta podrške razvoju Komisije i zaštite konkurencije u Srbiji, izdvojila sredstva za nabavku IT forenzičke opreme i obuku zaposlenih, tako da sada Komisija raspolaže sa modernom opremom, koju koriste i razvijeni tela za zaštitu konkurencije u EU i svetu. Drugi razlog leži u tome što je *Leniency* program u Srbiji još uvek ne daje rezultate, tako da Komisija ne prima inicijative i prijave, koje bi joj omogućile da sa većom dozom izvesnosti upotrebi ovu svoju nadležnost. Konačno, bilo je potrebno određeno vreme i da se svi relevantni faktori upoznaju sa nadležnostima Komisije, kako učesnici na tržištu, tako i da drugi organi poput policije, Upravnog suda, poreske uprave i dr.

Značajan deo aktivnosti Komisije je bio usmeren i na uspostavljanje međunarodne saradnje. Komisija je aktivna u radu regionalnih i međunarodnih foruma za zaštitu konkurencije, poput ICN, OECD-a, RCC-a, Sofijskog foruma za zaštitu konkurencije i mnogih drugih organizacija. Posebno je za razvoj Komisije i politiku zaštite konkurencije u Srbiji imalo učešće Srbije u *Voluntary Peer Review of competition law and policy*, koju je sproveo UNCTAD u 2011. godini. Veliki broj preporuka iz ovog izveštaja je usvojen i implementiran u izmenama i dopunama Zakona iz 2013. godine. Takođe, Komisija je potpisala memorandume o saradnji sa telima za zaštitu konkurencije susednih zemalja, kao i mnogim drugim evropskim državama, u cilju unapređivanja razmene iskustava i informacija.

15 Zakon o opštem upravnom postupku ("Службени лист СРЈ" бр. 33/97 и 31/01 и "Службени гласник Р. Србије" бр. 33/10)

3. Competition Advocacy – podizanje svesti o značaju politike konkurencije

Uvođenje prava i politike konkurencije u pravni sistem Srbije, nametnulo je dilemu kako na najbolji način predstaviti osnove takvog sistema i ulogu Komisije među ostalim institucijama. Postojao je veliki broj propisa koji su u sebi sadržavali norme koje nisu bile u skladu sa pravilima o zaštiti konkurencije. Takođe, i poslovna zajednica nije bila upoznata sa osnovnim elementima politike zaštite konkurencije. Konačno, u vreme uvođenja prava konkurencije i tek do nedavno, na pravnom i ekonomskom fakultetu u Beogradu nije bilo predmeta iz oblasti zaštite konkurencije.

Čini se da su ovaj nedostatak administrativne spremnosti srpskih institucija najbolje iskoristile advokatske kancelarije, koje nude programe obuke i pripreme kadrova za oblast politike konkurencije.

Od samo početka, od Komisije se očekivalo da pokreće postupke i rešava o pravima i obavezama učesnika na tržištu. Sa svojim ograničenim administrativnim kapacitetom, *competition advocacy* je ipak ostala sekundarna aktivnost Komisije, ali je i pored toga Komisija ostvarila određene rezultate.

Odličan primer pravog delovanja Komisije u oblasti *advocacy* aktivnosti je svakako hrabar i profesionalan nastup ka lokalnim samoupravama u Srbiji po pitanju ustaljene prakse kršenja pravila konkurencije od strane lokalnih javnih preduzeća. Nakon dugotrajne "borbe" i izrečenih kazni u nekoliko takvih slučajeva, većina lokalnih samouprava je prihvatila postojanje tržišne konkurencije i obezbedili su iste uslove poslovanja za javna i privatna preduzeća.

Drugi pozitivan efekat na polju promocije prava konkurencije u Srbiji je taj što je Komisija postala prepoznatljiva institucija i što je njen rad sve transparentniji. Sva rešenja Komisije se objavljuju na internet strani, kako dispozitiv tako i obrazloženja, što pruža priliku da se sva zainteresovana lica informišu o načinu ocene pojedinih radnji na tržištu i metodologiji i praksi Komisije. Komisija je u prethodnom periodu potpisala više sporazuma o saradnji sa državnim organima, nezavisnim agencijama (sektorskim regulatorima), Narodnom Bankom i drugima, kako bi se razmenom znanja i iskustava omogućilo svim institucijama da se upoznaju sa pravilima o zaštiti konkurencije i da obaveštavaju Komisiju o svim nepravilnostima, koje mogu potpadati pod njenu nadležnost. Komisija veoma blisko saraduje sa Privrednom komorom Srbije i drugim udruženjima na razvoju svesti o zaštiti konkurencije u Srbiji.

Kako bi se unapredila primena svih postojećih sporazuma o saradnji i *advocacy* aktivnosti, Komisija mora biti kreator sveobuhvatnog programa i zajedničkih aktivnosti ka podizanju svesti o značaju konkurencije. Program bi trebalo da ima za cilj informisanje građana i potrošača o pravilima o zaštiti konkurencije, načinu otkrivanja povreda konkurencije i redukovanju takvih pojava. Rad na *competition advocacy* ne može biti samo odgovornost Komisije, već mora obuhvatiti i mnoge druge učesnike, kao što su, pre svega, univerziteti, Privredna komora i druga udruženja poslovne zajednice.

4. Zaključak - Rezultati rada KZK u prvih deset godina postojanja

U prethodnoj deceniji, od donošenja prvog Zakona o zaštiti konkurencije (2005. godine), primetan je trend stalnog usavršavanja – po pitanju pravnog okvira, ali i na polju praktične primene. Naime, tendencija je da se na otprilike svake 4 godine, vrše usklađivanja sa realnim trendovima, kao i preporukama iz EU. Tako je 2009. godine donet drugi Zakon (daje izuzetna ovlašćenja i prava KZK), koji je potom 2013. godine pretrpeo ponovo značajne izmene (koje su naišle na odobravanje EU i potvrdu tokom Bilateralnog skrininga za poglavlje 8. u procesu pristupanja Srbije u EU). Najnovija informacija je da se u 2018. Godini priprema nova zakonska aktivnost na ovom polju.

Može se reći da ovakav pristup države nije neuobičajen, s obzirom da je politika konkurencije bila potpuno zapostavljena u društvu koje je decenijama funkcionisalo pod jakom državnim ekonomijom i socijalističkim/društvenim upravljanjem.

Deset godina koliko KZK funkcioniše, obeležene su paralelnim procesom učenja i primene pravila konkurencije. Naime, skoro sve vreme primetno je prisustvo pomoći velikih donatorskih projekata (većinom od strane EU, ali i UNCTAD, EBRD i drugi), kojima su podizani kadrovski i tehnički kapaciteti institucije. Sa druge strane, stručna lica Komisije su su pred sobom imala veliki broj predmeta u kojima su imali dovoljno prilike da se susretnu sa svim situacijama u kojima se moderna evropska i svetska tela za zaštitu konkurencije nalaze.

Ipak, svih 10 godina primetna je ogromna nesrazmera između broja slučajeva u kojima KZK rešava po prijavama koncentracija (*merger notifications* - u proseku 100 godišnje!) i onih koji se tiču povreda konkurencije (*antitrust cases* - koji se u svakoj godini beleže jednocifrenim brojem). Ovaj odnos se svakako mora menjati u bliskoj budućnosti, jer je to jedini put ka stvaranju respektabilne institucije i jačanju uticaja pred tržišnim učesnicima i potrošačima.

Svakako se pozitivni trendovi mogu primetiti u hrabrom iskoraku na polju proaktivnog delovanja i izrade sektorskih analiza za različita tržišta, zatim izvođenju prvih nenajavljenih uviđaja, kao i stalnom „nadziranju“ Vlade kroz izdavanje mišljenja na propise koji mogu biti od uticaja na konkurenciju.

U skladu sa svim iznetim, ukoliko želi da održi pravilan smer na putu ka EU, Srbija mora da nastavi sa reformama i poboljšanjima u oblasti prava i politike konkurencije. Ovo ne podrazumeva samo rad KZK, već i sudstva, organa zakonodavne i izvršne vlasti, kao i univerziteta, udruženja privrednika i medija. Samo na taj način može biti ostvarena sinergija koja je neophodna za stvaranje stabilnih uslova za sve učesnike na tržištu.

Definisanje prioriteta je jedan od najvažnijih poslova koje Komisija mora da uradi na pravi način. Ukoliko su oni pogrešno postavljeni, Komisija neće ostvariti rezultate zbog kojih je i osnovana, a njeni resursi će se uzaludno trošiti. Iako svaka ekonomija ima svoje specifičnosti, naročito tranziciona kakva je u Srbiji, ipak postoje određeni prioriteti koji su univerzalni. To je pre svega borba protiv kartela, koja bi trebalo da bude u vrhu prioriteta srpske komisije, ali i *competition advocacy*, koji mora biti usmeren kako prema nosiocima vlasti, tako i prema poslovnoj zajednici i potrošačima. Ukoliko pre 10 godina Komisija nije znala odakle da počne sa uređenjem tržišne utakmice u Srbiji, sada je trenutak da jasno

utvrdi svoju strategiju za narednih 10 godina i postavi politiku zaštite konkurencije na višem nivou.

LITERATURA

„Službeni list SRJ“ бр. 29/96, Beograd

Zakon o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik Republike Srbije", 79/05), Beograd

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti konkurencije ("Službeni glasnik RS", br. 95/2013), Beograd

Zakon o opštem upravnom postupku ("Службени лист СРЈ" бр. 33/97 и 31/01 и "Службени гласник Р. Србије" бр. 33/10), Beograd

Boris Begović, Vladimir Pavić (2009): Jasna i neposredna opasnost: Prikaz novog zakona o zaštiti konkurencije, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu LVII 2/2009, str. 70-88, Beograd

BUILDING EFFICIENT SYSTEM OF THE PROTECTION OF COMPETITION IN REPUBLIC OF SERBIA

Competition policy represents a very important instrument for development of modern and competitive market economy. Adoption and enforcement of the Law on Protection of Competition is only a part of competition policy in transitional developing country, such as Serbia. All other instruments of competition policy (foreign trade policy and investments, legislation, privatization, public procurements, licencing and concessions, as well as reduction in obstacles for entry and exit of companies) are of fundamental importance for development of efficient economy with a high degree of innovations.

Opening up of economy to international competition is of utmost importance for improvement of efficiency in many sectors of economy, especially because of new technologies, management know-how and sources of fresh capital. Government need to be very careful with privatizations, which may have twofold effect: both on development of competitive market and on creation of monopolistic conduct.

Modern Competition Law and policy have been introduced into the legal system of Serbia since 2005 and to date have undergone several changes, with continuous adjustment to the European Union's acquisitions. The Commission for the Protection of Competition, as an independent body in charge of enforcing the Law on Protection of Competition, can certainly not be seen as the only instance in this process. It is necessary to institutionalize complementary policies, such as state aid and consumer protection, but also

work to strengthen the role of courts, regulatory bodies and the academic community. Although all laws adopted in the last decade have been harmonized with EU regulations, the impression is that complementary activities in all areas of the economy have not been taken into consideration sufficiently, and that the existing institutional framework is not fully developed and incentive.

Key words: *Competition, Monopoly, State aid, Investments, Privatisation.*

KONCEPT POSLOVANJA KROZ RAZVOJ PARTNERSTVA JAVNOG I PRIVATNOG SEKTORA

dr Dragan Penezić¹

Rezime: *Javno – privatno partnerstvo (JPP) je zajedničko, kooperativno i partnersko delovanje javnog i privatnog sektora, na poslovima obezbeđivanja usluga i proizvoda, u oblastima kojima je tradicionalno rukovodio javni sektor.*

Koncept poslovanja kroz Javno – privatno partnerstvo (JPP), postao je veoma značajan i primenjivan u svetu tokom protekle dve decenije. JPP projekti se većinom pojavljuju u privrednim oblastima kao što su putna infrastruktura, telekomunikacije, energetika, a naročito na lokalnom nivou u oblastima komunalne infrastrukture – upravljanja otpadom i vodosnabdevanja. U poslednje vreme, partnerstvo javnog i privatnog sektora je sve prisutnije i u sferi socijalne infrastrukture, u obrazovanju i zdravstvu. Ograničenja postojećih izvora finansiranja, potreba za korišćenjem novih tehnologija i racionalnijim poslovanjem - snažan su motiv za vlade i lokalne samouprave da koriste JPP modele u svim pomenutim oblastima.

Uvođenje modela Javno – privatnog partnerstva u privredni sistem, doprinosi uspostavljanju novog, savremenog koncepta poslovanja u javnom sektoru, koji dovodi do veće efikasnosti i podizanja nivoa konkurentnosti, osposobljavanja kapaciteta javnog sektora i pružanja kvalitetnijih usluga stanovništvu. Veoma bitan efekat uvođenja ovakvog oblika partnerstva je što se državnom budžetu, a naročito lokalnim budžetima, omogućava da određena sredstva koja su bila neracionalno korišćena, ulaskom privatnog kapitala budu "oslobođena" i preusmerena na nove, razvojne projekte.

Uspostavljanje i implementacija programa Javno – privatnih partnerstava u Srbiji, treba da budu zasnovani na korišćenju svetskih i evropskih iskustava. Preduslovi uspeha u primeni koncepta JPP-a su stabilan i jasan zakonski okvir, institucionalna transparentnost, kao i visok stepen stručnosti i objektivnosti. Na ovaj način, projekti partnerstava postaju jedan od najefikasnijih kanala za priliv stranih direktnih investicija i kreatori ubrzanog ekonomskog razvoja.

¹ British American Tobacco South-East Europe, Srbija; draganpenezic@gmail.com

Ključne reči: *Partnerstvo, Koncesije, Investicije, Upravljanje rizikom, Efikasnost, Budžet, Privatizacija, Restrukturiranje.*

1. Javno - privatno partnerstvo (JPP)

Javno privatno partnerstvo – JPP (internacionalna skraćenica PPP, od *Public Private Partnership*), je zajedničko, kooperativno, partnersko delovanje javnog sektora sa privatnim sektorom na poslovima proizvodnje javnih proizvoda ili pružanja javnih usluga. Cilj javno privatnog partnerstva je ekonomičnija, delotvornija i efikasnija (uspešnija) proizvodnja javnih proizvoda ili usluga u odnosu na tradicionalan način pružanja tih usluga od strane javnog sektora. Diskusija oko sveobuhvatne definicije pojma «javno - privatno partnerstvo» nije zaključena, s obzirom da se JPP javlja u različitim područjima javne uprave, u različitim oblicima, sa različitim trajanjem i sa različitim intenzitetom.

Javno-privatno partnerstvo može se opisati kao kooperacija između javnog i privatnog sektora na području planiranja, proizvodnje, pružanja usluga, finansiranja, poslovanja i/ili naplate javnih poslova. Javni sektor se tom prilikom javlja kao postojeći proizvođač i ponuđač takve saradnje – kao partner koji nudi ugovorno definisanje vrste i obima poslova ili usluga koje namerava preneti na privatni sektor i koji obavljanje javnih poslova nudi privatnom sektoru. Privatni sektor se javlja kao partner koji potražuje takvu saradnju, ukoliko može ostvariti poslovni interes (profit) i koji je dužan kvalitetno izvršavati ugovorom dobijene i definisane poslove.

JPP modeli poslovanja su postali veoma značajni i primenjivani tokom protekle decenije, prouzrokovani nedovoljnim investiranjem u određenim segmentima privrede, rastućim pritiskom na budžete Vlada i lokalnih samouprava, kao i opštim interesom i rastućom tražnjom za uslugama koje država i lokalne zajednice nisu bile u mogućnosti da pruže na dovoljno efikasan način. Takođe, nedovoljna stručnost državne i lokalne administracije, uz nefleksibilnost prilagođavanja državnih institucija novim uslovima na tržištu, doprineli su novom vidu kooperacije sa privatnim sektorom. JPP projekti se većinom pojavljuju u privrednoj infrastrukturi, kao što su putna infrastruktura, telekomunikacije, struja, a naročito na lokalnom nivou u oblastima komunalne infrastrukture – upravljanje otpadom i vodosnabdevanje. U poslednje vreme, partnerstvo javnog i privatnog sektora je sve prisutnije i u oblastima socijalne infrastrukture, u obrazovanju i zdravstvu.

Tradicionalno, sve navedene usluge pružao je javni sektor, uglavnom zbog toga što je većina njih zahtevala veliku raspoloživost kapitalom, kao i dugi period razvoja. Naravno, ne treba zaboraviti i tradicionalna mišljenja po kojima je država bila označena kao jedini izvišilac ovakvih radova i pružanja usluga. Potreba za većom efikasnošću i boljim uslugama, kao i ograničenja postojećih izvora finansiranja, snažan su motiv za vlade i lokalne samouprave da koriste JPP modele u svim pomenutim oblastima.

2. Koncept javno – privatnog partnerstva

2.1 Pojam JPP

Javno – privatno partnerstvo u svom najosnovnijem smislu predstavlja oblik ugovora između entiteta privatnog sektora i vlade koja poziva privatnog činioca da realizuje željenu uslugu i prihvati s tim u vezi rizike, u zamenu za pravo da može neometano vršiti određenu uslugu i ostvarivati profit. To može biti usluga koju vlada trenutno pruža, ili može biti nova usluga koja bi donela olakšice državi, privреди i stanovništvu, ali se trenutno ne pruža. Važno je istaći da su ovakvi vidovi partnerstava neizostavno dugoročni i složeni. Optimalna alokacija rizika i njegovo raspoređivanje je glavni faktor koji određuje strukturu svakog posebnog JPP modela. JPP omogućavaju bolju raspodelu rizika pošto se vlada ne bavi specifikacijama pojedinačnih roba, već traži konkretnu uslugu, tj. prepušta tradicionalno specificiranje potrebnih roba drugoj, privatnoj strani. Suprotno konvencionalnom postupku javnih nabavki, kod JPP modela fokus je na krajnjem proizvodu, a ne na ulaznim elementima, tj. ulaganjima – *output vs input* .

2.2 Javne nabavke nasuprot JPP-a

Konvencionalni postupak javnih nabavki je zasnovan na specifikacijama ulaganja po tradicionalnom principu, u kome institucija javnog sektora priprema detaljne specifikacije koje opisuju poslove i robu, koji se zahtevaju da bi se pružila neophodna usluga. Poslovi se onda plasiraju na tenderu da bi se dobila ponuda sa najkonkurentnijom cenom. Kada se dodeli ugovor, javni sektor (ili njegov predstavnik), detaljno nadgleda poslove koje izvodi izabrani ugovarač, da bi bio siguran da su u skladu sa specifikacijama. Ovako, javni sektor preuzima odgovornost za dizajn i planiranje projekta, sve zahteve propisane zakonom (kao što su zaštita životne sredine, usklađenost sa urbanističkim planom, itd.) i sve dodatne troškove koji mogu proisteci iz nepredviđenih okolnosti ili elemenata koji su izostali iz tendera. Ugovarač je odgovoran za konstrukciju poslova u skladu sa tenderom, pa je stoga odgovoran samo za ono što je pokriveno tenderskom dokumentacijom i naravno za poslovanje u skladu sa važećim zakonima. U ovakvim postupcima veoma je moguća greška koja je izazvana pogrešnom procenom javnog sektora, netačnim planom ili lošim izborom traženog načina izvođenja radova. Sve se to nameće kao posledica nedostatka kapaciteta u javnom sektoru za široku paletu različitih usluga. Konvencionalni postupak je zasnovan na specifikaciji ulaganja, gde institucija odlučuje šta želi da bi se neka usluga izvršila, i preuzima punu odgovornost za sve poslove vezane za pružanje te usluge.

Postupak koji se odigrava po modelu partnerstva javnog i privatnog sektora je zasnovan na specifikacijama krajnjeg proizvoda².

Kada se projekat postavlja kroz JPP koncept, ključni element je definicija za nabavku željene usluge kroz specifikaciju krajnjeg proizvoda. U ovom procesu javni sektor definiše traženu uslugu. Ove specifikacije proizvoda se procenjuju kroz finansijski model, da bi se omogućilo upoređivanje između dva oblika postupka, javnog i privatnog. Ukoliko je opcija JPP izabrana kao bolja, javna institucija prepušta dizajniranje neophodnih radova za izvršenje usluge privatnoj strani koja će biti izabrana nakon procesa nadmetanja. Pod

² Croatia PPP Alliance EuroPPP i Master PPP Inicijativa, Zagreb, 2008.

nekim okolnostima, iz strateških razloga ili politike poslovanja, zahtevi za dizajn ne mogu da se potpuno prepuste diskreciji privatne strane i u ovim slučajevima javni sektor može da specificira neka ulaganja. Međutim, pristup koji je bolji je onaj koji može da osigura da se projekti vode specifikacijama krajnjeg proizvoda pošto će ovo omogućiti optimalno prebacivanje rizika na privatni sektor i tako osigurati veću novčanu vrednost vladi.

Kao što se vidi u prethodnim definicijama, JPP je sredstvo koje je dostupno vladama gde se privatni sektor veže ugovorom da isporuči krajnji proizvod - a ne da sprovede nabavku, da isporuči kompletnu uslugu - a ne pojedinačne robe. Drugim rečima, javni sektor prebacuje rizik pružanja usluge privatnom sektoru. JPP metoda je profitna i efikasna ukoliko omogućava novčanu vrednost veću nego što se ostvaruje preko konvencionalnog postupka.

2.3 Pojavni oblici partnerstava

Vrsta partnerstva između privatnog i javnog sektora može da se kreće od veoma jednostavnog ugovornog sporazuma da se izvrši određena usluga (npr. sakupljanje smeća na teritoriji određene opštine), pa sve do složenih sporazuma dizajniranja, konstruisanja, izvođenja, održavanja, finansiranja i obezbeđivanja infrastrukture za pružanje određene usluge (npr. novi aerodrom).

Javno-privatno partnerstvo pozicionirano je između tradicionalnih oblika obavljanja javnih poslova i privatizacije, te se može javiti u sledećim oblicima³:

- **ugovor o vršenju određenog posla ili usluge**, kao najosnovniji oblik partnerstva u kome se prenosi minimum rizika na privatnu stranu

- **lizing**, kao specifična forma pribavljanja osnovnih sredstava putem zakupa, uz plaćanje najamnina i obavezu ugovora između dve strane

- **investiciona koncesija**, kroz koju se privatnoj strani prenosi finansijski rizik pribavljanja sredstava za investiranje projekta

- **izgradi – koristi – prenesi (build – operate – transfer BOT)**, kao jedan od najkorišćenijih modela u kojima privatna strana kroz ugovor dobija ekskluzivitet da realizuje određeni projekat, upravlja njime i vrši naplatu od korisnika, a potom ga po isteku ugovora vraća državi koja je sve vreme faktički vlasnik, i

povezane verzije, kao što su :

- **obnovi – koristi – prenesi (rehabilitate – operate – transfer ROT)**,

- **izgradnja – vlasništvo – korišćenje (build – own – operate BOO)** ili

- **izgradnja – vlasništvo – korišćenje – predaja (build – own – operate – transfer BOOT)**.

Ciljevi svih oblika javno-privatnog partnerstva su zajednički: ekonomičnija, delotvornija i efikasnija, tj. uspešnija proizvodnja javnih proizvoda ili usluga u odnosu na

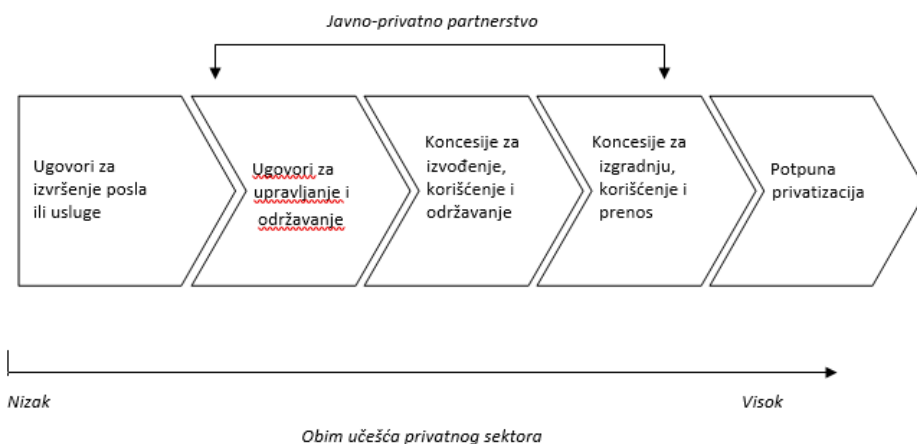
³ Kapor P.: Strana ulaganja u infrastrukturu: projektno finansiranje, koncesije, B.O.T., Beograd, 2000.

Koncept poslovanja kroz razvoj partnerstva javnog i privatnog sektora

konvencionalni način pružanja javnih usluga, zbog čega se JPP modeli u praksi često koriste i kao instrumenti reforme javnog sektora.

Slika 1, ispod, ilustruje široki spektar učešća privatnog sektora u pružanju usluge. Kako se više imovine i kontrole prebacuje na privatni sektor, to je veći i rizik. JPP u kome privatni sektor može da obezbedi značajne novčane iznose za projekat, obezbeđuje veliku olakšicu javnom budžetu. Ovim uštedama vlada bi mogla da investira u one projekte koji su manje podložni JPP-u, tj. onima koji su neprofitabilni, ali veoma potrebni društvu. Potrebno je uočiti i kretanje uloge javnog sektora u svakom od modela partnerstva, u odnosu na vrednost uloženog kapitala. Naime, JPP modeli su izuzetno sredstvo za određivanje "prave" mere nivoa upravljačke uloge koji je javni sektor spreman da ustupi privatnom partneru s obzirom na kapital koji ulažu. Činjenica je da se u potpunoj privatizaciji gasi upravljačka uloga javnog sektora, dok ostali modeli u dogovorenom odnosu imaju partnersko upravljanje.

Slika 1: Pun spektar učešća privatnog sektora u pružanju usluge

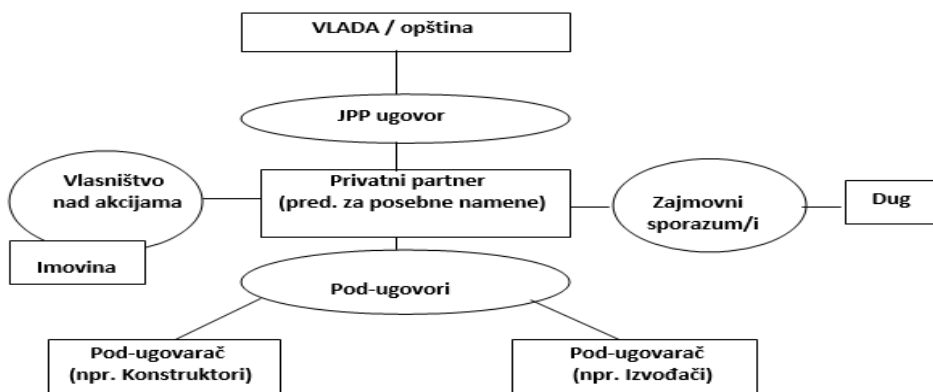
2.4 Tipična struktura JPP

Većina JPP-a prati i odslikava finansijsku strukturu projekta. Projektno finansiranje je finansiranje samostalnog projekta u kome zajmodavac prevashodno posmatra tokove prihoda koje projekat kreira kao osnovu za povraćaj, od onog momenta kada se otpočne sa operacijama.

Projekti se posmatraju kao pojedinačni entiteti i pravno odvojeni od uspostavljenih finansijera. Kako svaki projekat postoji po svom sopstvenom pravu, tj. ugovoru sa drugom stranom, osnivaju se preduzeća za posebne namene (*special purpose vehicles* – SPV).

Slika 2, ispod, pokazuje osnovne ugovorne sporazume koje postavlja struktura JPP-a bazirana na projektnom finansiranju.

Slika 2: Tipična struktura JPP zasnovana na projektnom finansiranju

3. Pojam rizika u JPP projektima

Rizik je pojam kojim se opisuje da se u ovakvim modelima govori o uslovnoj "nestabilnosti krajnjeg proizvoda", tj. da se nikada ne može predvideti stoprocentna izvesnost krajnjeg proizvoda ili usluge. Analiza rizika je analiza mogućnosti da se događaji ne dese kao što je planirano kao i analiza stepena ozbiljnosti posledica takvog neuspeha. Kao takav, rizik je mogućnost koja pokazuje da se može dogoditi da rezultati projekta ne odražavaju očekivanje učesnika na onaj način na koji su oni tretirani u trenutku pravljenja dogovora.

U JPP modelima uglavnom postoje **dve kategorije rizika**⁴:

- Rizici koji su **vezani za projekat**, koji su na neki način **interni rizici** – u smislu da na njih mogu da utiču i predstavnici privatne strane, finansijeri i zajmodavci, i

- Rizici koji **nisu vezani za sam projekat**, tj. **eksterni rizici**, na koje veoma teško može da utiče privatna strana u projektu, a na dobar deo tih rizika ne može da utiče ni Vlada, tj. javni sektor.

Ovakva podela rizika je veoma značajna i potrebno je napraviti ozbiljnu analizu i sastaviti njihovu listu pre ulaska u pregovore između dve partnerske strane. Naime, neophodno je realno sagledavanje pre svega mogućnosti da dođe do izvesnog rizika, a potom i realna svest o tome da li se i u kolikoj meri može uopšte uticati na sprečavanje negativnih uticaja. Činjenica je da nijednoj strani nije u interesu da se određeni rizik "sakrije" i na taj način ceo projekat dovede u pitanje, naročito nakon već izvršenih ulaganja i promocije u javnosti i pred budućim korisnicima.

⁴ Schwartz G., Corbacho A., Ivanova A., Manasse P.: Addressing Fiscal Risk from Concessions, International Monetary Fund, Washington, 2005.

Koncept poslovanja kroz razvoj partnerstva javnog i privatnog sektora

Rizici vezani za projekat

(interni rizici)

- **Rizik završetka** (tehnički i konstrukcioni trošak /kontrola rokova za završetak /troškovi vezani za te rokove)
- **Rizik tokom operativnog izvođenja** (tehničke i operativne sposobnosti i znanja)
- **Tržišni rizik** (visina iznosa i tarifa)
- **Finansijski rizik** (kursna razlika i fluktuacije kamatne stope)
- **Rizik okruženja** (prošle i buduće obaveze i odgovornosti, kašnjenje projekta i prekoračenje troškova)

Rizici koji nisu vezani za projekat

(eksterni rizici)

- **Politički rizik** (eksproprijacija, političko nasilje, konvertibilnost valute i transfer sredstava)
- **Rizik ugovora** [Rizik regulative]. (Vladino neizvršenje ugovornih obaveza, tj., formule cena za pojedine usluge)
- **Makroekonomsko okruženje** – Rizik nestabilnosti (promene u makro bilansu za relativno kratke periode, tj. kursna razlika, inflacija itd...)
- **Pravno okruženje** (pravilo zakona, tj, sudski sistem, pravne procedure i arbitraža)

3.1 Upravljanje rizikom i premeštanje (alokacija) rizika

Osnovno za proces upravljanja rizikom je jasno uočavanje svakog mogućeg događaja koji može rezultirati neuspehom u izvođenju, na nivou početnog očekivanja. Jednom uočen, svaki rizik mora biti kvantifikovan određivanjem verovatnoće pojavljivanja i nivoa finansijskih posledica koje bi ovakav događaj izazvao. Zasnovano na ovoj informaciji, moguće je razviti odgovarajuće strategije upravljanja i ublaženja rizika.

Upravljanje rizikom nije eliminacija rizika i ublaženje rizika neće eliminisati ukupne posledice rizičnog događaja. Rizik će uvek ostati integralni deo razvojnog procesa. Upravljanje rizikom podrazumeva kontrolu i minimalizovanje rizika na nivo koji je prihvatljiv za sve učesnike u projektu. Veoma je važno odrediti faze u projektu gde se prati ono što je urađeno i sagledavaju budući koraci u pogledu novih rizika koji predstoje.

Alokacija rizika je proces prebacivanja odgovornosti upravljanja određenim rizikom ili pod-rizikom na određenog učesnika i saglasnost o tome kako će posledice neuspeha učesnika da efikasno spreče rizičnu situaciju, biti raspoređene. Rizik se alokira sporazumima, koji strane u projektu unose u ugovor. Učesnici iz privatnog sektora će tražiti kompenzaciju za svaki rizik koji se prihvati, kroz stopu povraćaja investicije koja je kombinovana sa usaglašavanjem elemenata finansijske strukture projekta (tj. povećanje sredstava projekta i/ili smanjeno vreme dugovanja).

Ključni cilj alokacije rizika je da se postigne najefikasnije premeštanje rizika između strana koje učestvuju i tako postigne najuspešnija finansijska struktura koja omogućuje najniže moguće troškove uz takav rizik.⁵ Da bi se postigao ovaj cilj princip kojim će se voditi premeštanje rizika je: Rizik treba da se premesti na stranu koja najbolje može njime da upravlja, da ga kontroliše i ublaži rizik.

5 Schwartz G., Corbacho A., Ivanova A., Manasse P.: Addressing Fiscal Risk from Concessions, International Monetary Fund, Washington, 2005.

Veliki rizik koji je prenesen na ugovornu stranu koja se ne može "izboriti" sa njim, vodi u kašnjenje ili neuspeh projekta. Tokom ugovaranja pojedinih projekata rizici se uobičajeno razmatraju kao najbitniji elementi ugovora, pa se dosta pažnje posvećuje uvođenju različitih tipova garancija u sporazume. Tako se država zaštićuje mogućnošću aktiviranja garancija u slučajevima lošeg izvršenja posla, nelikvidnosti preduzeća, kao i usled eventualnih propusta i nedostataka, koji se jasno definišu u ugovoru.

Pojednostavljeno govoreći, "rizici vezani za projekat" treba da se premeste na privatni sektor, a "rizici koji se ne odnose na projekat" treba da se premeste na javni sektor⁴. Razlog za ovakav stav je u tome što će javni sektor uvek lakše moći da dođe do rešenja u slučajevima "opštih" rizika koji su uobičajeno povezani sa društvenim i političkim zahtevima, kao i sa onima koji se odnose na zakonsku regulativu. Za razliku od toga, privatni sektor je uvek fleksibilniji u rešavanju pitanja koja se tiču pregovora sa finansijerima, novih tehnologija, načina nabavke i distribucije i sl. Međutim, neki rizici koji se ne odnose na projekat, kao što je rizik kursne razlike može se podeliti ako postoje trenutno dobro razvijena finansijska tržišta u zemlji gde je projekat smešten. U ovu svrhu neke multilateralne agencije - naročito Svetska Banka usvojile su tehnike kreditnog ojačanja, kao što je *delimična garancija rizika*. Na ovaj način Svetska Banka preuzima celokupni finansijski rizik za završetak/produženje dela zajma.⁶

Uz sve navedeno, učesnici iz javnog sektora moraju da shvate da privatni sektor ima apsolutna ograničenja tolerisanja rizika. To su neke klase rizika koje se ne mogu prihvatiti ni pod kojim razumnim uslovima. Ovo vodi drugom ključnom principu prenošenja rizika: *Rizik nikada ne treba prebacivati na stranu koja nije u mogućnosti da podnese posledice tog rizika*⁷. Tako, u praksi ništa neće značiti stavljanje određenog nerazumnog rizika na privatnu stranu ako se za posledicu doogodi kolaps celog projekta i zastoj u privredi zemlje, ili nemogućnost vršenja životno bitne usluge za stanovništvo.

3.2 Mehanizmi plaćanja

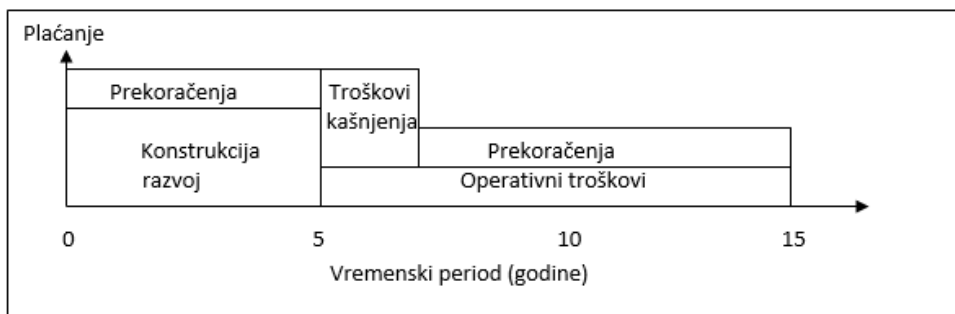
Mehanizmi plaćanja su u srži JPP i oni odražavaju način na koji su rizici usklađeni u modelu. Kao što je ranije pomenuto, glavna razlika između konvencionalnog postupka i postupka koji se odnosi na JPP je u prebacivanju rizika. *Slika 3*, ispod ilustruje tipičan konvencionalni postupak gde entitet javnog sektora preuzima sam projekat na sebe. On dizajnira, finansira, konstruiše i vodi ceo projekat na svoj način, ponekad koristeći kratkoročne ugovarače. Očigledno, tokom rane faze javlja se veliki nalet budžetskih zahteva usled razvoja i širenja kapitala, tj. visokih potrebnih sredstava.

Različita proučavanja pokazala su da se u projektima javnog sektora skoro uvek susrećemo sa prekoračenjem troškova i kašnjenjem – to rezultira visokim pritiskom na budžet, slabim pružanjem usluge i dugoročnim poteškoćama zbog održavanja i neophodnih inovacija. Takođe, u takvim situacijama država nema mogućnost da reaguje u drugim sektorima koji nisu na vreme isplanirani u budžetu.

6 Tinsley R.: Više finansiranje projekta – rizik struktuiranja, Svetska Banka, Vašington, 2000.

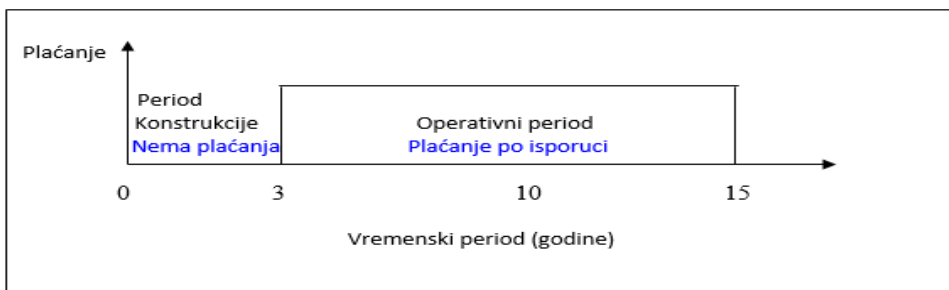
7 Schwartz G., Corbacho A., Ivanova A., Manasse P.: Addressing Fiscal Risk from Concessions, International Monetary Fund, Washington, 2005.

Slika 3: Tipični mehanizmi plaćanja u tradicionalnom postupku

Slika 4, ispod, ilustruje mehanizme plaćanja u pružanju usluge u tipičnom modelu realizacije usluge od strane privatnog sektora. U ovom slučaju, privatni partner dizajnira, konstruiše i realizuje projekat prateći zahteve javnog sektora. Princip mehanizma plaćanja zasnovan je na „nema usluge - nema plaćanja“. Drugim rečima, ukoliko objekat nije izgrađen, opremljen i ne pruža uslugu, izostaće plaćanje privatnom sektoru. Celokupan početni dizajn, finansijski i konstrukcioni rizik preuzima privatni sektor. Kada se pruži usluga plaćanje se zasniva na kvalitetu i dostupnosti usluge. Tokom kasnijeg perioda privatni sektor nadoknađuje razvojne i konstrukcione troškove kao i operativne troškove.

Slika 4: Tipični mehanizam plaćanja u postupku koji se odnosi na JPP

Veoma bitna karakteristika je zainteresovanost obe strane (javne i privatne) za kvalitetom i za brzim otpočinjanjem vršenja usluge, tj. izgradnje. Razlog ovome je sa jedne strane zadovoljavanje društvenog interesa a sa druge privatnog, odnosno što bržeg povraćaja novca.

Takodje, treba uočiti neprekidni period troškova javnog sektora u prvom slučaju, tradicionalnom postupku. To mnogome opterećuje budžet i ne dozvoljava fleksibilnost u politici odredjivanja prioriteta.

4. Zaključak

U radu se pošlo od teze da je Partnerstvo javnog i privatnog sektora model koji na uspešan način omogućuje prevazilaženje finansijskih nedostataka u javnom budžetu (državnom i lokalnom - podjednako), a u cilju zadovoljavanja tražnje za infrastrukturom i

uslugama koji su neophodni i stalno potrebni za razvoj nacionalne privrede. Osim toga, saradnja dve strane izaziva pozitivne ekonomske efekte i doprinosi razvoju i primeni novih tehnologija u sektorima koji su ranije tradicionalno bili pod kontrolom države. Sve navedeno omogućava viši nivo i kvalitet usluga, povećano zapošljavanje i ukupan porast standarda. Nakon analize koncepta poslovanja kroz javno – privatna partnerstva (JPP), izvedeni su sledeći zaključci:

Uvođenje modela javno – privatnog partnerstva (JPP) u privredni sistem, doprinosi uspostavljanju novog, savremenog koncepta poslovanja u javnom sektoru, koji dovodi do veće efikasnosti i podizanja nivoa konkurentnosti, osposobljavanja kapaciteta javnog sektora i pružanja usluga stanovništvu na daleko višem nivou. Veoma bitan efekat uvođenja ovakvog oblika partnerstva je što se državnom budžetu, a naročito lokalnim budžetima, omogućava da određena sredstva koja su bila neracionalno trošena, kroz ulazak privatnog kapitala budu oslobođena i preusmerena na nove, razvojne projekte.

Prenos rizika je osnova efikasnog JPP modela i garant uspešnosti konkretnog projekta partnerstva. Ako se ne uspostavi odgovarajuća ravnoteža, može da dođe do povećanja ukupnih troškova i nemogućnosti da jedna ili obe strane u potpunosti ostvare svoje ciljeve i iskoriste potencijale. Najbitniji zahtev za javnog i privatnog partnera je upravo shvatanje da su oni partneri, a ne konkurenti.

U zavisnosti od vrste projekta, neke strane, odnosno partneri, lakše podnose određene rizike. Uopšte, "*rizici vezani za projekat*" treba da se premeste na privatni sektor, a "*rizici koji se ne odnose na projekat*" treba da se premeste na javni sektor.

Istraživanja pokazuju da ne postoji jedinstveni model i formula za JPP. Svako novo partnerstvo iziskuje detaljne analize, procene i specifičnu vrstu ugovora između javnog i privatnog partnera. Za državu ili opštinu je, ponekad, bolje da uloži sredstva u detaljnu analizu, koja može pokazati da partnerstvo nije najisplativija opcija i predloži odustajanje od ugovora - nego da snosi troškove dugi niz godina, uz nezadovoljstvo javnosti zbog nerealizovanih planova.

Svaka od navedenih karakteristika JPP-a, kao i dokazivanje njihovih prednosti u odnosu na tradicionalne modele državnog budžetiranja, postaju sve aktuelniji u vreme ekonomske krize, koja se događa od kraja prve dekade XXI veka, kao i u aktuelnom trenutku svetske ekonomije.

LITERATURA

Croatia PPP Alliance EuroPPP i Master PPP Inicijativa (2008), Zagreb.

European Commission, Guidelines for Successful Public-Private-Partnerships, Bruxelles.

Guidelines for the Provision of Infrastructure and Capital Investments through Public Private Partnerships (2006), Dublin.

Koncept poslovanja kroz razvoj partnerstva javnog i privatnog sektora

- Kapor P.(2000). Strana ulaganja u infrastrukturu: projektno finansiranje, koncesije B.O.T., Jugoslovensko bankarstvo, br. 11-12/2000
- Schwartz G., Corbacho A., Ivanova A., Manasse P.(2005). Addressing Fiscal Risk from Concessions, International Monetary Fund, Washington.
- Tinsley R.(2000). Više finansiranje projekta – rizik struktuiranja, Svetska Banka, Vašington.
- World Bank statistics (2008), Washington.

CONCEPT OF BUSINESS THROUGH DEVELOPMENT OF PUBLIC AND PRIVATE PARTNERSHIP

Public-Private Partnership (PPP) is a concept that involves the public and private sectors working in cooperation to provide infrastructure and services, within economic areas that are traditionally managed by public sector.

Over the last two decades, relevant projects were carried out and exploited in the world, mainly in economic sectors, such as road infrastructure, telecommunications, energy power, particularly in local public facilities infrastructure - waste disposal management and water supply. However, attention has been recently also drawn to social infrastructure, such as education and health. Traditionally, these services were provided by public sector due to the fact that most of them require large capital outlays with a long repayment period. The need for additional financial sources, use of new technologies and efficient economy, resulted in embracing of PPP approach by state and local governments, in order for them to provide these services.

Establishing PPP model within the state economy can provide a new and modern concept of business with greater adequacy, and competitiveness level, as well as capacity building of public sector and possibility for improved services rendered to consumers. Introduction of such form of partnership has a highly significant effect, as government budget, particularly local budgets, are thus enabled to "re-direct" certain amount of funds to new development projects, previously utilised inefficiently on national level.

Setting up and implementing PPP programme in Serbia should be based on exploitation of world and European practice. Precondition of successful implementation of PPP concept is a well-defined and clear legal framework, institutional transparency, as well as high level of expertise and impartiality. In such a manner, partnership projects become one of the most efficient channels for inflow of direct foreign investments and accelerated economic development.

Key words: Partnership, Concessions, Investments, Risk management, Efficiency, Budget, Privatization, Restructuring.

RESOURCES AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM OF STARA PLANINA MOUNTAIN

Mladjan Maksimovic, PhD, Assistant Professor¹

Cipriana Sava, PhD, Associate Professor²

Darjan Karabasevic, PhD, Assistant Professor³

Abstract: Rural tourism, as a combination of different forms of tourism, acquaints visitors with life, art, culture and heritage of a specific region and is extremely suitable for the development of rural economy. The aim of this paper is to detect the resources and problems of the development of rural tourism on Stara Planina as well as the ecological development of the local community, with the possibility of sustainable and tourism development of settlements. By educating the local population in order to improve the quality of services, it is possible to achieve the economic development of the local community, with the goal of increasing the number of tourists. Consequently, the conditions for the rural settlements quality are created, where the local population has economic and other motives to continue the life in a village and where the quality of life is now approaching the level that is considered necessary in the world.

Key words: Stara planina, resources, problems, regional development

1. Introduction

Protected nature and the environment in the rural area has always attracted, and in recent times even more attracts a large number of urban population. Therefore, there is an increasing interest in traveling in the countryside, and villages and rural areas are entering the circle of interest of an increasing number of tourists. From extensive research, obtained data show that rural tourism accounts for 10-25% in all forms of

1University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Applied Management, Economics and Finance| Jevrejska 24 | 11000 Belgrade| Serbia. E-mail: mladjan.maksimovic@mef.edu.rs

2Universitatea Creștină "Dimitrie Cantemir" București (UCDC), Facultatea de Management Turistic și Comercial Timișoara, România, str. Aurelianus nr.2, E-mail: cipriana.sava@gmail.com

3University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Applied Management, Economics and Finance| Jevrejska 24 | 11000 Belgrade| Serbia. E-mail: darjan.karabasevic@mef.edu.rs

tourism activities, and accordingly, it is noted that rural tourism started in the rural area and that in the future it will achieve an ever-increasing number (Ružić, 2012).

Natural resources are just a part of natural conditions, what can be considered as a gift of nature, and are used in the reproduction process to create new useful values (Nikolić *et.al.*, 2013). "Natural Capital" as a term has long been used in literature, while the term "rural capital" has only entered the academic circles for the past several years.

However, in addition to the very favorable developmental aspects of rural tourism, there is also a great opportunity for development of the mining tourism in Stara Planina, the very fact that Stara Planina is one part of the abandoned mines.

Controlled inclusion in rural tourism on Stara Planina, can generate solid income for most of the population, both economic and social (Štetić, 2007). Lack of finance is often the stumbling block of many who live on this destination (Maksimović *et.al.*, 2015a). The tourism power itself, which should be reflected in the economic and social and cultural impact of tourism in this area, which is missing, can be found in the role of women in tourism, as well as the common overcoming of obstacles as an accompanying element of rural tourism development (Ghaderi & Henderson, 2012). When it comes to economic sustainability, we will stay on economic tools for the management of tourists on Stara Planina, because as stated Petrić and Mandić (2014), it is desirable to introduce management tools for tourists, which can be divided into four groups: institutional, economic, managerial and information technology tools. The basic economic tools can be: price difference in relation to other destinations, collection of ecological tourist taxes taking into account that Stara planina was declared as a nature park and may be incentives for public and private sector aimed at increasing the volume of visitors and rational use of energy and other resources, (Petrić & Mandić, 2014).

2. Literature review

Special attention in the concept of sustainable development of rural tourism is dedicated to activating women and vulnerable categories of society in encouraging their participation in rural tourism especially in the production of local handicrafts and in traditional methods of production, then revitalization of village schools and stimulating active learning and learning in nature for children and youth as well as facilitating access to the market for local agricultural products, especially those who come from small agricultural holdings, (Butler, 1999).

The sustainable development of rural tourism involves the formulation and implementation of the strategy for the sustainable development of the Republic of Serbia, in the long run and in a quality way, where it has to ensure the fulfillment of economic, ecological and institutional aspects of sustainable development. According to Miladinovic and others (2012), The notion of sustainable development is most often associated with the protection of life by planning social development, economic and political issues. Basically, this is a political and global concept that is at the beginning primarily related to the problems of environmental protection of the less developed countries. The idea of sustainable development basically has an improvement in the quality of life and the desire to create a better world with uranus societies, economic and environmental factors,

Resources and problems of development of rural tourism of Stara planina mountain

(Miladinović *et.al.*, 2012). Therefore, the need for securing long-term economic growth is imposed which is accompanied by increased innovation and technological advancement, by ensuring social responsibility, by increasing employment, by reducing poverty and adequate distribution of natural resources (Paunković *et.al.*, 2012). Starting from the exceptional importance and value of available natural resources, sustainable development of rural tourism, as well as commercial tourism, in general, occupies a significant place in the economic development of Eastern Serbia. The sustainable development of rural tourism is certainly aimed at preserving the natural environment and to meet human needs, as well as to improve quality the lives of people and the economic development of local communities. As an essential element of sustainable development is, of course, a way of using renewable and non-renewable resources, (Edin & Fehrić, 2011).

Although it has already been noted that the unique definition of the concept of sustainable tourism officially does not exist, and in various works a considerable number of different definitions can be found, (Butler, 1999). Thus, in many of these definitions there is a strong emphasis on one of the three dimensions mentioned, that is, on the ecological dimension, however, the conceptual domain is expanded by the addition of a cultural and political dimension, (Bramwell *et. al.*, 1996).

To achieve the economic effects of rural tourism development on Stara Planina, it should seriously work to improve the quality of offers and services. Special attention should be taken to train managers and all employees in order to better communicate and manage the behavior of tourists in order to attract the attention of domestic and foreign visitors to Stara Planina. For this purpose, local training should not be omitted for inclusion in the tourism sector, the participation of local self-government in the implementation of sustainable rural tourism development on Stara Planina, as well as the participation of small and medium-sized enterprises in the tourism sector, especially by local entrepreneurs by employing the local population in all business segments. The offer of suitable accommodation and accompanying tourist facilities could significantly affect attracting foreign capital, all in order to develop all the resources of Stara Planina. Good organization and coordination of all tourism policy holders, followed by the growth and development of tourism on Stara Planina, all in order to achieve positive economic results and prosperity of the local population.

The cultural sustainability of rural tourism has recently been interdependent between tourism and cultural heritage. According to the recommendation of the Council of Europe on the promotion of tourism to promote cultural heritage as a factor of sustainable development, it is necessary to include urban and rural cultural areas that point to the interaction of man and nature and show the development of the human community and settlements over time. Tourist-cultural offer does not only include the offer for tourists, but also to domestic populations who, perhaps even before others, need to become familiar with their cultural potentials to make them better understood and more respected, because, on the one hand, a new framework for the dynamic cultural life of the local population is gaining, and on the other, attractive tourist and cultural offer of the city and the village, which can attract tourists to better know their personal cultural resources, (Dojčinović, 2005).

3. Materials and methods

The aim of this paper is to examine and detect the resources and problems of the development of rural tourism on Stara Planina. The survey was conducted in the territory of the local communities of the municipality of Pirot and the municipality of Knjazevac in the period from 15.09.2016. until 30.10.2016. years. The research was anonymous, and the survey questionnaire was used as a research tool. A total of 250 questionnaires were distributed. Upon completion of the research, the number of validly completed questionnaires relevant to the research amounted to 200 which represents 80% of respondents. The response level as well as the number of validly filled questionnaires is expected and corresponds to the results.

For the greatest wealth and resources of Stara Planina are proposed the following alternatives:

- Agricultural land;
- Enterprises;
- Preserved nature;
- Developed infrastructure;
- Cultural heritage.

For the greatest general problem on Stara Planina, the following alternatives have been proposed:

- Poor road connection;
- Unemployment of the local population;
- Old population;
- Small salaries at the local level;
- Ecological problems.

For the greatest environmental problem on Stara Planina proposed the following alternative:

- Waste water;
- Municipal waste;
- Pollution from traffic;
- Pollution from the industry.

For the gradation of the obtained answers, the five-step Likert scale was applied, and the results are shown in the tables which follow.

4. Research results

The survey involved 46% of women and 54% of men. Of the total number of respondents, 47% are residents of the municipality of Knjaževac, while 53% are residents of the municipality of Pirot. Employees in local government, 29% from the tourism and hospitality sector 23%, from other sectors (culture, transport, agriculture, etc.). 26% of respondents and 22% of the unemployed respondents.

Table 1. The greatest wealth of Stara Planina

	Completely inconsistent	Partially inconsistent	Neutral	Partly agree	Strongly agree	Average	Standard deviation
Agricultural land	8.0%	4.7%	13.3%	42.0%	32.0%	3.85	1.159
Enterprises	25.3%	16.7%	16.7%	22.7%	18.7%	2.93	1.468
Preserved nature	5.3%	5.3%	6.0%	33.3%	50.0%	4.17	1.108
Developed infrastructure	7.3%	24.0%	22.0%	23.3%	23.3%	3.31	1.268
Cultural heritage	6.0%	2.7%	10.0%	37.3%	42.0%	4.77	5.356

Source: Author

From the Table 1 it is evident that the group of questions related to the wealth of Stara Planina, highest average score (4.77) is the respondents' opinion that the greatest wealth of Stara Planina is cultural heritage, wherein 37.3% of the respondents are partly agree and 42% of the respondents is strongly agree. In the second place, according to the respondents, the nature is preserved with an average grade of 4.17. The lowest average score is 2.93 in the opinion of the respondents that the enterprises are the biggest wealth of Stara Planina, where over 40% completely disagree with this statement.

Table 2. The biggest greatest problem on Stara Planina

	Completely inconsistent	Partially inconsistent	Neutral	Partly agree	Strongly agree	Average	Standard deviation
Poor road connection	6.0%	8.0%	11.3%	29.3%	45.3%	4.00	1.196
Unemployment of the local population	0.7%	6.7%	10.7%	33.3%	48.7%	4.23	0.934
Old population	10.0%	2.7%	12.0%	30.7%	44.7%	3.97	1.256
Small salaries at the local level	1.3%	6.0%	10.7%	21.3%	60.7%	4.34	0.980
Ecological problems	6.7%	12.7%	13.3%	34.7%	32.7%	3.74	1.226

Source: Author

From table no. 2 it can be seen that in a group of issues related to general problems on Stara Planina, the highest average score of 4.34 is related to the opinion of the respondents that the biggest general problem on the Stara Planina mountain is the low salaries at the local level, where 21.3% of respondents are partially in agreement and 60.7% of respondents fully agree. This is an indicator that the majority of respondents are most concerned about personal existence, and then only ecological problems and road connections. The lowest average score of 3.74 is in the opinion of the respondents that environmental problems are the biggest general problems on Stara Planina, where over 65% are in agreement with that statement.

Table 3. Responsibility for the general problem on Stara Planina

	Completely inconsistent	Partially inconsistent	Neutral	Partly agree	Strongly agree	Average	Standard deviation
Municipality	4.0%	3.3%	13.3%	34.7%	44.7%	4.13	1.030
Country	0.7%	4.7%	8.7%	32.7%	53.3%	4.33	0.871
Entrepreneurs	8.7%	9.3%	10.7%	34.7%	36.7%	3.81	1.264
Bad laws and a lack of good plans and projects	4.0%	6.0%	16.0%	23.3%	50.7%	4.11	1.122

Source: Author

From table no. 3 it can be seen that in a group of issues related to the responsibility for general problems on Stara Planina, the highest average score is 4.33, and in the opinion of the respondents that the responsibility for the general problem on Stara Planina is borne by the, where 32.7% of respondents are partially in compliance and 53.3% of respondents fully agree that over 85%. The lowest average score is 3.81 in the opinion of the respondents that entrepreneurs are most responsible for general problems on Stara Planina, where over 70% agrees with that conclusion

Table 4. The biggest ecological problem of Stara Planina

	Completely inconsistent	Partially inconsistent	Neutral	Partly agree	Strongly agree	Average	Standard deviation
Waste water	4.7%	8.7%	18.0%	34.0%	34.7%	3.85	1.130
Municipal waste	0.7%	8.0%	16.0%	34.7%	40.7%	4.07	0.972
Pollution from traffic	16.0%	11.3%	13.3%	26.0%	33.3%	3.49	1.453
Pollution from the economy	17.3%	13.3%	13.3%	24.7%	31.3%	3.39	1.476

Resources and problems of development of rural tourism of Stara planina mountain

From table no. 4 shows that the question related to the biggest environmental problem of Stara Planina, the highest average score (4.07) is in the opinion of the respondents that the biggest environmental problem of Stara planina is municipal waste, where 34.7% of respondents are partially in compliance and 40.7% of respondents fully agree, which is over 75% in total. The lowest average score is 3.39 in the opinion of the respondents that the biggest environmental problem of Stara Planina is pollution from the economy, where over 30% is incompatible with this finding, and 13.3% is neutral, because the pollution from the economy on Stara Planina almost does not exist

Table 5. Responsible for the ecological problem

	Completely inconsistent	Partially inconsistent	Neutral	Partly agree	Strongly agree	Average	Standard deviation
Residents of municipalities	4.0%	9.3%	14.7%	29.3%	42.7%	3.97	1.145
Summerhouse	6.0%	7.3%	14.0%	34.0%	38.7%	3.92	1.165
Pollutants from the environment	3.3%	12.7%	8.7%	28.7%	46.7%	4.03	1.168
Municipality	5.3%	0.7%	8.0%	25.3%	60.7%	4.35	1.035

Source: Author

From table no. 5 shows that the question related to the responsibility for the environmental problem of Stara Planina, the highest average score (4.35) is the respondents' opinion that the greatest responsibility for the environmental problem will take the municipality of Stara Planina, where 25.3% of the respondents are partially in agreement and 60.7% of the respondents fully agree that the total is over 85%. The lowest average score is 3.92 with the respondents' opinion that the greatest responsibility for the environmental problem of Stara Planina bear weekenders, where 34% of respondents are partially in agreement, and 38.7% of respondents fully agree.

5. Conclusion

Stara planina has the potential and excellent conditions for further development of rural tourism, primarily due to the excellent geographical position, diverse landscapes, gastronomy, foliar, multinationality and rich cultural heritage. The products of forgotten crafts are also of great cultural value through which they are introduced to the heritage of the local. Creating basic conditions for general, significantly higher comfort in rural areas contributes to the development of rural tourism on Stara Planina, which, in turn, can stop the departure of young people from these parts.

In addition to all the abovementioned potentials and unused resources, Stara Planina has certain problems that are more or less present in all tourist destinations. The

opinion of the majority is that it is the biggest general problem on Stara Planina, small wages at the local level and that the state has the greatest responsibility for this problem. Regarding environmental problems, the biggest municipal waste, and in the opinion of the majority, responsibility for this problem lies with the municipality.

LITERATURE

- Butler Ričard, W. (1999). Sustainable tourism: a state-of-the-art review. *Tourism Geographies (1)*., pp. 9-10.
- Butler, R. (1999). *Rural recreation and tourism, The Geography of rural change*. Longman, Harlow, p. 219.
- Bramwell, B., Heny, I., Jackson, G., Goytia Part, A., Richards, G. & Jan van der Straaten ured. (1996). *Sustainable Tourism Management: Principles and Practice*. Tilburg University Press. Tilburg.
- Ghaderi, Z., Henderson, J. C. (2012). Sustainable rural tourism in Iran: A perspective from Hawraman Village. *Tourism Management Perspectives, 2*, str. 47-54.
- Dojčinović, Đ., V. (2005). *Kulturni turizam-menadžment i razvoj strategije*, Beograd CLIO
- Maksimović, M., Urošević, S., Mihajlović, D., (2015). The effects of the development of rural tourism on Stara Planina, *Ekonomika, (61)2.*, str. 83-92.
- Maksimović, M., Urošević, S., Mihajlović, D., (2015a). Od rudarskog područja do turističke destinacije prostora Stare planine. *Rudarski radovi.*, 1., str. 33-46.
- Miladinović, V., Paunković, J., Damnjanović, Z. (2012). Istraživanje faktora koji utiču na implementaciju održivog razvoja u centralnoj Srbiji, *7 simpozijum reciklažne tehnologije i održivi razvoj (7.SRTOR)*., str. 377-381
- Nikolić, R., Urošević, S., Fedajev, A., Piljušić, M. (2013). Natural resource management as a function of environmental conservation. *EMIT, Economics Management Information Technology*, Vol.2. No.1/2013. str.25-32.
- Petrić, L., Mandić, A. (2014). Visitor management tools for protected areas focused on sustainable tourism development: the Croatian experience. *Environmental Engineering and Management Journal, 13(6)*, 1483-1495.
- Paunković, J., Plavšić, A., Paunović, M. (2012). Strategy for sustainable development in education, *Sibiu Alma Mater University Journals – Series C. Social Sciences – 5(1)*., pp. 10-20
- Edin, A., Fehrić, F. (2011), Turizam i turistička industrija kao factor ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine, *Turizam u funkciji lokalnog razvoja, 4.*, str. 7-32.
- Ružić, P. (2012). Analiza posebnosti i percepcije ruralnog turizma Istre, *Ekonomska misao i praksa, 21(1)*, str. 217-238.
- Štetić, S. (2007). Kako istražiti kvalitet turističke destinacije, *Turizam 11/07*. str. 85-88.

RESURSI I PROBLEMI RAZVOJA RURALNOG TURIZMA STARE PLANINE

Sažetak: Ruralni turizam kao kombinacija različitih oblika turizma, upoznaje posetioce sa životom, umetnošću, kulturom i baštinom određenog kraja i izuzetno je pogodan za razvoj ruralne ekonomije. Cilj ovog rada je detektovati resurse i probleme razvoja ruralnog turizma na Staroj planini kao i ekonomski razvoj lokalne zajednice uz mogućnost održivosti ruralnih naselja i razvoja turizma. Edukacijom lokalnog stanovništva u cilju poboljšanja kvaliteta usluga je moguće ostvariti ekonomski razvoj lokalne zajednice a sve u cilju povećanja broja tuista. Samim tim se stvaraju uslovi za kvalitetnijim komforom ruralnih naselja gde lokalno stanovništvo ima ekonomske a i druge motive da nastave život na selu gde se kvalitet života danas približava onom nivou koji se u svetu smatra neophodnim.

Ključne reči: Stara planina, resursi, problemi, regionalni razvoj

APSENTIZAM I FLUKTUACIJA ZAPOSLENIH U ISTOČNOJ SRBIJI

dr Sanela Arsić, docent¹

Abstract: Činjenično stanje koje karakteriše poslovanje u organizacijama u Istočnoj Srbiji jeste visok nivo apsentizma i veoma česta fluktuacija zaposlenih. Pod apsentizmom se smatra svako izostajanje s posla bez obzira na trajanje ili razlog izostanka. Apsentizam u organizaciji se obično pojavljuje kao rezultat nezadovoljstva radnika radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. Učestali apsentizam znak je nadolazeće fluktuacije koja se odnosi na negativne tendencije i probleme u organizaciji. Cilj ovog rada je da ispita uticaj apsentizma i fluktuacije u organizacijama u Istočnoj Srbiji i da ukaže na značaj postojanja ovog problema. Za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje u organizacijama na teritoriji Istočne Srbije koje je obuhvatilo 223 ispitanika. Za testiranje dobijenih rezultata korišćen je softverski paket SPSS 18.0.

Keywords: apsentizam, fluktuacija, zaposleni, organizacija

1. Uvod

Pojava apsentizma i fluktuacije zaposlenih poslednjih godina je sve češće pojava koja se vezuje za brojne organizacije. U vreme sve veće globalizacije i mobilnosti radnika, povećanja konkurencije i sve bržeg tehnološkog razvoja mnoge organizacije suočile su se sa potrebom da sistematski upravljaju ovim pojavama kod zaposlenih. Zaposleni s druge strane, traže sve izazovnije poslove, koji su bolje plaćeni, fleksibilno radno vreme i mogućnost ostvarivanja brojnih beneficija. Zbog ovakvog činjeničnog stanja poslednjih godina u Srbiji zavladao je trend sve češćeg odlaska radne snage u zemlje EU. Zato se još više daje značaj pažljivom pristupu u proučavanju i upravljanju ovim pojavama apsentizma i fluktuacije od strane poslodavca, odnosno odeljenja koje se bavi ljudskim resursima (Payne & Huffman, 2005).

Osnovni pokerač svih organizacionih procesa su ljudi, zato je jako značajno da se njima upravlja na adekvatan način. U tom smislu, izuzetno je važno da se pažnja usmerava se na to kako se zaposleni najbolje mogu motivisati pomoću sredstava kao što su inicijativa, nagrade, vođstvo, posao koji obavljaju i organizacioni kontekst unutar koga obavljaju posao. Neophodno je razviti motivacione procese i radno okruženje koje će

¹ Tehnički fakultet u Boru, Univerzitet u Beogradu, Srbija, saarsic@tfbor.bg.ac.rs

pomoći da zaposleni pokažu rezultate u skladu sa očekivanjima (Aldatmaz et al., 2018). Zaposleni sa nejasnim ciljevima ili bez ciljeva nisu produktivni, odnosno, skloni su da rade sporo, loše izvršavaju zadatke, pokazuju nedostatak interesovanja i završavaju manje posla od zaposlenih koji su motivisani za rad i imaju jasne ciljeve koje slede. Kao posledica tog nezadovoljstva zaposlenih se javlja često izostajanje zaposlenih sa posla a potom slede i česte promene posla, tj. napuštanje organizacije koje se definiše kao fluktuacija.

To je bio glavni motiv za pokretanje istraživanja koje se bavi ispitivanjem pojave apsentizma i fluktuacije u državnim i privatnim organizacijama u Istočnoj Srbiji. Kroz analizu rezultata biće predstavljen uticaj demografskih faktora na pojam apsentizma i fluktuacije zaposlenih ali i najčeći razlozi nastanka ovih pojava.

2. Apsentizam

Apsentizam potiče od latinske reči *absens* što znači biti odsutan sa mesta kome neko stvarno pripada. Apsentizam je pojava koja se poslednjih godina učestalo javlja, postoji u većoj ili manjoj meri gotovo u svakoj organizaciji ili instituciji. Apsentizam se definiše kao izostajanje sa posla bez obzira na razlog i često predstavlja najvidljiviji pokazatelj problema koji se vezuje za nezadovoljstvo zaposlenih sa organizacijom i njenim menadžmentom. Pojam apsentizma uključuje sve oblike izostanaka, tj. odsutnosti sa posla. Kada se apsentizam posmatra u negativnom kontekstu reč je o prekomernom apsentizmu, jer je jedan deo odsutnosti s posla uvek neophodan, kako zbog bolesti tako i zbog drugih objektivnih razloga. Gledano s poslovnog i organizacionog aspekta pod apsentizmom se smatra svaki propust zaposlenog da se javi ili ostane na poslu prema rasporedu, bez obzira na svoje lične razloge (Porter and Steers, 1973).

U svakom izostanku s posla ima raznih elemenata. Ipak, neki od njih dominiraju, pa se svi izostanci s posla mogu grupisati u četiri grupe: 1) izostanci zdravih osoba zbog godišnjih odmora; 2) porodijsko odsustvo koje predstavlja specifičan vid odsustvovanja i ne uračunava se u procenat bolovanja; 3) izostanci s posla zbog privremene nesposobnosti za rad koja je nastala usled neke bolesti ili povrede; 4) sprečenost za rad usled socijalno medicinskih razloga koja se odnosi na negu člana porodice i sl.

Smatra se da je stopa apsentizma obrnuto proporcionalna konkurentnosti zaposlenih, a konkurentnost zaposlenih se dobija istraživanjem vrednosti ljudskog kapitala. Vrednost ljudskog kapitala meri se različitim pokazateljima poput: znanja i veština zaposlenih, profesionalnog staža zaposlenih, starosti, apsentizma, fluktuacije, ulaganja u obrazovanje i slično.

2.1 Uzroci apsentizma

Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema sa kojima se suočava menadžment ljudskih resursa. Apsentizam ima brojne razloge koje menadžeri treba da istraže i utvrde da bi mogli uticati na tu pojavu (Carell et al., 1995). Uglavnom postoje dva osnovna uzroka izostajanja sa posla:

- nemogućnost, tj. nesposobnost da zaposleni radi usled više sile (engl. *wis mayor*);
- nedostatak motivacije za rad.

Na apsentizam deluju širi objektivni faktori kao što su opšta ekonomska situacija, stanje na tržištu rada i slično. U vremenima velike nazaposlenosti, mogućnost gubitka posla stvara pritisak na pojedinca da redovno dolazi na posao. Isti je slučaj i situacija kada preduzeća otpuštaju veliki deo zaposlenih.

Apsentizam ne dolazi sam. Obično dolazi kao rezultat nezadovoljstva zaposlenog radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. Učestali apsentizam znak je nadolazeće fluktuacije, a fluktuacija ukazuje na negativne tendencije i probleme u organizaciji.

3. Fluktuacija

Stopa fluktuacije zaposlenih pokazuje broj zaposlenih koji iz različitih razloga napuštaju organizaciju. Napuštanje organizacije se može definisati kao prestanak članstva zaposlenog u organizaciji (Polsky, 1999) i može biti rezultat inicijative kako na strani samog zaposlenog - voljno napuštanje organizacije (npr. raskid radnog odnosa od strane zaposlenog, penzionisanje), tako i na strani poslodavca - nevoljno napuštanje organizacije (npr. davanje otkaza zaposlenom, otpuštanje zaposlenih koji su tehnološki višak i sl.). U određenim slučajevima zaposleni odlaze iz organizacije nezavisno od svoje volje i volje poslodavca, po sili zakona, kao, na primer, u slučaju trajnog gubitka radne sposobnosti. Poslednjih godina sa jačanjem konkurencije, svetskom finansijskom krizom, ekonomskom recesijom, restrukturiranjem kompanija i brzim tehnološkim promenama, mnoge organizacije suočile su se sa potrebom da sistematski upravljaju ovim aspektom zaposlenosti. S druge strane, poslednjih godina povećala se i mobilnost radno sposobnog stanovništva na tržištu rada usled traganja za izazovnijim poslovima, višom zaradom ili boljim beneficijama, što je dodatno pojačalo potrebu za ozbiljnijim pristupom upravljanju fluktuacijom zaposlenih (Holtom et al., 2011).

3.1 Efekti fluktuacije

Pokretljivost i mobilnost kadrova je tipična pojava koja karakteriše fenomen kadrova, njegovo postojanje i razvoj. Ali isto tako predstavlja jedan od činilaca ukupnog privrednog i društvenog razvoja.

Fluktuacija može imati negativne efekte i na zaposlene koji ostaju u organizaciji. Negativni efekti su posredne prirode:

- velika fluktuacija demoralise postojeće zaposlene;
- dolazi do preispitivanja vrednosti organizacije (na primer sistema nagrađivanja);
- dolazi do preispitivanja vlastitih stavova o daljem ostanku u organizaciji;
- jedna fluktuacija može generisati druge zbog narušenih odnosa u organizaciji.

Što je fluktuacija obimnija u kraćem roku i što odlazi više nezamenjivih kadrova, u tom je veće nezadovoljstvo zaposlenih koji ostaju u organizaciji. Zato je pitanje ostalih nakon burnih dešavanja osetljivo i o tome rukovodioci u organizaciji moraju voditi posebno računa. Stalno treba da se razgovara sa zaposlenima i prati njihov rad i ponašanje u kritičnom periodu, kako organizacija ne bi rizikovala vlastitu nestabilnost i krah.

Određeni stepen fluktuacije može biti koristan za organizaciju ako je funkcionalnog tipa. Pozitivni efekti fluktuacije se ogledaju kroz:

- povećanje produktivnosti rada i poslovnih performansi;
- smanjenje konflikta;
- povećanje mobilnosti, kreativnosti i inovativnosti;
- prilagodljivost organizacije.

Pozitivni efekti fluktuacije nisu tako očigledni u kratkom roku kao negativni (koji se odnose na troškove fluktuacije), pošto ih nije kvantitativno lako izraziti. Pozitivni efekti su vidljivi nakon dužeg vremena i doprinose dugoročnoj organizacionoj sposobnosti (Trevor, 2001).

4. Metodologija

Za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje u periodu od oktobra 2016. godine do maja 2017. godine pomoću anketnog upitnika koji se sastoji od 20 pitanja. U analizu je uključeno više organizacija iz Istočne Srbije, iz privatnog i javnog sektora. Cilj istraživanja je da se izvrši analiza i ukaže na saznanje o postojanju problema apsentizma i fluktuacije. Za gradaciju dobijenih odgovora korišćena je Likertova petostepena skala, gde 1 označava "potpuno se ne slažem", a 5 "potpuno se slažem". Anketni listić je sačinjen iz dva dela. Prvi deo se sastoji od 8 pitanja kojima se dolazi do demografskih podataka ispitanika, dok se drugi deo sastoji od 12 pitanja, koja su vezana za ispitivanje apsentizma i fluktuacije zaposlenih po različitim kategorijama. Anketirano je ukupno 223 ispitanika, od kojih je 97,31 % ispravno popunilo svoje anketne listiće. Za analizu dobijenih rezultata korišćen je softverski paket SPSS 18.0 (Levesque, 2007).

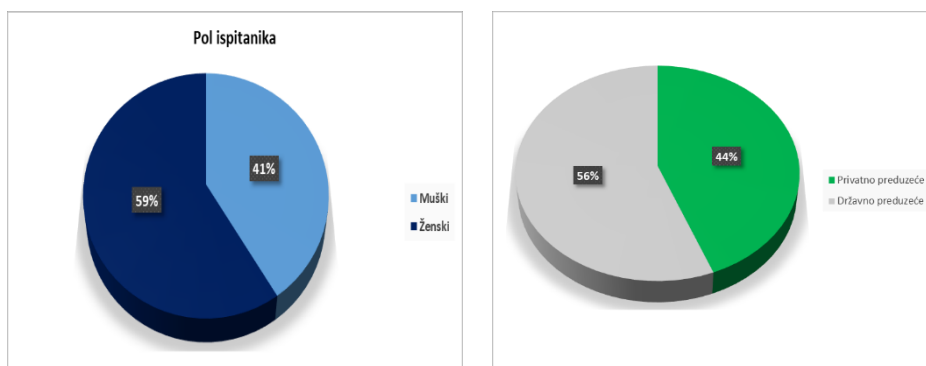
4.1 Analiza dobijenih rezultata

Uticaj demografskih faktora na ispitanici predmet istraživanja je jako značajan. Prikupljeni uzorak se sastojao od 59% ženskih ispitanika i 41% muških ispitanika (Slika 1). Ispitanici su nasumično birani. Od ukupnog broja ispitanika 56% radi u državnim institucijama a 44% u privatnim preduzećima (Slika 2). Stopa apsentizma i fluktuacije je pojava koja se pojavljuje u oba slučaja bez obzira na vrstu svojine preduzeća.

Slika 1. Pol ispitanika

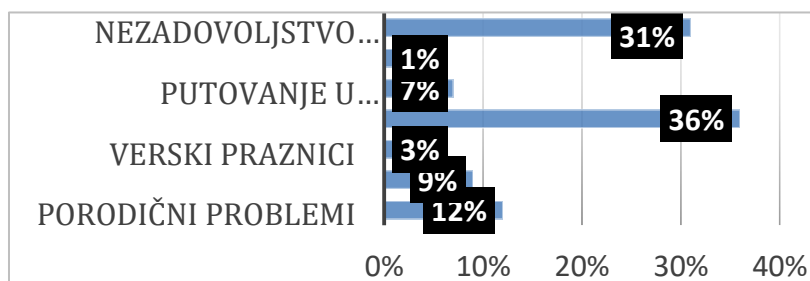
Slika 2. Vlasništvo nad kapitalom

Apsentizam i fluktuacija zaposlenih u Istočnoj Srbiji

Razlozi za odsustvovanje zaposlenih sa posla su različiti i zavise od brojnih faktora. Ono što ne karakteriše preduzeća u Srbiji za razliku od razvijenih Evroskih zemalja jeste činjenica da se troškovi koji nastaju usled prekomerne fluktuacije i apsentizma zaposlenih još uvek ne beleže. Inače je praćenje ovih troškova jako značajno za poslovanje neke organizacije, i vidljiv je pokazatelj problema. U sprovedenom istraživanju su ispitani najčešći razlozi odsustvovanja sa posla, a dobijeni rezultati predstavljeni su na Slici 3.

Slika 3. Najčešći razlozi odsustvovanja sa posla

Kao najčešći razlog odsustvovanja sa posla navedeni su zdravstveni problemi zaposlenih čak (36%). Zanimljiv je podatak da se na kao drugi najdominantniji faktor izdvojio nezadovoljstvo uslovima na poslu, gde se sa ovom tvrdnjom složilo (31%) ispitanika. Poslednjih godina veoma je čest slučaj da su zaposleni nezadovoljni radnim uslovima, radnim okruženjem i međuljudskim odnosima na poslu. Za razliku od ove dve tvrdnje koje su se izdvojile kao najdominantnije, preostale tvrdnje imaju značajno manji uticaj gde spadaju: porodični uslovi (12%), problemi sa decom (9%), putovanje u inostranstvo (7%) i najmanje su ispitanici odsustvovali zbog verskih praznika (3%) i sudskih poziva (1%).

Kada je reč o obrazovanju ispitanika (Slika 4) kao bitnom faktorom koji utiče na karijeru zaposlenog, najveći broj ispitanika ima završenu četvorogodišnju srednju školu (41%), zatim, završen fakultet (27.2%) i višu školu (16.1%).

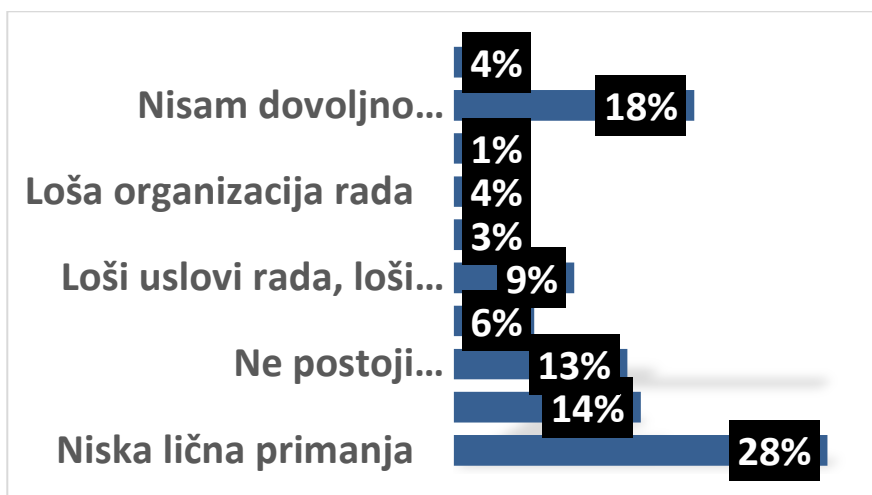
Slika 4. Obrazovanje ispitanika

Pored ispitivanja najčećih razloga za odsustvovanje sa posla u nastavku su predstavljeni rezultati koji se odnose na najčeće razloge promene posla.

Na pitanje „Da li ste poslednjih godinu dana razmišljali da se zaposlite u drugoj organizaciji?“ potvrđan odgovor je dalo 79% ispitanika. A najčeći razlozi koje su ocenjivali su se odnosili na sledeće tvrdnje koje su procentualno predstavljene na Slici 5.

Slika 5. Najčeći razlozi za promenu posla

Glavni razlog o promeni postojećeg posla jeste visina zarade kojom zaposleni nisu zadovoljni (28%). S obzirom na nisku visinu prosečne zarade zaposlenih, one veoma često nisu dovoljne da zadovolje ni osnovne egzistencijalne potrebe zaposlenih i njihovih porodica. Što kao rezultat ovakvog nezadovoljstva zaposlenih poslednjih godina je veoma česta pojava odliva radne snage u zemljama Evropske unije. U razvijenim evropskim zemljama za obavljanje istih poslova kao u Srbiji zaposleni su mnogo više plaćeni. Takođe, motivacija zaposlenih za posao koji obavljaju su jedan od razloga zbog kojeg često pribegavaju promeni posla (18%). Pored toga činjenica je da zaposleni smatraju da za posao koji obavljaju nisu ni dovoljno nagrađeni (14%) tj. da njihov rad treba da bude više

plaćen. Pored toga (13%) zaposlenih su izrazito nezadovoljni i nemogućnošću napredovanja u karijeri, kao i lošim uslovima rada i lošim odnosima sa kolegama (9%).

5. Zaključak

Na osnovu sprovedenog istraživanja između muškaraca i žena nema bitne razlike u procentualnom učešću u upitniku. Nešto veći procenat ispitanika radi u državnim preduzećima. Kao najčešći razlozi apsentizma su se izdvojili zdravstveni problem i nezadovoljstvo uslovima na poslu. Dok, kada je reč o najčešćim razlozima zbog kojih se zaposleni odlučuju da promene posao jesu niska lična primanja.

Pored navedenih činjenica, ova studija pokazala je da su zaposleni u Istočnoj Srbiji, generalno, zadovoljni uslovima koji vladaju na poslu bez obzira na brojne poteškoće sa kojima se svakodnevno suočavaju, i da su posvećeni organizacijama za koje rade. Uprkos tome, što brojni faktori doprinose pojavama kao što su neopravdano odsustvovanje sa posla i česta promena radnih mesta, ovim istraživanjem smo probudili svest kod menadžera i zaposlenih koliko je pojava apsentizma i fluktuacije važan segment poslovanja u današnje vreme.

Danas pomoću statističkih paketa obrada podataka je mnogo lakša, a rezultati dobijeni u istraživanjima mogu poslužiti menadžmentu i vlastima (ako se radi o javnim preduzećima) ili vlasnicima kapitala (ako se radi o privatnim preduzećima) da otkriju šta predstavlja usko grlo u organizaciji i na koji način bi mogli da unaprede svoje poslovanje.

Za dalja istraživanja bilo bi interesantno proširiti uzorak, ili uzeti neki drugi region u Srbiji, te uporediti dobijene rezultate sa rezultatima iz ovog rada, ne bi li videli postoji li razlika u percepciji zaposlenih. Možda je to objašnjenje za dobijene rezultate, a možda i strah od otvorenog iskazivanja nezadovoljstva, bilo jedno ili drugo, dobijene rezultate ćemo uzeti sa rezervom, a buduća istraživanja će pokazati da li su to pravi podaci i da li se odnose na celu populaciju.

REFERENCE

- Aldatmaz, S., Ouimet, P. and Van Wesep, E.D. (2018). The option to quit: The effect of employee stock options on turnover, *Journal of Financial Economics*, 127(1), 136-151.
- Carell, R.M., Elbert, N.F. and Hatfield, R.D. (1995). Human Resource Management, *Global Strategies for Managing a Diverse Work Force*, Ehglewod Clifts, NJ, Prentice Hall.
- Holtom, B.C., Mitchell, T.R., Lee, T.W. and Eberly, M.B. (2008). Turnover and Retention Research: A Glance at the Past, a Closer Review of the Present, and a Venture into the Future, *The Academy of Management Annals*, 2(1), 231-274.
- Levesque, R. (2007). SPSS Programming and Data Management: A Guide for SPSS and SAS Users, Fourth Edition, SPSS Inc., Chicago Ill.

- Payne, S.C. and Huffman, A.H. (2005). A longitudinal examination of the influence of mentoring on organizational commitment and turnover, *Academy of Management Journal*, 48, 158-168.
- Polsky, D. (1999). Changing consequences of job separation in the United States, *Industrial and Labor Relations Review*, 52, 565-580.
- Porter, L. and Steers, R. (1973). Organizational, work, and personal factors in employee turnover and absenteeism, *Psychological Bulletin*, 80, 151-176.
- Trevor, C.O. (2001). Interactions among actual ease-of-movement determinants and job satisfaction in the prediction of voluntary turnover, *Academy of Management Journal*, 44, 621-638.

ABSENTEEISM AND TURNOVER OF EMPLOYEES IN EASTERN SERBIA

***Abstract:** Factual situation that characterized business management in organizations in Eastern Serbia is a high level of absenteeism and very frequent turnover of employees. We define absenteeism as any absences from work, regardless of the duration or reason of absenteeism. Absenteeism in the organization usually occurs as a result of workers' dissatisfaction with the work organization, working conditions or interpersonal relationships. Frequent absenteeism is a sign of upcoming turnover that relates to negative tendencies and problems in the organization. The aim of this paper is to examine the influence of absenteeism and turnover in organizations in Eastern Serbia and to point out the importance of the existence of this problem. For the analysis of this paper was conducted research in organizations on the territory of Eastern Serbia, which included 223 respondents. To test the results, the software package SPSS 18.0 was used.*

***Keywords:** absenteeism, turnover, employee, organization*

CARINSKA SLUŽBA U FUNKCIJI REGIONALNOG RAZVOJA I PREKOGRANIČNE SARADNJE

Dr Đurica Nikolić¹

Abstrakt: Problem regionalnih razlika u velikoj meri izražene je u Republici Srbiji, zato je vlada kreirala politiku kojom bi se smanjile regionalne razlike i doprinelo razvoju nerazvijenih regiona. Jugoistočna Srbija je najnerazvijeniji region u Srbiji i u cilju većeg ekonomskog i privrednog razvoja potrebno je u većoj meri da aplicira sa projektima koji će omogućiti bolji privredni rast, a ujedno u okviru prekogranične saradnje potrebno je sa oblastima iz susednih zemalja kao što su Bugarska i Makedonija da razvijaju infrastrukturne i druge projekte.

Nosioci regionalnog razvoja i prekogranične saradnje trebaju biti lokalne samouprave, koje treba aktivno da se uključe u dovodjenje stranih investitora i razvoj domaćeg preduzetništva. Lokalna samouprava može ponuditi potencijalnim investitorima povoljne uslove za početak njihovog rada, ali pre toga neophodno je razviti i odgovarajuću infrastrukturu. Često se dešava da Vlada Republike Srbije i lokalna samouprava dovode strane investitore koji su uvozno-izvozno orijentisani, a koji nisu dovoljno upućeni u carinske propise, postupke i procedure, što dovodi do povreda carinskih propisa i pokretanje carinskih prekršaja protiv firmi i odgovornih lica.

U cilju dovođenja u što većoj meri stranih investitora, kao i razvijanje domaćeg preduzetništva koje je uvozno-izvozno orijentisano, neophodna je saradnja lokalne samouprave sa carinarnicom koja posluje na njenoj teritoriji. Svi domaći i strani investitori potrebno je u saradnji sa lokalnom samoupravom da organizuju sastanke sa teritorijalno nadležnom carinarnicom kako bi se obavili razgovori u kome bi se investitori upoznali sa carinskim propisima, postupcima i procedurama. Na osnovu obavljenih razgovora sa nadležnom carinarnicom investitori će izabrati carinske postupke koji njima najviše odgovaraju, prema načinu proizvodnog procesa koji obavljaju. Carinska služba može u saradnji sa lokalnom samoupravom može omogućiti stranim investitorima lakše poslovanje kroz upoznavanje investitora sa radom carinske službe, njenim potencijalima, tehničkim

¹ Carinarnica Niš, Srbija, dnikolic635@gmail.com

moogućnostima, ubrzanim carinskim procedurama, pojednostavljenim carinskim postupcima.

Lokalna samouprava i nadležna carinarnica potrebno je u okviru projekata prekogranične saradnje da daju inicijativu za otvaranje novih i proširenje postojećih graničnih prelaza, čime bi se omogućio brži protok robe, ljudi, kapitala i prevoznih sredstava.

Ključne reči: *regionalni razvoj, prekogranična saradnja, carinska služba, lokalna samouprava, carinski postupci*

1. UVOD

Danas u svetu postoje velike razlike u razvijenosti između pojedinih oblasti I regiona, zato postoji osnovna podela prema stepenu razvijenosti na razvijene I nerazvijene zemlje, na bogati sever i siromašni jug.

Razlike u razvijenosti regiona postoje ne samo kod nerazvijenih zemalja, već I kod ekonomski najrazvijenih zemalja, samo što je kod razvijenih zemalja razlika u razvijenosti između razvijenog I nerazvijenog područja znatno manja. U Evropi i samoj Evropskoj uniji postoje razlike u razvijenosti zemalja članica Evropske unije, tako da na jednoj strani su razvijene zemlje kao što su: Nemačka, Švedska, Holandija, Francuska, Belgija, Italija, a na drugoj strani su slabo ekonomski razvijene zemlje kao što su Rumunija, Bugarska, Mađarska, Hrvatska, Estonija, Letonija I druge.

Država kao pokretač mnogih aktivnosti potrebno je da "regionalnom politikom kao instrumentom podsticaja regionalnog razvoja utiče na smanjenje međuregionalnih I unutarregionalnih razlika"². U Republici Srbiji postoje regionalne razlike između razvijenog severa Republike Srbije, gde spadaju Beogra, AP Vojvodina I nerazvijenog juga I jugoistoka Srbije. Nerazvijena područja u Republici Srbiji u velikoj meri vezana su za oblasti koje se nalaze u blizini granice sa Republikom Bugarskom. Svaki region ima određene prednosti koje se mogu iskoristiti u smeru da se određeno područje ili region postepeno razvije. Pojedini regioni mogu razvijati ratarske kulture, drugi su pogodni za stočarstvo i turizam, pojedini regioni raspolažu ljudskim resursima, zato je potrebno da Republika Srbija utvrdi prioritete razvoja pojedinih regiona, kako bi se doprinelo ekonomskom i društvenom prosperitetu celokupne države.

Republika Srbija mora biti osnovni pokretač regionalnog razvoja, zato je potrebno sagledati svaki region ponaosob, jer „svaki region raspolaže raspoloživim određenim razvojnim potencijalima i kompetentnostima"³. Država mora angažovati sve svoje državne organe i stručnjake koji rade u državnim institucijama kako bi pomogli regionalnom razvoju pojedinih područja, a značajnu ulogu može imati carinska služba Republike Srbije

² Dašić, B., Jovović, D. (2012). Državna pomoć i „IPA“ programi Evropske unije u funkciji smanjenja regionalnih neravnomernosti Srbije. U: Stanković, Lj., Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, (str.95-104). SaTCIP, Niš

³ Grujić, D., Vojnović, B. (2012) Mesto i uloga države i lokalnih faktora u koncipiranju novog pristupa regionalnom razvoju. U: Stanković, Lj., Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, (str.77-84). SaTCIP, Niš

naročito kod dovođenja novih inostranih investitora i osnivanja malih i srednjih preduzeća koja će biti uvozno-izvozno orijentisana.

2. Politika regionalnog razvoja Republike Srbije

Republika Srbija spada u red nerazvijenih zemalja, što uslovljava postojanje velikih razlika u razvijenosti između regiona, zato se dešava da pojedine teritorije ostaju bez stanovništva, a postojeći prirodni i drugi resursi ostaju neiskorišćeni. U današnje vreme dešava se da veliki broj ljudi odlazi iz ruralnih, seoskih oblasti, u gradove, što uslovljava veliku koncentraciju stanovništva u gradovima kao što su Beograd, Niš, Novi Sad, a sa druge strane pojedina nerazvijena područja ostaju bez stanovništva, što uslovljava i smanjenu privrednu aktivnost u tim područjima.

Država u cilju smanjenja regionalnih razlika morala je da preduzeme mere u stvaranju politike ravnomernog regionalnog razvoja, jer „regionalne razlike u Srbiji su među najvećima u Evropi”⁴, zato je pokrenula inicijativu za donošenje niza propisa kojima je trebalo regulisati oblast regionalnog razvoja.

U Ustavu Republike Srbije navedeno je da država se stara o ravnomernom i održivom regionalnom razvoju⁵, što ukazuje da je Republika Srbija uočila postojanje problema različitog regionalnog razvoja između regiona i da je njena obaveza da se preduzme mere koje bi dovele do ravnomernog regionalnog razvoja.

Jedan od značajnih dokumenata koji je donela Republika Srbija je Zakon o regionalnom razvoju koji je izvršio podelu na regione, tako da ima pet regiona: Vovodina, Beogradski region, Šumadija i Zapadna Srbija, Južna i Istočna Srbija i Kosovo i Metohija.

Zakon o regionalnom razvoju ukazuje na način na koji se utvrđuje razvijenost regiona, kako i kako se razvrstavaju regioni i lokalne samouprave po razvijenosti. Država u cilju smanjenja regionalnih razlika može donositi nacionalni plan, strategiju razvoja regiona, programe finansiranja regionalnog razvoja određenih područja.

Značajni subjekti koji trebaju doprineti regionalnom razvoju su: Vlada, Ministarstvo za finansije i prostorno planiranje, AP Vojvodina, Beograd, lokalne samouprave, nacionalni savet i agencija za regionalni razvoj, regionalni razvojni savet i agencija⁶. Jednu od značajnih uloga u regionalnom razvoju ima Ministarstvo finansija, a carinska služba Republike Srbije se nalazi u sastavu Ministarstva finansija, to znači da svojim radom, angažovanjem, stručnošću i efikasnošću carinska služba može doprineti razvoju pojedinih regiona.

U Zakonu o regionalnom razvoju kao mere podsticaja navode se: podizanje regionalne konkurentnosti, pristup novim tehnologijama, razvoj pojedinih privrednih grana, razvoj infrastrukture, što sve podrazumeva dovođenje novih stranih investitora, osnivanje novih domaćih privrednih subjekata koji su uglavnom uvozno-izvozno

4 Mijač, D., (2012), Decentralizacija, regionalizam i regionalni razvoj u Republici Srbiji, InTer Newsletter, br. 01/12, Beograd, (1-5)

5 čl. 94 Ustava Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006

6 čl. 20 Zakona o regionalnom razvoju, Službeni glasnik Republike Srbije br. 51/2009,, 89/2015

orijentisani, a sve to ukazuje na značaj carinske službe regionalnom razvoju u pogledu omogućavanja bržeg i efikasnijeg poslovanja privrednih subjekata.

Republika Srbija pored zakonskih propisa koji su vezani za ravnomeran razvoj donela je pojedina podzakonska akta kojima utvrđuje jedinstvenu slistu razvijenosti regiona. Celokupno područje Republike Srbije deli se na dva regiona po razvijenosti i to:

- Razvijeni region (Beogradski region i Region Vojvodije)
- Nerazvijeni region (Region Šumadije i Zapadne Srbije, Region Južne i Istočne Srbije, Region Kosova i Metohije)⁷.

Prema Uredbi celokupno područje Republike Srbije, odnosno jedinice lokalne samouprave dele se prema stepenu razvijenosti na četiri grupe:

- razvijene lokalne samouprave čiji je stepen razvijenosti iznad republičkog proseka, gde ima 20 lokalnih samouprava (Beograd, Bor, Valjevo, Vrbas, Niš, Novi Sad, Stara Pazova i druge)
- drugu grupu čine lokalne samouprave koje imaju stepen razvijenosti od 80-100% republičkog proseka, gde ima 34 lokalne samouprave (Ada, Apatin, Bečej, Vranje, Pirot, Lapovo, majdanpek, Šabac, Čajetina, Kruševac, Kikinda i druge)
- treću grupu čini 47 lokalnih samouprava, čiji stepen razvijenosti je u rasponu od 60-80% republičkog proseka (Alibunar, Bogatić, Kovin, Ivanjica, Leskovac, Loznica, Negotin, Prokuplje, Paraćin, Čuprija, Šid i druge)
- četvrtu grupu čine 44 lokalne samouprave koje su izrazito nerazvijene, čiji stepen razvijenosti je ispod 60% republičkog proseka (Babušnica, Bela Palanka, Dimitrovgrad, Knjaževac, Kuršumljija, Preševo, Bosilegrad, Aleksinac, Vladičin Han, Gadzin Han, Surdulica, Trgovište i druge).

Prema Uredbi posebno su iskazana devastirana područja, odnosno lokalne samouprave koje su vrlo slabe u pogledu privrednih aktivnosti, gde spadaju Vladičin Han, Kuršumljija, Babušnica, bela Palanka, Bosilegrad, Žitorađa, Svrlijig, Surdulica, Trgovište i dr.

Ukoliko se posmatra podela lokalnih samouprava prema stepenu razvijenosti može se primetiti da najveći broj lokalnih samouprava koje se nalaze duž granice Republike Bugarske i Republike Srbije spadaju u grupu nerazvijenih i devastiranih lokalnih samouprava, kao što su negotin, Knjaževac, Bela Palanka, Bosilegrad, Vladičin Han, i Surdulica.

Vlada Republike Srbije, njeni državni organi, a među ostalima i carinska služba trebaju upravo kod ovih lokalnih samouprava pomoći svojim angažovanjem bržem ekonomskom i privrednom razvoju ovih područja.

⁷ čl. 2 Uredbe o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014.g., Službeni glasnik Republike Srbije br. 104/2014

3. Carinska služba i regionalni razvoj

Određeni regioni ukoliko žele da se ekonomski i privredno razviju moraju prevashodno izgraditi odgovarajuću infrastrukturu, a nakon toga dovesti strane investitore koji će ulagati u izgradnju proizvodnih objekata. Dovođenje stranih investitora može svojim angažovanjem dovesti država, odnosno Vlada ili lokalna samouprava, a strani investitori koji ulažu u Republiku Srbiju imaju za cilj sticnje profita i plasiranje robe koju proizvedu kako na domaće tako i na inostrano tržište.

Strani investitori mogu biti angažovani na izgradnji infrastrukturnih objekata, kao što su izgradnja autoputeva, gasovoda, železničkih pruga i sl., a dobar deo inostranih firmi zainteresovan je za gradnju proizvodnih pogona u kojim će proizvoditi proizvode koji su namenjeni inostranom tržištu.

Inostrani investitori pre dolaska u Republiku Srbiju prikupljaju informacije o važećim carinskim i poreskim propisima, propisima u vezi akcize, interesuju se sa kojim zemljama Republika Srbija ima sklopljene sporazume o slobodnoj trgovini, ali često se dešava da ne dobiju sve potrebne informacije u celosti u vezi primene carinskih postupaka i procedura, nisu informisani o potrebnoj dokumentaciji da bi se obavili određeni carinski postupci, tako da pojedine inostrane firme zbog neinformisanosti, neznanja, nedovoljnog poznavanja carinskih postupaka i procedura vršili su tokom svog poslovanje lakše i teže povrede carinskih propisa. Inostrane firme koje su vršile povrede carinskih propisa su Progresiv iz Skoplja(Makedonija), Aktor iz Grčke, Leoni iz Nemačke, Messer iz Nemačke, HYČA iz Češke, ali carinski prekršaji koji su učinjeni nisu uticali na njihovo poslovanje.

U cilju prevazilaženja problema inostrani investitori koji dolaze da ulažu u određeni region potrebno je da se upoznaju sa rukovodstvom carinarnice na čijem regionu rade, da pitaju sve šta ih interesuje u pogledu carinskih i drugih propisa, a koja su vezana za carinsku problematiku, da upoznaju rukovodstvo carinarnice sa kakvom vrstom proizvodnje će se baviti i sa kakvom vrstom uvozno-izvoznih poslova žele da se bave u okviru svoje delatnosti.

U želji da se prevaziđu problemi u primeni i sprovođenju carinskih postupaka i procedura od strane domaćih i stranih investitora, rukovodstvo nadležne carinarnice na čijoj teritoriji posluju investitori potrebno je u neposrednom razgovoru da ukaže na bitne stvari u poslovanju i primeni carinskih propisa, kao što je:

- kako mogu otvoriti javno ili privatno carinsko skladište, kako se vodi evidencija, kolika je potrebna bankarska garancija
- kako mogu koristiti pojednostavljene carinske procedure i postupke prilikom uvoza i izvoza robe, prilikom aktivnog oplemenjivanja, kako mogu dobiti pojednostavljene postupke za ovlašćenog primaoca i pošiljaoca robe
- kako mogu dobiti status ovlašćenog izvoznika
- kako se koriste postupci aktivnog oplemenjivanja, način na koji se vodi evidencija, prate normativi utroška, rešava pitake ostataka i otpada iz proizvodnje

- kako se može privremeno uvesti uz potpuno ili delimično oslobođenje od plaćanja carine
- kako se može usmeno deklarirati na granici prilikom privremenog uvoza robe
- kako poslovati u slobodnoj zoni ukoliko ona postoji na teritoriji carinarnice
- kako obezbediti uverenje o poreklu robe prilikom izvoza robe u zemlje sa kojima Republika Srbija ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini.

Interes carinske službe i carinarnice pored redovne naplate uvoznih i drugih dažbina sastoji se u tome da sa domaćim i stranim proizvodnim i drugim preduzećima koja investiraju u Republiku Srbiju omoguće brz protok robe i prevoznih sredstava, da se stvara međusobno poverenje u radu i poslovanju, što sveukupno može doprineti većem inostranom ulaganju u Republiku Srbiju, kao i veće investiciono ulaganje domaćih privrednika.

Uvidom u spoljnotrgovinsku razmenu koja je iskazana u napre iskazanoj tabeli može se uočiti da Republika Srbija imala je najmanju spoljnotrgovinska razmena u 2015.g. i 2016.g. je sa Republikom Bugarskom, a jugoistočni deo Republike Srbije u velikoj meri graniči se sa Republikom Bugarskom. U toku 2016.g. ukupno učešće izvoza iz Republike Srbije u Republiku Bugarsku iznosilo je svega 2,88% u odnosu na celokupan izvoz Republike Srbije, a učešće uvoza iz Republike Bugarske u Republiku Srbiju iznosilo je samo 1,88% u odnosu na celokupan uvoz Republike Srbije.

Tabela 1. Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije sa susednim državama u 2015 i 2016 godini u milionima dolara

	IZVOZ		UVOZ	
	2015	2016	2015	2016
BiH	1.172,10	1.239,70	428,70	449,50
Rumunija	745,60	851,50	517,30	553,40
Mađarska	356,80	506,20	866,90	887,00
Hrvatska	443,10	517,60	515,80	483,40
Makedonija	523,70	591,60	203,50	212,80
Bugarska	380,80	428,40	334,80	362,70

Izvor: Saopštenje Republičkog Zavoda za statistiku, br. 023 i 024/2017

Uvidom u spoljnotrgovinsku razmenu koja je iskazana u napre iskazanoj tabeli može se uočiti da Republika Srbija imala je najmanju spoljnotrgovinska razmena u 2015.g. i 2016.g. je sa Republikom Bugarskom, a jugoistočni deo Republike Srbije u velikoj meri graniči se sa Republikom Bugarskom. U toku 2016.g. ukupno učešće izvoza iz Republike

Carinska služba u funkciji regionalnog razvoja i prekogranične saradnje

Srbije u Republiku Bugarsku iznosilo je svega 2,88% u odnosu na celokupan izvoz Republike Srbije, a učešće uvoza iz Republike Bugarske u Republiku Srbiju iznosilo je samo 1,88% u odnosu na celokupan uvoz Republike Srbije.

Slaba spoljnotrgovinska razmena između Republike Srbije i Republike Bugarske dovodi do slabije privredne razvijenosti regiona kako sa jedne tako i sa druge strane granice. Region koji su znatno razvijeniji, kao što su AP Vojvodina i Region Beograda u velikoj meri imaju razvijenu spoljnotrgovinsku saradnju sa Hrvatskom, Mađarskom, Rumunijom, Bosnom i Hercegovinom. Razvijeni region raznim svojim aktivnostima i korišćenjem razvojnih projekata pokušavaju da u što većoj meri doprinesu razvoju regiona sa obe strane granice.

Neophodno je da se region koji se nalaze u blizini srpsko-bugarske granice što više povezuju, da carinska služba Republike Srbije aktivno se uključi kako bi pomogla privrednim subjektima da što više otvaraju proizvodne pogone koji će biti izvozno orijentisani, kako bi se doprinelo razvoju jugoistočnog regiona Republike Srbije.

4. Prekogranična saradnja

Osnovni cilj prekogranične saradnje je jačanje veza između susednih država sa željom da se:

- razvije preduzeništvo
- razvije infrastruktura, prošire saobraćajne i komunikacione veze
- zajedno koriste prirodni resursi
- povežu razvijena i nerazvijena područja.

Evropska unija preko svojih fondova finansira prekograničnu saradnju koja je u periodu „od 2007-2013. g. iznosila 5,6 milijardi evra“⁸. Prekogranična saradnja obavlja se sa zemljama članicama Evropske unije, kao i sa samim zemljama zapadnog Balkana. Kada se govori o saradnji zemalja članica Evropske unije sa potencijalnim kandidatima u finansiranju projekta regionalnog razvoja koriste se sredstva iz Evropskog fonda za regionalni razvoj (ERDF). Ukoliko se radi o projektima prekogranične saradnje između zemalja članica zapadnog Balkana, finansiranje se vrši iz IPA programa. Uredbom o korišćenju IPA sredstava propisano je kako se koriste finansijska sredstva za prekograničnu saradnju.

Osnovna želja je da se iz sredstava IPA programa razvijaju oblasti kao što su: javno zdravlje, turizam, preduzetništvo (naročito mala i srednja preduzeća), borba protiv organizovanog kriminala, obezbeđenje granica, malogranična trgovina i sl.

Prema podacima Kancelarije Vlade Srbije za evropske integracije „do 2020.g. biće dostupno više od 254 miliona evra za sprovođenje šest programa prekogranične saradnje i dva programa transnacionalne saradnje“⁹. Najviše sredstava za prekograničnu saradnju

⁸ Regionalna agencija za prostorno planiranje, Opšti podaci o prekograničnoj saradnji, www.rapp.gov.rs, pristupljeno 14.01.2018.g.

⁹ Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji, Prekogranična saradnja država regiona uz podršku EU,

dobijaju područja Mađarske-Srbije i područja Srbije-Rumunije. AP Vojvodina sredstva iz programa prekogranične saradnje koristi za:

- otvaranje nove granične luke Segedin, čime se stvaraju uslovi za otvaranje granica Srbije prema rekama i doprinosi se jačanju konkurentnosti privrede, razvoju turizma i sl.
- otvaranje tri nova granična drumska prelaza prema Rumuniji, Nakovo, Vrbica i Jaša Tomić sa osnovnim ciljem da se omogući brži protok robe, prevoznih sredstava i putnika. Svi napred navedeni granični prelazi bili su pogranični prelazi koji će izgranjom infrastrukture postati međunarodni drumski prelazi
- otvaranje kanala Baja-Bezdan
- otvaranje tri nova drumska granična prelaza između Mađarske i Srbije u cilju bolje prekogranične saradnje, kvalitetnijeg i bržeg prometa ljudi, robe, usluga i prevoznih sredstava.

Najviše sredstava iz evropskih fondova za prekograničnu saradnju „opredeljeno je za pograničnu saradnju Rumunije-Srbije 74,9 miliona evra, Mađarsku-Srbiju 65,1 milion evra, Hrvatsku-Srbiju 34,2 miliona evra, Bugarsku-Srbiju 28,9 miliona evra “10. Znatno manja sredstva opredeljena su za pograničnu saradnju Republike Srbije sa Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom.

Na osnovu napred izloženog može se uočiti da razvijeniji regioni u Republici Srbiji povlače više sredstava iz fondova Evropske unije u odnosu na nerazvijene regione, a razlog je verovatno što kod fondova apliciraju sa boljim programima.

5. Značaj carinske službe u pograničnoj saradnji

Republika Srbija graniči se sa četiri države koje su članice Evropske unije (Hrvatska, Mađarska, Rumunija, Bugarska) i sa tri države koje nisu članice Evropske unije (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija). Granica sa Bugarskom je jedna od najdužih granica koje Srbija ima sa susednim državama i iznosi 360 km, jedino je granica između Rumunije i Srbije duža.

Celom državnom granicom između Republike Srbije i Bugarske postoji pet drumskih graničnih prelaza: Mokranje, Vrška Čuka, Gradina, Ribarci i Strezimirovci i jedan železnički granični prelaz, a to je železnička stanica Dimitrovgrad.

Između Srbije i Bugarske ima vrlo malo graničnih prelaza, tako da jedan od osnovnih zadataka lokalne samouprave i nadležnih carinarnica koje rade na području prema Bugarskoje je da zajedno daju predloge i pokrenu inicijative za otvaranje novih graničnih prelaza. Neophodno je da sa leve i desne strane od međunarodnog graničnog prelaza Gradina otvore se dva nova drumska granična prelaza, koji bi doprineli rasterećenju

<https://europa.rs>, pristupljeno 14.01.2018.g.

10 Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji, Prekogranična saradnja država regiona uz podršku EU, http://www.evropa.gov.rs/Evropa/PublicSite/CBC/NP_Default.aspx, pristupljeno 14.01.2018.g.

drumskog saobraćaja na graničnom prelazu Gradina, a ujedno predstavljali bi alternativu za brži prelazak državne granice.

Carinarnica Niš u dogovoru sa Opštinom Knjaževac treba da pokrene inicijativu za otvaranje graničnog prelaza Kadibogaz koji bi doprineo razvoju regiona Knjaževca i Belogradčika (Bugarska), kao u pogledu privrednog razvoja, tako i u pogledu razvoja turizma.

Carinarnica Niš u dogovor sa privrednicima i lokalnom samoupravom iz Bosilegrada omogućila je da se uvožno-izvozno carinjenje robe vrši na samom graničnom prelazu. Uprava carina na predlog Carinarnice Niš odobrila je i sistematizovala nova radna mesta kako bi se vršilo carinjenje robe na samom graničnom prelazu Ribarci. Privrednici iz Bosilegrada koji su uvozili robu iz Bugarske ili izvozili robu u Bugarsku morali su ranije da carine robu u Leskovcu ili Vranju, koji su udaljeni oko sto kilometra od Bosilegrada, a sada uvožno-izvozno carinjenje obavljaju na graničnom prelazu Ribarci koje je udaljeno od Bosilegrada 8 km.

Carinska služba u saradnji sa drugim bezbedonosnim službama može doprineti borbi protiv organizovanog kriminala, sprečavanju nelegalnog uvoza i izvoza robe, poboljšanju bezbednosti na graničnim prelazima, što sve doprinosi sigurnosti da investitori ulažu u Republiku Srbiju.

Prekogranična saradnja podrazumeva saradnju lokalne samouprave sa carinskom službom koja se nalazi na njenoj teritoriji, sa osnovnim ciljem da se inostrani investitori i domaći preduzetnici koji ulažu na teritoriji lokalne samouprave, a uvožno-izvozno su orijentisani upoznaju sa carinskim postupcima i procedurama, kako bi uspešno obavljali svoje privredne aktivnosti i doprineli daljem razvoju preduzetništva.

Carinska služba može doprineti razvoju turizma u okviru prekogranične saradnje, tako što zajedno sa carinskom službom susedne zemlje utiče na uspostavljanje zajedničkih graničnih prelaza na kojima bi zajedno radile sve granične službe u okviru integrisanog upravljanja granicom, što bi doprinelo kvalitetnijem prolsku putnika i prevoznih sredstava.

6. Zaključak

Lokalna samouprava najviše je odgovorna za sprovođenje politike regionalnog razvoja svoga regiona. U nerazvijenim regionima lokalna samouprava mora biti aktivnija u razradi projekata koji su bitni za razvoj regiona, a ujedno potrebno je da preduzmu niz stimulatvinih mera kako bi privukli strane i domaće investitore.

Jedan od važnih faktora razvoja određenog regiona predstavlja saradnja i koordinacija lokalne samouprave i carinske službe koja se nalazi na teritoriji lokalne samouprave. Nadležna carinarnica može svojim znanjem, iskustvom i stručnošću da pomogne stranim investitorima i domaćim preduzetnicima koji su uvožno-izvozno orijentisani u njihovom poslovanju. Rukovodstvo carinarnice u razgovoru sa investitorima, upozna je ih sa postojećim važećim carinskim postupcima i procedurama, ukazuje na prednosti i nedostatke pojedinih carinskih postupaka, a na investitorima je da odluče u skladu sa svojim poslovanjem i stručnom radnom snagom kakve će carinske postupke primeniti. Osnovna želja carinskih organa je da investitori obavljaju poslove u skladu sa

carinskim propisima, a želja investitora je da se carinski postupci i procedure obavljaju brzo i efikasno.

Lokalne samouprave koje se nalaze u blizini državne granice potrebno je da maksimalno iskoriste blizinu granice, zato je neophodna saradnja lokalne samouprave sa lokalnom samoupravom susedne države, kao i saradnja lokalne samouprave sa teritorijalno nadležnom carinarnicom. Koordiniranim aktivnostima lokalne samouprave i nadležne carinarnice može se predlagati otvaranje novih graničnih prelaza koji bi predstavljali alternativu postojećim graničnim prelazima, proširenje postojećih graničnih prelaza, što bi sve omogućilo kvalitetniji prelaz državne granice, doprinelo bi razvoju malograničnog prometa.

Carinska služba svojim delovanjem i saradnjom sa investitorima i lokalnom samoupravom može u velikoj meri da doprinese razvoju pojedinih nerazvijenih regiona i može da doprinese boljoj prekograničnoj saradnji naročito u pogledu bržeg i lakšeg protoka robe, putnika i prevoznih sredstava, a da se pri tome ne ugrozi bezbednost i sigurnost određenog regiona ili zemlje.

LITERATURA

Dašić, B., Jovović, D. (2012). Državna pomoć i „IPA” programi Evropske unije u funkciji smanjenja regionalnih neravnomernosti Srbije. U: Stanković, Lj., Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, (str.95-104). SaTCIP, Niš

Grujić, D., Vojnović, B. (2012) Mesto i uloga države i lokalnih faktora u koncipiranju novog pristupa regionalnom razvoju. U: Stanković, Lj., Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, (str.77-84). SaTCIP, Niš

Mijač, D., (2012), Decentralizacija, regionalizam i regionalni razvoj u Republici Srbiji, InTer Newsletter, br. 01/12, Beograd, (1-5)

Uredbe o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014.g., Službeni glasnik Republike Srbije br. 104/2014 Ustava Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006

Zakona o regionalnom razvoju, Službeni glasnik Republike Srbije br. 51/2009, 89/2015

http://www.evropa.gov.rs/Evropa/PublicSite/CBC/NP_Default.aspx <https://europa.rs>

www.rapp.gov.rs

CUSTOMS SERVICE IN THE FUNCTION OF REGIONAL DEVELOPMENT AND CROSS-BORDER COOPERATION

Abstract: *The problem of regional disparities largely expressed in the Republic of Serbia, so the government created a policy to reduce regional disparities and contribute to the development of underdeveloped*

regions. Southeast Serbia is the least developed region in Serbia and to greater

economic and business development need to do more to apply with projects that will improve economic growth, but also in the context of cross-border cooperation is necessary to the areas from neighboring countries such as Bulgaria and Macedonia to develop infrastructure and other projects.

Holders of regional development and cross-border cooperation should be the local government, which should be actively involved in bringing foreign investors and the development of domestic entrepreneurship. Local governments can offer to potential investors favorable conditions for the start of their work, but before that it is necessary to develop the appropriate infrastructure. It often happens that the Government of the Republic of Serbia and local governments lead foreign investors who import-export oriented and which are not sufficiently familiar with customs regulations and procedures Procedure Code, which leads to violations of customs regulations and the launch of customs offenses against the companies and persons responsible.

In order to bring as much as possible foreign investors, as well as developing domestic entrepreneurship which is an import-export oriented, requires the cooperation of local government isa customs office operating on its territory. All domestic and foreign investors need in cooperation with local authorities to organize meetings with territorially competent customs office in order to conduct interviews in which investors would be familiar with customs regulations, practices and procedures. Based on the interviews with the competent customs investors will choose the customs procedures that best suits them, according to the way the production process they do.

Customs may, in cooperation with the local government may allow foreign investors easier business through introducing investors to the work of the customs service, its resources, technical capabilities, accelerating customs procedures, simplified customs procedures.

Local government and the competent customs office is necessary in the context of cross-border cooperation to provide the initiative for the creation of new and expansion of existing border crossings, which would enable faster flow of goods, people, capital and means of transport.

Key words: *regional development, cross-border cooperation, custom service, local government.*

DOMAĆE, A SVETSKO – BRENDOVI KAO RAZVOJNA ŠANSI POGRANIČNIH OPŠTINA

Asistent, Radica Nedeljković¹

REZIME: Srbija je država sa najvećom razlikom u regionalnom razvoju u Evropi. U tom smislu, pogranične opštine predstavljaju jedno od gorućih problema srpske države, koje prati proces postepenog pustošenja; migriranje mlađeg stanovništva u većim, razvijenijim gradovima; slabljenja porodičnih gazdinstva; nepogodan i usamljenički položaj starijih ljudi. Uprkos tim negativnim trendovima koje prati pogranične opštine Srbije, smatramo da ipak ima nade za njihov opstanak i razvoj, a on upravo leži u brendovima (domaće, a svetsko), srpskim, domaćim brendovima, u koje treba ulagati i još bolje promovisati i razvijati. U radu upravo želimo naglasiti na značaj srpskih brendova, koji po našem mišljenju predstavljaju razvojnu šansu pograničnih opština. Jer, kako zaključuje mudri Rajko Petrov Nogo – NIJE SVE PROPALO KAD PROPALO SVE JE.

Ključne reči: Brendovi, pogranične opštine, domaće.

1. Uvodna razmatranja

„Sva državna uređenja, ..., imaju svoj sopstveni govor, kao da je svako od njih živo biće: jedan je govor demokratije, drugi oligarhije, a drukčiji opet monarhije... A ono državno uređenje, dakle, koje govori svojim sopstvenim jezikom, i shodno tome jeziku upravlja svoje praktično delovanje, uvek je beričetno i stabilno, ali propada ako pokušava da imitira neko drugo uređenje”.

Platon, Peto pismo

Pet vekova pre nove ere, mudri Platon, u zemlji na Balkanu, odakle je potekla evropska duhovnost, daje gorepomenutu mudru pouku koja važi za sva vremena i koja je odbrana za moto ovog rada. Međutim, posebno treba da obratimo pažnju na ovaj deo i o kome treba da dobro razmislimo, a to je da - ono državno uređenje, dakle, koje govori svojim sopstvenim jezikom, i shodno tome jeziku upravlja svoje praktično delovanje, uvek je beričetno i stabilno, ali propada ako pokušava da imitira neko drugo uređenje.

¹ Filozofski fakultet, Srbija; radicanedeljkovic91@gmail.com

Dakle, treba se zapitati šta je i kako da shvatimo društveni razvoj? Reč koja se danas možda najviše izgovara, o kojoj postoje brojne teorije jeste razvoj. Sve više je novih ideja o razvoju, a istovremeno, bez obzira na sve, planove o razvoju, na sve „dekade razvoja” koje su donošene, kada se oslobodimo „slepila” teorije i bacimo se u realnost prakse, vidimo da se razvojni jaz, globalno, ali i nacionalno, pa ako hoćemo i lokalno posmatrano, povećava. Tako recimo, dekade razvoja, donošene u 20. veku, u 21. veku zamenili su tzv. Milenijumski razvojni ciljevi – MRC (Millenium Development Goals – MDGs). Zacrtno je da se do 2015. godine ostvare sledeći ciljevi: „1. iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi, 2. postizanje opšteg osnovnog obrazovanja, 3. promocija rodne ravnopravnosti i jačanje uloge žena, 4. smanjenje smrtnosti odojčadi, 5. poboljšanje zdravlja majki (rodilja) 6. borba protiv hiv/aids, malarije i drugih bolesti, 7. osiguranje ekološke održivosti, 8. razvoj globalnog partnerstva za mir i razvoj” (Babović, 2011, p. 35).

Međutim, gde sada stojimo s ostvarenjem svakog od tih ciljeva? Da li su ostvareni ovi ciljevi? Praksa, a praksa je najbolji kriterijum istine, nam govori da smo daleko (osim donekle o rodnoj ravnopravnosti – što baš i nije za pohvalu) od tih ciljeva i da čak su se suprotnosti još više nagomilale. Mnoga pitanja ostaju nerešena ili se čak zaoštravaju (nezaposlenost je najprisutniji problem). Primena šok terapije u zemljama u tranziciji većinu njih je pretvorilo od zemalja drugog sveta u (zavisne) zemlje trećeg sveta. Globalna ekonomska kriza generisana u najrazvijenijim privredama prelila se i na manje razvijene zemlje... Sve to aktuelizuje potrebu preispitivanja „starih” ideja i politika, odnosno nameće nužnost detaljnijeg razmatranja evolucije ideja i prakse razvoja u novom, postmodernom kontekstu. Posebno je važno napraviti distinkciju između privrednog i društvenog razvoja, i ove pojmove ne izjednačavati. Privredni razvoj, u najopštijem smislu, definiše se kao povećanje složenosti privrede. Društveni razvoj se određuje kao porast kompleksnosti društva. Povećana složenost nastaje u procesima istovremene diferencijacije i integracije privrede i društva. Povećanje socijalne i ekonomske kompleksnosti ponekad se definiše kao društveno-ekonomski razvoj. Majer i Boldvin (2014) na pitanje šta je to privredni razvoj – ovi autori odgovaraju da nema nijedne definicije koja bi u potpunosti zadovoljila. Koncizan odgovor bi glasio: privredni razvoj je proces u kome realni nacionalni dohodak privrede raste u dovoljno dugom razdoblju (25 godina, preciziraju Majer i Boldvin). Dakle, ako stopa razvoja bude veća od stope rasta stanovništva, tada će porasti i realni per capita dohodak.

Međutim, svakako je važnije objašnjenje koje nam daje Dadli Siers, koji je definisao razvoj kao nešto što ne uključuje samo privredni rast nego i takve uslove života koji znače odgovarajuću ishranu i posao za stanovnike neke zemlje, kao i znatno smanjenje nejednakosti u dohocima tih stanovnika. Po njemu: „Kada se govori o razvoju neke zemlje, treba postaviti tri pitanja: Šta se događa sa siromaštvom? Šta se događa s nezaposlenošću? Šta se događa s nejednakošću? Ako je u sva tri slučaja zabeležen pad u odnosu na raniji visok nivo, onda nema sumnje da je to bilo razdoblje razvoja za tu zemlju” (Prema: Očić, 2014, p. 105). Međutim, par godina kasnije isti pisac, preispitujući upravo navedenu koncepciju razvoja, ocenio je da je izostavio jedan suštinski element: oslanjanje na sopstvene snage.

Nama se čini da je ovo najprihvatljivije određenje društvenog razvoja. Do kraja šezdesetih godina minulog stoleća postalo je jasno da ni razvoj shvaćen kao privredni rast

niti razvoj tumačen kao modernizacija, odnosno razvojne politike i strategije zasnovane na tim konceptima nisu dale očekivane rezultate. Naime, izostao je njihov uticaj na uslove života većine stanovnika nerazvijenih zemalja. Relativan položaj masa pogoršao se u odnosu na elitu. Široko rasprostranjeno siromaštvo i beda postali su vidljivi i opipljivi i zahtevali su akciju zasnovanu na drugačijem viđenju razvoja. Razvoj je počeo da se sagledava ne više samo kao rast dohotka po stanovniku, nego kao distributivna pravda, tj. kao proces smanjenja masovnog siromaštva, povećanja zaposlenosti, redukovanja nejednakosti u raspodeli, odnosno kao zadovoljavanje osnovnih potreba. Autentična strategija razvoja vodi računa i o univerzalnim i o specifičnim obeležjima razvojne situacije zemlje. Ona ne zanemaruje razvojna iskustva drugih, ali naročito ima u vidu stepen i strukturu privredne razvijenosti, kao i posebnosti sociokulturne i političke dimenzije razvoja zemlje. Hana Arent, svojim sjajnim uvidom i upozorenjem, govoreći o razvoju upozorava na odnos akumulacije kapitala i moći i kaže: „Hobs je insistirao na tome da ljude pokreće moć ... što proizilazi iz teorijski nesporne propozicije da beskrajna akumulacija svojine (imovine) mora da bude zasnovana na beskonačnoj akumulaciji moći. Beskrajnom procesu akumulacije kapitala potrebna je politička struktura 'neograniče- ne' moći, koja može da zaštiti rastuću imovinu tako što će i ta moć stalno rasti i biti sve moćnija i moćnija” (Arent, 1991, p. 53). Upravo se ovaj „usud” simbioza kapitala i moći najviše dešava danas na svim nivoima od globalnog do lokalnog. On se može pratiti u različitim vidovima, a najizraženiji je u regionalnim razlikama. U samom nastavku rada o tome nećemo ukazivati, jer su o tome govorili i pisali drugi, već ćemo predložiti način kako smanjiti te regionalne razlike, a po našem mišljenju jedan od načina je i putem razvoja i promocije brendova.

2. Bred – pojam i značaj

Većina autora se ne slaže po pitanju samog početka nastanka brenda. Neki misle da brend datira iz perioda praistorije i crteža u pećinama. Još tada ljudi su pokušavali da na određeni način obeleže prostor u kome žive kao i alatke, oružje i posuđe koje su koristili u svakodnevnom životu. Drugi misle da brend datira iz perioda Egipta i hijeroglifa. Na protumačenim hijeroglifima koji se nalaze na zidovima grobnica i datiraju iz 2000. godine pre nove ere vidi se kako Egipćani žigošu stoku. Na ovaj način oni su obeležavali kome stoka pripada. Postoje i mišljenja da je istorija brenda otpočela onoga trenutka kada je proizvođač iz Sirije još 200 godina p.n.e. stavio svoj znak na novoprodukovane sandale, ne bi li se razlikovao od ostalih proizvođača i time rekao Ovo je moje...”. Sama reč „brand” ili „brandr” potiče iz rečnika drevnih plemena sa severa i znači „žigosati”. Zbog toga i postoji navedeno mišljenje da istorija brenda počinje u Egiptu.

Brend se definiše na različite načine. Koristeći literaturu i internet možemo pronaći veliki broj definicija. Najčešće citirana definicija pripada Dejvidu A. Aakeru koju je prihvatila i američka marketing asocijacija, a ona glasi „brend je ime, pojam, dizajn, simbol ili neka druga karakteristika koja identifikuje dobro ili uslugu jednog prodavca i razlikuje ga od drugih prodavaca”. Tokom poslednjih 10-20 godina brend se koristi ne samo da pripisuju određene osobine kvaliteta proizvodu, već predstavlja oružje kojim se bude emocije kod kupaca. Ovo je poslednja faza istorijske tranzicije brenda, korak u kom umesto prodavca koji govori “Ovo je bolje...”, kupac sam govori “Ovo sam ja...”

Postoje različite vrste brendova i moguće ih je razvrstati na različite načine. Tako možemo govoriti o:

- Inovativnim brendovima, primer Adiads
- Brend, pionir u svom sektoru, kao što je Soni
- brend sinonim za kategoriju proizvoda, reč je o kućnim marakama kao je Hoover
- brend koji istražuje, tipičan primer je Xerox
- brend sa integritetom, za ovakav tip brenda najčešće se govori o American Express
- brend koji insistira na individualnosti svojih kupaca, kao što to čini recimo L'Oreal
- brend koji uliva sigurnost, Durex je jedan od prepoznatljivih takvih brendova
- Brend prestižna marka kada se kupuje automobile Mercedes onda je tu prvenstveno reč o prestižu
- instant brend prvenstveno se tu misli na Nescafé i slične proizvode
- sveobuhvatan brend, recimo takav je automobil Toyota.

Naravno moguće su i drugim brendovima, recimo kako nastaju pa govorimo o brendovima iz price, brendovima iz mašte, brendovi sa integritetom, brend koji istražuje, brend koji uliva sigurnost, brend prestižna marka, instant brend, zabavni brend, brend iz priče, brend iz mašte.... Međutim uslovno mogli bi ih podeliti na oni koji su pravi, vredni i kvalitetni brendovi i veštački, nekvalitetni i manipulativni brendovi. Za nekvalitetne brendove možemo uzeti primere Ikeje, Koka kole ili Pepsija. Dakle, ovde je akcenat usmeren na kvantitet, maksimalni profit, a ne na kvalitet. Filozofija Ikeje zasniva se na maksimi: jeftina roba za jeftinu radnu snagu. Tako je nastala i takva je i do današnjeg dana i ona ima prodor i uspeh samo u kolonijama i kod siromašnog stanovništva koje se ne drže mudre izreke: nisam dovoljno bogat da kupujem jeftinu robu, odnosno što bi Piročanci rekli: skrčav dvaput plaća. Pepsi i Koka kola „šećerna vodica” agresivnom kampanjom velikim maketiškim ulaganjima i igranjem osećanjima ljudi (pij Koka Kolu i bićeš srećan) uspevaju da jedan nekvalitetan proizvod i po mnogima štetan jer pored ostalog izaziva i zavisnost, nametnu i prodaju širom sveta.

Filip Kotler u svojoj knjizi Upravljanje marketingom (1997) navodi Aakerovu definiciju ali i konstatuje da je brend izuzetno kompleksan simbol i da može imati i do šest dimenzija značenja. On ih objašnjava na primeru Mercedesovih automobila i ukazuje na kompleksan odnos koji postoji između potrošača i brendova.

1. „SVOJSTVA - Stvara predrasude o određenim svojstvima. Podrazumeva skupoću, dobru izradu, kvalitetan motor, trajnost, visoki ugled, visoku prodajnu vrednost, brzinu, itd.

2. KORISTI - Marka nije samo kombinacija svojstava. Potrošači ne kupuju svojstva nego koristi. Svojstvo »trajan« može se prevesti u funkcionalnu korist-Ja neću morati kupovati auto svakih nekoliko godina. Svojstvo »skup« može se prevesti u emocionalnu korist-automobil mi pomaže da se osećam važan i vredan divljenja. Svojstvo »dobro izrađen« može se prevesti u funkcionalnu i emotivnu korist-Siguran sam u slučaju nesreće.

3. VREDNOST - Marka takođe govori o vrednosti proizvođača. Tako Mercedes predstavlja visoku izvedbu, sigurnost, prestiž, itd. Marketer mora otkriti koja ciljna grupa kupaca automobila traži takve vrednosti.

4. KULTURA - Brend može predstavljati i određenu kulturu. Mercedes predstavlja nemačku kulturu- organizovan, efikasan, visokokvalitetan.

5. LIČNOST - Marka može projicirati određenu osobu. Ako je marka osoba, životinja ili stvar, što nam može pasti na pamet? Mercedes može značiti šefa (osobu), lava vladara (životinju) ili veliki dvorac (stvar). Ponekad može preuzeti osobnost aktualne poznate osobe ili glasnogovornika.

6. KORISNIK - Brend na neki način određuje potrošača koji kupuje ili koristi proizvod. Za volanom Mercedesa očekujemo da vidimo pedesetogodišnjeg direktora" (Kotler, 1997, p. 132).

David F. Alessandro (2001) u prvi plan definisanja brenda stavlja sve asocijacije koje potrošači imaju o određenoj kompaniji. Brand predstavlja sve ono na šta pomisli potrošač kada čuje ime neke kompanije. Sve predstavlja način rada, kontrolu kvaliteta, odnos prema okruženju, usluge potrošačima i svaku vest koja se prenosi internetom. Posebnu ulogu, u razvijanju brend trendova i njihovu misiju koju imaju, danas ima internet. Značaj postojanja brenda na internetu nije samo u postavljanju internet stranice, različitih reklama i mogućnosti prodaje. Ključni značaj brenda na internetu je u komunikaciji sa potrošačima jedan na jedan. Ovakvom komunikacijom ostvaruje se zadovoljenje individualnih potreba potrošača i dugoročan odnos poverenja. Na ovaj način Internet preuzima glavnu ulogu u globalnom pozicioniranju brenda. Na internetu se mogu pojaviti informacije o brendu koje mogu izazvati loše reakcije potrošača pa je potrebno stvoriti sistem kontrole kojim se skenira većina informacija značajnih za određeni brend.

Da bi misija brenda bila uspešna neophodna je vizija i strategijsko upravljanje onih koji brendove kreiraju. Strategijsko upravljanje brendom je sistemski pristup koji omogućava brendu da se pozicionira u svesti potrošača u odnosu na konkurenciju. Vizija se prvenstveno odnosi na promenu sadašnjeg stanja koje treba da odgovara skici željene budućnosti. Jasno definisana vizija brenda mnogo pomaže da se stvori pouzdanija osnova za donošenje racionalnijih strategijskih odluka. Vizija brenda se prvenstveno ogleda u njegovoj misiji. Misija brenda predstavlja svrhu njegovog postojanja, što je zadovoljenje racionalnih, emotivnih i kulturnih (društvenih) potreba potrošača. Misija daje identitet brendu, to je sredstvo komunikacije između brenda i potrošača i označava smer ka onome što je primarni zadatak brenda.

Dakle, kada je reč o brendovima možemo zaključiti da brendovi predstavljaju značajan instrument u ostvarivanju konkurentne pozicije na tržištu. On je prizma kroz koju potrošači posmatraju sve o kompaniji, proizvodima i uslugama i formiraju sopstveno

mišljenje. Upravljanje brendom je proces koji treba da osigura pozitivne asocijacije, verovanja i očekivanja potrošača u njihovoj komunikaciji sa brendom.

2.1 Naša iskustva- dobri primeri

Naravno da postoje, i u svetu i kod nas, brendovi koji se svojim kvalitetom probijaju na tržištu i tu ostaju godinama, pa i vekovima. Švajcarska je dobar primer zemlje u kojoj se pažljivo stvaraju, promovišu i čuvaju brendovi i kako se na dobrim brendovima bazira razvoj nacije i ona jeste zemlja sa jednim od najvećih standarda u svetu.

I naša zemlja, je bogom dana za brendove. Bilo ih je i danas ih ima, ali nažalost, nema ko da ih na svetskom nivou promoviše i na njima zasnuje razvoj zemlje. U istinitost ove konstatacije možemo se uveriti ako analiziramo brendove po kojima je i ovaj kraj poznat. Nema ko nije čuo za pirotski kačkavalj, pirotsko jagnje, pirotski ćilim, pirotsku peglanu... ali na žalost Pirota ima malo vajde danas od toga.

Možda je najbolji primer Prvog Maja. Po mnogima prve prave komunističke fabrike, jer su i sa zapada dolazili stručnjaci da na delu vide komunizam na delu. Generacija ljudi na čelu sa vizionarom (samo sa srednjom školom) Draganom Nikolićem, donevši od kuće mašine, mukotrpnim radom i znanjem stvorila je brend odeće (simbol kvaliteta) poznat ne samo u celoj Jugoslaviji već i u svetu. Nažalost, dođoše „stručnjaci“, „menadžeri“ (bez duše) i za nekoliko godina uništiše ono što je generacija stvarala. Upravo nam ovo svedoči o dobrim primerima kako se stvaraju, a kako uništavaju brendovi.

3. Ka zaključku

Koliko je značajno stvoriti uspešan brend posebno je primetno posmatrajući ekonomsku situaciju u kojoj se nalazi Srbija. Uprkos dobrim i kvalitetnim prehrambenim proizvodima i neverovatnog potencijala za dalji razvoj, Srbija ima veliki deficit izvoza u odnosu na uvoz. Ono što se izvozi ili predstavlja namirnice u sirovom obliku (voće, povrće, meso...) ili poluproizvode (organik, sirovine...). Ovaj izuzetno loš trend ekonomisti objašnjavaju nedostatkom tražnje za našim proizvodima i nekonkurentnošću zbog visokih cena. Prava istina je da je u pitanju tržišna orijentacija naših kompanija na proizvod a ne na potrošače i nepostojanje velikih brendova koji će svedočiti o visokom kvalitetu i ukusu, brendova koji će srušiti granice, brendova zbog kojih će potrošači biti spremni da plate višu cenu. Iz ovog primera vidi se koliko je važno uložiti u izgradnju uspešnog brenda. Uspešan brend je onaj koji kupci vrednuju kao superiorniji u odnosu na druge prisutne na tržištu.

Potpuno smo uvereni da su brendovi, naravno, tu je uloga države presudna (države koja je nacionalno orijentisana i koja više razvija i ulaže u domaće, a ne u strano) velika razvojna šansa Srbije, a posebno manjih lokalnih, posebno pograničnih opština. Uzmimo, na primer, pirotsku peglanu kobasicu o kojoj se tako puno govori i koja je postala prepoznatljiv brend po kome se i Pirota prepoznaje. Za ozbiljnu proizvodnju peglane kobasice nedostaje sirovina. Umesto što država Srbija daje ogromne subvencije stanim kompanijama (od izgradnje infrastrukture do oko 10 000 evra po radnom mestu) u kojima radnice najčešće (osim nekih izuzetaka gde je recimo i Mišelin, bivši Tigar iz Pirota) rade za

niske plate, trebalo bi upravo da se akcenat baci na afirmaciju i razvoj naših brendova poput ovog. Kada bi država stala iza ovog brenda, podržala ga u svetskoj promociji, posebno na ruskom tržištu sa kojim imamo sporazum o slobodnoj trgovini, to bi onda bio zamajac razvoja čitavog regiona. Sa otvaranjem negoliko pogona za proizvodnju peglane kobasice, i to ne u gradu nego u okolnim selima na staroj planini, čitav kraj bi ponovo oživeo. Nekada je na Staroj planini bilo i preko sto hiljada ovaca, sada nemamo ni desetak hiljada. Dakle, opet bi se pojavile farme ovaca ljudi bi živeli od svog rada, „bili bi domaćini na svojim gazdinstvima a ne sluge u stranim kompanijama” (Anđelković, 2016, p. 45). To bi bila šansa i za uvećanu proizvodnju pirotskog kačkavalja, kao i pirotskog ćilima, kao i drugih proizvoda koji su vezani za stočarstvo. Dakle, pred nama je izbor koji moramo da učinimo, izbor između dva puta: put u kolonijalno ropstvo i ili put ka razvijenoj doimaćoj ekonomici koja će se prvenstveno zasnivati na našim prepoznatljivim brendovima. Piroto je jedan od retkih gradova koji ima svetski poznate, ali nedovoljno iskorišćene, čak bi rekli zapuštene brendove.

LITERATURA

- Arent, H. (1991). Ljudi u mračnim vremenima, Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Anđelković, P. (2016). *Ka domaćinskoj ekonomici*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Babović, M. (2013). *Socijalno isključivanje: koncepti, stanje, politike*. Beograd: SeCons – grupa za razvojnu inicijativu, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Kotler P. (1997). *Upravljanje marketingom – analiza, planiranje, primjena i kontrola*, Zagreb: MATE.
- Očić, Č. (2014). Moguće strategije razvoja Srbije, U: Očić, Č., Ekonomski zbornik knjiga XIII, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti odeljenje društvenih nauka.

DOMESTIC, AND WORLDWIDE - BRANDS AS A DEVELOPING CHANGE OF MUNICIPAL MUNICIPALITIES

SUMMARY: *Serbia is the country with the biggest difference in regional development in Europe. In this sense, border municipalities are one of the burning problems of the Serbian state, which follows the process of gradual devastation; migrating the younger population into larger, more developed cities; weakening family farms; the unfortunate and lonely position of the elderly. Despite these negative trends that accompany the border municipalities of Serbia, we believe that there is hope, however, for their survival and development, and it is precisely in the brands (domestic and global), Serbian, domestic brands, which should be invested and even better promoted and developed. In this paper, we want to emphasize the importance of Serbian brands, which in our opinion represent the*

developmental chance of border municipalities. As the wise concludes Rajko Petrov Nogo- NOT ALL RISE WHEN EVER IS ALL.

Key words: Brands, border municipalities, domestic.

PROIZVODNJA ORGANSKE HRANE KAO FAKTOR RAZVOJA PIROTSKOG OKRUGA

Dr Nebojša Stojković¹

Sanja Radonjić²

Rezime: *Organska proizvodnja je trenutno najbrže rastući prehrambeni sektor. U ovom radu se pokazuje da Pirotski okrug ima veliki potencijal za razvoj ove poljoprivredne grane. Analizira se i mogućnost razvoja različitih poljoprivrednih grana.*

Ključne reči: *Pirotski okrug, organska hrana, razvoj poljoprivrede*

1. Uvod

Iako zauzimaju tek oko jedan odsto ukupnog svetskog tržišta hrane, organski proizvodi postaju sve traženija roba u svetu i sve je značajnije učešće ovih proizvoda u svetskim trgovinskim tokovima. Stalni rast tražnje za organskim proizvodima u svetu ukazuje na to da ovaj proizvodni metod može biti veoma profitabilan ukoliko se na pravi način koriste prirodni resursi, znanje i proizvodno iskustvo. Tržište organske hrane i pića je od 2013. godine povećalo pomet za 10% i trenutno ima vrednost od 80 milijardi američkih dolara. Prema podacima Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine koji su dobijeni na osnovu izveštaja ovlašćenih kontrolnih organizacija u Srbiji u 2013. godini organska proizvodnja se odvijala na 8.228 hektara, što je iznosilo 0,23% od ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Uzimajući u obzir trendove potrošača i poljoprivredne politike, pogotovu u zemljama EU, organska proizvodnja predstavlja perspektivu za poljoprivredne proizvođače iz Srbije koji u konvencionalnoj proizvodnji teško uspevaju da ostvare konkurentnost. Uzimajući u obzir trendove potrošača i poljoprivredne politike, pogotovu u zemljama EU, organska proizvodnja predstavlja perspektivu za poljoprivredne proizvođače iz Srbije koji u konvencionalnoj proizvodnji teško uspevaju da ostvare konkurentnost. Proizvodnja proizvoda sa dodatom vrednošću predstavlja ulaznicu na inostrana tržišta. Uključivanjem u organsku proizvodnju, našim proizvođačima otvaraju se vrata novih tržišta.

1 Ekonomski fakultet Niš, Srbija, nebojsa.stojkovic@eknfak.ni.ac.rs

2 Ekonomski fakultet Niš, Srbija, sanjaradonjic0@gmail.com

2. Ortografski ĩnioci

Podruĉje opštine Pirot pripada brdsko-planinskom podruĉju istoĉne Srbije. U ovom kraju reljef je veoma heterogen i izdiferenciran. Sastoji se od planina, brda, breĉuljaka, kotlina i polja. Planinski uslovi u ukupnoj površini opštinskog atara uĉestvuju sa oko 40%, brdski oko 50%, breĉuljkasti oko 4% i ravniĉarski oko 6%. Visinski interval podruĉja se kreće od 320 m (što je najniĉa taĉka pirotskog polja) do 2.168 m, koliko iznosi visina Midĉora, najvišeg vrha Stare planine. Prostrana **Pirotska kotlina** je najznaĉajniji privredni resurs za poljoprivredu ovog kraja. Pirotska kotlina (320-400 m.v.n.m.) se proteĉe od jugoistoĉne do severozapadne granice opštine i duga je oko 25 km. Sa pobreĉjima (obodnim delovima) površina iste iznosi oko 12.000 ha, od ĉega ravniĉarski deo zauzima oko 8.000 ha. Pokriva 28 katastarskih opština, i to: Gradašnica, Berilovac, Izvor, Poljska Rĉana, Krupac, Jovanovac, Veliko Selo, Gradište, Ćiniglavac, Obrenovac, Sreĉkovac, Sukovo, Vojnegovac, Petrovac, Drĉina, Rasnica, Barje Ćiflik, Kostur, Blato, V. Suvodol, Gnjilan, Staniĉenje, Ćrenĉevo, Crnblušte, Vranište, Osmakovo, Temska. Na severu i severoistoku od Pirota pruĉa se Stara planina (najveća u Srbiji) sa najvećim vrhom Midĉor, koji je udaljen od Pirota oko 40 km. Ona ĉini drĉavnu granicu izmeĉu Srbije i Bugarske. Spada u red najlepših srpskih planina. Poslednjih godina, ovde se razvija planinski turizam, što takoĉe predstavlja znaĉajan ĉinilac za razvoj poljoprivrede (posebno organske).

2.1 Poljoprivedno zemljište

Ukupne zemljišne površine na podruĉju opštine Pirot iznose 123.200 ha, od kojih poljoprivedne površine zauzimaju 69.619 ha, što ĉini 56,7%.

Tabela broj 1. Ukupne zemljišne površine na podruĉju opštine Pirot

Zemljište	Površina zemljišta (ha)	Struktura zemljišta (%)
Ukupne zemljišne površine	123.200	100,0
Poljoprivedno zemljište	69.916	56,7
Šumsko zemljište	41.756	33,9
Neproduktivno zemljište	11.528	9,4

U strukturi korišćenja poljoprivednog zemljišta na podruĉju opštine Pirot najveće uĉešće imaju pašnjaci, oranice i livade.

Tabela broj 2. Struktura korišćenja poljoprivednog zemljišta

Kategorija zemljišta	Površina zemljišta u ha	Struktura zemljišta (%)
Poljoprivedno zemljište	69.916	100,0
Oranice i bašte	20.829	29,8
Voĉnjaci	1.785	2,6
Vinogradi	1.894	2,7
Livade	14.091	20,1
Pašnjaci	31.313	44,8
Ribnjaci, bare	4	-

Proizvodnja organske hrane kao faktor razvoja pirotskog okruga

Obradive površine (oranice, bašte, voćnjaci, vinogradi i livade) obuhvataju 38.599 ha, što čini 55,2% od ukupnih poljoprivrednih površina.

Intenzivni načini korišćenja (oranice, bašte, voćnjaci, vinogradi) učestvuju sa 35,1%, što ukazuje da je korišćenje zemljišta na području opštine Pirot ekstenzivnog karaktera.

Uvidom na terenu došlo se do zaključka da nisu realni podaci iz statistike o površinama pod oranicama i vinogradima. Ove površine su manje za oko 50% od podataka iz zvanične statistike. Najvećim delom radi se o starim ekstenzivnim i zapuštenim zasadima koji se transformišu u šikare, pašnjake i druge kategorije.

Tabela broj 3. Struktura korišćenja oraničnih površina (2005)

Kategorija	Površine (ha)	Struktura (%)
Oranice i bašte	20.829	100,0
Žito	10.875	52,2
Industrijsko bilje	194	0,9
Povrtno bilje	2.206	10,6
Stočno krmno bilje	5.778	27,4
Neobrađeno zemljište	1.776	8,9

Podaci iz tabele broj 2 i tabele broj 3 upućuju na zaključak da je na području opštine Pirot dominirajuća grana u poljoprivredi stočarstvo. Od ukupne površine poljoprivrednog zemljišta u proizvodnji hrane za stoku je direktno angažovano 51.182 ha (livade +pašnjaci + krmno bilje). Ovom zbiru potrebno je dodati oko 5.000 ha prosečnih godišnjih površina na kojima se gaji kukuruz, s obzirom da se oko 99% prinosa ove žitarice upotrebljava za stočnu hranu.

3. Razvoj organske proizvodnje u svetu i Srbiji

Poljoprivreda, kao najvažnija strateška privredna grana, ima za cilj proizvodnju kvalitetne i zdravstveno-bezbedne hrane. Međutim, svedoci smo da je prekomerna, nekontrolisana, često i nestručna upotreba sintetičkih sredstava za zaštitu i ishranu bilja ugrozila proizvodnju zdravstveno-bezbedne hrane i njen kvalitet, zdravlje ljudi i životinja, kao i prirodne cikluse neophodne za opstanak života na zemlji. Za razliku od konvencionalne, organska proizvodnja zasniva se na biološkoj ravnoteži sistema zemljište-biljka-životinja-čovjek. Organska proizvodnja je sistem održive poljoprivrede koji se bazira na visokom poštovanju ekoloških principa putem racionalnog korišćenja prirodnih resursa, upotrebe obnovljivih izvora energije, očuvanja prirodne raznolikosti i zaštite životne sredine. Iako zauzimaju tek oko jedan odsto ukupnog svetskog tržišta hrane, organski proizvodi postaju sve traženija roba u svetu i sve je značajnije učešće ovih proizvoda u svetskim trgovinskim tokovima. Stalni rast tražnje za organskim proizvodima u svetu ukazuje na to da ovaj proizvodni metod može biti veoma profitabilan ukoliko se na pravi način koriste prirodni resursi, znanje i proizvodno iskustvo. Proizvođači i potrošači širom

sveta uviđaju ekonomske i ekološke prednosti ovog vida poljoprivrede. U svetu je u 2013. godini bilo 43,1 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta pod organskom proizvodnjom, što iznosi 1% od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Globalna prodaja organske hrane i pića u 2013. godini je dostigla vrednost od 72 milijarde američkih dolara. I pored toga sto se i dalje vode rasprave oko toga da li je organska hrana bolja od konvencionalne, prihvodi od prodaje organskih proizvoda u odnosu na 1999. godinu su povećani blizu pet puta, a predviđa se da će ovaj rast biti nastavljen i u narednom periodu. Pre petnaest godina je 11 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta bilo pod organskom proizvodnjom, pri čemu je bilo angažovano oko 200000 proizvođača. Trenutno je pod organskom proizvodnjom u svetu 50 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta i angažovano je 2400000 proizvođača. Tržište organske hrane i pića je od 2013. godine povećalo pomet za 10% i trenutno ima vrednost od 80 milijardi američkih dolara (Marija Kalentić, Emilija Stefanović, Ivana Simić, Ulrich Maerz, 2014).

Prema podacima Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine koji su dobijeni na osnovu izveštaja ovlašćenih kontrolnih organizacija u Srbiji u 2013. godini organska proizvodnja se odvijala na 8.228 hektara, što je iznosilo 0,23% od od ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Od toga 5.355 hektara je bilo obradivo zemljište a 2.873 hektara livade i pašnjaci. Najzastupljenije biljne vrste tokom 2013.godine koje su se gajile primenom metoda organske proizvodnje su kukuruz (964,9 ha), soja (410,2 ha), lucerka (398 ha), ječam (372,6 ha), malina (341,1 ha) i jabuka (334,9 ha). U 2014. godini zabeleženo je povećanje površine pod organskom proizvodnjom od preko hiljadu hektara tačnije 9.430 ha, što je iznosilo 0,28% od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Tokom 2014. godine su površine pod žitaricama i voćem bile najzastupljenije u ukupnoj proizvodnji sa 2.818 ha, odnosno 2.202 ha. Udeo ratarske proizvodnje je iznosio 35%, zatim proizvodnja voća sa 28%, industrijskog bilja 16% krmnog bilja na 15%, povrća 2%. U Srbiji je trenutno 15000 hektara poljoprivrednog zemljišta pod organskom proizvodnjom, što iznosi 0,44% od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta što je daleko manje od recimo Slovenije gde 9% od ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta pod organskom proizvodnjom sa tendencijom da se poveća na čitavih 20%. (<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx>, <http://www.dnrl.minpolj.gov.rs/index.html>, <http://www.mpzss.gov.rs/>)

4. Specifičnosti obračuna troškova i rezultata u poljoprivredi

Biološki karakter poljoprivredne proizvodnje izaziva brojne i vrlo značajne specifičnosti, koje dolaze do izražaja u svim segmentima ove privredne grane. Posebno velike specifičnosti se javljaju u domenu evidentiranja, obaračuna i analize troškova i rezultata na poljoprivrednim gazdinstvima/preduzećima (načini, metode i tehnike prikupljanja, obrade, obračuna i analize, potom saopštavanja i prezentovanja i tumačenja dobijenih rezultata).

Specifičnosti su uglavnom uslovljene posebnim karakteristikama:

- kapaciteta poljoprivrednih gazdinstava,
- sredstava za rad ovih gazdinstava i

- same poljoprivredne proizvodnje.

Kapacitet poljoprivrednih gazdinstava bazira se na poljoprivrednom zemljištu, koje ima izvesne karakteristike od posebnog značaja za obračun troškova:

- Neistrošivost - važi samo ako se poljoprivredno zemljište koristi u skladu sa njegovom namenom, odnosno ako se održava njegov kvalitet. Zbog toga se na zemljište ne obračunavaju troškovi amortizacije.

- Nepokretnost - utiče na lokaciju privrednih zgrada radi njegove eksploatacije, a samim tim i na troškove internog transporta.

- Neumnoživost - u cilju povećanja poljoprivredne proizvodnje na površinski ograničenom zemljištu potrebno je vršiti određena ulaganja (različite vrste građevinskih i meliorativnih radova).

- Različita plodnost zemljišta – izaziva značajne razlike u pogledu setvene strukture, plodoreda, upotrebe đubriva, navodnjavanja, prinosa i sl., a time i razlike u troškovima i rezultatima za useve koji se gaje na zemljištima različite plodnosti.

4.1 Specifičnosti sredstava za rad

Sredstava za rad poljoprivrednog gazdinstva imaju izvesne specifičnosti u pogledu troškova koji se na njih odnose, a javljaju se kod:

- Građevinskih objekata - potrebno je napraviti takav raspored građevinskih objekata koji će omogućiti racionalnu proizvodnju i što manje transportne troškove.

- Poljoprivrednih mašina - u poljoprivredi se osnovni agrotehnički poslovi (oranje, setva, zetva i dr.) moraju izvršiti u kratkim vremenskim intervalima, s tim što se i u slobodnom vremenu neke od mašina, kao na primer, traktori, koriste za pomoćne poslove u okviru sopstvenog gazdinstva ili za pružanje eksternih usluga. Ovakav način korišćenja poljoprivrednih mašina uslovljava teškoće u pogledu pravilnog planiranja njihove nabavke i u pogledu pravilnog obračuna odnosno rasporeda njihovih troškova na odgovarajuće proizvodnje.

- Sredstava za rad biološkog karaktera (osnovno stado, voćnjaci, vinogradi) sa gledišta obračuna troškova imaju značajne specifičnosti.

4.2 Specifičnosti poljoprivredne proizvodnje

Specifičnosti uglavnom proističu iz njenog biološkog karaktera. Dosta su brojne i raznovrsne, a sa aspekta uticaja na obračun troškova i rezultata, kao najznačajnije se mogu navest sledeće:

- Poljoprivreda kao delatnost, a najčešće i poljoprivredna gazdinstva pojedinačno, predstavljaju veoma složene poslovne sisteme, što proizilazi iz njene složene strukture (veći broj grana, sa značajnim brojem proizvodnji, pomoćnih delatnosti itd.). To neposredno uslovljava i evidenciju i obračun troškova u poljoprivredi.

- Cene poljoprivrednih proizvoda su, zbog značaja za životni standard, uvek pod većim ili manjim nadzorom države. Stoga je položaj poljoprivrede u primarnoj raspodeli uglavnom nepovoljan.
- Zbog njenog biološkog karaktera uspeh poljoprivredne proizvodnje primarno je determinisan kvalitetom osnovnih proizvodnih resursa (plodnost zemljišta, kvalitet semena i đubriva, genetski potencijal sorti i sl.).
- Povećanje obima proizvodnje može se ostvariti povećanjem osnovnih kapaciteta (gde postoje velika ograničenja naročito kod biljne proizvodnje) i povećanjem stepena intenzivnosti proizvodnje.
- Proces proizvodnje i proces rada vremenski se najčešće ne podudaraju.
- Veliki uticaj klimatskih uslova na rezultate, što značajno povećava rizik poslovanja.
- Konačni rezultati su poznati tek po okončanju procesa proizvodnje, koji traje relativno dugo, usled čega su mogućnosti uticaja (na osnovu internih kontrola i analiza) u toku proizvodnje dosta su smanjene.
- Vezana (kuplovana) proizvodnja – više glavnih i/ili sporednih proizvoda, što otežava precizno utvrđivanje cene koštanja.
- Značajan deo završenih proizvoda koristi se kao poluproizvod, tj. kao reprodukcion materijal za sopstvenu potrošnju.
- Sezonsko korišćenje kapaciteta i radne snage stvara značajne organizacione probleme sa stanovišta njihovog racionalnog korišćenja.
- Obrt kapitala je spor, a često je potrebno dugo čekati da se sredstva uložena u investicije počnu vraćati (višegodišnji zasadi, osnovno stado, šume i dr.).

4.3 Opis i obrazloženje izbora aktivnosti

Navedene specifičnosti se naročito odražavaju na karakter troškova, način njihovog reagovanja na promenu obima proizvodnje, upravljanje troškovima i rezultatima u poljoprivredi, kao i na same obračunske postupke sa troškovima i rezultatima. Sve to obračun troškova i rezultata u poljoprivredi čini ne samo bitno različitim, već istovremeno i znatno složenijim nego u industriji. Zbog toga smo kod predloženih aktivnosti dali okvirne troškove jer detaljna analiza troškova zahteva dugotrajna istraživanja.

Predlažemo za sledeće aktivnosti u proizvodnji organske hrane

- Voćarstvo (jabuke)
- Ratarstvo
- Pčelarstvo
- Stočarstvo (ovce, magarci, guske i krave)

Primenom softvera za višekriterijumsku optimizaciju Visual PROMETHEE, uzimajući u obzir kao kriterijume koeficijent ekonomičnosti, stopu povratka sredstava,

Proizvodnja organske hrane kao faktor razvoja pirotskog okruga

raspoloživu radnu snagu, geo-položaj i zainteresovanost stanovništva za određene grane poljoprivrede, ispitati smo koja opcija od voćarstva, ratarstva i stočarstva je najbolji izbor za dati region. Za sve kriterijume smo primenili jednak težinski koeficijent, ali smatramo da je, posle anketiranja poljoprivrednih proizvođača iz regiona, korisno napraviti i ispitati više različitih scenarija za donošenje najbolje odluke. Visual PROMETHEE je dao rezultat po kome je stočarstvo najbolji izbor, voćarstvo je na drugom mestu a ratarstvo na trećem.

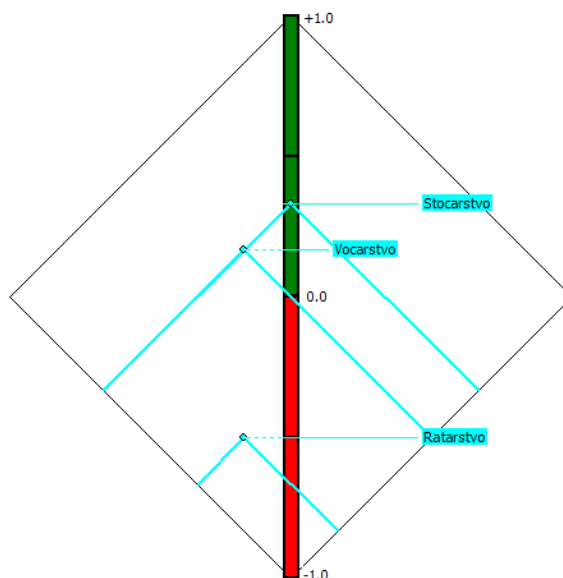
Grafikon 1. Kriterijumi u tabeli Visual PROMETHEE

Scenario1	(Ekonomicnost)	Stopa	Radna snaga	Obucenost	Geo-položaj	Zainteresov...
Unit	unit	unit	unit	5-point	unit	5-point
Cluster/Group	◆	◆	◆	◆	◆	◆
Preferences						
Min/Max	max	max	max	max	max	max
Weight	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Preference Fn.	Usual	Usual	Usual	Usual	Usual	Usual
Thresholds	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute
- Q: Indifference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- P: Preference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- S: Gaussian	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Statistics						
Minimum	1,52	34,0	3	3,00	4,00	2,00
Maximum	2,33	57,1	4	5,00	9,00	4,00
Average	1,93	46,5	3	3,67	6,33	3,00
Standard Dev.	0,33	9,5	0	0,94	2,05	0,82
Evaluations						
☒ Vocarstvo	2,33	57,1	moderate	average	A-G	average
☒ Ratarstvo	1,94	48,5	moderate	average	B-A	bad
☒ Stocarstvo	1,52	34,0	high	very good	VG	good

Iz Grafikona 2. sledi da je stočarstvo optimalan izbor koji je dominantan nad ratarstvom i da je stočarstvo je bolji izbor od voćarstva ali da nije nad njim dominantno. Dakle, promena kriterijuma ili vrednosti težinskog koeficijenta nekog kriterijuma izbora u nekom scenariju može dovesti do promene odluke. I pored izrazito povoljnih uslova, stočarstvo Srbije se nalazi u dubokoj кризи. Broj stoke se u poslednje tri decenije značajno smanjivao pa je proizvodnja svih vrsta mesa opala sa 650.000 na 440.000 tona godišnje. Potrošnja mesa po stanovniku smanjena je u tom vremenu sa 65 na 43 kilograma godišnje, da bi sad jedva dostizala 38 kilograma po stanovniku godišnje. Uzroci se nalaze u narušenim paritetima cena, gubitku tržišta, nemogućnosti izvoza svih vrsta mesa, smanjenoj kupovnoj moći stanovništva, narušenom sistemu finansiranja, nedovoljnim sredstvima u agrarnom budžetu, neadekvatnom funkcionisanju robnih rezervi... Najteže stanje je u govedarstvu, što pokazuju i podaci da već dve decenije imamo dozvole za preferencijalni godišnji izvoz, "bebi bifa" od 8.875 tona u Evropsku uniju, a koristimo ga sa tri odsto. Najbolji primer je činjenica da je 2013. godine bilo izvezeno svega 600 tona, a 2015. godine samo 315 tona. Razlog je nepostojanje junadi. Jer, u tovu imamo oko 15.000 do 20.000 grla. Da bi ispunili kvotu izvoza, "bebi bifa" prema Evropskoj uniji, potrebno je da namenski u stajama bude 100.000 junadi! Da je to malo koliko sad imamo junadi i

izvoza, crvenog mesa”, najbolji dokaz je činjenica da je 1990. godine sa prostora tadašnje Jugoslavije u svet bilo izvezeno čak 50.000 tona, “bebi bifa”, a od toga 30.000 tona je bilo iz Srbije. Proizvodnja junećeg mesa u Srbiji gotovo da je ugašena i država pod hitno bi trebalo da opredeli određena sredstva da bi je obnovila (Branislav Gulan, 2016).

Grafikon 2. Optimalan izbor i prefernce u grafičkom obliku

Od 1980. godine broj grla goveda smanjio se broj grla goveda – pre trideset i pet godina, bilo ih je dva miliona, 2000. godine gotovo upola manje. Vođena je pogrešna agrarna politika, posebno u stočarstvu, pa je 2013. godine bilo je svega oko 920.000 grla. Poslednjih 15 godina posebno su problematične. Ta pogrešna agrarna politika dovela je do toga da se stočarstvo Srbije danas nalazi na nivou 1910. godine! Od tada ide intenzivan pad koji se meri oko dva do tri odsto na godišnjem nivou. Potpuno je pogrešna politika vođenja u stočarstvu, a znamo da u stočarstvu najsporije ide obrt kapitala, najveća su ulaganja i najduži je period za obnovu.

5. SWOT analiza organske proizvodnje u Pirotskom okrugu

Interno okruženje

Prednosti

- Povoljan geografski položaj
- Značajne površine koje se pre svega mogu iskoristiti za krmno bilje i stočarsku proizvodnju
- Raspoloživi ljudski resursi

Nedostaci

- Loša demografska struktura, pre svega smanjenje broja stanovnika, naročito u selima
 - Loš kvalitet puteva od gradova prema selima
-

Proizvodnja organske hrane kao faktor razvoja pirotskog okruga

- Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji
- Razvijena stručna služba za stočarstvo u Zavodu za poljoprivredu i Mlekarskoj školi u Pirotu
- Postojanje mogućnosti za razvoj organske proizvodnje na Staroj planini
- Povoljne klimatske i hidrografske karakteristike
- Zdravo zemljište na kome nije upotrebljavana hemija
- Niska cena zemljišta
- Nedovoljna svest o značaju organske proizvodnje
- Mali broj objekata za preradu
- Stočni fond se smanjuje
- Izražena sezonost u poljoprivredi
- Nedovoljna ulaganja u poljoprivredu
- Nedovoljna povezanost pojedinačnih proizvođača
- Pretežno staro stanovništvo u selima koje nije u mogućnosti da ozbiljnije pristupi organskog proizvodnji
- Nezainteresovanost mladih za povratak u sela pre svega zbog mnogo većih mogućnosti za napredak koji postoji u gradovima

Eksterno okruženje

Potencijal

- Blizina granice sa Bugarskom koje bi moglo da omogući međunarodnu saradnju
- Subvencije za razvoj poljoprivrede u ovom delu
- Povećanje udela za razvoj poljoprivrede u opštinskom budžetu
- Subvencionisane nabavke i povećanje subvencija za poljoprivrednu proizvodnju
- Kretanje Srbije ka EU što omogućava šire tržište
- Održavanje regionalnog sajma u Dimitrovgradu
- Otvaranje poljoprivrednog fakulteta u Kruševcu koje će omogućiti obrazovaniju radnu snagu
- Peglana kobasica i pirotski kačkavalj su dobri primeri brendinga pirotskih proizvoda
- Povećana tražnja za organskim proizvodima na inostranim tržištima

Opasnosti

- Visoke cena koštanja organskog proizvoda zbog visoke cene inputa
- Jak uticaj međunarodnog razvoja organske proizvodnje
- Nedovoljno tržište na teritoriji naše zemlje
- Potreba za velikim količinama koje traže inostrani partneri koje ne mogu da pokriju pojedinačni proizvođači
- Klimatske promene i vremenske nepogode – poplave, nepogode, suše...
- Nezainteresovanost za očuvanje životne sredine
- Nedostatak finansijskih sredstava
- Slab finansijski potencijal poljoprivrednika za obnovu ili proširenje proizvodnih delatnosti
- Centralizacija nadležnosti i birokratski mehanizmi
- Zakonska regulativa postoji, ali se ne primenjuje ili je na štetu ruralnih sredina

6. Zaključak

Organska proizvodnja predstavlja perspektivu za poljoprivredne proizvođače iz Srbije koji u konvencionalnoj proizvodnji teško uspevaju da ostvare konkurentnost. U ovom radu smo razmatrali specifičnosti i potencijale Pirotskog regiona. Pokano je da Pirotski okug ima veliki potencijal za razvoj ove poljoprivredne grane. Primenom softvera za višekriterijumsku uzimajući u obzir kao kriterijume koeficijent ekonomičnosti, stopu povratka sredstava, raspoloživu radnu snagu, geo-položaj i zainteresovanost stanovništva za određene grane poljoprivrede, ispitali smo koja opcija od voćarstva, ratarstva i stočarstva je najbolji izbor za dati region. Softverski paket Visual PROMETHEE je dao rezultat po kome je stočarstvo najbolji izbor, voćarstvo je na drugom mestu a ratarstvo na trećem. U ovom radu smo za sve kriterijume smo primenili jednak težinski koeficijent, ali smatramo da je neophodno u daljem radu, posle anketiranja poljoprivrednih proizvođača iz regiona, korisno napraviti i ispitati više različitih scenarija za donošenje najbolje odluke.

LITERATURA

Branislav Gulan, (2016) Stočarstvo Srbije 2016, <https://www.makroekonomija.org>
Marija Kalentić, Emilija Stefanović, Ivana Simić, Ulrich Maerz (2014) *Organska poljoprivreda u Srbiji*, Serbia Organika
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx>
<http://www.dnrl.minpolj.gov.rs/index.html>
<http://www.mpzss.gov.rs/>

PRODUCTION OF ORGANIC FOOD AS A DEVELOPMENT FACTOR OF DISTRICT OF PIROT

Abstract: *Organic production is currently the fastest growing food sector. This paper shows that the district of Pirot has great potential for the development of this agricultural branch. The possibility of developing different agro-industries is also analyzed.*

Key words: *district of Pirot, organic food, development of agriculture*

ULOGA ZAPOSLENIH I MENADŽERA KOD SPROVOĐENJA REINŽENJERINGA U POSLOVNOM OKRUŽENJU

dr Sanela Arsić¹, docent

Ivan Svrkota², student doktorskih studija

Abstract: Česte promene na tržištu koje karakterišu savremeno poslovanje organizacija iziskuje uvođenje radikalnih promena koje za cilj imaju efektivniji i efikasniji način obavljanja poslovanja. Te promene se vezuju za pojam reinženjeringa. Reinženjering predstavlja proces promena organizacione kulture koji je u potpunosti komplementaran sa unapređenjem kvaliteta. Odnosno, reinženjering je proces koji menja organizacionu strukturu i kreira nove procese, nove sisteme, nove kulture i nove načine za sprovođenje promena za uspeh organizacija. Glavni nosioci sprovođenja tih promena su zaposleni i menadžeri. Cilj ovog rada je da objasni ulogu i značaj menadžera i zaposlenih u procesu sprovođenja reinženjeringa, kao i uticaj reinženjeringa na poslovanje organizacija u celini.

Ključne reči: reinženjering, promene, menadžeri, zaposleni

1. Introduction

U savremenim uslovima poslovanja svaka kompanija je prinuđena da unapređuje svoje poslovanje. Konkurencija je sve veća, posluje se sve brže, ciljevi su sve veći i sve je više izazova u poslovanju jedne kompanije. U skladu sa tim promenama rastu i potrebe za sposobnijim i veštijim zaposlenima, koji više znaju, profesionalniji su i produktivniji u svom radu. U današnjem, a naročito budućem svetu brzih i radikalnih promena opstaće i razvijaće se samo one firme koje su spremne da se menjaju, čiji zaposleni su kadri da brzo i permanentno uče i da korenito menjaju svoje “mentalne modele”, odnosno, svoj način mišljenja. Opstaće oni koji su, dakle, sposobni za “redizajniranje uma” (Smith, 2011).

Posebnu ulogu u promenama u organizaciji ima reinženjering poslovnih procesa (engl. Business Process Reengineering - BPR). Reinženjering vodi ka većim poslovima koji su fokusirani na ceo radni proces i daju ljudima mnogo više odgovornosti i autonomije.

¹ Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, saarsic@tfbor.bg.ac.rs

² Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, atiganj5@gmail.com

Ljudi koji rade u organizacijama koje su sprovele reinženjering poslovnih procesa veoma visoko cene rezultate.

U slučaju da kompanija ne posluje kako je predviđeno ili se pokazalo da ne prati potrebe, zahteve i tehnologiju tržišta, vrši se reinženjering postojećih procesa. Efekti reinženjeringa mogu se svesti na: povećanje kvaliteta, smanjenje troškova, smanjivanje vremena izvršavanja procesa, eliminisanje neproduktivnih aktivnosti, kreiranje prijatne atmosfere za rad sa širokom odgovornošću, obavezama i pravima zaposlenih, podizanje kulture u kompaniji i slično. Kompanije koje se odluče za reinženjering, moraju da budu spremne da napuste stara pravila i principe i da prihvate nove, radikalne ideje koje će njihovo poslovanje učiniti uspešnijim.

Cilj ovog rada je da ukaže na značaj reinženjeringa u cilju boljeg pozicioniranja organizacija na tržištu. Pored toga kroz sprovedeno istraživanje ispitan je i testiran uticaj demografskih karakteristika ispitanika na tvrdnje koje se odnose na reinženjering.

2. Teorijski okvir istraživanja

Pojam reinženjering se prvo pojavio u oblasti informacionih tehnologija i odatle je evoluirao u širi process promene. Oj ovog radikalnog pristupa u unapređivanju su brze i sveobuhvatne dobiti u organizacionim performansama pomoću redizajna srži biznis procesa. Tokom 90-ih godina XX veka, mnoge kompanije u Sjedinjenim Američkim Državama su prihvatile reinženjering kao efikasan alat za sprovođenje promena u organizaciji kako bi je učinile efikasnijom i konkurentnijom. Motiv je bilo shvatanje da je potrebno ubrzati procese, umanjiti potrebne resurse, unaprediti produktivnost, efikasnost i konkurentnost. Koncept reinženjeringa se vezuje za ime Majkla Hamera koji je prvi upotrebio ovaj termin početkom devedesetih. Reinženjering je nastao kao odgovor na japanski koncept upravljanja kvalitetom i predstavlja pragmatiski pristup u skladu sa američkim načinom poslovnog razmišljanja (Đorđević & Đukić, 2001).

Brojni autori su opisali reinženjering poslovnih procesa kao analizu i dizajn proizvodnje i procesa u okviru i između organizacija. Hammer i Champy su promovisali BPR kao fundamentalno razmišljanje i radikalni redizajn poslovnih procesa kako bi se postigla dramatična poboljšanja u kritičnim, trenutnim merenjima performansi, kao što su troškovi, kvalitet, usluga i brzina. Od 90-ih godina akademska zajednica je razvila širok spektar metodologija za sprovođenje BPR projekata, a kasnije prihvatila donekle skeptičan stav u vezi validnosti celog koncepta (Vujica Herzog et al., 2009). BPR je naširoko poznat kao važna komponenta inovacije u biznisu. Tokom prošle decenije, definisanje BPR-a i faktora koji ga čine uspešnim je obimno diskutovan. Tradicionalno, definicija BPR projekta se poziva na suštinske promene jednog ili više biznis procesa, za razliku od malih, postepenih promena tokom vremena kroz male i često neformalne projekte. BPR u proizvodnom sektoru je zadobio dosta pažnje od strane istraživača zbog koristi koje ostvaruje i faktore za uspeh (Gospodarevskaya & Churilov, 2011).

BPR projekti se bave „dramatičnim promenama“ u biznis procesima, za razliku od široke lepeze metoda koje su uglavnom bazirane na „kontinualnom unapređivanju“. Neki autori su takođe predlagali BPR kao integralni deo procesa razvoja proizvoda (Goper & Edgett, 2008). Dok su obećanja o implementaciji BPR projekata među proizvodnim

Uloga zaposlenih i menadžera kod sprovođenja reinženjeringa u poslovnom okruženju

kompanijama bila impresivna u mnogim slučajevima (Ozcelik, 2010), u praksi su takođe zabeleženi brojni problemi i doživljeni neuspesi. Ekonomsko okruženje koje se menjalo je dovelo do povećanog interesovanja u BPR od strane naprednih kompanija širom sveta. Jedna studija je pokazala da se 87% anketiranih firmi ili uključilo u BPR ili imaju nameru da se uključe u narednim godinama (Ranganathana & Dhaliwal, 2001).

Uprkos prepoznavanju značaja stvaranja okruženja u kome će reinženjering uspeti, neke kompanije su u prošlosti imale puno poteškoća kako bi uspešno kompletirale njihove BPR projekte. Potpadajući pod pritisak kako bi se postigli brzi rezultati, mnogi menadžeri koji su implementirali BPR su ignorisali masovne promene u organizacionim strukturama, pogrešno koristili i otuđili podređene, prodali čvrste biznise, zanemarili važna istraživanja i razvoj, i ometali potrebnu modernizaciju svojih postrojenja (Leu & Huang, 2011).

Skorije BPR implementacije u oblasti proizvodnje se čine uspešnijim u odnosu na izveštaje iz prošle decenije (Hauser & Paper, 2007). Međutim rizici i problemi prilikom implementacije se i dalje javljaju. Specifično, neki istraživači su pronašli da je zahtevani proces promena daleko od lakog, i da su se mnogi projekti razvili u primere za učenje o tome kako bi (ili kako ne bi) organizacije trebalo da upravljaju velikim promenama. Ostaje veliko pitanje da li su akcije ili faktori predloženi u literaturi neophodni za uspeh, ako će implementirano stvarno povećati šanse za uspešnije BPR projekte kompanije u budućnosti.

Brojne su i različite definicije reinženjeringa, pri čemu je osnovno i zajedničko da (Živković, 2006):

1. Podrazumeva potrebu da se počne od početka i da se promene koje zadiru u suštinu organizacije i njenog funkcionisanja osmisle i sprovedu (samo "fina doterivanja" ili "manje popravke" ne mogu zadovoljiti potrebu za promenom u savremenim uslovima).

2. Neophodno je suštinski preispitati sve aspekte organizacije (mnogo je primera zastarelih, preživelih poslovnih praksi koje su nekada bile uspešne, ali više ne).

3. Stavlja se naglasak na poslovne procese (tumačeći ih kao sled aktivnosti koji ispunjava potrebe internih i eksternih korisnika).

Reinženjering u osnovi predstavlja ponovni početak, pokušaj da se čitav posao obavlja bolje, na dugoročni način. Reinženjering je zapravo osnovna promena mišljenja i radikalni redizajn poslovnih procesa sa ciljem postizanja dramatičnih poboljšanja ključnih parametara poslovanja. Reinženjering je proces koji menja organizacionu strukturu i kreira nove procese, nove sisteme, nove kulture i nove načine za sprovođenje promena za uspeh kompanija.

3. Osnovna obeležja i dimenzije reinženjeringa

Samo vrhunske kompanije su u stanju da odbace ono što je dugo bilo vrlo uspešno u očekivanju da će drugo rešenje biti još bolje. Procesi kao osnovni element, ovde predstavljaju skup aktivnosti koje, uzete zajedno, stvaraju rezultat koji ima neku vrednost za potrošače, ili razvoj novog proizvoda. Funkcionalna odeljenja se transformišu u

procesne timove. Ovi timovi čine grupe ljudi koje rade na ostvarivanju čitavog procesa čime se zamenjuje stara struktura koju su činila odeljenja.

- Reinženjering u kompaniji može izvoditi (Živković et al., 2005):
- Vođa – viši rukovodilac koji odobrava i motiviše sveopšte reinženjering napore.
- Vlasnik procesa – menadžer koji je odgovoran za specifičan proces i reinženjering napor, i usmeren je na njega.
- Reinženjering tim – grupa pojedinaca koji imaju kao zadatak reinženjering pojedinih procesa, postavljanje dijagnoze postojećih procesa i nadgledanje njegovog redizajna i implementacije.
- Upravni odbor – organ za politiku kompanije koga čine menadžeri višeg nivoa i koji je zadužen za razvoj opšte reinženjering strategije organizacije i strategije o njegovom napredovanju.
- Reinženjering car – pojedinac koji je odgovoran za razvoj tehnike i oruđe reinženjeringa u kompaniji za postizanje sinergije između njenih razvojnih reinženjering projekata.

Osnovni cilj reinženjeringa je optimizacija efikasnosti i efektivnosti. U tom smislu postoje četiri dimenzije cilja reinženjeringa: smanjenje troškova; unapređenje kvaliteta; povećanje obima proizvodnje i povećanje brzine rada.

Reinženjering se može razumeti kao vrlo kreativna promena (potrebna i moguća), koja nastaje na tački ukrštanja pritisaka (zahteva) za promenama i različitim unutrašnjim otporima promenama. Shvaćen tako, reinženjering, u stvari predstavlja svojstvenu kombinaciju većeg broja strategija organizacionih promena u cilju unapređenja poslovnih performansi. Fokus je uvek na poslovnom procesu.

Potrebu za strateški vođenim BPR pristupom zagovaraju mnogi autori. Oni konstatuju da bi BPR trebao započeti strategijama. Željena strateška pozicija bi trebala da bude početna tačka redizajna, pre nego unapređenje postojećih operacija. Autori predlažu poslovni reinženjering kao prirodnu vezu sa proizvodnom strategijom. Oni sugerišu da poslovni reinženjering može da premosti jaz između formulisanja proizvodne strategije i njegovog implementiranja. U ovom kontekstu, BPR je viđen kao pristup, koji definiše poslovnu arhitekturu, stoga omogućujući organizaciji da se jasnije fokusira na zahteve potrošača (Vujica Herzog et al., 2009).

BPR, strateški vođena organizaciona inicijativa dizajnirana da unapredi i redizajnira biznis procese uključuje četiri važna koraka. To su reprezentacija procesa, transformacija procesa, evaluacija procesa i redizajn procesa (Cheng et al., 2009). U reinženjering procesa, jedan od najtežih i najvažnijih zadataka je da se identifikuje i opiše trenutni proces u kompaniji. Precizno opisivanje kategorizovanog operativnog procesa je suštinski prvi korak u programu reinženjeringa. Reprezentacija procesa razvija sistematsku definiciju za procese kako bi pomogla kompanijama da razjasne i definišu trenutne menadžment procese. Dva važna pod-koraka na ovom nivou predstavljaju razjašnjavanje i

Uloga zaposlenih i menadžera kod sprovođenja reinženjeringa u poslovnom okruženju

selekcija procesa za reinženjering. Transformacija procesa uglavnom predstavlja primenu sprovedene operativne analize i modelovanje procesa. Primarna svrha operativne analize je da definiše operativne kategorije procesa i hijerarhijsku strukturu. Modelovanje procesa se koristi za obezbeđivanje obimnog objašnjenja odnosa između operacija. Alati za modelovanje procesa bi trebalo da razviju postojeće i moguće modele biznis procesa, koji predstavljaju respektivno, postojeće i alternativne procese. BPR traži da se prvo definiše i razume trenutno postojeći biznis proces, i onda, posle modelovanja i analize, formuliše budući biznis proces.

Dok se reinženjering aktivnosti fokusiraju na zastarele i neefikasne procese kako bi se izvele promene koje će postići najveći uticaj, pre izvršenja, postojeći proces mora biti revidiran kako bi se locirale barijere u procesu kako bi se osiguralo njihovo ciljanje u procesu redizajna. Vrednost procesa, koja se koristi prilikom evaluacije performansi procesa se može sagledati sa bilo koja od ova dva stanovišta: efikasnost po jedinici troškova, ili efikasnost po jedinici vremena. Vreme je važan faktor koji utiče na troškove, jer što je više vremena potrebno da se proces ostvari, veća je zahtevana finansijska cena. Evaluacija performansi kako bi se identifikovale problematične oblasti koje su vezi sa ovim stanovištima, omogućuje suštinske reference koje se mogu koristiti za razvoj i implemetaciju uspešne strategije reinženjeringa procesa.

Napori usmereni ka redizajnu procesa moraju takođe uključivati pregled trenutnih biznis operacija. Analiza rezultata dobijenih iz modela evaluacije procesa može da se koristi kako bi se identifikovali glavni nedostaci u procesu.

4. Metodologija istraživanja

Polazeći od činjenice da uspeh preduzeća zavisi od sposobnosti i motivisanosti njenih zaposlenih, a uspeh i motivisanost zavisi od sposobnosti menadžera koji ih vode, možemo da zaključimo da ponašanje menadžera u velikoj meri utiče na ponašanje zaposlenih. Međutim, preduzeća u Srbiji posluju u veoma promenljivim uslovima. U tom slučaju neophodno je prilagoditi poslovanje preduzeća, menadžera i zaposlenih datim promenama. Kada te promene podrazumevaju radikalne promene postojećih struktura, procedura i pronalaženje i implementiranje potpuno novih načina obavljanja svih funkcija preduzeća, tada se radi o sprovođenju procesa reinženjeringa. Glavni nosioci reinženjeringa poslovnih procesa jesu upravo menadžeri i zaposleni.

Za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje od juna 2017. godine do septembra 2017. godine, pomoću anketnog upitnika. Veličina uzorka je N=179, a u analizu je uključeno više preduzeća sa teritorije Srbije, iz oblasti proizvodnje Alu, PVC, drvene stolarije i nameštaja.

Cilj istraživanja bio je da se izvrši analiza i ukaže na stepen informisanosti zaposlenih o reinženjeringu i najznačajnijim faktorima u procesu sprovođenja reinženjeringa. Kao i da se ukaže na uticaj demografskih faktora na ove pojave u preduzećima.

Za gradaciju dobijenih odgovora korišćena je Likertova postepena skala, gde 1 označava „u potpunosti se ne slažem“, a 5 označava „u potpunosti se slažem“.

Anketni listić je sačinjen iz dva dela. Prvi deo se sastoji od 10 pitanja, od kojih se 4 odnose na demografske podatke, a preostalih 6 na pitanja u vezi sprovođenja reinženjeringa. Drugi deo upitnika sastoji se od 15 pitanja u vidu tvrdnji čiji je cilj utvrđivanje odnosa i stavova u okviru različitih grupacija zaposlenih, u ovom slučaju zaposlenih radnika različitih nivoa. Anketiranje je bilo anonimno i u njemu je učestvovalo ukupno 122 zaposlena radnika.

5. Analiza dobijenih rezultata

Za analizu dobijenih rezultata korišćena je jednofaktorska analiza varijanse ANOVA (Ho, 2006). Upotrebom ANOVA testa može se doći do saznanja da li postoji razlika u odgovorima ispitanika u odnosu na njihove demografske podatke (obrazovanje, pozicija ispitanika i vsta delatnosti), i da li je ta razlika statistički značajna. U tu svrhu je jednofaktorskom analizom varijanse ANOVA, ispitano da li postoji statistički značajna razlika između pojedinih kategorijskih varijabli u odnosu na tvrdnje iz upitnika. Ispitane hipoteze glase:

H1: Postoji razlika u odgovorima ispitanika na pitanja iz upitnika, u odnosu na njihov stepen obrazovanja.

H2: Postoji razlika u odgovorima ispitanika na pitanja iz upitnika, u odnosu na njihovu poziciju.

H3: Postoji razlika u odgovorima ispitanika na pitanja iz upitnika, u odnosu na vrstu delatnosti.

5.1 Uticaj obrazovanja na odgovore ispitanika

Dobijeni rezultati predstavljeni u Tabeli 1 ukazuju da u odnosu na obrazovanje ispitanika statistički značajna razlika postoji kod odgovora na pitanja MZ2, MZ7, MZ13, MZ15 pri statističkoj značajnosti ($p < 0,005$) i kod odgovora na pitanja MZ1, MZ12 pri statističkoj značajnosti ($p < 0,05$).

Tabela 1. Srednje vrednosti odgovora u odnosu na obrazovanje ispitanika

Obrazovanje		MZ1	MZ2	MZ7	MZ12	MZ13	MZ15
Osnovno	Mean	3.2941	3.0588	3.3529	3.0000	2.5294	3.0000
	N	17	17	17	17	17	17
	Std. Dev.	1.53153	.96635	.99632	1.27475	1.28051	1.22474
SSS	Mean	2.8962	3.6792	3.9623	3.3019	3.1038	3.1415
	N	106	106	106	106	106	106
	Std. Dev.	1.33044	1.05602	.98488	1.13951	1.12062	1.26068
VŠS	Mean	2.5000	3.9231	4.0000	3.5769	3.6923	3.4615
	N	26	26	26	26	26	26
	Std. Dev.	1.17473	1.09263	.97980	1.20576	1.08699	1.27219
VSS	Mean	2.4348	4.1739	4.6087	3.8696	3.7391	3.9565
	N	23	23	23	23	23	23
	Std. Dev.	1.27301	.98406	.49901	.81488	.96377	.82453

Uloga zaposlenih i menadžera kod sprovođenja reinženjeringa u poslovnom okruženju

VII-2	Mean	1.4286	4.4286	4.7143	4.4286	4.4286	4.4286
	N	7	7	7	7	7	7
	Std. Dev.	.78680	.78680	.48795	.78680	.53452	.53452
Ukupno	Mean	2	3	4	3	3	3
	N	79	79	79	79	79	79
	Std. Dev.	1	1	1	1	1	1
		.34221	.06972	.97125	.14626	.16390	.23514

Na osnovu dobijenih rezultata iz Tabele 1 možemo uočiti da se ispitanici sa nižim stepenom obrazovanja najviše slažu sa tvrdnjom da preduzeću nedostaju strateške orijentacije, što potvrđuje njihova srednja ocena odgovora na pitanje MZ1, koja iznosi (3.29). Svi ostali zaposleni su približnog mišljenja, dok se u najmanjoj meri sa ovom tvrdnjom slažu zaposleni sa magistraturom i masterom jer njihova srednja ocena iznosi (1.43). Ono što možemo zaključiti jeste da su skoro svi zaposleni sa magistraturom i masterom uglavnom na poziciji menadžera i da ne žele da sagledaju realnu sliku stanja u kome se njihovo preduzeće nalazi. Međutim ovih ispitanika ima svega 7, tako da ćemo rezultat uzeti sa rezervom.

Ono što je interesantno kod pitanja MZ2 jeste da zaposleni sa magistraturom i masterom u najvećoj meri smatraju da u preduzeću postoji inspiracija za stvaranje inovativne klime, to potvrđuje njihova srednja ocena (4.43). Međutim, ovde vidimo da i svi preostali zaposleni imaju približne i jako visoke srednje ocene. To je slučaj i sa pitanjem MZ7 koje se odnosi na spremnost menadžmenta i zaposlenih na promene zarad proširenja biznisa i osvajanja novih tržišta i potrošača. Na osnovu toga zaključujemo da zapravo svi zaposleni osećaju da njihovim organizacijama nedostaju promene, i da se jedino sprovođenjem promena može uspostaviti inovativna klima i obezbediti rast i razvoj preduzeća.

Kada govorimo o značaju primene informacionih tehnologija za unapređenje poslovanja, vidimo da sa porastom stepena obrazovanja zaposlenih raste i mišljenje da je ovo veoma važna stavka u poslovanju preduzeća. To potvrđuju srednje vrednosti odgovora ispitanika za pitanje MZ12 koje su najniže kod ispitanika sa nižom stručnom spremom (3.0), postepeno rastu, sve do ispitanika sa magistraturom i masterom koji imaju najveću prosečnu ocenu (4.43).

Kod pitanja MZ13 i MZ15 takođe imamo slučaj da prosečne ocene ispitanika rastu sa stepenom obrazovanja. Pitanja se odnose na postojanje visoke svesti kod preduzetnika o korisnosti ekspertskih znanja i stručne konsultantske sposobnosti, i na to da rukovodstvo i zaposleni uvažavaju značaj kontinuirane edukacije a sve to zarad uspešnosti poslovanja. Možemo zaključiti na osnovu prilično visokih srednjih ocena ispitanika da se u velikoj meri slažu sa ovim tvrdnjama.

Na osnovu analize dobijenih rezultata hipoteza H1 se prihvata jer postoji razlika u odgovorima zaposlenih na pitanja iz upitnika, u odnosu na njihov stepen obrazovanja.

5.2 Uticaj pozicije na odgovore ispitanika

U odnosu na poziciju ispitanika statistički značajna razlika postoji kod odgovora na pitanja MZ2, MZ7 ($p < 0,005$) i MZ3, MZ13 ($p < 0,05$). Uporedne srednje vrednosti date su u Tabeli 2.

Tabela2. Srednje vrednosti odgovora u odnosu na poziciju ispitanika

Pozicija ispitanika		MZ2	MZ3	MZ7	MZ13
Menadžer	Mean	4.0702	3.9298	4.2456	3.5088
	N	57	57	57	57
	Std. Dev.	1.03267	1.01523	.91184	1.29729
Proizvodnja	Mean	3.7541	3.3770	4.1148	3.1148
	N	61	61	61	61
	Std. Dev.	1.01087	1.24048	.89626	1.09694
Administracija	Mean	3.7778	3.5556	4.1111	3.7222
	N	18	18	18	18
	Std. Dev.	1.16597	.92178	.75840	1.89479
Ostalo	Mean	3.3023	3.4651	3.5581	2.9767
	N	43	43	43	43
	Std. Dev.	1.03590	1.14119	1.09767	1.07987
Ukupno	Mean	3.7486	3.5922	4.0223	3.2682
	N	179	179	179	178
	Std. Dev.	1.06972	1.13481	.97125	1.16390

Na osnovu dobijenih rezultata u Tabeli 2 kod pitanja MZ2 možemo uočiti da se menadžeri najviše slažu sa tvrdnjom da u preduzeću postoji inspiracija za stvaranje inovativne klime, to potvrđuje njihova prosečna ocena koja iznosi (4.07). Preostali zaposleni imaju takođe visoke prosečne ocene, na osnovu čega možemo zaključiti da bi u preduzećima zaista mogla da se uspostavi inovativna klima jer inspiracije ima. Najmanju prosečnu ocenu imaju zaposleni koji spadaju pod ostale poslove (3.30), što je i očekivano s obzirom da ovde uglavnom spadaju zaposleni sa nižom stručnom spremom.

Kod pitanja MZ3 vidimo da menadžeri takođe u najvećoj meri smatraju da pravilno dizajnirani procesi utiču na stvaranje konkurentske prednosti. Ovakav rezultat je očekivan s obzirom da su menadžeri ti koji definišu cijeve i način ostvarenja tih ciljeva, kao i strategije konkurentske prednosti. Međutim, i ostali zaposleni, sudeći prema srednjim ocenama zaista razumeju značaj dizajniranja procesa.

Pitanje MZ7 i MZ13 možemo posmatrati i analizirati zajedno. Dakle, ova pitanja su zapravo tvrdnje da su menadžment i zaposleni spremni na promene zarad proširenja biznisa i osvajanja novih potrošača i tržišta (MZ7) kao i da preduzetnici imaju visoku svest o korisnosti ekspertskih znanja i stručne konsultantske pomoći (MZ13). Ovakav rezultat je očekivan ako uzmemo u obzir prethodna pitanja gde smo zaključili da ima inspiracije za inovativnom klimom u organizacijama i uvideli značaj pravilno dizajniranih procesa. U skladu sa tim dolazimo do zaključka da su menadžeri saglasni sa promenama oslanjajući se pri tom na pomoć stručnih konsultanata.

Uloga zaposlenih i menadžera kod sprovođenja reinženjeringa u poslovnom okruženju

Na osnovu utvrđenih odgovora hipoteza H2 se prihvata jer postoji razlika u odgovorima ispitanika na pitanja iz upitnika, u odnosu na njihovu poziciju koju imaju u organizaciji.

5.3 Uticaj vrste delatnosti na odgovore ispitanika

U odnosu na vrstu delatnosti ispitanika može se uočiti da statistički značajna razlika postoji kod odgovora na pitanja MZ3, MZ9 ($p < 0,005$) i MZ6, MZ8 ($p < 0,05$). Uporedne srednje vrednosti date su u Tabeli 3.

Tabela 3. Srednje vrednosti odgovora u odnosu na vrstu delatnosti

Vrsta delatnosti		MZ3	MZ6	MZ8	MZ9
Alu, PVC, drvena stolarija	Mean	3.2381	3.8095	2.9365	3.2381
	N	63	63	63	63
	Std. Dev.	1.11752	1.24249	1.25561	1.16001
Nameštaj	Mean	3.7755	4.1429	3.3980	3.7959
	N	98	98	98	98
	Std. Dev.	1.08913	.98441	1.07204	.96281
Nameštaj i stolarija	Mean	3.8333	4.4444	3.1667	3.6667
	N	18	18	18	18
	Std. Dev.	1.20049	.70479	1.04319	1.18818
Ukupno	Mean	3.5922	4.0559	3.2123	3.5866
	N	179	179	179	179
	Std. Dev.	1.13481	1.07432	1.15129	1.08464

Na osnovu dobijenih rezultata (Tabela 3), analiziramo pitanje MZ3, zapravo tvrdnju, da pravilno dizajnirani procesi utiču na stvaranje konkurentske prednosti. Dakle možemo zaključiti da zaposleni u delatnosti proizvodnje nameštaja i stolarije ili samo nameštaja imaju veće prosečne vrednosti od zaposlenih u proizvodnji Alu, PVC i drvene stolarije. Drugim rečima, oni u većoj meri shvataju značaj pravilno dizajniranih procesa.

Što se tiče tvrdnje MZ6, da poboljšanje kvaliteta predstavlja važan motiv u sprovođenju reinženjeringa, takođe zaposleni u proizvodnji nameštaja i stolarije i samo nameštaja imaju veće prosečne vrednosti od zaposlenih u proizvodnji Alu, PVC i drvene stolarije. Ovakav rezultat se može nadovezati na prethodno pitanje, odnosno, ako bolje razumeju značaj pravilno dizajniranih procesa onda se podrazumeva da pridaju veliki značaj i kvalitetu.

Tvrdnje (MZ8) preduzeću su potrebne suštinske, kvalitativne i brze promene i (MZ9) istraživanje tržišta je od suštinskog značaja za donošenje određenih odluka, možemo analizirati zajedno. Na osnovu srednjih vrednosti vidimo da opet zaposleni u proizvodnji nameštaja imaju veće prosečne vrednosti od zaposlenih u proizvodnji Alu, PVC i drvene stolarije. Na osnovu toga, zaključujemo da su zaposleni u proizvodnji nameštaja definitivno više upućeni u proces reinženjeringa, kao i aktivnosti koje je neophodno sprovesti pre samog procesa.

Vodeći se dobijenim rezultatima hipoteza H3 se prihvata jer postoji razlika u odgovorima ispitanika na pitanja iz upitnika, u odnosu na vrstu delatnosti koju obavljaju.

6. Zaključak

U cilju utvrđivanja značajnosti uticaja demografskih faktora na odgovore ispitanika, u radu je primenjen One-way ANOVA. Kada je reč o obrazovanju ispitanici sa nižim stepenom obrazovanja najviše slažu sa tvrdnjom da preduzeću nedostaju strateške orijentacije, da zaposleni sa magistraturom i masterom u najvećoj meri smatraju da u preduzeću postoji inspiracija za stvaranje inovativne klime ali i da zapravo svi zaposleni osećaju da njihovim organizacijama nedostaju promene, i da se jedino sprovođenjem promena može uspostaviti inovativna klima i obezbediti rast i razvoj preduzeća. Takođe, najviše menadžeri ali i svi zaposleni razumeju značaj pravilno dizajniranih procesa zarad konkurentne prednosti. Menadžeri su spremni na promene oslanjajući se na pomoć stručnih konsultanata i eksperata.

Zaposleni u proizvodnji nameštaja više razumeju proces reinženjeringa kada se radi o dizajniranju procesa, kvalitetu kao važnom motivu za sprovođenje reinženjeringa i neophodnom prethodnom istraživanju tržišta i otklanjanju uskih grla.

Cilj ovog rada bio je da utvrdi postojanje statistički značajne razlike između tvrdnji iz upitnika u odnosu na obrazovanje, radnu poziciju zaposlenih i vrstu delatnosti koju obavljaju. Tumačenjem dobijenih rezultata može se zaključiti da je cilj rada ostvaren čime su potvrđene sve tri ispitane hipoteze.

Inovativna preduzeća prihvataju filozofiju da uvek postoji bolji način obavljanja poslovanja, i u takvim okolnostima njihova akcija je uvek usmerena ka iznalaženju novih ideja i novih rešenja. Vodeći se ovom činjenicom mnoga preduzeća su ostvarila bolju konkurentnu prednost na tržištu.

REFERENCE

- Cheng, M.Y., Tsai, H.C., Lai, Y.Y. (2009). Construction management process reengineering performance measurements, *Automation in Construction*, 18, 183-193.
- Cooper, R., Edgett, S. (2008). Maximizing productivity in product innovation, *Research-Technology Management*, 51 (2), 47-58.
- Đorđević, D., Đukić, I. (2001). *Osnove upravljanja kvalitetom*, Teagraf, Beograd,
- Gospodarevskaya, E., Churilov, L. (2011). Process performance indicators in redesigning the patient care process, *Business Process Management Journal*, 17 (6), 1012-1038.
- Hauser, K., Paper, D. (2007). Simulation of business re-engineering processes: case study of a United States motor manufacturing company, *International Journal Management*, 24 (4), 676-687.
- Ho, R. (2006). *Handbook of Univariate and Multivariate Data Analysis and Interpretation with SPSS*, CRC Press, Boca Raton, New York.

Uloga zaposlenih i menadžera kod sprovođenja reinženjeringa u poslovnom okruženju

- Leu, J., Huang, Y. (2011). An application of business process method to the clinical efficiency of hospital, *Journal of Medical System*, 35 (3), 409-421.
- Ozcelik, Y. (2010). Do business process reengineering projects payoff? Evidence from the United States, *International Journal of Project Management*, 28 (1), 7-13.
- Ranganathana, C., Dhaliwal, J.C. (2001). A survey of business process reengineering practices in Singapore, *Information & Management*, 39 (2), 125-134.
- Smith, M.K. (2011). Pete Senge and the learning organization
- Vujica Herzog, N., Tonchia, S., Polajnar, A. (2009). Linkages between manufacturing strategy, benchmarking, performance measurement and business process reengineering, *Computers & Industrial Engineering*, 57, 963-975.
- Živković, Ž., Jelić, M., Popović, N. (2005). *Osnove menadžmenta*, Bor.

ROLE OF EMPLOYEES AND MANAGERS IN THE IMPLEMENTATION OF REINZENERING IN BUSINESS ENVIRONMENT

Abstract: *Frequent changes in the market, which characterized the modern business of organizations require the introduction of radical changes that aim is to have a more effective and efficient way of doing business. These changes are related to the concept of reengineering. Reengineering is a process of change in the organizational culture that is completely complementary to quality improvement. That is, reengineering is a process that changes the organizational structure and creates new processes, new systems, new cultures, and new ways to implement changes to achieve the success of organizations. The main bearers of the implementation of these changes are employees and managers. The aim of this paper is to explain the role and importance of managers and employees in the process of implementing reengineering, as well as the impact of reengineering on the business of organizations as a whole.*

Keywords: *Reengineering, Managers, Employees*

STRATEGIC PARTNERSHIPS AS A FORM OF INTERNATIONAL COOPERATION

Dejan Riznić, Full Profesor¹

Ana Dukić, Profesor²

Resume: *Global business is increasingly facing the companies with the need for strategic partnerships. The advantages of creating strategic partnerships are mutual, as for the companies from highly developed countries which, by a rule, tend to improve their favourable market position by utilizing new opportunities in these markets (easier access to new and favourable purchasing and sales markets), and as well as those from less developed countries. Attracting and retaining foreign direct investments is the main goal of many countries, since it is quite clear that they have an important role in creating new jobs, increasing export, transferring of technology and business knowledge, increasing competitiveness, improving overall production and finally reducing poverty through general economic growth and development. Therefore, the goals of Serbia's economic development must include more intensive foreign investments through strategic partnerships in order to increase innovative activity and create a better position of our companies both in the domestic and international markets.*

Key words: *strategic partnerships, countries in development, globalism*

1. Introduction

Activities on the accomplishment of long-term business cooperation with foreign partners should represent strategic developmental goal of both individual companies in Serbia and economy as a whole from the perspective of micro and macro developmental aspect. Cooperation strategy should, to the greatest possible extent, be adjusted with the strategy of development of economic relations with foreign countries, especially regarding

¹University of Belgrade – Technical Faculty in Bor, Serbia, driznic@tfbor.bg.ac.rs

²College of Vocational Studies in Arandjelovac, Serbia, anadukic@vsar.edu.rs

the cooperation across the border, technological development strategy, and regional development strategy. New tendencies in international business environment with the impact on the business activities of the company should be taken into account. These comprise: globalization, regionalization, economic integrations, etc. Strategic partnerships are attractive, but also essential form of contemporary enterprise and include a complex process of changes, research and management. They are formed with the aim of expansion of the market and company enterprise. Via the dynamism interest opposites make all involved partners more careful and thus contribute to the faster economic growth. In that sense, partnerships may play an important role in training of Serbian companies for efficient inclusion in world processes of capital movements and technology transfer.

The entrance of domestic companies into strategic partnerships should enable property transformation of domestic companies. Also, strategic partnership should contribute to the creation of technological horizontal and vertical networks, consortium agreements, especially in the field of research and development. By entrance of domestic companies into strategic partnerships the permanently sustainable economic development is provided and also employment would be on increase, export would rise, even regional development would be provided and more efficient use of existing resources would be enabled. Furthermore, global companies would see their opportunity of entrance into strategic partnerships with domestic companies in entrance in new markets where they would use cheap resources, access cheap highly qualified workforce, etc. Moreover, one of the goals of investment policy is gradual diminishing of regional differences primarily by rational and more complete use of development factors of certain areas on the basis of market criteria and by keeping appropriate incentive policy.

2. Strategic connection of companies in the globalization conditions

The surrounding in which companies have their business activities is permeated with changes which primarily refer to the globalization of world business, more intensive technological changes which dramatically reduce the lifetime of a product, more stiff competition and more complex requests of consumers with regards to quality and variety of product and service supply. The tide of changes at the end of 20th and beginning of 21st century influenced the reorganization of companies and reduction of their size as well as the connection and cooperation of companies. Big companies have become less important and small and medium-size companies get more promotion and they are predominantly oriented toward customers and their needs aiming at satisfying them as completely and adequately as possible. Big, small and medium-size companies increasingly turn to networking and strategic partnerships as obvious strategic options for accomplishment of competitive advantage.

The globalization process led to the creation of global companies and global economies. Economic globalization offers many opportunities to countries around the world. Owing to these opportunities many countries made progress and may serve as a good example to other developing countries which have just started their conquest of the market. The globalization process is getting faster and developed each day and sets new requests and challenges before companies. The end of last and beginning of this century

Strategic partnerships as a form of international cooperation

are characterized by a few trends with dominant influence on functioning of a company and they refer to the following [Evans, et al., 2002]:

1. Hyper-competition – At the world market there are many companies from all around the world competing with each other. The most numerous participants of the market game are companies from China, which apart from traditional conquering of the market using the cost leadership strategy start more seriously to compete using the differentiation strategy.

2. Deregulation – Globalization is based on the neoliberalism ideology, which is promoted by the most powerful economies and political factors in the world and includes deregulation of financial transactions and free trade promotion [Cormier i Targ, 2001]. The entrance of foreign companies to domestic market will have an impact on the alteration of the economic structure. Due to that, individual economic sectors will simply disappear or they will be forced to lay off great part of workforce with the purpose of productivity and efficiency improvement.

3. Technology development – modern technologies such as the Internet and network connecting offer opportunities to small companies to compete on global level because they are provided with fast information flow regardless of the physical locations of buyer and supplier. Internet offers a wide range of possibilities, such as video conferences which enable sellers to present their products to potential buyers around the world without physical presence. The content of work is also changed by the development of artificial intelligence and robotics. As robots become more numerous and more up-to-date in technological and technical respect, their influence will be greater on organization productivity and employee performance output [Cormier i Targ, 2001]. It is evident that the people's work is to a great extent replaced by the work of intelligent machines, which inevitably leads to reduction of workforce and increase of productivity.

4. Knowledge era – Knowledge becomes the most important resource of a company. Traditional resources are the means for accomplishment of competitive advantage via knowledge. Knowledge management strategy must be a part of general strategy of the organization. The growth of employment in the following decades will probably be focused on human resources possessing specific knowledge. The number of manual labor force (qualified and unqualified) reduced from 80% to less than 25% of the total workforce. Creating and keeping of the competition based on knowledge require continual and systematic work on productivity of employees who are ready to acquire new knowledge.

The stated trends have impact on business operations of all companies. Also, it seems that the greatest impact is on the companies from countries in transition or underdeveloped countries, which increases the competitive gap even more in comparison to companies from developed economies. Due to strategic connection, there is an opportunity for companies entering strategic partnerships to operate together with other companies on attainment of mutual goal. Apart from profit as motivational factor, there are other factors influencing the entrance of companies in strategic partnerships based on joint efforts in construction of innovative projects in marketing, joint sale and distribution,

but also in exchange of knowledge and modern technologies. The aim of joining forces is to reduce the risk to minimum level and achieve benefits for all partners.

3. Strategic partnerships of companies from developed and developing countries

The absence of market orientation, irrational employment policy, outdated technology, lack of innovations and insufficient motivation of employees as well as other similar factors resulted in low productivity and inefficiency, which were serious threat to the survival of many companies of developing countries. In such situation it was necessary to initiate privatization process and implement economic reforms. The reforms simultaneously led to the opening of developing country market. In most of the cases these are the markets which were previously "craving" for many consumer goods sold in Western Europe or the USA. The potential of markets of these countries at the same time uncovered was an opportunity for many companies from developed countries to use it. Due to that, the conditions for development of strategic partnerships were created. For many of them partner arrangements are practically the only way to use new market opportunities stemming from globalization, more open boundaries, easier (electronic) communications, cheaper transportation, etc.

Most of the companies from developed countries choose partner forms of presenting itself in which joined investments with foreign partner assume especially important position. This statement is confirmed by Shama research [Jovanović, 2004], which specifically observed and tracked countries of the former Soviet Union and other former socialist countries of Central Europe. Over 50% of western companies used joint investments in the presence at the market of the former Eastern Bloc. There are some slight differences between Russia and other countries of the former Soviet Union at whose markets 52% of western companies is present using joint investments whereas on entering the market of former socialist countries of Central Europe somewhat bigger number of companies, 59% of them chose this form of more international business operation. In the presence at the markets of former socialist countries of Central Europe, 27% of western companies chose export arrangement while 11% chose to establish partnership with local companies on the basis of the license contract and be present at this market in that manner. Only 2% of companies from developed countries, while being present at both market, used direct investments in the companies of developing countries. It may be said that in the activities at the market of developing countries, companies from developed countries predominantly apply some of cooperative forms.

There are numerous factors aggravating the cooperation between companies from developed countries and companies from developing countries. These aggravating factors direct many companies to the establishment of partner arrangements in order to overcome them more easily. Some of aggravating factors are [Moosa, 2002]: the existence of the mixture of traditional and contemporary institutions and bureaucratic and market approach to business operation; greater number of instances (authorities, organizations, institutions, norms and rules) which should be faced with; legal regulation may be interpreted in different ways and subjectively because there is no corresponding, clearly established and functional legal frame; even governments of these countries most

Strategic partnerships as a form of international cooperation

frequently cannot find the real answer to the question how and whether to provide privileged status to domestic companies by applying different foreign-trade measures (duties, attracting foreign investments); private connections and acquaintances in these countries are of great importance for performing business transactions; the great presence of corruption is noticeable and there are also problems regarding infrastructure.

Taking into consideration all aforementioned factors and all changes occurring in the environment, it may be stated that the environment of business activities is complex, with certain risk of the independent presence of the company. Apart from the benefit of the entering into the partnership and finding a local partner, who will enable reducing or overcoming of problems, companies of developed countries use the opinion that a local partner handles business activities in the given environment better and that, if they have an interest strong enough, they will do everything that is necessary in order to fit the activities of the mutual enterprise in the existing environment in an optimal manner. The partnership with companies from other countries usually comprises risks which emerge due to cultural differences and differences in partner goals [Mani and Romijn, 2004] and the need for overcoming certain differences in culture shown in different patterns of people behavior in everyday life, while shopping or working in the company. Companies from developed countries therefore must adjust both to the culture of the market and consumers in the developed country they are present in and the organizational culture of the company they establish partnership with.

Companies from developed countries usually have goals related to the market of placement of their products and goals regarding the production resource procurement. Entrance to new markets creates possibilities of accomplishment above average profit. Since the entrance to new markets implies high risk of complexity of surrounding and prominent change dynamics, there is a need to find a local partner who will using their knowledge and connections help provide faster and less risky penetration of the market with partnership reducing also the level of necessary investments. The essence of cooperation between companies from developed countries and companies from developing countries sometimes lies in the aim to provide cheap inputs. It is primarily referred to workforce and raw material.

Multinational corporations via foreign direct investments contribute to the increase of industrial efficiency in the resource allocation by entering the strategic departments where there are complex entry barrier affecting the reduction of competition in the host country. This may increase competition pressure and thus force domestic companies to improve efficiency of their business operation. The competition pressure will increase if the affiliation does not keep up with the strategy of "gentleman competition" [Stephen, 2007]. The entrance of multinational companies to the market of the host country increases competition pressure and market performance more than the entrance of a domestic company with the same initial positions would lead to that. This effect has more powerful manifestation in the transition countries where in the previous period there were extremely high entry barriers for foreign direct investments.

The entrance of multinational companies may significantly reduce the volume of domestic sale, which will have a negative impact on the business activities of domestic

companies, primarily via reduction of production capacity use. It will result in the reduction of domestic company productivity, which will eventually have negative impact on their competitor position. Since the competition is getting stiffer at the financial and procurement markets, the situation with the position of domestic companies is getting more complex. In these cases there is frequently the emergence of monopoly position of a multinational corporation, which will most probably transfer the achieved profit to the mother country, which worsens financial situation of the capital import country [Dallago i Guglielmetti, 2010]. The described negative effect may be enhanced if the observed multinational corporation uses transfer prices due to tax deductions.

The emerged phenomenon is usual in situations when the motives of foreign direct investments, avoiding duties and conquering local market are predominant. It may happen that local authorities offer too big facilitations during the implementation of their policy of attracting foreign direct investments, which additionally boosts negative consequences. This condition may contribute to unequal contributions aside and domestic capitals, which would cause reduction of competition capability of domestic companies in comparison to multinational corporations. Too big competitive strength of multinational corporations reduced the capability of domestic companies for taking over of new investments. In the beginning, foreign direct investments may reduce the level of concentration at local market and thus enhance competition pressure, however, the total dynamic effect may be negative if the stated phenomena occur.

On the other hand, companies from developing countries aim at accomplishment of some other goals by partner arrangement.

Namely, companies from these countries face many problems such as significant absence of market orientation, outdated technology, low level of capacity use, chronic lack of capital and similar problems which direct these companies to see partnership as a manner of overcoming stated problems. It is precisely based on stated problems that the goals of the companies from developing countries are formed as following [Mani i Romijn, 2004]: to reach new technology or business system; to acquire knowledge on market business operation and manner of presentation at foreign markets; to improve the manner of company management; to provide the missing capital and implementation of innovative processes.

It may be said that knowledge, capital, technologies and innovations represent key contribution of a foreign partner and main reason of entrance into strategic partnership of companies from developed with companies from developing countries. It is expected that partnership provides improvement of business operation quality and competitive position of companies from developing countries first at domestic and in some future also at foreign market. In order to have successfully functioning partnership, taking into account the readiness to mutual adjustment with respect for specific features of the other side, it is necessary to include local managers in the decision-making, to respect their standpoints and manner of thinking, as well as determination of purpose and goals of partnership with the dynamics of their realization because it contributes to strengthening of partner understanding and trust. Also, the partner complementarity should be determined

because if all parties participating are not satisfied with work, then success cannot be expected.

4. Measures and incentives for increase of foreign investments in Serbian economy

Developmental behavior of a company is conditioned by the state of product and capital market, by innovation and organizational form development [Siedschlag i Nijkamp, 2011]. Mostly in contemporary conditions quality is confirmed more and more, and not the quantity of the company growth. Sudden technology development, on the one hand, and liberalization of legal regulations on the other hand affirm connections of companies in constant tendency to adjustment to business environment and in that direction of companies by connecting (strengthening mutual dependence) the competitive position at the market is increased. Therefore, under the influence of globalization, there is the creation of partnerships and coalitions based on which (via synergy) the growth of all companies included in partnerships is increased.

Many authors name various strategic options at global market and different variations of generic strategies (leadership in costs, differentiation and focus –based on costs or differentiation) used at domestic market. Basic strategies at global market are [Lasserre, 2003]: 1. Global strategy of high involvement (big dominant company –economy of scale), 2. Global strategy of local involvement (big companies –strategic differentiation) and 3. Strategy of global “niche” (big and small companies which are not dominant – product focusing). Furthermore, four manners of accomplishment of competitive advantage not mutually exclusive may be emphasized: 1. Global mega companies (operating at world market), 2. Companies oriented to geographic “niches” (choice of targeted consumers), 3. European specialists (present at national and regional markets of Europe, i.e. regional specialists), 4. Companies “portfolio users” (big diversification). Since Serbia is a small country in economic sense, the only manner of achieving economic growth is to have its companies internationalize their business activities and start having business activities to a greater extent at foreign markets.

So far the results accomplished by Serbian companies by export activities during last few years cannot be perceived as satisfactory, but significant progress was made in last five years. According to the data of RSB, in December 2016, the value of goods export amounted to 1,170.6 million euros, import 1,658.7 million with deficit of 488.1 million euros. In comparison to December 2015, export increased by 18.4%, import by 11.8% and deficit decreased by 1.3%. In December, the record monthly value of import was accomplished (previous record was 1,620 million in June 2016), while export was close to record monthly value (1,205 million in September 2016). Domestic companies are not competitive enough at foreign market. It actually means that domestic companies are not capable of being more successful at foreign market than other companies from the same sphere of business activity [Makroekonomija, 2017].

The export potential of our company is characterized by low competition with high level of diversification and small effect of the economy of scale [Mitrović, 2008]. Therefore, the priority should be given to export-oriented, profitable programs in metal

and chemical complex, car industry, machine construction and production of telecommunication equipment but also in traditionally export spheres such as wood-processing, textile, shoe and leather industries, production of non-ferrous metal and metal processing and especially in the field of IT. Entrance into partnerships means also the fulfillment of certain conditions and micro and macro level, and Serbian companies should take an active stand with respect to strengthening their own competitiveness. Domestic companies need to keep up actively with contemporary trends and show more interest in growth of market participation, but also to recognize and develop their internal abilities and develop critical factors of success as a precondition for strengthening their strategic position and improvement of competitive advantage.

Directions of development of Serbian economy in future will depend on the survival and prosperity of all domestic industries and scopes of activities as well as on their competitiveness and export. In that context, the state is expected to make systematic efforts to improve conditions for investments and creation of stabile business environment in order to use completely positive effects of foreign investments on competitiveness, business and export performance of all Serbian economy participants in general. The emphasis should be on attracting foreign capital in spheres where Serbia has necessary resources, infrastructure, trained and qualified or cheap workforce or some other comparative advantage. The governmental activities should aim at accomplishment of a more dynamic economic growth through strengthening of economic sector and solution to the problem of its insufficient competitiveness and illiquidity due to which it cannot assume the deciding role in creating competitive market economy, termination of privatization process and restitution of taken property as one of fundamental preconditions of defining ownership, more successful implementation of regulatory reform, improvement of stock market business operation, establishment and keeping of inflation on reasonable level and improvement of perception of political risk [Premović, et al., 2011].

The features of Serbian labor market are inconvenient tendencies among which a special emphasis should be on historical minimum level of the employed, which is partly a consequence of unqualified, uncompetitive workforce supply as well as absence of adjustment of supply and demand of workforce. In future, the state should be engaged in improvement of education and training system in order to have the quality of workforce matching the needs and demands of the labor market. It is necessary to have a deep and comprehensive reform of the education system in order to create quality staff capable of responding to the requests of employers, especially of foreign companies which predominantly have more strict criteria of employment and higher expectations of employees. Providing high-quality education and more highly-educated workforce is crucial precondition of economic growth and attraction of foreign capital [Premović, et al., 2011].

One of priority goals of Serbian economic policy should be the improvement of business environment for attraction of foreign investments in general, especially in certain industries. Economic growth and development of Serbia should be based on its comparative advantages among which prominent are: long-lasting tradition and work force qualification in certain industries, geographic position along Corridor 10 and

potential use of air, road and sea transportation, availability of natural resources necessary for production of certain groups of products, proximity of the EU, lower transportation costs as preconditions of fast and efficient response to dynamic market changes [Redžepagić, et al., 2011]. With entrance of foreign investments some of key problems of Serbian industry could be solved, most of all outdated equipment and technologies, over-indebtedness of companies, high production costs, absence of adequate raw material base, insufficient use of capacities and difficulties in spare part procurement, in which strategic partnerships could play the crucial role. However, inefficient implementation and still unfinished privatization process, presence of shadow economy and unfair competition have contributed to insufficient interest of foreign investors in investment in Serbian companies.

With the aim of more intensive attraction of foreign investments in Serbian economy, it is necessary to complete the privatization process, to have more determined engagement of the state in shadow economy and unfair competition repression and consistent application of customs procedure with goods import and regulation which refers to declaration of goods before its placement in the market, as well as in improvement of existing infrastructure in order to use convenient geographic position which enables investors to have their competitive advantage based on significantly lower transportation costs in comparison to countries on Far East. It is evident that the entrance of foreign capital draws a series of procedures and requests to be met so that global companies would decide to invest at all. In future, Serbia would have to implement more reforms and measures with the aim of creating convenient environment for foreign investments.

5. Conclusion

Strategic partnerships are very flexible and attractive form of realization of developmental goals of companies. Developmental conduct of companies rely more and more on a bigger number of partners and special forms of cooperation with the aim of maintaining company vitality and to increase the resistance to the market strikes. In that sense, developmental conduct of a company and internal configuration are in correlation with relativized independence, self-sufficiency and limits of external growth. Therefore, strategic partnerships emerge more and more as a rational form of developmental conduct of a contemporary company in its tendency to adjust itself to the changed market, technological and social trends.

Solving of key problems of Serbian economy is one of the assumptions of more intensive attracting of foreign investments and it primarily refers to acceleration of economic activity growth, stoppage of negative trends at labor market and reduction of budget deficit and public debt as preconditions of foreign investment increase. Investment climate is also conditioned by the human capital quality and its potential to create economic value and to have the competitive advantage of the company based on that.

LITTERATURE

- Cormier, D., Targ, H. (2001). Globalization and the North American Worker, *Labor Studies Journal*, Spring
- Dallago, B., Guglielmetti, C. (2010). *Local Economies and Global Competitiveness*, New York: Palgrave Macmillan,
- Evans, P., Pucik, V., Barsoux, J.L. (2002). *The Global Challenge – Frameworks for International*, New York: McGraw Hill,
- Jovanović, M. (2004). Strateška partnerstva između preduzeća iz razvijenih zemalja i zemalja u tranziciji, *Strateški menadžment*, 4, 101-104
- Lasserre, P. (2003). *Global Strategic Management*, New York: Palgrave Macmillan
- Mani, S., Romijn, H. (2004). *Innovation, learning, and technological dynamism of developing countries*, New York: United Nations University Press
- Mitrović, B. (2008). Privatizacija i konkurentnost privrede na primeru Srbije, *Ekonomске teme*, Ekonomski fakultet, Niš, 2, 13-20
- Moosa, A. J. (2002). *Foreign direct investment: Theory, evidence and practice*, New York: Palgrave
- Premović, J., Arsić, L.J., i Premović, T. (2011). Društvo znanja i ekonomija zasnovana na znanju šesti međunarodni simpozijum: Tehnologija, informatika i obrazovanje za društvo učenja i znanja, Tehnički fakultet Čačak, 3-5, 1-11
- Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, New York: Free Press
- Redžepagić, S., Baraha, I. i Đuričin, D. (2011). Preporuke za unapređenje poslovnog okruženja u cilju intenzivnijeg privlačenja stranih direktnih investicija i privredno razvoja republike Srbije, *EDASOL*, 23-24, 449-456, Banja Luka
- Robna razmena Srbije u 2016., MMakroekonomija, <https://www.makroekonomija.org/robna-razmena/robna-razmena-srbije-u-2016-godini/> (pristupljeno 30.10. 2017.)
- Siedschlag, P., Nijkamp, P. (2011). *Innovation, Growth and Competitiveness Dynamic Regions in the Knowledge-Based World Economy*, Berlin: Springer-Verlag
- Stephen, S. (2007). *Multinational Corporations and Foreign Direct Investment*, Oxford: University Press

STRATEŠKA PARTNERSTVA KAO OBLIK MEĐUNARODNE SARADNJE

Rezime: Globalno poslovanje sve više pred preduzeća stavlja potrebu strateškog povezivanja. Prednosti sklapanja strateških partnerstava su obostrane, kako za preduzeća iz visoko razvijenih zemalja koja teže da, po pravilu, dobru tržišnu poziciju poboljšaju korišćenjem novih mogućnosti na ovim tržištima (lakši pristup novim i povoljnim nabavnim i prodajnim

Strategic partnerships as a form of international cooperation

tržištima), tako i za ona iz manje razvijenih zemalja. Privlačenje i zadržavanje direktnih stranih ulaganja glavni je cilj mnogih zemalja, budući da je sasvim jasno da ona imaju važnu ulogu u stvaranju novih radnih mesta, povećanju izvoza, prenošenju tehnologije i znanja u poslovanju, povećanju konkurentnosti, unapređenju ukupne proizvodnje i, konačno, smanjenju siromaštva putem opšteg privrednog rasta i razvoja. Stoga ciljevi razvoja privrede Srbije mora da obuhvate intenzivnija strana ulaganja kroz strateška partnerstva u cilju rasta inovativne aktivnosti i stvaranja bolje pozicije naših preduzeća kako na domaćem tako i na međunarodnom tržištu.

Ključne reči: *strateška partnerstva, zemlje u razvoju, globalizam*

KINESKI REGIONALNI MODEL RAZVOJA - STRATEŠKE LEKCIJE¹

Katarina Zakić, Vanredni profesor²

Meixing Sun, Master³

Apstrakt: *Zadnjih 15 godina Srbija se suočava sa mnogim ekonomskim izazovima, a regionalni razvoj je jedan od njih. Nejednaka regionalna distribucija nije nov problem, ali je svakako veoma ozbiljan. Postoje različiti strateški planovi srpske Vlade da stabilišu ovakvu situaciju.*

Kako bi pomogli promoterima boljeg regionalnog razvoja, autori ovog rada će prezentovati rešenja Vlade NR Kine koja su vezana za ovaj problem. Kina je implementirala različite strategije ekonomskog razvoja od otvaranja njene ekonomije 1979. godine. Politika "Otvorenih vrata" je pomogla Kini da obezbedi bolji život svojim stanovnicima, i taj proces je urađen kroz mnoge faze. Iako Kina još uvek ima mnoge probleme vezane za svoj nejednak regionalni razvoj, oni rade na tome da na najbolji način reše ove probleme. Objasnjavajući strategije NR Kine vezane za regionalni razvojni model autori će sugerisati neka od rešenja koja se mogu primeniti u srpskom regionalnom modelu razvoja.

Ključne reči: *Kina, Srbija, nejednak regionalni razvoj, strategija*

1. Uvod

Kao jedna od najvećih teritorijalno i kao najmnogoljudnija država na svetu, NR Kina je u novijoj istoriji svoga razvoja (počev od 1949. godine kada je osnovana) imala veliki broj izazova u svom razvoju. Prvi izazovi ticali su se prelaska sa monarhističkog uređenja zemlje na komunistički, a u skorije vreme prelaska sa čisto komunističkog na socijalno-tržišni model razvoja. Izazovi su bili različiti, od političkih, ekonomskih, socijalnih i demografskih te je bilo potrebno dosta vremena i strateškog planiranja da se većina problema reši.

Regionalni razvoj zemlje je bio svakako jedan od tih problema. Tokom posmatranih, skoro 70 godina regionalnog razvoja ove zemlje, bilo je više različitih rešenja i odluka kako

¹ Ovaj rad je deo projekta Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (ID broj 47004)

² Megatrend univerzitet, Republika Srbija, kzakic@megatrend.edu.rs

³ Nankai univerzitet, Narodna Republika Kina, sunmeixing@nankai.edu.cn

regionalni razvoj treba da izgleda. U ovom radu će biti prikazan regionalni razvoj koji je podeljen u pet etapa u zavisnosti od toga koji je model preovladavao, a taj razvoj će se vezivati za imena vodećih kineskih političara, koji su stajali iza ovih strategija razvoja.

Kroz sam rad će biti prikazano da su modeli bili veoma različiti, da su svi imali za cilj smanjenje dispariteta regionalnog razvoja, i da su pojedini modeli imali više, a pojedini manje uspeha. Cilj rada je da prikaže istorijske tokove regionalnog razvoja, da ukaže na osnovne odrednice svake faze razvoja i da utvrdi postignute rezultate. Kao posledica svega navedenog biće izvedeni osnovni zaključci vezani za ove modele regionalnog razvoja, iz kojih se mogu izvući strateške lekcije i pouke.

Srbija se takođe bori sa problemom regionalnog razvoja, i to je svakako jedan od prioriteta u poslednjih deset godina našeg nacionalnog razvoja. Pouke kineskih modela mogu poslužiti srpskim nosiocima vlasti kako na saveznom tako i na regionalnom nivou, da odaberu prave pravce razvoja. U tom smislu, kineski modeli regionalnog razvoja se ne mogu kompletno preslikati na Srbiju, jer su u geografskom i demografskom smislu u pitanju dve potpuno različite zemlje. No, svakako se mogu iskoristiti rezultati i iskustva tokom primene različitih modela regionalnog razvoja, kako bi se smanjio disbalans regionalnog razvoja u našoj zemlji.

2. Istorija regionalnog razvoja NR Kine

2.1 Maoov model jednakog regionalnog razvoja

Po dolasku na vlast i uspostavljanju NR Kine 1949. godine, Mao Cedong (Mao Zedong) je nasledio rukovođenje zemljom, koja je pretrpela velike gubitke u prethodnoj deceniji. Nikada Kina nije bila toliko razorena kao tada. Predsednik Mao se suočio sa velikim problemima, koji su zahtevali veliku dozu ozbiljnosti, pažljivog planiranja i odlučivanja šta će u posleratnoj Kini biti prioritet. Principi razvoja tadašnje Kine su bili u velikoj meri obojeni merilima i standardima razvoja koje je imao Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Usled toga je prvi period razvoja NR Kine bio zasnovan na regionalnoj samodovoljnosti svake provincije sa marksističkim principima razvoja, sovjetskim tipom industrijalizacije (prvo razvoj teške, pa lake industrije) i centralnim planiranjem kao osnovnim sistemom ekonomskog razvoja. (Demurger et al., 2001; Xu, 2011) Dakle, taj prvi period Maoove vladavine i strategije razvoja je bio zasnovan na sovjetskim iskustvima. Kina je u relativnom smislu bila otvorena ka spoljašnjim uticajima i ulaganjima, ali se prednost davala komunističkim tj. socijalističkim zemljama.

Nakon razlaza sa SSSR-om i rata SAD sa Vijetnamom, unutrašnji i spoljašnji faktori su usloveli da rukovodstvo Kine sprovede reforme u zemlji koje su uzimale u obzir pritisak spoljašnjih faktora. Usled toga Kina je podeljena na *tri fronta* (regije): prvi front – istočna obala; drugi front – centralni deo; a na krajnjem zapadu – treći front, kako bi se fokusirao bolje njen regionalni razvoj. (Demurger et al., 2001) Treći front je imao specijalan položaj i u njega je najviše ulagano u regionalnom smislu. Smatralo se da se pod pretnjom potencijalnog izmeštanja sukoba SAD sa Vijetnamom, treba izmestiti industrijska i vojna proizvodnja na mesto koje će neprijatelji geografski najteže biti osvojiti. U tom smislu su čitave fabrike i postrojenja seljena na zapad Kine. To je uslovalo da se ovaj deo počne naglo razvijati, a da je istočni naglo prestao da se razvija i da zaostaje. No, ovakav potez nije

Kineski model regionalnog razvoja – strateške lekcije

doveo do željenih rezultata, jer isplanirani potezi seljenja industrije na zapad nisu razvili zapadni deo zemlje u dovoljnom smislu (tempo je bio previše spor), a istok je u regionalnom smislu toliko pao, da zapad nije mogao da mu pomogne dovoljno.

Na slici broj jedan je prikazana mapa NR Kine, na kojoj su žutom bojom obeležene provincije koje su činile tzv. Treći front.

Od 1972-1978. godine ova politika se napušta polako, jer se uvidelo da istočna obala trpi velike gubitke. (Demurger et all., 2001, p.13) To je posledično dovelo do toga da je zapad i dalje ostao nerazvijen, a da se potencijalni benefiti nisu u punoj meri iskoristili. Drugo, usled sukoba sa Sovjetima, smatralo se da će biti bolje da se prebaci deo vojne industrije na istok, jer će Sovjeti teže doći do njih, nego što bi došli kopnenim putem do zapada Kine.

Slika broj 1: Prikaz kineskih provincija koje su predstavljale Treći front

Izvor: <https://www.globalsecurity.org/military/world/china/third-front.htm>,

pristup: 20.10.2017.

2.2 Dengov model specijalnih ekonomskih zona

Nakon smrti Mao Cedonga i dolaska Deng Sjaopinga (Deng Xiaoping) na vlast dolazi do kompletne reforme ekonomskog sistema u Kini. Njegova "Politika otvorenih vrata" (*Open Door Policy*) je dovela do transformacije privrednog sistema i prelaska sa komunističkog na tzv. socijalistički kapitalizam (kapitalizam obojen kineskim karakteristikama). To je podrazumevalo da se napusti u najvećoj meri sovjetski model privređivanja i razvoja, i da se privreda polako okrene kapitalističkom sistemu privređivanja. U isto vreme, i dalje je politička vlast bila u rukama Komunističke partije Kine, a planiranje je i dalje bilo centralizovano.

Ovakva politika je podrazumevala da se Kina otvori ka svetu, u smislu da je odobreno da inostrani investitori dolaze na tržište Kine i da njoj ulažu, sa idejom da jednog dana i Kina izlazi sa svojim kompanijama na inostrana tržišta.

Ideja Deng Sjaopinga je bila da se pozitivna iskustva Hong Konga iskoriste i da se spoj britanskog sistema upravljanja i kineskog preduzetništva (Zakić, 2015) na određeni način primeni u tzv. specijalnim ekonomskim zonama (SEZ). SEZ su predstavljale područja na kojima je kineska Vlada bila voljna da dopusti strancima da ulažu svoj novac i da osnivaju svoje kompanije. Proces je izrazito sporo tekao, što je uostalom i bilo planirano, a postupak je imao svoje četiri faza razvoja (od 1979 – 2001. godine), što znači da je delom obuhvatao i Ceminovu vladavinu. (Babić, 2007) Suština ovog celog postupka je bila da se uvidi da li ovakav model razvoja (potpuno originalan i nikada do tada primenjivan) može uopšte da da dobre rezultate, i ako može da se postepeno poveća broj SEZ.

Deng Sjaoping je imao drugačiju viziju od Mao Cedonga kako regionalni razvoj treba da izgleda, i pri tome nije imao u vidu samo mišljenja kineskih nego i svetskih ekonomskih stručnjaka u ovoj oblasti. (Zhu, 2015) Samodovoljnost i podjednaki razvoj svih provincija na kojima je Mao insistirao, ili seljenje industrije u nerazvijena područja (iako za to one nemaju resurse), nisu po njemu doveli do dobrih rezultata u globalu. Stoga je on polazio od potpuno drugačije premise: pretpostavka je bila da se prvo razviju one oblasti koje imaju komparativne prednosti, a onda da se efekti polako „preliju“ na ostali deo Kine. Usled toga je insistirao na neravnomernom regionalnom razvoju i to u korist istočne obale. (Wei, 1999) Ona je u tom trenutku bila manje razvijena od centralne i zapadne Kine, ali je imala niz prednosti koje nije imao ostatak Kine – blizinu Hong Konga i regiona delte Biserne reke, izlaz na more i dobro obučenu radnu snagu.

Na slici broj dva su predstavljene prve specijalne ekonomske zone, zajedno sa prvim ekonomskim i tehničkim zonama razvoja, koje su sve kao što se vidi na mapi, raspoređene po istočnoj obali NR Kine.

Ovakav oblik neravnomernog regionalnog razvoja je imao svoje kako dobre, tako i loše posledice. Usled konstantne podrške centralne Vlade, ali isto tako i regionalnih provincijskih oblika vlasti (Xu, 2011), istočni deo Kine je procvetao u ekonomskom smislu. Inostrane investicije su dovele do veće uposlenosti radne snage, poboljšanja životnih uslova, transfera tehnologije i know-how, modernizacije načina poslovanja. (Jeong & Jang, 2015) Sa druge strane, zapadna i severna Kina su stagnirale, dolazilo je do velikog seljenja radne snage u istočni deo zemlje, a njihova ekonomija i sistem poslovanja su ili stagnirale ili čak u pojedinim slučajevima i dramatično propadale.

Slika broj 2: Specijalne ekonomske zone

Izvor:<http://www.chinaforeignrelations.net/node/764>, pristup: 20.10.2017.

Međutim, ovaj model razvoja je doveo u celini do velikog ekonomskog buma u Kini, tako da ga nije moguće jednostrano oceniti, već se mora veliki broj komponenti pored ekonomskih uzeti u obzir. Zbog toga je ovaj model regionalnog nejednakog razvoja, iako u filozofskom smislu nepravedan (jer jedni trpe, dok drugi napreduju), bio potpuno opravdan, jer su rezultati na kraju bili još uspješniji nego što je u početku to bilo planirano. (Jeong & Jang, 2015)

2.3 Ceminov model balansiranja

Kao što je rečeno već ranije, dobar deo mandata kineskog predsednika Đijang Cemina (Jiang Zemin) je bio nastavak Politike otvorenih vrata, koju je započeo Deng Sjaoping. Međutim, već tada je bilo evidentno, da nakon prvih deset godina ovakve politike, u nekom trenutku mora da se pređe i na postepeno ulaganje u druga područja u Kini.

Usled toga je Cemin usvojio *Go West* strategiju koja je tada imala za cilj da se počne sa izjednačavanjem regionalnog razvoja koji je već bio fantastičan na istoku, sa onim koji je postojao tada na zapadu Kine. Zbog toga je 1994. godine napravljena reforma u oblasti sistema oporezivanja, kako bi se više novca slilo u državni budžet i kako bi se taj novac distribuirao u nerazvijene zapadne i severne provincije.

Na slici broj tri prikazane su provincije koje su bile obuhvaćene ovim programom. Obale reka Jangce i Žute reke su dobile posebno mesto u regionalnom razvoju (Jeong & Jang, 2015), i u okviru njih je napravljen veći broj infrastrukturnih projekata (Fan, 1995) koji su trebali da omoguće povezivanje rečnog, železničkog i drumskog saobraćaja, kako bi se i u infrastrukturnom smislu ovaj region bolje razvio.

Slika broj 3: Zapadne provincije

Izvor: <http://www.economist.com/node/457567C>, pristup 18.10.2017.

Pored toga što je ova politika bila vezana za regionalni razvoj, ona je svoje utemeljenje imala i drugim problemima koji su mučili Kinu. Jedan od velikih problema je bio i pitanje pograničnih područja na kojima je živio veliki broj muslimana, a koji su imali težak ekonomski položaj. Stoga je deo ovih reformi bio usmeren i na rešavanje unutrašnjih političkih problema.

2.4 Huoov model harmonije razvoja

Hu Đintao (Hu Jintao), naredni kineski predsednik, je svoju regionalnu politiku razvoja zasnivao na daljem smanjenju jaza između istočnih, zapadnih i severnih provincija, koji je nastao kao posledica politike *Otvorenih vrata*. Njegov cilj je bio da se napravi novo harmonično socijalističko kinesko društvo u kome će se raditi na smanjivanju tri nivoa dispariteta koji su u zemlji postojali, a to su: regionalni, urbani – ruralni i klasni disparitet. (Hodgson & Huang, 2013)

Kineski model regionalnog razvoja – strateške lekcije

Ovaj oblik harmoničnog razvoja se zasnivao na većoj socijalnoj jednakosti građana Kine, a ne na rastu GDP-a. Dakle, primat je na neki način stavljen na socijalnu politiku, a ne na ekonomsku. Usled takve politike postepeno se smanjivao stepen nejednakosti u regionalnom razvoju provincija.

Poseban značaj tokom vlade predsednika Hua je dat *Severo-istočnom projektu* (Northeast Development Project), velikom infrastrukturnom projektu (Jeong & Jang, 2015), koji je podrazumevao ozbiljnu reforma državnih preduzeća u severo-istočnom delu Kine, koji su nakon reformi trebali da budu nosioci razvoja ovog regiona (slika broj 4).

Slika broj 4: Severoistočne provincije obuhvaćene Huovim modelom razvoja

Izvor: <http://journals.openedition.org/chinaperspectives/462>, pristup: 21.10.2017.

Takođe, da bi se osigurao i dalje razvoj zapadnih provincija koje su stale na noge, ali i dalje nisu imale rezultate kao istočne, nastavljeno je i dalje – sa nešto manjim, ali ipak značajnim investicijama i tamo. Pošto je u tom periodu naglo krenula da se razvija digitalna tehnologija, kineska Vlada je počela planski da investira u grad Čončing, koji je dobio specijalan povlašćen status. Usled toga je ovaj grad i danas ostao centar za razvoj informacionih tehnologija ze celu Kinu, što je dokaz da je ova mera imala dobre rezultate.

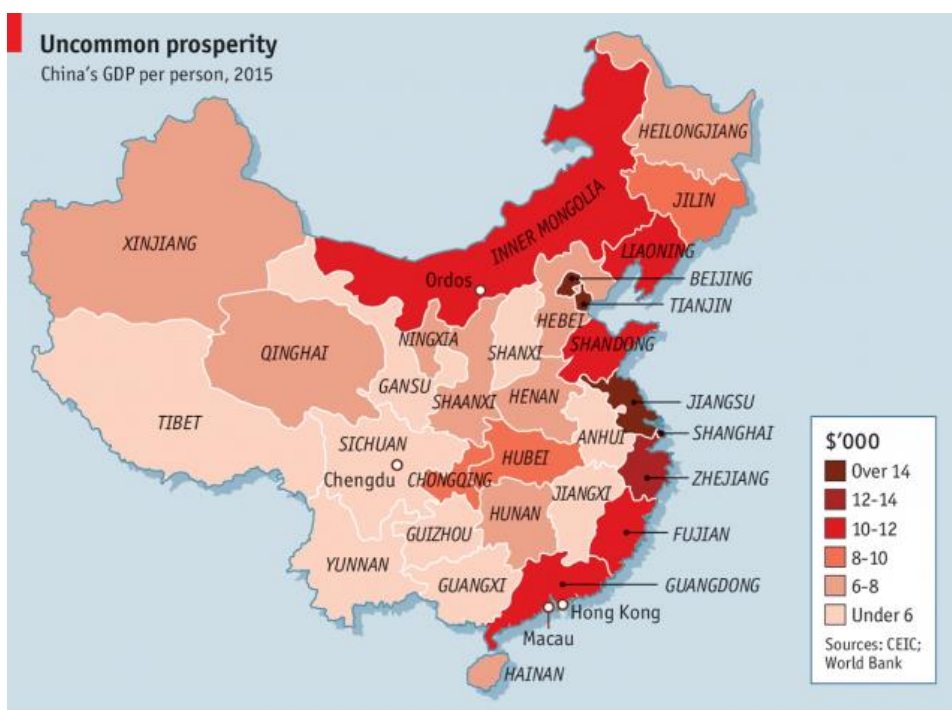
Tokom Huovog mandata, povećala se tražnja za proizvodima iz nerazvijenog dela Kine, te je omogućeno napredovanje ovog dela zemlje. (Wei, 2014) Međutim to nije bilo dovoljno da se kompletno uravnoteži razvoj, ali je sa druge strane dovelo do daljeg smanjenja regionalnog dispariteta.

2.5 Sioov model – spajanje regionalnog razvoja sa geopolitičkim i geoekonomskim ciljevima (OBOR: Jedan pojas – jedan put)

Si Đinping (Xi Jiping) naslednik predsednika Hua, i današnji kineski predsednik je nasledio dosta problema vezanih za neravnomerni ekonomski razvoj, koji su bili posledica pre svega unutrašnjih strategija razvoja Kine.

Prema podacima časopisa *Economist* (*Economist*) iz 2015. godine, vidi se da je u drugoj godini mandata predsednika Sija i dalje postojao disbalans u regionalnom razvoju, tj. i dalje je prednjačila istočna obala u pogledu GDP i GDP per capita u odnosu na ostatak Kine.

Slika broj 5: GDP per capita u Kini u 2015. godini – prikaz neravnomernog regionalnog razvoja

Izvor: <https://www.economist.com/news/china/21707964-government-struggling-spread-wealth-more-evenly-rich-province-poor-province> pristup: 21.10.2017.

Da bi se ovakva situacija promenila predsednik Si je odmah po stupanju na čelo Kine 2013. godine lansirao ideju o velikom strateškom infrastrukturnom projektu pod nazivom *Jedan pojas, jedan put* (Novi put svile – slika broj 6). Ovaj projekat iako je u osnovi veliki međunarodni projekat (do sada se uključilo 65 zemalja), ima za cilj i da pomogne smanjenje regionalnog dispariteta. Razlog za to leži u činjenici da se početak puta svile

Kineski model regionalnog razvoja – strateške lekcije

nalazi upravo u zapadnim provincijama Kine, odakle je on i tradicionalno vekovima ranije počinjao.

Slika broj 6: Jedan pojas - jedan put

Izvor: <http://ifonlaysia.blogspot.rs/2017/05/one-belt-one-road-china-makes-tracks-on.html> pristup: 21.10.2017.

Slika broj 7: Smanjenje regionalnog dispariteta u Kini

Izvor: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-30/winners-and-laggards-seen-in-china-s-regional-growth-competition>, pristupljeno 22.10.2017. pristup: 21.10.2017.

OBOR ima za cilj da premesti još više centar razvoja Kine ka centralnom i zapadnom delu zemlje, kako bi oni sustigli još uvek više razvijen istočni deo zemlje. Na ovaj način se možemo reći prvi put u istoriji Kine, regionalni razvoj menja uz pomoć geoeonomskih i geopolitičkih mera. Na taj način Kina rešava veći broj problema istovremeno, a uz pomoć

toga svi su na dobitku – od međunarodnih partnera do same Kine. Rezultati ovog projekta su za sada najvidljiviji u velikim kineskim gradovima zapadnih provincija, jer je tamo čvorište velikih investicija. Plan je da se efekti razvoja polakao prelivaju i na manje gradove koji su na Putu svile.

3. Strateške lekcije kineskih modela regionalnog razvoja

Imajući u vidu prezentovane podatke, koji su u velikoj meri sumirani, jer je vremenska serija veoma dugačka (skoro 70 godina), ipak se mogu dati osnovni rezultati i pregled uspešnih rešenja, koji postepeno dovode do smanjenja neravnomernog regionalnog razvoja u Kini.

Kao strateške lekcije kineskih modela regionalnog razvoja mogu se usvojiti sledeće odrednice:

- Postepenost – često se regionalnim modelima razvoja pokušavaju postići brza rešenja i brza obnova, što često dovodi do loših rezultata, jer nema postepenosti koja je neophodna;
- Efikasnost – svaki model razvoja je dovodio pre svega do efikasnijih rešenja u privrednom razvoju, koji su se potom odražavali na poboljšanje kvaliteta života kineskih građana;
- Planiranje, detaljna analiza, rad i rešavanje problema – petogodišnji planovi razvoja su u kineskom slučaju pokazali izrazito dobre rezultate. Kroz njih se jasno videlo koji su postavljeni ciljevi, šta treba da se radi i čemu ti rezultati treba da vode. Svaki model je bio napravljen uz pomoć ekonomskih stručnjaka i njihovo mišljenje se uvažavalo;
- Usvajanje teorija o regionalnom razvoju sa Zapada, ali sa konstruktivnim promenama i osvrtom na kineske specifičnosti – kineski političari su najvećim delom uzimali u obzir teorije i mišljenja sa Zapada. Posebnost se ogledala u tome što se bez obzira na popularnost i uspešnost teorija i praksi sa Zapada, nikada nije kompletno ista praksa primenjivala. Sva rešenja su uzimana u obzir, ali su uvek modifikovana tako da bi odgovarala posebnostima kineske ekonomije i kineskog tržišta;
- Rešavanje regionalnog dispariteta uz pomoć infrastrukturnih projekata (železnica pre svega) i razvoj nauke i tehnologije;
- Centralizovana decentralizacija (oksimoron ili stvarnost...) – koliko god to čudno zvučalo, kinezi veoma uspešno primenjuju decentralizaciju sprovođenja reformi uz centralizovano donošenje strateških odluka;
- Razvoj provincija se zasniva na resursima koje one poseduju, tj. na osnovu njihove komparativne prednosti se pravi razvoj;
- Unutar same Kine se pokazalo da model razvoja koji podrazumeva samo ulaganje investicija, a da za njih ne postoje uslovi za razvoj, nisu dobro rešenje;

- Kombinovanje regionalnog razvoja sa geopolitičkim i geostrateškim ciljevima (OBOR) – predstavlja novu budućnost regionalnog razvoja.

4. Zaključak

Šta možemo naučiti iz prethodne studije i analize, a što može pomoći Republici Srbiji u njenom razvoju?

- Primena teorija i rešenja koja su običajena u Zapadnoj literaturi je dobra, ali ne sme biti kopirana bez uvažavanja naših specifičnosti razvoja;
- Komparativne prednosti regiona u Srbiji uvek moraju biti uvažene, ukoliko se žele dobri rezultati;
- Davanje investicija za regionalni razvoj od strane Vlade mora biti učinjeno promišljeno i u skladu sa onim što region može da radi i za šta ima resurse i potencijale;
- Regionalni organi vlasti moraju aktivno biti uključeni u ovaj proces, i određeni stepen autonomije i preduzetništva mora postojati;
- Infrastrukturni projekti poput izgradnje puteva, železnice ili aerodroma, jesu preduslov za dobar regionalni razvoj i privlačenje stranih investitora;
- Spajati regionalni razvoj sa inicijativama koje mogu svakom regionu pojedinačno pomoći - npr. Samit 16+1 ili fondovi EU.

Iako postoje velike razlike između Kine i Srbije u svakom smislu, mišljenje je autora ovog rada, da se na iskustvima drugih – kako pozitivnih tako i negativnih, uvek može dosta naučiti. Cilj koji je bio da se razmenom međusobnih iskustava otvore diskusije, razmene mišljenja i dobiju nove ideje, je dobio utemeljenje u ovom radu.

Usled toga, autori smatraju da se neka od kineskih rešenja smanjenja neravnomernog regionalnog razvoja mogu primeniti u Srbiji, kako bi se unapredio srpski model regionalnog razvoja.

LITERATURA

- Babić, S. B. (2007). *Ekonomija Azije*. Beograd: Megatrend univerzitet
- Démurger S. at all. (November 8, 2001). Geography, Economic Policy and Regional Development in China, *Asian Economic Papers*, Vol. 1, No. 1, 1-63.
- Fan C. C. (1997). Uneven Development and Beyond, Regional Development Theory in Post-Mao China, *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(4), Oxford: Blackwell Publishers, 620-639.
- Fan C. C. (Sep., 1995). Of Belts and Ladders: State Policy and Uneven Regional Development in Post-Mao China, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 85, No. 3, Taylor and Francis Group, 421-449.

Hodgson G. M. & Huang K. (September, 2013). Brakes on Chinese Development: Institutional Causes of a Growth Slowdown, *JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES*, 599-621.

<http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/jel.49.4.1076>

Jeong H.Y I & Jang J.H., (December 2015). Effects of Regional Development Policies on the Resolution of income Disparity in China, *Journal of Economic and Financial Studies*, Vol. 03, No.6, DOI 10.2753/JEI0021-3624470301, 45-57.

Wei H., (2014). Regional Economic Development in China: Agglomeration and Relocation. In: Wei at all. *The Micro-Analysis of Regional Economy in China – A Perspective of Firm Relocation*. Series on Chinese Economics Research Vol. 3, Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., (pp. 1- 29)

Wei Y. D. (1999). Regional inequality in China, *Progress in Human Geography* 23 (1). 49–59.

Wei, Y. H. D. (2007). Regional Development in China: Transitional Institutions, Embedded Globalization, and Hybrid Economies, *Eurasian Geography and Economics*, 48, No. 1, 16–36.

Xu, C. (2011). The Fundamental Institutions of China's Reforms and Development, *Journal of Economic Literature*, 49:4, 1076–1151.

Zakić, K. (October – December 2015). Combining the Tradition of Business Practice between East and West on the Example of Hong Kong. *The Review of International Affairs*, Vol. 66, Issue 1160, Institute for International Politics and Economics, Belgrade, 81-101.

Zhu, J. (2015). Chen Yun and Deng Xiaoping in the Early Period of Reform and Opening. In: Zhang. X., *Selected Essays on the History of Contemporary China*. Leiden: Koninklijke Brill NV, (pp. 1-29)

Internet izvori:

<https://www.globalsecurity.org/military/world/china/third-front.htm>, pristup: 20.10.2018.

<http://www.chinaforeignrelations.net/node/764>, pristup: 20.10.2017.

<http://www.economist.com/node/457567C>, pristup 18.10.2017.

<http://journals.openedition.org/chinaperspectives/462>, pristup: 21.10.2017.

<https://www.economist.com/news/china/21707964-government-struggling-spread-wealth-more-evenly-rich-province-poor-province>, pristup: 21.10.2017.

<http://ifonlaysia.blogspot.rs/2017/05/one-belt-one-road-china-makes-tracks-on.html> pristup: 21.10.2017.

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-30/winners-and-laggards-seen-in-china-s-regional-growth-competition>, pristupluno 22.10.2017. pristup: 21.10.2017.

CHINESE REGIONAL DEVELOPMENT MODEL - STRATEGIC LESSONS

Abstract: *In last 15 years Serbia was facing many economic challenges and regional development was among them. The uneven regional distribution is not a new problem, but it is a very serious one. There are different strategic plans coming from the Serbian Government to stabilize this situation.*

In order to help promoters of better regional development, the authors of this paper will present the solutions from PRC Government about this problem. China did implemented different strategy of economy development since opening its economy in 1979. The Open Door Policy helped China to pursue better life to its citizens, and that process was done through many phases. Although China still has problems regarding uneven regional development, they are doing their best to solve those problems. By explaining PRC strategies regarding regional development model the authors will suggest some of their solutions for Serbian regional development model.

Keywords: *China, Serbia, uneven regional development, strategy*

REGIONALIZACIJA I (ILI) BEOGRADIZACIJA SRBIJE¹

Prof. dr Petar Anđelković²

Apstrakt: *Ravnomerni regionalni razvoj jedan je od osnovnih prioriteta razvojne politike svake prosperitetne države. Samo kada su svi delovi jedne zemlje približno podjednako razvijeni moguće je govoriti o pravедnoj državi. U Srbiji odvajkada postoje značajne regionalne razlike, odnosno regioni koji su razvijeniji i oni koji zaostaju u razvoju. To je bilo i u Kraljevini Jugoslavije, takođe i u socijalističkoj Jugoslaviji a to je karakterično i danas. U cilju smanjenja regionalnih razlika u više navrata donošeni su zakoni o regionalnom razvoju i zakoni o teritorijalnom uređenju Srbije. Tako je i 2008. godine donet zakon o regionalnom uređenju Srbije. Međutim, umesto smanjenja regionalnih razlika i decentralizacije Srbije, danas je na delu najveća centralizacija Srbije i najveće regionalne razlike. Dakle, umesto regionalizacije i ravnomernijeg regionalnog razvoja imao beogradizaciju Srbije (kako u demografskom tako i i ekonomskom smislu). U radu se ukazuje na ovaj opasan trend koji se nastavlja i ukazuje na puteve i načine razvoja pograničnih opština u cilju smanjenja regionalnih razlika i posebno zaustavljanja depopulacije ovih regiona. Jedan od načina smanjenja regionalnih razlika jeste i saradnja, od ekonomske do kulturne, pogračnih opština država koje se međusobno graniče. Ovu saradnju posebno podstiče i podržava EU. Međutim, ova saradnja pored pozitivnih efekata može imati i negativne terdecije što je takođe predmet ovog rada*

Ključne reči: *Regionalni razvoj, beogradizacija, depopulacija, pogranična saradnja.*

1. Uvod

Narodi koji žele da svoju sudbinu drže u svojim rukama – brojčano veliki ili mali, bogati ili siromašni – trude se da definišu strategiju svog razvoja, koja će im omogućiti, da u meri koliko je to realno moguće, budu subjekti, a ne puki objekti istorijskih zbivanja. Pogrešna strategija razvoja (forsirana industrijalizacija na štetu sela), u okviru negdašnje Jugoslavije, izazvala je masovne migracije iz sela u grad i stvorila fenomen „ognjišta koja

1 Rad je rezultat istraživanja na projektu III 47023 Kosovo i Metohija između nacionalnog identiteta i evrointegracija, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

2 Filozofski fakultet, Srbija; profapetar@gmail.com

gasnu“, odnosno izumiranje sela i seljaštva. U kovitlacu tragičnih istorijskih zbivanja, krajem prošlog i početkom novog veka još jednom pogrešnom strategijom razvoja (beogradizacija Srbije), Srbija ulazi u još pogubniji fenomen „regiona koji gasnu“. Čitavi regioni, posebno obodni, izumiru i to ne samo ekonomski već i demografski. Zbog smanjenja prirodnog priraštaja i migracija (kako ka Beogradu tako i inostranstvu), pojedini regioni sve više se demografski smanjuju, stare, čime se nenadoknadivo potire njihov reproduktivni deo, a takođe ostaju i bez razvojnih potencijala. Da bi se izbegla stihijnost, proizvoljnost i neravnomernost u razvoju, da bi se zadovoljile narastajuće potrebe ljudi, neophodno je da se na nivou države, regiona ili manjih administrativnih celina prave planovi razvoja i strategije za njihovo ostvarenje. Pri tome se polazi od realnih mogućnosti, prirodnih odlika, društvenih prilika i stvarnih mogućnosti zemlje (društva) u sklopu međunarodnih okolnosti. Samo tako napravljena strategija, nacionalno odgovorna i vizionarska, može da donese neku dobrobit, da dugoročno reši neke probleme i dalje omogući zadovoljavanje naraslih potreba ljudi.

Nesporno je da svaka zemlja (društvo) ima svoje posebnosti koje moraju da se imaju na umu pri izradi bilo koje i bilo kakve strategije. Nijedna strategija, pa ni srpska, ne može da bude prosta kopija ili kompilacija stranih strategija, zato što mora da se vodi računa o našim posebnostima. Strane strategije mogu da budu uzor u metodološkom smislu, u načinu sagledavanja i rešavanja problema, u sagledavanju opštih svetskih tokova i težnji, ali nikada ne mogu u potpunosti da odraze sve naše posebnosti. Osnovni cilj izrade nacionalne strategije razvoja Srbije u 21. veku jeste da se ozbiljnom analizom ukaže na stanje u najvažnijim elementima razvoja društva i države, da se identifikuju glavni problemi i ukaže na varijante njihovog prevazilaženja. Time bi se, s jedne strane, Republika Srbija predstavila svetu i svojim građanima kao ozbiljna država, a s druge strane, stvorila bi se osnova za izradu pojedinačnih strategija na usaglašenoj jedinstvenoj platformi. Naš priznati ekonomista Oskar Kovač, govoreći o svrsishodnosti nacionalnih strategija razvoja, posebno u kriznim vremenima smatra da: „Strateški valja razmišljati upravo u naizgled bezizlaznim situacijama. Tada nije dovoljno tražiti „promene“ već je nužno iskazati kuda željene promene treba da vode“ (Kovač, 2003, p. 5). Srpsko društvo se nezaustavljivo urušava, iscrpljujući skoro sve svoje nacionalne resurse. Izgleda da je neminovno izumiranje Srbije i to ne samo ekonomski, već i demografski. Srbija se pored duboke ekonomske nalazi i u dubokoj društvenoj krizi, a te dve krize se međusobno pospešuju. Jedan od razloga jeste i taj što Srbija nema ozbiljnu, sveobuhvatnu - nacionalnu strategiju razvoja.

2. Regionalizacija i(ili) beogradizacija Srbije

Regionalizacije Srbije je jedan od najvažnijih zahteva koji je Evropska Unija 2008. godine predočila Srbiji kao uslov za prijem zemlje u tu organizaciju. Radi se o sprovođenju administrativno-teritorijalne reforme, kojom se predviđa transformisanje Srbije u zajednicu regiona. Indikativno je, doduše, da se u zvaničnim odlukama o zahtevima Brisela vešto zaobilazi pitanje Kosova, kao jednog od srpskih regiona. Konstantno se potencira da na teritoriji te srpske pokrajine funkcioniše civilno-policijska misija Evropske Unije. Regionalizacija Srbije ima i pozitivne i negativne strane. Regionalizacija ne bi smela da ugrozi državnost Srbije, tj. regionalizacija ne sme da bude izgovor da pojedini regioni

Regionalizacija i(ili) beogradizacija Srbije

steknu atribute državnosti, to je u predloženoj regionalizaciji u određenim slučajevima upravo jasno vidljivo:

- regionalna struktura Srbije treba da se formira tako da regioni koji je čine budu teritorijalno i demografski izbalansirani tj. ujednačeni, a to u ovom predlogu nije slučaj već postoje značajne i teritorijalne i demografske razlike;

- svrha regionalizacije je pre svega ujednačavanje ekonomskog razvoja kao osnova svakog drugog razvoja (ravnomerni regionalni razvoj smanjenjem u razumnom vremenu regionalnih dispariteta aktiviranjem privrednih potencijala na čitavoj teritoriji). Međutim, regionalne razlike u ekonomskom razvoju su toliko izražene i one se i dalje samo produbljuju i povećavaju;

- cilj regionalizacije Srbije jeste paraliza i eliminacija centrifugalnih teritorijalnih procesa (socijalna kohezija, stabilnost i bezbednost očuvanjem teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta). Naravno, to je moguće postići samo izmeštanjem brojnih institucija iz glavnog grada, a to nije slučaj niti postoje izgledi da će tako biti.

Drugim rečima, racionalna regionalizacija Srbije, prvenstveno uz dobru volju i saglasnost centra, koji guši i kao centrifugalna sila usisava sve ka sebi (od finasijskih do ljudskih resursa), pruža šansu da se iz redistributivne (i konfliktne faze: zavadi pa vladaj!) pređe u fazu dinamičnog (produktivnog, „normalnog“) regionalnog razvoja Srbije u kakvom se nalaze i druge, pre svega, evropske zemlje. Ono što je jako opasno u regionalizaciji Srbije koja se sprovodi po direktivama EU jeste vidljiva namera da se stvori centralno šumadijski region sa većinski srpskim stanovništvom i obodni regioni u kojima će se postepeno srpsko stanovništvo zamenjivati.

2.1 Regionalizacija u praksi

Regionalizacije Srbije, kakva se realizuje i planira, ima za cilj da se stvori centralni Šumadijsko-moravski region sa ubedljivom srpskom većinom i obodni regioni u kojima bi se postepeno vršila zamena stanovništva i vremenom bi Srbi u njima postali manjinski narod. Minorizacija srpskog etnosa u obodnim regionima vrši se na nekoliko načina. Prvi, odlivom mozgova i to u dva pravca, prema inostranstvu i ka centralnoj Srbiji, posebno Beogradu. Najveći broj mladih koji se školuju u Beogradu ostaju u tom gradu ili traže načina da odu u inostranstvo. Na taj način ovi regioni ne samo da se demografski prazne već i ostaju bez razvojnih potencijala. U savremenom društvu strukturnih nejednakosti cilj nerazvijenih društava je da izađu iz periferne pozicije, a to mogu da učine samo jačanjem svojih obrazovnih resursa. Njihov je prevashodni zadatak da podižu obrazovni nivo (kvalifikacije) svog stanovništva, ili modernim jezikom rečeno, one treba da afirmišu sopstveni „ljudski kapital“. Da bi ostvarile ovaj cilj male države u globalizovanom svetu treba da ulažu sve veća sredstva u obrazovanje stručnih i profesionalno kompetentnih kadrova. Petar Ahmedović Iskenderov, stariji naučni saradnik Instituta slavistike Ruske akademije nauka, u članku Dokusuriti srpsku državnost, upozorava da će se u rezultatu „regionalizacije“ u takvom obliku kako je poimaju u Evropskoj Uniji i srpskim rukovodećim krugovima, na teritoriji sadašnje Srbije pojaviti minimum četiri nove države pod političkim i finansijskim pokroviteljstvom Evropske unije: albanska – na Kosovu i Preševskoj dolini, Mađarska – u Vojvodini, Ciganska – sa prestonicom u srpskom (zasad još) Nišu, bosansko-

muslimanska u Sandžaku. To će značiti ponovnu (posle dolaska u XIV veku na Balkan Osmanlijske imperije) likvidaciju srpske državnosti i pretvaranje Srba iz državotvornog naroda u amorfnu etničku grupu, čije će buduće stanište briselski činovnici odrediti po principu „ono što je preostalo“ (Iskederov, 2009).

Drugi način zamene stanovništva u Srbiji je putem procesa „readmisije“ . Sporazumom zaključen sa EU o readmisiji Srbija se obavezala da će na svojoj teritoriji primiti sve proterane azilante kako sa srpskim dokumentima, ali i tuđe državljanke ili apatride, čak i lica bez dokumenta, ako su prilikom ulaska u EU koristili Srbiju kao tranzitnu zemlju. O tome posebno piše i upozorava Biljana Đorović u autorskom tekstu Udaranje antropološkog žiga na čelo. Autorka iznosi podatak da je pretvaranje Srbije, posebno Šumadijsko-pomoravskog regiona, u državu Roma, zacrtano u strateškiplanovima grupe „Bilderberg“, da je podržano od Soroševog Foda za humanitarno pravo, i da se u tu svrhu izdvajaju ogromna finansijska i ekonomska sredstva. U Srbiju se iza očiju javnosti doseljavaju i lica koja nikad nisu boravili u Srbiji. Iako ne postoje precizni podaci (nisu dostupni javnosti), procenjuje se da je na osnovu Ugovora o readmisiji u Srbiju deportovano preko milion Roma, koji u Evropi nikada nisu mogli da dobiju status „pravno vidljivih“. Mnogi od njih, iako nikada nisu živeli u Srbiji, niti su poreklom iz Srbije, upisuju se u naše matične knjige rođenih. Raznim institucionalnim merama, koje su uzdignute na rang zakona, Romi su u Srbiji dobili status povlašćene nacionalne manjine, kao što su Albanci imali na Kosovu i Metohiji (Đorović, 2014, p. 22-25). U Srbiji danas uspostavljaju atmosferu inferiornosti i šire osećaj nemoći i krivice karakterističan za društva „četvrtog sveta“, kako je ruski sociolog Aleksandar Panarin nazvao to stanje. Tu „istočnoevropske nove elite“ vode propagandni rat protiv sopstvenog naroda, a „kao opšte objašnjenje sve većeg siromaštva – i pored ‘sajno izvedenih reformi’“. Nekad su se modernizacijske elite u „trećem svetu“ trudile da „sve ono što su naučile u procesu privremenih migracija... u sredini prvog sveta... prenesu svojim sunarodnicima“. U „četvrtom svetu“ društveni ideal je emigracija, a elita pošto opljačka narod seli bogatstvo u „prvi svet“, školuje decu tamo, tamo se leči, tamo se provodi. Rezultat po društva „četvrtog sveta“ je porazan: „Što više aviona s putnicima biznis-klaše preleće kontinente, to je manje putnika u vagonima trećeg razreda koji prelazi granice svog sreza“ (Panarin, 2001).

Treći način, zamene stanovništva u Srbiji je putem uzimanja dvojnog državljanstva građana Srbije, opet posebno u obodnim regionima. U svim pogranični mestima (obodnim regionima) u Srbiji dolazi do povećanja broja srpskih građana koji uzimaju državljanstvo susednih država. To se dešava iz različitih razloga, pre svega, ekonomskog, ali je nedopustivo i tragično da sama država Srbija nekim svojim merama, koje ni u jednoj drugoj državi ne postoje, taj proces podstiče . Procenjuje se da je samo u Vojvodini oko osamdeset hiljada građana uzelo dvojno državljanstvo. Slično je i s pograničnim pojasevima prema Bugarskoj i Rumuniji. Prema internim podacima do kojih je autor došao, jer zvaničnih nema, u Pirotskom okrugu ima oko 40 000 građana koji imaju dvojno državljanstvo (srpsko i bugarsko). Taj broj se iz godinu u godinu povećava, jer sve više mladih odlazi na školovanje u Sofiju, gde im se nude razne pogodnosti (stipendije, domovi za stanovanje) ako uzmu bugarsko državljanstvo. Na ovom primeru jasno se može videti nepostojanje jasne nacionalne strategije i briga za „srpsko stanište“. Umesto da država Srbija svim mogućim merama, pre svih otvaranje jednog ili više fakulteta u Pirotskom

okругu (jedini okrug u Srbiji koji nema fakultet), ona olako dopušta da im okolne zemlje preuzimaju stanovništvo.

2.2 Beogradizacija i depopulacija Srbije

„Razvoj nerazvijenosti“ (A. G. Frank), kada je u pitanju Srbija, možemo primetiti i na primeru regionalnog razvoja. Odavno u našoj zemlji kruži grafit: „Srbija radi, Beograd se gradi“. Uprkos tome što se već 60 godina „intenzivno vodi“ politika ravnomernog regionalnog razvoja i zbog toga se troše ogromna budžetska sredstva, disproporcija između razvijenih i nerazvijenih regiona se konstantno povećava. Nikada se nije ozbiljno istražilo zašto se u praksi država ponaša suprotno svojim roklamacijama. Svedoci smo da se i sada ogromna sredstva troše na regionalni razvoj, a rezultati su suprotni željenima. Čitavi regioni u Srbiji pored ekonomskog, doživljavaju i demografski kolaps, jer najveći broj mladih koji završavaju školu s periferije Srbije hrli ka Beogradu i drugim većim centrima (Niš, Novi Sad, Kragujevac i dr.), što je najbolji pokazatelj neravnomernog i nepravednog razvoja. Na delu je najveća centralizacija Srbije, koja se ogleda u činjenici da se najveći deo profita koji se stvara u Srbiji sliva u veće gradske centre, posebno u glavni grad, u kome najveći deo i ostaje. Neuvažavanje značaja prostorne strukture u procesu razvoja. U analizi regionalnog razvoja neoklasična paradigma posmatra predeonu celinu (mikroregion) kao apstraktan prostor; osim toga, polazi se od (nerealne) pretpostavke da su regioni su, u načelu, homogeni i jednako moćni. Ishod je poznat: ogroman egzodus ljudi s tih područja u gradske industrijske centre. Oskudica radne snage u poljoprivredi postoji istovremeno s ogromnom urbanom nezaposlenošću. Ta neravnoteža ima dalekosežne posledice: sve veća pauperizacija onih koji su ostali na selu i onih koji su uhvaćeni u zamku hronične gradske nezaposlenosti. Svi ovi procesi vode ka tome da je na delu fenomen „regiona koji gasnu“.

Srbija zemlja najvećih regionalnih razlika u Evropi, godinama produbljivanih, u kojoj su najnerazvijenije opštine danas 15 puta siromašnije od, uslovno rečeno, najbogatijih. Sasvim dovoljno da se Srbija u razvojne regionalne atlase ucrtala kao jednosmerna ulica, kojom su se, godinama, vođeni najjačim od svih – ekonomskim interesom, trbuhom za kruhom, za radnim mestima, većim platama, informacijama... ljudi kretali samo u jednom smeru – ka metropoli i razvijenim krajevima u kojima ima i posla, i škola, i lekara, i puteva, i telefona. Na početku su ostajale osiromašene varoši i opustošena sela, u koje ni rode ni kapital rado ne zalaze, a na kraju tog puta glavni grad se sve više gušio u svojim problemima. Smestilo se osećanje animoziteta i nerazumevanja: osećanje onih iz unutrašnjosti da sit gladnom ne veruje, da Beograd, blizu očiju centralnih vlasti, diktira pravila igre i uzima i ono što njoj pripada i osećanje Beograda da provincija njegove velegradske muke ne razume. Osećanje počesto bez lične odgovornosti za ono što se događa i jednima i drugima. Odgovornosti lokalnih vlasti što nisu preduzele ono što su mogle – da im fabrike ne propadnu i ljudi ne odu, i beogradskih – što megalomanske planove širenja nisu podredile realnim mogućnostima življenja na određenom prostoru.

Vladimir Nikitović iz Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka objašnjava da pored toga što gotovo sve opštine u zemlji već više od jedne decenije beleže veći broj umrlih nego rođenih, Srbija je i tradicionalno emigraciono područje. Kao rezultat ta dva procesa, od 166 opština, prema najnovijoj administrativno-teritorijalnoj

organizaciji zemlje, svega 28 njih, to jest svaka sedamnaesta zabeležila je blag porast u poslednjih nekoliko godina. Međutim, ova mala grupacija opština predstavlja zapravo tri najveća gradska centra (Beograd, Novi Sad i Niš), odnosno opštine sa većinskim muslimanskim stanovništvom, locirane na krajnjem jugu, odnosno jugozapadu zemlje. Pri tom, ove poslednje svoj porast duguju isključivo visokom prirodnom priraštaju, s obzirom na to da je u njima broj rođenih u odnosu na umrle veći dva do četiri puta. S druge strane, gradski centri Srbije više ne mogu da privuku stanovništvo kao tokom perioda intenzivne industrijalizacije, pa i oni beleže pad broja stanovnika. Razlog za to su, pored krupnih socio-ekonomskih transformacija, i ispražnjeni demografski kapaciteti u seoskom zaleđu srpskih gradova. Stoga se danas migracije u Srbiji odvijaju u najvećem obimu ka dva najveća centra, Beogradu i Novom Sadu, koji zahvaljujući tome predstavljaju praktično jedine gradske centre koji ne beleže pad ukupnog broja stanovnika, uprkos negativnom prirodnom priraštaju. Kao rezultat aktuelnih demografskih procesa u Srbiji uočljivo je da se smanjenje broja stanovnika najintenzivnije odvija u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji, odnosno u severnoj i severoistočnoj Vojvodini – ističe Nikitović. U isto vreme, demografski vitalno stanovništvo teži da obezbedi svoju egzistenciju u dva velika gradska centra, najavljujući tako da će se ostatak zemlje u skorijoj budućnosti zaista pretvoriti u pravu demografsku pustinju. Ostaje samo da se vidi kada i koji imigranti će je ponovo pretvoriti u demografsku oazu (Nikitović, 2016).

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, prosečna plata za avgust 2012. godine je u Srbiji iznosila 40.236 dinara dok je u Beogradu bila 49.630 dinara, odnosno za 25 odsto iznad republičkog nivoa. Dodatno, prosečna beogradska porodica 57 odsto ukupnih prihoda stiže dopunskim radom, mimo plate, dok dodatna zarada u unutrašnjosti čini samo 16 odsto ukupnih mesečnih prihoda. To je posledica izrazite koncentracije stranih predstavništava, ambasada i NVO sektora u prestonici. Regionalnoj neujednačenosti doprinosi i činjenica da su gotovo sve institucije od državnog značaja locirane u Beogradu. Tako je 2011. godine u glavnom gradu utrošeno 76.5 odsto republičkog budžeta za kulturu, odnosno 4.5 milijardi dinara. Centralizacija se očitava i kroz priliv stranih investicija u Beograd u koji se neretko izmeštaju i središta firmi iz unutrašnjosti, što ima pogubne posledice po ostatak Srbije. Pomenuto izmeštanje firmi umanjuje lokalne budžete a to se odražava i na ponudu javnih usluga. Mnogi se slažu u mišljenju da bi regionalno ujednačavanje, na duže staze, podstaklo celokupan razvoj privrede. Iako gradovi u unutrašnjosti poseduju određene resurse, bez većih ili ravnomernijih budžetskih ulaganja i odgovarajuće infrastrukture, izostaće revitalizacija periferije. To je dovelo do toga da, iako Beograd godinama beleži negativan prirodni priraštaj, broj stanovnika u njemu se povećao za 16275. (Blic, 10. 10. 2016).

Unutrašnje migracije su bitne za demografski i ekonomski razvoj zemlje. U periodu intenzivne, forsirane industrijalizacije nakon Drugog svetskog rata političke i ekonomske promene su uticale na intenziviranje dinamike migracija iz sela ka gradu. Priliv mladih u gradovima je doveo do bolje demografske strukture u njima, međutim, s vremenom je najveći deo tih generacija ušao u grupu starog stanovništva, a broj dece u njihovim porodicama je sveden na manji broj nego na selu i bio je daleko ispod potreba prostog obnavljanja stanovništva. Ovakav trend će se nastaviti i u budućnosti. Prerazmeštanje stanovništva unutar granica Republike Srbije je doveo do pražnjenja seoskih naselja,

posebno onih koja su loše saobraćajno povezana sa većim gradskim centrima Migracije iz seoskih sredina u gradske vezane su za period industrijalizacije Nastavljene su i u periodu kada je došlo do zatvaranja brojnih industrijskih objekata. Tada je stanovništvo i dalje migriralo u gradove zbog većih mogućnosti zapošljavanja. Mladi najpre dolaze na školovanje i studiranje, i veliki broj i trajno ostaje da živi u njima.

3. Ka zaključku

Svi statistički pokazatelji ukazuju na činjenicu da su u Srbiji ogromne regionalne razlike koje su dovele do fenomena „regiona koji gasnu“. Država je bez sumnje najodgovornija za takvo stanje, jer je decenijama zatvarala oči pred rastućim jazom između razvijenih i nerazvijenih, pošto je tako bilo lakše. Jer kako objasniti drugačije podatak da oko 60 osto svih zapošljenih u Srbiji rade samo u dva grada: u Beogradu i Novom Sadu. Regionalni raskoli nesumnjivo su postali ograničavajući faktor daljeg razvoja srpske ekonomije i Evropa jasno stavlja do znanja da s tolikim neravnomernostima Srbiji zadugo neće biti mesta u evropskoj porodici. Ma koliko bilo tačno da oni koji se stalno oslanjaju na državu nikad neće prohodati, osiromašene opštine i čitavi regioni, infrastrukturno zapušteni, koji uz to oskudevaju i u kadrovima i svemu drugom što može privući privatni kapital, ne mogu se prepustiti samo sami sebi i tržištu. Ako je išta teren na kome se država sme umešati i nadomestiti nesavršenost tržišta, onda je to regionalni razvoj: da siromašnima pomogne da stanu na svoje noge i krenu u samostalan razvoj, ne zaustavljajući one koji su već, uz njenu pomoć ili sticajem okolnosti, naučili da rastu.

Srpsko društvo će dugoročno ostati nerazvijena evropska periferija koje je osuđeno na zavisan razvoj ukoliko se prepusti spoljnim akterima (stranim „investitorima“, „partnerima“, „prijateljima“) i drugim spoljnim činiocima. Takav razvoj, logično je, uvek će najviše biti u spoljnjem interesu. On će za nas biti manje štetan samo ako domaća pamet (znanje, nauka) i ljudi (kadrovi) budu makar ravnopravni, ako ne i iznad nivoa bogatijih i organizovanijih stranih „partnera“. U vremenu novog imperijalizma i neokolonijalizma, preživeće samo ona mala društva koja budu imala svoje znanje i kadrove, autonomnu organizaciju i autentično zdravu motivaciju, kao podlogu strateški prosperitetnog socijalno-kulturnog mentaliteta. U Srbiji se danas najviše urušavaju upravo ovi, strateški najvažniji stubovi, nosioci ili akteri društvenog razvoja: urušava se kvalitet svih nivoa obrazovanja; pojačava se „odliv mozgo kroz nepovratan odlazak najvrednijih stručnjaka; sistematski se ubija zdrava motivacija za kreativan i bilo kakav društveno koristan rad kod najširih slojeva mlade populacije a podstiče se „ američki san „ o brzom i lakom uspehu“; „bela kuga“ je postala endemska bolest srpskog društva koje postaje jedno od najstarijih društava u Evropi; tradicionalna srpska duhovnost se karikira i tabloidizuje. putem „Pink tranzicije“.

Srbiji danas nije dovoljna obična strategija za društveni razvoj koji bi bio normalan i sličan razvoju država koje su istorijski dovršene, u političkom smislu stabilne, a u pravnom pogledu sigurne i kao takve razvojno prosperitetne. Srbiji je danas neophodna feniks–strategija koja istovremeno zaustavlja pad i pokreće razvoj. To je strategija paradoksa personalizovana u vojnoj strategiji najgenijalnijeg srpskog stratega, generala Živojina Mišića koji u Kolubarskoj bici u poznu jesen 1914. zaustavlja bežaniju uplašanih srpskog seljaka-vojnika, okreće ih u juriš i iz poraza vodi u pobedu protiv jačeg neprijatelja. Ako

sreća prati hrabre, ponekad im i Bog pomaže – mora se pokušati, ne samo taktički, nego i strateški zaokret. Jer kao što Noam Čomski primećuje: Ako se budeš ponašao kao da nema mogućnosti za promenu, ti garantuješ da je neće ni biti.

U nacionalnoj strategiji opstanka i razvoja srpskog društva, moraju da se definišu ključni nacionalni interesi, koje će narod prepoznati i o kojih će se okupiti, a na čijoj izradi treba da bude uključena pre svih „krovna“ pamet ove zemlje (prvenstveno SANU i SPC). U strategiji nacionalnog razvoja srpskog društva, jedno od ključnih mesta mora da bude i deo posvećen regionalnim disparitetima čime bi se zautavio, za opstanak Srbije, opasan fenomen „regiona koji gasnu“. Jedan od dobrih primera za rešavanje ovog problema, je i predlog koji nam daje Dušan Proroković, koji smatra da: „Paralelno s ovim, trebalo bi sprovesti i proces preseljavanja institucija od nacionalnog značaja iz Beograda u ostale gradove. Ovim procesom bi bili obuhvaćeni Vranje, Zaječar, Prokuplje, Kuršumlja, Prijepolje, Priboj, Sombor, Sremska Mitrovica, Kikinda, Kosovska Mitrovica, Brčko i Trebinje, ali bi on pre svega trebalo da bude usmeren na stvaranje čvrste unutrašnje geopolitičke vertikale koja bi se protezala u pravcu sever–jug po liniji Novi Sad–Beograd–Kragujevac–Niš. Srbija bi bila zemlja sa „četiri prestonice“, a pored glavnog grada – Beograda – u kojem bi bilo zadržano sedište predsednika Republike Srbije i Vlade Srbije (i većine ministarstava), prestonice bi još bili i: Novi Sad, Kragujevac i Niš. Novi Sad bi bio „pravosudna prestonica“ i u njemu bi se nalazili, pored nadležnog ministarstva, još i sedišta svih državnih pravosudnih institucija (Ustavni sud, Vrhovni sud, Republičko javno tužilaštvo); Kragujevac bi bio „zakonodavna prestonica“ i u ovom gradu bi se nalazila Narodna skupština Republike Srbije; Niš bi bio „vojna prestonica“ Srbije, i pored nadležnog ministarstva, u ovom gradu bi bilo i sedište generalštaba, vojnih naučnih i obrazovnih institucija“ (Proroković, 2012, p. 738–739). Naročito je važno, i na tome posebno želimo da skrenemo pažnju prisustvo bogate školske infrastrukture u tzv. pograničnim (obodnim) područjima, koja su, najčešće ekonomski nerazvijena i čije stanovništvo neprestano migrira u druge razvijenije delove unutar ili van zemlje. Postojanje razvijene školske mreže u ovim područjima predstavlja pokazatelj namere celokupnog društva da podrži njegov razvoj i podsticaj lokalnom stanovništvu da sopstvenu životnu priču ostvari u kraju gde su generacijama živeli njihovi preci.

U strategiji nacionalnog razvoja srpskog društva, jedno od ključnih mesta mora da bude i deo posvećen regionalnim disparitetima čime bi se zautavio, za opstanak Srbije, opasan fenomen „regiona koji gasnu“. Jedan od dobrih primera za rešavanje ovog problema, je i predlog koji nam daje Dušan Proroković, koji smatra da: „Paralelno s ovim, trebalo bi sprovesti i proces preseljavanja institucija od nacionalnog značaja iz Beograda u ostale gradove. Ovim procesom bi bili obuhvaćeni Vranje, Zaječar, Prokuplje, Kuršumlja, Prijepolje, Priboj, Sombor, Sremska Mitrovica, Kikinda, Kosovska Mitrovica, Brčko i Trebinje, ali bi on pre svega trebalo da bude usmeren na stvaranje čvrste unutrašnje geopolitičke vertikale koja bi se protezala u pravcu sever–jug po liniji Novi Sad–Beograd–Kragujevac–Niš. Srbija bi bila zemlja sa „četiri prestonice“, a pored glavnog grada – Beograda – u kojem bi bilo zadržano sedište predsednika Republike Srbije i Vlade Srbije (i većine ministarstava), prestonice bi još bili i: Novi Sad, Kragujevac i Niš. Novi Sad bi bio „pravosudna prestonica“ i u njemu bi se nalazili, pored nadležnog ministarstva, još i sedišta svih državnih pravosudnih institucija (Ustavni sud, Vrhovni sud, Republičko javno

tužilaštvo); Kragujevac bi bio „zakonodavna prestonica“ i u ovom gradu bi se nalazila Narodna skupština Republike Srbije; Niš bi bio „vojna prestonica“ Srbije, i pored nadležnog ministarstva, u ovom gradu bi bilo i sedište generalštaba, vojnih naučnih i obrazovnih institucija“ (Proroković, 2012, p. 738–739). Naročito je važno, i na tome posebno želimo da skrenemo pažnju potrebe prisustva bogate školske infrastrukture u tzv. pograničnim (obodnim) područjima, koja su, najčešće ekonomski nerazvijena i čije stanovništvo neprestano migrira u druge razvijenije delove unutar ili van zemlje. Postojanje razvijene školske mreže u ovim područjima predstavlja pokazatelj namere celokupnog društva da podrži njegov razvoj. I podsticaj lokalnom stanovništvu da sopstvenu životnu priču ostvari u kraju gde su generacijama živeli njihovi preci. Ukoliko Srbija želi da izbegne davnašnju želju njenih vekovnih neprijatelja (Srbija - „Beogradski pašaluk“ „protestantizaciju“, ili „vaticanizaciju“, neophodno je da preispita svoje institucije i organizaciju i saobrazi ih svojoj prirodi, da ih prilagodi celoj Srbiji, a ne samo Beogradu. Posebno je važno zaustaviti dalju rasprodaju državne imovine posebno strancima, kojima za cilj pretvaranje Srba u slugarski narod i obnova domaćinskog duha u Srbiji. Neka nam kao opomena bude i upozorenje koje svom narodu (grčkom, a Srbija je ubrzano krenula grčkim putem) upućuje Nikolaj, mitropolit levreotijski i mesogejski. Poruka koja je kao buđenje iz košmarnog sna ima jasnu smernicu: „Ako se ovako nastavi uskoro ćemo jesti samo konzerve i dvopek. A i to teško. Grčka zastava više neće značiti da smo gospodari u svojoj zemlji. Zastave drugih zemalja podsećaće nas na naše greške i jarost naših osvajača.“ Izvesno: „Nešto treba da se promeni. Sad. Odmah.“ Prvo: „Ne želimo da političari slepo usvajaju zakone koji se od njih zahtevaju. Želimo da nama upravljaju ljudi.“ Jer, „sadašnjost Grčke je užasna, ali i budućnost izgleda mračno. Ne zato što nema izlaza, već zato što se nisu našli političari s jasnom svešću, mudrošću, junaštvom i odlučnošću. Nismo izabrali svoje političare da bi spasili evro, već da bi spasavali našu istoriju, naš život, naše dostojanstvo, našu svakodnevicu, nas same...“ (Nikolaj mitropolit levreotijski i mesogejski, 2013). I na samom kraju, kada je reč o pograničnoj saradnji, o kojoj se toliko govori i koju Evropska unija posebno potencira smatramo da: saradnja je dobrodošla, ali samo ona koja je na obostranu korist i samo između iskrenih prijatelja. Moramo da se zapitamo da li nam je Bugarska bila i da li je iskren prijatelj. Istorijsko iskustvo (“istorija je učiteljica života”) kaže da nisu, a takoće imajući u vidu nacionalni program (ne)zvanični Bugarske “O zapadnim granicama Bugarske do Niša”, nearavno da bi trebalo biti oprazen u toj saradnji. Jer činjenica je sledeća; u Bugarskoj gotovo više nema Srba, a u Srbiji (u pograničnim regionima – dakle do Niša) sve više bugara, kako onih koji kupuju kuće i imanja u Srbiji kako onih koji uzimaju (a to postaje trend koji se širi) bugarsko državljanstvo. Prema tome, Crnjanski nas je učio “stvari uvek treba sagledavati sa srpskog stanovišta”, ako želimo da sačuvamo Srbiju, ovo upozorenje treba uvek imati na umu.

LITERATURA

- Anđelković, P. (2016). Odliv Mozgova u funkciji zamene stanovništva u Srbiji, U: Ćirić, J. & Knežević, B. *Migranti na raskršću ili bespuću zemlje Srbije* (pp.56-73), Beograd: Institut za uporedno pravo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Regionalno predstavništvo Ruske humanitarne misije na Balkanu.
- Đorović, B. (2014). Udaranje antropološkog žiga na čelo, *Pečat*, 25-32.
- Grupa 484 (2010). Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja, *Beograd Journal of Development Economics*, 53, pp. 287-303.
- Iskenderov, A. P. (2009). Dokusurati srpsku državnost, preuzeto sa: <http://www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Komentari/2009/latinica/060.html>, pristupljeno: 27.08.2015.
- Kašanin, M. (2009). Veština pisanja, Veliki kalendar Književnog Juga 1919, *SHS Odbor žena za siročad i Književni Jug, Zagreb 1919*, str. 99–113.
- Kovač, O. (2003). *Strategija privrednog razvoja u nestabilnim uslovima*. Beograd: Odeljenje društvenih nauka SANU
- Milićević, M. (2006). *Knježevina Srbije*, Beograd: Book.
- Nikolaj mitropolit levreotijski i mesogejski, (2013). O političarima-izdajnicima, okupaciji Grčke, kreditima i junaštvu, preuzeto sa: <http://borbazaveru.info/content/view/6263/1/>), pristupljeno: 27.08.2015.
- Nikitović, V. (2016). Gradovi kao usisivači, *Blic*, 10.10. 2016.
- Očić, Č. (2014). Moguće strategije razvoja Srbije, U: Očić, Č., *Ekonomski zbornik knjiga XIII*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti odeljenje društvenih nauka
- Panarin, A. S. (2001). Narod bez элиты: между отчаянием и надеждой, *Naš sovremenik*, № 11, 2001.
- Proroković, D. (2012). *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*.
- Popović, Z. (2014). Tri pristupa nauci, U: Očić, Č., *Ekonomski zbornik knjiga XIII*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti odeljenje društvenih nauka
- Sakan, M. (2002). Definisavanje strategije. *Vojno delo* (2–3), 143-156
- Službeni glasnik i Geopolitika, Beograd 2012.
- Službeni glasnik RS“ (2005/07/08). Strategija za upravljanje migracijama. Vlada Republike Srbije, br. 55/05 i 71/05 -- ispravka 101/07 i 65/08. 12 „Službeni glasnik RS“ (2005/07/08). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji
- RZS: Demografska statistika u Republici Srbiji, 2012.
- Tomić, D. (2008). Poljoprivreda i selo – ideje i inicijative, Beograd: Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Institut za ekonomiku poljoprivrede.

Unija sindikata prosvetnih radnika Srbije, (2014). Koliko koštaju iluzije - Liberalizacija obrazovanja u Srbiji, Beograd: USPRS.

Zinovjev, A. (1999). *Velika prekretnica – kritika zapadne hegemonije*, Beograd: Naš dom / L'age d'Homme.

Zbornik radova, (2014). Perspektive razvoja sela. u SANU , U: Škorić, D., *Odbor za selo* (pp.75-82), Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti

REGIONALIZATION OF AND (OR) BELGRADIZATION OF SERBIA

Abstract: *Equitable regional development is one of the basic priorities of development policy every prosperous states. Only when all parts of the country is approximately equally developed it is possible to speak of a just state. In Serbia, there are now significant regional disparities, that is, regions that are more developed and lagging behind in development. It was in the Kingdom of Yugoslavia, also in socialist Yugoslavia, and this is characteristic even today. In order to reduce regional differences on several occasions, laws on regional development and laws on territorial organization of Serbia have been adopted. Thus, in 2008, the Law on Regional Regulation of Serbia was adopted. However, instead of reducing the regional differences and decentralization of Serbia, today's work is the largest centralization of Serbia and the biggest regional difference. Therefore, instead of regionalization and more balanced regional development, Serbia had a Serbian (in both demographic and economic terms). This paper points to this dangerous trend that continues and points to the ways and ways of developing border municipalities in order to reduce regional differences and, in particular, stop the depopulation of these regions. One way of reducing regional differences is the cooperation, from economic to cultural, homogeneous municipalities of the countries that are bordering each other. This cooperation is particularly encouraged and supported by the EU. However, in addition to the positive effects, this interaction may also have negative terndecisions, which is also the subject of this paper.*

Key words: *Regional development, Belgradization, depopulation, border cooperation.*

OBRAZOVNI KAPITAL ŠANSA ZA RAZVOJ POGRAČNIH REGIONA

Doktorand Nemanja Anđelković¹

Doktorand Marko Stanojević²

Apstrakt: Najvažniji potencijal, u modernim vremenima, koji osnov svakog progressa, napretka i uspeha u svim segmentima društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog života jeste znanje kao temeljna odrednica ljudskog kapitala. Ono što je davno anticipirao Adam Smit govoreći da „bogatstvo naroda“ leži na četiri stuba (mašine, zgrade, zemlja i ljudski kapital), moderno i posmoderno doba ljudski kapital će staviti na prvo mesto. Delores je društvo u kome treba da zakoračimo nazivao „društvo koje uči“, „učeće društvo“. Dakle, društvo koje uči je društvo za generacije koje će doći. Sveobuhvatna, društveno odgovorna obrazovna politika mora da napravi snažniju vezu između obrazovanja i ekonomije posebno u pograničnim opštinama. Shvatajući gde se brani Srbija (ne u Beogradu, već u pograničnim regionima) Knjaz Miloš je učiteljske škole otvarao u pograničnim regionima: Pirotu, Vranju Negotinu... Posebno danas kada obrazovni kapital postaje najvažniji kapital razvoja država mora naći načina da putem obrazovne politike pospeši razvoj pograničnih regiona koji u velikoj meri zaostaju u odnosu na centralni region.

Ključne reči: Obrazovanje, obrazovni kapital, društveni razvoj, pogranične opštine.

“Kakvo će društvo biti sutra, zavisi od toga kakva su nam deca danas. Budućnost je ono što je sada u razvoju. Radeći sa mladima, mi smo uvek na početku onoga što će tek biti.”

Đuro Šušnjić

1 anemanja87@gmail.com

2 markomarcelo7@yahoo.com

1. Uvod – bauk globalizma

Ako bismo izabrali jedan pojam koji simbolizuje duh današnjeg vremena to bi bio pojam „globalizacije”. Marks i Engels su 1848. pisali o bauku socijalizma koji kruži svetom. Danas se govori o novom bauku koji je krajem XX veka počeo da kruži planetom. To je bauk globalizacije. Taj bauk izaziva najrazličitija reagovanja gotovo svih značajnijih intelektualaca. Na jednom polu su oni koji u njoj vide „svitanje nove zore čovečanstva” i najzad pronađeni put u ovozemaljski rajski vrt. Na drugom polu sve je više onih kod kojih reč „globalizacija” izaziva strah i koji u njoj vide novu apokaliptičnu propast sveta. Današnja „divlja”, „orvelovska” globalizacija koja nasiljem rešava konflikte, koja humanizam i retoriku ljudskih prava pretvara u ratni sukob i zločin, daleko je od „pravičnijeg i humanijeg sveta”. Naprotiv, ona je posledica protivrečnog bića savremenog sveta, a izražava se u težnji da spoji nespojivo: globalizaciju demokratije i globalizaciju totalitarizma, da pomiri nepomirljivo. I stoga je svet uvela u „amoralni moralizam” (Ljubinko Milosavljević). U svom najpoznatijem delu Slobodna trgovina – mit, stvarnost i alternative Grejam Dankli izriče jednu konstataciju koja verno odslikava svet u kome smo se obreli: „Svet je krenuo putem jednog od najdalekosežnijih eksperimenata u ljudskoj istoriji – prema stvaranju duboko integrisanog „liberalnog” poretka u kome će vladati slobodna trgovina i slobodno investiranje, u kojoj će biti upleteno više nacija i ljudi nego ikada do sada” (Dankli, 2005, p. 85). A Tomas Fridman (2005) jedan od prvosveštenika neoliberalizma, još preciznije, jako surovo, kao sam taj poredak objašnjava njegovu najvažniju karakteristiku, Inegrativni tehnoglobalizam spore ostavlja za sobom kao divljač ubijenu na auto putu globalnih investicija.

Dakle, celokupan proces globalizacije je turbulentan, a njeni efekti prožimaju svakodnevnicu. Kao negativne posledice pojedini autori, poput Noama Čomskog, navode da globalizacija vodi ka „kulturnom imperijalizamu”, do potiskivanja i nestajanje tradicionalnih kultura, a nametanja „zapadne nekulture”, odnosno kao novi vid kolonizacije (Čomski, 2008). Zbog toga danas u svetu sa jedne strane dolazi do ekonomskog ujednačavanja i stvaranja određene globalne kulture, sa druge strane primetna je sve jača integracija u sopstvenu nacionalnu kulturu i težnja za zaštitom njenih vrednosti. Ovakav proces istovremene globalizacije i lokalizacije u literaturi se često označava terminom glocalizacija. Kreatori Novog svetskog poretka promenili su stil vladanja u globalizovanom svetu. Umesto „tvrde moći” i vladanja golom silom, primenjuju se suptilnije metode, manje vidljive ali opasnije. Čovek današnjice robuje zadovoljstvima i uhvaćen je u zamku potrošačkog mentaliteta. Ovladati tim porivom po principu uslovljavanja – davanja i uzimanja - moguće je totalno porobiti čoveka. „Vladati - kaže Haksli - znači sedeti. Vlada se mozgom i zadnjicom, a ne pesnicom” (Haksli, 2001, p. 53)

U ideologiji globalizma centralno mesto zauzima stalna težnja za ekonomskim rastom (širenjem). Obrazovanje je osnovna poluga globalističke ekonomije. U skladu sa teorijom o društvu znanja (Peter Draker) podstiče se specijalističko znanje. Za globalizam su poželjni talenti iz informacionih tehnologija i prirodnih nauka (biomedicina), a manje onih iz socijalno-humanističkih znanja i umetnosti. Savremeni svet podeljen je ekonomski, kulturno i politički. Miodrag Ranković, na upečatljiv način to dokazuje u svojoj studiji. Tri najbogatija čoveka na svetu poseduju bogatstvo koliko 48 najsiromašnijih zemanja ili 32 države stvaraju 90% svetskog društvenog proizvoda i pokrivaju 80% svetskog trgovinskog

prometa (Ranković, 2009, p. 96). Globalizacija može biti shvaćena kao širenje, produblјivanje i ubrzanje svetske međuzavisnosti u svim aspektima modernog društvenog života, od kulture do kriminala, od finansija do obrazovanja. Međutim, iza opšteg slaganja o sve većoj međuzavisnosti, vodi se uzavrela debata između tri široke i različite škole mišljenja: hiperglobalizma, skepticizma i transformacionizma (Vuletić, 2003). Za hiperglobaliste savremena globalizacija predstavlja novu eru u kojoj su ljudi sve više subjekt koji je disciplinovan svetskim tržištem. Po hiperglobalistima, stare podele sveta na sever i jug postaju anahronizam, pošto nova globalna podela rada zamenjuje tradicionalnu strukturu centar – periferija. Globalno širenje liberalne demokratije osnažuje smisao najnovije civilizacije a nacionalne ekonomije postaju deo transnacionalnih i svetskih tokova. Nacionalne vlade su u velikoj meri nemoćne da kontrolišu ono što se dešava unutar njihovih granica i očekivanja građana. Nasuprot tome, institucije „globalne vlade” stiču sve važniju ulogu. Na drugoj strani, skeptici tvrde da je globalizacija u suštini mit koji prikriva segmentiranost međunarodne ekonomije u tri glavna regionalna bloka, pri čemu nacionalne vlade ostaju veoma moćne. Oni ističu da je nivo ekonomskih integracija krajem XX veka bio manje izražen nego krajem XIX veka. Ekonomske aktivnosti su pod značajnim uticajem regionalizacije, budući da se svetska ekonomija odvija pod „palicom” tri glavna finansijska i trgovačka bloka: Evrope, pacifičke Azije, i Severne Amerike. Oni insistiraju na tezi da moć nacionalnih vlada jača, te da su nacionalne vlade glavni arhitekti internacionalizacije svetske privrede. Treća misaona struja, transformacionisti, smatraju da su savremeni obrasci globalizacije bez istorijskog presedana tako da države i društva širom planete prolaze kroz proces dubokih promena u kome pokušavaju da se adaptiraju na sve međuzavisniji ali istovremeno visoko rizičan svet. Oni naglašavaju da je globalizacija dugotrajan istorijski proces prožet protivrečnostima. Ta opreznost proističe iz činjenice da su savremeni obrasci globalnih ekonomskih, vojnih, tehnoloških, ekoloških, migratornih, političkih i kulturnih tokova istorijski nepredvidljivi.

2. Obrazovanje u „globalistanu”

U antičkoj Grčkoj znanje se cenilo radi samog znanja, a ljudi koji su ga posedovali (mudraci), bili su cenjeni i poštovani. Ljudi su težili mudrosti, a mudrost je bila osnova politike. Sa Novim vekom i osnova se menja odnos prema znanju. Najpre Makijaveli je znanje povezao s teleoloijom, s interesnom svrhovitošću („cilj opravdava sredstvo”, a Bekon znanje proglašava za moć („čovek može onoliko koliko zna”). Upravo će ova dva principa postati kredo kako moderne tako i posmoderne epohe.

Tehnološke promene vode krupnim i korenitim promenama u svim sferama života. Raste međuzavisnost zemalja i naroda, ali istovremeno i decentralizacija društava i institucija unutar zemalja. Procesima globalizacije i regionalizacije najviše doprinose informacione tehnologije. Zahvaljujući njima ogromna moć (zasnovana na informaciji kao glavnom razvojnom resursu) koncentriše se i na globalnom i na nacionalnom (državnom) i na (mikro)regionalnom i na lokalnom i na individualnom planu. Danas Internet čini osnovu tog „globalnog paradoksa” (Džon Nezbit). S povećanjem globalne međuzavisnosti i sve veće zavisnosti od brzih i korenitih promena u okruženju raste i značaj nacionalne, regionalne, lokalne i lične inicijative. Ta inicijativa i omogućava strukturno prilagođavanje globalnim promenama, ali istovremeno ona predstavlja izvor autentičnog dinamizma na

nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj ravni koji, opet, nesumnjivo utiče i na globalnu scenu. Mnogi žele da se uključe u globalne svetske ekonomske i društvene procese, ali i da zadrže svoje nacionalne, verske i kulturne osobenosti: problem moderniteta i identiteta otvara se u novom kontekstu još dramatičnije nego ranije.

U globalizovanom društvu u prvi red značajnosti dolazi poboljšanje proizvodnih rezultata i uvećavanje nacionalnog bogatstva. Da bi se držao korak sa najrazvijenijim društvima obrazovna politika treba da se okrene ka obrazovanju za novu industriju i privredu. U globalizaciji obrazovne politike, da bi se ostvarili privredni ciljevi kontinuiranog rasta, javna pažnja se pomera od ekonomske politike države prema obrazovnom sistemu. Uspeh se postiže proizvodnjom visokokvalifikovanih dobara i usluga. Drugim rečima, jedino s radnom snagom koja ima najbolje moguće obrazovanje. Uslov ekonomskog uspeha u privredi je visokoobučena, visokoobrazovana i fleksibilna radna snaga. Profit se izvlači iz proizvodnje skupih, kvalitetnih dobara i usluga ka najvećim delom se seli u sektor znanja. Shvatanja o tesnoj kauzalnoj vezi privrednog i društvenog razvoja i obrazovanja čine odgovornim obrazovni sistem za taj uspeh. Globalisti tvrde da kapitalizam i ekonomska moć oblikuju savremeni svet. U takvoj konstelaciji savremenog sveta najveća obrazovna vrednost je ona koja afirmiše tehničko/upravno znanje. Jedan od najmoćnijih faktora ukupnog društvenog razvoja savremenog čovečanstva jeste nova tehnologija. Zahvaljujući razvoju novih tehnologija, između ostalog, proces globalizacije je poslednjih decenija dobio i nove oblike i sadržaje, kao i nove civilizacijske oznake u vidu promena koje su obuhvatile skoro sve zemlje sveta, samo što je njihov obim i intezitet različit u različitim delovima. U savremenom svetu nove tehnologije se razvijaju velikom brzinom. Najvažnije tehnologije današnjice su: telekomunikacija, elektronika i mikroelektronika, kompjuteri koji se usavršavaju u pravcu obrade znanja, a ne samo informacija, novi sintetički materijali, optoelektronika kao vid hibridne tehnologije, biotehnologija i genetski inženjering, nuklearna energija, robotika, genetsko inženjstvo, informatizacija, sofisticacija i medikalizacija.

Kakva je uloga obrazovanja u procesima globalizacije? Drugi problem globalizovanog obrazovanja tiče se profesionalnog znanja koje se predaje đacima. To znanje se specijalizuje ali ne na globalnom nivou. Ukoliko se razlike u privrednoj razvijenosti, tehnološkoj opremljenosti i političkoj moći prodube između bogatih i siromašnih zemalja i delova sveta, nema sumnje da će i obrazovanje slediti podele o kojima je reč. Na tom nivou mogu se očekivati, po rečima Zinovjeva, dva sektora. U prvom će se obrazovati budući gospodari, upravljači, vođe i učitelji novog društva, a u drugom, obuka radne snage za ustanove i radne organizacije. „Ovde se ljudima ne pruža znanje već radna veština. Faktički, ovde se priprema ogromna masa ljudi koji umeju da rade, ali koji su neobrazovani, ideološki obrađeni i manipulisani” (Zinovjev, 2002, p. 128). Ubrzani razvoj nauke i tehnike, sužava broj stručnjaka koji mogu da prate inovacije, a proširuje broj pripadnika „zastarelih” profesija. „Očigledno je da su države-motori globalizacije favoriti, a nerazvijeni delovi sveta, autsajderi” (Avramović, 2003, p. 84).

Narodi, kandidati za globalizaciju funkcionalizuju svoje nastavne programe, odnosno prilagođavaju ih svetskim pragmatiskim potrebama. „Oni se obučavaju za konkretne poslove, stiču radne veštine” (Zinovjev, 2002, p. 136). U savremenom društvu strukturnih nejednakosti cilj nerazvijenih društava je da izađu iz periferne pozicije, a to

moгу da učine samo jačanjem svojih obrazovnih resursa. Njihov je prevashodni zadatak da podižu obrazovni nivo (kvalifikacije) svog stanovništva, ili modernim jezikom rečeno, one treba da afirmišu sopstveni „ljudski kapital“. Da bi ostvarile ovaj cilj male države u globalizovanom svetu taj „odliv naučnih i tehničkih kadrova“ je ozbiljna posledica globalizacijske prakse. Nerazvijene države ulažu velika sredstva u obrazovanje a plodove „ljudskog kapitala“ ubiraju veće razvijene države. Veliko je pitanje kako se može ublažiti ako već ne može sprečiti moderna eksploatacija profesionalne inteligencije. Broj naših visokoobrazovanih građana (inženjeri, lekari, fizičari, naučnici) koji se useljavaju u SAD stalno raste – u 1965. godine, zabeleženo je 13.1% a 1984. godine, 26,2% (Grečić, 1990; Kažić, 2010). Kao razlozi za odlazak u razvijene zemlje Zapada mladi obrazovani kadrovi iz Srbije navode: mogućnost zaposlenja u inostranstvu, veće plate, viši standar. Grubi podaci prof. Grečića, govore da je u poslednjih dvadeset godina oko 40.000 mladih visokoobrazovanih stručnjaka iz Srbije otišlo na Zapad. Ako školovanje jednog visokoobrazovanog stručnjaka iznosi oko 300.000 dolara, Srbija je uložila 12 milijardi dolara u školovanje svojih građana da bi oni otišli u inostranstvo (Politika, 12. maj 2010). Dakle, država ulaže velika sredstva u školovanje učenika i studenta, a oni kada diplomiraju ili doktoriraju odlazi u drugu državu i tamo doprinosi razvoju društva. Reč je o tome da se investira u darovite za drugog, a ne za sebe. Nije ovde u pitanju sloboda svakog školovanog pojedinca da nastavi svoj život i rad u drugoj državi. Radi se o tome da investicija u talente mora da se vrati, odnosno da svaki diplomirani student od trenutka kada se zaposli treba da vrati uložena sredstva u svoje školovanje Globalizacija (najbogatija zapadna društva) „otima“ talente malim nerazvijenim društvima, zahvaljujući materijalno-finasijskim prednostima. Nedavno je sedmoro đaka Matematičke gimnazije primljeno na Trinitu, a Masečutetski institut za tehnologiju u Bostonu nudi našem maturantu stipendiju u visini od 212.000 dolara. (Politika, 11. maj 2010).

Posmatrajući ideju Evrope onako kako je definisao Delors kroz društvo koje uči, odnosno „učeće društvo“, nužno se nameće pitanje i potreba prihvatanja Evrope kao društva znanja. Glavni potencijal koji je osnov svakoga progressa, napretka i uspeha u svim segmentima društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog života jeste znanje kao temeljna odrednica ljudskog kapitala i ključni faktor održivog razvoja. Društvo koje uči je društvo za generacije koje će doći, a to je proces koji se može postići sveobuhvatnom obrazovnom politikom na način da im se olakša transfer, odnosno prihvatanje znanja, sposobnosti i veština, da se napravi snažnija veza obrazovanja i ekonomije, da se osnaže investicije u obrazovanje, da se osigura (trajno) finansiranje celoživotnog obrazovanja. Delors je to „učeće društvo“ definisao kroz četiri tipa učenja među kojima postoje brojne zajedničke tačke, a ta četiri temeljna tipa učenja čine jednu celinu. Delors je tu celovitost učenja vidio kroz: učiti znati-interdisciplinarnost, holistički pristup, definisanje problema, orijentisanost na budućnost...učiti činiti - primena znanja, suočavanje s problemima, donošenje odluka, odgovorno i odlučno delovanje... učiti živeti zajedno- saradnja, uvažavanje drugih, zajednička odgovornost, lokalno i globalno delovanje... i učiti biti - tolerantnost, demokratičnost, odgovornost, komunikativnost, solidarnost (Delors, 1998). Te ključne osposobljenosti osiguravaju se celoživotnim obrazovanjem („učiti znati“, „učiti činiti“, „učiti živeti“ i „učiti biti“).

2.1 *Obrazovni kapital i društvo znanja*

Pojam društvo znanja vezuje se za utemeljivača američkog menadžmenta Petera Drakera. U svojim knjigama *Menadžment u praksi* (1954), *Postkapitalističko društvo* (1993), *Moj pogled na menadžment* (2003), on dokazuje da je moderno društvo od 1945. zasnovano na znanju ili društvu u kome znanje ima ključnu ulogu. On, štaviše, tvrdi da je znanje tokom istorije kulture bilo vezivano za ličnost a naglo je počelo da se vezuje za rad. „I na Zapadu i u Aziji znanje se uvek vezivalo uz ličnost, na ono što se odnosi na biće, na postojanje. Skoro preko noći, ono je počelo da se vezuje uz delanje, činjenje. Postalo je resurs i oruđe, korisno dobro. Do tada privatno dobro, znanje je skoro preko noći postalo javno dobro” (Draker, 1993, p. 26). Draker, smatra da negde od 1700. godine dolazi do radikalne izmene u značenju pojma znanja i da razvoj znanja sve više vodi od opšteg prema specijalističkom. „Znanje se tradicionalno shvatalo kao nešto opšte. Ono što danas podrazumevamo pod znanjem, obavezno mora da bude visokospecijalizovano” (Isto, p. 25). Drugim rečima, teži se ka primeni znanja, a njegova primena je efektivna samo kada je specijalizovano. U svojoj zamisli razvoja „društva znanja” Draker se koncentriše na istoriju kapitalističkog društva i tvrdi da je znanje deo razvoja kapitalističkog društva. A velike transformacije društva (zapadnoevropskog) vezuje za velika saznanja otkrića: u XIII veku se stvaraju gradovi, u XV se javljaju izumi Gutemberga i Lutera, u XVIII veku Džems Vat, Adam Smit a u XX se otkriva kompjuter. Sve su to posledice novog znanja, promenjenog pogleda na svet, osnovnih vrednosti, društvene i političke strukture, umetnosti. A kada je reč o kapitalizmu, postoje tri faze njegovog razvoja: u prvoj, od 1750. do 1850. znanje se primenjuje na alate, procese, proizvode. To je vreme Džemsa Vata i industrijske revolucije. Od 1880. do 1945. nastupa revolucija produktivnosti od zanata do tehnologije (tehne kao tajna znanja, veština). Treća faza počinje od 1945. a to je vreme revolucije menadžmenta, odnosno primene „znanja na znanje”. Šta Draker podrazumeva pod društvom znanja? To je drugo ime za postkapitalističko društvo u kome je osnovni privredni resurs znanje „Činjenica da je znanje postalo najznačajniji resurs, a ne jedan od resursa, jeste ono što naše društvo čini postkapitalističkim” (Isto, p. 50).

Termin obrazovni (intelektualni) kapital nije definisan identično u svim definicijama, tj. nema usaglašenu definiciju. Obrazovni kapital je pojam koji je danas jednako u upotrebi kao i ekonomski kapital, no u mnogo širem i fluidnijem kontekstu, jer obuhvata sva znanja i veštine stečene učenjem i iskustvom kojima pojedinci doprinose svojoj interakciji i mogućnost za uključivanje u društveno-ekonomske procese. Obrazovni kapital takođe se može smatrati javnim dobrom stoga što doprinosi svima u zajednici, a ne samo onima koji su u njega neposredno uložili i zbog toga što se može pretvara u ekonomski kapital čime pojedinci omogućuju svom društvu da konkuriše na svetskom tržištu (Fukujama, 2000). Spustimo li se s makro na individualnu plan, tada govorimo o mogućnostima koje pojedinac ima za participaciju u ekonomskim i kulturnim dobrima društva, a koje se u veberijanskoj sociologiji navode kao „životne šanse”. Mladost je formativno razdoblje, a kolike će biti životne šanse mladog pojedinca u svojim temeljima zavisi o osobnim predispozicijama i sociopolitičkim i ekonomskim uslovima šireg društvenog okruženja koji uslovljavaju veću ili manju uključenost mlade generacije.

Jedno je sigurno da je ulaganje u ljudski kapital najbolja i najadekvatnija investicija kojoj trebamo težiti i od koje ćemo u perspektivi dobiti najbolji profit u svakom pogledu.

Svako ulaganje, odnosno investiranje u obrazovanje vodi jačanju intelektualnog kapitala, znanja, a time i opšeg blagostanja na nivou socijalnog, društvenog, ekonomskog, političkog i kulturno-civilizacijskog područja. Ma kakav državno-pravni i društveno-politički sistem bio, obrazovanje ostaje imperativ za sve mlade i odrasle i osobe, jer samo učenjem i obrazovanjem kao ključnim faktorom ostvarenja ljudskog kapitala možemo gledati u bolje sutra i razvoj društva. Znanje kao temeljna odrednica ljudskog kapitala i ključni faktor održivog razvoja afirmiše intelektualni potencijal, sposobnost, kreativnost i vodi napretku pružajući priliku adekvatnog odgovora na sve izazove savremenog života, kao i rešavanje svih problema održivog razvoja kroz celoživotno učenje i društvo koje u populaciji koje nemaju obrazovni kapital postaju nekonkurentne na svetskom tržištu, obavljaju slabo plaćene manuelne poslove. Adam Smit je davno u svom delu Bogatstvo naroda definisao četiri aspekta fiksnog kapitala: mašine, zgrade, poboljšanje zemlje i ljudski kapital. U Smitovoj šemi, ljudski kapital se sastoji od „stečenih i korisnih sposobnosti svih stanovnika ili članova društva [...]. Povećana spretnost radnika može se posmatrati u istom svetlu kao mašina ili oruđe koji olakšavaju i skraćuju rad, a koje, mada zahtevaju izvestan izdatak, ipak ga vraćaju s profitom” (Smit, 1970, p. 394).

Ponovno otkriće ljudskog kapitala sredinom dvadesetog veka, naravno, nije bilo nikakvo otkriće, već pre pronalazak tehnologije kroz koju će se na naizgled nov način meriti proizvodni kapacitet ljudskog bića i populacije. Novi aspekt pronalaska ljudskog kapitala nije samo to da meri kapacitet ljudskog rada, već da to radi, kao što je ranije pomenuto, oslanjajući se na ekonomski okvir rađen po uzoru na vrednovanje fiksnog kapitala. U suštini, tehnologija ljudskog kapitala proizvodi svoje objekte, ljudsku sposobnost shvaćenu kao fiksni oblik kapitala, kako bi ga merila. Kao što je nedavno definisano u studiji o ljudskom kapitalu u Sjedinjenim Američkim Državama: „Vrednost zaliha ljudskog kapitala je analogna vrednosti zaliha fizičkog kapitala nacije. Uistinu, u vrednovanju zaliha fizičkog kapitala (npr. fabrika, mašina i opreme nacije), analitičar izračunava današnju vrednost toka potencijalnih izlaza koji se mogu pripisati ovim zalihama fizičkog kapitala tokom njegovog radnog veka. Ova „vrednost imovine” odražava šta bi ove zalihe kapitala donele na tržištu ukoliko bi bile prodane” (Čomski, 2008, p. 52).

3. Ka zaključku – obrazovni kapital i pogranični regiona

U obrazovanju se sažimaju, prelamaju i izražavaju sve protivrečnosti savremenog društvenog razvoja. Ono je generator promena, ali i samo trpi uticaje globalnih, nacionalnih i lokalnih društava. U eri naučno-tehnološke i informatičke revolucije, koje su položile osnovu za globalnu ekonomiju i umreženo društvo, znanje i obrazovanje postaju ključni faktori društvenih promena, građenja i razvoja društvenih mreža i socijalne mobilnosti društvenih grupa. Savremeno obrazovanje, posebno visoko nametnuto putem bolonjske deklaracije izražava neoliberalni diskurs razvoja. U njoj se obrazovanje podređuje tržištu, globalnoj podeli rada, instrumentalizuje i reducira na tehničko, zanat; razdvaja se obrazovanje od procesa vaspitanja i sveta kulture. To je tehnokratski koncept obrazovanja – bez duše, koji stvara profesionalne idiote a ne emancipovarne ljude smatra Ljubiša Mitrović i dodaje „Time bi se, pod firmom pokretljivosti u sistemu obrazovanja, ostvario proces nejednake razmene, lakšeg „usisavanja” („krađe i prekrađe”) najdarovitijih diplomiranih stručnjaka od transnacionalnih korporacija, čime bi se zemlje svetske

periferije dalje devastirale i blokirale u njihovom razvoju. I kao što je u uslovima Otomanske imperije postojao „danak u krvi”, kojim su podanici u imperiji, između ostalog, plaćali Porti svoju okupaciju i vazalstvo, jer je kako za održavanje, tako i za dalju ekspanziju imperije bila potrebna mlada i snažna vojna sila, danas su za opstanak i novu neoimperijalnu misiju megakapitala potrebni visoko profesionalni stručnjaci kao nosioci razvoja” (Mitrović, 2009, p. 123).

Jasno je da su reforme obrazovanja, posebno izražene kroz bolonjsku deklaraciju, sredstvo kojim razvijene zemlje i moćne transnacionalne korporacije obezbeđuju obrazovni kadar, koji postaju nosioci njihovog razvoja. Postavlja se pitanje – Da li „male” zemlje mogu da se zaštite od ovih negativnih tendencija? Smatramo da mogu. Za to postoje brojni dokazi i primeri. Navešćemo jedan slučaj Finske. Finska je sedamedesetih godina prošlog veka bila jedna od najnerazvijenih zemalja u Evropi sa čestim promenama vlade. Dok nisu pozvali univerzitet koji je napravio plan i sav akcenat bacili na razvoj znanja, podigli znatno ulaganje u obrazovanje i to je dovelo do rezultata. Slično je i sa Japanom, Korejom... Dakle, ulaganje u obrazovanje, je ulaganje koje se najviše isplati.

Poznato je, a to je posebno sličaj u Srbiji, da su pogranične opštine, jedne od najnerazvijenih krajeva sa izrazitom depopulacijom, posebno, mladog stanovništva. Shvatajući gde se brani Srbija (ne u Beogradu već u pograničnim regionima) Knjaz Miloš je učiteljske škole otvarao u pograničnim regionima: Pirotu, Vranju, Negotinu. Danas je situacija u Srbiji potpuno drugačija. Beograd je centar svih najvažnijih dešavanja: političkih, ekonomskih, kulturnih. To za posledicu ima da Beograd kao usisivač usisava stanovništvo, posebno mlade i obrazovne kadrove iz ostalih regiona što za rezultat ima niz negativnih posledica po te regione. Ti regioni ne samo što smanjuju svoje stanovništvo, već ostaju bez razvojnih potencijala jer su upravo mladi obrazovni kadrovi najveći potencijal razvoja. Zbog toga država mora svojom strategijom da zastavi i u suprotnom smeru preokrene ovu tendenciju. Danas kada obrazovni kapital postaje najvažniji kapital razvoja država mora naći načina da putem obrazovne politike pospeši razvoj pograničnih regiona koji u velikoj meri zaostaju u odnosu na centralni region. Država mora i treba da otvara istraživačke centre, institute, fakultete u pograničnim opštinama čime bi u velikoj meri podstakla njihov razvoj i zaustavila depoulaciju stanovništva u tim regionima.

LITERATURA

- Avramović, Z. (2003). *Država i obrazovanje*. Beograd: IPI
- Avramović, Z. & Vujačić, M. (2008). Posledice raskoraka tržišta rada i obrazovne politike, In: Gašić-Pavišić, S. & Joksimović, S. (Eds), *Obrazovanje i siromaštvo u zemljama u tranziciji* (pp. 132-148), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Čomski, N. (2008). *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad: Rubikon
- Draker, P. (1993). *Postkapitalističko društvo*, Beograd: Grmeč
- Grečić, V. (1990). *Srbi u prekookenskim zemljama*, Beograd

Obrazovni kapital šansa za razvoj pogračnih regiona

- Krnjajić, Z. & Jovanović, J. (1990). *Migracije postdiplomaca Beogradskog univerziteta*, Beograd: Mimeo.
- Mitrović, Lj. (2009). Virus neoliberalizma i obrazovanje na platformi bolonjske deklaracije, preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html>, pristupljeno: 16. 01. 2018.
- Pečujlić, M. (2002). *Globalizacija: dva lika*, Beograd: Gutembergova galaksija
- Ranković, M. (2002). Definisane novog svetskog/globalnog hegemonizma, U: Avramović, Z. *Sociološki pregled* no. 3-4 (pp. 323-375), Beograd
- Ranković, M. (2009). *Globalizacija i novi imperijalizam*, Beograd: Izdanje autora
- Smit, A. (1952). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Zagreb: Kultura
- Zinovjev, A. (2002). *Zapad*, Beograd: Naš dom

EDUCATIONAL CAPITAL FOR THE DEVELOPMENT OF THE BORDER REGION

Abstract: *The most important potential, in modern times, which is the basis of every progress, progress and success in all segments of social, economic, political and cultural life is the fundamental determinant of human capital. What Adam Smith anticipated a long time ago, saying that the "wealth of the people" lies on four pillars (machines, buildings, land and human capital), the modern and post-modern era will put human capital at the forefront. Delores, a society in which we need to step up, is called a "learning society," "learning society. So, the learning society is a society for generations to come. A comprehensive, socially responsible education policy must make a stronger link between education and economics, especially in border municipalities. Understanding where to defend Serbia (not in Belgrade but in border regions) Knjaz Miloš opened schools in border regions in Pirot, Vranje Negotin. Especially today, when educational capital becomes the most important capital of development, states must find a way to accelerate the development of defensive regions that largely lag behind the central region. Today, when education capital becomes the most important capital of development, states have to find ways to accelerate the development of border regions that largely lag behind the central region through educational policy. The state must and should open research centers, institutes, faculties in border municipalities, which would greatly stimulate their development and depopulate the population in those regions.*

Key words: *Education, educational capital, social development, border municipalities.*

UBLAŽAVANJE REGIONALNIH NEJEDNAKOSTI PRIMENOM PORESKIH OLAKŠICA I OSLOBOĐENJA U SISTEMU OPOREZIVANJA DOBITI U REPUBLICI SRBIJI

Prof.dr Jadranka Đurović-Todorović*

Prof.dr Marina Đorđević*

***Rezime:** Aktivna fiskalna politika podrazumeva primenu brojnih poreskih olakšica i oslobođenja u poreskom sistemu svake zemlje, sa ciljem ostvarivanja važnih ciljeva ekonomske i razvojne politike. Jedan od tih ciljeva je smanjenje i ublažavanje regionalnih nejednakosti. Putem adekvatnog poreskog tretmana nedovoljno razvijenih oblasti i grana, može se postići smanjenje regionalnih dispariteta i ublažavanje regionalnih nejednakosti između razvijenijih i manje razvijenih delova zemlje.*

Cilj rada je da ukaže na mogućnost reforme sistema oporezivanja dobiti u Republici Srbiji u pravcu promene poreske stope i poboljšanja sistema poreskih olakšica. Na taj način postiglo bi se ublažavanje regionalnih dispariteta i povećanje ravnomernog regionalnog razvoja.

***Ključne reči:** poreske olakšice, poreska oslobođenja, aktivna fiskalna politika, regionalni razvoj*

1. Uvod

Jedan od značajnijih poreskih oblika koji se koristi kao instrument aktivne fiskalne politike u svakoj državi je porez na dobit preduzeća. U tu svrhu upotrebljava se jedan od njegovih osnovnih elemenata, a to su poreske olakšice i oslobodjenja. Što je veći broj poreskih olakšica i oslobodjenja, to je poreski sistem pravičniji i veći je uticaj poreske politike na usmeravanje investicija.

Opšteprisutan problem postojanja regionalne nejednakosti odnosi se na disparitet u stepenu razvijenosti između pojedinih područja u državi. U Srbiji takođe postoje izražene teritorijalne nejednakosti u raznim oblastima društveno-ekonomskog života. Prednost razvijenih delova je u relativno višem nivou dohotka po glavi stanovnika, većoj

• Ekonomski fakultet Niš, Srbija, jadrankadjt@gmail.com

* Ekonomski fakultet Niš, Srbija, marina.djordjevic@eknfak.ni.ac.rs

zaposlenosti, adekvatnijoj infrastrukturi, razvijenijoj privredi idr. S druge strane, nerazvijena područja nemaju ove razvojne pretpostavke, što ih čini sve više nerazvijenim. Institucionalne uzroke porasta regionalnih dispariteta treba tražiti u nekoordinaciji, sa jedne strane sektorskih politika, a sa druge strane regionalne politike, ali i u prepuštanju razvoja nerazvijenih delova zemlje delovanju tržišnog mehanizma bez izgrađenih institucija.¹ Kreatori ekonomske i fiskalne politike moraju donositi i sprovesti neophodne mere koje za efekat treba da imaju podsticanje razvoja u manje razvijenim regionima, te smanjenje nivoa regionalnih dispariteta u zemlji. Jedna od tih mera, u domenu fiskalne politike, je uvođenje novih poreskih olakšica i oslobođenja i prilagođavanje postojećih neophodnim promenama.

Cilj rada je da pokaže neophodnost korišćenja aktivne fiskalne politike u smanjenju regionalnih nejednakosti u našoj zemli i da istovremno naglasi da su potrebne promene u sistemu oporezivanja dobiti u Srbiji, u pogledu poreskih olakšica i oslobođenja, ali i promene poreskih stopa.

U prvom delu rada biće prikazana izdašnost poreza na dobit pravnih lica razvijenim, nedovoljno razvijenim državama i Srbiji. Ona će biti merena učešćem prihoda od poreza na dobit u BDP-u. Na taj način ćemo uvideti postojanje razlika u izdašnosti između država različitog nivoa razvijenosti. Drugi deo nosi naziv *Uloga poreskih olakšica i oslobođenja u kreiranju efektivnih poreskih stopa* i treba da pokaže da postojanje razlika između propisane i stvarne poreske stope je rezultat postojanja brojnih olakšica i oslobođenja. U trećem delu će biti prikazane poreske olakšice i oslobođenja u oporezivanju dobiti u poreskom sistemu Srbije i biće analizirana opravdanost njihovog postojanja u smanjenju regionalnih razlika.

2. Značaj poreza na dobit preduzeća u poreskim sistemima savremenih država

Porez na dobit preduzeća, po svojoj izdašnosti spada u grupu veoma izdašnih poreskih oblika u poreskim sistemima savremenih država. Njegova izdašnost se može sagledati učešćem prihoda od ovog poreskog oblika u bruto domaćem proizvodu. Ovo učešće se u zemljama OECD-a kreće oko 3% BDP-a. Kada se ovaj podatak uporedi sa učešćem prihoda od poreza na dohodak fizičkih lica ili prihoda od PDV-a u BDP-u, može se uočiti da je učešće prihoda od poreza na dobit preduzeća nisko. Međutim, bez obzira na nizak nivo izdašnosti, ne sme se zanemariti razvojna funkcija poreza na dobit preduzeća.

Kad se sagleda učešće prihoda od poreza na dobit preduzeća u bruto domaćem proizvodu u posmatranim zemljama OECD-a u periodu 1965-2015. godine, može se uočiti sledeće:

- postoji tendencija porasta učešća prihoda od poreza na dobit pravnih lica u BDP-u,
- najmanje učešće u poslednjoj posmatranoj godini ima Mađarska (1,7%), a najveće Australija (4.7%),

¹<http://www.search.ask.com/web?l=dis&q=regionalne-nejednakosti-u-srbiji>. [DejanMolnar.pdf](#) (15.4.2017.)

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

- najveći porast prihoda od 1965. do 2005. godine imala je Norveška, od 1.1% na 11.7% BDP-a, kada kreće opadanje u ovim prihodima;
- prosek učešća poreza na dobit preduzeća u zemljama OECD-a se kretao od 2.2% 1965., preko 3.5% u 2005., do 2.8% u 2015. godini.

Tabela 1. Učešće poreza na dobit preduzeća u BDP-u u izabranim zemljama OECD-a, 1965-2015. godini

<i>Država</i>	<i>1965.</i>	<i>1975.</i>	<i>1985.</i>	<i>1995.</i>	<i>2005.</i>	<i>2015.</i>
Australija	3.4	3.4	2.6	4.2	5.8	4.7
Austrija	1.8	1.6	1.4	1.4	2.2	2.3
Belgija	1.9	2.7	2.2	2.3	3.3	3.4
Češka Republika	-	-	-	4.4	4.4	3.6
Danska	1.4	1.2	2.2	2.3	3.9	2.6
Finska	2.5	1.7	1.4	2.3	3.3	2.2
Francuska	1.8	1.8	1.9	2.1	2.4	2.1
Nemačka	2.5	1.5	2.2	1.0	1.8	1.7
Grčka	0.3	0.7	0.7	1.8	3.3	1.9
Mađarska	-	-	-	1.9	2.1	1.9
Island	0.5	0.8	0.9	0.9	2.0	2.9
Italija	1.8	1.6	3.1	3.5	2.8	2.1
Luksemburg	3.1	5.1	7.0	6.6	5.8	4.4
Holandija	2.6	3.1	3.0	3.1	3.8	2.7
Norveška	1.1	1.1	7.3	3.8	11.7	4.5
Portugal	-	-	-	2.3	2.7	3.2
Španija	1.4	1.3	1.4	1.7	3.9	2.4
Švedska	2.0	1.8	1.7	2.8	3.7	3.0
Švajcarska	1.3	2.0	1.7	1.7	2.4	3.0
Turska	0.5	0.6	1.1	1.1	1.7	1.7
Velika Britanija	1.3	2.2	4.7	2.7	3.3	2.5
SAD	4.0	2.8	1.9	2.8	3.0	2.2
Kanada	3.7	4.3	2.6	2.8	3.3	3.1
OECD	2.2	2.1	2.6	2.7	3.5	2.8

Izvor: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV> [3.11.2017.]

Malo učešće poreza na dobit pravnih lica u BDP-u savremenih država je odraz njihove težnje ka ravnomernijem privrednom razvoju. Preko raznih poreskih olakšica država omogućava da veći deo profita ostane u preduzeću i da se u dalji rast i razvoj, održavanje određenog nivoa zaposlenosti, određenog stepena socijalne sigurnosti, a preko oporezivanja i neiscrpan izvor prihoda u cilju realizacije njenih funkcija. Problem koji se na taj način javlja i koji je potrebno rešiti jeste „izvlačenje“ ostvarene dobiti od strane inostranih kompanija.

Porez na dohodak pravnih lica u zemljama u razvoju karakteriše još niži nivo izdašnosti. U ovim zemljama postoji mali broj pravnih lica koja posluju sa dobitkom, niske su poreske stope i veliki broj poreskih olakšica, što sve zajedno doprinosi niskim poreskim prihodima.

Na osnovu podataka iz tabele 2, možemo uočiti veoma nisku izdašnost poreza na dobit preduzeća izabranih nedovoljno razvijenih zemalja (u proseku 1.85%). Detaljnijim sagledavanjem podataka uočavamo rastući trend prihoda od ovog poreskog oblika od 2008. do 2011. godine, ali nakon 2011. dolazi do opadanja učešća u Bugarskoj, Hrvatskoj, Poljskoj i Rumuniji. Letonija, Estonija, Mađarska, Srbija i Republika Srpska odstupaju od ovog trenda u 2015. godini, kada se kod njih može uočiti minimalni rast učešća prihoda od poreza na dobit preduzeća u BDP-u u odnosu na 2014. godinu. U poslednjoj posmatranoj godini, ovo učešće se kretalo od 1.3% u Mađarskoj i Litvaniji do 2,4% u Slovačkoj.

Tabela 2. Učešće poreza na dobit preduzeća u BDP-u izabranih nedovoljno razvijenih zemalja, 2008- 2015. godine

<i>Država</i>	<i>2008.</i>	<i>2009.</i>	<i>2010.</i>	<i>2011.</i>	<i>2012.</i>	<i>2013.</i>	<i>2014.</i>	<i>2015.</i>
Bugarska	1.8	2.1	4.4	3.2	2.6	2.0	1.9	1.9
Hrvatska	2.3	2.9	3.1	2.9	2.6	2.0	2.3	2.0
Poljska	2.5	2.4	2.8	2.7	2.3	2.0	2.1	2.1
Slovačka	2.7	2.9	3.0	3.1	2.5	2.5	2.5	2.4
Rumunija	2.7	2.8	3.1	3.0	2.7	2.3	2.4	2.2
Letonija	2.0	2.3	2.7	3.2	1.6	1.0	1.4	1.6
Mađarska	2.1	2.3	2.8	2.6	2.2	1.2	1.2	1.3
Litvanija	1.4	1.5	1.6	1.6	1.8	1.3	1.2	1.4
Estonija	2.1	2.8	2.6	2.7	1.8	1.0	0.8	1.3
Srbija	0.6	0.9	1.2	1.3	1.1	1.0	1.1	1.4
RepublikaSrpska	0.3	0.3	0.6	1.1	1.8	1.7	1.3	1.4

Izvor: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2016/report.pdf [14.11.2017.]

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

Porez na dobit pravnih lica u Srbiji je jedan od najznačajnijih poreskih oblika u poreskom sistemu Srbije. Po svojoj izdašnosti nalazi se iza poreza na dodatu vrednost, akciza i poreza na dohodak građana. Za razliku od razvijenih zemalja, gde je učešće prihoda od ovog poreza u strukturi poreskih prihoda oko 9%, u našoj zemlji ovaj procenat je dosta niži. Međutim, ako sagledamo podatke iz perioda 2005-2016.godine, dolazimo do zaključka da je poraslo učešće ovog poreskog oblika i to sa 2,1% na 5,1%. Do 2008.godine primetan je rastući trend, zatim opadajući, naročito u 2010.godini, što je posledica lošeg poslovanja brojnih preduzeća zbog negativnih poslovnih prilika u zemlji, ali i uticaja ekonomske krize. Učešće ovog poreskog oblika tokom 2012. i 2013. je povećano što je verovatno rezultat povećane poreske stope, ali i ukidanja brojnih poreskih olakšica. U 2016. godini učešće prihoda od poreza na dobit u ukupnim prihodima je na nivou od 5,1%.

Tabela 3. Učešće poreza na dobit pravnih lica u ukupnim javnim prihodima, BDP-u i direktnim poreskim prihodima u Srbiji, 2005 – 2016.

Godina	Prihodi od poreza na dobit pravnih lica		
	u % BDP-a	u % od dir. prihoda	u % od uk. prihoda
2005.	0,6	12,6	2,1
2006.	0,9	17,0	3,4
2007.	1,2	25,0	4,2
2008.	1,3	27,1	5,4
2009.	1,1	25,0	4,5
2010.	1,0	23,9	4,2
2011.	1,1	27,2	4,6
2012.	1,4	25,7	6,2
2013.	1,5	28,5	6,5
2014.	1,9	32,7	7,2
2015.	1,5	29,8	4,6
2016.	1,9	34,0	5,1

Izvor: Budžet Republike Srbije za 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 i 2016.godinu, proračun izvršili autori; dostupno na: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-155-web.pdf> (14.11.2017.)

Kada posmatramo učešće poreza na dobit pravnih lica u BDP-u, videćemo da su najbolji rezultati ostvareni u poslednjoj godini, kada se beleži rast ovog učešća na 1,9%.

3. Uloga poreskih olakšica i oslobođenja u kreiranju efektivnih poreskih stopa

Porez na dohodak pravnih lica ima izraženu razvojnu komponentu. Njemu je nametnuta uloga realizatora brojnih razvojnih ciljeva makroekonomske politike. Obveznicima se pružaju poreski podsticaji radi stimulisanja privrednog rasta, ublažavanja regionalnih i sektorskih dispariteta u privredi, podsticanja zaposlenosti, poboljšanja ekološke situacije i slično. Pored toga, poreski podsticaji mogu doprineti i unapređenju međunarodne konkurencije.

Poreski podsticaji se definišu kao poreski ustupci javne vlasti određenom poreskom obvezniku, da bi se iskoristila poreska beneficija sa ekonomskim i socijalnim motivima [Raičević, 2005, str.191]. Neki autori poreske podsticaje klasifikuju na: investicione premije, preošene gubitka unapred, poreski raj, poresko oslobađanje, umanjenje poreza, olakšice putem posebnog režima amortizacije, odbijanje posebnih troškova od iznosa poreza, neoporezive rezerve za buduće investicije i povraćaj poreza za slučaj reinvestiranja [Raičević, 2005, str.183]. Međutim, poreski podsticaji se, uobičajno, dele u dve grupe:

- poreski podsticaji kojima se umanjuje porez i
- poreski podsticaji kojima se utiče na poresku osnovicu [Đurović-Todorović, Đorđević, 2010, str.282].

U grupu poreskih podsticaja kojima se umanjuje obračunati porez su najznačajniji poreski investicioni krediti. Oni podrazumevaju umanjenje poreza pravnim licima koja su ostvarila dobit u nedovoljno razvijenim područjima u određenom periodu uz određene uslove. Ovi podsticaji obuhvataju i umanjenje koje se daje po osnovu ulaganja stranog kapitala i po osnovu novog zpošljavanja.

Poreski podsticaji kojima se utiče na veličinu poreske osnovice mogu se javiti u obliku podsticaja kojima se odlaže poreska obaveza (po osnovu izdvajanja neoporezive investicione rezerve, prenošenja poslovnih gubitaka, ubrzane amortizacije i sl.) i podsticaja kojima se umanjuje poreska obaveza (potpuna ili delimična poreska oslobođenja za novoosnovana preduzeća uz ispunjenje zakonom propisanih uslova). Cilj ovakvih poreskih olakšica i oslobođenja je stimulisanje osnivanja i razvoja novih preduzeća, kao i za otvaranje novih radnih mesta u cilju politike zapošljavanja.

Porezom na dobit pravnih lica moguće je ostvariti i privlačenje stranih investicija. U tom cilju, koristi se tzv.poreska konkurencija. Poreska konkurencija je jedan aspekt konkurencije među poreskim zakonodavcima u okviru koga se države međusobno takmiče da privuku kapital preferencijalnim poreskim pravilima. One nastoje da privuku: strane direktne investicije, mobilni finansijski kapital, finansijske centre kompanija putem kojih se vrši upravljanje i preusmeravanje profita [Raičević, Nenadić 2004, str.45-62].

Poreska konkurencija može dovesti do pozitivnih, ali i negativnih efekata. Od najznačajnijih pozitivnih efekata mogu se izdvojiti:

- širenje poreskih osnovica i snižavanje poreskih stopa;
- poreski sistem se prilagođavaju i stvara se povoljna fiskalna klima za ulaganje investitora;

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

- snižavanje poreskih barijera za kretanje kapitala;
- povećanje efikasnosti poreske administracije.
- Negativne posledice poreske konkurencije su:
 - mogućnost minimiziranja i izbegavanja poreskih obaveza od strane obveznika;
 - države dizajniraju svoje poreske sisteme u pravcu privlačenja kapitala;
 - erozija poreskih osnovica;
 - poreski rajevi idr.

Poresku konkurenciju koriste i razvijene i manje razvijene zemlje, jer žele da privuku dodatni kapital u svoju privredu. Razvijene zemlje na taj način preraspodeljuju poreski teret, a manje razvijene ubrzavaju privredni rast i razvoj.

Tabela 4. Uticaj poreskih olakšica i oslobođenja na visinu poreskih stopa u izabranim zemljama

Država	Zakonska poreska stopa	Poreske olakšice i oslobođenja	Efektivna poreska stopa
Francuska	33,33	- značajni poreski krediti se odobravaju za istraživanje i razvoj -kapitalni dobiti su uključeni u oporezivu dobit -dividende se ne uključuju u punom iznosu	8,2
Republika Češka	19	- dividende se oporezuju po stopi od 15% -isplata dividendi između čeških kompanija ne podleže oporezivanju	7,4
Austrija	25	-postoji alternativni minimalni porez od 500€ za društva sa ograničenom odgovornošću -dividende lokalnog preduzeća su oslobođene od oporezivanja	15,7
Rumunija	16	-gubici se prenose u narednih 7 godina -rezervisanja za nenaplativa potraživanja su dozvoljena	10,4
Letonija	15	- novoosnovana kompanija može podneti finansijski izveštaj u roku od 18 meseci od datuma osnivanja	6,5

Bugarska	10	- poreske olakšice se razlikuju u zavisnosti od tipa kompanije	4,6
Srbija	15	- poreska oslobođenja - podsticaje kod ulaganja	11

Izvor: www.worldwide-tax.com, www.iiea.com/blogosphere/effective-eu-corporate-tax-rates[19.10. 2017.], pregled napravili autori

Na osnovu tabele 4 može se uočiti značajna razlika između zakonskih i efektivnih poreskih stopa u posmatranim zemljama, što je rezultat brojnih olakšica i oslobođenja koje umanjuju zakonom propisane poreske stope. Najveća razlika između nominalne i efektivne poreske stope se zapaža u Francuskoj, sa 33,33% na 8,2%. Osim olakšica i oslobođenja na visinu efektivne poreske stope utiče i upotreba raličitih računovodstvenih sistema, različitog tretmana dividendi primljenih od drugih kompanija, kapitalnih dobitaka i gubitaka, različitog tretmana deprecijacije, zbog egzistencije specijalnih režima u odnosu na pojedine sektore ekonomije, pojedinih ekonomskih aktivnosti ili pojedinih regiona [Chennells et all, 2000, p. 17].

4. Poreske olakšice i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti pravnih lica u Republici Srbiji

U sistemu poreza na dobit u Srbiji postoje značajne poreske olakšice i oslobođenja. Njihov cilj je podsticanje i usmeravanje investicija, ubrzani razvoj nedovoljno razvijenih područja i povećanje zaposlensti. Zakon o porezu na dobit preduzeća u Srbiji predviđa sledeće vrste poreskih podsticaja:

- poreska oslobođenja i
- podsticaje kod ulaganja.

Poreska oslobođenja su jedan od najčešće korišćenih opštih podsticaja, koji se koriste u nedovoljno razvijenim zemljama. Neki smatraju da se poreskim oslobođenjima narušavaju ekonomski odnosi između privrednih subjekata. I pored toga, ona se koriste u raznim oblicima, raznim zemljama i analize ukazuju na postojanje različitih kriterijuma u njihovoj primeni [Momirović, Zdravković, 2008, str.7].

Plaćanja poreza na dobit, prema Zakonu o porezu na dobit preduzeća, oslobađa se obveznik za poreski period u kojem ostvareni višak prihoda nad rashodima nije veći od 400.000 dnara, pod određenim, zakonom propisanim uslovima.²

Takođe, Zakon o porezu na dobit preduzeća predviđa da plaćanja poreza oslobode i preduzeća za radno osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalidnih lica, srazmerno učešću tih lica u ukupnom broju zaposlenih.

² Zakon o porezu na dobit pravnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/01, 80/02, 80/02, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14, 91/15, 112/15 član 44

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

Podsticaji kod ulaganja se javljaju u slučaju da poreski obveznik ili neko drugo lice, uloži u osnovna sredstva koja koristi za registrovanu delatnost, više od 1 milijarde dinara i u periodu ulaganja dodatno zaposli na neodređeno vreme najmanje još 100 lica. U tom slučaju, Zakon mu dozvoljava oslobođenje od plaćanja poreza na dobit u periodu od 10 godina. Ulaganjem u osnovna sredstva od strane drugog lica smatra se i ulaganje u osnovni kapital i povećanje osnovnog kapitala u skladu sa zakonom.

Ako obveznik smanji broj zaposlenih koji su i neposredno radno angažovani kod obveznika, ispod broja ukupno zaposlenih na neodređeno vreme u odnosu na broj zaposlenih koji je imao u poreskom periodu u kome je ispunio uslove za poresko oslobođenje, gubi pravo na poresko oslobođenje za ceo period korišćenja poreskog oslobođenja. Takođe, poreski obveznik će izgubiti pravo na oslobođenje i ako prekine sa poslovanjem ili ne ulaže u osnovna sredstva u tom poreskom periodu.

Ukoliko obveznik stekne imovinu statusnom promenom, uz odlaganje kapitalnog dobitka, u periodu od tri godine koje prethode ispunjenju uslova i tokom perioda poreskog oslobođenja, dužan je da plati porez na ostvarenu dobit, srazmerno ovako stečenoj imovini.

Pravo na poreski podsticaj ne ostvaruje se za osnovna sredstva, i to za: vazduhoplove i plovne objekte koji se ne koriste za obavljanje delatnosti; putničke automobile, osim automobila za taksi prevoz, rent-a-car, obuku vozača i specijalnih putničkih automobile sa ugrađenim uređajima za bolesnike; nameštaj, osim nameštaja za opremanje hotela, restorana, omladinskih, dejijskih i radničkih odmarališta; tepihe, umetnička dela likovne i primenjene umetnosti; za video nadzor; oglasna sredstva i alat i inventar sa kalkulativnim otpisom.³

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o porezu na dobit pravnih lica iz 2013. godine ukinuta su prava na poreski kredit koja su predstavljala značajne poreske olakšice za pravna lica. Neka od tih prava su se odnosila na slučajeve ukoliko poreski obveznik ostvaruje dobit u novoosnovanoj poslovnoj jedinici u nedovoljno razvijenim područjima imao je pravo na umanjenje poreza na dobit u trajanju od 2 godine, srazmerno učešću tako ostvarene dobiti u ukupnoj dobiti preduzeća.

Pravo na poreski kredit u visini od 20% izvršenog ulaganja imao je i poreski obveznik koji je vršio ulaganja u osnovna sredstva u sopstvenoj registrovanoj delatnosti. Ulaganje nije smelo biti veće od 50% obračunatog poreza u godini u kojoj je izvršeno ulaganje.

Poreski obveznik – malo preduzeće imao je pravo na poreski kredit u visini od 40% izvršenog ulaganja u osnovna sredstva u sopstvenoj delatnosti, s tim što poreski kredit nije mogao biti veći od 70% obračunatog poreza u godini u kojoj je izvršeno ulaganje.

Neiskorišćeni deo poreskog kredita mogao se preneti na račun poreza na dobit iz budućih obračunskih perioda, ali ne duže od deset godina.

³ Isto, član 50

Pravo na poreski kredit u visini od 80% od ulaganja izvršenog u toj godini u osnovna sredstva za obavljanje delatnosti, priznavalo se obveznicima koji su se bavili jednom od sledećih delatnosti: poljoprivreda, ribarstvo, proizvodnja tekstilnih prediva i tkanina, odevnih predmeta, proizvodnja, dorada i bojenje krzna, kože i predmeta od kože, proizvodnja osnovnih metala, standardnih metalnih proizvoda, mašina i uređaja, kancelarijskih i računskih mašina, električnih mašina i aparata, radio, tv i komunikacione opreme, medicinskih, preciznih i optičkih instrumenata, motornih vozila, prikolica i poluprikolica, ostalih saobraćajnih sredstava, reciklaža, kinematografska i video proizvodnja. Poreski kredit po ovom osnovu priznavao se bez ograničenja u odnosu na obračunati porez u godini u kojoj je izvršeno ulaganje.

Ukoliko uporedimo poreske olakšice i oslobođenja u Srbiji i drugim zemljama u razvoju, može se uočiti da poreski sistemi ovih zemalja pružaju slične olakšice i oslobođenja svojim poreskim obveznicima. Razlikuje se samo iznos oslobođenja, koji zavisi od stepena razvijenosti određene zemlje. Olakšice i oslobođenja kod poreza na dobit preduzeća odnose se pre svega na povećanje zaposlenosti novih radnika, na razvoj manje razvijenih područja, na investiranje u osnovna sredstva i slično. U zemljama EU donešen je Kodeks ponašanja pri oporezivnanju preduzeća, kojim se zemlje članice obavezuju da smanje poreske olakšice i oslobođenja u cilju izbegavanja štetne poreske konkurencije.

Podaci za zemlje centralne i istočne Evrope pokazuju da pri umereno niskoj poreskoj stopi, poreske olakšice nemaju znatan uticaj na priliv investicija, a predstavljaju bitan poreski rashod.⁴

5. Opravadnost upotrebe poreskih olakšica i oslobođenja u smanjenju regionalnih nejednakosti

Osnovna svrha uvođenja poreskih podsticaja ogleda se u povećanju ukupnog obima privredne aktivnosti. Pretpostavke za ostvarenje ovakvog efekta po osnovu uvođenja poreskih podsticaja su:

- da je zakonska stopa relativno visoka, pa da je ušteda po osnovu olakšica znatna,
- da atraktivnost poreskog sistema predstavlja jednu od ključnih komponenti kvaliteta poslovnog i investicionog ambijenta.
- Cena po kojoj se privredna aktivnost podstiče ovakvim merama, meri se iznosom izgubljenih poreskih prihoda (tj. poreskim rashodima).

Reformom poreza na dobit u Srbiji, ukinute su neke poreske olakšice, kao što su: olakšice za preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju, za preduzeća koja posluju u slobodnim zonama, za preduzeća koja posluju u nerazvijenim područjima, poreski kredit i sl. Ocenjuje se da je ukidanje ovih olakšica, u uslovima i dalje niske poreske stope, opravdano, te da će doprineti smanjenju mogućnosti zloupotrebe poreskih olakšica, ali da

4 Fiskalan strategija za 2016. godinu, sa projekcijama za 2017/2018. godinu, str.32, Dostupno na: <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrIRazvoj/Ekonomaska%20politika/Fiskalna-strategija-za-2016.pdf> (7.11.2017.)

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

neć doprineti značajnom rastu poreskih prihoda, jer je broj preduzeća koja su koristila pravo na ove olakšice mali.

S obzirom na to da će i uz stopu od 15%, poresko opterećenje dobiti preduzeća u Srbiji biti znatno manje nego u većini drugih evropskih država, zadržavanje ovih olakšica se smatra neopravdanim i skupim mehanizmom privlačenja stranih direktnih investicija. Na osnovu empirijske analize i u drugim zemljama Centralne i Istočne Evrope dolazimo do zaključka da poreske olakšice ne doprinose znatno prilivu stranih direktnih investicija.

Ekonomska teorija je na stanovištu da poreske olakšice (tj. odstupanja od opšteg režima oporezivanja) predstavljaju neefikasno i nepravično rešenje, jer:

- unose distorzije u ekonomsko odlučivanje (narušavaju alokativnu neutralnost poreza),
- kreiraju “višak tereta subvencija”, jer bi većina investitora realizovala svoje ulaganje i da takvih podsticaja nema,
- impliciraju različitu izloženost poreskom teretu preduzeća slične ekonomske snage.

Polazeći od navenog stanovišta, kao i od činjenice da je zakonska stopa poreza na dobit u Srbiji među najnižim u Evropi, a atraktivnost poreskog sistema na donjem delu liste parametra kvaliteta poslovnog ambijenta, može se zaključiti da je ovako razuđen i izdašan sistem poreskih olakšica u domenu poreza na dobit u Srbiji neopravdan. Stoga se nameće zaključak da bi se redizajniranjem sistema poreskih olakšica moglo obezbediti povećanje poreskih prihoda, bez značajnijeg narušavanja atraktivnosti poreskog sistema i ukupnog investicionog ambijenta.

Veza između promene u prihodima od poreza na dobit pravnih lica i promena u osnovnim makroekonomskim varijablama poput BDP-a, investicija i industrijske proizvodnje nije izražena. Povećanje poreskih rashoda, tj. smanjenje prihoda od poreza na dobit preduzeća nije značajno uticalo na promene u BDP-u i investicijama. Cilj brojnih poreskih olakšica i oslobođenja (od kojih je većina ukinuta 2013.godine) i niske poreske stope (do 2011.godine) je bio privlačenje stranih investicija, što se ne može konstatovati na osnovu podataka o nivou stranih direktnih investicija. Strani investitori, osim povoljnih poreskih stopa i olakšica i oslobođenja, očekuju i povoljne makroekonomske prilike i adekvatnu infrastrukturu.

6. Zaključak

Uticaj poreskih olakšica i oslobođenja na smanjenje regionalnih nejednakosti može da bude značajan, ali samo u uslovima adekvatno kreiranih i olakšica i oslobođenja u skladu sa ciljevima razvojne politike. Porez na dobit preduzeća u Srbiji nije previše izdašan poreski oblik, ali se putem njega mogu postići određeni razvojni ciljevi. U skladu sa tim, u sistemu oporezivanja dobiti u Srbiji postoje brojne olakšice i oslobođenja i to ga čini veoma snažnim oruđem u aktivnom vođenju fiskalne politike.

Poslednjim izmenama i dopunama zakona o porezu na dobit pravnih lica pristupilo se radikalnom redizajniranju sistema poreskih olakšica u domenu oporezivanja dobiti u Srbiji, čime se broj poreskih olakšica smanjio na minimum. Cilj ukidanja mnogih poreskih olakšica i oslobođenja bio je ostvarivanje brojnih pozitivnih efekata. Najpre, sistem poreza na dobit je značajno pojednostavljen, a troškovi administriranja sniženi, jer u slučaju postojanja velikog broja poreskih olakšica, značajni resursi se troše na obuku poreskih organa za njihovo administriranje.

Sistem oporezivanja dobiti na taj način postaje alokativno neutralniji i pravičniji. Država obezbeđuje dodatni iznos poreskih prihoda smanjenjem poreskih rashoda, čime se omogućava smanjenje drugih poreza koji bi imali pozitivnije efekte na distribuciju dohotka ili smanjenje fiskalnog deficita. Pri tom, ne očekuje se da ukidanje poreskih olakšica i oslobođenja ima negativne implikacije na stopu privrednog rasta, jer efektivna poreska stopa nije značajno uvećana.

LITERATURA

1. Chennells, S. L., Devereux, M., Gammie, M., Troup, E. (2000), *Corporate Tax Harmonisation in Europe: A Guide to the Debate*. London:Institut for Fiscal Studies.
2. Đurović-Todorović J., Đorđević M. (2010), *Javne finansije*. Niš: Ekonomski fakultet Niš
3. Momirović, M., Zdravković, D., (2008), *Uticaj poreskih podsticaja na izgradnju konkurentnosti sa posebnim osvrtom na Srbiju*. Niš
4. Raičević B., Nenadić, J. (2004), Poreska konkurencija, opšti osvrt, *Ekonomski anali* 62: 45-62
5. Raičević B. (2005) *Javne finansije*, Beograd: Ekonomski fakultet
6. Zakon o porezu na dobit pravnih lica, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 25/01, 80/02, 80/02, 43/03, 84/04, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14, 112/15
7. Budžet Republike Srbije za 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012. 2013, 2014, 2015 i 2016. godinu, Dostupno na: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-155-web.pdf> Pristupljeno 1.11.2017.
8. Fiskalna strategija za 2016.godinu, sa projekcijama za 2017/2018.godinu, Dostupno na: <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrIRazvoj/Ekonomska%20politika/Fiskalna-strategija-za-2013.pdf> (4.11.2017.)
9. <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/bilten-124-web.pdf> (2.11.2017.)
10. <http://www.search.ask.com/web?l=dis&q=regionalne+nejednakosti+u+srbiji.file:///C:/Users/Marina%20Djordjevic/Documents/Downloads/Dejan%20Molnar.pdf> (15.10.2017.)
11. <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV> [14.10.2017.]

Ublažavanje regionalnih nejednakosti primenom poreskih olakšica i oslobođenja u sistemu oporezivanja dobiti u Republici Srbiji

12. http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2014/report.pdf [24.10.2017.]

13. www.worldwide-tax.com, www.iiea.com/blogosphere/effective-eu-corporate-tax-rates [9.10.2017.]

REDUCTION OF REGIONAL DISPARITY BY USE THE TAX FACILITIES AND EXEMPTIONS IN CORPORATE INCOME TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: *Active fiscal policy includes tax deductions and exemptions in the corporate income tax system. Their use can be achieved numerous goals of economic development policy. In this way it can be achieved by reducing regional inequality in economy. With adequate tax treatment of underdeveloped areas and branches, reduction of regional disparities and mitigation of regional inequalities between more developed and less developed parts of the country can be achieved.*

The aim of this paper is to point out the possibility of reform of corporate taxation in the Republic of Serbia in the direction of increasing the tax rate and improve the system of tax incentives. That would mitigate regional disparities and increasing the balanced regional development.

Keywords: *tax incentives, tax exemptions, active fiscal policy, regional development*

ZNAČAJ AKCIONARSKOG DRUŠTVA ZA UPRAVLJANJE SLOBODNOM ZONOM "PIROT" ZA NIVO ISPLAĆENIH NETO ZARADA U PIROTSKOM OKRUGU

Teodora Simonović¹

Prof. dr Igor Mladenović²

Rezime: Poznato je da slobodne zone u Srbiji predstavljaju infrastrukturno izgrađene celine opremljene za privlačenje stranih investicija i pružanje usluga transporta. Jedna takva zona od 1998. godine posluje u Pirotu. Cilj ovog rada jeste da se istraži uticaj njenog poslovanja na nivo isplaćenih neto zarada u pirotskom okrugu. Za tu svrhu fokusiraćemo se na poslovanje korisnika usluga Slobodne zone "PIROT", koji se bave proizvodnom delatnošću i istraživati uticaj nivoa njihove privredne aktivnosti na stopu rasta nivoa isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu. U skladu sa tako postavljenim ciljem, primenom regresivnog modela, kao zavisne promenljive u modelu biće stopa rasta isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu, dok će nezavisna promenljiva biti stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom koji koriste usluge Slobodne zone "PIROT". Polazna hipoteza je da rast stope vrednosti proizvodnje po zaposlenom, kod korisnika usluga Slobodne zone "PIROT", omogućuje rast isplaćenih neto zarada u pirotkom okrugu.

Ključne reči: Slobodna zona "PIROT", nivo proizvodnje, neto zarade.

1. Uvod

Slobodne zone se razvijaju od pedesetih godina prošlog veka, pružaju pogodno okruženje za poslovanje, a naročito su važne za preduzeća kojima je bila potreba jeftina izvozna baza. Istorijski razvoj zona tekao je od jedinstvenih formi, kao što su slobodne luke i gradovi, preko slobodnih carinskih zona do savremenih formi koje su prisutne širom sveta. Slobodne zone su predmet interesovanja od samog razvoja sve do danas kada se

1 Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, student osnovnih akademskih studija, tea.pirotd@gmail.com

2 Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, igor.mladenovic@eknfak.ni.ac.rs

pratio njihov delokrug rada i uticaj koji ostvaruju na privredno-ekonomski razvoj. Bavili smo se ispitivanjem uticaja poslovanja korisnika usluga Slobodne zone Pirot, koji se bave proizvodnom delatnošću, na nivo isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu. Za tu svrhu konstatovane su nulta i alternativna hipoteza. Ho: Stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom kod korisnika usluga SZ Pirot, koji se bave proizvodnom delatnošću, nema uticaja na stopu rasta neto zarada u Pirotskom okrugu. Dok alternativna hipoteza H1, glasi: Stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom kod korisnika usluga SZ Pirot, koji se bave proizvodnom delatnošću, ima uticaja na stopu rasta neto zarada u Pirotskom okrugu.

2. Privredno-ekonomski značaj slobodnih zona

Pojam slobodnih zona upotrebljava se više od 2.000 godina, one objedinjavaju sve usluge na jednom mestu kao što su skladištenje, uтовar, istovar robe, pakovanje, transport, špediterske usluge, bankarske i carinske poslove. Predstavljaju ogradjene delove teritorije jedne zemlje u okviru koje se odvijaju poslovne aktivnosti firme registrovanih za poslovanje u zoni, sredstvo su za privlačenje investicija, omogućavaju otvaranje novih radnih mesta, kontrolišu usluge i potrebe na jednom mestu (logistički centri), usmeravaju međunarodnu trgovinu kroz kontrolisane kanale. Slobodne zone su pogodna okruženja za jeftinu bazu izvoza. Nekada su bile luke za preтовar robe, danas predstavljaju logističke, infrastrukturne i telekomunikacione centre.

Poslovanje u zonama regulisano je posebnim propisima i zakonima zemlje domaćina zone. Tako su prisutni termini: slobodne zone, slobodne carinske zone, slobodne ekonomske zone, izvozne prerađivačke zone, spoljnotrgovačke zone. Svi različiti i brojni nazivi ovih institucija trebalo bi da označe posebne pogodnosti i olakšice koje jedna država daje stranoj robi. Te posebne pogodnosti koje se daju stranoj robi, omogućavaju uvoz strane robe bez plaćanja carina, poreza, taksa. Država na čijoj se teritoriji nalazi slobodna zona, koja će ujedno biti tema ovog naučnog rada, ima posebno izražen ekonomski interes za razvoj ovog instituta, iz razloga što se sa istim postiže znatan razvoj domaće privrede, veća proizvodnja i veće upošljavanje domaće radne snage, kao i razvoj domaćih saobraćajnih kapaciteta.

Postoji znatna šarenolikost u pogledu termina za slobodne zone. Svaki od njih ima dobre strane, tako da nijedan od njih nije sveobuhvatan, tako da se tradicionalno u literaturi, takođe mogu sresti različiti termini za slobodne zone i da se u pojedinim državama isti koriste već duže vreme. Dok se na međunarodnom planu ne postigne uniformnost termina oko slobodnih zona, pojedine države imaju svoje termine koje će izražavati, povoljnost, benificiranost položaja i privređivanja, uz mnoge olakšice ovoga značajnog privrednog instituta. Tako će ih na primer Kinezi nazvati specijalnim ekonomskim zonama, Amerikanci spoljnotrgovinskim zonama, Konferencija UN za trgovinu i razvoj kod zemalja u razvoju nazvaće ih izvoznim prerađivačkim zonama i sve one će označavati stimulacije ekonomskog sistema.

Zakon o slobodnim zonama diktira uslove za određivanje područja za rad i delatnost koji se mogu obavljati, uslove za obavljanje tih delatnosti, i uslove za prestanak rada slobodne zone, kao i osnivanje, pravni status i nadležnost. Slobodne zone, trebalo bi

Značaj Akcionarskog društva za upravljanje slobodnom zonom "Piroć" za nivo isplaćenih neto zarada u Piroćskom okrugu

da budu slobodne, proizvođačke i eksportne, proizvođačke i zone koje su namenjene za izvoz proizvedenih roba. One kao takve su otvorene za strana ulaganja, uz davanje znatnih beneficija stranim ulagaćima uz princip "otvorenih vrata" stranim ulagaćima.

Slobodne zone se javljaju kao znaćajan privredno-ekonomski institut. Još se početkom osamdesetih godina smatralo, da je perspektiva svetske trgovine baš i u razvoju ovog instituta, jer se računalo da će 20% svetske trgovine u budućnosti odvijati preko slobodnih zona (Stanković, 1986). Mada se slobodne zone, danas u svetu, mogu podeliti na dva osnovna tipa: na tip potpuno slobodnih institucija („full function Institution“) i tip institucija sa ogranićenim funkcijama („limited function Institution“) - oba ova tipa slobodnih zona su od ekonomskog znaćaja za države koje ih poseduju, ali isto tako su posebnog znaćaja i za privrednike.³

Više slobodnih zona, danas u svetu, koje su proizvođačke i eksportno orijentisane. One su od velikog znaćaja po razvoj privrede odrećene zemlje i to iz više razloga. Radi se naime, o tome da ove proizvođačke i eksportno orijentisane zone dovode do razvoja privrede i države koje takvu zonu poseduje u celini. Ovakve zone pre svega omogućavaju veća strana ulaganja pod znaćajnim beneficijama, oživljavanje proizvodnje u zonama, dovode do većeg upošljavanja domaće radne snage, razvoja saobraćajnica i zaleća slobodnih zona. One bi dovele, posredno i do razvoja privrede i izvan kapija slobodnih zona i to pre svega, što bi se i privreda i izvan kapija zone „ugledala“ na savremenu proizvodnju u zoni i što bi i domaća privreda, često, bila dopunski proizvođać za neke fabrike i proizvodnju u zoni. Proizvodi iz slobodnih zona, u izvozu bili bi posebno konkurentni na svetskim tržištima. Dakle, proizvodi koji su proizvedeni u posebnim ovim uslovima - slobodnim zonama i uz navedene pogodnosti, ogmoućavali bi snaćni devizni priliv državi i privrednicima na ćijoj se teritorij i nalazi slobodna zona.

3. Primer Slobodne zone Piroć

Kako je navedeno na internet stranici Slobodne zone Piroć, Slobodna zona "Piroć" a.d. počela je sa radom aprila 1998. godine, po Rešenju Savezne vlade od 8.8.1996. godine na lokaciji industrijske zone Piroća na Panevropskom koridoru 10. Prostire se na 122 hektara infrastrukturno opremljenog zemljišta na kome radi 14 proizvodnih i preko 100 trgovinskih firmi koje zapošljavaju oko 5.000 radnika. Slobodna zona Piroć je prvi nosilac sertifikata za: sistem menadžmenta kvalitetom, sistem upravljanja zaštitom životne sredine, sistem upravljanja zaštitom zdravlja, bezbednost na radu.

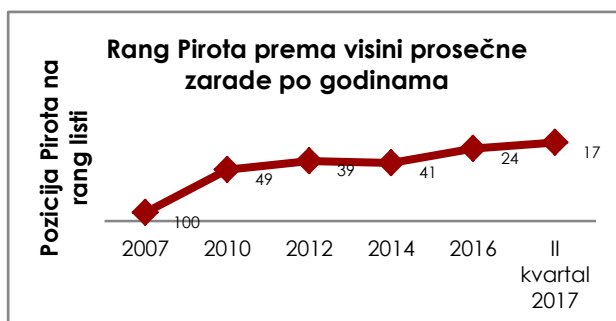
Na osnovu podataka o poslovanju Slobodne zone Piroć preuzetih sa internet stranice Slobodne zone Piroć i preuzetih internih dokumenata Akcionarskog društva za upravljanje slobodnom zonom "Piroć", u Srbiji posluje više slobodnih zona koje su deo teritorije Srbije u kome se delatnosti obavljaju pod garantovanim pogodnostima i olakšicama. Jedna od najuspešnijih slobodnih zona je i Slobodna Zona Piroć koju je magazin za direktne strane investicije FDI, ogranak Financial Timesa, rangirao na 41. mesto u svetu. SZ Piroć je i glavni korisnik projekta Information bridge, koji se odvijao u okviru IPA programa prekogranićne saradnje Srbija-Bugarska, finansiranog od strane EU. Slobodna

³ Stanković dr M, ibid str. 81-83.

Zona Pirot (SZ Pirot) u svom sastavu ima Industrijski park kao i inkubator razvoja, takođe je urađena studija izvodljivosti za izgradnju Logističkog centra koji bi trebalo da dodatno unapredi usluge koje može da pruža SZ Pirot svim zainteresovanim pravnim subjektima. Pored ovih infrastrukturnih pogodnosti, SZ Pirot sprovodi i učestvuje u velikom broju projekata, kao što je i projekat Information Bridge. U zoni posluju domaće i strane firme među kojima su: Tigar Tyres (deo Michelin grupe), Tigar AD (Tigar incon, Tehnicka guma), BEST tobacco, D-Company, RBLgroup, Pirotex triko ,Zeleni put, Irely.

U sledećem prilogu sledi grafički prikaz korisnika usluga Slobodne zone Pirot, i nivoa njihove privredne aktivnosti na stopu rasta isplaćenih neto zarada u pirotskom okrugu.

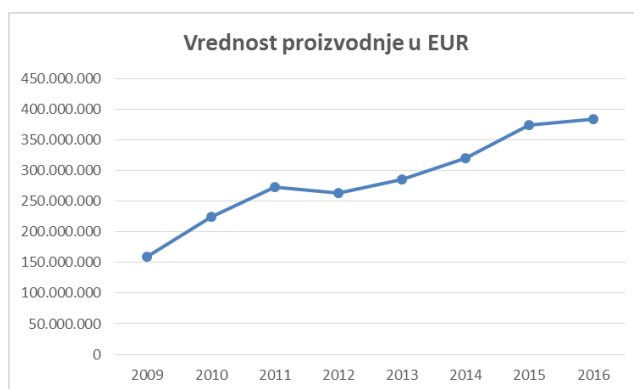
Grafik 1. Pirot na 17. mestu prema visini prosečnih zarada u Srbiji

Izvor: Republički zavod za statistiku 04.10.2017

Prema podacima republičkog zavoda za statistiku, Pirot se nalazi na 17. mestu prema visini isplaćenih neto zarada.

Grafik 2. Vrednost proizvodnje korisnika usluga Slobodne zone Pirot u eurima po godinama

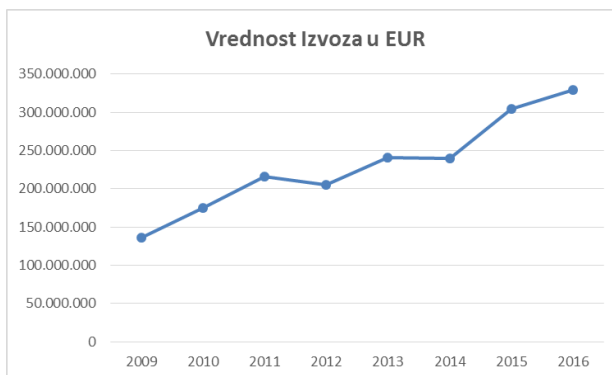
Izvor: Podaci poslovanja Slobodne zone Pirot.

Iz priloženog grafičkog prikaza zaključujemo da trend vrednosti proizvodnje korisnika usluga Slobodne zone Pirot raste, uz blagi pad u periodu od 2010. do 2012, zbog

Značaj Akcionarskog društva za upravljanje slobodnom zonom "Piroć" za nivo isplaćenih neto zarada u Piroćskom okrugu

zaposljavanja novog broja radnika koji ima uticaj na stopu vrednosti proizvodnje po zaposlenom.

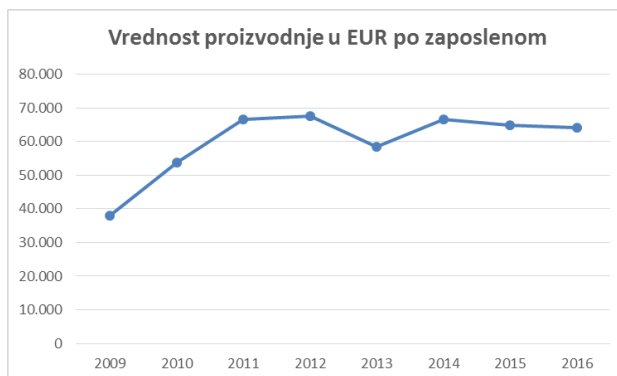
Grafik 3. Vrednost izvoza u eurima korisnika usluga Slobodne zone Piroć

Izvor: Podaci poslovanja Slobodne zone Piroć

Iz priloženog grafika dolazimo do zaključka da trend raste u periodu od 2009. do 2011. i od 2014. do 2016. Pad linije trenda zabeležen je u 2011. godini i 2014. godini.

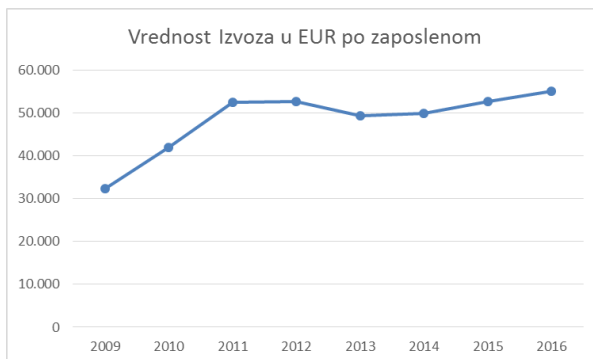
Grafik 4. Vrednost proizvodnje po zaposlenim u eurima

Izvor: Podaci poslovanja Slobodne zone Piroć

Iz priloženog grafika dolazimo do zaključka da linija trenda dostize svoju maksimalnu vrednost u 2012. godini kada pada zbog broja zaposlenih radnika sve do 2013. godine, kada trend belezi postepeni rst vrednost proizvodnje po zaposlenom u eurima.

Grafik 5. Vrednost izvoza po zaposlenom u eurima

Izvor: Podaci poslovanja Slobodne zone Pirot

Iz priloženog grafičkog prikaza zaključujemo da trend vrednosti izvoza po zaposlenom u eurima dostize kontinuirani rast do 2011. godine kada postepeno opada sve do polovine 2013.godine nakon čega postepeno raste do svog maksimuma u 2016.godini.

4. Konstrukcija modela

U skladu sa definisanom hipotezom istraživanja konstruisali smo model. Konstrukciju modela podrazumeva definisanje vremenskog okvira posmatranja, odabir statističke metode i definisanje parametara modela. U ovom radu vremenski okvir opservacije iznosi 8 godina, tačnije od 2009. do 2016. godine. Opređenje za ovakav vremenski okvir opservacije nalazimo u činjenici da je 8 godina dovoljno dug vremenski period za relevantnost izvedenih zaključaka. Statistička metoda koju ćemo primeniti jeste višestruka linearna regresija. Model višestruke linearne regresije je oblika:

$$Y_n = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 \dots \dots + \beta_j X_j + \varepsilon$$

Y je zavisna varijabla, X1, X2, X3,... Xj su nezavisne, regresorske ili eksplanatorne varijable, α i $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_j$ su parametri modela, dok je ε slučajna varijabla ili rezidual. Veličina n predstavlja broj posmatranih godina. U konkretnom slučaju, broj godina opservacija jeste 8, a zavisna promenljiva je stopa rasta isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu. Nezavisna promenljiva: stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Pirot koji se bave proizvodnom delatnošću. Kontrolna promenljiva: stopa rasta vrednosti proizvodnje u prerađivačkom sektoru.

Korišćenjem softverskog paketa SPSS verzija 22, a na osnovu podataka iz tabele priložene u aneksu, prva iteracija standardne višestruke regresije dala je rezultate koji su prikazani u tabeli broj 1 i broj 2.

Tabela broj 1. Rezultati standardne višestruke regresije

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF
(Constant)	,049	,012		4,092	,009	,018	,079		

**Značaj Akcionarskog društva za upravljanje slobodnom zonom “Piroć” za nivo isplaćenih
neto zarada u Piroćskom okrugu**

Stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Piroć	,443	,065	,885	6,824	,001	,276	,610	1,000	1,000
Stopa rasta vrednosti proizvodnje u prerađivaćkom sektoru	,453	,162	,362	2,791	,038	,036	,870	1,000	1,000

Tabela 2. Rezultati standardne višestruke regresije

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
	,957 ^a	,916	,882	,0302

Iz podataka u tabeli broj 1 zaključujemo da ne postoji multikolinearnost između definisane dve nezavisne promenljive. Naime, u tabeli 1, u polju “Tolerance” koje pokazuje koliki deo varijanse date nezavisne promenljive nije objašnjen varijansama drugih nezavisnih promenljivih, vidi se da je vrednost ove promenljive 1. Kada je vrednost ovog pokazatelja manja od 0,1 to ukazuje na preveliku korelaciju s drugim promenljivim i da postoji multikolinearnost, te da postavke modela nisu dobre. U ovom istraživanju to nije slučaj.

Takođe, iz tabele broj 2 može se videti da je vrednost prilagođenog koeficijenta determinacije 0,882. To ukazuje da konstruisani model koji obuhvata stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Piroć i stopu rasta vrednosti proizvodnje u prerađivaćkom sektoru objašnjavaju skoro 88,2% procenata varijanse stope rasta isplaćenih neto zarada u Piroćskom okrugu. Opređenjenje za prilagođeni koeficijent determinacije jeste rezultat relativno malog uzorka od 8 observacija. Sa stanovišta ovog kriterijuma model je opravdan.

Ukoliko se uzme u obzir da obe nezavisne promenljive imaju vrednost koeficijenta “Significant” manju od 0,05, može se zaključiti da one daju statistički značajan doprinos predikciji zavisne promenljive. Drugim rećima, stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Piroć i stopa rasta vrednosti proizvodnje u prerađivaćkom sektoru jesu statistički značajne determinante stope rasta realno isplaćenih zarada u Piroćskom okrugu. Na osnovu svega izloženog, može se konstruisati regresioni model koji objašnjava stopu rasta isplaćenih neto zarada u Piroćskom okrugu u posmatranom osmogodišnjem periodu. Regresiona jednaćina glasi:

$$\text{Stopa rasta isplaćenih neto zarada u Piroćskom okrugu} = 0,443 \times \text{Stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Piroć} +$$

0,453 Stopa rasta vrednosti proizvodnje u prerađivačkom sektoru + 0,049
.....(1)

Uz klauzulu *ceteris paribus*, regresiona jednačina ukazuje da povećanje Stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom korisnika usluga SZ Pirot za 1% vodi ka povećanju stope rasta isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu za 0,443 procentnih poena.

5. Zaključak

U ovom radu dokazali smo polaznu nultu hipotezu da stopa rasta vrednosti proizvodnje po zaposlenom kod korisnika usluga SZ Pirot, koji se bave proizvodnom delatnošću ima uticaja na stopu rasta isplaćenih neto zarada u Pirotskom okrugu. Ovakva konstatacija dobija na značaju ako se uzme u obzir činjenica da je Grad Pirot bio na stotom mestu po visini zarada na nivou Republike Srbije pre deset godina. Danas, grad Pirot se nalazi na 17 mestu po visini isplaćenih zarada. Preciznije evidentna je visoka stopa rasta isplaćenih zarada u Grdu Pirotu. Ovo istraživanje je pokazalo da poslovanje Slobodne zone Pirot, tačnije njenih korisnika koji se bave proizvodnom delatnošću, u analiziranom periodu je imalo značaj uticaj na rast isplaćenih neto zarada u čitavom Pirotskom okrugu. Sve ovo ukazuje da poslovanje Slobodne zone Pirot treba da bude u fokusu kreatora makroekonomske politike u Srbiji i da oni sa svoje strane daju svoj doprinos za unapređenje uslova postojanja ovog izuzetno uspešnog akcionarsog privrednog društva.

Literatura

- Stanković M (1986), Slobodne zone kod nas i u svetu, Jugoslovenski zavod za produktivnost rada, Beograd, str. 238.
- Aguiar, M., & Hurst, E. (2005). Consumption versus expenditure. *Journal of Political Economy*, 111(5), 919–948.
- Akerlof, G. (2002). Behavioral macroeconomics and macroeconomic behavior. *American Economic Review*, 92(3), 411–433.
- Carroll, C. (1994). How does future income affect current consumption? *Quarterly Journal of Economics*, 109(1), 111–147.
- Cvetanović, S., (2012). Makroekonomija. II autorovo izdanje.
- Meghir, C. (2004). A retrospective on Friedman's theory of permanent income. *Economic Journal*, 114(496), 293–306.
- Mini, P. V. (1994). John Maynard Keynes: A study in the psychology of original work. New York: St. Martin's Press.
- Zvanični finansijski izveštaji Slobodne zone Pirot a.d.
- Izvor podataka: internet stranica Slobodne zone Pirot, www.freezonepirot.com i www.info.freezonepirot.com

IMPORTANCE OF THE JOIN STOCK COMPANY FOR MANAGING FREE ZONE PIROT FOR THE LEVEL OF NET WAGES IN PIROT DISTRICT

Teodora Simonovic⁴

Igor Mladenovic, Professor⁵

Abstract: *It is known that free zones in Serbia are infrastructural built units equipped to attract foreign investment and provide transport services. One such zone since 1998 has been operating in Piroć. The aim of this paper is to study the influence of the Free Zone Piroć business on the level of paid net wages in the Piroć district. For this purpose, we will focus on the operations of the users of the Free Zone Piroć service, who are engaged in production activity and investigate the impact of the level of their economic activity on the growth rate of paid net wages in the Piroć district. In line with this goal, the application of the regression model as the dependent variable in the model will be the rate of growth of paid net wages in the Piroć district, while the independent variable will be the rate of increase in the value of production per employee, using the services of the Free Zone Piroć. The starting hypothesis is that the increase in the value of output per employee, in the users of the Free Zone Piroć, enables the growth of paid net wages in the Piroć district.*

Keywords: *Free zone Piroć, level of production, net earnings.*

⁴ Student of basic academic studies, University of Nis Faculty of Economics; e-mail: tea.piroć@gmail.com

⁵ University of Nis Faculty of Economics, Serbia; e-mail: igor.mladenovic@eknfak.ni.ac.rs

CREATING A CULTURAL DIPOLE IN THE CITIES OF SERRES (GR) AND PETRICH (BL) IN THE FRAME OF INTERREG REGIONAL COOPERATION

Aristotelis Naniopoulos, Professor ¹

Julia Tapali, PhD ²

Abstract: *In the frame of the project “CULTURAL DIPOLE” funded by the Interreg V-A “Greece - Bulgaria 2014-2020” Cooperation Programme, the creation of a Cultural Dipole comprised by the cities of Serres and Petrich is envisaged. In particular, the project aims at the creation of: a) The Thematic Museum in Serres “Constantin Xenakis” which will host a collection of modern art works of the famous artist “Constantin Xenakis” and b) A Multifaced Museum in Petrich which will host the collection of valuable archaeological, historical and other objects, from the current Historical Museum. The “CULTURAL DIPOLE” will benefit the local population of Serres and Petrich as well as their wider area in economic and social terms, with the ambition to be a transferable practice and concept for many other cross border cities and areas.*

Keywords: *Cultural dipole, cultural heritage, regional cooperation, Serres, Petrich*

1. Introduction

Greece and Bulgaria, two neighbouring countries with a rich past and history, have entered an era of closer cooperation during the last decades, in the framework of INTERREG Programme “Greece-Bulgaria”.

Serres in Greece and Petrich in Bulgaria are sister cities since 2005, having cooperated in common E.U. projects, facing various common challenges such as preservation of cultural heritage, protection of environment, promotion of resource efficiency, cross-border entrepreneurship, development of tourism. In addition, initiatives in both cities are currently in progress aiming to utilise former military camps.

1 Aristotle University of Thessaloniki, Greece, naniopou@civil.auth.gr

2 Aristotle University of Thessaloniki, Greece, j.tapali@gmail.com

Serres and Petrich have a time distance of approximately 40 minutes by private car, including border controls, thus a visitor of the area staying in one of the cities may easily visit the other one.

At present, the two cities have the opportunity to further extend and establish their cooperation towards preserving and promoting their heritage, through the participation of the Municipality of Serres and the Municipality of Petrich in the “CULTURAL DIPOLE” project, which started its activities in September of 2017.

More specifically, the “CULTURAL DIPOLE” project, funded by the Interreg V-A “Greece - Bulgaria 2014-2020” Cooperation Programme, aims at the creation of two cultural poles of European significance, one in Serres and one in Petrich, which will create synergies and attract visitors from their neighbouring, national areas as well as from abroad.

The project has a duration of two years and according to the official time plan, it will be completed by August 2019. The consortium of the project consists of four partners: Municipality of Serres (lead partner), Municipality of Petrich, Aristotle University of Thessaloniki/Transport Systems Research Group and Democritus University of Thrace. The “Serreon Politeia” Society and the “Society for the Study and Research of the Serres Region History” (EMEIS) will act as supporters of the project, without receiving any funding.

In order to ensure the successful implementation of the “CULTURAL DIPOLE” project and achieve the expected results, the following project objectives have been set:

- The restoration of two buildings: a listed building, of the Ottoman Period, which exists in a former Military camp, near the centre of Serres and a building which exists also in a former military camp, in the centre of Petrich.
- The creation of a Thematic Museum in Serres, which will host the modern art collection of “Constantin Xenakis”.
- The creation of a Multifaced Museum in Petrich, which will host the collection of valuable archaeological, historical and other objects, from the current Historical Museum.
- The application of an exemplary study, in order to transform the Museum in Serres to a Nearly Zero Energy Building (NZEB).
- The application of provisions for creating an accessible Museum in Serres, in terms of physical (e.g wheelchair users) and sensory (e.g. blind people) accessibility.
- The application of provisions concerning energy consumption and accessibility of buildings in the Museum of Petrich.
- Promotion of cooperation among two near border cities, Serres and Petrich.
- Valorisation of cultural heritage and promotion of tourism in the cross - border area.

Creating a Cultural Dipole in the cities of Serres (GR) and Petrich (BL) in the frame of Interreg Regional Cooperation

The general idea of the “CULTURAL DIPOLE” project is to promote the development of cultural tourism in the border region between Greece and Bulgaria. The World Tourism Organization has defined cultural tourism as “movements of persons for essentially cultural motivations such as study tours, performing arts and cultural tours, travel to festivals and other cultural events, visits to sites and monuments, travel to study nature, folklore or art, and pilgrimages.” (WTO, 1985 p. 131). Cultural tourism is usually related to trips that include visits to such places as museums, art galleries, historical and archaeological sites, festivals, architecture, artistic performances, and heritage sites (Hughes, 1996; Stebbins, 1996). It is important to consider that culture has arguably become a major driving force of the urban tourism system. (Andries van der Arka & Richards, 2005). The cultural tourism has gained a significant share in the global tourism market, during the last decades. Data provided by OECD indicate that worldwide, almost 360 million international tourism trips were generated by cultural tourism in 2007, accounting to around 40% of all global tourism (OECD, 2009). The dynamic interaction among culture and tourism has been identified by Richards (2009, p.1) who states that “Culture and tourism were two of the major growth industries of the 20th century, and towards the end of the century the combination of these two sectors into ‘cultural tourism’ had become one of the most desirable development options for countries and regions around the world.”

In this context, the “CULTURAL DIPOLE” project aspires to preserve and promote the heritage of the two countries, Greece and Bulgaria, by creating a powerful Cultural Dipole of European significance, in the cross - border region.

2. Creation of a Cultural Dipole in the cities of Serres and Petrich

The project follows a well-structured approach which includes the following activities: preparation and realization of procurements, implementation of the construction works and installation of the necessary equipment, preparation of the exhibition spaces and installation of the exhibits. After the completion of the above, the official opening of the two Museums will follow in Serres and Petrich.

During all phases of the “CULTURAL DIPOLE” project, various dissemination activities and publicity events will be implemented in both cities, towards promoting the project idea.

The workplan of the “CULTURAL DIPOLE” project, and consequently the realisation of all the foreseen actions, lie upon two basic axes: a) the creation of the Thematic Museum “Constantin Xenakis” in Serres and b) the creation of the Multifaced Museum in Petrich.

2.1 Thematic Museum “Constantin Xenakis” in Serres

Serres is a vibrant city in Northern Greece, close to the border with Bulgaria. It is the seat of the Municipality of Serres and it is also the capital of the homonymous Prefecture and Regional Unit. According to the most recent data (2011 census) the population of Serres is 58.287 residents (Hellenic Statistical Authority, 2011).

Main poles of attraction in the city, concerning Monuments and Museums are: The old Metropolis of Serres Hagii Theodori, the Tzitzirli Tzami, the Archaeological Museum housed in "Bezesteni" the covered market of the Ottoman times, the Mehmet Bey Mosque, the Serres Ecclesiastical Museum, the Sarakatsani Folklore Museum, the Acropolis of Serres, the byzantine church of St. Nicolaos, the Monastery of St. George Kryonerites, the park of St. Anargiri's Valley. In addition to the above, Serres has a rich gastronomy tradition with special local food, lively night life and local market. Despite the fact that a great variety of cultural facilities and Museums exists in Serres, there are no tourist assets in the city exclusively related to Contemporary Art. Thus, the creation of a new Museum, which will host unique exhibits of Modern Art and will operate on a permanent basis, has a significant importance and added value for the city of Serres and the whole region.

The city of Serres presents also places of special interest for Serbian tourists. The Monastery of St. Ioannis Prodromos, where Stefanos Dousan is considered as second founder, the old Metropolis Hagii Theodori where probably Dousan was crowned as Emperor of Serbians and Romans having Serres as the center of his empire, the tower of Orestis (general of Stefanos Dousan).

A listed building, in the former military "camp of Papaloukas" in Serres, will be restored and converted to a Thematic Museum, which will house the modern art collection of Constantin Xenakis works. "Papaloukas" former military camp is situated near the center of the city and it is inactive, as it is no longer used by the army. It dates back to the Ottoman occupation of the region. The size of the former military area is approximately 124.759 square meters. Recently, thirteen buildings have been declared as monuments by the Ministry of Culture and Tourism, and the Municipality of Serres has developed an urban project to activate the regeneration of the "Papaloukas" former military camp.

Constantin Xenakis is a world-famous artist, who was born in Egypt, has lived in Paris and Athens since 1955, and has performed a large number of solo and group exhibitions, shows, activities, monumental constructions. In his works, Xenakis makes an extensive use of various signs, symbols of contemporary life, and old written scripts (Hebrew, Arabic and Greek alphabet, Egyptian Hieroglyphics). In addition, he uses many different types of visual media, either in three-dimensional constructions and installations, or in flat compositions. His work reveals a continuous state of opposition to established forms, without ceasing to be in dialogue with the cultural past. (available at: Contemporary Greek Art Institute, digital platform: <http://dp.iset.gr/artist/>). The artist has chosen Serres to donate a great part of his collection. The "Xenakis Donation" includes works from all periods and artifacts of the artist.

The Thematic Museum "Constantin Xenakis" in Serres will be a Nearly Zero Energy Building (NZEB), resulting in low zero energy operating cost. Via the "mimetic process" it is expected that the first Nearly Zero Energy Museum Building of the area, will be extensively adopted by other interested stakeholders, in South East Balkans.

Appropriate physical and sensory accessibility provisions will be applied to the Thematic Museum "Constantin Xenakis", with particular emphasis on perceptibility. A Wi-

Creating a Cultural Dipole in the cities of Serres (GR) and Petrich (BL) in the frame of Interreg Regional Cooperation

Fi application and a relevant software which will be installed, for providing information to the visitors through their mobile phones, will be accessible to visitors with restricted vision and will also include a video in sign language for visitors with hearing impairments. In addition, tactile representations of selected art works will be prepared and exhibited, in order to provide to people with vision impairments the opportunity to touch them and live the unique experience of visiting a Museum of Modern Art.

The current view of the listed building in the “Papaloukas” former military camp which will be restored and transformed into the Thematic Museum “Constantin Xenakis” is illustrated below, in Figure 1. Figure 2 depicts the future view of the listed building, after the completion of all the necessary renovation works.

Figure 1: The listed building in Serres before the restoration

Source: Author

Figure 2: The listed building in Serres after the restoration

Source: Municipality of Serres

2.2 Multifaced Museum in Petrich

Petrich is a city in the Blagoevgrad Province in southwestern Bulgaria, near to the Greek borders. It is the seat of Petrich Municipality and according to official statistical data, the city has 27.587 inhabitants (National Statistical institute - Republic of Bulgaria, 2013).

Significant tourist assets of attraction in Petrich are: Heraclea Sintica (an Ancient Thracian, Greek, and Roman city, located near the city of Petrich), the Samuil Fortress,

(approximately 15 km from the city), the Museum of History, the St. Holy Mother Church, the St. George Church and the St. Nikolas Church.

In the frame of the “CULTURAL DIPOLE” project, an old building existing in a former military camp of Petrich will be restored and converted to a new Museum of Petrich. This will host valuable collections of archaeological, historical and other objects, that are currently exhibited in the Historical Museum of Petrich. The restoration of the building will be fully consistent with low energy consumption and accessibility principles.

The current Historical Museum in Petrich was established in 2006 based on a museum collection arranged in 1996. It is housed in the building of the community center "Bratya Miladinovi". The Museum comprises over 18.000 items exhibited in five departments: 1) Archaeology, 2) Ethnography and “House Vanga”, 3) Bulgarian lands from the XV Century to the XIX Century, 4) Contemporary and Modern History and 5) Samuil Fortress Department. In 2015 more than 27.000 tourists visited the Historical Museum of Petrich. During the last years, the Museum has been involved in organising educational programs and conducting archaeological research (available at: The site of the Bulgarian Museums: <http://www.museology.bg/en/museums>). However, many of the items and assets of the Museum have not been exhibited to the public due to space limitations of the existing building, that hosts the Museum. Thus, the city of Petrich strongly needs a new, larger and more appropriate building where all of its treasures will be exhibited open to the visitors of the city, who are specially interested in history and cultural heritage.

Figures 3 and 4 below illustrate the current and future view respectively of the old building in the former military camp of Petrich, which will be appropriately renovated in order to host the Multifaced Museum of the city.

Figure 3: The old building in Petrich before the restoration

Source: Author

Figure 4: The old building in Petrich after the restoration

Source: Municipality of Petrich

2.3 Long term vision of the “CULTURAL DIPOLE”

The long-term vision of the project is the implementation of two Cultural Parks in Serres and Petrich which will act as a Cultural Dipole of European significance. The Cultural Parks will house significant collections and will actively promote art and cultural heritage in the Cross-border area.

In Serres, the Cultural Park will contain: 1) The Thematic Museum “Constantin Xenakis”, 2) The Municipal Thematic Museum of Serres, 3) The Intertemporal Museum of Serres to be created at a concept similar to the one in Petrich, exhibiting findings from Prehistory to modern times, 4) A Folk-Art Museum, 5) A botanical garden, 6) Other exhibition buildings.

In Petrich, the Cultural Park will consist of: 1) The renovated building that will house the treasures of Petrich, property of the current Historical Museum, the future findings from Heraclea Sintica and the surroundings of Petrich, in permanent and temporary exhibitions. The building will also provide room for future art installations and handicraft ateliers, 2) A revitalised park around the Museum, where open exhibition sites for historical and art assets, will be situated.

The effects of the full realisation of the Cultural Dipole will be catalytic for the interborder area in social, economic and historical terms.

2.4 Impact of the “CULTURAL DIPOLE” for the cross-border area

The successful implementation of the “CULTURAL DIPOLE” project is a challenge with multiple benefits, not only for the partners of the project, but also for all the local stakeholders, entrepreneurs and residents primarily of the two cities and, consequently, of the whole cross border area. The expected outputs of the project can be summarized as follows:

The “CULTURAL DIPOLE” will enhance the attractiveness and tourist identity of Serres and Petrich. The annual number of tourists visiting the two cities and the cross-border area is expected to increase. The creation of the two Museums in the frame of the project, with the prospect of developing the Cultural Parks in the future, will have a positive effect on the tourist character of the wider region. As a result of tourism development, direct benefits will arise for the whole area, for example creation of new jobs and employment opportunities, but also indirect, related to the inspiration of locals and others, in terms of using designs and motives in local products and initiatives. The “CULTURAL DIPOLE” will act as flagship enforcing the tourist identity and branding of the two areas.

The “CULTURAL DIPOLE” will develop cooperation and synergies with Museums and relevant Institutions of the greater area and will seek to be included in relevant guides and programmes. The Thematic Museum “Constantin Xenakis”, the Multifaced Museum of Petrich and the whole concept of the “CULTURAL DIPOLE” will be promoted, through the participation in various cultural events and joint activities implemented in the wider region. In the frame of the project, a “Marketing strategy, exploitation and sustainability

plan” will be prepared aiming at: a) The development of a marketing strategy for the creation of a common tourist product and the promotion of the “CULTURAL DIPOLE”, b) The sustainability and exploitation of project results throughout the whole project lifetime and after the project’s completion. Thus, new opportunities will be provided to the whole cross border area, for further development and cooperation.

In addition, the “CULTURAL DIPOLE” will promote the principles of sustainable development and energy efficiency. The Thematic Museum “Constantin Xenakis” in Serres will be a Nearly Zero Energy Building (NZEB). Special provisions concerning energy consumption will be also applied in the case of Petrich. The renovation of the existing buildings will be fully consistent with the EU/regional/national strategies, instruments and policies related to reducing greenhouse emissions and minimizing the environmental cost of construction sector, through the implementation of energy efficient buildings and infrastructures.

The “CULTURAL DIPOLE” could be a transferable practice and concept, since other border cities and areas, via the “mimetic process”, will adopt the idea of Cultural Dipole, towards promoting their cultural heritage. This way the creation and establishment of new cultural bridges among different cities and countries will be encouraged.

The “CULTURAL DIPOLE” will also promote different readings of history in the two Cultural Parks, since the tourists will have the opportunity to get acquainted with the historic events and facts from different points of view, sometimes conflicting, but neutralized in the current reality of two countries working together peacefully and effectively within the European family. In this sense, art and culture are called upon to play a significant role as unifying factors.

Exemplary provisions concerning physical and sensory accessibility will be applied to both Museums, providing equal opportunities to all tourists visiting the area. Thus, the “CULTURAL DIPOLE” aims at the establishment of accessible tourism in the cross-border area and the elimination of discrimination attitudes against visitors with disability.

Serres and Petrich cities, cooperating as a Cultural Dipole, will attempt to attract, among others, tourists from Serbia and Romania on their route, via Bulgaria, to the summer resorts of northern Greece, such as Kavala, Thasos, Chalkidiki.

The basic impact of the “CULTURAL DIPOLE” project, as derived from all the above, is that the implementation of the two Museums and the creation of the Cultural Dipole will benefit the local population of Serres and Petrich in economic and social terms. The development of cultural tourism in the two cities will actively promote employment and entrepreneurship. The reputation of the two cities will be enhanced through their active involvement in various cultural and social events. Different empirical studies have shown that tourism is a tool that enables the improvement in the socio-economic conditions of the population (Fayissa et al., 2008; Rosentraub & Joo, 2009; Sanchez-Rivero, et al., 2012). It is worth mentioning that UNESCO is focusing in particular on the connection between cultural heritage and development through the Mexico City Declaration on Cultural Policies (UNESCO, 1982) and the Report of the World Commission on Culture and Development “Our Creative Diversity” (UNESCO, 1996). Today, cultural heritage, in

Creating a Cultural Dipole in the cities of Serres (GR) and Petrich (BL) in the frame of Interreg Regional Cooperation

particular, is perceived as an important vehicle for development, since “cultural tourism contributes to economic development” and “cultural heritage builds social cohesion” (UNESCO, 2010; Van der Auwera & Schramme, 2014). The facilities and services that will be developed for the visitors (health and transport infrastructure, restaurants, sport and leisure facilities, public spaces) will result in the improvement of the life quality for the local communities.

3. Conclusion

The “CULTURAL DIPOLE” project addresses the challenge of preserving and promoting cultural heritage through the creation of two Museums, the Thematic Museum “Constantin Xenakis” in Serres and the Multifaced Historical Museum in Petrich, which will act as two poles of European significance. The restoration of the old buildings, and their transformation into cultural assets of great value for local communities, will enforce the cultural identity of the two cities and will raise their attractiveness to the tourists.

The two Museums in Serres and Petrich will implement various marketing and synergetic activities in cooperation with other Museums and relevant Institutions in the region, in order to disseminate the “CULTURAL DIPOLE” and enhance the tourist character of Serres and Petrich.

The creation of the Cultural Dipole is expected to positively affect the two cities and the cross-border region in both economic and social terms. The long-term vision of creating two cultural parks will provide new opportunities for development and cooperation among Greece and Bulgaria.

The “CULTURAL DIPOLE” concept and practice aims to be transferable to other border cities and areas with the aim to promote cultural tourism and stimulate the relations among the involved regions.

REFERENCES

- Andries van der Arka, L. & Richards, G. (2006). Attractiveness of cultural activities in European cities: A latent class approach, *Tourism Management*, 27(6), 1408-1413.
- Contemporary Greek Art Institute, digital platform, retrieved from: <http://dp.iset.gr/en/artist/view.html?id=580&tab=main>, Accessed on 12 February 2018.
- Fayissa, B., Nsiah, C. & Tadasse, B. (2008). Impact of tourism on economic growth and development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.
- Hughes, H. L. (1996). Redefining cultural tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(3), 707–709.
- Hellenic Statistical Authority (2011), Retrieved from: <http://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous>, Accessed on 9 February 2018.

- National Statistical institute, Republic of Bulgaria (2013), Retrieved from: <http://www.nsi.bg/en/content/6704/population-districts-municipalities-place-residence-and-sex>, Accessed on 9 February 2018.
- OECD (2009). *The Impact of Culture on Tourism* (pp.159). Paris: OECD, retrieved from: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/OECD_Tourism_Culture.pdf, Accessed on 22 February 2018.
- Richards, G. (2009). Tourism development trajectories – From culture to creativity? Tourism Research and Marketing, Barcelona. Paper presented to the Asia-Pacific Creativity Forum on Culture and Tourism, Jeju Island, Republic of Korea, 3-5 June 2009, Retrieved from <http://www.tram-research.com/atlas/APC%20Paper%20Greg%20Richards.PDF>, Accessed on 22 February 2018.
- Rosentraub, M. R. & Joo, M. (2009). Tourism and economic development: which investments produce gains for regions? *Tourism Management*, 30(5), 759-770.
- Sanchez-Rivero, M., Pulido-Fernandez, J. I. & Cardenas-Garcia, P. J. (2012). Tourism growth versus economic development: an analysis by multivariate techniques. In Matias, A., Nijkamp, P. & Sarmiento M. (Eds.), *Advances in tourism economics: Quantitative methods* (pp. 235-251). Berlin: Springer-Verlag.
- Stebbins, R. A. (1996). Cultural tourism as serious leisure. *Annals of Tourism Research*, 23(4), 948–950.
- The site of the Bulgarian museums, retrieved from: http://www.museology.bg/en/museums/i67/historical-museum-petrich.html#.Wn2Exahl_cu, Accessed on 9 February 2018.
- UNESCO (1982). *Mexico City declaration on cultural policies*, World Conference on Cultural Policies, Mexico City, 26 July-6 August.
- UNESCO (1996). *Our Creative Diversity*, report of the World Commission on Culture and Development, Paris: UNESCO.
- UNESCO (2010). *The power of culture for development*. No. CLT/2010/WS/14, Paris: UNESCO.
- Van der Auwera, S. & Schramme, A. (2014). Cultural heritage policies as a tool for development: discourse or harmony? *ENCATC Journal of Cultural and Policy*, 4 (1), 4-8.
- WTO (1985). Identification and Evaluation of those Components of Tourism Services which have a Bearing on Tourism Satisfaction and which can be Regulated, and State Measures to ensure Adequate Quality of Tourism Services, Madrid: WTO.

IZGRADNJA KULTURNE DIPOLE U GRADOVIMA SERESA (GR) I PETRIHA (BL) U OKVIRU INTERREG REGIONALNE SARADNJE

Creating a Cultural Dipole in the cities of Serres (GR) and Petrich (BL) in the frame of Interreg Regional Cooperation

Sažetak: U okviru projekta "KULTURNA DIPOLA", finansiranog od strane programa Interreg V-A "Grčka - Bugarska 2014-2020", predviđeno je stvaranje kulturnog dipola u sastavu gradova Seres i Petrič. Konkretno, projekat ima za cilj stvaranje: a) tematskog muzeja u Seresu "Constantin Ksenakis", koji će biti domaćin kolekcije savremenih umetničkih dela poznatog umetnika "Constantin Ksenakis" i b) multiflikiranog muzeja u Petriču, koji će biti domaćin zbirka vrednih arheoloških, istorijskih i drugih predmeta, iz aktuelnog Istorijskog muzeja. "KULTURNA DIPOLA" će koristiti lokalnom stanovništvu Seresa i Petriča, kao i njihovom širem području u ekonomskom i društvenom smislu, sa ambicijom da bude prenosiva praksa i koncept za mnoge druge prekogranične gradove i područja.

Ključne reči: kulturni dipol, kulturno nasleđe, regionalna saradnja, Seres, Petrič

DRUŠTVENO-KULTURNI ZNAČAJ REGIONALNO-GLOBALNOG RAZVOJA I PREKOGRANIČNE SARADNJE

Prof. Dr Radomir D. Đorđević

Rezime: *Savremeno doba je doba izazova na svim poljima ljudske delatnosti. To je vreme sveopšte međunarodne saradnje između naroda na svim poljima čovekove delatnosti. Univerzalnost novog doba, rezultiralo je i formiranjem međunarodne ekonomske saradnje, koja je dobila i međunarodnu oznaku – globalizacija sveta. Ipak vreme globalizacije nije u potpunosti donelo očekivane rezultate. I dok je na globalnom ekonomskom polju globalizacija samo donekle postigla određene rezultate, i to uglavnom među većim ili najvećim globalnim produkcijama, u političkom smislu, globalizacija je doživela politički fiasco, jer se politika velikih sila nije slagala sa obimom takve vrste razmene rada i ujedinjavanja među narodima, i u kojoj one kao velike sile, ne bi imale više privilegije. Naš zadatak je u tom smislu skroman, da svojim uočavanjem određenih nedostataka, ukažemo, da ovakav vid međunarodne saradnje, pa time i preko granične, još uvek nije u onoj meri sazreo da bi se odvijao u meri koji se očekivao i od čega bi i cela svetska javnost imala svoje koristi. Otuda, u radu smo primenili teorijsko sagledavanje izvedenih zaključaka, upotrebljavajući metode razumevanja i posmatranja.*

Ključne reči: *društvena saradnja, globalizacija, neslaganje ili nerazumevanje, kulturni genocid, savremenost, optimizacija proizvodnje, vangranična saradnja.*

1. Uvod

O nekoj daljoj izvesnosti razvoja sveta, njegovoj blagoteti ili pak sunovratu svetske ekonomije, pa i njegovom ukupnom nestanku, vode se veoma česti i dramatični dijalozi, među vodećim oligarhijama pojedinih moćnih zemalja. Sa takvim opcijama, (i da i ne), teško je u savremenom svetu zauzeti određen meritoran stav, i koji bi svet savremenosti doveo u neku vrstu društvene ekonomske harmonije, a koja bi bila na opštu dobrobit sveta u celini. Iako se može zaključiti da takvog „zlatnog doba“ i skoro da nije bilo u istoriji sveta, deo svetske populacije stalno je težio ka tome. Da bi se to i postiglo, uvek je kao prepreka postajala, ili postojale određene barijere različitog i nedefinisiranog profila, koje su usporavale napredak sveta u celini. Iz ovoga što smo napomenuli, ne znači i da svet nikada

nije bio harmoničan ili stabilan – bar u izvesnim periodima, i naročito, kada je to odgovaralo moćnim silama. Posle pravih odmazda svetskih razmera, koje su doneli dva svetska rata, svet je u jednom periodu bio u stanju mirovanja, naročito zbog obostranih iscrpljenosti sukobljenih strana u sukobu. Ipak, i taj period vremena, počivao je na leđima manjih zemalja i njihovoj eksploataciji. Vreme tzv. „hladnog rata“ rezultiralo je obostranim formiranjem blokova sa različitim ideološkim gledištima – na jednoj, socijalizmom, a na drugoj, kapitalizmom. Teško da se u tom periodu vremena moglo govoriti argumentovano, i da je bilo kohezivne saradnje između podeljenih zemalja u svetu, i koje su polazile od svojih prihvatljivih ili nametnutih stavova svojih patrona, zavisno od toga, na kojoj su strani bile ili koje su prihvatili. Polarnost sveta u geografskom smislu bila je sve očiglednija, i svima, reklo bi se normalna, ali, da li je tako bilo i u političko-ekonomskom smislu, teško je zaključiti i apodiktično tvrditi.

Svet se posle Velikog rata a zatim i Drugog svetskog rata u potpunosti promenio. Zemlje učesnice tih ratova u Prvom sv. ratu su bili su dosta podeljene, u drugom Sv. ratu na strani došlo je ponovo do polarizacije zemalja. Podeljenost sveta u političko-ekonomskom smislu u potpunosti je zahvatila tadašnji svet druge polovine dvadesetog veka.

Početak trećeg milenijuma je započeo sa drugačijim preraspodelima u svetu i u društvenom, ideološkom i ekonomskom pogledu. Treći milenijum kao vremensko odredište za novo vreme i ljude, još uvek, na svom početku, predstavlja ponovno sukobljavanje između ljudi – ovoga puta na nacionalno-etničkoj i regionalno-religijskoj osnovi, i u kome je u središtu stvari, borba za ljudska prava, više slobode i kretanja ljudi, kao i religijskih sloboda između glavnih religija u svetu.(S. Hanington: 1996.) Upravo ova zadnja konstanta je danas dominirajuća u svetu, i koja je dovela do pravih sukoba između religija u svetu. Vreme sukoba religija je počelo u svom punom obimu i oblicima kojima se i ne nazire kraj. Otuda, nemački religiozolog Hans King s pravom ističe misao koja glasi: „*Nema mira među narodima, sve dok nema mira među religijama.*“.(H. King, 1967.)

Vreme velikih ratova koji su doneli masovno stradanje ljudi, kao da su uveliko za nama, a opet, da li je baš tako? Rekli bi smo da nije, već je samo došlo do još veće promene destruktivnosti ljudi, prema drugim ljudima, ili pak nekih država prema drugim državama. Događaji koji su ponajpre eskalirali, desile su se na području bivše Jugoslavije, i pretvorili ovu zemlju Evrope u prvi građansko-etnički rat (posle završetka Drugog sv. rata). On se završio rasparčavanjem nekada homogene države i na niz malih državica. Zatim je došlo i do odvajanja još jednog dela tadašnje pokrajine Kosova i Metohije od republike Srbije, kao i izbijanjem oružanog sukoba između etničkih Albanaca - Šiptara i njihovog pomaganja od strane SAD, ali i pomoći Amerikanaca Albancima, bombardovanjem preostalog dela SRJ – Srbije, (1999.).Ovaj sukob u Evropi se kasnije proširio i pretvorio u niz međunarodnih sukoba širom sveta, u niz regionalnih ratova, i koji su zadesili pojedine geografske prostore – Afrike, Azije. Velike blokade i ucene pojedinih velikih država prema drugim državama, kao i sve veća polarizacija u verskom pogledu, doprinela je takođe masovnim pogibijama stanovništva.¹ Ovoga puta postradalost stanovništva ogleda se u

1 Radi se o tzv. „Arapskom proleću“, kojim su započeli niz vojnih sukoba za promenom postojeće vlasti, u nizu arapskih zemalja severnog oboda Afrike – Libije, Tunisa, Egipta, Sirije, a nešto ranije i vođenje rata SAD protiv

tzv. "planiranim" ishodima, manjih i većih razmera, i što je uticalo na povećanu smrtnost stanovništva, naročito po velikim gradskim aglomeracijama. U velikim gradovima dolazi do iznenadnih i velikih katastrofa, koje među stanovništvom deluju zastrašujuće i destimulativno. Takve terorističke akcije u potpunosti dezavuišu svaku privrednu aktivnost i pokreću stanovništvo na egzodus u druge mirnije krajeve ili države, i u kojima još uvek nema takvih prfilisanih terorističko-religioznih akcija, ili pak terorizma koji se manifestuje u nacionalno-religioznom i ekonomskom pogledu, i u kojem dominiraju kriminalne grupe sa svojim tovarima droge, i kojima se utiče na destimulaciju stanovništva širom Evrope ali i sveta u celini. Kao primer, možemo istaći Severnu Koreju i njenu primenu nuklearnog naoružavanja, a sve pod vidom branjenja od imperijalizma SAD.

Došli smo do tačke sa koje često nema povratka, niti se može natrag, jer je čovečanstvo novijim i modernijim tehnologijama vezano hiljadama niti zajedničkih interesa. Mnoge kompanije diktiraju svoje uslove na tržištu, i koje se često oslanjaju na svoj kapital, koji nude siromašnim zemljama. Čak i u takvim zemljama, kapital izvlači svoj profit, i kako bi se on oplodio u takvim siromašnim sredinama, bez obzira što se takav kapital često naziva prljavim, nelegalnim ili kriminalnim. Siromašne zemlje ga prihvataju kao „slamku spasa“, kako bi donekle zadržale svoju samostalnost i individualnost i kulturu, ali po cenu sve veće eksploatacije domaćeg stanovništva od strane uvezenog kapitala.² Naizgled sve deluje harmonično. Strani kapital „pomaže“ siromašnu zemlju, dok se zemlja – primaoc takvog kapitala prividno „uzdiže“ i proglašava sebe za zemlju koja je svom stanovništvu donela mir i stabilnost ali i nova radna mesta.³ To naizgled deluje stvarno, pa i stimulatивно za siromašnu zemlju, ipak, stranom kapitalu nije u interesu da zemlju razvija sa siromašnom privredom. Naizgled, sve izgleda pomalo nestvarno. Siromašna zemlja se donekle oporavlja, ali iza svega ostaju prljavi tragovi ucena i raznih kriminalnih aktivnosti i pritisaka od strane inostranih kompanija, na političare domaćeg porekla, koji i da hoću, a u stvarnosti ne mogu, da se izvuku iz jarma prikrivene eksploatacije stranih investitora. Sa druge strane, dobijeni kapital se izvlači iz takvih zemalja putem niske cene rada domaće radne snage, koja je „srećna“, što je najzad našla posao i kako bi prehranila svoju porodicu.

2. Razvoj ili privid razvoja privrede

Posle svega što smo izneli u uvodnom i srednjem delu rada, svog rada, ostaje pitanje koje lebdi nad našim usnama, u kom smeru se razvija sadašnji svet i šta će „NOVO

Iraka. Takođe, nemiri u arapkim zemljama vodili su se i u azijskom prostoru -Avaganistanu, Pakistanu, u kojem je ponovo učestvovala SAD sa različitim političkim i gestrateškim ciljevima.

2 Poznato je, da se kapital uvećava, većom eksploatacijom žive radne snage, što moderni kapitalisti i čine. Naime, u siromašnim zemljama i bez sopstvenog kapitala, svetski kapitalisti koji ulažu u siromašne zemlje dobijaju jeftinu radnu snagu, kao i povoljnije uslove za proizvodnju svojih proizvoda, plaćajući pri tom radnu snagi više puta niže nego u svojim zemljama.

3 Ovakva slika je karakteristična za našu zemlju, i u kojoj se sve više podilazi stranom kapitalu, zarad tzv. zapošljavanja svoje prevelike nezaposlenosti radne snage. Strani kapital dobija naj- pogodnije uslove za svoj razvoj od strane domaćih političara, a oni „ugled u narodu“, a time i mogućnost ponovnog izbora u državnoj nomenklaturi poslova. Tako, dolazimo do konačnog ishoda. Stranci dobijaju svoj uvećani kapital na zakidanju pravog doprinosa radne snage, domaći političari imaju veliku šansu da se na sledećim izborima ponovo vrate, a radna snaga sa svojim primanjima zadovoljna je, što uopšte radi i što može i od toga da nešto „uštedi“ (?).

DOBA“(New age), doneti svetu u celini. Ovakva pitanja se često izbegavaju, jer su veoma suptilna ili sugestivna, za one aktore, koji bi trebalo da na njih odgovaraju, dok to u praksi izgleda tako, što se političari zaklanjuju sa nizom političkih floskula, pa često i ne odgovaraju na njih. Javnost i mediji koji bi po prirodi trebali da budu upoznati sa pitanjem „*kuda ide svet nadalje*“, često ne dobijaju odgovarajuće odgovore, (mnogi ih i ne traže), jer oni, koji su zaduženi za takve odgovore, veoma retko ih daju, ili ih ne daju, ili ih ignorišu, ili ih nema u datom trenutku, da bilo šta komentarišu. Otuda ostaju nagađanja o privrednom razvoju sveta u tzv. liberarnom kapitalizmu, i koji veoma skriveno deluje iz pozadine, ne otkrivajući do kraja svoje lice i sve svoje potencijale. Strani kapital i politokratija, često idu zajedno „*pod ruku*“, jer i jedni i drugi imaju određenih koristi.

I na Dalekom Istoku, pravo iznenađenje predstavlja država Kina, koja je daleko najveća zemlja regiona, i koja se u celom svom dosadšnjem razvoju uvelo promenila. To je pak, rezultiralo time, da se ova zemlja preobratala u drugu svetsku privrednu silu, i od nekadašnje, poprilično zaostale zemlje, dosegla neverovatn obrt, da bi danas, njena ekonomija bila nezvanično pa i zvanično. bila na drugom mestu u privrednom pogledu, odmah posle SAD. Ona je iz osnova promenila svoju ekonomsku politiku prema inostranom tržištu, dok je na unutrašnjem, još uvek zadržala izvesne oblike socijalističke izgradnje, razvijajući se u svom punom obimu. Niz zemalja oko nje, takođe ima koristi, jer ovako velika zemlja, ima svoj zacrtani višegodišnji cilj, nazvan i „*novim putem svile*“, uspostavljajući svoju privrednu trasu i privrednu hegemoniju putem tzv. nekadašnjeg „*puta svile*“, od Dalekog Istoka do Evrope. Iako u osnovi podeljena u svom ekonomskom smislu, Kina je uspela da svoj novi politički sistem i modifikovanu ideologiju socijalizma, još uvek drži pod zvaničnom državnom kontrolom, ne dozvoljavajući, još uvek, da se u tom pogledu bilo šta menja. Nasuprot ovome, Kina je u ekonomskom pogledu dozvolila punu slobodu individualnosti rada, i izvoza sa nizom različitih proizvoda, kojima zasipa i bogata i siromašna tržišta. Sve više, Kina sustiže svojim proizvodima kvalitet mnogih svetskih firmi, pa čak ih i premašuje u nekim segmentima. Kao primer možemo istaći mobilne telefone, koji su nekada važili kao bofl-roba, dok danas, neke od kineskih proizvoda digitalne proizvodnje zauzimaju izuzetno visoku poziciju na svetskom tržištu. Uz Kinu, skoro istim putem, idu i ostale okolne zemlje Južna Koreja, Japan, Indokina i dr. Danas je Kina skoro u samom vrhu svetske ekonomije, a u mnogima i prva po svojoj proizvodnji. Ovde bi se moglo govoriti i o velikom zaokretu i političkom i ekonomskom – odnosno prekograničnj saradnji sa svojim bliskim susedima.

Kina je samo jedan od primera kako se može ekvilibrirati između Scile i Haribde i drugih moćnih ekonomija. Sa druge strane, imamao ekonomije koje su pod izvesnim pritiskom da brinu o svojoj teritoriji i njenoj samostalnosti i svojoj slobodi. Takva je Rusija, koja je spada u veoma moćnu zemlju u vojnom pogledu, dok zaostaje u opštem, oficijelnom vidu u okviru ekonomskog uzdizanja. Otuda, ova zemlja razvija svoju ekonomiju, na bazi jačanja same zemlje u vojnom pogledu, jer iskustva istorije i sveta, što je ova zemlja preživela tokom dvadesetog veka, primoravaju je, da prvo svoju ekonomiju ojačaju u svom vojnom pogledu, a tek zatim i ekonomiju široke disperzije proizvoda. Otuda, Rusija kao država je pogodna za manje ekonomije, i koje žele da svoje proizvode plasiraju na njeno tržište, naročito onih koji nema i koja su namenjena svakodnevnici – prehrambeni, kozmetički, konfekcijski, privredno-poljoprivredni, motorni,

digitalni i dr. Rzloge za ovako ponašanje jedne od najvećih sila u svetu su prvenstveno vojno-odbrambeni, jer čitava istorija Rusije, je do sada, pokazivala, da je, Rusija uvek napadana iz prostog razloga, što je najveća u geografskom smislu i prebogata rudnim bogatstvom. Rusija je sa padom socijalizma u potpunosti promenila svoj dotadašnji imidž, i sebe sve više promovise kao zemlju ubrzanog kapitalističkog razvitka sa primesama svog istorijskog i političkog razvoja.

Treći tip zemalja u našoj podeli, mogli bi svrstati u one zemlje, koje imaju daleko bogatije iskustvo u proizvodnji i ekonomiji, ali i u ekonomskoj i imperijalnoj eksploataciji dosadašnjeg sveta. S toga, evidentna činjenica je, da zemlje Zapada (ne sve), imaju bogatu tradiciju eksploatacije svog ali i stranog stanovništva. Tu spadaju pre svega Engleska, Francuska, Španija, a nešto manje ili više i Holandija, Belgija, Italija i Nemačka. Ova zadnja zemlja, izgubila je sve što je posedovala kao imperijalna sila, tokom svojih osvajачkih ratova koje vodila. Ipak, ma koliko čudno, i pored svega ovoga, Nemačka je posle propasti namačkog Rajha, uspeła da se uzdigne u moćnu ekonomsku proizvodnu snagu, zahvaljujući privrednom oporavku – pre svega, pomoći od strane SAD (tzv. Maršalov plan“, da bi tokom sledećih decenija i posle ujedinjenja sa svojim drugim delom – Istočna Nemačka(1989.) uspeła da u Evropi postane prva ekonomija, i time diktira uslove i ostalim delovima Evrope, ali i dalje od toga. Sve zemlje koje smo pomenuli, i mnoge druge, uz već pomenute, pripadaju zemljama tzv. „Zapadnog sveta“ ili ekonomiji. Najviše prigovora u ekonomskom smislu pri- padaju i odnose se na ove zemlje, jer su one i na neki način uzročnik svega onog što se manifestuje danas u svetu, ili pak u diktiranju svojih uslova ostalom delu sveta.

Evropa koja je u međuvremenu postala objedinjujuća u tzv. EU, je pod plaštom brige o bezbednosti, stvorila svoj savez evropskih država, i u koji su ušle sve one zemlje koje su se odrekle svojih prethodnih ideoloških sistema – naročito socijalističkog. EU je danas skup različitih sastava zemalja u ekonomskom smislu, etničkom i svakom drugom. Ujedinjujuća sila koja drži sve ove zemlje na okupu je diskreciona sila NATO pakta, koji pod plaštom brige u bezbedonosnom smislu, sebi osigurava određene privilegije na svetskom tržištu. EU se danas „meša“ u poslove, koje su do skora radile same zemlje koje su prišle EU. Mnoge nadležnosti iz tih zemalja prešle su pod ingerencijom vrhovnih organa EU, i koja na svojim sastancima prividnim glasanjem, odlučuje šta da se radi povodom nekih problema, koji se javljaju u zajednici, principima ispomoći, donatorstva drugim zemljama, kreditima, ili pak nametanjem svojih pravila mnogim zemljama, koje bi htele da uđu u ovu grupaciju zemalja. Kao primer, možemo navesti našu zemlju – Srbiju, koja zbog nerešenog pitanja sa odcepljenjem svog dela teritorije pod nazivom „Kosova“, ima ozbiljne probleme sa EU oko definisanja i pristupanja naše zemlje EU. Ipak, ni EU nije stabilna kao savez i kao što je to izgledalo u početku. Određena privilegovanost ili neprivilogovanost pojedinih zemalja u njoj, rezu- ltirala je izlaskom jedne od najmoćnijih njenih zemalja Velike Britanije. Za njom se spremaju i još neke, koje smaraju, da je EU, „POKRIĆE“ za sopstveni kapital, i kako bi se on još više uvećao zajedničkim ulaganjem svih obaveza ostalih članica EU. Otuda, ono što je uradila Velika Britanija je i mogući najavljiivač ISKAKANJA drugih država iz okvira EU.

3. Regionalni razvoj i prekogranična saradnja

Iz svega što smo napomenuli u dosadašnjem kontekstu, želeli smo da ukažemo na različite uslove i dileme koje su ophrvale svet u celini. One su ujedno pokazale i da dosadašnji razvoj sveta nije išao u smeru dobrobiti ljudi, već linijom pokoravanja i podjarmljivanja, ucenama i eksploatacijama. Imprijalizam kao najviši stadijum kapitalizma (Lenjin), je indirektno dokazao, da zakoni kapitalističke proizvodnje neizostavno vode njegovoj sve većoj produkciji, i koja se ne može razvijati ukoliko se ne obezbede nova tržišta ili nova eksploatacija, što u ljudima, što u rudnom bogatstvu. Pustošenje kapitalizma zarad razvoja privrede, posle pustošenja svojih zemalja, prešlo je na globalnom nivou, i kako bi se zarada proširila eksploatacijom slabijih država i eksploatacijom njihovog životnog prostora. Međutim, ovo mišljenje ide i za tim, da se i Rusija, kao najveća geografski rasprostranjena zemlja „zakine“ za deo svog prostora – Sibira, sve do Urala, jer je po zapadnim ekspertima, Rusija isuviše nenastanjena, (manjak stanovništva spram zauzete teritorije), i ima višak životnog prostora a time i rudnog potencijala.

Ima li svemu ovome kraja, i dokle će se svet susretati sa svojim problemima, a da to ne utiče na ljude koji žive svojim teritorijama, ili pak da se pravilom „pravom jačega“ eksplotaiše slabija strana? Moglo bi se reći i da i ne. Jedna od pozitivnih mogućnosti, je i dobrosusedska saradnja između susednih zemalja, i onih roba koje trebaju jedna drugoj. Takva trgovina ne bi smelo da se odvija preko globalnih ekonomija i na štetu manjih zemalja. Predstavnici i vlade takvih zemalja morali bi da više utiču na međusobnu trgovinu, ukidanju svih bezbotrebnih i suvišnih otežavanja, da se roba zadržava bez preke potrebe, i dovede do krajnjeg kupca na vreme. Naročito to važi za prehrambene proizvode. Trgovina ne bi smela da se zasniva na „ad hok“ i od slučaja do slučaja, već na utemeljenim dugoročnim ugovorima, u kojima bi i jedna i druga strana bile obavezne na poštovanje trgovinskog sporazuma. Ovakva vrsta ekonomske prekogranične trgovine bi morala da bude u stalnom usponu, jer ona ne samo da obogađuje međusobne susede, već i bliže povezuje različitim društvenim vezama i čime se još više proširuje ekonomsko poslovanje.

Prekogranična saradnja ima svoje prednosti u nizu pogleda. Ona je bliska susednim narodima, ona se produbljuje, stiče se međusobno poverenje među narodima, razvija dobrosusedstvo i stiče međusobno prijateljstvo, koje može uvek biti dobrodošlo, kada drugoj strani ne ide sve kako treba u bilo kom pogledu.

Prekogranična saradnja se ogleda i u razvijanju turističkih potencijala i jedne i druge zemlje. Niz već poznatih i onih nepoznatih turističkih lokaliteta, mogu se aktivirati i dugoročno biti vodeći princip u zbližavanju suseda.

Turizam nije samo razgledanje turističkih znamenitosti, već i izvor šireg opsega razvoja turističkih potencijala, kao i odgovarajuće zarade i jedne i druge strane. Tako je zabeleženo, da kada se radi o odnosima između države Bugarske i države Srbije, primetno je, da sve veći broj turista iz Bugarske dolazi da provede i proslavi Novu ili Pravoslavnu Novu godinu u njima najbližem, većem gradu Srbije – Nišu. Isto tako, veliki broj građana Niša veoma rado posećuje grad Sofiju i nekadašnju prestonicu Bugarske Trnovo, kao i posetu mnogim operskim izvođenjima bugarske opere i čega nema u Nišu. Blizina puta je

od velikog značaja kao i kvalitet istog, takođe doprinosi bržoj fluktuaciji građana dve zemlje.

U kulturnom smislu, prekogranična saradnja se može i treba, sve više razvijati na kulturnom i prosvetnom polju i sa jedne i sa druge strane. Bolonjska deklaracija pogoduje takvim principima, zalažući se da jedan broj studenata deo studija provede na elitne fakultete u Bugarskoj, kao i obrnuto, u Srbiji. Njihovo studiranje će kasnije umnogome obogatiti saznanja o narodima susedima, i stvaranju drugačije slike koju smo nekada imali jedni o drugima. Ovde treba spomenuti i razne vrste naučnih simpozijuma, naročito iz starije istorije, jer su i Bugarska i Srbija prebogat arheološkim ostacima, kao i veoma tesnim istorijskim vezama u prošlosti, između obeju dinastija, i koje treba izučavati od strane Univerziteta i jedne i druge zemlje. Kulturnu saradnju treba obogatiti i u etno-folklornom pogledu, jer su ovo područja sa kojima se najčešće susrećemo, prilikom obostranih susreta, i koja vode uzajamnom približavanju dvaju naroda. To se vidi i iz obostranog i zajedničkog kulturno-folklornog uvažavanja dvaju naroda, prilikom raznih manifestacija. Otuda kroz naučno istraživanje, trebalo bi više pažnje poklanjati istraživanju onih oblika zbližavanja koja su najpoznatija i jednom i drugom narodu. Istorija, etnologija, folklor, etno-grafija, medicina i dr. mogu u velikoj meri pomoći daljem razvoju upoznavanja, ali i saradnje između dvaju naroda a time i ekonomskoj dobrobiti za sve.

4. Zaključak - nada, ponor ili spas

U ovom odeljku, sumiraćemo određene rezultate koji su naizgled poznati, ali ne i dovoljno istraženi. Naročito se to odnosi na političke, regionalne, etničke, geostrateške i ostale društvene odnose u svetu. Iz svega se može zaključiti, da danas u svetu dominiraju pre svega geostrateški, politički odnosi, a da su ostali pobrojani, u velikoj meri zane-mareni, iako su sve prisutniji u svetu. Možemo navesti kao primer izbeglištvo stanovništva sa područja koja su zahvaćena ratom ili bolestima ili izgladnjivanjem stanovništva.⁴

Ipak, i pored sve učestalijih novih vidova u uzajamnom približavanju i saradnji prekograničnih naroda, naročito u našem okruženju, treba ipak napomenuti, da nije sve u punoj meri u saglasju, i da se još uvek među narodima, koji su u neposrednom susedstvu, opterećeni nizom istorijsko-mitoloških i političkih priča i događanja, naročito kada je u pitanju Balkan. Mnogi događaji iz prošlosti, i koji nisu u velikoj meri rešili ključna pitanja između suseda, kao što su, pitanje definicija granica između susednih država, i „novih“ koje su se pojavile posle rata u Jugoslaviji, još uvek opterećuju političke i geostrateške pozicije i jednih i drugih. Takva krajnja nedefinisanost granica na Balkanu, i koja je često zavisila od drugih moćnijih naroda, uveliko, i još uvek, makar i segmentarno zasustavljaju napredne ideje slobodnog sveta i njegove pokušaje demokratičnosti. Oni ponekad izmiču iz konačnog definisanja, a još manje uspešnog definisanja pa time i rešavanja.

4 Specifičan odnos Evrope ili dela EU prema izbeglicama sa Istoka i Severne Afrike, i rute puta koji su izabrali da bi došli do „obećanih zemalja“ u Evropi, zasuti su mnogim prikrivenim ili otvorenim i zakulisanim radnjama evropskih država o ne/primanju istih u svoje domove ili državu. Danas, u Evropi, izbeglištvo postaje gorući roblem za mnoge zemlje u EU, ali i u onim koje nisu članice EU – kao što je naša zemlja i koja ima veliki problem sa pridošlicama iz drugih zemalja.

Iako je sve što smo naveli još uvek prisutno, i sa jedne i sa druge strane, naziru se veoma stidljivo, nove nadolazeće generacije, i koje pokušavaju da pronađu drugačije modele približavanja jedni drugima. Mlade generacije nisu u toj meri opterećeni istorijskom prošlošću i nude nove oblike saradnje. Takva, u osnovi među „potkulturna saradnja“⁵ (R. Đorđević:2011.), na polju kulture, dala je ponajviše dobrih rezultata. Moderena muzika, ponikla iz rokenrola, i folklor (new world music),⁶ uveliko je ubrzala i na zbližavanju međusobnih suseda,⁷ i što to čini i danas, među mladima iz svih zemalja.⁸ Ona za sobom donosi i dobrih i loših stvari. Dobre stvari se uglavnom pamte, a one loše potiskuju ili zaboravljaju. Mlade pre svega interesuje međusobni susreti, na polju muzike, ali i tehnologije i uopšte nauke. U ovim delatnostima mladi iz svih zemalja, najviše imaju dodirnih međusobnih tačaka. Svetska i uopšte svestrana i hipertehnička produkcija, koja je sve prisutnija u svetu, vodi svet sve većoj njegovoj tehničkoj supremaciji u celini, pa time i pojedinačnih država i omladine u celini. Turistička upoznavanja niza drugih zemalja, uspesi i problemi tih naroda sa kojima se susreću, doprinose sve većoj i obostranoj kooperativnosti između zemalja, ali i između mladih širom sveta. Svetska „world muzika“ (R.D.Đorđe- vić:2017:226.), danas je prisutna u celom svetu, i ona nam dočarava druge narode, njihove predele, njihovu kulturu i osobenosti. Istorijske znamenitosti daju nam nova viđenja već prošlog, i koje ranije generacije nisu ponekad uočavale. Verska i kulturna različitost, koja često može da bude „kamen spoticanja“ i mnogo težih oblika izliva napetosti u svetu, može sa druge strane, i da bude deo sveukupnosti bogatstva građana sveta, a ne samo međusobne mržnje. Svi mi, na ovoj planeti zvanoj ZEMLJA, IMAMAO SAMO NJU KAO JEDNU MAJKU, i koja sve nas nosi u svom naručju. Kako se odnosimo u celosti prema njoj, tako će nam i ona uzvraćati svojim odabranim merama. To se i dešava, naročito, u onim oblastima gde ljudi još uvek nisu svoje međusobne odnose usaglasili, ili ne gledaju drugačije, bilo u verskom ili kulturnom, ili političkom i ideološkom pogledu. Vreme je, da se saradnja u tom pogledu među ljudima, još više učini propulzivnijom, dinamičnijom i hetrogenijom. Ipak, međukulturalnost“⁹ koji se u početku razvijao u nekim zemljama kao najviši princip (Nemačka), sve više postaje znakom pitanja i obrnutih vrednosti, i koje se formiraju pod uticajem retrogradnih snaga, ili u svetu, ili u pojedinim područjima same zemlje. Zemlja, kao moguća „planeta mira“, još uvek ne dolazi do izražaja u punoj meri, možda ga i neće biti, sve dok njime vladaju snage koje su i dalje zatvorene u svoje „busije“ i smatraju, da se iz njih ne može dalje, ali ne daju ni

5 Đorđević, R., Odnos medija prema potkulturnim izražavanjima mladih u gradu,

6 Vidi šire u: Đorđević, R., (2017.), Sociologija muzike, „Kuća knjige Serbona“, Niš, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica,

7 Koncerti naši pevača zabavne i narodne muzike u okolnim zemljama bili su veoma prijatno primljeni i publika, koju su činili uglavnom mladi, bila je veoma oduševljena, što je mogla da čuje i pevačke „zvezde“ iz njima susednih zemalja: Ranije pevačica Lepa Brena, a danas Ceca Ražnjatović i dr. i na čijim koncertima se traži višak karata. Muzika je isto tako jedna od najbližih i najprisnijih formi, koja omogućava međusobna zbližavanja, i upoznavanja između međusobnih kultura, a ona opet, otvara put ka daljim poslovima i saradnjom između jednog naroda i drugog njemu graničnog suseda.

8 Spomenimo jedan od najvećih koncertnih i zabavnih manifestacija u Novom Sadu „Egzit“, zatim u Guči kod Lučana, potom u Nišu, „Nišvil“, koji doprinose sve većem posećivanjem strane publike iz obližnjih zemalja- naših suseda.

9 Angela Merker i njen stav o međukulturalnosti da se ona ne može uspostaviti između naroda, i nije doneo one rezultate koje je očekivala, te je „međukulturalnost“ kao nešto što ne može da saživi u zemljama koje se prema manjinama ponašaju diskriminaciono, ali isto tako i odnosu nacionalnih manjinama prema suverenoj naciji.

drugima da barem pokušaju DA NAĐU PROGRESIVNIJE MODELE SARADNJE MEĐU RAZLIČITOSTIMA, I KOJIMA OBILUJU MNOGI NARODI, I KAKO BI SE PRIBLIŽILI JEDINSTVENOM PRINCIPIJU – PRIJATELJSTVU IZMEĐU RAZLIČITOSTI, MA KAKVE ONE BILE.

Na kraju, NOVE IDEJE, uvek su menjale svet, ali to nije značilo po automatizmu, da će svet biti i bolji i humaniji. U svakom slučaju, prednost treba dati progresu, novim idejama, novim snovima, pre svega mladih, i pre nego što svima njima ovladaju sile bezumlja - ukoliko zakasnimo. U našem svetu, kašnjenje u pogledu društvenog razvoja, je nešto najteže što nam se može dogoditi. Progres o kome se stalo govori, i kada su pitanju narodi sveta, mogu se ostvariti samo pozitivnim vizijama onih ljudi, koji vide više i dalje od svog „bunjišta“ odakle su potekli. Takvih nagoveštaja ima i treba ih dobro uočavati i zaštititi, jer će se brzo izgubiti pod prismotrom onih, koji su u svetu zaduženi ili zadojeni da svet oboje svojim kriminalnim prisustvom.

LITERATURA

Đorđević, D. R., (2005.), Potkulture kao faktor integracije među balkanskim narodima, CP 2005 A- 948.U: Zbornik radova Filozofskog fakulteta. - ISSN 0354-3293. - Knj. 35 (2005), str. 271-283. 3.

Đorđević, D. R., (2011.), "Odnos medija prema potkulturnim odnosima mladih u gradu", UDK: 316.723-058.6:316.77(497.11) ID:188057100, Zbornik radova, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica. (Elek. zapis).

Đorđević, D. R., (2016.), Sociologija muzike, "Kuća knjige Serbona", Niš, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica.

Hantington, S. (2000.), Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka, CID, Romanov; Podgorica, Banja Luka.

Kulturni i etnički odnosi na Balkanu-mogućnosti regionalne i evropske saradnje, 1310, (2005.), Rukovodilac Projekta 1310 Prof. dr Ljubiša Mitrović, Filozofski fakultet - Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju, Niš.(Elek. zapis).

King, H. (1967), "Crkva", Surzer, Švajcarska.

Hantington, S, (1996.) Sukob civilizacija, CID, Podgorica, C, Gora.

SOCIOCULTURAL IMPORTANCE OF REGIONAL/GLOBAL DEVELOPMENT AND CROSS-BORDER COOPERATION

Abstract: *The contemporary age is a time of challenge in all fields of human activity. It is the age of universal international cooperation between nations in all fields of human activity. The universality of the new era resulted in the formation of international economic cooperation, which also received the international mark - globalization of the world. However, globalization did not fully deliver the expected results. While globalization has only partially*

achieved some results in the global economic field, mainly among the major or largest global productions, in political terms it has suffered a political fiasco, since the policy of great powers did not agree with the extent of this type of labor exchange and unification of nations, and in which they, as great powers, would no more have privileges.

Our task, in this respect, is a modest one: that by noting certain deficiencies, we could point out that this kind of international cooperation, and therefore cross-border, has not yet matured to the extent expected and from which the entire world's community would benefit Hence, in the paper, we implemented theoretical examination of the drawn conclusions, using the methods of comprehension and observation.

Keywords: *social cooperation, globalization, disagreement or misinterpretation, cultural genocide, modernity, production optimization, cross-border cooperation.*

РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА У ПРОГРАМУ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА И ЗЕМЉОРАДНИЧКОГ ПОКРЕТА

Проф. др Небојша Ранђеловић

Резиме: Драгољуб Јовановић, рођени Пироћанац, знаменити политичар, научник, професор, хуманиста и борац за демократију, жртва комунистичког режима, оставио је дубок траг у југословенској политици и у историји научне мисли (посебно у области аграрне политике). У овом чланку направљен је осврт на програмску оријентацију његове партије и покрета коме је припадао и који је стварао. Посебан акценат је стављен на његову критику централизма држава у којима је живео и стварао (Краљевина Југославија, ФНРЈ, СФРЈ) и залагање за равномерни економски развој свих регија (посебно истицање хрватског и македонског питања са економским и политичким аспектима), као на његово залагање за уско, најпре економско, а затим и политичко повезивање са суседима (првенствено са Бугарском). Чланак указује на континуитет и принципијелност његове борбе за остваривање поменутих програмских циљева, што га је на крају коштало одузимања посланичког мандата, удаљавања са универзитета и коначно слободе.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, аграрна политика, централизам, регионални развој.

1.

Драгољуб Јовановић (Пирот 8. април 1895 – Београд 23. мај 1977), знаменити политичар, научник, професор, хуманиста и борац за демократију, жртва комунистичког режима, оставио је дубок траг у југословенској политици и у историји научне мисли (посебно у области аграрне политике). Његова богата биографија и као научника и као политичара и као идеолога преобимна је, а у научним круговима општепозната, па би било нецелисходно да се у једном чланку, који претендује да анализира само један сегмент његовог програма и политичког деловања, даје њена скраћена верзија. За озбиљнију биографску анализу потребно је много више од једног чланка, много више и од једне монографије. Сегмент његовог програма међутим, који се тиче регионалног развоја и прекограничне сарадње неодвојив је од

целине његовог политичког, научног и идеолошког опуса. Целисходно је зато дати кратак осврт на свеукупност Јовановићевог целовитог ангажовања у науци, политици и идеологији програма.

Како у предговору Политичких успомена Ддрагољуба Јовановића каже професор Петар Козић¹: „Овај први Југословен – доктор наука на Сорбони, идеолог Групе социјално-културне акције и земљорадничке левице, генерални секретар Народне сељачке странке, члан Президијума Уставотворне скупштине нове Југославије, члан Пољопривредне академије у Прагу, универзитетски професор и аутор књига *Култ рада, Аграрна политика, Нови Антеј, Учитељи енергије, Економске и друштвене последице рата у Србији, Ведрине, Људи, људи...* имао је шта да каже и значајно и интересантно. Режији га нису подносили и када је изгледало да га респектују. У Краљевини Југославији био је на страни „радне демократије”, левог крила Савеза земљорадника и аграрног социјализма, убеђени Југословен, антимонархиста и антифашиста, а у другој Југославији нашао се опет на истој страни, ударивши о чврст бедем ауторитарне власти израсле из бескомпромисног народноослободилачког рата против фашизма, друкчијег схватања социјализма и парламентарне демократије подређене политичкој авангарди у лицу Комунистичке партије. Није га као левичара трпела ниједна десница – ни његова у Савезу земљорадника, нити режимска, која је бранила монархистичку диктатуру – а задњи политички обрачун са њим, као тзв. грађанским демагогом, имала је револуционарна левица на власти, која је половином четрдесетих година чврсто бранила владавину „диктатуре пролетеријата” (Јовановић 1, 10).

Његов политички програм и програм његовог политичког покрета тицао се свих сегмената друштвеног бића држава у којима је живео. И за ову анализу биле би потребне читаве студије. Социјалиста западног образовања, поборник француске културе, земљорадник у души, није се мирио са аномалијама државних и друштвених система у којима је живео. Видео је даље од своје околине и желео више и боље народу из којег је поникао. Зато можда најсликовитије, као порука или сентенца, његов политички програм илуструје запис на полеђини једне његове фотографије: „Земљу ономе ко је ради! Тражимо мир, хлеб и слободу збора, договора и удруживања! Нико гладан, нико го, нико бос!” (Ђорговић 25).

Правећи осврт на лик и дело Драгољуба Јовановића, публициста М. Ђорговић, кроз сажетак анализе Јовановићевих Политичких успомена каже: „Његове идеје о модернизацији Србије, о слободи, о владавини права и друштвеној правди и данас су актуелне. Никада нам више није био потребан Закон о слободи од страха, баш у овим временима сурових медијских, затворских и физичких одмазди и ликвидација. У друштву које је државу оковало страначким, племенским, завичајним, родовским и породичним везама и све то крстило „народом и православљем”, непоколебљиво је

1 Чини се да није случајно да је приређивач Политичких успомена занменитог Пироћанца Д. Јовановића, за писца предговора узео једног знаменитог професора, такође Пироћанца. Петар Козић (Пирот 1928 – Београд 2012) био је професор гимназије и учитељске школе у Пироту, Правног факултета у Нишу и Факултета организационих наука у Београду. Порд опште, теоријске социологије и филозофије, држао је наставу и из социологије рада, социологије образовања, индустријску социологију, методологију научно-истраживачког рада и теорију организације.

Регионални развој и прекогранична сарадња у програму Драгољуба Јовановића и земљорадничког покрета

водио унапред изгубљену битку за права личности и безбедност имовине, за своју аутономну позицију наспрот утапања у колективитете.” (Ђорговић 35)

У прилог ктакој слици општег политичког програма Драљуба Јовановића иде и својеврсна „дијагноза” Срба и Србије: „ Србија је тужна, дужна и ружна, ојађена и осакаћена. Србија је један велики партијски логор са развијеним партијским шаторима који једни другима подваљују. Нема довољно истрајности, континуитета и моралних метода да политика постане посао, вештина, да престане бити страст и постане ствар разума. Слободе се остварују изражавањем личних способности, стављањем у покрет националне енергије, поштовањем туђих права, испуњавањем својих дужности.” (Ђорговић 35)

2.

У свом политичком програму Драгољуб Јовановић је посебну пажњу обраћао на равномеран регионални економски развој држава у којима је живео.

Краљевина Срба, Хрвата и Слованаца, односно Краљевина Југославија (од 1929), се од самог свог настанка суочила са тим проблемом. Он је постао и клица раздора и разлог њеног распада. Већ код рада Уставног одбора дошло је до сучељавања федералистичких и унитаристичких идеја. Анте Трумбић је предлагао да се задрже дотадашње покрајине на које ће централна власт пренети део својих овлашћења и тако остварити широку самоуправу. Јосип Смодлака је, уместо дотадашњих државно-правних целина, предлагао поделу на 12 покрајина (према економским и географско-прометним критеријумима) које имају аутономију, а делом су подвргнуте централној државној власти. Нацрт устава сачинио је и Стојан Протић. Он је након разлаза са Светозаром Прибићевићем, настојао да делимично задовољи хрватске захтеве, који су листом тражили децентрализацију и покрајинску аутономију. По овом нацрту Краљевина би била подељена на 9 покрајина (Србија, Стара Србија са Македонијом, Хрватска и Славонија са Ријеком, Истром и Међимурјем, Босна, Црна Гора са Херцеговином, Боком и Приморјем, Далмација, Срем са Бачком, Банат, Словенија са Прекомурјем). Подела на области урађена је по белгијском моделу, а покрајинска самоуправа подређеног законодавства, по енглеском. (Bartulović 125) Федералистичке идеје нашле су место и у нацрту устава Југословенског клуба и Народног клуба. Југословенски клуб, који су чинили посланици Словенске лјудске странке, Хрватске пучке странке и Буњевачко-шокачке странке, подржавао је централизам уз широку децентрализацију на верском критеријуму. Њиховим нацртом устава предвиђено је постојање 6 покрајина, и то: 3 с католичком већином (Хрватска и Славонија с Међимурјем, Далмација с Босном и Херцеговином и Словенија) и 3 с православном (Србија с Македонијом, Црна Гора и Војводина - Банат, Бачка и Барања). Нацрт Народног клуба (Хрватске заједнице, „заједничара“) израдили су др Матко Лагиња и проф. Владислав Полић. С обзиром на национално питање нацрт је био федералистички, али је опортунистички прихватио монархију. Држава по овом нацрту има 6 покрајина: Србија с Македонијом, Црна Гора, Војводина (Банат, Бачка и Барања), Босна и Херцеговина, Хрватска, Славонија и Далмација и Словенија. Државни послови су подељени између

државе и покрајина, као и органи власти. (Bartulović 126) Иако су сви уставни програми федералиста имали и економску и социјалну компоненту, очигледно је да је основ њихових идеја представљао етничко-верски разлог.

Негирање монархије и конфедерални приступ по моделу државног уговора сачинио је Стјепан Радић, вођа Хрватске републиканске странке. Његова странка није учествовала у раду Уставног одбора, а овај нацрт проф М. Павловић је окарактерисао као „уставну провокацију”. (Павловић 664)

Не треба наглашавати да су Пашићеви Радикали (иако је Протић дао модел са елементима федерализма) били за унитарну парламентарну монархију. Њихов прагматични унитаризам није био без компоненте регионалног развоја, али је и код њих превходни мотив био државно-национални.

Социјалдемократи су у националном питању заступали унитаризам уз незнатну децентрализацију, а у погледу облика владавине парламентарну републику. Њихов нацрт је штитио приватно власништво, али и ограничавао капиталистичко привређивање интервенцијом државе која има државни привредни сектор. Штитио се мали земљишни посед док је велепоседе могла имати само држава. Тражена је заштита радника и социјализација великих предузећа када социјалисти победе у парламентарној борби. (Bartulović 125)

Земљораднички клуб је предложио да се држава устроји као сељачка, децентрализована, парламентарна монархија. Власт владара, по овом нацрту, ограничава скупштина и њој одговорна влада. Скупштина има елементе корпоративизма; чине је представници струковних, посебно задружних организација. (Bartulović 125)

На крају је правагнуо унитаристички модел, оличен у Видовданском уставу. Устав је додуше предвиђао локалну самоуправу у Областима, и прокламовао њихово територијално уређење по економском принципу, али је држава у бити остала унитарна, односно централизована са једнодомним парламентом.

Стасавајући у таквој држави као научник и политичар Драгољуб Јовановић је уочавао и бескомпромисно критиковао аномалије система. Његово програмско залагање за равномерни регионални развој било је суштинско, а у основи је имало тежњу за кономском једнакошћу и економским просперитетом. У самом зачетку, уз наведене проблеме рзнородних и економски неуравнотежених регија, заједничка држава се суочила са фундаметалним економским проблемима, што је сам Драгољуб Јовановић сматрао за нуклеус каснијих проблема у држави. Недостатак хране био је највећи проблем. Држава је спроводила рационализовано снабдевање, али су такве мере пратиле и многе тешкоће: промет је био поремећен, чиновници неспособни и корумпирани итд. Влада је у марту 1919. године донела одлуку о слободном превозу робе између покрајина и слободи трговине, али то је довело и до повећања цена и богаћења појединаца. Велики проблем је било и питање валуте. На подручју Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у употреби је било пет валута: српски динар, немачка марка, бугарски лев, црногорски перпер и највише аустријска круна. Урушавање Аустро-Угарске довело је до инфлације круне. Држава је настојала

Регионални развој и прекогранична сарадња у програму Драгољуба Јовановића и земљорадничког покрета

да спречи улазак безвредног новца („папира“) па је у јануару 1919. године на новац у оптицају стављан жиг („жигосање новца“). Жиг се лако фалсификовао па је новац и даље стизао из Аустрије и Мађарске. Од септембра 1919. године на новчанице је стављана маркица („маркирање“) при чему је у корист државе узимано чак 20% износа као мера дефлације (одузета је готово милијарда круна). Тај износ влада није повукла из оптјечаја, већ га је поново ставила у промет покривајући мањак у државном буџету, чиме је опет сама иницирала инфлацију круне. Држава је у Бечу купила банкноте у вредности од 300 милиона круна под изговором замене истрошених новчаница. Старе, међутим, нису повучене што је опет повећало инфлацију круне. На тај начин је влада ослабила финансијске потенцијале пречанских крајева који су, и поред ратног пораза, били у економски далеко повољнијем положају од Србије. Крајем 1918. године однос српског динара и круне био је 1:2, а према неким подацима понекад чак 1:1. Увођење новог динара извршено је тек почетком 1920. године и тада је влада утврдила службени курс динара и круне чак 1:4. (Bartulović 169)

Анализирајући овакво стање, Драгољуб Јовановић је понајпре кривио Пашића и његову клику. За њега је Пашић био „највећи „тровач свести“ кога је Србија икада имала. И он је то радио само да би завршио своје приватне послове. За Пашића је, по Јовановићу, југословенска држава била функција Србије, Србија је била ствар Радикалне странке, а Радикална странка је била средство у рукама Николе Пашића“. (Ђорговић 32) Критику нису избегле ни друге грађанске политичке опције које су пактирале са радикалима, подржавале потоњу диктатуру, али ни њему идеолошки блиске опције, које су партиципирањем на изборним листама или у владама тупили оштрицу борбе против режима и за идеје сељачке демократије. Драгољуб Јовановић је недвосмислено поручивао: „Наш земљораднички покрет има да се бори за федеративну, сељачку, демократску, задружну Југославију, која би у спољној политици водила независну националну политику, тражећи наслон на Русију и на радничке странке у Европи и Америци.“ (Јовановић, 1990) Програмску оријентацију за равномерни регионални развој илустровао је на примеру Санџака. У свом чланку за лист „Санџак“ са насловом „Жељезнице у Санџаку“ 1932. године он пише: „Ако се у Санџаку не изграде путеви, жељезница, ако се школе не изграде, овај ће се народ раселити...“ Он у чланку говори о плановима аустроугарске да жељезницом споји Сарајево са Скопљем преко Санџака и Косова и износи тврдње да је постојао и пројекат који је урадила аустроугарска администарација, али да краљевска власт у Београду није показала интересовање за тако нешто, под изговором високе цене жељезнице. Још тада је разматрана траса Бања Лука – Јајце – Сарајево – Увац – Прибој – Пријепоље – Сјеница – Нови Пазар – Митровица – Скопље. На крају чланка Драгољуб Јовановић додаје: „Сиромашни Санџак, богат здравим и свесним грађанима, био би у бољем положају него данас. Ако се у Санџаку не изграде путеви, жељезница, ако се школе не изграде, овај ће се народ раселити.“²

2 „Санџак“ бр 18, 1932.

Критикујући однос режима и владајућих политичких опција, и њихов приступ „најпре државно јединство и стабилна држава“, односно „најпре нација, па економија“ Драгољуб Јовановић је програмски стајао чврсто на линији земљорадничке демократије. За њега су демократија и економски просперитет биле неодвојиве категорије. Питање регионалног развоја није било само питање административне поделе. Питање сељачког задругарства било је неодвојиво од питања општег оживљеног просперитета.

У том контексту је био и његов однос према прекограничној сарадњи. За Драгољуба Јовановића прекогранична сарадња је превасходно представљала економско, а не спољнополитичко питање. Његово залагање за политику окретања леђа наслеђу Великог рата и блиску економску сарадњу са суседима често је наилазило на неразумеване политичких противника. Посебно блиске односе имао је са бугарским Земљорадничким покретом. (Јовановић, 1997, 8, 251) Када је већ ратни пламен захватио европу његова Народна сељачка странка се интензивно залагала за успостављање и тесну сарадњу са Совјетским савезом. (Јовановић, 1997, 6, 48)

3.

Блиски контакти са Народно-ослободилачким покретом, стална пристопа и потом подршка Народном фронту обележили су Јовановићево бивствовање током Другог светског рата. Одмах након ослобођења, као истакнути члан Народног фронта, постао је посланик и члан Президијума Народне скупштине. То је било време сарадње Комунистичке партије са „некомпромитованим“ припадницима грађанских партија. Драгољуб Јовановић је и током тог периода свог ангажовања остао чврсто на позицијама земљорадничке демократије. То ће га коштати удаљавања са политичких функција, а потом слободе и дугогодишњег страдања.

Сегмент његовог залагања за равномерни економски развој и прекограничну сарадњу може се можда најбоље сагледати приликом његовог иступања на Уставотворној скупштини 1945-46. и кроз критику нацрта Устава. Драгољуб Јовановић поздравља решавање националног питање кроз федерализам, али поставља и политичко питање, које је услов свих других питања, првенствено економског: „Нова Југославија је нашла решење за национално питање. Не укидајући ни народе ни њихове прве људе, и не бранећи им да дођу до изражаја, нова Југославија је нашла формулу да реши ону тешкоћу од које је боловала најзад умрла стара Југославија. То је национална и културна равноправност свих народа, изражена у Уставу, у федерацији. Ми имамо данас шест народних република. Оне ће добити свој дефинитивни статус у овом Уставу, али оне већ постоје. Снажни али еластични организам савезне државе састављен од република које имају извесну сувереност, али пристају на извесна ограничења у корист заједнице и у корист јединства - тај организам успева да измири равноправност народа и јединство државе. Међутим, нова Југославија може, ако не учини све што треба, да болује од нерешеног друштвено-политичког питања. Ако се не призна право на егзистенцију свим друштвеним снагама, свим политичким снагама које желе да постоје, ако се те снаге вештачки гуше, цепају, ако се руше њихови врхови или онемогућава њихова организација - може се догодити да, због те политичке опресије, нова Југославија

страда, као што је стара Југославија страдала због националне опресије.” (Јовановић, 1997, 8, 232)

У својој критици Нацрта устава, затим, указује на неравномерну развијеност појединих делова Југославије и истиче да то питање не сме да буде занемарено. Та неравномерност има своје економске, социјалне и општедруштвене атрибуте, о чему нове власти морају да воде рачуна. Такође указује на чињеницу да је Југославија још увек аграрна земља, а да, по свему судећи, нове власти олако прелазе преко тога: „Нарочито се бојим да ми не умемо да приђемо сељаштву, које има своју особену динамику, тачније свој посебни темпо у усвајању прогреса. Оно има и свој речник. Има своје навике, своје традиције, своју више формалну него стварну повезаност са прошлошћу, са традицијама. Оно има своје манире. Да ли ми, људи новог поретка, не шокирамо, не вређамо, не преламамо мало сувише брзо, да употребим француски израз, да ли не брискирамо те навике, тај темпо, те склоности, ако хоћете, те слабости, да још појачам, те негативности сељака које су њему урођене, али које имају своју снагу?” (Јовановић, 2008, 8, 234)

После свог иступа и критике Устава, доследан својој идеји Драгољуб Јовановић је наставио са принципијелним супротстављањем режиму. У Народној скупштини је гласао против Закона о јавном тужилаштву, против Закона о сељачким задругама (што је било директно у складу са програмом његове партије). Није одустао ни од залагања за међурегионалну и прекограничну сарадњу. Иако је осећао да се обруч око њега стеже и да се ближи час обрачуна режима са њим и његовом странком, одазвао се позиву Михаила Геновског, тада бугарског министра пољопривреде, на Конгрес бугарских земљорадника. (Јовановић, 2008, 8, 253)

Након повратка из Бугарске уследио је прогон Драгољуба Јовановића, монтирани процес и деветогодишња робија.

4.

У једином интервјуу који је Драгољуб Јовановић дао у социјалистичкој Југославији 1973. године загребачком новинару Драгану Калајџићу, рекао је између осталог: „Поновиобих свој животни пут. Имао сам много среће у животу, највише су ми помогли они који су ме гонили, без њих не бих толико ни урадио ни написао. Ојадили су ме они којима сам нешто доброга учинио и којима сам веровао. (Ђорговић 25)

Несумњиво је, на то указују читав животни пут и политички и научни ошус Драгољуба Јовановића, да би он и у поновљеном животу чврсто остао на позицијама које бранио, веран уверењима за која се залагао. Може се поставити питање да ли би држава и друштво у којима је Драгољуб Јовановић деловао били бољи и другачији да је успео да се избори за своје идеје. Данашњица показује да су његове идеје у савременом друштву тренд. Да је равномеран регионални развој правило, без кога нема савременог развијеног друштва. Да је сарадња региона *conditio sine qua non* савреног тока европских и интерграција на глобалном нивоу. Да је савремена земљорадња основа привређивања и опстанка модерних економија. Да

крута планска привреда са комунистичким својинским моделом не може да буде ефикасна.

Својом критиком унитаристичког уређења Краљевина Југославије, небриге за земљорадника – основног произвођача у тој држави, корупције и политикантства био је претеча онога што ће касније настати као „Народни фронт”. Аномалије послератног „Народног фронта” и пузећег ржавног удара Комунистичке партије критиковао је здушно и принципијелно, знајући да таква критика води ка линчу и личном страдању.

Његова критика друштва у монархији и друштва у социјалистичкој Југославији није демантована. Напротив, време је ову критику потврдило.

ЛИТЕРАТУРА

- Bartulović, Ž, Ranđelović, N. (2012). Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda, Niš: Pravni fakultet
- Ђорговић, М. (2016). Трагедија једног народа, Београд: Службени гласник.
- Јовановић, Д. (1990). Слобода од страха, Београд: Нолит
- Јовановић, Д. (1997). Политичке успомене 1, Београд: Култура, Архив Југославије.
- Јовановић, Д. (1997). Политичке успомене 6, Београд: Култура, Архив Југославије.
- Јовановић, Д. (2008). Политичке успомене 8, Београд: Култура, Архив Србије и рне Горе, Правни факултет Универзитета у Београду.
- Павловић, М. (2005). Српска правна историја, Крагујевац: Надежда Павловић.
- „Санџак” бр 18, 1932.

REGIONAL DEVELOPMENT AND CROSS-BORDER COLLABORATION IN THE PROGRAM OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND THE AGRICULTURAL MOVEMENT

Abstract: *Dragoljub Jovanović, a born Pirot man, famous politician, scientist, professor, humanist, and a fighter for democracy, a victim of the communist regime, left a deep mark in Yugoslavian politics and in the history of the scientific thought (especially in the area of the agrarian policy). In this article, the program orientation of his party and the movement he belonged to and has been creating is reviewed. A special accent is placed on his criticism of the centralism of the states he lived and worked in (the Kingdom of Yugoslavia, FPRY, SFRY) and his advocating for an even economic development of all regions (especially pointing out the Croatian and Macedonian issue with economic and political aspects), as well as his advocacy for a tight, firstly economic, and then political connection with*

Регионални развој и прекогранична сарадња у програму Драгољуба Јовановића и земљорадничког покрета

neighbors (primarily Bulgaria). The article points out the continuity and principles of his battle for reaching the aforementioned program goals, which eventually cost him his seat in parliament, position at the university, and finally, freedom.

Keywords: *Dragoljub Jovanović, agrarian policy, centralism, regional development.*

PRIORITIZATION OF THE PROJECTS IN ORDER TO ADVANCE TOURISM IN BOR MUNICIPALITY

Dejan Bogdanović PhD, Full Professor¹

Sanela Arsić PhD, Assistant Professor²

Abstract: *One of the preconditions for successful marketing management and development of a tourist destination is scanning the environment, ie, factors that directly or indirectly may effect on the direction and performances of the development of a tourist destination. In this paper four tourism projects in the Bor municipality were considered, in order to determine the priority of their application. The prioritization of ranking projects was performed using the AHP (analytical hierarchical process) method of multi-criteria decision making. The obtained results indicate the order of realization of considered tourist projects in order to advance the tourist potential of the Bor municipality.*

Keywords: *projects, tourism, AHP method*

1. Introduction

The Municipality of Bor is located in Eastern Serbia which is, touristically speaking, an important regional part of Serbia. It is situated on diverse geomorphological formations with various degrees of tourism attractiveness. Spas, lakes, archaeological sites and caves represent the special tourist peculiarities of this area. Eastern Serbia has temperate continental climate which is extremely suitable for tourism in this region. In addition, the territory of the Municipality of Bor is covered by tremendous forest resources which have a positive influence on tourism trends due to their expressive landscape-decorative and hygienic functions. There fore it is very important to make continuous investments in the development of tourist attractions. In order to make a tourist destination competitive, it is necessary to strategically promote its specific characteristics which distinguish it from similar destinations (Crouch, 2011).

¹ Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, dbogdanovic@tfbor.bg.ac.rs

² Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, saarsic@tfbor.bg.ac.rs

Tourism is defined as a set of relationships and phenomena related to movement and consumption outside the place of permanent residence, made to satisfy one's recreational and cultural needs (Sekulovic, 2015). Nowadays tourism is one of the fastest growing industries, which, due to its heterogeneous structure, depends on numerous complementary activities such as: transportation, catering, retail, tourist agencies, crafts and public utilities. There fore it is one of the key factors of socio-economic progress and a significant source of income for developing countries (Mulec & Wise, 2013).

Basic characteristics of tourism are: diversity (heterogeneity), non-productive character, seasonal character of business, both high elasticity of demand and inelasticity of supply (Jovanović et al., 2015).

Regardless of the fact that the Municipality of Bor has significant tourism potential, in practice though there is a gap between potentials and valorization of tourist sites in an adequate way. The aim of this research is to carry out the ranking of the tourism development projects in the Municipality of Bor and to determine the priority of their realization. In this way, the obtained results will significantly make it easier for decision-makers, that is, the representatives of local self-government when defining a strategic plan for allocating funds for tourism development.

2. Prioritization of projects

Project prioritization sets priorities for the implementation of ranking projects in order to achieve organizational goals, i.e. to comply a project with the strategic management plan as well as available resources of the organization (Sanchez et al., 2017).

Introducing and managing projects in many successful countries are accomplished by the introduction of project portfolio management. In Serbia, this concept has not been applied at a significant level yet. On the other hand, organizations that have introduced and successfully implemented this concept have numerous benefits and a better market position, which gives them competitive advantage on the market compared to other organizations that do not operate according to this principle. The project portfolio management concept, besides managing multiple projects simultaneously, involves the proper project selection and project portfolio management as well (Demirkesen & Ozorhon, 2017).

3. Tourist potential of the Bor Municipality

This paper has applied and analyzed several criteria which were compared and ranked by experts from the local self-government using the multi-criteria AHP method.

Bor is a mining and metallurgy center located in the Eastern part of Serbia. It covers an area of 856 km². The municipality is known for the largest copper sites not only in Serbia but in Europe as well. In addition, the Municipality of Bor has a good and diverse basis for the development of tourism. Natural attractiveness as well as the achieved high level of accommodation and other capacities, suggests that many forms of tourism can be developed, especially if the spatial diversity of natural resources is taken into account. In other words, the characteristics of the environment, in particular, the transport geography

Prioritization of the projects in order to advance tourism in Bor municipality

position, hydrography, plant and animal world, climate and other natural features, represent a good basis for the development of the tourist economy (Čertović et al., 2015). The most popular tourist attractions in the Municipality of Bor are: Crni Vrh, Dubašnica, Stol, Brestovačka Banja (Brestovac spa), Borsko jezero (Bor Lake), then Vernjikica and Lazareva Pećina (Lazar's cave) with extraordinary cave ornaments as well as springs of mineral and medical water.

However, one should keep in mind that a significant part of natural attractiveness of this area is yet to be included in modern tourism trends.

3.1 Analysis of current tourism projects in the Bor Municipality

In order to improve the market position as well as tourism in the Municipality of Bor, the following tourist projects have been analyzed: Borsko jezero (Bor Lake), Brestovačka Banja (Brestovac spa), Savača (Savaca) and Zlotske pećine (Zlot caves).

Borsko jezero (Bor Lake) (Alternative A1) - is located at the foot of the mountain Crni Vrh, 17 km from Bor. It was built in 1959 when the watercourses from nearby mountains were limited by a dam. Nature accepted this human decision as its own, thus creating one of the most beautiful tourist pearls of the Bor municipality - Borsko jezero (Bor Lake). At an altitude of 438 m, the smooth surface of the 30-hectare lake water is the mirror for the picturesque and sumptuous beauty of surrounding areas.

Bor Lake has four beaches and a large number of smaller ones. It also has great tourist accommodation offer, but the most attractive one, definitely in all of Eastern Serbia, is hotel "Jezero". All year round the guests in this hotel can use modern bowling alley, billiard hall, karaoke room, sauna, hairdresser and various other services and entertainment facilities. Athletes who are staying at hotel "Jezero" have a sports complex at their disposal during the whole summer season. The complex has basketball, football, handball, volleyball, tennis and beach volleyball fields. For those who like walking or cycling, there are trim trails in the immediate vicinity of the lake. Although the tourist offer of Bor Lake is the most diverse in the summer and winter, interesting facilities for relaxation, recreation and entertainment can be found in the surroundings.

In order to improve tourism of Bor Lake, it is necessary to rehabilitate the access road, reconstruct the sports fields and their stands. In addition, it is of key importance to complete the tourist offer of this site with more water recreational activities.

Brestovačka Banja (Brestovac Spa) (Alternative A2) - is 7 km away from Bor and it is located at an altitude of 385 m. The former volcanic activity and the complex geological composition of the terrain caused the appearance of thermomineral springs in this area. According to the water temperature, this spa belongs to heterotherms (32-38 ° C) and hypertherms (40 ° C). Water is rich in potassium, calcium, sodium, magnesium, chlorine, iodine, sulphates, carbonates and others. Because of their medicinal properties, the natural oligomineral waters of Brestovac Spa are successfully used in several ways: drinking, rinsing, spraying and bathing, while in physical therapy they serve as auxiliary medicinal products combined with medications. From the tourist accommodation capacities, the following villas are available: Serbian Crown, Lucija, Biljana, Toplica and RTB Bor Club.

The emphasis in the arrangement of the Brestovac Spa should be put both on the arrangement of the riverbed of the Brestovac River and medical water springs which are in a very poor condition. In addition, it is necessary to invest in the development of accommodation and catering capacities, since the resort has only a few of them at the moment. Also, the rehabilitation center should be enlarged and renovated to attract more tourists. Furthermore, emphasis should be put on marketing and popularization of the Brestovac Spa as a tourist destination so that necessary information would be available to a larger number of potential tourists.

Savača (Alternative A3) - is located on the shores of Bor Lake. Savača is known as a children's resort, suitable for youth tourism and the organization of sports camps. It has 250 beds. Savača has: 1 grass football field, 2 handball and 4 basketball courts. For the needs of winter sports, there is a possibility of arranging a slope for recreational skiing and sledding. Savača is one of the most famous athletic camps. Hence, significant investments should be made in the access road, sports fields and lighting. It is also necessary to modernize accommodation capacities and adapt them to the interests of young people.

Zlotske pećine (Zlot caves) (Alternative A4) - are located on the eastern side of the mountain Kučaj, consist of Lazar's cave, Vodena, Mandina, Vernjikica and Hajdučica. In addition to them, the Karst cave of Stojkova ledenica has also been explored. All these objects are known under the common name of the Zlot caves. Lazar's cave and Vernjikica are adapted for tourist visits, while other sites are only available to speleologists.

Zlot caves, as a great potential of the Municipality of Bor, are in a very poor condition as a tourist attraction. The motel, which is located in the immediate vicinity of the Lazar's cave, has not been opened for years. In addition, during the tourist season, caves can be visited only within organized groups because they are not permanently open, which is why the number of visitors is very small.

Potential tourists who want to visit Zlot caves, famous for their unusual beauty, cannot count on a place for rest and refreshment because there is not a single accommodation or catering facility available nearby. Based on this, it can be concluded that significant investments are needed in this tourist destination.

3.2 Analysis of current tourism projects in the Bor Municipality

The criteria according to which it was ranking tourist projects, ie the ranking of alternatives are the following:

The compliance of project with municipal strategy (Criteria 1) - the strategy of the Municipality of Bor is based on raising the level of quality in the provision of tourist services and the continuous development of tourism with an innovative approach. Based on the strategy, the most important goals and a priority of the needs are defined needs to be met, which should be met in a given period. In order to achieve the basically set goals, it is necessary that each project be harmonized

Costs of project implementation (Criteria 2) - given that Bor Municipality is the founder of Tourism Organization Bor, which manages with tourism projects in this municipality, projects should be realized with funds from the municipal budget. Due to the

Prioritization of the projects in order to advance tourism in Bor municipality

limited financial resources provided for financing local projects, this criteria has a great importance and influence on the order in the realization of projects.

Time of project implementation (Criteria 3) - how each project needs a certain amount of time for realization, this criterion defines the impact of the duration of the realization of proposal projects. With this criterion provides priority for those projects that need to be implemented in the shortest possible time, under condition to provided that there is a need for solving the problem as soon as possible.

The complexity of the project implementation (Criteria 4) – the goal of this criteria that when selecting a project is to divide those projects for which project implementation has available resources in terms of staff, technical and organizational potential in relation to those projects whose complexity in project realization exceeds these possibilities.

4. Methodology

For the needs of ranking four tourist sites in the Municipality of Bor, the methodology of multi-criteria decision making (MCDM) was applied. The methodology based on the multi-criteria decision-making process is a good basis for solving these type of problems because it allows access to the list of priority projects, which are based on ranking the list of projects in relation to several criteria at the same time.

4.1 The AHP method

The Analytic Hierarchy Process (AHP) is one of the most famous multi-criteria methods developed by Thomas Saaty in 1980 (Saaty, 1980). Many studies have confirmed that the AHP method is a very useful, reliable and systematic MCDM tool for solving complex decision-making problems (Kurttila et al., 2000).

Estimating the relative influence of each criterion as well as comparing the alternatives with respect to the criteria are done through a comparison matrix. After that, the weight coefficients, for each element of the hierarchy, are being calculated. In addition, the degree of consistency, for checking the consistency of the entire process, is being assessed.

The determination of the relative priority in pairing within the AHP methodology is achieved by assigning the intensity of importance using Saaty 1-9 scale (see Table 1).

Table 1. Saaty's 1-9 scale for AHP preference

Intensity of importance	Definition	Explanation
1	Equal importance	Two activities contribute equally to the objective
3	Moderate importance	Experience and judgement slightly favor one over another
5	Strong importance	Experience and judgment strongly favor one over another
7	Very strong importance	Activity is strongly favored and its dominance is demonstrated in practice
9	Absolute importance	Importance of one over another affirmed on the

2,4,6,8

Intermediate values

highest possible order
Used to represent compromise between the priorities listed above 1, 3, 5, 7 i 9

Source: Saaty, 1980

The procedure of the AHP methodology includes six basic steps (Lee et al., 2008):

1. Defining an unstructured problem;
2. Develop AHP hierarchy;
3. Comparison of pairs of decision elements for the developed AHP hierarchy;
4. Determination of relative weights - unique eigen values;
5. Check the consistency;
6. Determining the overall synthesis of the obtained results.

5. Results of project ranking

After defining the alternatives (projects) and criteria, their rating and ranking were done. The Criterium Decision Plus software was used for obtained results.

First, define the multi-dimensional hierarchical structure of objectives, criteria and alternatives - Figure 1, and then determine the weighting coefficients of the criteria using the scale of comparison shown in Table 1. The results of the comparisons are shown in Tables 2 and 3.

Table 2. Defining the weight of the criteria

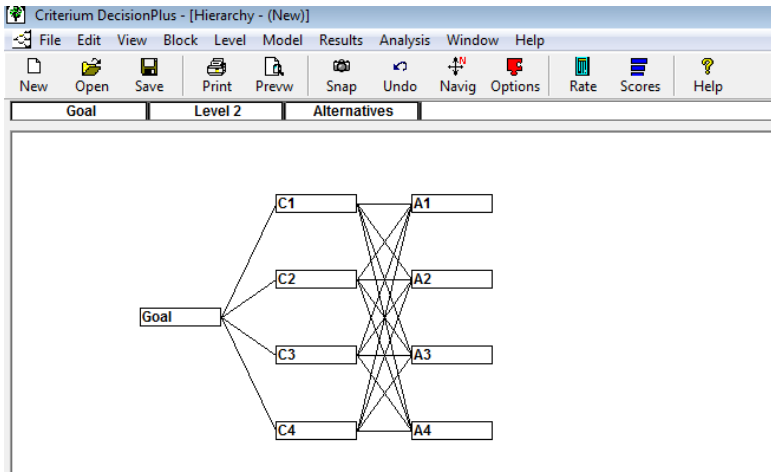
Criteria	C1	C2	C3	C4
C1	1	1	3	5
C2		1	3	4
C3			1	1
C4				1

Table 3. Results of weight c of the criteria

Criteria	C1	C2	C3	C4
Weights	0.404	0.380	0.119	0.097
The degree of consistency	0.009<0.1			

Figure 1. The hierarchy of decision-making (Criterium Decision Plus softver)

Prioritization of the projects in order to advance tourism in Bor municipality

In the next step is performed a comparison of projects (alternatives) in relation to all four defined criteria in model (Tables 4-7).

Table 4. Comparison of alternatives in relation to criterion C1

Alternatives	A1	A2	A3	A4
A1	1	1	3	3
A2		1	3	2
A3			1	1/2
A4				1
The degree of consistency	0.017 < 0.1			

Table 5. Comparison of alternatives in relation to criterion C2

Alternatives	A1	A2	A3	A4
A1	1	2	1/2	1
A2		1	1/2	1/2
A3			1	1
A4				1
The degree of consistency	0.022 < 0.1			

Table 6. Comparison of alternatives in relation to criterion C3

Alternatives	A1	A2	A3	A4
A1	1	1/2	1/2	1
A2		1	1	1
A3			1	1
A4				1
The degree of consistency	0.022 < 0.1			

Table 7. Comparison of alternatives in relation to criterion C4

Alternative	A1	A2	A3	A4
A1	1	1	3	1
A2		1	2	1
A3			1	1
A4				1
The degree of consistency	0.044<0.1			

Finally, we were obtained the results of the ranking - Table 8. The results show that the most promising alternative is A1 (Bor Lake). On the second place is the alternative A2 (Brestovacka spa), third is the alternative A4 (Zlot caves) and in the fourth place is the alternative A3 (Savaca).

Table 8. The final ranking of projects

Model ISM		Results
1.	A1 (Bor Lake)	0.297
2.	A2 (Brestovačka spa)	0.253
3.	A4 (Zlot caves)	0.228
4.	A3 (Savača)	0.222

6. Analysis of the results

The analysis includes the criteria and their influence on the ranking of projects.

In the analysis of the criteria, the accent is put on the values of their weight coefficients. Namely, the weight coefficients of the criteria represent their importance of influence on the result of ranking alternatives, i.e. tourist projects. It can be seen from Table 3 that criterion C1 (project compliance with the municipality strategy) has the greatest influence on the result of the ranking because its weight coefficient is 0.404. This shows that in the ranking of projects the most important is how these projects are complied with the municipality's strategy, intentions and plans for tourism development.

The second place, when it comes to importance, takes C2 (project cost), which influences 38% of the ranking result. This indicates the importance of the costs which are generated by the projects. Costs must be within the planned values, but some projects have different costs and thus differently burden the municipal budget.

Criterion C3 is in third place of importance (project realization time) by influencing 11,90% of project prioritization. This criterion is important since the municipality has the constant tendency to carry out quick projects, in order to get the benefits from them as soon as possible.

Finally, the least influential criterion is C4 (project realization complexity) with a weight coefficient of 0.097. This shows that although project realization complexity is important, it is in the second plan comparing to other criteria.

Prioritization of the projects in order to advance tourism in Bor municipality

The analysis of the final ranking of alternatives (projects) begins with the most attractive project. This is alternative A1 (Bor Lake) which has the highest value of 0.297. This project points precisely to what is the most important for the municipality - The realization of strategic goals by strengthening of this site. Bor Lake has the best conditions for further development which can be accomplished by realization of the mentioned project with the shortest period of return of the invested funds.

The second place in the ranking takes alternative A2 (Brestovac Spa). Namely, this site is the most developed in the Municipality of Bor from the aspect of tourism. Thus, it is in second place according to the importance of the project realization, since smaller investments are needed in comparison to Bor Lake.

Alternative A4 (Zlot caves) is in the third place. This site has great potential and significant investments are needed to generate beneficial effects. The locality is seriously lagging behind other sites from the aspect of infrastructural development, but taking its great potential into account, it took third place in ranking.

And finally, the last position in the ranking belongs to alternative A3 (Savača). This site is located near Borsko Lake and Brestovac Spa, with solid infrastructure (road, accommodation, sports grounds, promenade ...). Since it is less attractive, compared to other sites considered, it is in the last ranking position.

7. Conclusions

In this paper a multi-criteria method for ranking tourist projects has been applied. These projects aim to improve the conditions for the development of tourism in the Municipality of Bor. Four projects have been analyzed - Bor Lake (Alternative A1), Brestovac Spa (Alternative A2), Savača (Alternative A3) and Zlot caves (Alternative A4). In addition, four criteria for ranking - project compliance with the municipality strategy (criterion C1), project cost (criterion C2), project realization time (criterion C3) and project realization complexity (criterion C4) have been considered.

The ranking of tourist projects was carried out using the AHP method for multi-criteria decision making. In this method, the determination of the weight of the criteria for the ranking was done first, and after that, the evaluation of the projects was done and their final ranking.

Based on the obtained results using the AHP method, the most important project was determined and that is the alternative A1 (Bor lake). The most important criteria for complete ranking of projects is Criterion C1 (The compliance of projects with the municipality strategy).

REFERENCES

Crouch, G.I. (2011). Destination competitiveness: An analysis of determinant attributes, *Journal of Travel Research*, 50, 27-45.

- Čerović, S. (2015). Podrška razvoju turizma kao faktor konkurentnosti Srbije kao turističke destinacije, *Konkurentnost turističke destinacije*, 1-8.
- Demirkesen, S. & Ozorhon, O. (2017). Impact of integration management on construction project management performance, *International Journal of Project Management*, 35, 1639-1654.
- Jovanović, S., Janković–Milić, V. & Ilić, I. (2015). Health and Hygiene Importance for the Improvement of Tourism Sector Competitiveness in Serbia and the South-Eastern Europe Countries, The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world, EBEEC 2014, Nis, Serbia, *Procedia Economics and Finance* 19, 373-382.
- Kurttila, M., Pesonen, M., Kangas, J. & Kajanus, M. (2000). Utilizing the analytic hierarchy process (AHP) in SWOT analysis a hybrid method and its application to a forest-certification case, *Forest Policy and Economics*, 1, 41-52.
- Lee, A.H.I., Chen, W.C. & Chang, C.J. (2008). A fuzzy AHP and BSC approach for evaluating performance of IT department in manufacturing industry in Taiwan, *Expert Systems with Application*, 34, 96-107.
- Mulec, I. & Wise, N. (2013). Indicating the competitiveness of Serbia's Vojvodina Region as an emerging tourism destination. *Tourism Management Perspectives*, 8, 68-79.
- Saaty, T.L. (1980). *The analytic hierarchy process*. New York, McGraw-Hill.
- Sanchez, P.O., Terlizzi, M.A. & Oliveira Cesarde Moraes, H.R. (2017). Cost and time project management success factors for information systems development projects, *International Journal of Project Management*, 35(8), 1608-1626.
- Sekulovic, N. (2015). Trends and New Initiatives in Tourism at the Time of the General Economic Crisis and the Current Situation in Serbian Tourism, 2nd GLOBAL CONFERENCE on BUSINESS, ECONOMICS, MANAGEMENT and TOURISM, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1628-1634.
- Stanković, S. (1996). Priroda kao turistička vrednost Jugoslavije, Zbornik radova Turistički potencijali Jugoslavije, Novi Sad, 15-16. novembar.

PRIORITIZACIJA PROJEKATA U CILJU UNAPRAĐENJA TURIZMA U BORSKOJ OPŠTINI

Abstract: Jedan od preduslova za uspešno upravljanje marketingom i razvojem turističke destinacije jeste skeniranje okruženja, odnosno faktora koji direktno, ili indirektno, mogu uticati na pravac i performanse razvoja neke turističke destinacije. U ovom radu su razmatrana četiri turistička projekta u borskoj Opštini, u cilju određivanja prioriteta njihove primene.

Prioritization of the projects in order to advance tourism in Bor municipality

Prioritizacija rangiranih projekata izvršena je pomoću AHP (analitički hijerarhijski proces) metode višekriterijumskog odlučivanja. Dobijeni rezultati ukazuju na redosled realizacije turističkih projekata u cilju razvoja turističkog potencijala u borskoj Opštini.

Keywords: projekti, turizam, AHP metoda

ULOGA I ZNAČAJ KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI U SAVREMENOM POSLOVANJU ORGANIZACIJA U SRBIJI

dr Sanela Arsić¹

Anđelka Stojanović², student doktorskih studija

Abstract: Korporativna društvena odgovornost (KDO) u poslovanju uspešnih kompanija u svetu je sve češće korišćen koncept. Ono što karakteriše poslovanje ovakvih organizacija jeste odgovornost za dešavanja i aktivnosti od šireg društvenog značaja. U cilju rešavanja brojnih problema sa kojima se suočava društvena zajednica u kojoj organizacije obavljaju svoju poslovnu aktivnost, one preduzimaju različite inicijative za dobrobit društva. Organizacije koje žele da stvore uspešnu konkurentsku poziciju na tržištu moraju da primenjuju savremene metode i tehnike menadžmenta jer je poslovanje organizacija na društveno odgovoran način postalo ključna tema koja zaokuplja pažnju menadžmenta. Cilj ovog rada je da prikaže koliko su zaposleni upoznati sa značajem ovog koncepta u Srbiji. Kako bi organizacije što uspešnije koristile mnogobrojne prednosti negovanja društveno odgovornog ponašanja za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje koje je obuhvatilo mišljenja i stavove zaposlenih u različitim organizacijama u Srbiji. Dobijeni rezultati ukazuju da je pomenuti koncept još uvek u povelju.

Ključne reči: korporativna društvena odgovornost, zaposleni, organizacija, društvo

1. Uvod

U današnje vreme od poslovnih organizacija se očekuje da prilagode svoje poslovne strategije uslovima savremenog poslovanja na tržištu. Kao jedan od trendova koji karakteriše poslovanje brojnih uspešnih kompanija širom sveta poslednjih godina se javlja korporativna društvena odgovornost (KDO). Danas se uspešno poslovanje ne može zamisliti bez sveobuhvatne primene principa društvene odgovornosti (Reimann et al.,

1 Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, saarsic@tfbor.bg.ac.rs

2 Technical Faculty in Bor, University of Belgrade, Serbia, anstojanovic@tfbor.bg.ac.rs

2012). Korporativna društvena odgovornost ili društvena odgovornost preduzeća kako se još javlja u literaturi, predstavlja poslovni koncept koji se pojavio kao odgovor na povećane interese i očekivanja u vezi sa odgovarajućom i aktivnom ulogom preduzeća u društvu, prvenstveno onih velikih kompanija koje imaju uticaj na kvalitet života i razvoj društva u celini, kao i na povećanje javne osetljivosti društva na etičke vrednosti (Dahlsrud, 2008). Pojava oštirije konkurencije na tržištu se javlja kao posledica globalizacije. Globalizacija stvara pretpostavke za ujednačeno funkcionisanje poslovnih organizacija širom sveta. A činjenica je da na globalnom tržištu pobeđuju samo najbolji bez obzira u kojoj zemlji posluju. Najuspešnije kompanije u svetu su ujedno i društveno odgovorne organizacije koje ciljeve svog poslovanja dobrovoljno usmeravaju na dobrobit čitavog društva a ne samo na ličnu korist (Chandler, 2015). Lideri na tržištu mnogo više postižu kada sprovode mere koje unapređuju ili šire strukturu industrije, za razliku od onih kompanija koje samo teže ka sticanju vlastite konkurentne prednosti (Kim et al., 2017). Koncept korporativne društvene odgovornosti je od posebne važnosti za poslovne organizacije zemalja u tranziciji, kao što je i Srbija, jer im se kroz primenu ovog koncepta u poslovanju omogućuje formiranje uslova za uspešniji tržišni nastup što dovodi od unapređenja konkurentne sposobnosti organizacije.

Cilj ovog rada je ispitivanje precepcije zaposlenih o značaju ovog koncepta u poslovnim organizacijama u Srbiji. S obzirom na činjenicu da društveno odgovorno poslovanje postaje sve značajniji element za postizanje konkurentne prednosti na tržištu i efikasno poslovanje savremenih kompanija, postavlja se pitanje tendencije društvene odgovornosti u srpskim organizacijama i u kojoj meri su zaposleni svesni primene društveno odgovornog poslovanja u njihovim organizacijama.

2. Definisane koncepta korporativne društvene odgovornosti

Koncept društveno odgovornog poslovanja stalno evoluirao i usavršava se, s toga i način definisanja ovog koncepta je različit. Pojam korporativne društvene odgovornosti preduzeća još uvek nije precizno definisan jer nisu jasno utvrđene grupe elemenata koje se odnose na to šta sve ovaj koncept poslovanja obuhvata (Cherian and Pech, 2017). Pored dilema teoretičara koje se vezuju za sam pojam ovog koncepta, nisu precizno određene ni granice koncepta. Polje istraživanja korporativne društvene odgovornosti karakteriše činjenica da ne postoji jedinstvena definicija KDO (Dahlsrud, 2008) koja omogućava formiranje opštih i primenljivih mernih modela. Jednim delom se postojeće teorije oslanjaju na koncept razvoja socijalnih država, a drugim su povezane sa strategijom razvoja privrednog sektora u novom okruženju (Đurović and Randić, 2011). U praksi je nedostatak konsenzusa oko definisanja KDO koncepta doveo do različitih mernih mehanizama i pristupa za ocenjivanje ovog koncepta poslovanja. Teorijski početci korporativne odgovornosti vezuju se za radove koje su objavili (Carroll, 1979); Carroll, (1991); (Freeman, et al., 1997) u kojima su autori pokušali da definišu osnovne elemente korporativnog ponašanja, definicije društvene odgovornosti, dimenzije i komplementarne koncepte.

Dahlsrud (2008) je analizirao ukupno 37 definicija koje se odnose na koncept KDO i istakao da definicije ne pružaju opis optimalnih performansi, već se odnose na procese u kojima one mogu biti uspostavljene. Jedna od najčešće korišćenih definicija u naučnoj

Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju organizacija u Srbiji

literaturi jeste definicija Evropske komisije iz 2001. godine gde se pod pojmom korporativne društvene odgovornosti podrazumeva da kompanije na dobrovoljnoj osnovi integrišu društvene i ekološke probleme u svoje poslovanje u interakciji sa akterima (European Commission, 2001).

Prema Eriću (2000) društvena odgovornost podrazumeva ono što preduzeća čine za drušтво u kome egzistiraju. Nekada je bilo dovoljno da preduzeće zadovolji osnovne ekonomske ciljeve, odnosno ostvari profit, što predstavlja osnovu za ostvaivanje rasta i razvoja preduzeća, što u današnjem poslovanju vise nije dovoljno da bi bili konkurentni na tržištu.

Komisija evropskih zajednica (2002) smatra da se društveno odgovorno poslovanje tiče odgovornosti koje ima organizacija i preduzimanje mera u okviru organizacije, koja prevazilaze njegove pravne obaveze i ekonomske ciljeve (Communication from the Commission, 2002).

Kotler i Lee (2007) objašnjavaju da društveno odgovorno poslovanje doprinosi povećanju konkurentnosti preduzeća jer dovodi do povećanja prodaje i tržišnog učešća organizacije, jača pozicije brendova, jača korporativni imidž i uticaj, jača sposobnost preduzeća da privuče i zadrži najtalentovaniju radnu snagu, smanjuje troškove poslovanja za investitore i finansijske analitičare.

Iako je u velikoj meri ovaj koncept prihvaćen u brojnim zemljama, pojam korporativne društvene odgovornosti se i dalje razvija. Zbog toga još uvek ne postoji jedinstvena definicija ili standardizovani set kriterijuma koji bi obuhvatio sve dimenzije ovog koncepta. Sveobuhvatnom sintezom svih definicija u naučnoj literaturi može se zaključiti da postoje pet dimenzija koje su obuhvaćene konceptom korporativne društvene odgovornosti i to: ekološka, društvena, ekonomska, dimenzija stejkholdera i volonterizma (Slack et al., 2013).

3. Korporativna društvena odgovornost u organizacijama u Srbiji

Uspešne svetske kompanije već decenijama primenjuju koncept društvene odgovornosti u svom poslovanju, dok se u većini preduzeća u Srbiji ovaj koncept još uvek intenzivno razvija. U poslovnom i nevladinom sektoru u Srbiji koncept korporativne društvene odgovornosti kao tema se pojavljuje nakon 2000. godine. Popularizaciji ovog koncepta u Srbiji doprineo je dolazak inostranih kompanija koje su sa sobom donele i već ustaljenu politiku i praksu. Dok se u nevladinom sektoru prvi koraci primene ovog koncepta javljaju kroz inicijativu za potencijalnu saradnju i partnerstvo između ova dva sektora (Ivanović Đukić, 2011). U zvaničnim državnim dokumentima društvena odgovornost preduzeća se pojavljuje 2008. godine u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja (Službeni glasnik, 2008). Za sprovođenje ove strategije doneta su i dva akciona plana 2010. i 2011. godine (koji važi do 2017. godine) (Službeni glasnik, 2010; Službeni glasnik, 2011).

Praktično, začetak korporativne društvene odgovornosti preduzeća u Srbiji se vezuje za 2008. godinu kada je osnovan Forum poslovnih lidera od strane SMART kolektiva uz podršku Instituta za održive zajednice (ISC) i USAID-a, u cilju promovisanja koncepta

društvene odgovornosti (Smart kolektiv, 2014). Ovaj forum je bila prva organizacija koja je okupila sva društveno odgovorna preduzeća u Srbiji sa ciljem promovisanja društvene odgovornosti i koristi interesima celokupne zajednice. Svi njeni članovi dobrovoljno su izrazili želju da u svoje poslovanje uključe društvene, etičke i ekološke probleme društva, i da sarađuju sa neprofitnim organizacijama, državnim institucijama i drugim zainteresovanim stranama kako bi zajedno doprineli unapređenju društva u celini (Milovanović et al., 2009).

Činjenično stanje u Srbiji je da mnoga preduzeća još uvek imaju premalo svesti i znanja o prednostima društveno odgovornog poslovanja, jer ga doživljavaju kao aktivnosti koje iziskuju ulaganje finansijskih sredstava a ne donose nikakav profit. To je bio glavni motiv autorima ovog rada da sprovedu istraživanje i ispituju svest zaposlenih o značaju primene KDO koncepta. Nažalost, ovaj koncept je do sada mnogo puta bio i zloupotrebljen. Mnogo je veći broj domaćih preduzeća koja u okviru svog poslovanja KDO koriste u marketinške svrhe, jer je to trend koji je trenutno veoma popularan u svetu, i sve uspešne multinacionalne kompanije ga primenjuju i govore o tome. Pored navedenih, postoji i jedan izvestan broj preduzeća koje nastoje da doprinesu lokalnoj zajednici u kojoj posluju, uključivanjem u rešavanje različitih društvenih problema u skladu sa svojim mogućnostima.

4. Metodološki okvir istraživanja

Upitnik koji je korišćen u ovom istraživanju nastao je kao rezultat internacionalne saradnje u okviru RESITA mreže koja je finansirana od strane DAAD organizacije iz Nemačke. Istraživanje je sprovedeno od januara 2015. godine do septembra 2017. godine i prikupljeni su stavovi zaposlenih o načinu primene koncepta korporativne društvene odgovornosti preduzeća u Srbiji. Struktura ispitanika u uzorku je heterogena (u anketiranju su učestvovali zaposleni koji rade u hemijskoj, tekstilnoj industriji, informacionom sektoru, obrazovanju, uslužnom sektoru, maloprodaji i dr.)

Anketni upitnik sastoji se od tri grupe pitanja: prvu grupu pitanja čine pitanja koja su vezana za nivo poznavanja pojma KDO i njegovog delovanja u organizaciji; druga grupa pitanja posvećena je najvažnijim dimenzijama KDO (društvena, ekološka, ekonomska, dimenzija stejkholdera i volonterizma); dok se treća grupa pitanja odnosi na demografske podatke ispitanika i samih organizacija. Upitnik je bio anoniman, a za gradaciju dobijenih odgovora korišćena je Likertova petostepena skala, gde 1 označava "potpuno se ne slažem", 5 "potpuno se slažem". U istraživanju je učestvovalo ukupno 184 zaposlenih koji su ispravno popunili svoje anketne listiće.

Nakon prikupljanja podataka urađena je njihova deskriptivna statistička analiza, a potom, i testirana hipoteza o postojanju zavisnosti između obrazovanja ispitanika i poznavanja koncepta korporativne društvene odgovornosti primenom hi kvadrat testa nezavisnosti u softverskom programu SPSS v.18.

5. Diskusija dobijenih rezultata

Demografska struktura ispitanika predstavljena je u Tabeli 1. Dobijeni rezultati ukazuju da je najviše ispitanika (35.9%) starosne dobi između 26 i 35 godina. Pored toga, u

**Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju
organizacija u Srbiji**

istraživanju je učestvovao znatno veći procenat žena (59.8%) u odnosu na muškarce kojih je bilo (40.2%). Kada je reč o obrazovnoj strukturi ispitanika više od polovine je završilo srednju školu (57.6%). Ispitujući radnu poziciju zaposlenih u organizaciji, (83.2%) su obični radnici u preduzećima, koji u najvećoj meri imaju do 5 godina radnog iskustva (35.9%). Ovako dobijen rezultat je sasvim logičan jer je i najveći broj ispitanika starosti do 35 godina, pa s obziron na godine starosti dolazi i malo godina radnog iskustva. Pored toga, značajan deo ispitanika ima od 6 do 10 godina radnog iskustva njih (21.7%) i između 11 i 20 godina oko (21.2%).

Tabela 1. Demografske karakteristike ispitanika

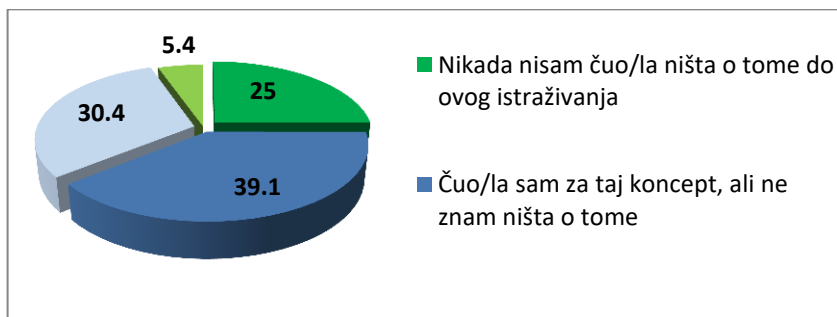
Variable	Kategorije	N	Procentualno učešće u uzorku (%)
Godine	18-25	8	4.3
	26-35	66	35.9
	36-45	39	21.2
	46-55	65	35.3
	55-65	3	1.6
	Preko 65	3	1.6
Pol	Muško	74	40.2
	Žensko	110	59.8
Obrazovanje	Osnovna škola	12	6.5
	Srednja škola	106	57.6
	Fakultet	44	23.9
	Master/Magistar	13	7.1
	Doktorat	6	3.3
Pozicija u preduzeću	Drugo	3	1.6
	Radnik	153	83.2
	Šef	23	12.5
	Kontrolor	8	4.3
Radno iskustvo	Do 5	66	35.9
	6-10	40	21.7
	11-20	39	21.2
	21-30	17	9.2
	Preko 30 godina	22	12.0
	0-5	6	3.3
Godine postojanja preduzeća	6-10	11	6.0
	11-15	32	17.4
	16-20	43	23.4
	21-50	46	25.0
	>50	46	25.0
Trenutna veličina preduzeća (broj zaposlenih)	4-10	9	4.9
	11-50	27	14.7
	51-100	36	19.6
	101-250	35	19.0
	251-500	14	7.6
Kretanje broja	501-1000	29	15.8
	>1000	34	18.5
	Povećavao se	116	63.0

zaposlenih u prošlosti	Smanjivao se	68	37.0

Posmatrajući demografske karaktersistike organizacija u kojima ispitanici koji su učestvovali u ovom istraživanju rade, može se zaključiti da je reč o organizacijama koje imaju dugu tradiciju poslovanja. S toga četvrtina ispitanika (25%) je radno angažovana u preduzećima koja egzistiraju između 21 i 50 godina, a isto toliko ispitanika radi i u preduzećima koja posluju na tržištu više od 50 godina. Najveći broj ispitanika pripada tkz. sektoru malih i srednjih preduzeća koja zapošljavaju između 50 i 250 radnika. U organizacijama koje zapošljavaju između 50 i 100 radnika anketirano je (19.6%), dok u organizacijama koje upošljavaju između 101 i 250 radnika bilo je anketirano (19%) ispitanika. Pored toga značajan broj zaposlenih ispitanika radi i u kompanijama koje zapošljavaju više od 1 000 radnika (18.5%). Čak (63%) ispitanika se izjasnio da je broj zaposlenih proteklih godina u njihovoj organizaciji bio u porastu, što je dobar pokazatelj napretka na polju tržišne ekonomije u Srbiji generalno.

Sledeći cilj ovog rada o ispitivanju stavova zaposlenih o poznavanju značaja koncepta korporativne društvene odgovornosti, dobijeni su sledeći rezultati prikazani na Slici 1.

Slika 1. Odgovori ispitanika na pitanje "Koliko ste upoznati sa konceptom KDO"

Najveći broj ispitanika (39.1%) se izjasnio da je čuo za koncept korporativne društvene odgovornosti ali sa se nije detaljnije o njemu raspitivao i naučio nešto više. U nešto manjem procentu (30.4%) su se ispitanici izjasnili da su u potpunosti upoznati sa konceptom KDO i da su spremni da njegov značaj prenesu i nekom drugom licu ukoliko je to potrebno. Ono što je zabrinjavajući podatak jeste da četvrtina ispitanika (25%) nikada ništa nije čula o primeni ovog koncepta u svojim organizacijama. Dok je (5.4%) ispitanika iznelo stav da su izuzetno zainteresovani za koncept KDO i aktivno učestvuju u realizaciji aktivnosti koje su vezane za primenu ovog koncepta u njihovim organizacijama.

U narednom delu istraživanja primenom hi kvadrat testa ispitana je hipoteza o postojanju statistički značajne razlike između obrazovanja ispitanika i poznavanja

**Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju
organizacija u Srbiji**

koncepta korporativne društvene odgovornosti, i utvrđene su sledeće činjenice predstavljene u Tabelama 2-4.

Tabela 2. Deskriptivni pokazatelji ispitivanih obeležja

			Nivo obrazovanja						Ukupno
			Osnovna škola	Srednja škola	Fakultet	Master/Magistar	Doktorat	Drugo	
Poznavanje koncepta KDO	Nikada nisam čuo/la ništa o tome do ovog istraživanja	Broj ispitanika	3	32	9	1	0	1	46
		Očekivani broj ispitanika	3	26.5	11.0	3.3	1.5	0.8	46.0
	Čuo/la sam za taj koncept, ali ne znam ništa o tome	Broj ispitanika	7	43	16	3	1	2	72
		Očekivani broj ispitanika	4.7	41.5	17.2	5.1	2.3	1.2	72.0
	Znam šta je to i mogu objasniti njegov značaj nekom drugom	Broj ispitanika	2	23	18	9	4	0	56
		Očekivani broj ispitanika	3.7	32.3	13.4	4.0	1.8	0.9	56.0
	Zainteresovan/a sam za korporativnu društvenu odgovornost i aktivno učestvujem u takvim aktivnostima u preduzeću	Broj ispitanika	0	8	1	0	1	0	10
		Očekivani broj ispitanika	0.7	5.8	2.4	0.7	0.3	0.2	10.0
Ukupno	Broj ispitanika	12	106	44	13	6	3	184	
	Očekivani broj ispitanika	12.0	106.0	44.0	13.0	6.0	3.0	184.0	

Tabela 3. Hi kvadrat test nezavisnosti (Chi-Square Tests)

	Vrednost	Broj stepena slobode	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	27.647 ^a	6	.024
Likelihood Ratio	29.765	6	.013
Linear-by-Linear Association	15.500	1	.014
Broj validnih slučajeva	150		

Tabela 4. Indikatori veličine uticaja

		Vrednost	Approx. Sig.
Indikatori	Phi	.388	.024
	Cramer's V	.224	.024

	<i>Vrednost</i>	<i>Approx. Sig.</i>
Indikatori Phi	.388	.024
Cramer's V	.224	.024
N broj slučajeva	184	

Budući da je tolerancija do 20% u pogledu pretpostavke očekivane ćelijske učestalosti, a u ovom slučaju ona iznosi 16.7%, ova pretpostavka nije prekršena te su dobijeni rezultati pogodni za dalju analizu. Takođe, dobijeni rezultati su statistički značajni ($p < 0.05$). Vrednost Pearson Chi-Square, koja je predstavljena u Tabeli 3, iznosi 27.647 uz značajnost od $p = 0.024$ (datu u koloni Asymp. Sig. (2-sided)). Vrednost $p = 0.024$ je manja od preporučene alfa vrednosti 0.05.

Kako bi se ispitala priroda, odnosno tip ustanovljene veze, neophodno je uporediti stvarne i očekivane vrednosti ćelijske učestalosti. Na osnovu dobijenih vrednosti, prikazanih u Tabeli 2, može se primetiti da su ispitanici sa višim stepenom obrazovanja bolje upoznati sa konceptom KDO i spremni su da to svoje znanje prenesu i na druge. Na osnovu izračunatog Kramerovog V pokazatelja, koji iznosi 0.224 u Tabeli 4, zapaža se da između nivoa obrazovanja i poznavanja koncepta korporativne društvene odgovornosti postoji veza srednje jačine. Takođe, hi kvadrat test nezavisnosti je pokazao postojanje značajne veze između nivoa obrazovanja ispitanika i poznavanja koncepta korporativne društvene odgovornosti, (χ^2 (df=6, n=184)=27.647; $p = 0.024$), čime je potvrđena testirana hipoteza u ovom istraživanju.

U Tabeli 2 možemo da vidimo da u ćeliji koja odgovara ispitanicima sa završenom srednjom školom imamo 23 ispitanika dok je njihov očekivani broj kada veza između promenljivih ne bi postojala mnogo veći i iznosi 32.3. Dalje, u ćeliji Tabele 2 koja odgovara ispitanicima sa završenim fakultetom koji poznaju koncept KDO i spremni su njegov značaj prenesu i nekom drugom ima 18 ispitanika dok je njihov očekivani broj u slučaju nepostojanja veze između promenljivih 13.4. Na osnovu čega možemo da zaključimo da su fakultetski obrazovani ispitanici u ovom uzorku mnogo bolje upoznati sa značajem i načinom funkcionisanja koncepta KDO u svojim organizacijama u odnosu sa ispitanike sa nižim stepenom obrazovanja.

6. Zaključak

Rezultati istraživanja ukazuju da su sa konceptom korporativne društvene odgovornosti bolje upoznati zaposleni koji imaju veći stepen stručne spreme, što je i bilo očekivano. Dok sa druge strane čak četvrtina ispitanika nikada nije čula za ovaj koncept, što je donekle razumljivo jer se on kao takav još uvek ne primenjuje u većini malih i srednjih preduzeća u Srbiji. Primena ovog koncepta je karakteristična za veće organizacije koje uspešnu poslovnu praksu inostranih kompanija primenjuju kako bi se što bolje pozicionirale ne samo na domaćem već i na inostranom tržištu.

Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju organizacija u Srbiji

Ovako dobijeni rezultati o poznavanju značaja koncepta KDO mogu pomoći menadžmentu organizacija da usmere svoje finansijske i organizacione resurse u smeru onih KDO aktivnosti koje će doprineti njihovoj organizacionoj strategiji i koje će uvećati njihovu konkurentsku prednost. Takođe, saznanja o načinu na koji zaposleni doživljavaju KDO napore organizacije i uključenost zaposlenih u realizaciju ovih aktivnosti mogu pomoći u iniciranju programa kojima bi se povećala svest zaposlenih o rezultatima i prednostima pojedinih aktivnosti, a samim tim i ostvario pozitivan uticaj na performance organizacije.

REFERENCE

- Carroll, A. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497-505.
- Carroll, A. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*.
- Chandler, D. (2015). *Corporate Social Responsibility, A Strategic Perspective*, New York: Business Expert Press.
- Cherian, J. and Pech, R. (2017). The Impact of Corporate Social Responsibility on the Workforce of Selected Business Firms in the United Arab Emirates: A Nascent Economy. *Sustainability*, 9, 1-14.
- Communication from the Commission (2002). *Corporate Social Responsibility: A business contribution to sustainable development*, Brussels, retrieved 12.02.2018. (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/february/tradoc_127374.pdf)
- Dahlsrud, A. (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1-13.
- Đurović, I. and Randić, D. (2011). The importance of Corporate Social Responsibility in contemporary business, 38 *Nacionalna konferencija o kvalitetu*, FQ 2011, Kragujevac.
- European Commission, (2001). *Green paper: Promoting a European framework for corporate social responsibility*. Brussels: European Commission.
- Erić, D. (2000). *Uvod u menadžment*, Čigoja, Beograd.
- Freeman, E. and Liedtka, J. (1997). Stakeholder Capitalism and the Value Chain. *European Management Journal*, 15(3), 286-296.
- Ivanović Đukić, M. (2011). Promovisanje društveno odgovornog poslovanja preduzeća u Srbiji. *Sociologija*, 53(1), 21-42.

- Kim, J., Song, H., Lee, C.K. and Lee, J.Y. (2017). The impact of four CSR dimensions on a gaming company's image and customers' revisit intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 61, 73-81.
- Kotler, P. and Lee N. (2007). *Korporativna društvena odgovornost, Učiniti najviše za svoju kompaniju i izabrati društveni cilj, Najbolje prakse vodećih kompanija*. Beograd: Čigoja.
- Milovanović, G., Barac, G. and Andjelković, A. (2009). Corporate Social Responsibility in the globalization era, *Economics and Organization*, 6(2), 89-104.
- Reimann, F., Ehr Gott, M., Kaufmann, L. and Carter, C.R. (2012). Local stakeholders and local legitimacy: MNEs' social strategies in emerging economies. *Journal of International Management*, 18(1), 1-17.
- Slack, N., Bardon Jones, A. and Johnston, R. (2013). *Operations Management*, 7th edition, Pearson, United Kingdom.
- Službeni glasnik RS, br. 57/2008, pristupljeno: 16.12.2017. http://www.zzps.rs/novo/kontent/stranicy/propisi_strategije_sodrzivog%20razvoja.pdf
- Službeni glasnik RS, br. 51/2010.
- Službeni glasnik RS, br. 47/10 i 59/2011.
- Smart kolektiv, (2014). CSR u Srbiji - analiza stanja i primeri dobre prakse, pristupljeno: 16.12.2017. <http://odgovornoposlovanje.rs/wp-content/uploads/2015/03/CSR-uSrbiji-165x237mm-WEB.pdf>

ROLE AND IMPORTANCE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITIES IN MODERN BUSINESS ORGANIZATIONS IN SERBIA

Abstract: *Corporate social responsibility (CSR) in doing business of successful companies is the increasingly used in the world. The business of such organizations characterizes the responsibility for events and activities of a broader social significance. In order to solve a number problems which community facing in which the organizations doing their business activity, they undertake various initiatives for the wellbeing of the society. Organizations that want to create a successful competitive position on the market must apply modern methods and techniques of management because the business of organizations in a socially responsible way has become a key topic that captures the attention of management. The aim of this paper is to show how many employees are familiar with the significance of CSR concept in Serbia. In order to make organizations more successful in used many advantages of socially responsible behavior for the needs of this paper, a survey was conducted that included opinions and attitudes of*

**Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju
organizacija u Srbiji**

employees in different organizations in Serbia. The obtained results indicate that the aforementioned concept is still in its infancy.

Keywords: *Corporate Social Responsibility, Employees, Organization, Society*

VIŠEKRITERIJUMSKA ANALIZA PROJEKATA USMERENIH NA UNAPREĐENJE SMEŠTAJNIH KAPACITETA NA STAROJ PLANINI

Doc. dr Gabriјela Popović *

Doc. dr Sanja Stojanović°

Rezime: Stara planina je jedna od najvećih planina u Evropi čiji turistički potencijali nisu u potpunosti iskorišćeni. Radi valorizacije raspoloživog potencijala 2007. godine je izrađen Master plan kojim je, pored ostalog, predviđena i izgradnja smeštajnih kapaciteta različitog tipa. S obzirom na činjenicu da su u pitanju veliki projekti koji iziskuju značajna ulaganja, neohodno je odrediti njihov prioritet. Na bazi finansijskih pokazatelja datih u pomenutom Mater planu primenjena je višekriterijumska analiza, i to EDAS metoda, u cilju rangiranja projekata usmerenih na unapređenje smeštajnih kapaciteta na Staroj planini. U analizu su uključena četiri alternativna projekta koja su rangirana u odnosu na četiri kriterijuma. Cilj je bio definisati projekat koji treba imati prioritet za ulaganje shodno predviđenim pokazateljima.

Ključne reči: Višekriterijumska analiza, EDAS metoda, projekti, Stara planina.

1. Uvod

Investiranje u nepokretnosti podrazumeva ulaganje u projekte izgradnje objekata u kojima se može živeti, raditi ili kupovati (Gehner, 2008). Proces razvoja hotela poseduje jedinstvene karakteristike koje ga razlikuju od razvoja poslovnih objekata druge namene. Sam termin „ulaganje u hotel“ može podrazumevati ulaganje u razvoj imovine hotela, ulaganje u njegovo poslovanje, ili ulaganje u obe stvari istovremeno. Međutim, navedena dva koncepta ne treba mešati jer među njima postoji jasna razlika (Venter & Cloete, 2007).

Imovina hotela kao vrsta imovine je jedinstvena iz mnogih razloga. U pitanju je imovina koja zahteva određenu ekspertizu upravljanja, a njena vrednost direktno zavisi od sposobnosti generisanja neto priliva u budućem periodu (Alias & Tan, 2013). Kao i kod drugih vrsta imovine, životni vek hotela obuhvata tri faze: razvoj, rad i izlaz. U proseku je potrebna jedna do tri godine da bi se razvila imovina hotela, a investitor obično upravlja

* Fakultet za menadžment u Zaječaru, Srbija; gabriјela.popovic@fmz.edu.rs

° Fakultet za menadžment u Zaječaru, Srbija; sanja.stojanovic@fmz.edu.rs

navedenom imovinom od pet do dvadesetpet godina. Na kraju životnog ciklusa investitor bira između mogućnosti da proda imovinu ili da je izmeni (Younes, & Kett, 2007).

Donošenje odluka vezanih za izbor projekta izgradnje hotela predstavlja vrlo kompleksan proces. Odlučivanje se često zasniva na kriterijumima koji mogu biti međusobno konfliktni, što dodatno komplikuje pitanje izbora optimalnog projekta. U navedenom slučaju, metode višekriterijumskog odlučivanja (VKO) mogu biti izuzetno korisne.

VKO je veoma često korišćena procedura odlučivanja koja predstavlja deo nauke o menadžmentu koji se izuzetno brzo razvija, a dokaz za to su mnoge predložene metode kao što su npr.: SAW or WS (Churchman & Ackoff, 1954; Fishburn, 1967), AHP (Saaty, 1980), TOPSIS (Hwang & Yoon, 1981), PROMETHEE (Brans & Vincke, 1985), ELECTRE (Roy, 1991), COPRAS (Zavadskas et al., 1994) i VIKOR (Opricovic, 1998). Pored navedenih, predložene su i nove VKO metode, kao što su: ARAS (Zavadskas & Turskis, 2010), MULTIMOORA (Brauers & Zavadskas, 2010), SWARA (Keršulienė et al., 2010), WASPAS (Zavadskas et al., 2012), WS PLP (Stanujkic & Zavadskas, 2015), PIPRECIA (Stanujkic et al., 2017) itd. Predložena su i odgovarajuća proširenja uvođenjem fazi, intuitionističkih fazi i sivih brojeva iz razloga što se proces odlučivanja odvija u uslovima neizvesnosti i nepotpunih informacija.

U ovom radu je predložena primena EDAS metode za izbor optimalnog projekta izgradnje hotela na Staroj planini. Stara planina poseduje izuzetno lepu i netaknutu prirodu i ogroman neiskorišćeni turistički potencijal. U narednom periodu je neophodno posebnu pažnju posvetiti unapređenju smeštajnih kapaciteta, što je jedna od stvari koja je i predviđena izrađenim *Planom razvoja turizma na Staroj planini sa predinvesticionom studijom i fizičko-tehničkim karakteristikama skijališta* (Horwath HTL, 2007). Za definisanje težina kriterijuma upotrebljena je SWARA metoda. Rad je organizovan na sledeći način: u drugom delu je objašnjena predložena metodologija; treći deo obuhvata numerički primer; a na kraju sledi zaključak.

2. Predložena metodologija

2.1 SWARA metoda

Najpre je neophodno odrediti težine kriterijuma. Za definisanje težina kriterijuma koriste se različite metode kao što su: AHP metoda (Saaty, 1977; Saaty, 1980), metoda entropije (Shannon, 1948), KEMIRA metoda (Krylovas et al., 2014) itd. U ovom slučaju je upotrebljena SWARA metoda (Keršulienė et al., 2010), koja koncizno može biti prikazana uz pomoć sledećih koraka:

Korak 1. Prvo je potrebno definisati kriterijume na osnovu kojih će se vršiti evaluacija i sortirati ih prema opadajućem redosledu, u zavisnosti od stepena značajnosti koje im daje donosilac odluka.

Korak 2. Ispitanik izražava relativnu značajnost kriterijuma j u odnosu na prethodni kriterijum ($j-1$), za svaki kriterijum posebno, počevši od drugog kriterijuma.

Višekriterijumska analiza projekata usmerenih na unapređenje smeštajnih kapaciteta na Staroj planini

Korak 3. U posmatranom koraku se vrši determinisanje koeficijenta k_j primenom sledeće formule:

$$k_j = \begin{cases} 1 & j=1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases}, \quad (1)$$

gde s_j predstavlja racio uporedne važnosti prosečne vrednosti.

Korak 4. Potrebno je determinisati preračunate težine q_j na sledeći način:

$$q_j = \begin{cases} 1 & j=1 \\ \frac{q_j - 1}{k_j} & j > 1 \end{cases}. \quad (2)$$

Korak 5. Određivanje relativnih težina kriterijuma vrši se uz pomoć sledeće formule:

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k}, \quad (3)$$

gde w_j predstavlja relativnu težinu kriterijuma j .

2.2 EDAS metoda

EDAS metoda, koju su predložili Keshavarz Ghorabae *et al.* (2015), spada u novije VKO metode. Osnovni koncept navedene metode se ogleda u primeni dve mere za rastojanje i to: pozitivnog rastojanja od prosečne vrednosti (Positive Distance from Average - PDA) i negativnog rastojanja od prosečne vrednosti (Negative Distance from Average - NDA)

Primena EDAS metode u rešavanju problema odlučivanja sa m kriterijuma i n alternativa može biti ilustrovana putem sledećih koraka.

Korak 1. Biranje alternative i kriterijuma koji adekvatno opisuju navedene alternative i konstruisanje matrice odlučivanja X , prikazane u nastavku:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \Lambda & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \Lambda & x_{2n} \\ M & M & M & M \\ x_{m1} & x_{m2} & \Lambda & x_{mn} \end{bmatrix}, \quad (4)$$

gde x_{ij} predstavlja rejting performance alternative i u odnosu na kriterijum j .

Korak 2. Odrediti srednje rešenje u odnosu na sve kriterijume uz pomoć formule (2):

$$x^* = (x_1^*, x_2^*, \dots, x_n^*), \quad (5)$$

gde je

$$x_j^* = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}, j = 1, n. \quad (6)$$

Korak 3. Izračunati pozitivno rastojanje od prosečne vrednosti d_{ij}^+ i negativno rastojanje od prosečne vrednosti d_{ij}^- , u skladu sa tipom kriterijuma (prihodni ili rashodni), kao što je prikazano:

$$d_{ij}^+ = \begin{cases} \frac{\max(0, (x_{ij} - x_j^*))}{x_j^*}; & j \in \Omega_{\max} \\ \frac{\max(0, (x_j^* - x_{ij}))}{x_j^*}; & j \in \Omega_{\min} \end{cases}, \quad (7)$$

$$d_{ij}^- = \begin{cases} \frac{\max(0, (x_j^* - x_{ij}))}{x_j^*}; & j \in \Omega_{\max} \\ \frac{\max(0, (x_{ij} - x_j^*))}{x_j^*}; & j \in \Omega_{\min} \end{cases}, \quad (8)$$

gde Ω_{\max} i Ω_{\min} predstavljaju set prihodnih i rashodnih kriterijuma, respektivno.

Korak 4. Odrediti sumu PDA, Q_i^+ , kao i sumu NDA, Q_i^- , za sve alternative kao što sledi:

$$Q_i^+ = \sum_{j=1}^n w_j d_{ij}^+, \quad (9)$$

$$Q_i^- = \sum_{j=1}^n w_j d_{ij}^-. \quad (10)$$

Korak 5. Normalizovati vrednosti ponderisane sume PDA i ponderisane sume NDA za sve alternative, uz pomoć formule (11) i (12):

Višekriterijumska analiza projekata usmerenih na unapređenje smeštajnih kapaciteta na Staroj planini

$$S_i^+ = \frac{Q_i^+}{\max_j Q_j^+}, \quad (11)$$

$$S_i^- = 1 - \frac{Q_i^-}{\max_j Q_j^-}, \quad (12)$$

gde s_i^+ i s_i^- predstavljaju težinski normalizovane sume PDA i NDA, respektivno.

Korak 6. Izračunati konačni rezultat S_i za sve alternative kao što je prikazano:

$$S_i = \frac{1}{2}(S_i^+ + S_i^-). \quad (13)$$

Korak 7. Rangirati alternative prema opadajućem redosledu. Alternativa koja ima najveći S_i predstavlja najbolji izbor u datom slučaju.

3. Numerički primer

U ovom delu je prikazan primer u cilju ukazivanja na primenljivost predložene metodologije. Alternativni tipovi hotela čiji su projekti na raspolaganju su:

- destinacijski hotel
- porodični hotel
- B+B pansion
- kondotel
- Kriterijumi na osnovu kojih će se vršiti rangiranje ponuđenih alternativa su:
- investicije po m² (u €)
- neto sadašnja vrednost – NSV (u €)
- diskontovani period povraćaja – t (u god.)
- interna stopa prinosa – ISP (%)

Predložene alternative, kriterijumi i težine kriterijuma određene primenom formula (1) - (3) su prikazane u **Tabeli 1.**

Tabela 1. Inicijalna matrica odlučivanja

		C_1	C_2	C_3	C_4
		Investicije po m ²	NSV	t	ISP
	Optimizacija	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>min</i>	<i>max</i>

Gabrijela Popović, Sanja Stojanović

	w_i	0,36	0,28	0,20	0,15
A_1	Destinacijski hotel	1730	16	8	16,2
A_2	Porodični hotel	1302	24,7	7	19,3
A_3	B+B pansion	1076	2,1	8	17,5
A_4	Kondotel	1056	4,6	6	21,6
	Prosek	1291	11,85	7,25	18,65

PDA i NDA vrednosti izračunate uz pomoć formula (7) i (8), su prikazane u **Tabeli 2** i

3.

Tabela 2. Pozitivno rastojanje od prosečne vrednosti - d_{ij}^+

Kriterijumi Alternative	C_1	C_2	C_3	C_4
A_1	0,00	0,35	0,00	0,00
A_2	0,00	1,08	0,03	0,03
A_3	0,17	0,00	0,00	0,00
A_4	0,18	0,00	0,17	0,16

Tabela 3. Negativno rastojanje od prosečne vrednosti - d_{ij}^-

Kriterijumi Alternative	C_1	C_2	C_3	C_4
A_1	0,34	0,00	0,10	0,13
A_2	0,01	0,00	0,00	0,00
A_3	0,00	0,82	0,10	0,06
A_4	0,00	0,61	0,00	0,00

Primenom formula (9) i (10) su izračunate sume PDA i NDA množenjem dobijenih vrednosti prikazanih u **Tabeli 2** i **3** sa definisanim težinama kriterijuma (**Tabela 4**). Težinski normalizovane sume za PDA i NDA dobijene uz pomoć formula (11) i (12) su, takođe, prikazane u **Tabeli 4**.

Tabela 4. Ponderisane i težinski normalizovane sume za PDA i NDA

Alternative	Q_i^+	Q_i^-	S_i^+	S_i^-	S_i
A_1	0,10	0,16	0,31	0,37	0,34
A_2	0,32	0,00	1,00	0,99	0,99
A_3	0,06	0,26	0,19	0,00	0,09
A_4	0,12	0,17	0,39	0,34	0,37

Finalni rang projekata je utvrđen uz pomoć formule (13) i prikazan je u **Tabeli 5**.

Tabela 5. Finalni rang alternativa

Alternative	Rang
A_1	3
A_2	1
A_3	4

Višekriterijumska analiza projekata usmerenih na unapređenje smeštajnih kapaciteta na Staroj planini

A_4	2

Kao što se na osnovu rezultata može videti, projekat izgradnje porodičnog hotela predstavlja optimalan projekat, dok se u posmatranom slučaju kao najnepovoljnija opcija pokazao B+B pansion.

4. Zaključak

Odlučivanje vezano za izbor optimalnog projekta izgradnje hotela predstavlja vrlo osetljivo pitanje, jer od pravilne odluke zavisi ostvarivanje finansijskih prinosa u budućnosti. Činjenica da se radi o problemu na koji mogu uticati različiti tipovi faktora opravdava primenu VKO metoda u ovom domenu.

U ovom radu je predložena primena EDAS metode u cilju izbora optimalnog projekta izgradnje hotela koji treba realizovati na Staroj planini. Kao što je već ranije rečeno, Stara planina ima zaista značajne turističke potencijale koji još uvek nisu iskorišćeni u značajnijoj meri. Stoga je neophodno unaprediti smeštajne kapacitete i poboljšati turističke sadržaje, a sve u cilju privlačenja većeg broja turista.

Prilikom donošenja odluka vezanih za izbor optimalnog projekta, izuzetno su značajni kriterijumi na kojima se dati proces zasniva. Za potrebe ovog rada korišćeni su finansijski pokazatelji prikazani u prethodno pomenutom planu za turistički razvoj Stare planine (Horwath HTL, 2007). Težine navedenih kriterijuma određene su primenom SWARA metode.

Dobijeni rezultati ukazuju na to da je optimalno sredstva uložiti u projekat izgradnje porodičnog hotela. Najlošija opcija za ulaganje je projekat izgradnje B+B pansiona. Rezultati su sasvim relevantni i opravdani s obzirom na kriterijume na kojima se proces evaluacije i rangiranja bazirao. EDAS metoda, koja je primenjena u izboru optimalnog projekta, pokazala se kao veoma jednostavna i laka za primenu, te se ista osim u oblasti izbora optimalnih projekata za ulaganje podjednako uspešno može koristiti i u drugim oblastima poslovanja.

Osnovno ograničenje ovog rada se ogleda u tome što je proces evaluacije zasnovan samo na kriterijumima određenog tipa, odnosno finansijskim kriterijumima, bez uzimanja u obzir drugih faktora koji imaju uticaja na izbor projekata izgradnje hotela, kao što su npr.: lokacija, raspoloživost ljudskih resursa, infrastruktura itd. Pored toga, činjenica da su u numeričkom primeru korišćeni celi brojevi ukazuje na to da rizičnost i neizvesnost odlučivanja nije na pravi način inkorporirana, te da ima još dosta prostora za istraživanje mogućnosti kako korišćene metodologije tako i njene primene u različitim oblastima.

LITERATURA

Alias, A. & Tan, S. B. (2013). *Key determinants of hotel performance-A Malaysian perspective*. Kuala Lumpur: University of Malaya.

- Brans, J. P. & Vincke, P. (1985). A preference ranking organization method: the PROMETHEE method for MCDM. *Management Science*, 31(6), 647-656.
- Brauers, W. K. M. & Zavadskas, E. K. (2010). Project management by MULTIMOORA as an instrument for transition economies. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(1), 5–24.
- Churchman, C. W. & Ackoff, R. L. (1954). An approximate measure of value. *Journal of the Operations Research Society of America*, 2(2), 172-187.
- Fishburn, P. C. (1967). Additive Utilities with Incomplete Product Set: Applications to Priorities and Assignments. *Operations Research*, 15(3), 537-542.
- Gehner, E. (2008). *Knowingly taking risk, investment decision making in real estate development*. Delft: Eburon Academic Publishers.
- Horwath HTL (2007). *Plan razvoja turizma na Staroj planini sa predinvesticionom studijom i fizičko-tehničkim karakteristikama skijališta*. Zagreb: Horwath i Horwath Consulting Zagreb d.o.o.
- Hwang, C. L. & Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications*. New York: Springer-Verlag.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258.
- Krylovas, A., Zavadskas, E.K., Kosareva, N. & Dadelo, S. (2014). New KEMIRA method for determining criteria priority and weights in solving MCDM problem. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 13(06), 1119-1133.
- Opricovic, S. (1998). *Multicriteria optimization of civil engineering systems*. Belgrade: Faculty of Civil Engineering (In Serbian).
- Roy, B. (1991). The outranking approach and the foundation of ELECTRE methods. *Theory and Decision*, 31(1), 49-73.
- Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234-281.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process: planning, priority setting, resource allocation*. New York: McGraw-Hill.
- Shannon, C. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379–423 and 623–656.
- Stanujkic, D. & Zavadskas, E. K. (2015). A modified weighted sum method based on the decision-maker's preferred levels of performances. *Studies in Informatics and Control*, 24(4), 461-470.
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Karabasevic, D., Smarandache, F. & Turskis, Z. (2017). The Use of The Pivot Pairwise Relative Criteria Importance Assessment Method for

Višekriterijumska analiza projekata usmerenih na unapređenje smeštajnih kapaciteta na Staroj planini

- Determining the Weights of Criteria. *Journal for Economic Forecasting*, (4), 116-133.
- Venter, I. & Cloete, C. E. (2007). A framework for successful hotel developments. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 10(2), 223-237.
- Younes, E. & Kett, R. (2007). Hotel investment risk: what are the chances? *Journal of Retail & Leisure Property*, 6(1), 69-78.
- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A. & Sarka, V. (1994). The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technological and Economic Development of Economy*, 1(3), 131-139.
- Zavadskas, E. K. & Turskis, Z. (2010). A new Additive Ratio Assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zavadskas, E. K., Turskis, J., Antucheviciene, A. & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika ir elektrotechnika*, 122(6), 3-6.

MULTIPLE CRITERIA ANALYSIS OF PROJECTS FOCUSED ON THE IMPROVEMENT OF ACCOMMODATION CAPACITIES ON THE STARA PLANINA MOUNTAIN

Abstract: *Stara Planina is one of the biggest mountains in Europe, which tourism potentials have not been completely used. For better valorization of the available potential, a Masterplan is constructed in 2007 that, among other things, predicts construction of different types of accommodation capacities. Considering the fact that big projects which demand significant investments are in question, it is necessary to define their priority. On the basis of financial parameters given in the mentioned Masterplan, the Multiple Criteria Analysis is conducted, i.e. the EDAS method is used in order to rank the projects focused on improving accommodation capacities on the Stara Planina mountain. The analysis involved four alternative projects ranked according to four criteria. The main goal is to define the project which has priority for investing in according to the given parameters.*

Keywords: *Multiple Criteria Analysis, EDAS method, projects, Stara Planina mountain.*

SIROMAŠTVO KAO NACIONALNI I REGIONALNI PROBLEM REPUBLIKE SRBIJE

prof. dr Dalibor Miletić, vanredni profesor*

prof. dr Krunislav Sovtić, vanredni profesor •

***Rezime:** Globalizovan savremeni svet nalazi se u stalnim promenama. Međutim, efekat negativnih promena značajno je nadmašio pozitivne efekte ovog procesa. Među ekonomistima pristuno je jedinstveno mišljenje: nejednakosti i siromaštvo ključne su determinante procesa globalizacije.*

Treći milenijum doneo je građanima Srbije proces tranzicije koji je proklamovao velika očekivanja oličena pre svega u porastu životnog standarda. Na žalost, nakon punih sedamnaest godina od tzv. „demokratskih promena“, sve su očiglednija velika razočarenja. Jedan od ključnih tranzicionih rezultata je smanjenje životnog standarda i povećanje siromaštva.

Na razvojnom putu Srbije rešavanje problema siromaštva, kako na nacionalnom tako i na regionalnom nivou, nameće se kao prioritetan zadatak nosiocima ekonomske politike. Upravo iz tog razloga, cilj ovog rada je analiza dostignutog nivoa siromaštva, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom nivou, ali i sugerisanje predloga neophodnih mera i aktivnosti za rešavanje pomenutog problema.

***Ključne reči:** siromaštvo, regionalni razvoj, ekonomska politika, Srbija.*

1. Uvod

U trećem milenijumu siromaštvo predstavlja problem koji opterećuje veliki broj zemalja bez obzira na nivo razvijenosti. Period intenzivnog ekonomskog razvoja, nakon Drugog svetskog rata, gotovo da nije prepoznavao siromaštvo kao problem. S jedne strane, države sa socijalističkim uređenjem nisu imale ovaj problem ni po definiciji, dok s druge strane ni u razvijenim evropskim državama gotovo da se nije ni govorilo o siromaštvu.

* Fakultet za menadžment, Zaječar, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija; dalibor.miletic@fmz.edu.rs

• Fakultet za menadžment, Zaječar, Megatrend Univerzitet, Beograd, Srbija; krunislav.sovtic@fmz.edu.rs

Krajem XX veka pažnju ekonomskog i socijalnog razvoja sve više zaokuplja problem siromaštva. Sve je prisutnija pojava različitih oblika siromaštva, naročito među društvenim i etničkim grupama. Upravo u tom periodu siromaštvo kao tema postaje predmet interesovanja tranzicionih država, pa posledično i u Srbiji.

Srbija kao zemlja zakasnele tranzicije danas predstavlja najteži tranzicioni slučaj na teritoriji Evrope. Tranzicija traje nepune tri decenije a procesi koji su njen sastavni deo, poput privatizacije, samo su izoštrili problem siromaštva širom Srbije. Nedovoljna ekonomska aktivnost, nezaposlenost, kao i nizak životni standard deluju podsticajno na sve veću izraženost ovog problema.

Siromaštvo, kao jedan od problema koji determiniše srpsku ekonomiju, predstavlja istovremeno nacionalni i regionalni problem. Osim povećanja siromaštva na nivou države u poslednjoj deceniji XXI veka, sve su prisutnije regionalne disproporcije kada je reč o siromaštvu. Upravo iz tog razloga, u narednom periodu, neophodna je implementacija adekvatne ekonomske politike koja bi u najkraćem mogućem roku imala pozitivan uticaj na smanjenje siromaštva, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom nivou.

2. Siromaštvo kao determinanta savremenog društva

Impresivan napredak tehnike i tehnologije uzrokovao je mnogobrojne promene u poslovanju, ali i sveobuhvatne promene u društvu, dok je krajnji rezultat nastanak savremenog društva sa svim svojim karakteristikama. To ne znači da je došlo do pojave novih karakteristika, ali zasigurno je došlo do njihovog osavremenjavanja. Tako recimo, siromaštvo, kao karakteristika društva, nije nova pojava ali način manifestovanja i način suočavanja sa ovom kategorijom značajno je promenjen u XXI veku u odnosu na prethodni period.

Ekonomska teorija i praksa odavno su pokazali da je daleko teže pomoći jednoj zemlji da se izvuče iz siromaštva nego da se oživi privreda države koja je razrušena ratom. Veoma često siromaštvo deluje poput začaranog kruga iz koga nema izlaza. Tako na primer, bolest dovodi do siromaštva, a siromaštvo pogoduje širenju mnogih bolesti.

Savet ministara Evropske unije još 1975. godine definisao je siromašne kao „pojedinca ili porodice čiji su resursi (dobra, novčani prihodi i usluge iz javnih i privatnih izvora) toliko mali da ih isključuju iz minimuma prihvatljivog načina života u državi članici u kojoj žive“ (European Commission, 2010., p. 6). U tom smislu, može se reći da se siromaštvo najjednostavnije može definisati kao ne posedovanje novca ili dovoljno novca, kao i malo ili nedovoljno imovine, ali i nedovoljnost prihoda za nabavku minimalne potrošačke korpe. Savremeno društvo prepoznaje siromaštvo kao stanje nepostojanja osnovnih mogućnosti za dostojan život.

Siromaštvo podrazumeva više od nedostatka prihoda i resursa kako bi se obezbedilo održivo življenje. Savremeni aspekt posmatranja ovog problema uključuje glad i neuhranjenost, ograničeni pristup obrazovanju i drugim osnovnim uslugama, društvenu diskriminaciju i socijalnu isključenost, kao i nedostatak učešća u odlučivanju. Ekonomski rast mora biti inkluzivan kako bi obezbedio održive poslove i promovisao jednakost.

Siromaštvo kao nacionalni i regionalni problem Republike Srbije

Tokom vremena sadržaj pojma siromaštvo se menjao ali je uvek predstavljao problem nedostatak finansijskih sredstava za život. U najranijim društvenim zajednicama manifestovao se kao problem koji nije zaokupljao toliku pažnju ekonomske i sociološke javnosti kao u današnje vreme. Osim toga, svom težinom nametnuo se i problem merenja siromaštva.

Sveukupni razvoj doprineo je da se siromaštvo ne posmatra isključivo kroz prizmu nedostatka materijalnih dobara neophodnih za zadovoljenje osnovnih potreba stanovnika, već uvode i segmenti poput duhovnog (asocijalizacija), informatičkog (ne postojanje pristupa informacionim tehnologijama) i sl. u siromaštvu. Savremeno sagledavanje siromaštva uključuje i dimenziju socijalne isključenosti

Pojam socijalne isključenosti postao je "sastavni deo preambule Evropske socijalne povelje 1989. godine" (UNDP, 2006., str. 10). "Socijalna isključenost se uglavnom koristi kada se istražuju ugrožene društvene grupe kao što su: deca, stari, nezaposleni, invalidi i neke etničke grupe. Najvažniji aspekti socijalne isključenosti su materijalno siromaštvo, društvena ili prostorna nejednakost i nezaposlenost" (Veselinović, 2013., str. 157). Smatra se da socijalna isključenost predstavlja začarani krug tri svoja sastavna dela: nezaposlenosti, siromaštva i socijalne izolacije.

Radi realnijeg sagledavanja dimenzija i dubine siromaštva, a istovremeno i u cilju traženja načina kako bi moglo biti smanjeno ili ublaženo, merenje siromaštva ima neprocenljiv značaj. Prisutnost siromaštva u jednoj zemlji naglašava neophodnost analize istog tokom vremena, ali u komparacije sa drugim zemljama. Takva analiza trebalo bi da odgovori na značajna pitanja iz ovog domena i to o broju siromašnih, dubini siromaštva, ključnim determinantama siromaštva (pol, starost, region, obrazivanje itd.), ali i zašto su oni siromašni.

Sa ciljem merenja siromaštva, uvedena je međunarodno priznata kategorija – linija siromaštva, koja odgovara dostignutom nivou razvijenosti, društvenim normama i vrednostima. Linija siromaštva je ista za sve države i izražena je u zajedničkoj jedinici mere. "Globalna linija siromaštva, prema Svetskoj banci od oktobra 2015. godine iznosi 1,90 USD, dok je od 2008. godine iznosila 1,25 USD." Slično tome, "međunarodni standard ekstremnog siromaštva je postavljen na posedovanje manje od 1 USD dnevno".

U tom kontekstu, smatramo za neophodnim da naglasimo da "prema podacima iz 2016. godine preko 767 miliona ljudi živelo je ispod međunarodne linije siromaštva od 1,9 USD dnevno. Osim toga, skoro 10% radnika na nivou sveta živelo je sa svojim porodicama sa manje od 1,9 USD po osobi dnevno. Ogromna većina ljudi koji žive ispod granice siromaštva pripadali su regionima Azije i podsaharske Afrike. Visoke stope siromaštva uglavnom su prisutne u malim, krhkim državama pogođenim nekim konfliktom." (<http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>)

3. Determinante siromaštva u Srbiji

Globalno posmatrano nemoguće je naći državu, odnosno društvo, koje je potpuno kohezivno. Širom sveta postoje društveno ranjivi pojedinci i grupe koji su izloženi riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. Uz već prisutne probleme, srpska ekonomija dodatno

je opterećena problemom siromaštva. Tranzicioni period naročito je izoštrio ovaj problem. U tom kontekstu, smatramo za neophodnim da ukažemo na ključne faktore koji su uticali na pojavu, odnosno porast siromaštva.

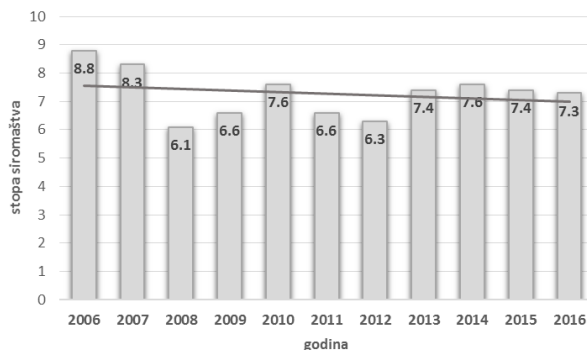
Mnoštvo internih ali i eksternih faktora doprinelo je poslednjih godina da siromaštvo bude jedna od ključnih karakteristika Republike Srbije. Pre svega, raspad i ratovi na prostoru nekadašnje Jugoslavije, posledično porast broja izbeglica uz opšti pad životnog standarda nesumljivo su uticali na porast siromaštva. Osim toga, hiperinflacija, međunarodna izolacija Srbije krajem prošlog veka, agresija NATO pakta na SR Jugoslaviju, kao i dramatičan pad BDP doprineli su da u Srbiji dođe do pojave siromaštva u najgorem pojavnom obliku.

Krajem 2000. godine ukupan BDP iznosio je svega oko 45%, a BPD per capita manje od 40% ostvarenog 1989. godine (Vlada Republike Srbije, 2003., str. 5). Može se reći da je "najvažniji uzrok porasta siromaštva bio pad dohotka po stanovniku i porast nejednakost u raspodeli dohotka u poslednjoj deceniji XX i u prvoj deceniji XXI veka. U poslednjoj deceniji XX veka, oficijelna nezaposlenost se povećala, kao i prikrivena nezaposlenost, zbog toga što se broj zaposlenih smanjivao sporije od dramatičnog pada ekonomske aktivnosti" (Veselinović, Mičić, Miletić, 2012., str. 311).

Definicija siromaštva koja se danas široko koristi u Srbiji, glasi: "Siromaštvo je više dimenzionalni fenomen, koji, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, podrazumeva i aspekte vezane za ljudska prava, kao što su nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajući stambeni uslovi i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama" (Vlada Republike Srbije, 2003, str. 1).

U kontekstu merenja i iskazivanja siromaštva u Srbiji treba naglasiti da je do 2013 godine korišćena apsolutna linija siromaštva iz 2006. godine, koja predstavlja potrošnju neophodnu za zadovoljenje minimalnih životnih potreba. Ovakva analiza bila je na snazi sve do usvajanja Ankete o prihodima i uslovima života 2013. godine, koja je u skladu sa SILK metodologijom Evropske unije i koja omogućava uporedive podatke o siromaštvu (i socijalnoj isključenosti) sa zemljama Unije. (<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/socijalno-ukljucivanje-u-rs/statistika/merenje-socijalne-iskljucenosti-i-siromastva-u-srbiji/>). Osim toga, „prema preporuci Evropske agencije za statistiku-Evrostata, Republički zavod za statistiku od 2015. godine primenjuje Klasifikaciju lične potrošnje po nameni na petomesnom nivou, umesto četvoromesnog nivoa" (Mladenović, 2017., str. 1). Narednim grafikom prikazaćemo stopu siromaštva u periodu 2006-2016. godine.

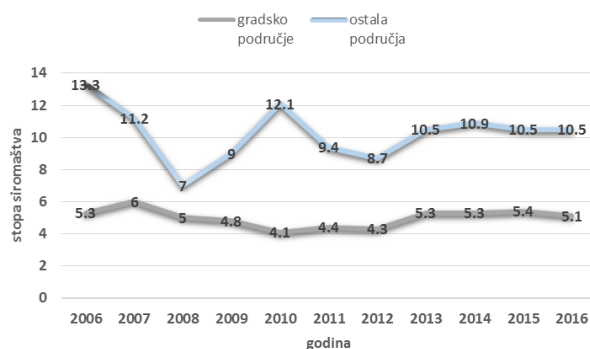
Grafik 1. Stopa siromaštva 2006-2016. godine

Izvor: Mladenović, 2017., str. 7

Prikazani podaci jasno nam pokazuju da je u periodu od jedne decenije stopa siromaštva smanjena za 1,5%, odnosno nešto preko 1% godišnje! Ovakvi poražavajući podaci samo potvrđuju činjenicu da primenjena ekonomska politika nije dala očekivane rezultate. Takođe, podaci nam govore i u prilog činjenice da Strategija za smanjenje siromaštva nije ispunila postavljene ciljeve. Narednim grafikom prikazaćemo siromaštvo prema tipu naselja.

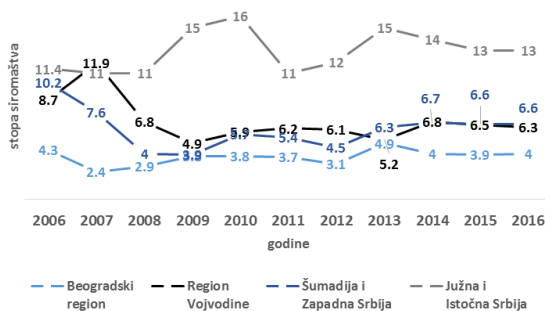
Grafik 2. Siromaštvo prema tipu naselja 2006-2016. godine

Izvor: Mladenović, 2017., str. 9

Na osnovu prezentiranih podataka jasno se može uočiti da je u posmatranom periodu siromaštvo u gradskom području smanjeno za svega 0,2%, dok je u ostalim područjima smanjeno za 2,8%. Osim toga, prisutna je tendencija da je siromaštvo u gradskom području 2 puta manje nego u ostalim područjima. Narednim grafikom prikazaćemo stopu siromaštva prema regionima u Srbiji.

Grafik 3. Siromaštvo prema regionima u Srbiji 2006-2016. godine

Izvor: Mladenović, 2017., str. 10

Na osnovu prikazanog grafika jasno možemo uočiti da regionalni prikaz siromaštva ukazuje na znatno odstupanje regiona Južne i Istočne Srbije, koji u celom posmatranom periodu beleži najviše stope siromaštva, od 11,4% u 2006. godini do 13% u 2016. godini. Naravno, Beogradski region ima stabilno najnižu stopu siromaštva koja je u 2016. godini iznosila 4%. Osim navedenog, možemo uočiti i pozitivan trend u posmatranom periodu. Tačnije, može se uočiti približavanje regiona Vojvodine i Šumadije i Zapadne Srbije Beogradskom regionu.

Osim navedenog, o razmerama siromaštva govore i podaci o zaradama zaposlenih u Republici Srbiji po oštinama i gradovima. Narednom tabelom prikazaćemo podatke o kretanju zarada u Srbiji u decembru 2017. godine.

Tabela 1. Prosečne zarade po zaposlenom prema statističkim teritorijalnim jedinicama, decembar 2017. godine

statistička teritorijalna jedinica	neto prosečne zarade, RSD
Republika Srbija	54.344
Beogradski region	68.207
Region Vojvodine	54.926
Region Šumadije i Zapadne Srbije	44.444
Region Južne i Istočne Srbije	44.344
Beogradska oblast	68.207
Toplička oblast	35.646
Novi Beograd	94.001
Trgovište	25.251

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2018., str.

Na osnovu prikazanih podataka jasno možemo uočiti da se izdvaja Beogradski region, koji ima veću prosečnu neto zaradu od republičkog proseka za preko 25%. Nešto iznad republičkog proseka je region Vojvodine, dok su regioni Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije skoro ujednačeni i ispod republičkog proseka za preko 20%. Kada je reč o nivou oblasti, najveći nivo zarade je u Beogradskoj oblasti, dok je najniži nivo u

Siromaštvo kao nacionalni i regionalni problem Republike Srbije

Topličkoj oblasti, koja je istovremeno preko 50% ispod republičkog proseka, odnosno preko 90% ispod proseka Beogradske oblasti. Kada je reč o nivou opština, najviši nivo plate bio je u opštini Novi Beograd, a najniži u opštini Trgovište. Prosečna zarada opštine Novi Beograd je preko 70% iznad republičkog proseka, dok je prosečna zarada opštine Trgovište preko 200% niža od republičkog proseka.

Radi kvalitetnijeg sagledavanja karakteristika siromaštva u Srbiji, prikazaćemo najaktuelnije ključne rezultate Ankete o prihodima i uslovima života za 2016. godinu su sledeći: (Republički zavod za statistiku, 2017a., str. 1)

- Stopa rizika od siromaštva iznosi 25,5%. Pri tome, stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u 2016. godini iznosi 38,7%.
- Prag rizika od siromaštva u 2016. godini iznosi 15.416,00 dinara prosečno mesečno za jednočlano domaćinstvo. Za domaćinstva s dvoje odraslih i jednim detetom starosti do 14 godina prag rizika od siromaštva je 27.748,82 dinara, dok je za četvoročlano domaćinstvo s dvoje odraslih i dvoje dece starosti do 14 godina ovaj prag 32.373,63 dinara.
- Posmatrano prema starosti, lica 18–24 godine najviše su izložena riziku od siromaštva (32,7%), kao i lica mlađa od 18 godina (30,2%). Najnižu stopu rizika od siromaštva imaju osobe starije od 65 godina (19,1%).
- Najvišu stopu rizika od siromaštva imaju lica u domaćinstvima koja čine dve odrasle osobe s troje ili više izdržavane dece, 49,8%, zatim lica mlađa od 65 godina koja žive u jednočlanim domaćinstvima, 40,1%
- U zavisnosti od radnog statusa, kod lica starih 18 i više godina, najizloženija riziku od siromaštva su nezaposlena lica (48,0%), dok je najniža stopa rizika od siromaštva kod zaposlenih kod poslodavca (9,0%). Kod samozaposlenih lica ova stopa iznosi 32,4%. Stopa rizika od siromaštva kod penzionera je 15,4%.

Prezentirani podaci jasno determinišu dimenzije siromaštva u Srbiji. Osim prikazanih podataka, podaci Ankete o potrošnji domaćinstva, takođe ukazuju na razmere siromaštva u Srbiji. Ključni nalaz ove Ankete kaže da se lična potrošnja domaćinstva zasniva, pre svega, na potrošnji za kupovinu proizvoda egzistencijalne prirode, odnosno: na hranu i bezalkoholna pića izdvaja se 34,5%, na stanovanje, vodu, električnu energiju, gas i ostala goriva izdvaja se 15,9% i na transport 8,9% (Republički zavod za statistiku, 2017b., str. 1). Tačnije, na ovu vrstu proizvoda izdvaja se oko 60% lične potrošnje domaćinstva.

Linija siromaštva u 2016. godini iznosila je 11.694 dinara mesečno po potrošačkoj jedinici i posledica je redovnog godišnjeg usklađivanja za iznos inflacije od 2006. godine kada je linija prvobitno konstruisana. (Mladenović, 2017., str. 5) Tačnije, svako lice koje ima mesečnu potrošnju ispod tog iznosa spada u kategoriju apsolutno siromašnih.

Kako možemo videti razmere siromaštva su sve veće u Srbiji. Nažalost, u prilog toga govore i razni međunarodni izveštaji. Ipak, veliku pažnju zaokupio je pregled deset najsiromašnijih država Evrope koji je objavio portal "How Africa" u februaru 2017. godine.

Tabela 2. Deset najsiromašnijih država Evrope

RB	Država	BDP per capita, USD
10.	Rumunija	18.635
9.	Rusija	18.408
8.	Hrvatska	18.314
7.	Belorusija	15.633
6.	Bugarska	14.870
5.	Crna Gora	11.800
4.	Srbija	11.553
3.	Makedonija	10.718
2.	Albanija	9.903
1.	Bosna i Hercegovina	8.590

Izvor: <https://howafrica.com/revealed-the-top-10-poorest-countries-in-europe-most-african-countries-are-richer-than/>

Prikazani podaci jasno pokazuju da je Srbija zauzela 4. mesto na listi najsiromašnijih država Evrope, a osim toga u mnogim rangiranim državama živi se lošije od afričkog proseka. Rang Srbije na ovoj listi samo je potvrda da ekonomska politika iz domena povećanja životnog standarda, odnosno smanjenja siromaštva, nije bila konzistentna a istovremeno nije dala ni očekivane rezultate. U narednom periodu neophodan je zaokret u vođenju ekonomske politike, što bi rezultiralo pre svega u smanjenu siromaštva u Republici Srbiji.

4. Da li je moguće smanjenje siromaštva u Srbiji?

Proces globalizacije doprineo je stvaranju novog ekonomskog poretka čija je ključna determinanta u XXI veku siromaštvo. Upravo iz tog razloga, 2015. godine, Ujedinjene nacije proklamovale su Agendu za održivi razvoj do 2030. godine, u okviru koje ključno mesto zauzima cilj „kraj siromaštva u svim njegovim oblicima širom sveta“ (<http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>). Srbija je takođe preuzela obavezu ispunjenja ovako postavljenog cilja.

Srbija, kao zemlja zakasnele tranzicije, pokušala je da u svom razvoju tokom upravo procesa tranzicije unapredi svoje ekonomske indikatore. Nažalost postala je najteži tranzicioni slučaj na teritoriji Evrope. Upravo u tranzicionom periodu došlo je do izoštravanja ovog problema. Pred nosiocima ekonomske politike nalazi se trnovit put smanjenja siromaštva koji je u značajnoj meri povezan sa realizacijom ciljeva ekonomske politike u Srbiji. Poslednjih godina postoje pozitivne tendencije, ali ostvareni rezultati daleko su od onoga što je potrebno, naročito imajući u vidu i startnu poziciju ali i dostignuti nivo razvoja srpske ekonomije.

Svetska banka je krajem 2017. godine predstavila izveštaj “Zapadni Balkan: ubrzanje motora rasta i prosperiteta”. Suština Izveštaja sastoji se u zaključku da je državama Zapadnog Balkana potreban novi model rasta zasnovan na većoj produktivnosti i investicijama, većem izvozu i većem učešću privatnog sektora u privredi. Poslednjih godina zemlje zapadnog Balkana napredovale su u reformi javnih finansija i regenerisanju

privrednog rasta, ali njihovi građani još ne osećaju koristi od ostvarenih rezultata. Reforme i makroekonomska stabilnost mogu da pomognu ovim zemljama da "godišnje rastu oko 5%, što bi im omogućilo da dostignu standard Evropske unije za dve, umesto šest decenija, koliko će im, biti potrebno da sustignu Uniju ako njegov privredni rast nastavi da se kreće stopama ostvarenim između 1995. i 2015. godine (World Bank, 2017., str. 123).

Napred navedeno, samo potvrđuje činjenicu da se održivost rešavanja problema siromaštva nalazi u domenu profilisanja adekvatne i realno ostvarive ekonomske politike. Osim toga, prisutno je da postoje razlike u broju siromašnih koje prezentuju nacionalne, u odnosu na međunarodne institucije, dok istovremeno porast siromaštva je toliki da se ne može tretirati samo kao socijalni problem, već i kao faktor ekonomskog razvoja.

Iskustva u prethodnom periodu govore u prilog činjenice da sve usvojene strategije nisu ostvarile postavljene ciljeve. Međutim, za rešavanje problema siromaštva neophodna je strategija sa realno ostvarivim ciljevima. Takođe, neophodna je i adekvatna makroekonomska politika koja bi bila u funkciji ostvarenja dovoljno visoke stope ekonomskog rasta koja bi išla u prilog smanjenja siromaštva.

Na takav način, strateškim pristupom, apsorbovala bi se radna snaga i uz adekvatne programe za smanjenje socijalnih nejednakosti, bili bi stvoreni neophodni uslovi za sticanje prihoda među tradicionalno marginalizovanim grupama. Samo stope privrednog rasta, koje na dugi rok mogu da omoguće otvaranje novih radnih mesta omogućavaju ekonomsku aktivnost velikom broju siromašnih. Kako bi se to postiglo neophodno je privredno okruženje koje bi bilo u funkciji zapošljavanja, finansiranja i samozapošljavanja siromašnih.

Pored preciznih podataka, koji bi na realan način prikazali dimenzije siromaštva, kao neophodnost nameće se razvoj adekvatnih institucija koje bi odigrale ključnu ulogu u postizanju konkretnih efekata na terenu. U kontekstu rešavanja problema siromaštva potrebna je nova filozofija razmišljanja, primerena aktuelnom svetskom trendu. Nosioci ekonomske politike ne treba da se bave pojedinačnim problemima, već je neophodno profilisanje aktivnog delovanja u pravcu smanjenja siromaštva, čime će se obezbediti kako politička stabilnost, tako i ekonomski rast.

Imajući u vidu dubinu i rasprostranjenost siromaštva u Srbiji, treba da je savim jasno da je za uspešno rešavanje ovako krupnog problema potrebna kako politička volja, tako i partnerstvo između glavnih aktera tog procesa. U praksi stvaranje povoljnih uslova za smanjenje siromaštva podrazumevalo bi postojanje političke volje i partnerstva između glavnih aktera tog procesa – državnog i privatnog sektora, institucija civilog društva, ali i siromašnih i svih ostalih kategorija stanovništva. Značajan segment tog procesa su i međunarodne institucije koje pružaju neophodnu materijalnu pomoć u borbi protiv siromaštva.

5. Zaključak

Siromaštvo i socijalna isključenost prepoznati su kao problemi koji u značajnoj meri opterećuju nesmetano funkcionisanje savremenog sveta. Neosporno je da ni jedan

napredak teško da može da zanemari glad i bedu čoveka na početku XXI veka. Upravo ovakva jedna kontradiktornost definitivno čini ovaj svet manje lepi ali i manje razumljivim.

Problem siromaštva nije zaobišao ni Srbiju, dok istovremeno deluje da se svom težinom naslonio na već prisutne probleme u srpskoj ekonomiji. Pozitivne trendove smanjenja siromaštva zaustavilo je dejstvo globalne finansijske kriza, ali i domaće krize. U prilog toga govori i prikaz siromaštva kroz prizmu brojki koje ukazuju na činjenicu da je siromaštvo u Srbiji u porastu.

Imajući u vidu dostignuti nivo privrednog razvoja, Srbija se ne može pohvaliti ni nekim većim izdvajanjima koja bi mogla da usmeri putem socijalnih davanja za ublažavanje dejstva problema siromaštva. Takođe, ne možemo pohvaliti ni domaćinskim raspolaganjem tih sredstava. Ovakav razvoj događaja neminovno je morao da se prenese na segment siromaštva.

Početak trećeg milenijuma delovao je obećavajuće u pogledu smanjenja siromaštva. Makar tada delovalo da je siromaštvo problem čije se rešenje naziralo u bliskoj budućnosti. Iz godine u godinu država se hvalila smanjenjem broja siromašnih. Međutim, treba naglasiti da su zvanični nacionalni podaci o broju siromašnih najčešće bili nerealni, jer se nisu poklapali, a uz to, i bili su manji u odnosu na podatke Evropske unije.

Srbija se makar deklarativno zalagala za smanjenje siromaštva. U prilog toga govori i činjenica da je 2003. godine usvojena Strategija za smanjenje siromaštva. Nakon više od decenije njenog sprovođenja, može se reći da deluje da kao da nije bila primenljiva u postojećim srpskim okolnostima, a to potvrđuju i rezultati njene primene.

Nosioci ekonomske politike se ne susreću po prvi put sa problemom siromaštva. U cilju rešavanja problema siromaštva od presudnog je značaja sprovođenje širokog konsenzusa donosioca odluka na svim nivoima odlučivanja u Srbiji. Jedno je sigurno, a to govore i razni međunarodni izveštaji, ekonomski rast mora biti inkluzivan kako bi obezbedio održive poslove i promovisao smanjenje siromaštva.

LITERATURA

Böhnke, P. (2001). Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison. Empirical Evidence on Germany. Berlin: Social Science Research Center.

European Commission (2010). Combating poverty and social exclusion A statistical portrait of the European Union 2010. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

<https://howafrica.com/revealed-the-top-10-poorest-countries-in-europe-most-african-countries-are-richer-than/>, pristupljeno: 28.01.2018.

Mladenović, B. (2017). Siromaštvo u Republici Srbiji 2006-2016. godine. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.

Republički zavod za statistiku (2017a). Anketa o prihodima i uslovima života, Saopštenje br. 87, Beograd.

Siromaštvo kao nacionalni i regionalni problem Republike Srbije

- Republički zavod za statistiku (2017b). Anketa o potrošnji domaćinstva, Saopštenje br. 346, Beograd.
- Republički zavod za statistiku (2018). Zarade po zaposlenom u Republici Srbiji po opštinama i gradovima, decembar 2017, Saopštenje br. 17, Beograd.
- <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/socijalno-ukljucivanje-u-rs/statistika/merenje-socijalne-iskljucenosti-i-siromastva-u-srbiji/>, pristupljeno: 20.01.2018.
- UNDP (2006). Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj.
- <http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>, pristupljeno: 10.01.2018.
- <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/poverty/>, pristupljeno: 12.01.2018.
- Veselinović, P., Mičić, V., Miletić, D. (2012). Serbia – zone of poverty and social exclusion, *Ekonomika poljoprivrede*, 2/2012, 305-318.
- Veselinović, P. (2013). Nacionalna ekonomija. Kragujevac: Ekonomski fakultet.
- Vlada Republike Srbije (2003). Strategija za smanjenje siromaštva. Beograd.
- World Bank (2017). The Western Balkans: Revving Up the Engines of Growth and Prosperity. Washington.
- <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq>, pristupljeno: 10.01.2018.

POVERTY AS A NATIONAL AND REGIONAL PROBLEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: *Globalized modern world is in constant change. However, the effect of negative changes significantly outperformed the positive effects of this process. Among economists, there is a consistent view: inequalities and poverty are the key determinants of the globalization process.*

The third millennium has brought the citizens of Serbia that the transition process is proclaiming high expectations embodied, above all, the rise in living standards. Unfortunately, after seventeen years of so-called. "democratic changes", all the more obvious are great disappointments. One of the key transitional results is a reduction in living standards and an increase in poverty.

On the development path of Serbia, the problem of poverty, both at national and regional level, is imposed as a priority task for economic policy makers. For this reason, the aim of this paper is the analysis of the attained level of poverty, both at the national and the regional level, as well as suggesting the

proposals of the necessary measures and activities for solving the mentioned problem.

Key words: *poverty, regional development, economic policy, Serbia.*

PRIMENA SAVREMENIH INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U CILJU PROMOCIJE TURIZMA I OČUVANJA KULTURNOG NASLEĐA

mr Goran Stamenović

dr Dejan Rančić

Rezime: *Primena savremenih tehnologija u oblasti promocije turizma i očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa odavno je prepoznata kao jedna od prioriternih oblasti u istraživanjima u Evropi i svetu. Digitalizacija kulturne baštine uvrštena je na listu prioriteta u oblasti kulture tokom predsedavanja Francuske Savetom Evropske Unije još u drugoj polovini 2008. godine. Digitalizacija kulturne baštine olakšava i demokratizuje pristup sadržajima, daljem i sveobuhvatnijem razvoju informacione zajednice i sticanju novih znanja, a savremene informacione tehnologije omogućavaju efikasno organizovanje i čuvanje podataka i na taj način pružaju velike mogućnosti za njihovo pretraživanje, prezentovanje i vizuelizaciju široj javnosti.*

Ključne reči: *informacione tehnologije, digitalizacija, turizam, kulturno nasleđe*

1. Uvod

Primena novih tehnologija u oblasti proučavanja i očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa odavno je prepoznata kao jedna od prioriternih oblasti u istraživanju u Evropi i svetu. Digitalizacija kulturne baštine uvrštena je na listu prioriteta u oblasti kulture tokom predsedavanja Francuske Savetom Evropske Unije još u drugoj polovini 2008. godine. Digitalizacija kulturnog nasleđa je jedan od glavnih ciljeva evropskog plana za kulturu.

Digitalizacija kulturne baštine doprinosi demokratizaciji pristupa kulturnim sadržajima, razvoju informacionog društva i evropske zajednice znanja. Savremene informacione tehnologije omogućavaju efikasno organizovanje i čuvanje podataka, njihovo kasnije pretraživanje, prezentovanje i vizualizaciju. Digitalizacija ujedno omogućuje i zaštitu arheoloških, umetničkih i istorijski važnih predmeta i objekata, kao i onlajn pristup kulturnim sadržajima. Dugotrajno čuvanje digitalnih sadržaja je od suštinskog su značaja za promociju, isticanje i vrednovanje kulturne baštine.

U periodu od 2014. do 2020. godine evropski fondovi koji su namenjeni za kulturu, biće usmereni ka finansiranju projekata iz sledećih oblasti: konzervacija, digitalizacija,

infrastruktura i istraživanje. Evropeana (Europeana) je jedan od većih projekata koje finansira Evropska komisija, a predstavlja bazu i internet prezentaciju koja nudi pristup ka digitalizovanom nasleđu iz preko 2 500 evropskih muzeja, biblioteka i arhiva (European Commission, 2017). Narodna biblioteka Srbije biće agregator metapodataka za Evropeanu u Srbiji. U narednom periodu biće jako važno da se povežu, ne samo biblioteke i arhivi koji su već dobro umreženi preko svojih baza, nego i svi muzeji u Srbiji. Pre umrežavanja institucija, neophodna je edukacija muzejskih profesionalaca u oblasti digitalizacije, kroz edukativne radionice lokalnog karaktera, kako bi se dobio jedinstven i usaglašen pristup digitalizovanim sadržajima.

U Srbiji je 2002. godine osnovan Nacionalni centar za digitalizaciju (<http://www.ncd.org.rs>). Nacionalni centar za digitalizaciju okuplja naučne i kulturne ustanove koje se bave digitalizacijom: Matematički fakultet u Beogradu, Matematički institut SANU, Arheološki institut SANU, Narodna biblioteka Srbije, Narodni muzej u Beogradu, Arhiv Srbije, Jugoslovenska Kinoteka, Zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije, Muzej Nikola Tesla. Sama ideja o formiranju ovakvog centra za digitalizaciju kulturno-istorijskog nasleđa je proizašla iz rezultata i saradnje ovih institucija u okviru tehnoloških projekata Ministarstva nauke, koji su imali za cilj upravo razvoj i implementaciju novih tehnologija u domaćem okruženju. Neki od projekata koji su sprovedeni u okviru Nacionalnog centra za digitalizaciju su: Elektronski katalog nepokretnih spomenika kulture u Srbiji, Digitalna Narodna biblioteka Srbije, Razvoj standarda za digitalizaciju, računarsko arhiviranje i restauraciju kulturno-istorijskih dobara, Digitalizacija i prezentacija srednjevekovnih srpskih manastira, Gromanov album fotografija 1876 – 1878, Stare karte, gravire i fotografije iz zbirke Muzeja grada Beograda, Snimak i analiza stanja u ustanovama kulture u Srbiji i predlog strategije digitalizacije nacionalne baštine, Sakralni objekti Toplice, Viminacium, itd.

2. Digitalizacija objekata

Digitalizacija je proces pretvaranja analognog signala u digitalni oblik, odnosno transformacija podataka iz oblika koji je razumljiv čoveku u oblik koji je razumljiv računaru. U tehnološkom smislu digitalizaciju možemo podeliti po prirodi objekata na jednodimenzionalnu (1D), dvodimenzionalnu (2D) i trodimenzionalnu (3D) digitalizaciju.

a. jednodimenzionalna digitalizacija (1D)

Primer: Digitalizacija zvuka

Digitalizacija zvuka, kao tipični predstavnik 1D tehnologije digitalizacije, najranije je standardizovana i u potpunosti je istisnula analogne sisteme snimanja i reprodukcije.

b. dvodimenzionalna digitalizacija (2D)

Primeri: Fotografije, umetničke slike, istorijski važna dokumenta

2D digitalizacija omogućava ustanovama kulture da široj popularizaciji prezentuju svoje sadržaje. Ova vrsta digitalizacije je razvila i omogućila tehnike arhiviranja i čuvanja, ali je i obezbedila velikom broju nezavisnih ustanova i pojedinaca prezentovanje svojih zbirki fotografija umetničkih slika i grafika širokoj globalnoj populaciji. Digitalizacija služi i

Primena savremenih informacionih tehnologija u cilju promocije turizma i očuvanja kulturnog nasleđa

kao zaštita arheoloških, umetničkih i istorijski važnih predmeta i objekata. 2D skeniranje je omogućilo i restauraciju, retuširanje i obradu digitalnih formata slika, kao i razne simulacije i virtualizacije tih dela. Digitalni prikaz velikih rezolucija je dozvolio analizu dela naučnim metodama procesiranjem digitalnog signala i time obezbedio podatke o tehnikama i vremenskim koracima nastanka umetničkih dela.

Na slici 1 prikazan je digitalni prikaz Pikasovog autoportreta i uvećani digitalni deo sa elementima reljefa na kome jasno mogu da se vide pokreti četkice autora. Na ovaj način je svim zainteresovanima, zahvaljujući 2D animaciji, omogućena analiza rada čuvenog umetnika (slika 1).

Slika 1. Pikasov portret u digitalnom obliku (A) ceo prikaz i (B) prikaz detalja sa elementima reljefa koji prikazuju pokrete četkice

Izvor: <http://www.pablo-ruiz-picasso.net>, Pablo Picasso Autoportrait, 1907.

c. trodimenzionalna digitalizacija (3D)

Primeri: Video igre, simulacije, arheološki, umetnički i istorijski važni objekti

3D digitalizacija je relativno nova naučna disciplina, čiji je rapidan rast prouzrokovan napretkom hardvera (3D skeneri, 3d štampači, 3D monitori, 3d hologrami), napretkom algoritama za automatsko generisanje i optimizaciju (Petitjean, 2002) i (Cohen-Steiner, Morvan, 2003), kao i unapređenjem tehnike triangulacije iz oblaka tačaka dobijenih skeniranjem. Sve ovo dovelo je do ideje novog načina čuvanja arheoloških, kulturnoumetničkih i istorijski važnih objekata i skulptura. Grupa naučnika je zajedno sa predstavnicima INRIA iz Francuske (Alliez et al., 2003) i važnih evropskih naučnih i umetničkih ustanova bila uključena u projekat 3D digitalizacije skulptura Mikelandeła, ali i drevnih skulptura nepoznatih autora (slika 2).

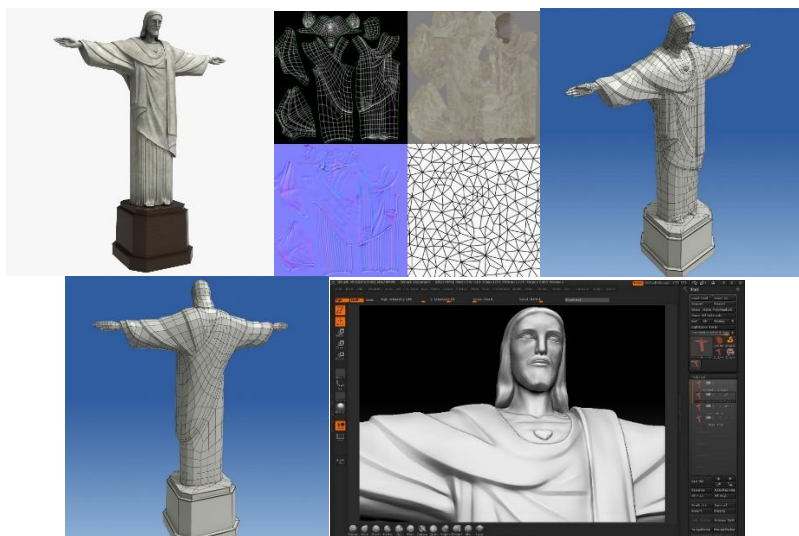
Na slici 3 prikazan je proces digitalizacije statue Hrista Spasitelja koji je uradio PUC Univerzitet Rio de Janeiro u saradnji sa kompanijama Pix4D i Aeryon. Za proces digitalizacije, koji zbog položaja statue do sada nije bio moguć, korišćeni su dronovi, snimljeno je više hiljada slika na osnovu kojih je kreirano 2,5 miliona trougla (slika 3).

Slika 2. Digitalizovani 3D objekti od istorijske važnosti: (A) Myron of Eleutherae, (B) Naissa, (V) Venus de Milo (grč. Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, Aphroditē tēs Mēlou) i (G) Michelangelo's David

Izvori: (A) <https://www.cgtrader.com>, (B) www.batavasic.com, (C) The Royal Cast Collection, SMK National Gallery Denmark, (D) <https://graphics.stanford.edu>

Slika 3. Digitalizovani 3D objekat Christ the Redeemer

Izvor: <https://pix4d.com/mapping-christ/>

Digitalizacija kulturno-istorijskog blaga u Srbiji i Bugarskoj

a) Projekat Rastko

Projekat Rastko je najstariji projekat digitalizacije srpske kulture, pokrenut je 1997. godine. Do sada je objavio veliki broj dela, uglavnom potpuno digitalizovanih kao tekst. Osim knjiga, digitalizuju se i kraći tekstovi, fotografije, stripovi i druga dela. Projekat Rastko je podeljen na 19 regionalnih projekata od kojih je svaki posvećen posebnoj kulturi i srpskim kulturnim vezama sa njom.

b) Digitalizacija kulturno istorijskih objekata u Nišu i Borovcu (Bugarska)

Primena savremenih informacionih tehnologija u cilju promocije turizma i očuvanja kulturnog nasleđa

Na osnovu geometrijske analize 3D modela i kreiranja geometrijskih 3D mreža (Vasic, 2012), implementacijom savremenih tehnologija i najnovijih naučnih dostignuća, korišćenjem različitih tehnika, urađeno je 3D modelovanje značajnih kulturno istorijskih objekata u Nišu i Borovcu (Bugarska), (slika 4). Objekti su realizovani različitim tehnikama modeliranja, upotrebom opisa i istorijskih spisa, upotrebom geodezijski snimljenih informacija i 3D skeniranja

Slika 4. Digitalizovani 3D objekti: (A) Niška tvrđava, (B) Tvrđava Borovec Bugarska, (V) Letnja pozornica u Niškoj tvrđavi

c) Digitalizacija kulturno-istorijskog blaga u Bugarskoj

U okviru FP6 projekta KT-DigiCult-BG (Knowledge Transfer for Digitalisation of Cultural and Scientific Heritage in Bulgaria), koji je počeo 2004. godine i trajao 4 godine, urađena je digitalizacija i 3D model crkve Bojana (slika 5). Vrednost projekta iznosila je 463 635 eura

Slika 5. Digitalni 3D model crkve Bojana

Izvor: ARCHITECTURE: www.boyanachurch.org

d) Digitalizacija kulturno-istorijskog blaga – prekogranična saradnja

Jedan od načina promocije prekogranične saradnje u oblasti očuvanja kulturnog nasleđa su i prezentacije korišćenjem 3D tehnologije, uz održavanje pratećih aktivnosti u vidu raznih događaja – izložbi, seminara, radionica i simpozijuma. Cilj je evidentiranje predmeta kulturnog nasleđa partnerskih muzeja, definisanje sličnosti i razlika među vrstama materijala, tehnika i načina ukrašavanja u narodnoj nošnji i nakitu regije i implementiranjem novi 3D tehnologija (3D skeniranje i prezentacija evidentiranih predmeta) i formiranje web sajta u funkciji zajedničkog virtuelnog muzeja. Stvaranjem Virtuelnog muzeja sa 3D obrađenim predmetima eliminiše se rizik oštećenja predmeta i omogućava široka dostupnost osetljivih predmeta. Na slici 6. prikazani su primeri

realizovanih 3D modela koji su nastali kao rezultat projekta „Digitalizacija i vizualizacija najznačajnijih zbirki muzeja iz oblasti narodnih nošnji i nakita uvođenjem novih 3D tehnologija – Virtuelni muzej“ u okviru prekogranične saradnje Srbije i Bugarske (slika 6).

Slika 6. Projekat: Digitalization and visualization of the most important museum collections of the traditional costumes and jewellery by introducing the new 3D technology – VIRTUAL MUSEUM

Izvor: <http://www.pernik-nis-virtual-museum.org/>

U okviru projekta „Ulažimo u istorijsko nasleđe za kulturno i duhovno zbližavanje i ekonomski napredak između opština Pravec i Niš“ korišćenjem inovativnih IT metoda kreirana je virtuelna biblioteka ispitivanih kulturno-istorijskih spomenika, arheoloških nalazišta, zavetnih mesta, crkava i manastira sa GPS lokalizacijom na veb kartama opština Pravec i Niš (slika 7). Takođe, urađen je i 3D hologramski prikaz Niške tvrđave i tvrđave Borovec u Bugarskoj.

Slika 7. Projekat: “Investing in historical heritage for cultural and historical cohesion and economical progress in Pravec and Nis Municipalities Common CBC Heritage”, Istorijski muzej Pravec i Narodni muzej Niš

Izvor: www.pravets-nis-heritage.org

e) Digitalizacija kulturno-istorijskog blaga – virtualni obilasci objekata

Jedan od načina popularizacije objekata su i virtualni obilasci. Pokazalo se da su osobe koje pregledaju lokaciju virtualnim obilaskom znatno zainteresovanije da i fizički obiđu objekt nego ako samo gledaju fotografije. U nastavku je dat prikaz nekih od mnogobrojnih virtuelnih obilazaka objekata koji mogu da posluže kao primer za buduće projekte koji bi bili realizovani kroz programe prekogranične saradnje.

- Virtual walk through the Smederevo fortress - Virtuelna šetnja kroz smederevsku tvrđavu - realizovan je u periodu od 1. jula do 15. novembra 2013. godine www.smederevskatvrđjava.com

Primena savremenih informacionih tehnologija u cilju promocije turizma i očuvanja kulturnog nasleđa

- Viminacium - <http://viminacium.org.rs/izlozbe/viminacium-3d/>
- Harvard Virtual Tour:
<https://college.harvard.edu/admissions/visit/virtual-tour>
- Virtual Tour of Oxford: <http://www.chem.ox.ac.uk/oxfordtour/>
- Louvre Online Tours:
<http://musee.louvre.fr/visitelouvre/index.html?defaultView=rdc.s46.p01&lang=ENG>
- National Gallery Tour:
<https://www.nationalgallery.org.uk/visiting/virtual-tour#/central-hall/>
- Google Art Project:
<https://www.google.com/culturalinstitute/beta/project/street-view>

f) Spomenici kulture u Pirotu i Pirotskom okrugu

Zbog velikog broja svetinja i neobičnih fresaka, pirotski kraj već dugo godina nosi epitet oaze verskog turizma, a često se naziva "mali Jerusalim". Reč je o mnogobrojnim manastirima, crkvama, crkvištima, ali i ikonama i freskama koje su jedinstvene i ne postoje u drugim krajevima. Zbog toga je neophodno da se, u cilju promocije i zaštite ovih objekata, što pre otpočne sa procesom digitalizacije i očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa u Pirotu i okolini.

Ovde su prikazani neki od spomenika kulture u Pirotu i Pirotskom okrugu (23 objekta po podacima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, <http://www.heritage.gov.rs>) koji bi mogli da se digitalizuju.

Slika 8. Pirot – spomenici kulture

Izvor: spomenickulture.mi.sanu.ac.rs

3. Pravci daljeg razvoja

Novе IT tehnologije koje se koriste za izradu web sajtova i baze podataka mogu da se realizuju u vidu Sistema za upravljanje sadržajem – CMS (Content Management

System). Ovakav način realizacije omogućava korisnicima da sami dodaju sadržaj u Virtuelnu biblioteku koja odmah postaje vidljiva na Veb sajtu (bez potrebe za intervencijom realizatora sajta ili za poznavanjem nekog od programskih jezika – HTML, PHP, Javascript,...).

HTML5 tehnologija omogućava napredne načine vizuelizacije na internetu. HTML5 tehnologija omogućava da sadržaj izgleda isto na svim uređajima (računarima, mobilnim telefonima, tabletima i sl.).

Za 3D holograme koriste se tehnike 3D modeliranje objekata, 3D računarske animacije, virtuelna realnost (Virtual Reality) i proširena realnost (Augmented Reality).

4. Zaključak

Cilj primene savremenih IT tehnologija je promocija muzejskih i arhivskih zbirki širokoj javnosti, stvaranje uslova za virtualne izložbe, bez potreba transporta objekata, uz eliminisanje mogućnosti oštećenja ili propadanja predmeta. Na ovaj način, muzejske zbirke postaju dostupne široj javnosti i potencijalnim turistima, dok su visoki troškovi transporta i neophodnog osiguranja predmeta eliminisani.

Primena savremenih IT tehnologija u očuvanju i promociji kulturnog nasleđa predstavlja potencijal za konkurisanje u okviru projekata koje finansira EU za promovisanje prekogranične kulturne razmene i saradnje u oblasti očuvanja, prezentovanja i vizuelizaciju kulturnog nasleđa uz pomoć 3D tehnologije.

Primenom ovih metoda i savremenih IT tehnologija u procesu očuvanja kulturno-istorijskog nasleđa bio bi omogućen proces digitalizacije kulturno-istorijskog nasleđa u Pirotu i okolini, kao i uključivanje u svetske trendove i približavanja širem krugu građana i turista.

Primenom savremenih informacionih tehnologija u očuvanju kulturnog nasleđa omogućava se multidisciplinarnost naučnih istraživanja integracijom različitih naučnih disciplina, simulacija i zamena realnih modela u arhitekturi, istorijska simulacija 3D modelima i slično. Takođe, na ovaj način bi bilo omogućeno i arhiviranje i restauracija modela, kreiranje baze podataka i virtuelne biblioteke, izrada savremenog veb portala, mogućnost 3D virtualnog prikaza i 3D štampanje kopija modela. U cilju edukacije i približavanja kulturno-istorijskog nasleđa mlađoj populaciji, moguće je kreiranja računarskih igara sa istorijskom tematikom i etnološkim motivima, uključujući i interaktivne prezentacije i simulacije događaja i običaja animacijom 3D modela.

LITERATURA

Alliez, P. Cohen-Steiner, D. Devillers, O. Levy, B. and Desbrun, M. (2003). "Anisotropic polygonal remeshing," ACM Transactions on Graphics, vol. 22, no 3, pp.

- Cohen-Steiner, D. and Morvan, J.M. (2003). "Restricted Delaunay triangulations and normal cycle.", in Proc. 19th Ann. Symp. Computational geometry - SCG '03, San Diego.
- Petitjean, S. (2002). "A Survey of methods for recovering quadrics in triangle meshes," ACM Computing Surveys, vol. 34, no 2, pp. 211 – 262.
- Vasić, B. (2012). „Ordered Statistics Vertex Extraction and Tracing Algorithm (OSVETA)“, Advances in Electrical and Computer Engineering, vol. 12, no. 4, pp. 25 – 32-
- Vasić, B. Antolović, I. Rančić, D. (2015). „Geometric investigation of large 3d spatial data for virtual museum applications“, National Center for Digitization, Faculty of Mathematics, University of Belgrade, ISSN: 1820-0109, Issue: 26, pp. 62-68.
- Mapping of Cultural Heritage actions in European Union policies, programmes and activities (2017). European Commission.

THE APPLICATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN TOURISM PROMOTION AND PRESERVING THE CULTURAL HERITAGE

Abstract: *The application of modern technologies in tourism promotion and preserving the cultural and historical heritage has been recognized long time ago as one of the areas that has the priority in the researches in Europe and in the world. The digitalization of cultural heritage was included in the priority list in the area of culture during the presidency of France in the Council of European Union in the second half of 2008. Digitalization of cultural heritage facilitates and democratizes the access to the content, an additional and general development of informatiol community and new knowledge acquisition; in addition, modern information technologies enable the efficient organization and storage of the data; thus, offering great possibilities for the research, presentation and visualisation to the public.*

Key words: *information technologies, digitalization, tourism, cultural heritage.*

PROSPECTS IN THE PRODUCTION AND MARKETING OF ORGANIC PRODUCTS IN SOUTHEAST EUROPE

Yoanna Ivanova¹

Abstract: *Over the last decade, there have been significant changes in consumer preferences and behavior. An important place in the transformation takes the increased interest in a healthy lifestyle and protection of the environment. These processes are increasingly affecting food production and trade in the countries in Southeast Europe.*

The paper outlines the basic parameters of this evolving market in Bulgaria and the Balkans. Special attention is paid to certified organic food products as a distinct segment with different categories: fresh food, packaged products and beverages. The specifics of the competitive environment in the countries and the prospects for growth in the medium term are outlined.

In the region, there is a relatively limited but steady and rising demand for organic products. In the long term, the share of the cost of organic products in the household budget can be expected to increase and the assortment to be increased as well.

Keywords: *Organic products, prospects for growth, countries in Southeast Europe, basic parameters of the market.*

1. Introduction

Organic farming means an agricultural management and food production system that is in line with natural cycles. This set of practices seeks to minimize environmental impact and use natural substances and processes in agriculture and livestock farming. The main characteristics of organic production are:

- practices that support soil fertility;
- rotation of crops to make efficient use of available resources;
- strictly limiting the use of chemically synthesized substances such as pesticides, fertilizers, antibiotics, etc.;
- a ban on the use of genetically modified organisms (GMOs) and products produced by them;

¹ Balkan and Black Sea Business Institute – Regional Cluster “North-East”, Bulgaria, bbsbi@mail.bg

- a ban on the use of ionizing radiation for the treatment of organic food;
- application of high animal welfare standards.

Organic farming is part of an expanded supply chain that also includes food production, distribution and retailing. Each unit in this chain contributes to consumer confidence, food quality, environmental protection and the welfare of farmed animals.

Products marketed as organic must be certified and labeled with a national or regional logo. Such is the practice in the European Union, USA, Canada, Japan, China, Australia, New Zealand, Brazil, Mexico, Russia, Ukraine and in nearly 90 countries around the world. The current legal framework on organic production and labeling of organic products in the European Union is laid down in Council Regulation (EC) No 834/2007. Detailed rules on organic production, labeling and control are set out in Regulation (EC) No 889/2008 and in Regulation (EC) No 1235/2008 on the import arrangements for organic products from third countries.

This survey covers the Central and Southeastern Europe region and includes data for the period 2011-2016. For the purpose of the survey, a total of 18 countries are covered. First, there are eleven countries that joined the EU since 2004, and Greece, which is geographically and economically part of the region: Bulgaria, Greece, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia, Hungary, Croatia and the Czech Republic. Apart from these, six other Southeast European countries, which are candidates for EU membership or are considered as potential candidates, include the Western Balkan countries (Albania, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Serbia, Montenegro) and Turkey. This broad group of countries shares many common features that distinguish it from both Western and Eastern Europe (within the post-Soviet space). This is the level of income, the degree of development of economies, values and cultural characteristics.

2. Consumer Attitudes towards Bioproducts

The development of the market for organic products is driven by several leading trends in consumer behavior. First is the pursuit of a healthy lifestyle. Another trend is the influence of ethical considerations in the realization of consumer choice. Environmental concerns are an important factor that can influence consumers' attitudes and decisions to buy certified organic products.

Healthy lifestyles are increasingly perceived as a comprehensive concept that encompasses not only physical health, but also mental and emotional equilibrium, including food, exercise and sports, attitudes to nature and to oneself. Such an approach requires a more conscious choice of nutritional alternatives and includes the consumption of products with additional benefits, including willingness to pay for products and services that support healthy lifestyles.

Another important trend affecting the demand for organic products is the gradual increase in the number of consumers and ethically motivated purchasing decisions (Euromonitor 2017b). Such solutions are most often related to environmental concerns and the pursuit of sustainable development, animal welfare, working conditions and the desire to have a positive impact on the communities in which the products are produced.

Prospects in the production and marketing of organic products in Southeast Europe

The driving forces that form the described trends in consumer behavior are very similar. First, there is a long-term change in the global economic order leading to the emergence of emerging economies (China, India, Indonesia, Brazil, etc.) and a reduction in the relative weight of the G-7 countries (PwC 2017). Expanding the middle class in emerging markets leads to a change in eating habits, increased intake of ready-to-eat foods and a more sedentary lifestyle. There is a correlation between disposable income and the consumption of meat in developing countries (Euromonitor 2017c, p. 11). Many emerging economies are trying to reduce the environmental impact of the concentration of production activities that meet demand in the global economy, and awareness of the need for pollution reduction and the transition to better working conditions (Euromonitor 2017b, p. 12) is growing.

Global demographic changes - increasing life expectancy, decreasing fertility rates, but continuing population growth and urbanization - simultaneously lead to the search for more opportunities for healthy living and sustainable development challenges.

Pressure on the environment and efforts to reduce it have a powerful impact on policies at national and global level, but also on consumer behavior. The goals of sustainable development formulated by the UN in 2015 put not only issues such as combating climate change, access to clean water and energy but also responsible production and consumption. The set of targets sets benchmarks for assessing the progress of the countries (World Bank 2017), but also for the behavior of the companies.

Progress in information and communication technologies directs consumers towards preventive health care. The abundance of information is complemented by devices and applications for personalized monitoring of the body's condition.

Changes in the global business environment shape the leading trends that drive demand in the direction of products that guarantee a quality green living, traceability of supplies and responsible attitude to the environment by consumers and producers. In the markets for organic food in Western Europe, the declining price difference between organic and conventional foods, the support of the sector by public policies, the increase in the cost of organic products by regular consumers and the possible overcoming of mistrust by a side of uninterested consumers by adding new benefits to products such as local produce, ethical values and additional health and quality of life benefits (O'Doherty Jensen, Denver and Zanoli 2011).

In Central and Southeastern Europe, the emphasis is on the taste and health characteristics of food and its safety (Żakowska-Biemans 2011; Krause and Spicka 2017). Ethical considerations in the purchase of organic products are of a lower rank than the perceived health effects (Nikolova 2011, Imami et al., 2017). A serious barrier to consumption is still the low level of awareness of organic products (Goranova, Stefanov and Tananeeva 2011; Maksimović, Milošević and Jovanovic 2017). More traditionally oriented consumers and price-sensitive customers show a relatively low tendency to purchase such products (Demirtas, Parlakay and Tapki 2015, Perić, Nikčević and Vujić 2017).

In the region, which also includes Bulgaria, additional efforts are needed by producers, processors, traders and public institutions to promote organic products, providing reliable information on the differences between organic and conventional production, and overcoming the mistrust of certification and quality control. Along with these measures, the demand for organic products is directly related to the level of income in individual countries and across population groups.

3. Organic food production

The world's organic food production area covers 50.9 million ha or one percent of the arable land, according to data from a total of 179 countries in 2015 (Willer and Lernoud 2017). Although the smallest in terms of geography, Australia is the continent with the largest areas for organic production: a total of 22.8 million ha, the main part of which is grassland. For comparison, 12.7 million ha are covered in Europe, which is the world's second largest production center. The majority of them are located in the EU Member States: 11.1 million ha in 2015 and 11.9 million ha in 2016 respectively.

In Central and Southeastern Europe, organic production takes place at 3.4-3.5 million ha, respectively in 2015 and 2016. In the EU Member States, about 2.9 million ha are harvested with organic farming and livestock breeding (Table 1). The main producer within the non-EU region is Turkey with 0.5 million ha.

Table 1. Production of Organic Products in Central and Southeastern Europe, 2016

	Areas, thousand ha	Share of agricultural land, %	Manufacturers	Processors
<i>Albania</i>	0,5	0,0	39	22
<i>BiH</i>	0,5	0,0	36	8
<i>Bulgaria</i>	160,6	2,4	6 964	175
<i>Greece</i>	342,6	8,0	20 197	1 495
<i>Estonia</i>	180,9	15,7	1 753	135
<i>Latvia</i>	259,1	12,3	4 145	48
<i>Lithuania</i>	221,7	7,1	2 539	65
<i>Macedonia</i>	3,2	0,2	509	17
<i>Poland</i>	536,6	4,0	22 435	705
<i>Romania</i>	226,3	1,8	10 083	150
<i>Slovakia</i>	187,0	9,5	431	36
<i>Slovenia</i>	43,6	8,9	3 513	310
<i>Serbia</i>	14,4	0,4	286	44
<i>Turkey</i>	533,2	1,3	67 879	1 422
<i>Hungary</i>	186,3	2,4	3 414	442

Prospects in the production and marketing of organic products in Southeast Europe

<i>Croatia</i>	93,6	4,9	3 546	312
<i>Montenegro</i>	3,2	1,4	222	12
<i>Czech Republic</i>	488,6	13,7	4 271	616
Общо	3 482,1	5,0	152 362	6 019

Source: Eurostat (2017); FiBL (2017) <http://www.organic-world.net/statistics/>

The average share of organic land in the region is approximately 5%, with around or under one percentage point in all non-EU countries. For the years 2015-2016 the organic production area increased by 2%. The greatest potential for increasing organic farming through the inclusion of new lands in the conversion regime shows Bulgaria, Croatia and Serbia. In 2015, in each of the three countries, more than 50% of the declared areas are in transition towards sustainable use; in Bulgaria - 81.8% (Eurostat 2017).

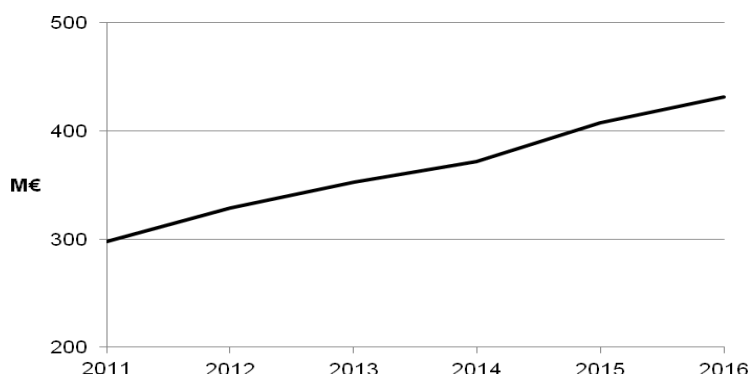
At the end of 2016, 152,362 farmers and 72 aquaculture producers who produce organic products are registered in the region. The number of processors is 6 019. Between 2010 and 2015, the number of producers in Bulgaria, Romania and Croatia doubled, which is the largest reported growth for the European Union. The largest number of producers is in Turkey (68,000) - they account for nearly 45% of all registered in the EUSIC, exceeding those in Italy, which has the largest number of farmers engaged in organic farming in the EU (about 53,000).

4. Development of organic products market

The world market for organic products is estimated at around 75 billion euros in 2015. The US has a leading position with sales of 39.7 billion US dollars (35.8 billion euros), followed by the EU with sales of 27,1 billion euros. Overall, the market is dominated by developed countries with high incomes per capita. China is the only emerging economy in the top ten in sales. According to data from leading markets for fresh produce, about one-third is for vegetables, about 30% for fruits, over a quarter of the value of sales being made from organic meat and about 10% for other fresh products (Euromonitor 2017a).

Sales volumes in Central and Southeast Europe are estimated at around EUR 580 million (Willer and Lernoud 2017, pp. 225-227). Only the market for packaged organic food and beverages amounts to EUR 431 million in 2016 (Figure 1) as a result of sustained growth in recent years.

Figure1: Sales of packaged organic food and beverages in Central and Southeast Europe, million euro.

Source: Euromonitor (2017)

The average annual growth rate for the period 2012 - 2016 is 5.6%. Of course, the picture in individual countries varies widely: from 13.3% in Romania, Turkey (10.3%), Bulgaria (8.1%) to a drop in sales in Greece (-3%). Retail sales per person are well below the typical levels for old EU member states where one-third reach sales of over 100 euros per person per year. Somewhat exceptions are made by Slovenia and Croatia with 26.6 and 23.4 euro / person for organic products. In all other countries, data shows one-digit sales figures.

For Central and Southeastern Europe, it is characteristic that although some countries have achieved a high share of organic land, consumer spending, despite their growth, remains low as a share of total food costs. The interest in production is largely driven by the demand for organic products in Western Europe.

5. Competitive environment in selected countries of Central and Southeastern Europe

Sales of packaged organic food in Bulgaria reach BGN 31 million in 2016 as a result of 7% annual growth in the market. This is supported by a stable institutional framework and the entry of organic products into retail chains. A positive trend is the increased recognition of certified and labeled products and the decline of the earlier wave to designate various groups of goods such as "eco", "organic", "green", etc., without being part of a system of tracking and quality assurance. The largest share of baby foods is: 36% of sales on the market, which also determines Hipp's leadership position with 28% market share. Second place is Bio Bulgaria with 17% market share, represented by the Harmonica brand. The forecast is that the market will continue to grow by 5% annually and will reach sales of BGN 40 million in 2021.

The market for organic products in Romania is 106 million lei (23.6 million euros) and grows by 13% in 2012-2016. Sales, as in other countries in the region, are mainly

Prospects in the production and marketing of organic products in Southeast Europe

concentrated in groups of consumers with - high incomes in big cities. Leading categories are dairy products and baby foods.

The continuing recession in Greece also has a negative impact on the organic food market. It has shrunk to 43 million over the past five years, decreasing on average by 3% per year. The forecasts are for this development to continue at the same rate and by 2021 the sales volume will be approximately 37 million.

The Turkish market is estimated at 340 million Turkish lira (102 million euros): 285 million - packed food and 55 million - beverages. The main factor for growth of 10% is the increased demand for healthy products by the urban population. The forecasts are that market growth will accelerate to reach 541 million Turkish lira in 2021.

Central European countries' markets show more signs of development than the Balkan countries. The level of consumer awareness of the characteristics of organic products is higher and there are relatively well-established distribution networks. Greater maturity in the markets in Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia is the reason for moderate growth and is expected to remain within the range of 3-5% by 2021. In view of the size of the population, the largest market is in Poland, followed by the Czech Republic, Hungary and Slovakia (EUR 21 million).

The review of product categories and the competitive environment points to substantial similarities between countries in the region. From the point of view of growth rates and the degree of market penetration, two sub-groups can be identified: those in Central and Southeast Europe. It is common for all countries in the region that consumption is mainly centered on wealthier groups of customers in urban centers. The majority of consumers are the motivator for health care - more often for children - and higher security for the control of food quality, guaranteed by the manufacturer's obligations regarding the certification of products as organic.

The only company with a presence in the whole region is Germany-based multinational company Hipp, a leader in many markets in the organic baby food sector. The remaining producers maintain positions in their national markets. This leads to a great fragmentation and is a prerequisite for attracting traders with new product lines.

6. Conclusion

In Central and Southeast European countries, there is a relatively limited but stable and rising moderate demand for organic products. Purchases of organic products are mainly made by residents of urban centers with higher incomes. The behavior of consumers follows the general trend in emerging economies around the world. The share of the cost of organic products in the household budget for food can be expected to increase and to increase the range of products offered.

The volume of organic production in Central and Southeast European countries exceeds domestic consumption. Proximity to Western Europe and the Common Regulatory Framework attract many new producers to the sector. At the same time, the lack of dominant players in most product categories creates the potential for dynamic

competition in the market and the development of new niches, including through exports of products to other countries in the region.

REFERENCES

- Demirtas, B., Parlakay, O. and Tapki, N. (2015) Organic Food Awareness in Turkey. *Emirates Journal of Food and Agriculture*
- Euromonitor (2017a) *Certified organic: opportunities in food and beverages*. [online]. London: Euromonitor. Available at: Passport Database. [Accessed 7 September 2017].
- Euromonitor (2017b) *Ethical living*. [online] London: Euromonitor. Available at: Passport Database. [Accessed 7 September 2017].
- Euromonitor (2017c) *Healthy living*. [online]. London: Euromonitor. Available at: Passport Database. [Accessed 7 September 2017].
- Eurostat (2017) Organic farming statistics. *Statistics explained*. [online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Organic_farming_statistics [Accessed 7 September 2017].
- Imami, D., Skreli, E., Zhllima, E. and Chan, C. (2017) Consumer attitudes towards organic food in the Western Balkans – the case of Albania. *Economia agro-alimentare / Food Economy* [online], 2. Available at: https://ojs.francoangeli.it/_ojs/index.php/ecag/article/view/3614 [Accessed 10 September 2017].
- Krause, J. and Spicka, J. (2017) Analysis of economic performance and opportunities for the development of organic farming: case study of the Czech Republic. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*
- Maksimović, G., Milošević, B. and Jovanović, R. (2017) Research of consumers' attitudes on the organic food consumption in the Serbian enclaves in Kosovo. *Economics of Agriculture*, 64(3), 987-1001. Available at: <http://www.bsaae.bg.ac.rs/images/Ekonomika%20kompletna/2017/EP%203%202017%20lq.pdf> [Accessed 10 September 2017].
- O'Doherty Jensen, K., Denver, S. and Zanoli, R. (2011) Actual and potential development of consumer demand on the organic food market in Europe. *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*
- Perić, N., Nikčević, A. and Vujić, N. (2017) Consumers attitudes on organic food in Serbia and Croatia: a comparative analysis. *Economics of Agriculture*. 64(3), 1049-1064. Available at: <http://www.bsaae.bg.ac.rs/images/Ekonomika%20kompletna/2017/EP%203%202017%20lq.pdf> [Accessed 10 September 2017].

Prospects in the production and marketing of organic products in Southeast Europe

- PwC (2017) *The long view: how will the global economic order change by 2050?* London: PricewaterhouseCoopers, Available at: <http://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf> [Accessed 7 September 2017].
- Willer, H. and Lernoud, J., eds. (2017) *The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2017*. Frick: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL) and Bonn: IFOAM – Organics International. Available at: <http://www.organic-world.net/yearbook/yearbook-2017.html> [Accessed 7 September 2017].
- World Bank (2017) *Atlas of Sustainable Development Goals 2017*. Washington, DC: World Bank. Available at: <http://datatopics.worldbank.org/sdcatlas/> [Accessed 10 September 2017].
- Żakowska-Biemans, S. (2011) Polish consumer food choices and beliefs about organic food. *British Food Journal*
- Горанова, П., Стефанов, С. и Тананеева, Ж. (2011) Маркетингово проучване на пазара на органични продукти в България. *Алманах „Научни изследвания“*, 14
- Николова, М. (2011) Биопроизводство и особености на пазара на биопродукти. *Народностопански архив*, 1

PERSPEKTIVE U PROIZVODNJI I MARKETINGU ORGANSKIH PROIZVODA U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Sažetak: Tokom poslednje decenije došlo je do značajnih promena u potrošačkim prioritetima i ponašanju. Važno mesto u transformaciji podrazumeva povećano interesovanje za zdrav način života i zaštitu životne sredine. Ovi procesi sve više utiču na proizvodnju hrane i trgovinu u zemljama jugoistočne Evrope.

U članku su prikazani osnovni parametri ovog tržišta u Bugarskoj i na Balkanu. Posebna pažnja posvećena je sertifikovanim organskim prehrambenim proizvodima kao poseban segment različitih kategorija: sveža hrana, pakirani proizvodi i pića. Izložene su specifičnosti konkurentskog okruženja u zemljama i izgledi za srednjeročni rast.

U regionu postoji relativno ograničena, ali stalna i sve veća potražnja za organskim proizvodima. U dugoročnom periodu može se očekivati povećanje udjela troškova organskih proizvoda u budžetu domaćinstva i povećani asortiman.

Ključne reči: organski proizvodi, perspektive rasta, zemlje jugoistočne Evrope, osnovni parametri tržišta.

THE ROLE OF REGIONAL CLUSTER APPROACH IN THE SUPPORT OF SME - S IN SUSTAINABLE FOOD VALUE CHAINS AND MARKET STRUCTURES (BULGARIAN CASE)

Boyko Doychinov, PhD¹

Abstract: *This report contains the background and extracted highlights of the main research survey, which focused on assessment of the potential and practical implementation of the food marketing system during the economic transition period in Bulgaria.*

The food sector of the economy of Bulgaria is a core segment now. Effective socially oriented development of the agro food sector of the economy has to be based on progressive forms of the integration relations in the conditions of neoliberal globalization and transition of the national economy to the model of decentralization and self-organization. At the same time, we need more perfect tools based on the analysis of value chains creation for adoption of the relevant strategic decisions.

The subject of study is the theoretical and methodological and also scientific and practical aspects of public management organization of the agrarian sector of the economy of Bulgaria based on the analysis and synthesis.

Keywords: *Economic transition, strategic management, food marketing system, value chains.*

1. Introduction

Until recently, the development of physical infrastructure for fresh food logistics has been prioritized in the direction of quantitative indicators such as: size of retail space, volume of investments, etc. Modern trends in digital marketing reflect the growth of online sales as an additional channel for sales, including food. The production and marketing of fruit, vegetables, fish and other fresh food is an extremely conservative sector, which requires serious investments for production, storage and final realization.

A major component of competitiveness in agricultural value chains is access to affordable physical infrastructure. This includes infrastructure that supports on-farm

¹ Balkan and Black Sea Fresh Foods Marketing Initiative – Regional Cluster “North-East”, Bulgaria, rc_ne@mail.bg

production, ensures efficient trading and exchange, adds value to the domestic economy, and enables produce to move rapidly and efficiently from farmgate to processing facilities, and on to wholesalers and consumers.

The proper storage of fruits, vegetables and other fresh foods is not only a necessity for preserving of their consumer qualities but also a prerequisite for the formation of durable food reserves aiming at providing the supplies for feeding of the consumers whose number is significantly increasing at the expense of the self-sufficient population.

The development of market structures for wholesale realization is a continuous process that depends strongly on the general status of the economy and is related to the modernization and adaptation not only of the physical infrastructure but of the trade technology that includes the stock and market place activity as a whole.

In most countries wholesale markets remain an essential link between production and consumption. There is an enormous difference between the village squares or road intersections where weekly markets took place and the purpose-built wholesale markets which began to appear at the end of the last century in London, Paris and Barcelona. Marking even greater change has been the establishment of modern food supply centres where wholesaling activities for a range of food commodities, together with associated prepackaging, assembly and other food distribution activities, are concentrated in one complex.

Wholesale markets have for a long time been considered an essential component of any agricultural marketing system and FAO has been addressing wholesale market development issues throughout the world for the past forty years. In many countries we are witnessing rapid changes in food marketing systems, involving an expansion in direct marketing between increasingly large farmers, either in groups or as individuals, and the integrated food marketing chains represented by hypermarkets, supermarkets and chain stores.

The present decade saw the emergency of a situation in many of the countries of the world, where domestic food production had fallen increasingly behind the demand due to fast growing populations that had become proportionately more heavily concentrated into urban areas.

Along with changes in market roles, product mix and the type of wholesaling, there has often been a change in location. The traditional location of wholesale markets in inner-city areas in many cities is no longer appropriate. The need for larger facilities able to accommodate large transport vehicles and to avoid problems of traffic congestion, sanitation and noise pollution have forced many markets to shift to areas on the outskirts of cities.

The development considers the structures for wholesale trade with fruit and vegetables in Bulgaria in the period from their establishment in the 1930s, in the stage of plan economy and in the period of transition towards market-oriented economy. This historical approach is imposed by the need to adopt the best of the national and world economical history combined with assessment of the modern conditions and implementation of the positive international experience adapted to our conditions.

The role of regional cluster approach in the support of SME - s in sustainable food value chains and market structures (Bulgarian case)

The system for wholesale trade depends strongly on the market infrastructure within which the system is developing as a whole as well as its different subsystems. The infrastructure comprises the objectively acting market conditions and factors that determine the functions of the system, establishes favorable conditions and imposes restrictions.

Besides the need for establishment of modern market infrastructure in different production regions the actions must be activated for development of information system at local level that has to reflect the status of the production and supply of products in a form accessible for the local producers.

An important stage is the overcoming of the territorial disproportion of the market structures into direction of stimulating the establishment and development of local bases at the very production places and development of network structures and clusters.

The regulatory framework in the field of investment design in commerce in Bulgaria is extremely old and does not meet the modern requirements and the dynamics of the competitive and innovative environment. In Bulgaria the norms for designing general purpose warehouses have been in force since 1984, and the latest amendments to the norms and rules for commercial network design have been published in 1996. The Regional Cluster Northeast has prepared criteria and draft standards for the assessment of modern market infrastructure marketing of fresh foods that are derived from the experience of the World Union of Wholesale Markets and the FAO and are applicable in the countries of Southeast Europe, and in Bulgaria.

In our part of Europe, where the market relations are underdeveloped, particularly important become mutual relations between modern wholesale markets and huge chain stores. In the countries with developed market economy the expansion of chain stores reduces the role of markets in the distribution channels. The position of wholesale markets is also getting worse as a result of some practices of certain chain stores as regards dumping prices for selected agricultural and horticultural products or excessive exploitation of their spending power to dictate low prices to suppliers which, in consequence, enables them to be competitive with other market offers.

It should be emphasized, that due to the specific nature of development in our region, the role of wholesale markets is much more important than in Western Europe. The above applies particularly to the tasks connected with organizational concentration of dispersed production sector and implementing logistic systems as well as organizing logistics and distribution centers as a system complementary to the market infrastructure elements existing in the countries with developed market economy. Very important aspect of activity of the markets within this region should be creating own or regional brands as a counterbalance to global products.

The wholesale and assembly markets represent a structure for wholesale trade with fruit, vegetables and foodstuffs, which has proved effective and planting the crops and ends with product delivery to consumers. The wholesale markets supply to urban areas a wide variety of quality products with guaranteed origin, and the assembly markets

provide access of the farmers to the marketplace and give opportunity to transform the tasty Bulgarian fruit and vegetable into competitive products in compliance with European standards. That's why it is very important to be implement a programme that targets the realization of vertical infrastructure and short value chains for perishable goods, which shall provide environment for free competition.

The Institute "Balkan and Black Sea Fresh Foods Marketing Initiative" had some succesful experiences in the last years, created a network of producers' and wholesale markets for fruit, vegetable, fish and other perishable goods in the Northeast part of Bulgaria. Summing up this experience we have developed a system of methods and indicators to assess the status and future development of market infrastructure. (Doychinov. B., 2012).

It is very important to analyze the channels and institutions involved in moving agricultural products from farm to consumers, emphasizing the specific marketing functions provided by assembly and wholesale distribution facilities.

Together with these changes in distribution methods have come changes in procurement methods and it is these that present the greatest threats to the region's wholesale markets. The types of changes taking place are:

- ✓ chains are shifting from traditional wholesalers to "specialized/dedicated wholesalers" that are specialized in a product category;
- ✓ the new wholesalers move from mainly buying at wholesale markets or from a list of customary suppliers, to contracting production that meets the specific grades and standards of the retail chain. This is done in order to select producers capable of meeting quality and safety standards of the supermarkets and thus to lower transaction costs for the chain both through lower search costs and by reducing the number of suppliers per unit sold. Additionally, such linkages permit more rapid movement of produce from farm to store;
- ✓ in some cases, it has been noted that the retail chain eventually acquires or enters into a joint venture with the wholesale firm.
- ✓ These, and other approaches, include:
- ✓ being pro-active. Wholesale markets need to look to their strengths. In many cases, for example, they should be able to supply locally produced produce more freshly than supermarkets that operate just one distribution centre per country. Exchange of ideas and experiences between markets in the region will be beneficial and much can be learnt from the experiences of wholesale markets in Western Europe;
- ✓ identifying new services. Markets need to be aware of their real potential for capturing business from supermarket chains. If such potential is limited than they need to explore ways of maximizing business from non-supermarket customers;

The role of regional cluster approach in the support of SME - s in sustainable food value chains and market structures (Bulgarian case)

- ✓ serving non-supermarket retailers and caterers. Small retailers will continue to play an important role in Central and Eastern Europe and increasing affluence will mean that, as in the West, people will eat out more. Many retailers, but particularly larger stores and independent chains that are not large enough to justify having their own distribution centres, could benefit from the one-stop-shop concept, i.e. by being able to buy fruits and vegetables, fish, meat and dairy products and dry goods at one wholesale market location;
- ✓ improving procurement arrangements. Wholesalers in markets will therefore need to strengthen linkages with farmers in the same way as supermarkets are doing; this will probably lead to reduced opportunities for small farmers and much consolidation of farms, as it is virtually impossible for supermarkets or wholesalers to work with individual small farms. Farmers will be increasingly called upon to specialize. Small wholesalers are unlikely to be able to take such initiatives without support, and this seems to be a role for the market management;
- ✓ promoting increased fruit and vegetable consumption. Faced by a declining share of the market, wholesale markets can try to increase their share again.
- ✓ Short supply chains can represent traditional and/or alternative ways of producing, distributing, retailing food and other agricultural products. They are of particular interest to small farms and family farms, interested consumers, local communities and civil society organizations. Short supply chains exist as a market mechanism anywhere in the world in a variety of forms, both for the purpose of generating profits and for purely non-profit purposes. The Facility functionally involves joint efforts of ordinary producer and consumer organizations and efforts by the governments of the countries concerned.

2. Short supply chains

Short supply chains are considered to be the most suitable channels for organic and local specific products of small and medium-sized farmers who have limited opportunities to participate in conventional retail chains but can be very effective in direct sales.

According to the European Network for Rural Development, short supply chains focus on three key principles that apply to most short supply chains:

- 1) The distance between the producer and the consumer is as short as possible;
- 2) The number of intermediaries in the supply chain is as small as possible;
- 3) Communication and understanding between the producer and the consumer.

The two basic criteria needed to define short supply chains are physical and social proximity. Physical proximity is determined by the transport distance of a product from the place of production to the point of sale. Social proximity is expressed in the number of

intermediaries between the manufacturer and the consumer. In the short chain of delivery this number is zero or very small (often one but not more than two).

Some countries with developed short supply chains have precisely defined the maximum physical distances that products can travel along the way from the place of production to the point of sale of the final buyer: USA: in 2008, Congress assumed that a product could be transported no more than 400 miles from its origin or must remain within the state in which it is produced. UK: The Small Farmers Association has developed a definition according to which products must be grown within 30 miles from the store they are offering or up to 50 miles for large cities. The Netherlands: The products must be manufactured 40 km from the supermarket they are offering, this distance depending on the availability of the product in the locality.

In analyzing the different schemes and studies at European level, the European Network for Rural Development team reaches the following classification:

- Direct sales by individual producers is the most direct form of sale that also lasts for the longest time. The different types of individual direct sales include: sales on the farm, in farmers' markets, on a stand on busy roads, in a shop, in a hotel or restaurant to the farm, in delivery to the homes of consumers, especially in areas close to urban centers. The advantage of this type of direct sales is the ability of users to communicate personally with the producers.
- Collective direct sales are carried out when a producer group cooperates and organizes a common food delivery scheme to consumer groups, Internet supplies, local festivals, etc. In this form of direct sales, it is possible to involve an intermediary who collects the products from different producers and delivers it to the end-user - most often in schools, kindergartens and hospitals. The advantage of this type of direct sales is reaching the potentially larger markets for manufacturers as well as offering a wider range of food products to end-users.
- Producer-to-consumer partnerships enable consumers to play a greater role in assisting local farms and agricultural production systems. The most common form of partnership is when consumers share a portion of the cost of production on the farm, in return for an agreed quantity of production.

Food supply chains have been extensively researched on a European scale in the framework of various programs (IMPACT, SUPPLIERS, FAAN), with the aim of defining the main mechanism in practice to meet market needs. Theoretically, short supply chains could generally be divided into two types - 'local delivery systems' and 'short supply chains'. In the first place, the factor is "distance", as it is informally accepted that the range in which local producers have to offer their output is between 20km and 100km. The second criterion is the number of intermediaries between the farmer and the end user.

The role of regional cluster approach in the support of SME - s in sustainable food value chains and market structures (Bulgarian case)

According to a study of the European Commission conducted in seven countries (the Netherlands, Ireland, Germany, England, Spain, Italy and France), it is concluded that farmers who offer products through short supply chains (including direct deliveries) are 1.4 million. The short chain mechanism in the Mediterranean Member States is best developed. The study shows that Germany, Italy and France, for the 2005 period. - 2010 have reached the highest level of added value increase of products offered through short supply chains, namely 7% to 10% of the total value added of agricultural products.

On a pan-European level, the Commission's findings reveal a link between short supply chains and rural tourism. It also seriously reduces manufacturers' costs of transport and storage of manufactured goods due to the availability of a fast, easy and efficient local market. Combinations of short and long supply chains are noticed in order to eliminate the risk of bankruptcy by manufacturers. Last but not least, the EC report draws attention to the fact that the direct supply of food by the manufacturer increases the buyer's confidence and his willingness to pay up to 20% higher price for the product concerned.

Although, at first glance it sounds almost equal between the supply of local food and the short chain mechanism, there are significant differences. The supply of locally sourced food shall apply to products which can be found at the place where they are produced and which are distinguished by their characteristic quality or properties, without taking account of intermediaries on the way to the final purchaser, of other quality characteristics of products or economic benefits.

In contrast to the above, the short supply chain mechanism takes into account the specificities of the particular farm where the products are produced and how they are grown, the way they have gone to the buyer, the quality and the freshness. In the case of short chains, the detailed information on the characteristics of the product, which is available to the final purchaser, is important.

After all, on a proposal to the European Commission of the French Government, where short supply chains mechanisms are developed at a fairly high level, a fairly precise practical definition could be given, namely: "Short supply chains are those where the product is traceable to the grower and to the farm where it is produced. The number of intermediaries between the manufacturer and the end user must be kept to a minimum or, in the best case, to zero. "

The 2014-2020 Rural Development Regulation also gives a legal definition of the term "short chains" in Art. 2, namely: "A supply chain involving a limited number of economic operators interested in cooperation, local economic development and close territorial and social relations between producers and consumers."

As can be seen from the above, the mechanism of short supply chains of food is applied by the producers with "small farms". The EU agricultural sector is characterized by a very large number of small farms (more than 70% of farms are smaller than 5 ha). These farms are heterogeneous in terms of the socio-economic characteristics of farm owners, the main assets of farms, the presence of non-agricultural income, and hence their ability to remain or to become viable and prosperous. Many small farms cannot be cost-effective

and economically competitive. According to the census of the agricultural holdings in Bulgaria in 2010, the total number of small farms is 370 222, taking into account the size of the utilized agricultural area.

3. Examples of short supply chains in Europe

Types of direct supply and distribution chains in Italy

- Direct sales - The products are directly sold by producers to the buyer in the farms. In most cases, however, it is difficult to reach the farm, which makes it a practice for producers to export their produce to markets in nearby neighborhoods, usually locating these markets near large food chains by conventional manufacturers. Typically, all products are offered by a single seller on a rotating basis and such markets are organized weekly or monthly.
- Consumer groups: groups of consumers who may have merged informally or under a dedicated legal form whose business is the supply of environmentally friendly products directly from the producer or a group of producers who are themselves organized in small producer groups. User groups do not generate profits and do not have to pay taxes.
- Vendor groups: Small co-operatives or companies. The merger aims to sell larger quantities of products - own production with as few intermediaries as possible on the way to the buyer.
- Short supply of organic products: A widespread method has recently been the internet sale of organic food, as a compulsory element is to provide detailed information on how to produce food, farming technology, etc.

"Oregional" - Netherlands

"Oregional" is an association of 22 producers whose farms are located at a distance of 50km. from t Nijmegen. The association offers production produced by its members directly to restaurants, medical institutions, institutions in the region. In 2012, they create an online store for the sale of fruit and natural juices and various local products, and delivery to the end customer takes place within the day the product is supplied by the manufacturer to keep the food fresh (slogan: From farm to plate in less than 24 hours ").

Direct sale of meat in Alava, Spain

Livestock farmers in the Alava region are selling meat directly in chilled vacuum packages. Farmers are usually contacted customers to declare the next date of slaughter of animals and respectively delivery. The animals are transported to a slaughterhouse where the meat is packaged in special packages and returned to the farmers in the refrigeration chambers. Due to the nature of the product and the fact that the latter is supplied refrigerated, deliveries are made at a distance of no more than 80-100 km.

Market of rural goods, Straupe, Latvia

The role of regional cluster approach in the support of SME - s in sustainable food value chains and market structures (Bulgarian case)

An open market is organized twice a month by local producers. The market was initiated by local producers and consumers in order to buy the goods and food directly from one another and to stop traveling to the nearby town. The market is located close to the main road, making it accessible even for occasional passers-by.

Internet platform Chil, Spain

An interesting example is the Chil internet platform, which has been successfully operating in Spain. It brings together all actors involved in agriculture and the food processing sector. The main benefit of creating the platform is the exchange of information, knowledge transfer and the ability to share documents.

4. Examples of Good Practices in Bulgaria

Market facility for fish storage and sale, Byala, Varna

In 2014 the team of Regional Cluster "Northeast" together with the municipality of Byala and FLAG "Byala-Dolni chiflik-Avren" developed a project proposal for the construction of a market facility for fish storage and sale in the town of Byala, which received funding under the Operational Program for Development of the Fisheries Sector. In 2015, the process of building the facility was launched, and it is now open and functional.

At the moment, the first stage of the planned project is completed and the team already working on the second one, which includes a training center, attractions and fish auction.

Online Wholesale Fruits and Vegetables Market - "Gradinaria"

In 2015, the online platform for fruit and vegetable trading "Gradinaria" is officially launched. The project is funded by the America for Bulgaria Foundation.

Electronic fresh food auction

Currently, our team is developing a project to create an electronic fresh food auction, covering the countries of the Balkan region and the Black Sea basin.

5. Conclusion

The main conclusions are based on good and bad experiences of the Institute "Balkan and Black Sea Fresh Foods Marketing Initiative", which can be successfully applied in the countries of the Balkans and the Black Sea regions, where the organization is already developing joint projects.

The structures for marketing of fresh foods are categories that are not constant in practice, but their dynamics and interconnection are determined by a number of specific factors. Sometimes favoring some of them, such as commodity exchanges in the early 90s of the last century, which even functioned in garage cells, led to a deformation of the overall system and unjustified priorities such as, for example, the farmer's markets, whose work is expected to be over-productive. Our approach is related to an optimal process of

research and introduction of real market structures tailored to specific needs and long-term strategies.

REFERENCES

- Doychinov B., (2012), Evolution of distribution channels for fresh fruits, vegetables, fish and flowers, News of the Union of Scientists - Varna.
- Doychinov B., Trifonov S. (2016), Opportunities for implementing good commercial practices in the short supply chains management, CAPA

ULOGA PRISTUPA REGIONALNIH KLASTERA U PODRŠCI MSP-A U ODRZIVOM LANCU VREDNOSTI HRANE I STRUKTURE TRŽIŠTA (BUGARSKI SLUČAJ)

Sažetak: *Ovaj izveštaj sadrži osnovne i izvučene zaključke istraživanja, koje se fokusira na procenu potencijala i praktičnu primenu sistema za promet hrane tokom perioda ekonomske tranzicije u Bugarskoj.*

Prehrambeni sektor privrede Bugarske je sada glavni segment. Efektivan društveno orijentisan razvoj agro-prehrambenog sektora privrede mora se zasnivati na progresivnim oblicima integralnih odnosa u uslovima neoliberalne globalizacije i tranzicije nacionalne ekonomije na model decentralizacije i samoorganizacije. Istovremeno, potrebni su savršeni alati zasnovani na analizi stvaranja vrednosnih lanaca za usvajanje relevantnih strateških odluka.

Predmet studije je teoretski i metodološki, a takođe i naučni i praktični aspekti organizacije upravljanja javnim agrarnim sektorom privrede Bugarske na osnovu analize i sinteze.

Ključne reči: *ekonomska tranzicija, strateško upravljanje, sistem marketinga hrane, lanci vrednosti.*

MIGRATION, LABOR MARKET AND ECONOMIC DEVELOPMENT: ANALYSIS OF THE REGION OF SOUTH AND EASTERN SERBIA INDICATORS

Vesna Janković-Milić, PhD¹

Jelena Stanković, PhD²

Abstract: : *Local economic development is a multidimensional concept that includes aspects of the use of natural resources, labor, capital and investments, as well as the capacities of local institutions in order to stimulate economic growth at the regional level, or the level of districts and municipalities. The aim of this paper is to provide an overview of data that could be used to analyze the indicators of the Region of South and East Serbia in the context of migration, changes in labor market and indicators of economic activity. The impact of migrations on the population was analyzed, and the results indicate that migrations are one of the important factors of the demographic devastation of the Region of South and East Serbia. Using the relevant methods of statistical analysis, the authors carried out a comparative analysis of the statistical regions of the Republic of Serbia in order to determine the differences in the average cause and rate of unemployment and positioning the Region of South and East Serbia in relation to other regions. Also, based on data from structural business statistics, an analysis of the performance of the economy of the Region of South and East Serbia was carried out.*

Keywords: *demographic devastation, (un) employment, average earnings, economic activity.*

JEL classification: *R11, J31, C40.*

1. Introduction

The population and its structures have great significance for the volume, structure and pace of the process of production and consumption. The total number of inhabitants, its economic, demographic and other characteristics determine the scope and structure of social needs that are historically conditioned, and they, for their part, under the influence

1 University of Niš, Faculty of Economics, Serbia, vesna.jankovic@eknfak.ni.ac.rs

2 University of Niš, Faculty of Economics, Serbia, jelena.stankovic@eknfak.ni.ac.rs

of changes in various structures of the population (old, educational, etc.), are again initiating the whole process of social production. Therefore, the population is linked to the economic and social life of a country, because it is the source of the most important factor of production – labor force.

Labor force as an economically active part of the population is the most important factor in the production process in all types of society, regardless of the changes that are going on in the course of history. The labor force as the driving factor of overall development is determined by the total number of inhabitants of a country which makes a demographic framework for its formation, and its demographic, economic, social and other characteristics determine the total work and intellectual potential.

2. Development indicators of the South and Eastern Serbia region

The region of South and Eastern Serbia is an integral part of the Republic of Serbia, both from the geographical and the statistical and administrative aspects. It was originally envisaged that the region of the statistical region of South and East Serbia consists of two statistical regions - the Southern region and the Eastern region. At the beginning of 2010, the idea of reducing the number of statistical regions prevailed, and the reason for this was unevenness in the number of inhabitants in the regions based on the first proposal. According to the new proposal, Serbia is divided into five statistical regions, and the region's unification is done by merging the Western and Central regions and the Eastern and Southern regions. Namely, in the Republic of Serbia, according to the current statistical division there are five statistical regions: Vojvodina, Belgrade, Sumadija and Western Serbia, South and Eastern Serbia and Kosovo and Metohija. These regions are at the NUTS2 level according to the *Nomenclature of Territorial Units for Statistics*- NUTS of the European Union and they are grouped into two more NUTS1 units, Serbia-North and Serbia-South. The northern part consists of the Belgrade region and the region of Vojvodina, while the southern part consists of the region of Sumadija and Western Serbia, the region of South and East Serbia and the region of Kosovo and Metohija. The regions are further divided into areas, cities and municipalities.

According to the 2011 census, Serbia-north and Serbia-South had approximately the same number of inhabitants (3.6 million inhabitants), however, compared to the previous census period, the total population decreased. The decrease in the number of inhabitants in Serbia-South was four times higher (-338 thousand) than in Serbia-north (-86 thousand). If we look at the twentieth-year period, the differences in population movements are getting even more drastic, bearing in mind that at that time the functional entity Serbia-South had more than half a million inhabitants more than the functional entity Serbia-North (Penev & Marinkovic, 2012).

If the situation is analyzed according to statistical regions, the number of inhabitants according to the last census ranged from 1.6 million (South and Eastern Serbia and Belgrade) to 2 million (Sumadija and Western Serbia), with a significant difference when considering population movements by regions compared to the previous census. The number of inhabitants of the Belgrade region is increased by 34 thousand, while in the

Migration, labor market and economic development: analysis of the region of South and Eastern Serbia indicators

other statistical regions there is a decrease in the number of inhabitants (there is no data for the Region of Kosovo and Metohija).

The largest decrease was recorded in the Region of South and East Serbia (170 thousand), while in the remaining two statistical regions the decrease was less intense. Negative tendencies in the movement of the total population are also present in the lower territorial-administrative units where the negative population growth rate was achieved in 23 of the 25 districts, while the increase in population was recorded only in the territory of the City of Belgrade and in the South Bačka District (Penev & Marinkovic, 2012).

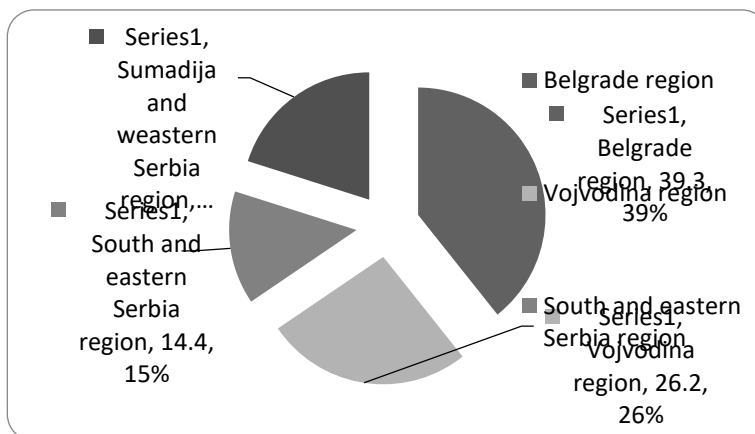
Table 1. Selected indicators of economic development by regions

Indicator	Region			
	Belgrade	Vojvodina	South and eastern Serbia	Sumadija and western Serbia
Area	3.234	21.614	26.248	26.493
Population	1.679.895	1.891.701	1.551.604	1.972.183
% of the population aged 65 and over	17,84	17,86	19,29	19,87
% of the population younger than 20	19,2	19,59	20,42	18,98
Number of settlements	157	467	1973	2112
Population density	519	88	59	74
Activity rate	65,4	62,3	61,9	64,5
Unemployment rate	18,9	16,9	19,7	17,8
Region contributes to GDP RS	39,3%	26,2%	14,3%	20,0%
GDP <i>per capita</i> (in thousands)	947	561	411	374

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, Statistical Yearbook 2016.

A comparative overview of the data on the regions shows a significant difference in the surface, with the Belgrade region nearly seven times smaller than the Region of Vojvodina, about eight times smaller than the Region of South and East Serbia and the Sumadija and Western Serbia Region. Consequently, the largest population density is in the Belgrade region. However, if one analyzes the participation of each of the statistical regions in the realized value of gross domestic product, the dominance of the Belgrade region can be noticed.

Figure 1. Region contributes to GDP of the Republic of Serbia in 2015

Source: Athor`s preview

With a unique combination of high quality, high availability and cost-effectiveness, the Serbian labor force is considered a strong driver of business performance. The trends in the number of employees in the Republic of Serbia and regions in the period 2014-2016 are shown in the following table.

Table 2. Number of employees in Republic of Serbia and by regions

Territory	Employed			Unemployed		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
Republic of Serbia	1.845.494	1.995.883	2.009.785	741.906	724.096	700.947
Belgrade region	623.541	672.098	669.845	107.041	105.724	104.132
Vojvodina region	474.619	508.381	511.313	184.279	174.854	160.557
South and eastern Serbia region	325.849	342.910	353.237	192.773	185.926	180.847
Šumadija and western Serbia region	421.485	472.565	475.397	239528	236516	233275

Source: Serbian Business Registers Agency, <http://www.apr.gov.rs/>

The table shows that the number of employees in all regions is constantly increasing. The number of employees is the largest in the Belgrade region, and the smallest in the region of South and East Serbia.

The number of unemployed, on the other hand, is in constant decline. The smallest number of unemployed are in Belgrade, while the largest number of unemployed are in the Region of Sumadija and Western Serbia. Relative indicators of the dynamics of the

Migration, labor market and economic development: analysis of the region of South and Eastern Serbia indicators

number of employees and the number of unemployed in the observed period in the table in the table.

Table 3. Changes in the number of employees and unemployed in the period 2014-2016.

Territory	Employed			Unemployed		
	2015	2016	2016/2014	2015	2016	2016/2014
Republic of Serbia	8.15%	0.70%	8.90%	-2.40%	-3.20%	-5.52%
Belgrade region	7.79%	-0.34%	7.43%	-1.23%	-1.51%	-2.72%
Vojvodina region	7.11%	0.58%	7.73%	-5.11%	-8.18%	-12.87%
South and eastern Serbia region	5.24%	3.01%	8.41%	-3.55%	-2.73%	-6.19%
Šumadija and western Serbia region	12.12%	0.60%	12.79%	-1.26%	-1.37%	-2.61%

Source: Author's calculation

According to relative indicators, the largest increase in the number of employees was recorded in the region of Sumadija and Western Serbia (12.79%), while the least relative increase in the number refers to the Belgrade region (7.43%), in the observed period. The number of employees in 2016, compared to 2014, had increased by 8.41%.

When we observe the dynamics of the number of unemployed, it can be noticed that in the observed period the number of unemployed reduction was the highest in the region of Vojvodina (-12.87%). The smallest decrease in the number of unemployed was recorded in the region of Sumadija and Western Serbia (-2.61%), where the largest increase in the number of employees was registered. The number of unemployed in the region of South and East Serbia in 2016, compared to 2014, fell by 6.19% year-on-year, which is higher than average in republic.

High unemployment is the biggest problem for the economy of our country. The use of the work contingent is expressed through the activity rate of the population. In addition, the following table shows the employment and unemployment rates by regions in 2016.

Table 4. Indicators of population activity in 2016.

Territory	Activity rate	Employment rate	Unemployment rate
Republic of Serbia	51.4	42.2	17.9
South and eastern Serbia region	49.5	40.1	19
Belgrade region	52.3	42.2	19.3
Vojvodina region	50.2	41.7	16.9
Šumadija and western Serbia region	53.4	44.4	16.9

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia, Labor force survey

As can be seen from the table, the activity rate, as an indicator of the utilization of the work contingent, is the lowest in the region of South and East Serbia (49.5%). Despite this increase in the number of employees, the employment rate is also the lowest in this region (40.1%). The highest employment rate is the region of Sumadija and Western Serbia (44.4%). In this region there is also the lowest unemployment rate (16.9%).

According to the data of the Statistical Office of the Republic of Serbia, the number of inhabitants in the Republic of Serbia is in constant decline. In all regions, except in the Belgrade region, the number of inhabitants is also reduced. In addition to the negative natural increase, the reasons for such tendencies in the number of inhabitants are also internal migration. Their volume in 2016 is given in Table 5.

Table 5. Internal migration by regions in the Republic of Serbia

	Immigrated				Emigrated				Migration balance
	Total	From different district	From the other municipality within the same district	From another settlement within the same city / municipality	Total	To another District	To another city / municipality within the same district	To another settlement within the same municipality	
Republic of Serbia	125682	47931	48395	29356	125682	47931	48395	29356	0
Serbia-north	78931	29476	38812	10643	72585	23130	38812	10643	6346
Belgrade region	50971	16086	31561	3324	44467	9582	31561	3324	6504
Vojvodina region	27960	13390	7251	7319	28118	13548	7251	7319	-158
Serbia-south	46751	18455	9583	18713	53097	24801	9583	18713	-6346
Šumadia and western Serbia	27446	9946	4842	12658	30922	13422	4842	12658	-3476
South and eastern Serbia region	19305	8509	4741	6055	22175	11379	4741	6055	-2870

Source: Statistical Office of the Republic of Serbia

During 2016, 125,682 persons changed their residence, ie permanently moved from one place to another (settlement) of the Republic of Serbia. It can be noted that

Migration, labor market and economic development: analysis of the region of South and Eastern Serbia indicators

within the four regions of the Republic of Serbia, only the Belgrade region in 2016 had a positive migration balance. Observed by economic activity, 54% of migrants are dependent persons, 37% are active persons, while the share of persons with personal income is 9%. The average age of a person who changed their place of residence is 34.4 years (for men 34.8 years and for women 34.1 years).

The population that changes the place of residence is, accordingly, the working population. The key reason is the possibility of employment and the amount of earnings. For this reason, a summary of average earnings by regions in the period 2014-2016 is given in Table 6.

Table 6. Average earnings by regions

Territory	2014	2015	2016
Republic of Serbia	44,530	44,432	46,097
	-	-0.22%	3.75%
South and eastern Serbia region	38,270	38,088	39,959
	-	-0.48%	4.91%
Belgrade region	55,429	55,551	57,717
	-	0.22%	3.90%
Vojvodina region	43,092	43,050	44,646
	-	-0.10%	3.71%
Šumadija and western Serbia region	37,504	38,066	38,315
	-	1.50%	0.65%

Source: Serbian Business Registers Agency, <http://www.apr.gov.rs/>

According to the data shown in Table 6, average earnings are the highest in the Belgrade region, and the lowest in the region of Šumadija and Western Serbia. The region of Šumadija and Western Serbia is at the same time the region with the largest negative difference between the number of people who left this territory and the number who came to this territory (-3476). So, it is reasonable to conclude that the amount of earnings is a key reason for internal migration.

Table 7. Deviations of average earnings in the regions from the republic average

Region	2014	2015	2016
South and eastern Serbia	-14.06%	-14.28%	-13.32%
Belgrade	24.48%	25.02%	25.21%
Vojvodina	-3.23%	-3.11%	-3.15%
Šumadija and western Serbia	-15.78%	-14.33%	-16.88%

Source: Author's calculation

The region of South and East Serbia also has a negative migration balance (-2870). If earnings are viewed as a key reason for internal migration, earnings in this region in 2016 were 13.32% below the national average (Table 7). In the region of Šumadija and Western Serbia, the earnings were 16.88% lower in the same period than the average of the Republic. Only in the region of Belgrade average salary was 25.21% higher compared to the average of the Republic of Serbia.

Table 8. Deviations of average earnings in the region of South and eastern Serbia from other regions

Region	2014	2015	2016
Belgrade	-30.96%	-31.44%	-30.77%
Vojvodina	-11.19%	-11.53%	-10.50%
Šumadija and western Serbia	2.04%	0.06%	4.29%

Source: Author's calculation

Special attention is paid to the region of South and East of Serbia, which is reason because the ratio of salaries in this region is shown in relation to other regions in the Republic of Serbia. According to the results from Table 8, the average wages in this region are 30.77% lower than in the wages in the Belgrade region and 10.50% lower than in the region of Vojvodina. The only region in which the average wages are lower is Šumadija and Western Serbia, and at the same time, in this region, the highest employment rate is recorded. It can be concluded that in this region, the majority of people are employed in low-wage jobs.

3. Conclusion

According to the analyzed indicators, the region of South East Serbia is one of the least developed regions in Serbia. The only bright spot in the analysis is the increase in the number of employees in this region, which is at the level of the republican average. In addition, the decrease in the number of unemployed in this region is higher than the national average. However, earnings in this region represent a limiting development factor.

In order to achieve sustainable economic growth as a guarantee of the well-being of the population and the development of the region, it is recommended that it be necessary to focus on several key areas: the education system, which should create high quality human capital, that is, competitive workers; the labor market, improving productivity of the economy through constant support to innovations and the adoption of technological changes.

REFERENCES

Analiza kretanja na tržištu rada u 2016. godini, preuzeto sa:

Migration, labor market and economic development: analysis of the region of South and Eastern Serbia indicators

<http://pbk.rs/wp-content/uploads/2017/05/Analiza-kretanja-na-trzistu-rada-u-2016..pdf>

Barcenilla-Visús, S., López-Pueyo, C., & Sanaú, J. (2010). *Semi-endogenous growth theory versus fully-endogenous growth theory: a sectoral approach*. Mimeo. University of Zaragoza.

Grossman, G.M., Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press, Cambridge.

Howitt, P. (2006) Endogenous Growth, Article prepared for the new Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Edition, ed. Steven Durlauf and Lawrence Blume

Jones C. I. (1995). R&D Based Models of Economic Growth, *Journal of Political Economy*, 103 (4), 759-784.

Kulish, M., Smith, K., Kent, C., & Kulish, M. (2006). *Ageing, retirement and savings: a general equilibrium analysis* (pp. 2006-06). Sydney: Reserve Bank of Australia.

Mayhew, S. (2015). *A dictionary of geography*. Oxford University Press, USA.

Romer, P.M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 98 (5), 71-102.

Penev, G. & Marinković, I. (2012). Prvi rezultati popisa stanovništva Srbije 2011. godine i njihova uporedivost s podacima prethodna dva popisa, *Demografija* (9), 45 – 68

People in the EU: who are we and how do we live?

<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7089681/KS-04-15-567-EN-N.pdf/8b2459fe-0e4e-4bb7-bca7-7522999c3bfd>

Projekcije stanovništva Republike Srbije 2011-2041. Podaci po opštinama i gradovima, preuzeto sa

<http://www.mdpp.gov.rs/doc/projekcije/Projekcije%20stanovnistva%20Republike%20Srbije%202011-2041.%20godine.pdf>, pristupljeno: 25.10.2017. godine

Regionalni bruto domaći proizvod: Regioni i oblasti Republike Srbije, 2015 preuzeto sa

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/45/36/RD98-RBDP2015.pdf>

Republički zavod za statistiku (2011) *Popis u Srbiji, 2011*, preuzeto sa:

http://popis2011.stat.rs/?page_id=2134, pristupljeno: 22.10.2017. godine

Radivojević, B. (2014). Karakteristike demografskog razvitka Srbije i osnovni problemi na početku 21. veka, preuzeto sa: www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/PRILOG.doc, pristupljeno: 22.10.2017. godine

Regionalni bruto domaći proizvod: Regioni i oblasti Republike Srbije, 2015, preuzeto sa:

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/45/36/RD98-RBDP2015.pdf>

Statistički godišnjak Republike Srbije – Stanovništvo, 2017, preuzeto sa

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/44/02-Stanovni%C5%A1tvo.pdf>

Strukturne poslovne statistike, 2017, preuzeto sa

http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/83/08-Strukturne_poslovne_statistike.pdf

MIGRACIJE, TRŽIŠTE RADA I EKONOMSKI RAZVOJ: ANALIZA POKAZATELJA REGIONA JUŽNE I ISTOČNE SRBIJE

Apstrakt: Lokalni ekonomski razvoj je multidimenzionalni koncept koji obuhvata aspekte korišćenja prirodnih resursa, radne snage, kapitala i investicija, ali kapacitete lokalnih institucija u cilju podsticanja ekonomskog rasta na regionalnom nivou, ili nivou okruga i opština. Cilj ovog rada je da pruži pregled podataka kojim bi se mogla izvršiti analiza pokazatelja Regiona Južne i Istočne Srbije u kontekstu migracija, promena na tržišta rada i pokazatelja ekonomske aktivnosti. Analiziran je uticaj migracija na broj stanovnika, a rezultati ukazuju na to da migracije predstavljaju jedan od značajnih faktora demografske devastacije Regiona Južne i Istočne Srbije. Koristeći relevantne metode statističke analize, autori su izvršili komparativnu analizu statističkih regiona Republike Srbije u cilju utvrđivanja razlika u prosečnoj zaradi i stopi nezaposlenosti, te pozicioniranje Regiona Južne i Istočne Srbije u odnosu na ostale regione. Takođe, na osnovu podataka strukturnih poslovnih statistika, izvršena je analiza performansi privrede Regiona Južne i Istočne Srbije.

Ključne reči: demografska devastacija, (ne)zaposlenost, prosečna zarada, privredna aktivnost.

JEL klasifikacija: R11, J31, C40.

RASTUĆI ZNAČAJ KONCEPTA REGIONALNIH INOVACIONIH SISTEMA ZA EKONOMSKI I DRUŠTVENI RAZVOJ

Dr Dušan Cvetanović¹

Dr Slobodan Cvetanović²

Dražen Bogić³

Rezime: *Dokazano je da efikasnost upravljanja procesom komercijalizacije znanja u inovacije predstavlja jedan od najznačajnijih pokretača ekonomskog rasta i društvenog prosperiteta na nacionalnom i lokalnom nivou. Uspešnost ovog upravljanja je direktna funkcija kvaliteta nacionalnog inovacionog sistema, koga reprezentuju tržišne i netržišne institucije koje pružaju okvir vladama u osmišljavanju i realizaciji politika podrške inovacionim procesima u organizacijama. Paralelno sa razvojem koncepta nacionalnog inovacionog sistema, došlo je do afirmacije i koncepta regionalnog inovacionog sistema. Koncept regionalnog inovacionog sistema naglašava regionalnu dimenziju proizvodnje i komercijalizacije znanja u inovacije i objašnjava događajuće ekonomske divergencije, prvenstveno razlikama u inovacionim performansama regiona. Regionalni inovacioni sistem čini set lokalnih privatnih i javnih organizacija, koje brojnim interakcijama podsticajno deluju na procese kreiranja i komercijalizacije znanja u inovacije na regionalnom nivou.*

Ključne reči: *inovacije, nacionalni inovacioni sistemi, regionalni inovacioni sistemi, regionalni razvoj.*

1. Uvod

1 Interalum, Ljubljana, Republika Slovenija, dusan.cvetanvic@gmail.com

2 Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, slobodan.cvetanovic@eknfak.ni.ac.rs

3 Odjeljenje društvenih nauka i Odjeljenje književnosti i umjetnosti Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske, Republika Srpska, odn@anraus.org

Početak osamdesetih godina dvadesetog veka, na temeljima kritike neoklasičnog viđenja nastanka tehnoloških promena, stvorena je baza za koncipiranje koncepta nacionalnih inovacionih sistema. Koncept se zasniva na pretpostavci da privredni rast zemlje, kao rezultat tehnološkog napretka u visokom stepenu, ne zavisi toliko od veličine razvojno-istraživačkih resursa, koliko od načina organizovanja i upravljanja tim resursima na nacionalnom nivou. Ovakav stav posebno je bitan za male zemlje i za zemlje u razvoju, koje po pravilu ne raspolažu značajnim inovacionim kapacitetom.

Spособnost upravljanja inovacijama prevashodno je endogeni društveni proces. U tom svetlu, stvaranje inovacionog sistema u malim zemljama sa ograničenim resursima predstavlja važnu pretpostavku osmišljavanja vlastitog ekonomskog i šire, društvenog razvoja. Iako definicija nacionalnih inovacionih sistema ima gotovo koliko i autora koji se bave istraživanjem ovog fenomena, Friman kao jedan od njegovih idejnih kreatora, nacionalni inovacioni sistem definiše kao mrežu institucija privatnog i javnog sektora koje međusobnim interakcijama iniciraju, uvoze, modifikuju i šire inovacije (Freeman, 1995).

Koncept nacionalnih inovacionih sistema neposredno je povezan sa šumpeterijanskom pristupom istraživanju preduzetništva kao inovativnog oblika ekonomskog ponašanja, koji naglašava značaj neizvesnosti u procesima komercijalizacije znanja u inovacije. Ekonomisti šumpeterijanske vokacije, pored ostalog, kritički se odnose prema delu endogene teorije rasta koja tvrdi da aktivnosti istraživanja i razvoja kreiraju sigurnu mogućnost za nastanak inovacija. Oni ističu da su inovacione aktivnosti praćene velikom neizvesnošću dolaženja do željenog rezultata. Ukazuju na činjenicu da neizvesnost predstavlja neminovni pratilac tehnoloških inovacija.

U kasnijim studijama, uvedeni su pojmovi inovacionih sistema različitih nivoa, kao što su regionalni, sektorski, tehnološki, korporativni i tome slično. Termin *regionalni inovacioni sistem* prvi put je upotrebljen od strane Kuka (Cooke, 1992) početkom 1990. godina. Najkraće, regionalni inovacioni sistem predstavlja institucionalnu infrastrukturu koja podržava nastanak i najširu primenu inovacija u sklopu proizvodne strukture regiona.

Regionalni inovacioni sistemi se mogu istraživati iz različitih aspektata; strukturnog, institucionalnog, razvojnog, kao i u zavisnosti od dominantnog oblika upravljanja sistemom. U ovom radu akcent je stavljen na sagledavanje regiona kao mesta generisanja inovacija i privlačenja investicija, s jedne, i osnovnih dimenzija istraživanja regionalnih inovacionih sistema, s druge strane.

2. Regioni – ključna mesta generisanja inovacija i privlačenja investicija

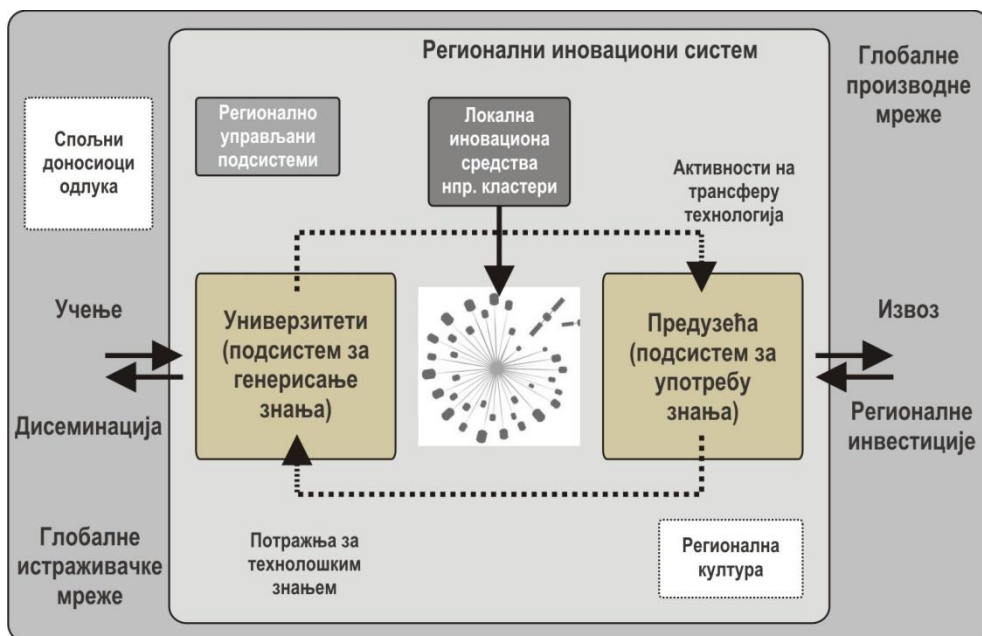
Ekonomski rast nacionalnih privreda sve više je povezan sa kapacitetom njegovih regiona da valorizuje znanje u inovacije (Despotović, Cvetanović, 2017). Regioni, opštine i gradovi postali su ključne prostorne jedinice u kojima se generiše i valorizuje znanje u inovacije i privlače investicije. Regioni mogu podsticajno delovati na inovativne aktivnosti organizacija, pod pretpostavkom da regionalne vlasti imaju potrebne nadležnosti i finansijska sredstva izdvojena za kreiranje i najširu difuziju inovacija. Performanse regiona ne zavise samo od delatnosti i broja preduzeća i istraživačkih organizacija, već i od

Rastući značaj koncepta regionalnih inovacionih sistema za ekonomski i društveni razvoj

specifičnih interakcija različitih ekonomskih aktera, čije je znanje i *know-how* stvarano godinama.

Inovaciona strategija regiona ima za cilj da poveća njihovu ekonomsku konkurentnost putem pravilnog izbora inovativnih aktivnosti koje sačinjavaju regionalni inovacioni sistem. Regionalni inovacioni sistemi se ne mogu sagledavati odvojeno jedni od drugih ili izolovani od drugih inovacionih sistema projektovanih za veće prostorne entitete. Razumljivo je da strateško planiranje treba da se ostvari saradnjom sa susednim regionima u cilju optimalnog korišćenja resursa.

Slika 1: Struktura regionalnog inovacionog sistema

Izvor: Schrempf, et al., 2013, 11.

Studije posvećene istraživanjima tzv. inovacionih miljea, poput industrijskih okruga i lokalnih inovacionih sistema pokazale su da specifični socio-institucionalni faktori određenih regiona utiču na intenzitet unapređenja inovativnosti pojedinih zemalja. Specifični faktori uključuju interakcije između lokalne administracije, sindikata i porodičnih kompanija. Koncentracija inovacionih aktera na određenom prostoru je i dalje važna za inovativne aktivnosti, uprkos argumentima da će savremene informacione i komunikacione tehnologije učiniti nevažnim prostorne udaljenosti između poslovnih partnera. Primer Silicijumove dolina se obično koristi kao najbolja ilustracija regiona sa velikim inovativnim potencijalom (Kenney, 2000).

Regionalni inovacioni sistem naglašava regionalnu dimenziju proizvodnje i korišćenja novih znanja u stvaranju ekonomskih vrednosti. Njegovu strukturu čini set interaktivnih privatnih, polu-privatnih i javnih organizacija, koje su u interakciji unutar

regionalnog institucionalnog okvira. Ovaj okvir podržava generisanje, eksploataciju i širenje znanja, što podsticajno deluje na inovativne aktivnosti aktera koji funkcionišu na nivou regiona (Slika 1).

3. Ključne dimenzije istraživanja regionalnih inovacionih sistema

Prema Doloreksu i Partou (Doloreux & Parto, 2005) istraživanje regionalnih inovacionih sistema se fokusira na:

- veze aktera inovacionog sistema u procesima razmene znanja,
- ulogu institucija koje podržavaju razmenu znanja i inovacija unutar jednog regiona i
- ulogu regionalnih inovacionih sistema u kreiranju i realizaciji inovacione politike na regionalnom nivou.

Prva dimenzija se odnosi se na generisanje i razmenu znanja unutar regiona. Inovacije se sve više zasnivaju na interakcijama i razmeni znanja između različitih aktera uključenih u inovacione procese, kao što su firme (velike i male), potrošači, istraživačke organizacije (npr. univerziteti i istraživačke laboratorije) i javne agencije (npr. centri za transfer tehnologije). Prostorna blizina aktera postaje važna kada se uzme u obzir činjenica da se samo mali delovi znanja važni za inovacije mogu kodirati i lako deliti na velike udaljenosti, a da razmena prećutnog znanja zahteva kratke razdaljine i interakcije licem u lice što zauzvrat omogućava učenje putem interakcije (Polanyi, 2015). Prednost saradnji na regionalnom nivou u odnosu na nacionalne kolaboracije ogleda se u većim mogućnostima interakcije između pojedinaca. U okviru regionalnog inovacionog sistema, interakcija se odvija u različitim oblicima, ali što je najvažnije u formi interakcije organizacija unutar mreže, koja inovacijama daje sistemsku dimenziju. Ovo naročito važi za slučajeve u kojima su učesnici specijalizovani i imaju posebne baze znanja. Ovakva specijalizacija je povezana sa visokim stepenom prećutnog znanja, i zato odnosi zasnovani na poverenju imaju izuzetno značenje.

Druga dimenzija se odnosi na institucionalno uređenje regiona. Ovde se ima i vidu širi smisao institucija, uključujući zakone, propise, tradiciju i organizacije javne vlasti. Prema Ujari i Flanganu, institucionalno okruženje u kojem su smešteni različiti akteri, je u središtu diskusija o odnosima između preduzeća i drugih organizacija u okviru regionalnih inovacionih sistema (Uyarra & Flanagan, 2013). Institucije imaju veliki uticaj na kompanije u pogledu načina na koji one uzajamno deluju, kao i načina uspostavljanja i funkcionisanja mreža. One podržavaju lokalne inovacione sisteme, čime podsticajno deluju na unapređenje inovativnosti i konkurentnosti umreženih firmi, posebno malih i srednjih preduzeća.

Institucionalna postavka se često koristi za razvijanje tipologija regionalnih inovacionih sistema. Jedna od najistaknutijih tipologija regionalnih inovacionih sistema je predložena od strane Kuka (Cooke, 2004) i razlikuje tri vrste regionalnih inovacionih sistema zasnovanih na dominantnom tipu upravljanja u sistemu.

U prvom tipu, koji se zove „*masovno tržište*“, akcija započinje pretežno na lokalnom nivou, finansiranje omogućuju lokalne banke; istraživanje stavlja fokus na bliža tržišta; specijalizacija kompanija pokazuje veliku raznovrsnost; saradnja između kompanija je

Rastući značaj koncepta regionalnih inovacionih sistema za ekonomski i društveni razvoj

visoka, dok je glavni koordinacioni mehanizam tržište (Silicijumova dolina – SAD). Na drugom kraju spektra nalaze se aktivnosti koje se pokreću centralno; finansiranje je obezbeđeno na nacionalnom nivou; inovacije su usmerene uzvodno; stepen specijalizacije je visok, regionalna saradnja je niska i usklađena je sa državom. U intervalu između ova dva oblika, nalaze se integrisani regionalni inovacioni sistemi koji iskazuju inicijative na više nivoa; finansiranje pružaju različiti partneri; istraživanja i inovacije su kombinacija primenjenog i osnovnog istraživanja, a može se posmatrati uzvodna i nizvodna orijentacija inovativnih aktivnosti. Firme su prosečno specijalizovane, a regionalna saradnja se odvija u mrežama koje su asocijativno koordinisane.

Na osnovu institucionalne slojevitosti, moguće je praviti razliku između slojevitog regionalnog inovacionog sistema, koji se često može naći u područjima metropola kao što je Bečki region, i regiona manje izražene koncentracije ekonomskih učesnika kao što je region Salzburga. Faktori diferenciranja su broj i veličina organizacija koje generišu znanje i organizacije za širenje znanja (univerziteti, privatne i javne istraživačke organizacije), broj preduzeća i stepen aktivnosti unutar njihovih mreža. Grupisanje u regionima u kojima je koncentracija ekonomskih učesnika manje izražena je na nižem nivou; firme su manje specijalizovane, dok je koncentrisanost istraživačkih organizacija i podržavajućih organizacija niska. Sve to rezultira nižim nivoom inovativne aktivnosti i slabijim preduslovima učenja.

Fokus na institucije je takođe kritikovan. Gertler (Gertler, 2010) ističe da, iako je uloga institucija unutar regionalnog inovacionog sistema od velikog značaja, ona je često neadekvatno shvaćena. Često se uzima istorijski stav, ignorisanje i potcenjivanje uloge istorijskog konteksta, tj. nastanak, evolucija i nestanak institucija. Uloga institucija se takođe često svodi na listu funkcija. Čak i ako postoji dobra lista funkcija, bilo bi pogrešno zaključiti da su one (kao što je proizvodnja znanja) jedini razlog postojanja odgovarajuće institucije. Takođe, sporno je da li će svi sistemi biti sačinjeni od institucija koje ispunjavaju iste uloge, na primer prava intelektualne svojine u jednom regionu jedne zemlje mogu biti važnija za inovatore nego u drugom regionu druge zemlje. Funkcije institucija često se razlikuju od predviđenih ili su precenjene, potcenjujući time ulogu agenata.

Uloga politike u pristupu je *treća važna dimenzija* regionalnog inovacionog sistema. Može se reći da je regionalni inovacioni sistem i teorijski koncept i cilj politike. Nivo politike je taj kojim nacionalni sistem ispoljava veliki uticaj na regionalne sisteme. Primer primene treće dimenzije pristupa regionalnog inovacionog sistema moguće je naći u strukturnoj politici Evropske unije.

Jedan od doprinosa koncepta regionalnog inovacionog sistema jeste stav o nepostojanju politike inovacija koja odgovara svim zahtevima. Instrumenti politike treba uvek da imaju specifični kontekst i moraju biti prilagođeni regionalnim okolnostima. Intervenisanje politike u kontekstu regionalnog inovacionog sistema uglavnom je usmereno na propuste sistema, pokušavajući da olakša efikasno funkcionisanje složenih interakcija između različitih aktera u regionalnom sistemu. Regionalna politika može biti usmerena na regionalno uređenje svih aktera u regionu ili samo na firme ili čak pojedinačne osobe. Sprovedene mere mogu pomoći kompanijama da prevaziđu manjak sposobnosti; mogu da uvedu jake institucije kao što su zakoni ili da se bore protiv mekih

institucija, poput spremnosti preuzimanja rizika. Mogu čak i intervenirati na nivou mreže, započinjanjem aktivnosti pružanja pomoći kompanijama u pronalaženju izvora komplementarnog znanja. Kritike fokusa koncepta regionalnih inovacionih sistema na politiku uglavnom ukazuju na rizik normativnog razmišljanja i opasnost od precenjivanja mogućnosti regionalnih inovacionih politika. Kada se usvoji normativni način posmatranja, postoji opasnost da će biti izvučene konotacije iz uređenih konstrukcija, često izvučenih iz empirijskih studija slučajeva. Ova crta razmišljanja bi zanemarila značaj hijerarhijskog procesa, početnih uslova i kontekstualno i vremenski specifičnog pojma regionalnih inovacionih sistema. Kreatori politike mogu doći u iskušenje da postupaju u suprotnosti sa ovim specifičnostima, očekujući da deluju, nezavisno od konteksta i da precenjaju ulogu inovacija za regionalni razvoj.

4. Zaključak

Inovacioni sistem se može posmatrati na nivou firme, regiona, zemlje, regiona koga čini veći broj zemalja i na globalnom nivou. Mreža, a ne firma je ovde jedinica analize. Mreža se sastoji od potrošača, podizvođača, infrastrukture, dobavljača, kompetencija i funkcija, veza i odnosa. Poenta je da kompetencije za inoviranje budu distribuirane kroz mrežu učesnika i njihovih veza i odnosa. Sled događaja ovde nije linearan – od nauke, preko velikih projekata istraživanja i razvoja do komercijalne valorizacije znanja u inovacije. Naprotiv, on je prepun povratnih informacija od tržišta ka tehnologiji, i od primene ka nauci. Regionalni inovacioni sistem naglašava regionalnu dimenziju proizvodnje i korišćenja novih znanja, čime pomaže u objašnjavanju regionalnih razlika u inovacionim kapacitetima i ekonomskoj snazi pojedinih regiona. Privredni rast pojedinih zemalja sve više je povezan sa kapacitetom pojedinačnih regiona da ekonomski valorizuju znanje u inovacije. Regioni su ključne prostorne jedinice u kojima se generiše i valorizuje znanje u inovacije i privlače investicije. Regioni mogu u visokom stepenu podsticajno delovati na inovativne aktivnosti organizacija, pod pretpostavkom da regionalne vlasti imaju potrebne nadležnosti i finansijska sredstva izdvojena za kreiranje i najširu difuziju inovacija. Performanse regiona ne zavise samo od delatnosti i broja preduzeća i istraživačkih organizacija, već i od specifične interakcije između različitih ekonomskih aktera, čije je znanje i *know-how* stvarano godinama.

Literatura

Cooke, P. (2004). The role of research in regional innovation systems: new models meeting knowledge economy demands. *International Journal of Technology Management*, 28 (3-6), 507–533.

Cooke, P. (1992). Regional innovation systems: competitive regulation in the new Europe. *Geoforum*, 23(3), 365-382.

Despotović, D. & Cvetanović, S. (2017). The theoretical explication of the factors of regional growth and the economic convergence (divergence) of the region. *Ekonomski horizonti*, 19(2), 109-123.

Rastući značaj koncepta regionalnih inovacionih sistema za ekonomski i društveni razvoj

Doloreux, D. & Parto, S. (2005). *Regional innovation systems: Current discourse and unresolved issues*. *Technology in society*, 27(2), 133-153.

Freeman, C. (1995). The "National System of Innovation" in historical perspective. *Cambridge Journal of Economics*, 19 (1) 5–24.

Gertler, M. S. (2010). *Rules of the game: the place of institutions in regional economic change*. *Regional Studies*, 44(1), 1-15.

Kenney, M. (2000). *Understanding Silicon Valley: The anatomy of an entrepreneurial region*. Stanford University Press.

Polanyi, M. (2015). *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. University of Chicago Press.

Schrepf, B., Kaplan, D., & Schroeder, D. (2013). National, Regional, and Sectoral Systems of Innovation—An overview. *Report for FP7 Project "Progress"*. European Commission.

Uyarra, E. & Flanagan, K. (2013). *Reframing regional innovation systems- Evolution, complexity and public policy*. In P. Cooke (Ed.), *Re-framing Regional Development: Evolution, Innovation, and Transition*. Routledge.

GROWING CONCEPT OF REGIONAL INNOVATION SYSTEMS FOR ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract: *It has been proved that efficiency of managing the process of commercialisation of knowledge in innovations is one of the most significant drivers of economic growth and social prosperity at national and local levels. The effectiveness of this management is a direct function of quality of national innovation system, represented by market and non-market institutions, which provide a framework to the governments in conceptualisation and realisation of policies of support to innovation processes in organisations. Parallel with the development of concept national innovation systems, the creation and affirmation of the concept of regional innovation system developed. Regional innovation system concept emphasizes regional dimension of production and commercialisation of knowledge in innovation, and explains the ongoing economic divergence, primarily by differences in innovation performances of regions. Regional innovation system is a set of local private and public enterprises whose numerous interactions have inspiring effects on the process of creation and commercialisation of knowledge in innovation at regional level.*

Key words: *innovations, national innovation systems, regional innovation systems, regional development.*

JAVNOBELEŽNIČKA DELATNOST KAO DOPRINOS REGIONALNOM RAZVOJU

Dr Milena Trgovčević Prokić¹

Rezime: *Srbija je jedna od retkih zemalja u Evropi koja je tek nedavno donela Zakon o javnim beležnicima. U skladu sa Nacionalnom strategijom pravosuđa i Preporukom P (86) 12 iz 1986. kojom je Komitet ministara preporučio postepeno smanjivanje sudske delatnosti u domenu koji nije suđenje, Srbija je je uvela nove institute, javnog izvršitelja i javnog beležnika, koji građanima pružaju pravnu zaštitu i na ovaj način se približila ovim ciljevima.*

Ratio legis javnobeležničke službe jeste u činjenici preuzimanja sudske nadležnosti uz prava izdavanja javnih isprava (sastavljanje, potvrđivanje sadržine privatnih isprava, overa, potvrda), poslovi depozita; obavljanje poslova po nalogu sudova i drugih organa koje omogućuju veću pravnu sigurnost u pravnom saobraćaju, a na taj način se doprinosi ubrzanju sudskog postupka i rasterećenju sudova. Javni beležnik obavlja nezavisno i samostalno javnu službu, on je nezavisni poverenik stranke i učesnik javnog beležnika pri sastavljanju isprava potvrđuje njihovu istinitost i sadržaj. Beležnici brinu za osobe koje sudeluju u sastavljanju beležničke isprave, kao i o činjenici da je beležnik poverenik stranke i pravnog lica.

Domaće pravo prihvatilo je koncepciju latinskog organizacionog tipa beležništva i predvidelo da pod određenim uslovima javnobeležnička isprava ima snagu izvršnosti. U formi javnobeležničke isprave mogu se zaključiti pravni poslovi koji imaju za osnov obezbeđenje ugovora. To su ugovori o zalozi koji imaju za osnov obezbeđenje potraživanja na nepokretnim i pokretnim stvarima. Ovim ugovorima stranke mogu dati snagu izvršnosti. U tom slučaju beležnička isprava dobija status izvršne isprave, a u slučaju neispunjenja ugovornih obaveza u vremenu predviđenom ugovorom stiče se svojstvo izvršnosti, pa se može tražiti prinudno izvršenje radi podmirenja

¹ Dr Milena Trgovčević Prokić, vanedni profesor, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad (da li moa fakultet da se navede), *Sudija Prvog osnovnog suda u Beogradu*, [,milenaprok@gmail.com](mailto:milenaprok@gmail.com)

obezbeđenih potraživanja. izvršna javnobeležničke isprave zamenjuje sudski sporazum i olakšava realizaciju poveriočevog prava.

Strane beležničke isprave, po načelu uzajamnosti, po pravnoj snazi, priznate su i izjednačene s domaćim javnim ispravama. One omogućavaju bržu privrednu saradnju i na taj način doprinose bžem pravnom prometu i razvoju. u regionu.

Ključne reči: *javni beležnik, javnobeležnička delatnost, izvršna javnobeležnička isprava, sredstva obezbeđenja, hipoteka, javnobeležnička isprava, trgovačko društvo, overa.*

1. Uvod

U našoj zemlji prihvaćen je model latinskog beležništva (tzv. slobodni notari), koji preovladava u savremenim pravnim sistemima evropskih zemalja. Javnobeležnička delatnost je isključivo i stalno zanimanje beležnika. Funkcija beležnika podrazumeva javno poverenje, njegovu nepristrasnost i nezavisnost. Javno beležništvo je u zakonu opredeljeno kao služba javnog poverenja. Javni beležnik obavlja nezavisno i samostalno javnu službu, on je nezavisni poverenik stranke i učesće javnog beležnika pri sastavljanju isprava potvrđuje njihovu istinitost i sadržaj. Beležnici brinu za osobe koje sudeluju u sastavljanju beležničke isprave, kao i o činjenici da je beležnik poverenik stranke i pravnog lica. Iako javni beležnici samostalno obavljaju svoju delatnost, država kontroliše vršenje javnobeležničke službe jer je javnim beležnicima povereno vršenje delatnosti javnopravnog karaktera.² Ovlašćenje javnog beležnika kod depozita je privatnopravnog karaktera, jer čuvanje isprava ima za svrhu da obezbedi efikasnije i sigurnije ostvarivanje prava (imovinskog i neimovinskog). Privatnopravno ovlašćenje proizlazi iz javnog poverenja koje garantuje sigurnost čuvanja isprava, novca i drugog.

Zakonom je propisana građanska odgovornost javnog beležnika za povredu službenih dužnosti i on odgovara za štetu koju prouzrokuje stranci u okviru vršenja službe. Beležnik odgovara i za naknadu štete solidarno ako su je prouzrokovali njegov pomoćnik, zamenik ili druge osobe zaposlene u njegovoj kancelariji. Javni beležnik odgovara za svoje profesionalne obaveze i propuste, kao i za nepoznavanje profesionalnih obaveza, a o težini prestupa odlučuju disciplinski organi i krivični sud. Obaveza beležnika je da se pre početka rada osigura od odgovornosti za štetu koju bi obavljanjem svoje službene dužnosti mogao naneti strankama i trećim licima. Ako javni beležnik počini štetu trećim licima namerno ili iz grube nepažnje, osiguratelj ima pravo regresa prema javnom beležniku.³ Nadzor nad zakonitošću obavljanja javnobeležničke delatnosti i poslovanja javnog beležnika sprovodi ministarstvo nadležno za pravosuđe. Stručni nadzor vrše Javnobeležnička komora i sud kad je javni beležnik poverenik suda ili u postupku po pravnim lekovima.

2 M. Trgovčević Prokić, *Ovlašćenje javnog beležnika i organizacija beležništva*, Službeni glasnik, 2012 Beograd, str. 357-361.

3 Detaljno: M. Trgovčević Prokić, „Osiganje od profesionalne odgovornosti notara javnog beležnika u regionu, zbornik radova, *Regionalna konferencija o notarijatu*, GTZ, 2009, str. 151-183.

2. Delatnost javnog beležnika

Srbija je jedna od retkih zemalja u Evropi koja je tek nedavno donela Zakon o javnim beležnicima.⁴ Ratio legis javnobeležničke službe jeste u činjenici preuzimanja sudske nadležnosti uz prava izdavanja javnih isprava (sastavljanje, potvrđivanje sadržine privatnih isprava, overa, potvrda), poslovi depozita; obavljanje poslova po nalogu sudova i drugih organa koje omogućuju veću pravnu sigurnost u pravnom saobraćaju, a na taj način se doprinosi ubrzanju sudskog postupka i rasterećenju sudova

Javnom beležniku je data mogućnost da na osnovu beležničkog zapisa izvrši upis u javne knjige, odnosno sprovede uknjižbu.

U sistemu latinskog organizacionog oblika beležništva pravo trgovačkih društava čini tradicionalni deo nadležnosti javnog beležnika.⁵ Srbija predviđa overu zapisnika sa osnivačke skupštine akcionarskog društva s tim što beležnik ima fakultativnu nadležnost.⁶ ZJB(2011) predviđao je nadležnost javnog beležnika za overu zapisnika sa osnivačke skupštine akcionarskog društva koje ima više od 100 akcionara. Međutim, kolizija koja postoji između ZJB i Zakona o privrednim društvima⁷ doprinela je ovom novom rešenju. ZPD ne propisuje obaveznu javnobeležničku formu za zapisnike skupštine akcionarskog društva koja imaju više od 100 akcionara, tako da je forma zapisnika potpuno irelevantna u pogledu punovažnosti odluka koje se u zapisnik sa skupštine akcionara unose. Pored toga, ZPD⁸ propisuje alternativnu obavezu predsednika skupštine akcionarskog društva da sačinjeni zapisnik u određenom roku objavi na internet stranici registra privrednih subjekata. Agencija za privredne registre usvaja registracione prijave i na internet stranici objavljuje podnete zapisnike, bez obzira da li su sačinjeni u javnobeležničkoj formi.

Srbija tek treba da uskladi Zakon o privrednim društvima sa Zakonom o javnim beležnicima. Naime, javnobeležnička overa takvih zapisnika ili odluka privrednih društava u mnogome će uticati na povećanje nivoa pravne svesti i na taj način će se izbeći brojni sporovi koji bi mogli proisteći iz nerazumevanja ili neslaganja ortaka, akcionara ili drugih lica koja su u pravnom odnosu. Međutim, smatramo da će se delokrug njegove delatnosti proširiti i na prethodno obavljanje poslova zaključivanja ugovora o osnivanju preduzeća, izrade i potvrde određenih akata i verifikacije takvih akata, a kako je to predviđeno u Nemačkoj i Austriji.⁹

4 Zakon o javnom beležništvu „*Službeni glasnik RS*“ br. 31/11, 85/12, 19/13, 55/14 –dr. zakon, 93/14 – dr.zakon, 121/14 i 6/15, i 106/15, u daljem tekstu: ZJB Srbije.

5 U pojedinim zemljama, kao naprimer, Švajcarskoj Nemačkoj zahteva se da svaka promena statusa društva kapitala neophodno bude u obliku javnobeležničke isprave. Hrvatska, Slovenija i prihvatala su ova rešenja dok Makedonija. isključuje mogućnost javnobeležničke isprave prilikom osnivanja trgovačkih društava (član 41. st. 1. Zakona o notarskim poslovima Makedonije „*Služben vesnik na Republika Makedonija*“, br. 59/96, 55/2007, 86/2008; u daljem tekstu : ZN Makedonije)

6 Detaljno: M., Trgovčević Prokić, Uloga javnog beležnika u kompanijskom pravu zemalja Dunavskog sliva, *Dunavska strategija Evropske unije u 21. veku*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.

7 Zakon o privrednim društvima „*Službeni glasnik RS*“, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 i 5/2015, u daljem tekstu: ZPD Srbije.

8 Član 363. ZP Srbije..

9 Detaljno: G., Stanković, M., Trgovčević Prokić, „Izmene i dopune Zakona o vanparničnom postupku,“ zbornik radova,

3. Javnobeležnički zapis

Forma javnobeležničkog zapisa propisana je za pravne poslove kojima zakonodavac daje posebnu zaštitu. Ovim pravnim poslovima zakonodavac nameće „nužnu autentičnost“, predviđajući imperativnost javnobeležničke forme kojom se postiže dokazna i pod određenim uslovima izvršna snaga javnobeležničke isprave.¹⁰

ZJB predviđa obavezna formu javnobeležničkog zapisa za određene pravne poslove.¹¹ Ukoliko ovi poslovi i izjave nisu sastavljeni u formi javnobeležničkog zapisa, oni ne proizvode pravno dejstvo. Strankama je ostavljena mogućnost da izaberu formu javnobeležničkog zapisa i za pravne poslove kada ona zakonom nije izričito predviđena. Fakultativni izbor javnobeležničkog zapisa koji je ostavljen strankama doprinosi pravnoj sigurnosti u pravnom saobraćaju i predstavlja „korisni domen“ autentičnosti javnobeležničkog zapisa. Nepoštovanje imperativne forme zapisa za određene pravne poslove i izjave propisane zakonom, ima za posledicu ništavost pravnog posla ili izjave.

3.1 Konkurentna nadležnost suda

Zakonodavac da bi izjednačio formu javnobeležničkog zapisa za pravne poslove za koje je propisana obavezna forma javnobeležničke isprave, predvideo je izuzetak, i to u mestima za koja nisu imenovani javni beležnici odredio nadležnost suda da u formi javnobeležničkog zapisa odnosno solemnizacije sastavlja odnosno potvrđuje ugovore za koje je predviđena obavezna forma zapisa ili solemnizacije.¹² Sud je dobio nadležnost za sastavljanje, odnosno solemnizaciju ovih ugovora u formi javnobeležničkog zapisa samo za teritoriju grada ili opštine na kojima se ne nalazi službeno sedište i to na određeno vreme odnosno do imenovanog javnog beležnika. Visoki savet sudstva, imajući u vidu ovo zakonsko rešenje, dao je mišljenje¹³ „da sudija koji obavlja javnobeležničke poslove do imenovanja javnih beležnika ne mora da ima položen javnobeležnički ispit. Obavljanje poslova iz nadležnosti javnog beležništva spojivo je sa obavljanjem sudijske funkcije.“

Novi propisi u Republici Srbiji, Glosarijum, 2015. str.174-201.

10 J.Poulpiquet, *Résponsabilité des notaires, Civile – disciplinaire – pénale*, Première édition, Dalloz, Paris, 2003, str. 35: javnobeležnička forma pravnim poslovima daje „uzvišen domen autentičnosti“, jer poštovanje javnobeležničke forme jeste uslov i za validnost samog pravnog posla.“

11 Član 82.ZJB Srbije propisuje da se u obliku javnobeležničkog zapisa sačinjavaju :ugovor o raspolaganju nepokretnostima poslovno nesposobnih lica; sporazum o zakonskom izdržavanju, u skladu sa zakonom; ugovor o hipoteci i založna izjava ako sadrže izričitu izjavu obvezanog lica da se na osnovu ugovora o hipoteci, odnosno založne izjave, može, radi ostvarenja dugovane činidbe, po dospelosti obaveze neposredno sprovesti prinudno izvršenje, bilo sudskim bilo vansudskim putem.

12 Čl.16,54. st. 2..Zakona o vanparničnom postupku,, *Službeni glasnik RS*," br. 25/82 i 48/88 и „*Službeni glasnik RS*“ br.46/95 –dr. zakon, 18/05 -, 85/12, 45/13 - dr. zakon, 55/14, 6/15 и 106/15 - dr. zakon,u daljem tekstu: ZVP Srbije,. propisano je „ da isprave o pojedinim pravnim poslovima sastavlja sud “a da isprave o pravnom poslu kojim se vrši prenos prava svojine na nepokretnosti može sastaviti ili solemnizirati javni beležnik na čijem se službenom području nalazi nepokretnost.

13 Mišljenje Visokog saveta sudstva br. 06-00-00070/2014-01 od 12.09.2014.godine.

4. Potvrđivanje sadržine privatne isprave i njeno overavanje – solemnizacija

Potvrđivanje sadržine privatne isprave (solemnizacija) predviđena je ZJB za pojedine pravne poslove i izjave.¹⁴ Zakonom je predviđena forma solemnizacije za određene vste izjava. To su založne izjave koje sadrže izričitu izjavu obveznog lica da se na osnovu nje može sprovesti neposredno izvršenje izjava o odricanju vlasnika u korist Republike Srbije.¹⁵ U postupku solemnizacije obezbeđuje se dejstvo javne isprave potrebno za punovažnost pravnih poslova, pravnih odnosa i materijalnih izjava volja. Potvrđivanjem sadržine privatne isprave i njenim overavanjem pred javnim beležnikom privatna isprava dobija snagu javne isprave. Ispitivanje ocene podobnosti privatne isprave za solemnizaciju sprovodi beležnik. On mora ispitati formu i sadržinu privatne isprave. Dužnost beležnika jeste da upozori stranke na nejasne odredbe pravnog posla i da ukaže na uočene nedostatke, te predloži izmene na način koji im omogućava veću pravnu sigurnost i bolju zaštitu njihovih interesa. Javni beležnik potvrđuje sadržinu privatne isprave tako što stavlja na privatnu ispravu klauzulu o potvrđivanju (solemnizacionu klauzulu), koja je uslov za punovažnost pravnog posla.¹⁶ Međutim, beležnik može da pravno nevaljanu ispravu solemnizira i da o tome unese upozorenje. Javni beležnik je dužan da odbije da solemnizuje ispravu ako bi pravi posao u privatnoj ispravi bio protivan zakonu, prinudnim propisima i dobrim običajima.

Zakono o javnom beležništvu daje široku mogućnost da se primeni solemnizacija privatne isprave. ZJB¹⁷ zahteva za solemnizaciju formu zapisa. Izmene Zakon o o prometu nepokretnosti, odnose se na formu ugovora koji za osnov imaju raspolaganje nepokretnostima, te je pored forme zapisa propisana i konkurentna forma solemnizacije.

5. Izvršnost javnobeležničkih isprava

Izvršna javnobeležnička isprava izjednačena je sa sudskom odlukom, te se ovde spaja funkcija suda i javnog beležnika. U formi javnobeležničke isprave mogu se zaključiti pravni poslovi koji imaju za osnov obezbeđenje ugovora. To su ugovori o zalozi koji imaju za osnov obezbeđenje potraživanja na nepokretnim i pokretnim stvarima. Ovim ugovorima stranke mogu dati snagu izvršnosti. U tom slučaju beležnička isprava dobija status izvršne isprave, a u slučaju neispunjenja ugovornih obaveza u vremenu predviđenom ugovorom stiče se svojstvo izvršnosti, pa se može tražiti prinudno izvršenje radi podmirenja obezbeđenih potraživanja.¹⁸ Forma izvršne javnobeležničke isprave zamenjuje sudski sporazum i olakšava realizaciju poveriočevog prava bez vođenja sudskog postupka.

14 Član 93. ZJB Srbije : „U obliku javnobeležnički potvrđene (solemnizovane) isprave zaključuju se naročito: ugovor o prometu nepokretnosti; ugovor o hipoteci i založna izjava ako ne sadrže izričitu izjavu obvezanog lica da se na osnovu ugovora o hipoteci, odnosno založne izjave, može, radi ostvarenja dugovane činidbe, po dospelosti obaveze neposredno sprovesti prinudno izvršenje; ugovor kojim se zasnivaju stvarne i lične službenosti.“

15 Član 13. Zakon o o prometu nepokretnosti "Sl. glasnik RS", br. 93/2014, 121/2014 i 6/2015, u daljem tekstu: ZPN.

16V: M., Tgovčević Prokić, 2012, *op.cit.*, str. 228-234.

17 Čl. 93. stav 2. ZJB Srbije.

18 G. Stanković, M., Tgovčević Prokić, „Pavo na nezavisan i nepristrasan sud u izvršnom postupku“, Pravni fakultet, Kosovska Mitrovica, 2016.

5.1 Vrste izvršnih javnobeležničkih isprava

Prema zakonskim rešenjima svojstvo izvršne isprave mogu imati javnobeležnički zapisi.¹⁹ Međutim, u našem pravu i pojedinim tranzicijskim zemljama,²⁰ izvršne isprave mogu biti privatne isprave na kojima je javni beležnik overio potpise, a koje inače spadaju u red javnobeležničkih potvrda i overa i. solemnizirane isprave.²¹ Sve ove isprave imaju značaj kondemnatorne sudske i upravne odluke, poravnanja pred sudom ili upravnim organom.²²

U javnobeležničkom zapisu mora biti utvrđena obaveza na činidbu odnosno trpljenje ili propuštanje dužnika, ali i njegova izjava da on pristaje na prinudno izvršenje nakon dospelosti, znači da akt mora sadržati *clausulae exquendi* da bi bio izvršna isprava. Po pravilu, dužnik u sporazumu pred beležnikom, koji ima za osnov založno pravo, daje saglasnost za neposrednu izvršnost na određenoj stvari.²³ Sporazumi stranaka o zasnivanju založnog prava imaju snagu sudskog poravnanja. Na osnovu ovakvog sporazuma poverilac može ostvariti izvršenje samo na određenoj imovini dužnika, a ne na bilo kojoj njegovoj imovini. Ipak, naše pravo i uporednopravna zakonodavstva, i pored davanja javnobeležničkoj ispravi statusa izvršne isprave, zadržavaju sporazum pred sudom kao efikasan način kojim se može pristupiti novčanom potraživanju poverioca i obezbeđenju na konkretnoj imovini dužnika.²⁴ Izvršna javnobeležnička isprava doprinosi ostvarenju prava namirenja založnih poverilaca bez vođenja sudskog postupka.

Solemnizirana isprava pod određenim uslovima može da ima izvršnost javnobeležničkog zapisa, a to su opšti uslovi za izvršnost javnobeležničkog zapisa. Ovo rešenje, usvojeno je u domaćem pravu i zakonodavstvu zemalja u tranziciji,²⁵ dok neka prava, na primer, nemačko, ne poznaju ovu mogućnost.²⁶

19 Član 85. Zakon o javnom beležništvu „*Službeni glasnik RS*“ br. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014, 93/2014 121/2014, 6/2015 i 106/2015, u daljem tekstu : član 54. Zakon o javnom bilježništvu „*Narodne novine*“, br. 78/93, 29/94, 162/98., 16/07 i 75/09, u daljem tekstu: ZJB Hrvatske, član 47. stav 3. Zakon o notarima Federacije BiH *Službene novine*, broj 45/2002, u daljem tekstu: ZN F BiH.

20 Član 73. stav 6. ZN FBiH, član 59. ZJB Hrvatske.

21 M. Dika, „Sudsko i javnobilježničko osiguranje tražbina na temelju sporazuma stranaka“, *Zaštita vjerovnika*, , Zagreb, 1994, str. 102.

22 M., Trgovčević Prokić, *Izvršna javnobeležnička isprava i sredstva obezbeđenja*, *Evrpsko zakonodavstvo*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 55/56, 2016.

23 V., Rijavec, „Neposredna ovršnost javnobilježničkog akta“, *Javni bilježnik*, br. 13/2002, str. 36: „Valjanost saglasnosti za neposrednu ovršnost također ne ovisi o tome postoji li stvarno odgovarajuće potraživanje prema materijalnom pravu. Saglasnost dužnika je procesna dispozicija koja se odnosi na određeni zahtev i ne utiče na nastanak obaveze. Saglasnost nije izjava pogodbene volje.“

24 Institut založnog prava na osnovu sporazuma stranaka pred sudom regulisao je Zakon o izvršnom postupku iz 1990, „*Službeni list SFRJ*“, br. 27/90, čl. 215a–215v, a sadašnji Zakon o izvršenju i obezbeđenju, „*Službeni glasnik RS*“, br. 106/15, 106/16 (Autentično tumačenje), 113/17 (Autentično tumačenje). u daljem tekstu: ZIO čl. 265.

25 Čl. 93 stav 3. ZJB Srbije, član 60. ZN FBiH, član 54. stav 7. ZJB Hrvatske član, 4. stav 2. ZN Makedonije, član 49. stav 1. Zakon o javnom beležništvu Slovenije, „*Službeni list R. Slovenije*“ broj 13/94, u daljem tekstu : ZJB Slovenije.

26 Javni beležnik može i a pravno nevaljanu ispravu solemnizira i da o tome unese upozorenje. U praksi se ispoljava problem što obično kod beležnik pristupi dužnik i insistira na potvrđivanju isprave koju je sačinio poverilac, a koja je često pravno nevaljana i obično stavlja ili poverioca ili dužnika u bolji pravni položaj. Prilikom sačinjavanja javnobeležničkog zapisa prisutne su obe stranke, pa se izbegavaju negativne posledice solemnizacije privatne isprave i pruža veća sigurnost strankama.

5.2 Izvršnost privatnih isprava

Javni beležnik može uz pristanak stranaka overiti njihove potpise ako privatna isprava sadrži klauzulu o pristanku na izvršenje. Međutim, kod overe potpisa javni beležnik nema obavezu da pouči stranke o značaju pristanka na neposredno prinudno izvršenje, kao što je to dužan učiniti prilikom sastavljanja javnobeležničkog zapisa.²⁷ Javni beležnik će na zahtev stranke staviti potvrdu izvršnosti, ali kod izdavanja potvrde o izvršnosti na privatnoj ispravi potrebno je dokazati određene pretpostavke, a javni beležnik kod overe nije dužan da pouči stranke, kao što je to slučaj prilikom sačinjavanja javnobeležničkog zapisa. Zbog toga je izvršenje na osnovu overene privatne isprave „opasno“ za dužnika, ali i za poverioca, jer stranke nemaju sigurnost, a i zbog mogućnosti da dužnik istakne prigovor valjanosti takve isprave u izvršnom postupku, što ima za posledicu vođenje parničnog postupka.²⁸

5.3 Javnobeležnička isprava i bezdržavinska zaloga

Bezdržavinska zaloga na pokretnim stvarima stiže se upisom u registar a upis mogu tražiti dužnik i poverilac.²⁹ Pred javnim beležnikom se može sačiniti ili potvrditi ugovor o bezdržavinskoj zalozi, te nije predviđena imperativna forma zapisa. Ako poverilac traži upis, tada mora postojati izričita izjava zalagodavca da na to pristaje, jer poverilac ima prvenstvo naplate iz vrednosti založene stvari. Zalagodavac posle upisa zadržava državinu nad predmetom založenog prava, međutim, on gubi državinu ako o dospelosti ne ispuni obavezu prema založnom poveriocu. U domaćem pravu realizacija založnog prava obavljala se posredstvom suda. Uvođenjem novog instituta- javnog izvršitelja³⁰ omogućena je vansudska realizacija obezbeđenog potraživanja tako da se izbegava zloupotreba iz ranijeg zakonskog rešenja.³¹

5.4 Javnobeležnički zapis i hipoteka

Pred javnim beležnikom, a na osnovu sporazuma stranaka u svrhu obezbeđenja potraživanja, može se zasnovati hipoteka na nepokretnostima upisanim u registar nepokretnosti. Poverilac može da traži izvršenje na toj nepokretnosti radi naplate

²⁷ *Beck'sches Notar-Handbuch*, red. Wolfram Waldner, 3. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2000, str. 48–49, Fabbender, Grauel, Kemp, Ohmen, Peter, Roemer, *Notariatskunde*, 14. Auflage, München, 2001, str. 141.

²⁸ M., Poviakić, Izvršnost javnobilježničkog akta, *Pravna misao*, br. 3–4/2000, Sarajevo, str. 9. U javnobeležničkoj ispravi mora biti naveden rok u kome dužnik mora da izvrši svoju obavezu. U domaćem pravu rok za dobrovoljno izvršenje obaveze dužnika je veoma kratak, on iznosi tri dana ako nije predviđen u izvršnoj ispravi. Ovo je dodatna opasnost za dužnika zato što javni beležnik neće imati obavezu da upozori dužnika na ovu okolnost.

²⁹ Zakona o založnom pravu na pokretnim stvarima upisanim u registar „*Službeni list RS*“ br. 57/2003, 61/2005, 64/2006.

³⁰ U ZIP-u(2011) nije bila napravljena terminološka razlika između profesionalnog izvršitelja i sudskog izvršitelja. Pošto nije napravljena terminološka razlika između tzv. profesionalnog izvršitelja i sudsko izvršitelja, dok ZIO (2015) uvodi termin „ javni izvršitelj,“ da bi naglasio da on vrši javna ovlašćenja. Ovom institutu je povereno vršenje sudske vlasti.

³¹ Vansudska realizacija bila je predviđena kao izuzetak kod ugovorne zaloge sa predajom stvari u državinu, a omogućava poveriocu koji ima svojstvo privrednog subjekta da organizuje privatnu javnu prodaju i stvar proda kada je dospelo potraživanje. Omogućavanje privatne javne prodaje založene stvari ili prodaje neposrednom pogodbom ako su ispunjeni određeni uslovi nosi sa sobom ozbiljnu opasnost od zloupotrebe.

obezbeđenog potraživanja, a nakon njegove dospelosti ako je dužnik u zapisu na to pristao. Ovo je izvršna hipoteka, koja čini suvišnim otkaz hipotekarnog potraživanja i traženje namirenja od dužnika, odnosno podizanje hipotekarne tužbe. Ugovor mora biti sačinjen u formi javnobeležničkog zapisa ili javnobeležnički potvrđene (solemnizovane) isprave³² koji se po pravnoj snazi izjednačava s izvršnom sudskom odlukom ili sudskim poravnanjem.³³ Međutim, ugovor o hipoteci i založna izjava mogu se potvrditi (solemnizovati) pred beležnikom samo pod uslovom da ne sadrže izričitu izjavu obvezanog lica da se na osnovu ugovora o hipoteci, odnosno založne izjave, može, radi ostvarenja dugovane činidbe, po dospelosti obaveze neposredno sprovesti prinudno izvršenje. Na osnovu javnobeležničkog zapisa hipoteka se može neposredno upisati u registar nepokretnosti ako dužnik pristane na to. Osim toga, zapis je osnov za neposrednu izvršnost. Pokretanje sudskog postupka svodi se na pokretanje eventualnog izvršnog postupka.

6. Postupanje po nalogu suda

Sud javnom beležniku može da poveri javnom beležniku, kada utvrdi da je to celishodno, da peuzme odeđeni postupak iz nadležnosti suda ili da preduzme odeđenu pocesnu radnju. Sud može da mu poveri da sastavi smtovnicu, sprovede prethodni ostavinski postupak, sprovede ostavinski postupak ili izvrši radnje dostavljanja. Vanparnični sud može poveriti imovinske vanpanične stvari ili radnje. Ograničenje u pogledu poveavanja pocesnih radnji i postupaka pedviđeno je ZJB. Zakonodaavac je zadržao isključivu nadležnost za parnični i izvršni postupak, osim radnji dostavljanja i obezbeđenja dokaza i saslušanje svedoka.³⁴

6.1 Postupanje javnog beležnika u ostavinskom postupku

U domaćem pravu sud je zadržao isključivu nadležnost u postupku za raspravljanje zaostavštine kada je nadležan inostrani organ. Sud pokreće ostavinski postupak po službenoj dužnosti, a ukoliko oceni da je celishodno može postupak poveriti javnom beležniku.³⁵ Sud poverava ostavinski postupak javnom beležniku koji je sačinio smrtovnicu. U poverenom ostavinskom postupku javni beležnik ima ista ovlašćenja kao i sud.

Sud može da poveri javnom beležniku pojedine procesne radnje koje preuzima u okviru prethodne faze ostavinskog postupka. To su: sastavljanje smrtovnice i mere za obezbeđivanje zaostavštine. Sud može ovu meru ostaviti na snazi ili je izmeniti ili staviti

32 Član 85, 93. ZJB, član 10. Zakon o hipoteci, „Službeni glasnik“ br. 115/2005, 60/2015, 63/2015, 83/2015, u daljem tekstu: ZH Srbije.

33 Član 85. stav 3. ZJB Srbije.

34 Detaljno: G., Stanković, *Gađansko procesno pravo*, Pravni fakultet, Niš, 2010, 436.

35 Član 30 a ZVP (2014). Poveravanje ostavinskog postupka u Srbiji je započelo je dve godine nakon primene zakona, odnosno 2016 godine, nakon zajedničkog sastanka Visokog saveta sudstva, Ministarstva pravde i Vrhovnog kasacionog suda održanog 13.05.2016. Međutim ostali imovinski postupci nisu poveravani beležnicima a ostala prava iz zaokruženja ne predviđaju da se osim ostavinskog postupka može poveriti neki drugi imovinski postupak. U Republici Srpskoj nijedan predmet nije poveren javnim beležnicima, iako je poveravanje ovog postupka propisano član 145. Zakon o vanparničnom postupku „Službeni glasnik R. Srpske“, br. 25/82 i 48/88, 46/95, 18/2005, 85/2012.

van snage. Privremene mere za obezbeđenje zaostavštine donose se radi zaštite interesa naslednika. Mere obezbeđenja mogu biti različite i sud ne poverava sve mere obezbeđenja zaostavštine javnom beležniku.³⁶ Javnom beležniku se ne može poveriti postavljanje privremenog staratelja i skidanje pečata sa ostaviočevih prostorija. Sud može javnom beležniku poveriti popis i procenu vrednosti zaostavštine, čuvanje pokretnih stvari, pečačenje. Međutim, kada javni beležnik sprovodi ostavinski postupak, tada on može doneti ove mere.

6.2 Nalog suda

Sud vrši nadzor nad radom javnog beležnika te može da oduzme predmet javnom beležniku u slučaju da ne postupa u određenom roku, odnosno zbog neažurnosti, vođenja postupka koji šteti strankama, stvaranje nepotrebnih troškova postupka, bolesti, isključenja odn. izuzeća, i u svim posebnim slučajevima koje oceni kao „važne razloge.”³⁷ Stranka ima pravo da izjavi prigovor sudu kada je nezadovoljna radom javnog beležnika. Sud može, u tom slučaju, postupak poveriti drugom javnom beležniku ili ga sam sprovesti. Sud je dužan da donese rešenje o oduzimanju poverenog postupka zbog prekoračenja roka ili iz drugih razloga i da naredi da javni beležnik vrati spise predmeta. Protiv odluke suda o oduzimanju predmeta nije dozvoljena žalba. Ako bi se usvojilo rešenje da je žalba dozvoljena, tada bi se odugovlačio postupak i izvrgao cilj javnobeležničke službe, a koji se sastoji u bržoj zaštiti stranaka i sprečavanju sporova.³⁸ Protiv rešenja koje je doneo javni beležnik kao poverenik suda u ostavinskom postupku, stranka može izjaviti žalbu drugostepenom sudu.

7. Zaključak

Može se zaključiti da institut javnog beležnika doprinosi pravnoj sigurnosti u pravnom saobraćaju. Javnobeležnička isprava značajna je, pre svega, na području međunarodnih privatnih odnosa. Beležničke isprave, po načelu uzajamnosti, po pravnoj snazi, priznate su i izjednačene s domaćim javnim ispravama. Ovo omogućuje da se beležničkom ispravom može staviti i izvršni predlog u stranoj državi i tako izbeći eventualni parnični postupak u inostranstvu. To znači da će i strana beležnička isprava biti izvršiva u našoj zemlji. Praktična konsekvencija beležničke isprave ogleda se u tome što naš državljanin može da naplati dug u inostranstvu, a to omogućava i lakšu i bržu saradnju i na području privrednog razvoja i sradnje regiona sa inostranim partnerima. Institut javnog beležnika je rasteretio sudove onih predmeta koji nezahtevaju sudsku već preventivnu zaštitu. Prema statističkim podacima Javnobeležničke komore Srbije u periodu od 1.9.2014 do 31.12.2016 godine javni beležnici su obavili ukupno 902 057 službenih

36 Sud javnom beležniku može poveriti sprovođenje onih postupaka koji su započeti nakon stupanja primene ZJB, odnosno nakon 1. septembra 2014 godine, dok postupke koji su započeti pre nego što su beležnici počeli da funkcionišu, sud neće moći da mu poveri. U pogledu poveravanja procesnih radnji nije od uticaja činjenica da li je postupak pokrenut pre ili posle stupanja na snagu noveliranog ZVP „Službeni glasnik RS”, br.55/14 (član 57.).

37 G., Stanković, M., Trgovčević Prokić, *Komentar Zakona o vanparničnom postupku*, Beograd, Službeni glasnik, 2016, str.185,186.

38 M., Trgovčević Prokić, *Privremene mere za obezbeđenje zaostavštine*, *Pravni život*, 12/16.

radnji.³⁹ Osim toga, javni beležnici su izvršili ukupno 104 175 besplatnih overa.⁴⁰ U Pirotu su javni beležnici u periodu od 15.aprila do 15.juna 2017 overili ukupno 4130 potpisa, rukopisa i prepisa. U Pirotskom regionu sudovi su u ovom periodu poverili ukupno 264 predmeta beležnicima a od toga su beležnici završili 192 predmeta . U periodu od 15.6.2017.godine do 22.septembra 2017 ukupno je povereno 565 predmeta a rešeno 190 predmeta.

Treba imati u vidu činjenicu da su javni beležnici nedavno počeli da funkcionišu i da za osam sudskih područja nisu izabani javni beležnici, te da su dopineli rasterećenja sudova i organa uprave ali i dopineli pravnoj sigurnosti.⁴¹

LITERATURA

Beck'sches, Notar-Handbuch, red. Wolfram Waldner, 3. Auflage, Verlag C. H. Beck, München, 2000.

Dika, Mihajlo, Sudsko i javnobilježničko osiguranje tražbina na temelju sporazuma stranaka, Zaštita vjerovnika, , Zagreb, 1994.

Fabbender, Grauel, Kemp, Ohmen, Peter, Roemer, Notariatskunde, 14. Auflage, München, 2001

Povlakić, Meliha, Izvršnost javnobilježničkog akta, Pravna misao, br. 3–4/2000, Sarajevo.

Poulpiquet, Jeanne de, Responsabilité des notaires, Civile – disciplinaire – pénale, Première édition, Dalloz, Paris, 2003.

Rijavec, Vesna, „Neposredna ovršnost javnobilježničkog akta“, Javni bilježnik, Zageb, br. 13/2002.

Stanković, Gordana, Gađansko procesno pravo, Pravni fakultet, Niš, 2010.

Stanković, Gordana, Trgovčević Prokić Milena, Izmene i dopune Zakona o vanparničnom postupku, "zbornik radova, redaktor Šarkić Nebojša, Novi propisi u Republici Srbiji, Glosarijum, 2015.

Stanković, Gordana, Trgovčević Prokić, Milena, Komentar Zakona o vanparničnom postupku, Beograd, Službeni glasnik, 2016.

39 U periodu od 1.9.2014 do 31.12.2016 godine prema statističkim podacima Javnobeležničke komore Srbije o obavljanju službenih radnji, javni beležnici su sačinili ukupno javnobeležničkih zapisa 76.633, zapisnika 2.447, solemnizacije 22.9492, izdato potvrda 996, javnobeležničke overe 58.7289, sastavljanje smrtovnice 5141, popis imovine 59. U periodu od 15. aprila do 15. juna 2017 ukupan broj overenih potpisa, rukopisa i prepisa predmeta 401.153.

40 Treba podvući da su paralelnu nadležnost za overu prema Zakonu o overavanju potpisa, rukopisa i prepisa *Službeni glasnik RS*, br.93/14,23/15, imali sud i javni beležnik do 1. marta 2017. godine, nakon toga isključivu nadležnost za overu penesena je na javnog beležnika.

41 U Pirotskom regionu nije imenovan javni beležnik u Dimitrovgradu.

Javnobeležnička delatnost kao doprinos regionalnom razvoju

Trgovčević Prokić, Milena, Osiguranje od profesionalne odgovornosti notara javnog beležnika u regionu, zbornik radova, Regionalna konferencija o notarijatu, GTZ, 2009.

Trgovčević Prokić, Milena, Ovlašćenje javnog beležnika i organizacija beležništva, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Trgovčević Prokić, Milena., Novine u Zakonu o vanparničnom postupku, Pravni život, br. 7-8/2013.

Trgovčević Prokić, Milena, Uloga javnog beležnika u kompanijskom pravu zemalja Dunavskog sliva, Dunavska strategija Evropske unije u 21. veku, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2015.

Trgovčević Prokić, Izvršna javnobeležnička isprava i sredstva obezbeđenja, Evropsko zakonodavstvo, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 55/56, 2016.

Trgovčević Prokić Milena, Privremene mere za obezbeđivanje zaostavštine, 12/16

Zakon o javnom beležništvu „Službeni glasnik RS“ br. 31/11, 85/12, 19/13, 55/14 – др. закон, 93/14 – др. закон, 121/14 и 6/15 и 106/15.

Zakon o javnom bilježništvu „Narodne novine“, br. 78/93, 29/94, 162/98., 16/07 i 75/09

Zakon o notarima Federacije BiH „Službene novine, broj 45/2002.

Zakon o javnom beležništvu Slovenije, „Službeni list R. Slovenije“ 13/94.

Zakona o notarskim poslovima Makedonije „Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 59/96, 55/2007, 86/2008.

Zakon o privrednim društvima Službeni glasnik RS, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 i 5/2015.

Zakona o vanparničnom postupku Službeni glasnik RS, br. 25/82 i 48/88 i " Službeni glasnik" br. 46/95 – др. закон, 18/05 -, 85/12, 45/13 - др. закон, 55/14, 6/15 и 106/15 - др. закон.

Zakon o o prometu nepokretnosti "Sl. glasnik RS", br. 93/2014, 121/2014 i 6/2015.

Zakona o založnom pravu na pokretnim stvarima upisanim u registar „Službeni list RS“ br. 57/2003, 61/2005, 64/2006.

Zakonu o izvršenju i obezbeđenju, „Službeni glasnik“, br. 106/15, 106/16 (Autentično tumačenje), 113/17 (Autentično tumačenje).

Zakon o hipoteci, Službeni glasnik“ 115/2005, 60/2015, 63/2015, 83/2015.

Zakonu o overavanju potpisa, rukopisa i prepisa Službeni glasnik RS, br. 93/14, 23/15.

NOTARY PUBLIC ACTIVITY AS ADDITION TO REGIONAL DEVELOPMENT

Abstrac: *Serbia is one of the few countries in Europe that has recently adopted the Law on Notaries In accordance with the National Strategy of Justice and Recommendation R (86) 12 of 1986, with which the Committee of Ministers recommended a gradual reduction of judicial activity in the domains that do not represent a trial, Serbia has introduced two new institutes, the bailiff and notary public, which provide its citizens legal protection and in this way are closer to this goal.*

The ratio legis of the notary public service is taking the jurisdiction with the right to issue public documents (composition and certification of private documents, authentication, certification), deposit operations; performing tasks ordered by the courts and other bodies that allow for greater legal certainty in legal traffic, and thus contribute to accelerating court proceedings and court caseloads. The notary public performs an independent and autonomous public service, he is an independent trustee of the parties and his contribution in the preparation of documents confirms their authenticity and content. Notaries take care of the people who participate in drafting of notarial documents, and the notary is a trustee to the client and to the legal entity.

The domestic law accepted the concept of the Latin organizational type of the notary and predicted that under certain conditions notary public documents have executive force.

The legal transactions that have the basis for securing contracts maybe concluded in the form of notary documents. These are contracts for the pledge of security claims on the immovable and movable assets. For these contracts, customers can give them the power of execution. In this case the notary documents shall have the status of an executive document, and in the case of failure to fulfill contractual obligations within the time allocated by the contract the feature of execution shall be reached, so enforced performance for settling secured claims can be demanded. The executive notary public document replaces the court agreement and facilitates the realization of the client's rights.

Notarial documents, by the principle of reciprocity and by legal power, are recognized and equalized with domestic public documents. They enable faster economic cooperation and thus contribute to the development of the region.

Key words: *public notary, public notary activity, executive public notary document, security, mortgage, public notary, company, authentication.*

OBRAZOVNA (NE)JEDNAKOST I RAZVOJ POGRANIČNIH REGIONA

Prof. dr emeritus Andon Kostadinović¹

Apstrakt: *Obrazovanje se danas može smatrati javnim dobrom zato što doprinosi svima u zajednici, a ne samo onima koji ga poseduju, i zato što se može pretočiti u ekonomski kapital čime pojedinci daju doprinos društvu kome pripadaju. Kada sa makro pređemo na individualni plan, tada govorimo o mogućnostima koje pojedinac, u svim delovima jedne zajednice, ima za participaciju, najpre u obrazovnim a potom u ekonomskim i kulturnim dobrima društva, a koje se u veberijanskoj sociologiji navode kao "životne šanse". Podjednaka participacija svih mladih u jednoj zemlji, u pogledu svih resursa važan je faktor društvene stabilnosti. Ako se zapitamo da li mladi u Srbiji u svim delovima zemlje (i u Beogradu i u Crnoj Travi...) imaju jednake obrazovne šanse, jasno možemo videti da to nije slučaj. Jednima je "malo više" sve na dohvat ruke. Ovaj rad ima nameru da ukaže upravo na činjenicu nejednakih obrazovnih šansi u različitim regionima Srbije i da upozori da to predstavlja zanačajan faktor nejednakog regionalnog razvoja, posebno pograničnih opština.*

Ključne reči: *Obrazovanje, obrazovna politika, obrazovna nejednakost, razvoj regiona*

1. UVOD

Obrazovanje se često određuje uže od vaspitanja ali ima i suprotno poimanje da se ono poima kao deo obrazovanja. Po nekad se vaspitanje i obrazovanje razvijaju kao dva područja. Pojam obrazovanja nije u potpunosti rasvetljen i može se reći da obrazovanje predstavlja svesno organizovan proces najčešće ili pretežno mladog naraštaja mladih članova zajednice ne samo u nas već Evrope i sveta. Postoji opšte i stručno obrazovanje. Poznato je da opšte obrazovanje obuhvata: metode rada, opšta svojstva tehnikike i orijentacije u sticanju navika, umenja neophodna svakom pojedincu, svakom članu društva bez obzira na posao koji će obavljati u radnom procesu. Dok je stručno obrazovanje strogo određeno u zavisnosti od izabrane profesije. U našoj zemlji je, a u poslednje vreme sve više zagovaranja i težnji za regionalnim i regionalizaciju u različitim oblastima. Kongres regionalnih vlasti evrope je od važnosti za celu Evropu. Savet Evrope je već poodavno stavio u fokus raznih autonomija, negovanje ljudskih vrednosti i demokratije. Zato je i vlada naše zemlje 2007. godine usvojila dokument o proceni potreba Republike Srbije od

1 Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Srbija; dekan@konstantinveliki.edu.rs

2007-2009. godine, čiji je cilj da se sistematizaciju svi prioriteti koji su zapisani i usvojeni u strategijskim dokumentima u nas. Ovom prilikom imamo u vidu globalizaciju i obrazovanje.

2. Globalizacija, regioni i obrazovanje

Naučno promišljanje reforme osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja zauzima značajno mesto kada se govori o globalizaciji u svetu i njenoj budućnosti. Zato s pravom Danilo Ž. Marković ukazuje da „Za određivanje odnosa globalizacije i obrazovanja (posebno ako se taj odnos izražava kao globalizacija obrazovanja), pored definisanja (definicije) globalizacije kao društvenog procesa kojim se stvara svetsko (globalno) društvo, potrebno je uočiti, i uzeti u obzir, osnovne socijalne sadržaje tog društva. U tom kontekstu ukazujemo na neka, po našem shvatanju, osnovna obeležja „svetskog“, globalnog društva. To je planetarno društvo u nastajanju u kome se ekonomska delatnost odvija preko transnacionalnih kompanija, razvija globalno tržište kojim se dominira nad nacionalnim ekonomijama. U njemu dominira finansijski kapital uz smanjenu mogućnost nacionalnih država da ostvaruju nadzor nad ekonomijom. To je društvo u su, zahvaljujući „braku“, spoju, između informacijske tehnologije i komunikacije (omogućena „kompresija“ prostora i vremena), uspostavljene globalne informacijske proizvodne mreže na velikom geografskom (interkontinentalnom) prostoru, koje predstavljaju tehnološku osnovu internacionalnih, skoro planetarnih, korporacija“ (Marković & Krasić, 2016, p. 25). Možemo konstatovati nastavlja Danilo Ž. Marković „Globalizacija, i sa njom globalizacija obrazovanja, dovele su do značajnijih promena obrazovanja u savremenom društvu i do nove globalne filozofije i strategije obrazovanja. Osnovne poente te nove filozofije i strategije obrazovanja mogu se, najkraće, izraziti kroz tri stava. Prvo, obrazovanje treba da omogući čoveku sticanje osnovnih znanja i navika koje će doprineti povećanju čovekove proizvodne moći kvantitativno i kvalitativno. A da bi ono doprinosilo proizvodnoj moći, obrazovanje mora doprinosti porastu stvaralačkog potencijala ličnosti, doprinoseći promeni pozicije individue među ljudima i kolektivnim dostignućima u svim sferama društvenog života. Drugo, obrazovanje treba da doprinese negiranju i prevazilaženju svih egalitarnih sistema vrednosti u saglasnosti sa ostvarenim civilizacijskim promenama i vrednostima nove planetarne kulture koja nastaje sa globalizacijom. Treće, humanističke vrednosti svakog društva i kulture treba da postanu obavezni deo novog tipa obrazovanja. Ostvarivanje nove globalne filozofije i strategije obrazovanja ima za cilj razvitak društva i čoveka. Ali, osnovne poente tog obrazovanja ostvaruju se u kontekstu uslova koji su opredeljeni razvojem konkretnih društava. Upravo zato u kakvim uslovima čovek živi ti konkretni uslovi opredeljuju i dejstvo obrazovanja na razvitak ličnosti, i mogu uticati kako pozitivno tako i negativno“ (Marković & Krasić, 2016, p. 35). Čitav koncept ideje o globalizaciji koja se odnosi na globalno obrazovanje je od velikog značaja za praktičnu delatnost što se reflektuje ne samo u pogledu i pravcu mobilnosti radne snage, već i investicijama značajnog biznisa u obrazovanju, ali i potapanja starih granica obrazovnih ustanova i institucija koje obrazuju kadrove. Globalizacija obrazovanja dolazi iz razloga velike protivrečnosti ukupnog razvoja industrijsko razvijenih zemalja „trećeg sveta“, takozvanog-problema-„trećeg sveta, sever-jug“, ekonomskom integracijom nekih država koje su finansijski moćne kao i slobodnom migracijom stanovništva iz zemlje u drugu državu koja može da zaposli radnu snagu. Pojavljuje se „beg mozgova“ i kupovina, odnosno

otvaranje vrata ljudskom kapitalu. Ovo investiranje u ljudski potencijal je veoma isplativo. Dok jedna država izdvaja ogromna sredstva za obrazovanje, druga država „kupuje“ i zapošljava ih i oni čine veliko blago za zemlju koja ih prihvata.

Kada je reč o Srbiji odliv mozgova² se odvija u dva pravca: prema inostranstvu i ka centralnoj Srbiji, posebno Beogradu. Najveći broj mladih koji se školuju u Beogradu ostaju u tom gradu ili traže načina da odu u inostranstvo. Na taj način ovi regioni ne samo da se demografski prazne već i ostaju bez razvojnih potencijala. “U savremenom društvu strukturnih nejednakosti cilj nerazvijenih je da izađu iz periferne pozicije, a to mogu da učine samo jačanjem svojih obrazovnih resursa. Wihov je prevashodni zadatak da podižu obrazovni nivo (kvalifikacije) svog stanovništva, ili modernism jezikom rečeno, one treba da afirmišu sopstveni “ljudski kapital”. Da bi ostvarile svoj cilj male države u globalizovanom svetu treba da ulažu sve veća sredstva u obrazovawe stručnih i profesionalno kompetentnih kadrova” (Anđelković, 2016, p. 28). Neka iskustva (zemlje bivšeg socijalizma) pokazuju da se mladi kadrovi sele raznim kanalima u razvijene države globalizma. Taj “odliv naučnih i tehničkih kadrova” je ozbiljna posledica globalizacijske prakse. Nerazvijene države ulažu velika sredstva u obrazovanje, a plodove “ljudskog kapitala” ubiraju veće razvijene države. Veliko je pitanje kako se može ublažiti, ako već ne može sprečiti moderna eksploatacija profesionalne inteligencije.

Može se reći da je pozitivno što globalizacija i obrazuje što se obezbeđuje obrazovanje u nacionalnoj školi i multikulturno obrazovanje na univerzitetu kao forma izdvajanja finansijskih sredstava za ljudski kapital, ujednačavanje nastavnih planova i programa na tržištu rada. Drugi vid globalizacije se odnosi na obrazovanje u kome se vidi program likvidacije nepismenosti. Poznat je primer svetske konferencije na Tajlandu održanoj 1990. god. na kome se raspravljalo na temu, obrazovanje za sve, na kome su bili učesnici vlade svih zemalja sveta i koji su izrazili želju i odlučnost za oko 113 miliona dece i oko milijardu odraslih koji su nepismeni, da se obuhvate ovim obrazovanjem. Značajnu aktivnost u ovom poduhvatu je imala UNESCO.

Zato je osnovna poruka da svi treba da žive i ostvaruju se, a da obrazovanje pripada najširoj svetskoj zajednici. Ono treba da služi prenošenju svesti svim bićima sveta. To znači i proširivanje nastavnih sadržaja, nauke, kulture, istorije, književnosti, jezika na sve strane sveta. Planetarni pristup se mora imati u vidu kada je obrazovanje u pitanju, a to znači na istrajavanju jedino svetskog obrazovanja prostranstva Evrope i sveta. Mora se raditi na stvaranju Evropske zone visokog obrazovanja, ali pre svega zone balkanskog obrazovanja, a pre svega susednih zemalja „Obrazovanje međunarodnog usmerenja je potreba, pošto je planetarno shvatanje, čije prihvatanje je upravo njegov cilj, neophodno za rešavanje mnogobrojnih problema koji bi, ukoliko se ne pristupi njihovom rešavanju na vreme, mogli preći nepovratnu tačku. U razmatranju tog pitanja treba imati u vidu ukazivanja u izveštaju

2 Prvi put izraz „odliv mozgova“ pojavio se u izveštaju Kraljevskog društva iz Londona 1963. godine koji je opisivao egzodus britanskih naučnika u Sjedinjene Američke Države (Prema: Grupa 484 (2010), Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja, Beograd Journal of Development Economics, 53, pp. 287-303. Odliv mozgova je emigracija radno sposobnih, visokoobrazovanih pojedinaca u potrazi za bolje plaćenim ili poslom pod boljim uslovima, što uzrokuje da mesta iz kojih odlaze gube ove kvalifikovane ljude, odnosno „mozgove“. Migracija profesionalaca i naučnika je istovremeno ekonomsko, političko pitanje, pitanje odnosa svake zemlje sa međunarodnim okruženjem, pitanje politike nauke i tehnologije zemlje, i najzad i zasigurno, globalno pitanje.

UNESC-a *Obrazovanje - skrivena riznica* (1996) da su suprotnosti koje donosi 21. vek, i u čijem rešavanju treba da doprinese obrazovanje: suprotnost između lokalnog i globalnog, suprotnost između univerzalnog i individualnog i suprotnost između tradicije i stvarnosti. Uz to, ukazano je da čovek, ukoliko želi da uspe u životu, mora neprestano da uči, pa se učenje javlja kao učenje za znanje, učenje za rad, učenje za zajednički život i učenje za postojanje. Učenje za zajednički život predstavlja sticanje saznanja o drugima, sagledavanje i uvažavanje njihovih potreba. U obrazovnom procesu treba da se steknu saznanja da je ljudska zajednica spektar različitosti: rasnih, verskih, nacionalnih, kulturnih, etnoloških i drugih³.

2.1 Regionalizacija razvoja i obrazovanja

Prema strategiji regionalnog razvoja naše zemlje od 2007-2012. godine, ukupan broj studenta koji su diplomirali iznosi oko 20.000, dok je samo oko 15% diplomiralo ili oko 3000 studenata na tehničke fakultete, dok se na Prirodno matematičkom fakultetu, Fakultetu organizacionih nauka i jednim delom studenata koji su završili informatiku taj procenat povećao na oko 20%, što je proizvelo zaključak da se poboljšao trend upisa studenata, ali je još uvek premalo diplomiranih stručnjaka na Tehničkom, Prirodno matematičkom fakultetu i Fakultetu organizacionih nauka, kada imamo u vidu IT sektor. Za školovanjem ovih kadrova mora se dati veći prostor, veće mogućnosti za školovanje. Ono što zabrinjava jeste i to da je u našoj zemlji registrovano 2005-te godine oko 31,4% nekvalifikovane radne snage. Ako dodamo neadekvatnu starosnu strukturu zaposlenih koja je tada bila u proseku 41. godinu starosti, to je zabrinjavajuće. Veliki broj, posebno mladih koji završavaju srednje, više, visoke strukovne škole i fakultete nisu adekvatno osposobljeni za poslove i zadatke koje treba da obavljaju, ne dovoljno praktična znanja su kamen temeljac za poslo koji ih čeka. U već naznačenom dokumentu SWOT analiza kada je regionalni razvoj Srbije u pitanju stoji:

- „Kadrovski potencijal - Mladi obrazovani kadrovi među nezaposlenima. Učešće više i visoke stručne spreme u ukupnom broju nezaposlenih krajem 2005. godine je 7,2% ili 64.421. U strukturi nezaposlenih sa višim i visokim obrazovanjem - najveće učešće imaju nezaposlena lica od 26 do 30 godina (26,2%), od 31 do 40 godina (23,6%), od 41 do 50 godina (20,3%), preko 50 godina (20,3%) i od 19 do 25 godina (9,5%).
- Razvijena regionalna mreža institucija srednjeg i visokog obrazovanja. Zahvaljujući sistemu obrazovanja većina opština u Republici Srbiji pokrivena je mrežom osnovnih i srednjih škola, tako da samo 14 opština nema srednju školu. Ravnomerno stvaranje kadrovskog potencijala u svim regionima, odnosno područjima Republike Srbije dobra je osnova za razvoj visokog školstva, u svim većim administrativno-kulturnim i privrednim centrima (ukupno 152 fakulteta i viših škola).
- Osnovna prednost sprovođenja politike regionalnog razvoja ogleda se u razvoju mreže ustanova suprastrukture, kao što su: škola, kulturne,

³Šire o tome videti na strani 36.

Obrazovna (ne)jednakost i razvoj pograničnih regiona

zdravstvene i socijalne ustanove, koja je doprinela pozitivnih obrazovno-kulturnim i socijalnim potencijalima stanovništva. U Srbiji je mreža ustanova suprastrukture prilagođena potrebama stanovništva.“⁴

Ukazujemo na siromaštvo u našoj zemlji, koje je u isto vreme potencijalna opasnost za građane Srbije. Zabeleženo je da indeks stanovništva 2003. god. bio oko 10,5%, a ruralno stanovništvo oko 14,2% i tone sve dublje u siromaštvo. Poređenja radi siromaštvo za Beograd iznosi 4,24%, dok je najviše u jugoistočnoj Srbiji, čak 23,5% - (1:5,6), siromaštvo ima uske veze i među uslovljeno je sa obrazovanjem i zaposlenošću. S toga je neophodno dugo sagledavanje demografskog razvoja, siromaštva, nezaposlenosti i obrazovanja našeg regiona: niškog, pirotskog. Treba naznačiti i to da je komisija EU na kojoj se nastaljuju eksperti koji izučavaju ove fenomene a posebno oni eksperti koji se bave obrazovanjem gde su predstavili zajedničke stavove Evrope o budućem obrazovanju. Posebno su imali u vidu obrazovanje učitelja, imajući u vidu da ova profesija ima nacionalni i regionalni značaj u pogledu evolucije, kvaliteta obrazovanja kako navodi D. S. Krasić: „Profesori igraju bitnu ulogu u učenju, kako mladih ljudi tako i odraslih osoba. Oni su ključni faktor u razvijanju obrazovnog sistema i sprovođenju reformi, i mogu da pomognu da Evropska unija do 2010. godine igra najznačajniju ulogu u obrazovanju u svetu. Ova profesija ima jak uticaj na društvo, u napredovanju ljudskih potencijala i stvaranju budućih generacija, stoga obrazovanje učitelja i profesora mora biti deo nacionalnog ili regionalnog sistema koji je fokusiran na poboljšanje i evaluaciju kvaliteta obrazovanja“ (Marković & Krasić, 2016, p. 113).

Regionalizacija je proces koji traje, koji je nužan, dugotrajan i neminovan. Bitna karakteristika Balkana, Evrope i sveta jeste povezivanje svih zemalja na planeti zemlji. Ključni elementi svih zemalja jesu kada je u pitanju obrazovanje uopšte (osnovno, srednje i visoko) nalazi se u ključnim strategijama razvoja naše zemlje, ali i strategijama ostalih zemalja u regionu. Rezultati procesa sticanja znanja se već osećaju u našoj zemlji i na Balkanu, posebno u pograničnom delu naše zemlje, a posebno kada je reč o regionalnom razvoju.⁵

Može se raći da je globalizacija proces koji traje i ima zadatak da povezuje i jača međunarodnu saradnju, na povezivanju institucija u svetu. Ekonomij ima značajnu ulogu i na druge važne oblasti kao što je naučno-tehnički progres, kultura, komunikacija, obrazovanje i sl. Ona utiče na brže integracije u razvoju nauke, tehnologije i obrazovanja. Duho kaže da globalizacija obuhvata širok spektar sfera u društvu od nacionalne ekonomije do informatike, tehnologije, demokratije, obrazovanja i znanja. Stanoje Ivanović navodi: „Posebnu ulogu u strukturi korporacijaimaju one koje se bave tehnologijama, energetskim izvorima i proizvodnjom za potrebe vojnog kompleksa. Tako se održava sprega privrednog razvoja, vojne industrije, tehnološkog razvoja i državne administracije. S tim u vezi su ulaganja u naučna istraživanja radi daljih inovacija, ulaganje u obrazovanje radi obezbeđivanja potrebne radne snage i jačanje visokoškolskog obrazovanja. Međutim, logika proizvodnje efikasnosti koja traži prilagođavanje ljudi tehničkim sistemima, potiskuje ljudske težnje, osećanja i subjektivne vrednosti, ono što

⁴SWOT analiza urađena prema strategiji regionalnog razvoja Republike Srbije od 2007-2012.godine
⁵Sire o tome u knjizi D. Ž. Markovića i D. S. Krasića - *Rad i obrazovanje u informacionom društvu*

čini bit čoveka“ (Ivanović, 2006, 192-193). Veoma je važno da treba rasvetliti ideološke uticaje na ukupan-celokupni razvoj obrazovnog sistema i pristupi promenama istih. Na prošle ideološke uticaje na progres obrazovanja ukazuje S. Ivanović: „Razvoj obrazovanja trpi uticaje globalnih promena koji dolaze do izražaja kroz opštu klimu i vrednosti koje se nameću u društvu, pa i u obrazovanju, ali i kroz nametanje ideoloških principa u reformi obrazovanja. Širenje liberalističkih ideja kao vladajućih i dovoljnih za društveni život, sastavni je deo promena i u sistemu obrazovanja. Priprema mladih za život u uslovima tržišne konkurencije ima sve veći značaj u procesu socijalizacije i obrazovanja“ (Ivanović, 2006, p. 194-197). Još uvek znatan broj srednjoškolaca koji pripadaju nižem sloju društva ne mogu da nastave školovanje na univerzitetima i steknu diplomu fakulteta, ali imaju probleme i u njihovo zapošljavanje, odnosno male šanse da se zaposle. Obrazovanje još uvek predstavlja značajni faktor socijalne reprodukcije.

3. ZAKLJUČAK

Bez obzira što obrazovanje, sa jedne strane pruža mogućnost za promenu društvenog statusa i napredovanja na društvenoj lestvici, brojna istraživanja kod nas (Ivković, Džuveranović, Prtrović, J. i dr.) kao i u svetu pokazuju da obrazovanje u najvećoj meri upravo predstavlja sredstvo za reprodukciju društvenih nejednakosti. Tako recimo, Burdije smatra da se putem obrazovnog sistema vrši sistemski reprodukcija društvenih nejednakosti (Bourdieu, 2011, p. 356) koja se odvija na sledeći način: pripadnici viših društvenih slojeva, počevši od perioda rane socijalizacije, poseduju određenu količinu kulturnog kapitala koji će, od samog početka njihovog formalnog obrazovanja, biti prepoznat i nagrađivan od strane nastavnika. Na taj način, školovanje za njih predstavlja samo nastavak procesa usvajanja znanja i veština. S obzirom da imaju početnu prednost i s obzirom da kultura koju zatiču u školi nalikuje onoj u njihovim domovima, ovi učenici imaju veće šanse za uspeh i visoko obrazovno postignuće. S druge strane, učenici koji pripadaju nižim društvenim slojevima nemaju navedene osnove, tako da za njih početak školovanja predstavlja početak adaptacije na drugačije vrednosti, jer se klasna kultura koju su upoznali u porodici razlikuje od kulture koja dominira u školi. Tako da Burdije školu posmatra kao konzervativnu silu i kao jednu od temeljnih institucija za održavanje društvenog poretka .

Održavanje društvenih nejednakosti putem obrazovnog sistema odvija se na taj način što se vrednuje znanje koje se stiče u obrazovnom sistemu, ali ne isključivo u obrazovnom sistemu. Osnove poznavanja legitimne kulture i kao i znanje o tome na koji način uvećati i razviti to znanje, stiču se u porodici kroz proces primarne socijalizacije. U ovom domenu, prednost imaju pripadnici visokog socijekonomskog statusa jer raspoložu resursima koje prenose na mlađe generacije. Kakve god standarde da postavi obrazovni sistem, njih će lakše postići pripadnici viših društvenih slojeva jer za to imaju bolje uslove. Upravo, ovo je ključni razlog zašto obrazovanje posebno u nerazvijenim zemljama poput Srbije, sve više postaje razlog produblivanja i povećanja kako društvenih tako i regionalnih razlika. Pogranična područja su izrazito migraciona područja. Mladi zbog nemogućnosti da ostvare svoje životne ideale odlaze ka razvijenijim centrima, tako da ovi regioni sve više ostaju bez razvojnih potencijala.

Obrazovna (ne)jednakost i razvoj pograničnih regiona

Pogrešna strategija razvoja u kojoj centralni regioni, posebno Beograd imaju dominantnu ulogu u odnosu na pogranična područja jer su u njima nalaze sve bitnije obrazovne institucije i istraživački centri. To je osnovni razlog što mladi ljudi, željni znanja alo i uspeha, hrle ka tim centrima i tamo imaju i dobijaju kakvu takvu šansu za posao. Retki su oni koji se vraćaju u svoj rodni kraj. Najbolji pokazatelj je upravo činjenica da se sa jedne strane broj stanovnika u Beogradu iz godine u godinu i pored negativnog prirodnog priraštaja povećava, a u ostalim posebno pograničnim opštinama smanjuje.

Krajnje je vreme da država promeni ovakvu pogrešnu strategiju svog razvoja i mnogo veću pažnju posveti pograničnim opštinama. Prvenstveno se to može postići otvaranjem fakulteta i istraživačkih centara u ovim regionima. Recimo zašto bi Beograd imao fakultet za školovanje učitelja a Pirot ga nema. Istraživački centri, mogu biti važan faktor u razvoju tih regiona jer mogu davati smernice u kom pravcu treba da se razvija privreda datog regiona, posebno kada je reč o prirodnim resursima na kojima se može bazirati razvoj. Dakle, plediramo za novu strategiju razvoja Srbije u kojoj će se smanjiti obrazovna nejednakost između regiona koja danas postoji.

LITERATURA

- Anđelković, P. (2016). Migracije i zamena stanovništva u Srbiji, u Jovan Ćirić i Branislav Knežević, (ured. i pr.) *Migranti na raskršću ili bespuću zemlje Srbije*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Regionalno predstavništvo ruske humanitarne misije na Balkanu. ISBN 978-86-80186-14-6
- Bourdieu, P. (2011). *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*. Zagreb: Antibarbarus
- Ivanović, S. (2006). Društveni razvoj i obrazovanje, Jagodina: Učiteljski fakultet
- Kommenović, B. (2005). Evropski prostor nauke, istraživanja i visokog obrazovanja – Mogućnosti Srbije i Crne Gore. Beograd: Alternativna akademska obrazovna mreža
- Marković, D, Ž. (2008). *Globalizacijau visokoškolsko obrazovanje*, Niš: Univerzitet u Nišu; Novi Pazar: Državni univerzitet
- Marković, D, Ž. (2010). *Globalistika i kriza globalne ekonomije*, Beograd: Grafiprof
- Marković, D.Ž., Krasić, D. S. (2016). *Rad i obrazovanje u informacijskom društvu*, Niš. Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki”.
- Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Republike Srbije, Strategija Regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012. godine, Beograd, <http://www.merr.sr.gov.yu> (Ptistupljeno: 01.10.2008.)

EDUCATIONAL (IN)EQUALITY AND THE DEVELOPMENT OF BORDER REGIONS

Abstract: *Education today can be considered a public good because it contributes to everyone in the community, and not just to those who own it, and because it can be transferred into the economic capital by which individuals contribute to the society in which they belong. When we move from a macro to an individual plan, then we are talking about the possibilities which an individual, in all parts of a community, has for participation, firstly in the educational and then in the economic and cultural goods of the society, which are referred to as "life chances" in Veberian sociology. Equal participation of all young people in one country, in terms of all the resources, is an important factor of social stability. If we ask ourselves whether the young people in Serbia in all parts of the country (both in Belgrade and in Crna Trava ...) have equal educational opportunities, we can clearly see that this is not the case. To some the "little more" is all within reach. This paper intends to point out precisely the fact of unequal educational opportunities in different regions in Serbia and to warn that this is a significant factor of unequal regional development, especially in border municipalities.*

Key words: *Education, education policy, educational inequality, regional development.*

UPRAVLJANJE PROMENAMA KAO SREDSTVO ZA POSTIZANJE MAKSIMALNOG EFEKTA PROJEKTA

Master, Tatjana Panić Živković¹

Master, Goran Milenković²

Rezime: Projekat "E- Inkluzija" se našao u "Priručniku najboljih praksi" u Evaluaciji uticaja IPA Prekograničnih programa 2013-2017, kojima rukovodi Republika Bugarska. Želeli smo da istražimo značaj upravljanja promenama u okviru koncepta upravljanja projektima na primeru projekta IPA CBC Srbija Bugarska. Cilj je da predstavimo jedan od projekata koji je primer dobre prakse u pograničnom području i da maksimiziramo njegov potencijal za repliciranje, ali i da predstavimo ljudski kapital kao najvažniji element za uspešno upravljanje promenama. Projektni tim je imao suštinska znanja o upravljanju eksternim akcijama koje finansira EU i vladao pravilima za implementaciju projekata u okviru IPA Prekograničnog programa Bugarska-Srbija. Želimo da naglasimo kako upravljanje koje se zasniva na znanju i pouzdana mreža partnera ima pozitivan uticaj na sve zainteresovane strane uključene u projekat. Znanje i iskustvo omogućili su prevazilaženje rizika i doveli, kroz promenu niza scenarija, do uspešnog ishoda implementacije.

Ključne reči: Upravljanje promenama, ljudski kapital, upravljanje zasnovano na znanju, mreža partnera.

1. Uvod

Uticaji koje promene mogu imati na tok sprovođenja projekta i upravljanje promenama biće predstavljeni u ovom radu na primeru projekta „E-INKLUZIJA-MOBILNI INTERNET, E-SERVISI I TRENINZI ZA RURALNE ZAJEDNICE U PREKOGRANIČNOM REGIONU“, koji je Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga iz Leskovca, realizovao u okviru IPA Programa prekogranične saradnje Bugarska-Srbija od aprila 2013 do sredine novembra 2014 godine.

Inicijalno, projekat je pripremljen i otpočeo u partnerstvu sa Agencijom za ekonomski razvoj iz Kostinbroda, Republika Bugarska. Opšti cilj projekta definisan je kao

1 Regionalna razvojna agencija Jug, Republika Srbija; tatjana.panic.zivkovic@rra-jug.rs

2 Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga, Republika Srbija; goran.milenkovic@centarzarazvoj.org

doprinos socijalnom i ekonomskom razvoju ruralnih i slabo razvijenih područja u pograničnom regionu Srbije i Bugarske, kroz razvoj socijalne infrastrukture i efektivno korišćenje informacionih i komunikacionih tehnologija u sektoru obrazovanja, razmene znanja i prekograničnog transfera dobre prakse. Specifično, projekat je imao za cilj da podigne informatičku svest i pismenost, kao i da unapredi kulturu doživotnog učenja među ruralnim stanovništvom: nastavnicima, učenicima i preduzetnicima u 20 nerazvijenih i informaciono ugroženih zajednica u bugarsko-srpskom pograničnom području, kroz pružanje pristupa mobilnom internetu i metodama učenja na daljinu (e-learning).

U sprovođenju ovog projekta, koji je naizgled imao jednostavnu strukturu-nabavka mobilne učionice i sprovođenje obuka u 20 ruralnih zajednica u pograničnom području Srbija-Bugarska, projektni partneri, a pre svega vodeći partner susreo se sa nizom teškoća uzrokovanih promenama. Zbog izmene regulativa i procedura Evropske unije za objavljivanje internacionalnih tendera, kao i nemogućnosti samog Upravljačkog Tela IPA Programa prekogranične saradnje Bugarska-Srbija da se efikasno prilagodi novim pravilima, došlo je do poremećaja u unutrašnjoj strukturi projekta koji su primorali projektni tim na čelu sa rukovodiocem projekta, da menja način i tok realizacije projekta.

U daljem izlaganju biće detaljno opisane promene na projektu sa osvrtom na vrstu, uzrok, sadržaj i sam proces promene.

2. Upravljanje promenama na projektu „E-inkluzija“

2.1 Opis okolnosti koje su dovele do promena

Tokom prvih 8 meseci realizacije projekta, vodeći partner na projektu “E-inkluzija”, iskusio je ozbiljne poteškoće u sprovođenju otvorenog međunarodnog postupka za nabavku mobilne učionice, vezane za proceduru objavljivanja tendera. Kašnjenje u objavljivanju tendera nastalo je usled razlike u pravilima za objavljivanja prethodnog raspisa i tenderske dokumentacije u Službenom listu EU i na internet stranici EuropeAid, i pravila i uslova za objavljivanje tendera, postavljenih u Priručniku za implementaciju projekata Programa prekogranične saradnje Bugarska-Srbija. Naime, procedura za objavljivanje tendera opisana u Priručniku za implementaciju projekta, bila je u koliziji sa pravilima EuropeAid-a u čijem službenom listu je trebalo objaviti tender, a sam Program prekogranične saradnje Bugarska-Srbija je rešavanje pomenutog spora prepustio korisnicima, što nije bilo u skladu sa principima dobrog upravljanja programom.

Korespondencija između vodećeg partnera i predstavnika EuropeAid-a koja je započela odmah nakon usvajanja plana nabavki, trajala je više od 6 nedelja pre nego što je dobijena konačna i zvanična informacija o obustavi objavljivanja tendera na ovoj internet stranici. Informaciju je vodeći partner prosledio Upravljačkom telu programa u Sofiji, a dugotrajni postupak usvajanja novih instrukcija koje su morale biti odobrene i od strane Evropske komisije, odložio je početak aktivnosti nabavke mobilne učionice za 6 meseci. Iz tog razloga, projektni tim je od Upravljačkog tela programa zatražio produžetak implementacionog perioda za 3,5 meseca kako bi se obezbedilo dovoljno vremena za oba partnera na projektu da završe aktivnosti i ostvare planirane pokazatelje. Imajući u vidu dužinu trajanja otvorenog međunarodnog postupka (oko 200 dana) i složenost predmetne nabavke tražena izmena je bila neophodna za pokretanje tenderske procedure, nabavku i

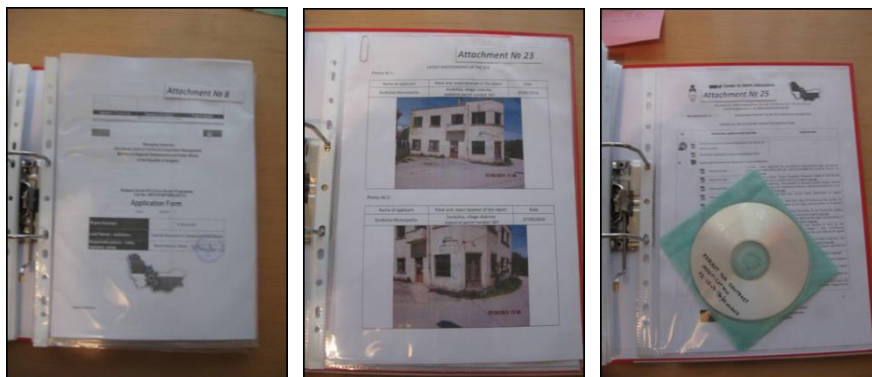
Upravljanje promenama kao sredstvo za postizanje maksimalnog efekta projekta

finalizaciju ključnih aktivnosti projekta: obuka, izradu studije i sprovođenje akcija vidljivosti. Prema pravilima Programa, sve izmene koje se tiču produženja perioda implementacije uvek zahtevaju odobrenje Zajedničkog Upravljačkog Komiteta programa (ZUK), sastavljenog od predstavnika Srbije i Bugarske, kao i aneks ugovora o subvenciji. Produženje perioda implementacije projekta se može zahtevati samo jednom u toku projekta, a vodeći partner je pri pripremi zahteva uzeo u obzir pravilo Programa da zahtevano produženje ne sme da prekorači $\frac{1}{4}$ odobrenog trajanja projekta. Odlukom ZUK-a, implementacioni period je produžen sa prvobitnih 15 na maksimalnih 18,75 meseci.

Nove instrukcije za objavljivanje tendera od strane Programa u samo delimično rešile problem, jer novi Priručnik za implementaciju projekta nije bio u potpunosti usklađen sa promenama u procedurama za sprovođenje tendera po PRAG pravilima, u smislu vrednosti nabavke i vrste procedure koja se primenjuje u tom slučaju. Program je zahtevao objavljivanje tendera u skladu sa starim pravilima PRAG-a, uz obrazloženje da je Priručnik napravljen u skladu sa zakonodavstvom Evropske Unije (EU) koje je važno u vreme njegove pripreme. Ovim je Program još jednom pokazao nedovoljnu fleksibilnost u upravljanju promenama, jer nije revidirao svoja pravila iako je na snazi bila nova odluka EU vezana za programe prekogranične saradnje. Vodeći partner je nekoliko puta u prepisci sa Upravljačkim telom projekta, kao i u svim projektnim narativnim izveštajima ukazivao na činjenicu da će objavljivanje tendera u skladu sa Priručnikom, koji ima za polovinu manji budžet (180.000 Evra) od najnižeg važećeg praga za otvoreni međunarodni postupak (300.000 Evra) dovesti u zabludu potencijalne ponuđače, koji će predpostaviti da predmetna nabavka u međunarodnom otvorenom postupku vredi više od 300.000 Eura. To je i desilo, jer su pristigle ponude bile iznad praga od 300.000 Eura, te ugovor nije mogao biti sklopljen ni sa jednim ponuđačem zbog nedostatka sredstava.

Posle tri neuspela pokušaja da se dobije važeća ponuda (dve sprovedene otvorene međunarodne procedure za nabavku i jedan pregovarački proces), partneri u projektu su se suočili sa činjenicom da planirane i odobrene aktivnosti ne mogu biti završene ni za vreme odobreno produžetkom implementacionog perioda, jer je za novi otvoreni tenderski postupak i isporuku vozila bilo potrebno najmanje 7 meseci. S obzirom da je realizacija ove aktivnosti predstavljala preduslov za sve druge aktivnosti na projektu, a ponovno pokretanje tendera nije bilo moguće zbog nedostatka vremena, projektni partneri, svesni visokog rizika od raskida Ugovora o subvenciji i prekida projekta, su se na zajedničkom sastanku složili da je raskid ugovora najmanje prihvatljiva opcija za oba partnera, te da treba predložiti ponovnu izmenu projekta, kao poslednju mogućnost za uspešnu finalizaciju. Projektni partneri su koristeći svoje predhodno iskustvo u upravljanju projektima i raspoložive ljudske i ostale resurse, u kratkom roku pripremili i Upravljačkom telu predložili izmene projekta u cilju očuvanja i postizanja projektnih ciljeva i rezultata, primenjujući samo neophodne izmene u pogledu prirode investicije kao i uvođenje novog iskusnog partnera koji bi doprineo uspešnoj realizaciji projekta. U skladu sa Priručnikom za implementaciju projekta, pripremljena je neophodna dokumentaciju za modifikaciju koja se sastojala od 25 aneksa.

Dokumentacija za modifikaciju projekta „E-inkluzija“

Izvor: Projektna dokumentacija projekta „E-inkluzija“

2.2 Pregled promena na projektu “E-inkluzija”

Sve navedene izmene zahtevale su odobrenje od strane Zajedničkog Upravljačkog Komiteta i aneks (dopunu) Ugovora o subvenciji.

Pregled, uzroci, sadržaj i proces promena

Vrsta promena	Uzroci promena	Sadržaj	Proces (kako je definisan u Priručniku za sprovođenje projekta-Project Implementation Manual-PIM.2013)
Produžetak trajanja projekta.	Promene procedure javnih nabavki koje se primenjuju na spoljne programe Evropske Unije trećih zemalja, a koji se finansiraju iz opšteg budžeta Evropske unije i Evropskog fonda za razvoj i njihova neusklađenost sa Programskim dokumentima; Nefleksibilnost i neefikasnost Upravljačkog tela Programa.	Produžetak implementacionog perioda od 3,5 meseca kako se obezbedilo dovoljno vremena za oba partnera na projektu da završe aktivnosti i ostvare planirane pokazatelje.	Zahtev za izmenu ugovora koji jasno opisuje i dobro opravdava razloge za izmenu (1 original potpisan od strane zakonskog predstavnika vodećeg partnera).
Promene koje se tiču sadržine projekta.	Izmena sadržine projekta.	Umesto prvobitno planiranog specijalnog vozila- Mobilne internet i istraživačke jedinice	Zahtev za modifikovanje Ugovora, koji jasno opisuje i opravdava razloge za izmene (1 original potpisan od

Upravljanje promenama kao sredstvo za postizanje maksimalnog efekta projekta

		(MIRTU), predložena je nabavka manjeg i jednostavnijeg vozila (mini MIRTU) koje će biti smešteno u Internet centru u ruralnoj zajednici Alakince (opština Surdulica). Internet Centar služi za učenje na daljinu putem veb konferencijskog formata, ali i za klasične IKT obuke. Nabavkom mini vozila sačuvana je osnovna ideja projekta o pružanju obuka na licu na udaljenim lokacijama na obe strane granice.	predstavnik vodećeg partnera); Revidirani formular, koji definiše izmene (1 original potpisan od zakonskog predstavnika vodećeg partnera).
Promene koje se tiču partnerstva.	Uvodjenje novog projektnog partnera.	Uvođenje novog partnera na projektu - Opštine Surdulica, obezbedilo je finansijsku podršku vodećem partneru, a sam projekat je imao korist od iskustva i rezultata koje je opština Surdulica ostvarila u predhodnoj realizaciji OPA CBC BG-SR projekata. Zamena/uvođenje partnera u okviru projekta ne sme da menja niti modifikuje ciljeve projekta, kao i njegove učinke i rezultate. Upravljačkom telu su dostavljeni dokumenti koji dokazuju kvalifikovanost, kao i finansijsku, tehničku i administrativnu sposobnost novog partnera.	Zahtev za modifikovanje Ugovora, koji jasno opisuje i opravdava razloge za takve izmene (1 original potpisan od predstavnika VP); Pismena odluka partnerstva koja uvodi novog partnera (1 original potpisan od strane zakonskog predstavnika svih Partnera u projektu); Revidirani formular, koji definiše novu podelu rada modifikovanjem radnog plana i budžeta u skladu sa tim (1 original potpisan od zakonskog predstavnika VP); Dopuna sporazumu o partnerstvu modifikovanog partnerstva (1 original potpisan od strane zakonskih predstavnika VP i drugih partnera u projektu); Obračun ko-finansiranja (1 original po svakom partneru u projektu, potpisan od strane zakonskog predstavnika partnera u projektu).
Promene	Povećanje broja	Preraspodela budžeta	Pismena odluka partnerstva

Tatjana Panić Živković, Goran Milenković

koje se tiču budžeta.	projektih partnera od 2 na 3 i izmena sadržine projekta.	između starih i novog partnera u skladu sa promenama u strukturi investicije. Budžet za investicije podeljen je između vodećeg partnera i Opštine Surdulica. Budžet bugarskog partnera je ostao nepromenjen kao i ukupna vrednost i struktura budžeta.	koja uvodi novog partnera (1 original potpisan od strane zakonskog predstavnika svih Partnera u projektu); Revidirani formular, koji definiše novu podelu rada modifikovanjem radnog plana i budžeta u skladu sa tim (1 original potpisan od zakonskog predstavnika VP).

Izvor: Projektna dokumentacija projekta „E – inkluzija”

(„E – INCLUSION” Final Progress Report)

Nakon gotovo 3 meseca od dostavljanja zahteva za izmenu projekta, Zajednički upravljački komitet Programa odobrio je predložene izmene a vodeći partner je u ime svih učesnika potpisao aneks Ugovora o subvenciji, kojim su odobrene izmene stupile na snagu. Sve aktivnosti opisane u aneksu Ugovora, završene su uspešno u predviđenom roku i nakon provere dokumentacije od strane prvostepene kontrole i Zajedničkog tehničkog sekretarijata Programa, u celosti je izvršen povraćaj finansijskih sredstava partnerima od strane Programa.

Rezultati projekta „E-inkluzija“

Izvor: Projektna dokumentacija projekta „E – inkluzija”

(„E – INCLUSION” Final Progress Report)

3. Zaključak

Izmene procedura javnih nabavki koje se primenjuju na spoljne programe Evropske Unije trećih zemalja, a koji se finansiraju iz opšteg budžeta Evropske unije i Evropskog

Upravljanje promenama kao sredstvo za postizanje maksimalnog efekta projekta

fonda za razvoj i njihova neusklađenost sa Programskim dokumentima, kao i nefleksibilnost Upravljačkog tela IPA Prekograničnog programa Bugarska-Srbija imali su presudan uticaj na tok promena u projektu „E-inkluzija“. Uprkos mnogobrojnim teškoćama, projektni tim je uspeo da uoči i definiše probleme i promene koje oni izazivaju u projektu i svoje aktivnosti prilagodi tako da eliminiše ili minimizira efekte koje su promene prouzrokovale.

Najznačajniji faktori koji su uticali na uspešnu realizaciju projekta „E-INCLUSION“ su svakako ljudski kapital i upravljanje zasnovano na znanju. Bez dobrog znanja engleskog jezika koji je zvaničan jezik Programa i poznavanja finansijskih procedura koje se primenjuju na spoljne programe Evropske Unije trećih zemalja, u datim okolnostima ne bi bilo moguće uspešno završiti ovaj projekat. Osim osnovnih programskih dokumenata, poput Priručnika za implementaciju programa (Project Implementation Manual), projektni tim je detaljno proučio i niz drugih finansijskih i pravnih dokumenata na kojima se zasnivao IPA Prekogranični program Bugarska-Srbija, a koji su poslužili kao osnova za napred opisane projektne izmene. Projektom je upravljao rukovodilac projekta ali je timski rad i „pobednički duh“ čitavog tima sa obe strane granice bio od ogromnog značaja za uspešnu finalizaciju aktivnosti.

Drugi bitan faktor za uspeh projekta je bio pravilan izbor prekograničnog partnera. Projektnim partnerima je ovo bio drugi zajednički projekat u Programu, pa je između članova projektnog tima i menadžmenta partnerskih institucija lako ostvarena iskrena komunikacija koja je bila od presudnog značaja u periodima kada je trebalo doneti važne projektne odluke.

U tom smislu projekat je ne samo ostvario rezultate i pokazatelje predviđene projektnim predlogom, već i ono što je suština prekograničnih programa a to je povezivanje i unapređenje života ljudi koji žive i rade sa obe strane granice. Projekat „E-inkluzija“ se nalazi sa još 20 drugih projekata u "Priručniku najboljih praksi" nastalom kao rezultat evaluacije uticaja IPA Prekograničnih programa 2013-2017, kojima je rukovodila Republika Bugarska.

LITERATURA

- IPA CBC BG-SR (2013). Project Implementation Manual (PIM) - Second Call for proposals No 2007CB16IPO006-2011-2. Version: 3. Sofia: IPA CBC BG-SR.
- Panic Zivkovic T. & Milenkovic G (2014). „E-INCLUSION“ Final Progress Report. Leskovac: Centar zarazvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga.

CHANGE MANAGEMENT AS A TOOL FOR MAXIMISING PROJECT IMPACT

Abstract: Project "E- Inclusion" is listed in the "Handbook of Best Practices" in the Impact evaluation of the IPA Cross- border Programmes 2013-2017, managed by the Republic of Bulgaria. We wanted to explore the importance of change management in PCM on the example of elaborate structures of IPA CBC Serbia Bulgaria projects. The goal is to present one of the best practice projects in cross border area and maximise its potential for replication, but also to present the human capital as the most important asset for successful change management. Project team had in depth knowledge in management of EU-financed external actions as well as rules of project implementation under INTERREG-IPA Cross-border Cooperation Programme Bulgaria-Serbia. We want to emphasise how knowledge based management and reliable network of partners have positive impact at all stakeholders involved in the project. Knowledge combined with experience ensured overcoming the risks and led to the positive outcome in project implementation.

Key words: Change management, human capital, knowledge-based management, network of partners.

REENGINEERING THE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT IN MODERN ORGANIZATIONS

Carmen Adina Pastiu, Associate Professor¹

Ranka Mitrovic, Assistant Professor²

Abstract: *Reengineering is a radical redesign of business processes, organization and mentality. The objective of reengineering is a quantitative leap of performance. In this context, we will analyze audit work through reengineering. We have designed this approach as a redesign and rethinking of audit activity and not just as an improvement in audit work. This paper proposes an approach to the applicable marketing auditing in industrial enterprises. It is a guide to good practice resulting from the analysis of companies in Serbia and Romania*

Keywords: *reengineering, audit, business*

1. Introduction General considerations on the audit of marketing

The risk is uncertainty. It appears due to the lack of information, while the certitude grows due to information. The audit is a process that works with evidence. To understand the risk of the audit, the auditors must understand the incertitude. The incertitude appears when the information is insufficient and this may happen in many cases. The marketing analysis or audit represents the most detailed process that can be performed by a company in order to know exactly its marketing activities. The examination is performed with the aim of determining the problems and the favourable occasions and for recommending in the end a plan of action to improve the activities of the company.

The marketing audit requires the systematic verification of the marketing capacity of the enterprise, based on a structured and unbiased evaluation of the environment and of the activities of the enterprise (Anghel, L.D., Petrescu, E., 2002). It is a periodical, extended, systematic and independent examination of the marketing environment, objectives, strategies and activities of the company – or of one of its

1 Associate Professor, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania, carmenpastiu@yahoo.com

2 Assistant Professor, Faculty of Business Studies, Megatrend University, Serbia, Faculty of Business Studies, Megatrend University, Serbia, rmitrovic@megatrend.edu.rs

strategic unit – performed with the aim to establish the domains of the problems and the favourable occasions and to recommend a plan of corrective action, destined to improve the performance of the company in the field of marketing. The term appeared in the 50's but developed intensely at the end of the 70's. The marketing audit grows in popularity especially for the company with a large variety of BSU (business Strategic Units), differing in their market orientation. It is a control and organisation activity, involving an analysis of the total marketing efforts of the enterprise. It has a large aim and covers a longer period of time than the sale and profit analysis. Its main aim is to collect information necessary for the identification of the strong point sand of the weak points of the enterprise, the opportunities and the threats from the external environment. It is more and more important for the management to pay attention to the marketing activity of the company. The marketing audit is a vehicle that helps for this.

Most of his time, the auditor collects data. The data include primary data and secondary data. When all the necessary data are collected, the auditor prepares and presents the results of the audit to the managers under the form of a report. Some auditors prefer to present the report only to the top manager, others insist to present it to the managers from all the hierarchical levels. *The role of the auditor* in this case is not to take decisions instead of the management, but to offer the strong points and the weak points from the marketing operations.

2. The reengineering of the organisation of the internal audit in the modern organisations

The reengineering represents the radical new design of the processes, of the organisation and of the mentality of an enterprise (Hammer, M., Champy, J 1996). The objective of the reengineering is a quantitative increase of the performance. We will analyse the audit activity in this context in terms of reengineering. We intended our approach as a new design and rethinking of the audit activity and not only as an improvement of this activity.

Nowadays, during the years of the economy of information, the creation of value depends on the effective use of the intellectual capital, with factors that include the knowledge, the personal relation and the intellectual property. The importance of these factors forces the managers to develop the innovation in the strategic planning. These new fields contributed to significant changes in the way the managers measure the success of the business. In the past, the managers used hard traditional measurements, as the recovery of the investment, the evaluation of the performance before the strategic planning, etc.

The system for the measurement of the performance is the instrument that helps the managers to monitor the performance of the business, to evaluate the degree in which the strategic objectives were achieved.

Due to the importance of the intellectual capital in the present organisations is imperative to reinvent the design and the implementing of the measuring system, to highlight the contribution of the intangible factors as: knowledge, relations with the customers, and relations with the providers.

Reengineering the Organization of Internal Audit in Modern Organizations

Drucker mentions the role of the intellectual capital for the creation of value as being crucial for obtaining the competitive advantage of the market: "Knowledge is the key to the economic resources and perhaps the only source of competitive advantage".

Researchers in the field of the audit, Catherine A. Usoff, Jay C. Thibodeau, and Priscilla Burnaby from the Department of Accountancy, Bentley College, Waltham, Massachusetts, USA, performed a study on some enterprises (Usoff, C., Thibodeau, J., Burnaby, P, 2002) Thus:

The first objectives of the study were to provide information on the possible connections between the size of the company, the industrial activity and the intellectual capital.

The second set of objectives aimed to investigate if the attitude toward the intellectual capital has any connection to the level of development of the measuring system of the business performance.

The research started from the following hypothesis:

Q1 Which distinct features are presented by those organisations that consider the intellectual capital to be very important and also by the companies that do not agree on its importance?

Q2 Which is the importance of the intellectual capital researched by the study and proposed in the system for the measuring of the performance of the organisation?

The measuring system of the performance of the business is an important mechanism for top managers for implementing the strategic objectives. The system monitors the progress in implementing the strategy analysing the differences between the present results and the optimal measured performance.

The objectives of the research:

Determining the importance of the intellectual capital in the business model of the company.

Following the manner the measurement of the performance attracts the contribution of the intellectual capital to the organisation process.

Determining the extension of the measurement of the performance in the past performance to the level of the organisation and of the departments.

The questionnaire was distributed to the internal auditors to a seminary organised by the "Institute of Internal Auditors", in March, 2000 in England. There were received 95 questionnaires from the participants and 54 of them were validated for the final analysis. In the case when several answers from the same organisation existed, there were validated those belonging to the people with the higher hierarchical rank or to the people with more experience in the internal audit. This study provides data on the connection between the size of the company, the number of internal auditors, the level of the system for the measurement of the performance, the industrial field of activity and the attitude toward the importance of the intellectual capital (CI).

The results indicate the fact that the companies with larger departments of internal audit consider as very important the intellectual capital and that the companies with smaller audit departments do not give so much importance to the intellectual capital.

The analysis of the connection between the years of experience and the size of the department indicates the fact that the more experienced organisations also have an increased number of people in the department of audit.

The analysis of the data show that the work in the organisation varies depending on the field of the industrial activity. Thus, 20% of the respondents had an experience of 0-5 years and 28% had over 16 years of experience. 4% did not indicate their level of experience in the internal audit. 30% from 54 respondents had a certificate of internal auditor, 19% were certified as accountants and 6% were auditors in the system of information.

The size of the department for internal audit varied in our research: 52% had 1-9 people and 13% had over 40 people. The size of the researched organisations was as follows: 26% had a turnover between 250 million \$ and 1 billion \$, and 39 % had a turnover over 1 billion \$. 39 % organisations were international, 45 % local and 7 % national.

These results show that only the sophisticated companies considers much better to invest in the resources necessary to the management of the intellectual capital. The organisations must develop procedures for the attraction of the intellectual capital and the change of the traditional system for the measurement of the performance, according to the obtaining of the long term success (Quinn, J., Anderson, P., Finkelstein, S., 1996) . It is also necessary to direct more interest in the future to the research on the empiric determination of the value of the human resources placed effectively in the departments of internal audit.

3. Innovation and change in audit in modern organizations

Generally, the changes are inevitable and the aim of the management is to make changes for the good of the organisation.

How can we make this process as efficient and efficacious in the industrial companies?

It is a question we will try to respond to as follows.

It is necessary for the auditor to analyse the inputs and the qualitative results of the audit process and try to reduce the resources. There is a series of factors that are part of the substantial changes for a better internal audit and, in some cases, also contribute to the survival of the organisation.

These factors can be classified as follows:

a) Philosophical:

- The vision and the mission of the company,

- Customer service,
- The control of the quality,
- The work of the audit committee.

b) Methodological:

- The inventory of the risk,
- The improvement of the communications,
- The decrease of the processing time,
- The use of the new methodologies,
- The measurement of the performance,
- The integration of the audit,
- The audit of the environment,
- E-business.

c) Operational:

- The improvement of the facilities,
- The highest possible innovation,
- The improvement of the management.

3.1 The work in the audit committee

It includes the relation between the organisation of the internal audit and the audit committee of the board of directors. The organisation of the internal audit can and must serve the committee with a double capacity: as a source for the functions of the committee and a source of intelligence for the management. The relative details of these two activities are:

a) The organisation of the services for the audit committee

- Providing the preparations of the information and training for the members;
- Determining the independence of the committee members;
- Assisting the committee for financial negligence and reporting activities;
- Assisting the committee in reporting to the shareholders.

b) The activities of the audit committee:

- Considering the risk of the business
- Determining adequately the internal control

- Ensuring the validity of the financial statement
- Accepting laws, certifying taxes, tolls and contracts
- Leading special investigations

These activities are an extension of the usual functions and add materiality to the value of the audit function of the organisation.

3.2 Aspects related to the consideration of the risk

The management of the risk is in close connection to: the financial risk, the risk of the marketing, the sensitivity of the risk and the objective risks.

The audit of the organisation cannot program the audit of the material risk in these fields. It is necessary to inventory the important fields of risk for the organisation, so the effort of the audit to be able to directed to these fields.

The factors that influence the risk are classified in two classes:

1) External factors:

- The technological development;
- The change in the needs and expectations of the consumers;
- Competition;
- The new legislation;
- Natural catastrophes;
- Economic changes.

2) Internal factors:

- The information system;
- The quality of the personnel;
- The changes in management;
- The nature of the activities;
- The efficacy of the scoreboard (TB).

More severe factors need to be added to the above presented factors:

- The quality of the system for the internal control;
- The liquidity;
- The complexity of the operations;
- The rapid growth.

These factors are the criteria used for identifying the possible conditions of individual factors or combinations in fields where they can have an adverse impact in the organisation. The auditors must evaluate the criterion that determines the place where

Reengineering the Organization of Internal Audit in Modern Organizations

the audit effort must be directed. Before taking this decision, the auditor must determine the risk with the highest priority.

Some considerations (Daignault, 1996):

- How much are the management and the audit preoccupied for this aspect?
- How is possible to change or improve the conditions?
- How bad is the situation?
- How important is this situation for the organisation?
- Which resources are available?

A new risk associated to the field, which must be considered by the internal auditors is the management of the risk. This concept can be sometimes organically advantageous for the organisation, e.g. the issuing of credit. *The auditor must determine the optimal risk but he must not eliminate the whole risk.*

Generally, the auditors describe the risk in terms of profitability.

The auditors admit three components of the risk in the model for the audit of the risk: *the inherent risk (IR)*, *the controlled risk (CR)* and *the detected risk (DR)* (*How to Evaluate Inherent Risk--and Improve Your Audits*, The Practical Accountant, March, 1986)

The total risk of audit (AR) is a produce of the three components (AICPA, 1983).

$$\mathbf{AR=IR*CR*DR} \quad (1)$$

Each component is a measure of the probability or is the probability of an error event.

The improvement of the communications

The audit report is probably one of the most sensitive aspects in the audit process. The indifference for the quality of the examination and the evaluation of the audit is important. If the results are not clearly transmitted to the management, the effort for the audit is meaningless.

For writing the report, the auditors use the standard features for reporting data: *clarity, concision, opportunity, completeness, a positive language and the omission of the jargon and of the acronyms*. Sometimes, these are not enough. There are three additional aspects that need to be considered:

- *The report must correspond* to the needs of the management and must be conceived to satisfy this requirement.

The auditor must:

- Anticipate the questions of the management: “where?”, “when?”, “how?” and “how much?”
- Provide clear answers to these questions.

The auditor also has to identify the alternative methods of corrective action.

- The answer must correspond to the level of understanding of the addressee.

The auditor must take in consideration: the environment, the education and the position in the organisation of the beneficiary and must structure the report in correlation with these aspects.

- The quality of the report.

The auditor must write a report meeting the needs of the customer and capable to become the base for the future decisions. The report must be written in the most competitive manner.

4. Conclusions and recommendations

Innovation is the effect of the changes used by the new technologies or the new procedures. It is one of the most important features of the internal audit and provides new methods for the achievement of the audit process as efficient and useful as possible.

These suggestions are:

1. Changes in the interaction with the organisation.
 - Maintaining the vertical and horizontal communications, especially with the auditors;
 - Providing a prompt feedback;
 - Developing a schedule of the personnel together with the rest of the organisation;
 - Publishing a brochure on the internal audit;
2. The internal restructuration:
 - Reducing the lack of professionalism, reorganising the personnel;
 - The development of the team work;
 - TQM aspects;
 - Defining the measuring and the certification.
3. Creating new services and methods:
 - Revising the methods for the evaluation of the risk;
 - Modifying the planning methods;
 - The specific evaluation of control;
 - Revising the process.
4. Changes in the use of the technologies:
 - The use of SSD, support systems of decision;

Reengineering the Organization of Internal Audit in Modern Organizations

- The development of the audit standardized modules.

Concluding, we may say the fundamental element of the success is *the change of culture*. Rethinking and reorganising the functions of the internal audit, the responsibility of detecting the frauds and the errors, are generally accepted as instrument provided by the management of the information of the internal audit. The internal audit becomes a part of the executive management of the organisation. It is not in the service of the management; it is instead an *element in the management process*.

REFERENCES

- Alderman, C., W.,** (1998) *Auditing Standards on Fraud: SIAS 3 and SAS 82*, Internal Auditing, May/June, pp. 3-8.
- Alderman, C., W.,** (1998) *The Internal Auditor's Responsibility for Fraud*, The CPA Journal, January, pp. 60- 62
- Ansoff, H.I.,** (1968) *Corporate Strategy*, Pelican Boks, Grenna, Los Angeles,
- Arinze, B.,** (1991) *A Contingency Model of DSS Development Methodology* Journal of Management Information Systems Vol. 8, Nr.1 pp. 149 – 166
- Armstrong, J.S.,** (1988) *Strategic planning and forecasting fundamentals* , IMEDE, Lausanne, Elvetija,
- Armstrong, M.,** (1993) *Management techniques*, Kogan Page Ltd, London,
- Covin, J.G., Slevin, D.P.,** (1988)*The influence of organisational structure on the utility of an entrepreneurial top management style*, Journal of Management Studies, Nr. 25, pp.217-37
- Friedlob, G., Schleifer, L.,** (1999) *Fuzzy logic: application for audit risk and uncertainty*, Management Auditing Journal, Nr14/3, pp. 127-135
- Leichti J L.,** (1986)*How to Evaluate Inherent Risk--and Improve Your Audits*, The Practical Accountant, no 19, march, pp 59-64
- Quinn, J., Anderson, P., Finkelstein, S.,** (1996) *Managing professional intellect: making the most of the best*, Harvard Business Review,
- Root, S.,** (1998) *Internal Auditing Manual*, New York, , pp.2-3
- Usoff, C., Thibodeau, J., Burnaby, P.,** (2002) *The importance of intellectual capital and its effect on performance measurement systems* , Managerial Auditing Journal 17/1/2, pp.9-15

REINŽENJERING INTERNE KONTROLE U SAVREMENIM KOMPANIJAMA

Rezime: Reinženjering predstavlja radikalni redizajn poslovnih procesa, organizacione forme i svesti zaposlenih. Cilj reinženjeringa predstavljen je kvantitativnim porastom poslovnih performansi. U tom kontekstu, u radu će biti analizirani poslovi revizije kroz reinženjering. Ovaj pristup biće posmatran kroz prizmu redizajniranja i promena u svesti revizora, sa jene strane i poboljšanja rada revizora sa druge strane. Ovaj papir predlaže pristup koji je primenljiv i kod revizije marketing aktivnosti proizvodnih kompanija. Predstavlja vodič dobre prakse koja će biti izvedena na primeru Srbije i Rumunije.

Ključne reči: reinženjering, revizija, računovodstvo, poslovanje.

FINANSIRANJE INVESTICIJA EMISIJOM OBVEZNICA¹

Redovni profesor, dr Ljubica Nikolić²

Vanredni profesor, dr Aleksandar Mojašević³

Apstrakt: Obveznice kao hartije od vrednosti, jesu instrumenti koji se masovno koriste za prikupljanje novčanih sredstava, na razvijenim finansijskim tržištima. Emitenti (izdavaoci) obveznica mogu biti sva pravna lica, a kupci sva zainteresovana pravna i fizička lica. Praktično, emitent obveznica njihovom prodajom pozajmljuje novac od kupaca svojih obveznica, na određeno vreme (na koje obveznica glasi) uz obavezu vraćanja novca nakon roka dospelosti i plaćanja kamate. U nedostatku sopstvenih finansijskih sredstava, privredni subjekti mogu koristiti klasične bankarske kredite ili emitovati svoje obveznice. Finansiranje investicija bankarskim kreditima podrazumeva proceduru, troškove, neizvesnost i nametnute uslove od bankarskog sektora. Ovaj vid finansiranja jeste tradicionalan kod nas, između ostalog, i zbog nedovoljnog poznavanja prednosti finansiranja emisijom obveznica i drugih hartija od vrednosti, nerazvijenosti finansijskog tržišta, nepoverenja u emitente. Trenutno kod nas, Republika Srbija, u odnosu na ostale privredne subjekte, najviše koristi ovaj vid zaduživanja prodajući svoje obveznice na domaćem i inostranom finansijskom tržištu, čime delimično pokriva deficit u državnom budžetu, ujedno povećavajući javni dug. Rezultat ove pojave, jeste nemogućnost naše države da se finansira kreditima iz primarne emisije, kao i činjenice da je već previše zadužena kreditima. Sa druge strane, jedinice lokalne samouprave i domaća privredna društva nedovoljno koriste ovaj vid finansiranja. Cilj ovog rada jeste ukazivanje na prednosti i mogućnosti finansiranja investicija emisijom obveznica kod nas, kao i razloga zbog kojih one jos uvek nisu zastupljene u dovoljnoj meri, i pored toga što zakonska regulativa pruža takve mogućnosti a izgrađena je i nužna infrastruktura vezana za njihovu emisiju i prodaju. Poseban osvrt u radu, biće usmeren na obveznice lokalnih samouprava i

1 Rad je rezultat istraživanja na projektu: „Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru“, br. 179046, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija, ljubica@prafak.ni.ac.rs

3 Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija, mojasevic@prafak.ni.ac.rs

javnih preduzeća. Aktualnost rada bazirana je na činjenici, da funkcionisanje i razvoj jedinica lokalne samouprave zavisi od njihove sposobnosti da obezbede zdrave izvore finansiranja.
Ključne reči: obveznice, finansiranje, investicije, lokalne samouprave.

1. Uvod

Obveznica jeste hartija od vrednosti, kojom se stvara dug na strani emitenta. To je dužnička hartija od vrednosti, čijim se emitovanjem pozajmljuje tuđi novac. Emitent (izdavalac) obveznice obavezuje se da će imaću (kupcu) obveznice, u roku njene dospelosti, isplatiti iznos njene nominalne vrednosti (iznos plaćen prilikom kupovine obveznice), i ugovorenu kamatu. Obveznica sadrži obavezu emitenta (zajmoprimca) prema imaću obveznice (zajmodavcu). Vreme dospelosti obveznice (rok dospeća) jeste vreme određeno za vraćanje pozajmljenog novca, uvećanog za kamatu. Rokove isplate glavnice i kamate određuje emitent, i oni su poznati u vreme kupovine obveznica. Prilikom definisanja iznosa nominalne vrednosti kao i ponuđene kamate, emitent vodi računa o privlačenju kupaca, pokušavajući da svoje obveznice učini atraktivnim u odnosu na obveznice drugih emitenata. Obveznice jesu prenosivi elektronski dokumenti. Emisija i trgovina obveznicama kod nas, regulisani su Zakonom o tržištu kapitala (ZTK).⁴ Dematerijalizovani finansijski instrumenti registruju se, kao elektronski zapisi, na računima hartija od vrednosti u Centralnom registru, na osnovu kojih zakoniti imalac finansijskog instrumenta ima određena prava u odnosu na izdavaoca.⁵

Na razvijenim finansijskim tržištima, obveznice se masovno koriste za finansiranje investicija i pokrivanje dugova (Jones, 1994, p. 75-77). Emitenti obveznica mogu biti sva pravna lica, a kupci sva pravna i fizička lica. U skladu sa našim ZTK izdavalac je domaće ili strano pravno lice, kao i: Republika, autonomne pokrajine, jedinice lokalne samouprave, pravna lica korisnici budžetskih sredstava i organizacije obaveznog socijalnog osiguranja u Republici; Narodna banka Srbije; strane države, državni organi, centralne banke, međunarodne i nadnacionalne institucije.⁶ Obveznice se mogu prodavati javnom ponudom ili unapred poznatim kupcima, na domaćem i inostranom tržištu.⁷

Ukoliko privrednim subjektima nedostaju sopstvena finansijska sredstva, oni mogu koristiti bankarske kredite ili emitovati hartije od vrednosti, dugoročne ili kratkoročne. Pojedine hartije od vrednosti mogu emitovati samo određeni emitenti, dok obveznice mogu sva pravna lica, i one jedine mogu biti i dugoročne i kratkoročne. Finansiranje drugim finansijskim instrumentima neće biti predmet ovog rada.

Kada privredni subjekti koriste bankarske kredite, oni prihvataju bankarske uslove, koji su definisani tako da zaštite bankarski sistem od budućih neizvesnih kretanja na finansijskom tržištu ali i od promene platežne moći korisnika kredita. Nasuprot tome, emitent obveznice sam definiše uslove svog zaduživanja (nominalnu vrednost, rokove otplate, kamatu), vodeći računa o konkurentnosti svoje obveznice u odnosu na druge

4 Zakon o tržištu kapitala, *Sl. glasnik RS*, 31/11, 112/15 i 108/16

5 Čl. 7. st. 1. ZTK

6 Čl. 2. st. 38. tač. 1. ZTK

7 Čl. 40. ZTK

ponuđene. I pored ove prednosti, finansiranje bankarskim kreditima i dalje je najzastupljeniji oblik zaduživanja kod nas. Razlog tome je što većina domaćih privrednih subjekata nedovoljno poznaje proceduru i prednost finansiranja emisijom obveznica, kao i nedovoljna razvijenost domaćeg finansijskog tržišta, i nepoverenje u domaće izdavaoce obveznica. Naplata potraživanja jeste dugogodišnji problem u našoj privredi, i jedan od razloga odvratanja od kupovine obveznica i drugih hartija od vrednosti.

Od svih domaćih privrednih subjekata, Republika Srbija trenutno najviše koristi ovaj vid zaduživanja prodajući svoje obveznice na domaćem i inostranom finansijskom tržištu. I druge države se zadužuju kreditima, kao i emisijom hartija od vrednosti, sto sve skupa povećava njihov javni dug (Abel & Bernanke, 2001, p. 579-588). Suštinsko je pitanje kako se prikupljeni novac koristi i da li se sprovodi ozbiljna politika smanjivanja javnog duga, ili se samo dug vremenski prelijeva novim zaduživanjem. Za razliku od Republike Srbije, domaće jedinice lokalne samouprave i privredna društva, nedovoljno koriste finansiranje emisijom obveznica.

Cilj ovog rada jeste ukazivanje na prednosti i mogućnosti finansiranja investicija emisijom obveznica, kao i razloga zbog kojih one još uvek nisu zastupljene u dovoljnoj meri kod nas, iako dugi niz godina imamo pravnu regulativu i institucije koje omogućavaju emisiju i prodaju obveznica. Aktuelnost ovog rada odnosi se na objašnjenje alternativnog izvora finansiranja domaćih privrednih subjekata, posebno jedinica lokalne samouprave čiji razvoj može biti podstaknut ovakvim vidom finansiranja.

2. Pojam i značaj obveznica

Obveznice su privlačne za štedišu, jer nude kamatu višu od bankarske kamate, kao i vraćanje glavnice po dospeću. Vlasnici obveznica dobijaju kamate, nezavisno od poslovanja emitentata. Kupac može zadržati obveznicu do dospeća, ili je može prodati pre dospeća, nekom drugom licu. U uslovima savremenog tržišnog poslovanja, obveznice su postale značajno sredstvo za prikupljanje slobodnog kapitala. Izdavalac obveznice može izvršiti obavezu i pre ugovorenih rokova, ako je to predviđeno odlukom o izdavanju.

Obveznice mogu izdavati: preduzeća, banke, i druge finansijske organizacije, osiguravajuća društva, država, i druga pravna lica. Domaćim Zakonom o javnom dugu (ZJD) uređuju se uslovi, način i postupak zaduživanja Republike Srbije, jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje i Nacionalne službe za zapošljavanje, javnih preduzeća i drugih pravnih lica čiji je osnivač Republika.⁸ U skladu sa ovim zakonom, zaduživanjem se smatra uzimanje kredita i emitovanje državnih hartija od vrednosti za finansiranje budžetskog deficita i deficita tekuće likvidnosti, za refinansiranje obaveza po osnovu javnog duga i za finansiranje investicionih projekata, kao i davanje garancija.⁹

U razvijenim privredama, preduzeća i država često pozajmljuju novac, emisijom i prodajom obveznica i drugih hartija od vrednosti (Boldvin & Viploš, 2010, p. 548-553).

8 Čl. 1. Zakona o javnom dugu, *Sl. glasnik RS*, 61/05, 107/09, 78/11 i 68/15

9 Čl. 2. st. 3. ZJD

Postoji više vrsta obveznica, koje emitentima pružaju različite uslove zaduživanja. Neke su *kratkoročne* (dospevaju na naplatu u periodu do jedne godine), druge su *dugoročne* (njima se novac pozajmljuje na period duži od jedne godine). Kao kompenzacija za pozajmljivanje na dugi rok, dugoročne obveznice obično imaju više kamatne stope nego kratkoročne. Kupovina obveznica povlači *kreditni rizik*, odnosno mogućnost da emitent obveznice ne izmiri svoju obavezu u potpunosti ili delimično. Emitenti mogu propustiti da vrate svoju pozajmicu, i prateću kamatu, što ponekad i čine. Kada kupci obveznica procene da je verovatnoća za neizvršavanje obaveza velika, oni očekuju više kamatne stope, kao kompenzaciju za prihvatanje ovakvog rizika. Kako država obično izvršava svoje obaveze, državne obveznice nose mali kreditni rizik, i zato se na njih plaća niža kamata. Suprotno tome, poslovanje nekih preduzeća nesigurno je, i na njihove obveznice plaćaju se visoke kamate, kao kompenzacija za rizik pozajmljivanja (Fabozzi & Fabozzi, 1989, p. 122-144). U razvijenim privredama, mnoge agencije procenjuju kreditni rizik različitih obveznica, i na osnovu tih procena, investitori donose odluku o kupovini obveznica.

Poreski tretman zarađenih kamata na obveznice utiče na njihovu kupovinu (Ljutić, 2004, p. 372-377). Kamata na većinu obveznica jeste oporezivi prihod, tako da vlasnik obveznice treba da plati porez na ostvarenu kamatu. Neke obveznice, naročito državne, mogu biti oslobođene obaveze plaćanja poreza na kamate. To je još jedan razlog, zbog čega državne obveznice nose niže kamatne stope, nego obveznice emitovane od preduzeća. Dužničke hartije od vrednosti i instrumenti tržišta novca koje izdaju domaći i strani izdavaoci mogu biti izražene u dinarima i u stranoj valuti, u skladu sa ZTK.¹⁰

Vasnike obveznica interesuje i cena po kojoj ih mogu prodati pre dospeća. *Tržišna cena* obveznice zavisi od kamate na obveznicu, od nominalne vrednosti obveznice, i kamatnih stopa koje se isplaćuju na slične novoemitovane obveznice. Od momenta kupovine, do dospeća obveznice, kamatne stope na tržištu mogu se promeniti. Promena tržišnih kamatnih stopa direktno utiče na cene obveznica. Ukoliko se na tržištu pojave nove obveznice, s višim kamatnim stopama, to dovodi do pada cena ranije emitovanih obveznica, pa bi, u slučaju njihove prodaje pre dospeća, vlasnici bili na gubitku. Ako dođe do pada tržišnih kamatnih stopa, porasla bi cena ranije emitovanih obveznica, i njihovi vlasnici bi, prodajom, ostvarili kapitalnu dobit.

Neki kupci obveznica spadaju u kategoriju konzervativnih, oni drže obveznice do dospeća, očekujući samo siguran prihod, u vidu kamate i vraćanja glavnice. Agresivne kupce interesuje kapitalna dobit, odnosno razlika između prodajne i kupovne cene obveznice. Što jeftinije kupe, a skuplje prodaju obveznicu, kapitalna dobit je veća. Oni ne žele da drže obveznice do dospeća, već ih kupuju i prodaju, na osnovu prognoze promena kamatnih stopa. Kad očekuju pad kamatnih stopa, aktivni kupci stupaju u akciju, i ulažu u obveznice, zbog mogućnosti povišavanja njihovih cena. Ako kamatne stope padnu, njihove obveznice dobijaju na vrednosti, i oni ih prodaju. Kada je prognoziran rast kamatnih stopa, oni ne drže obveznice, ili drže samo kratkoročne obveznice. Vlasnicima obveznica neophodno je tržište, kako bi mogli prodavati obveznice. U suprotnom, mnogi investitori ne bi kupovali obveznice, jer bi time "zarobili" svoja sredstva, u toku dužeg perioda.

¹⁰ Čl. 9. st. 3. ZTK

Investitori mogu kupiti, bilo nove obveznice, koje se emituju na primarnom tržištu, bilo već postojeće obveznice, na sekundarnom tržištu.

Najrazvijenijim tržištem obveznica u svetu smatra se američko, sa dugogodišnjom praksom i velikim brojem obveznica različitih emitenata (Mishkin & Eakins, 2005, p. 245-258). Na Njujorškoj berzi, trguje se količinom od nekoliko hiljada obveznica. Ova Berza smatra se najvećim centralizovanim tržištem obveznica, mada je sekundarno tržište obveznica pre svega OTC tržište, odnosno vanberzansko tržište, s velikom mrežom dilera, koji trguju različitim obveznicama.

2.1 Vrste obveznica

U zavisnosti od polaznog kriterijuma, obveznice se mogu podeliti u više vrsta. Prema kategorijama emitenata, možemo razlikovati *obveznice države* (ili jedinice lokalne samouprave), obveznice banaka i drugih finansijskih organizacija i obveznice privrednih društava i drugih privrednih subjekata (Vasiljević, 2004, p. 899-902). Za emisiju državnih obveznica (savezna država, republika) ne traži se saglasnost nadležnog državnog organa, dok se takva saglasnost, po pravilu, traži kad obveznice emituju drugi subjekti. Kod nas, pojednostavljena procedura izdavanja važi za obveznice (i druge dužničke hartije od vrednosti) koje izdaju Republika i Narodna banka Srbije. Državne obveznice su, po pravilu, najsigurnije, jer država obično izvršava svoje obaveze. Pošto državne obveznice nose najmanji rizik, one nose nižu kamatu u odnosu na obveznice drugih emitenata. Obveznice koje emituju lokalne vlasti (gradovi, opštine, regioni) najčešće služe za finansiranje izgradnje infrastrukturnih objekata. Na razvijenim svetskim berzama, preduzeća jesu značajni emitenti obveznica, jer one predstavljaju privlačan način za obezbeđivanje dodatnog kapitala. Njihovom emisijom preduzeća ne prenose deo vlasništva, niti pravo upravljanja, kao što je to slučaj kod emisije akcija. Kao izdavaoci obveznica, javljaju se i banke, i druge finansijske organizacije.

Prema načinu izmiravanja obaveza emitenata obveznica, razlikujemo: obveznice s kuponom, i bez njega. *Jednokratno isplative obveznice* (obveznice bez kupona), jesu takve obveznice, kod kojih je izdavalac dužan da izvrši svoju obavezu u celosti, određenog dana. Ovde nema godišnje isplate kamate, već se kamata isplaćuje odjednom, posle određenog roka, ili se, u momentu dospeća, imaocu obveznice isplaćuju i kamata, i glavnica. *Višekratno isplative obveznice* (obveznice s kuponom), podrazumevaju obavezu emitenta da vlasniku obveznice godišnje isplaćuje kamatu, sve do dana dospelosti obveznice, kao i da, na dan dospeća, vrati glavnicu. Većina obveznica, na razvijenim tržištima, javlja se u ovom obliku. Poseban oblik obveznica predstavljaju one, kod kojih izdavalac nema obavezu da, o dospeću, vrati pozajmljenu sumu novca, već ima obavezu da neprekidno plaća kuponski dohodak.

U zavisnosti od postojanja obezbeđenja isplate, obveznice se dele na *garantovane* i *negarantovane*. Osim personalne garancije drugih subjekata, izdavalac može obezbediti i sopstvenu garanciju - imovinom. Obveznica, garantovana zalogom nepokretnosti, naziva se hipotekarna obveznica (mortgage bond), a obveznica, garantovana opštom kreditnom sposobnošću nekog subjekta, naziva se debenture.

Obveznice mogu nositi *fiksne kamate*. Budući da se iznos kamate, u uslovima inflacije, realno obezvređuje, obveznice tada mogu nositi i *varijabilne kamate*. Postoje i tzv. participativne obveznice, koje imaocu, osim kamate, daju pravo i na deo dobiti izdavaoca obveznice. Na svetskim berzama sreću se i obveznice s pravom učešća u dohotku (income bonds), kod kojih kamate nisu fiksne, već zavise od postojanja i veličine ostvarenog dohotka.

U odnosu na *mogućnost otkupa* od izdavaoca, obveznice mogu biti obveznice koje izdavalac može otkupiti i obveznice koje izdavalac ne može otkupiti.

Prema roku dospeća, obveznice mogu biti *kratkoročne* (čiji je rok dospeća kraći od godinu dana, od dana emitovanja) i *dugoročne* (čiji je rok dospeća duži od godinu dana). Kratkoročne obveznice plasiraju se na berzi novca, a dugoročne obveznice na berzi kapitala.

Obveznice mogu biti *zamenljive i nezamenljive*. Zamenljive, odnosno konvertibilne obveznice, daju imaocu mogućnost da, pod određenim uslovima, može zahtevati zamenu obveznice, za neku drugu hartiju od vrednosti. I kod nas se mogu emitovati zamenljive obveznice, zamenljive za akcije.¹¹

Domaće akcionarsko društvo može, osim akcija, emitovati i druge hartije od vrednosti (obveznice, zamenljive obveznice, varante).¹² Odluku o izdavanju obveznica, zamenljivih obveznica i varanata sa određenjem broja, vremena, cene sticanja, i drugih uslova izdavanja, donosi skupština akcionara.¹³

3. Značaj državnih obveznica

U razvijenim zemljama, tržište državnih obveznica veoma je razvijeno. Emisijom i prodajom hartija od vrednosti, pre svega dugoročnih obveznica, države obezbeđuju finansijski kapital za finansiranje javnih rashoda, kada su redovni javni prihodi nedovoljni. Umesto korišćenja bankarskih kredita, javni sektor se sve češće pojavljuje kao emitent hartija od vrednosti. Sa druge strane, kupovina državnih obveznica predstavlja atraktivan vid plasmana kapitala za sve investitore. Finansiranje budžetskog deficita, emisijom obveznica, može biti realizovano ukoliko u nacionalnoj ekonomiji postoji i funkcioniše tržište hartija od vrednosti, i ukoliko finansijsko poverenje u emitente nije poljuljano.

U SAD-u se, kao emitent obveznica, javlja federalna vlast. Ona emituje obveznice Ministarstva finansija, ili se javlja kao garant za obveznice federalnih agencija. I lokalne vlasti emituju hartije od vrednosti, najčešće uz saglasnost, ali bez formalne garancije od države. Kao emitenti obveznica javnog sektora javljaju se i javna preduzeća (Jones, 1994, p. 157). Ona aktivno učestvuju na finansijskim tržištima, posebno tržištima obveznica, s obzirom na to da im često nedostaju finansijska sredstva. Budući da su cene proizvoda i usluga javnih preduzeća često limitirane od države, finansijski problemi ovih preduzeća česta su pojava. Emisija hartija od vrednosti javnih preduzeća obično se reguliše posebnim propisima, i uslovljava se dobijanjem saglasnosti nadležnih državnih organa.

11 Čl. 262. Zakona o privrednim društvima (ZPD), *Sl. glasnik RS*, 36/11, 99/11, 83/14 i 5/15

12 Čl. 262. st. 1. ZPD

13 Čl. 262. st. 6. ZPD

Finansiranje investicija emisijom obveznica

Na razvijenim finansijskim tržištima, najčešće se javljaju sledeće obveznice javnog sektora:

Državne obveznice (government bonds) izdaje, i za njih garantuje, država. Emisijom državnih obveznica, obezbeđuju se novčana sredstva za pokriće budžetskog deficita. Na ovaj način, dolazi se do kapitala za finansiranje raznih investicionih i razvojnih projekata, kada redovni prihodi nisu dovoljni. Kamate od državnih obveznica mogu biti oslobođene plaćanja poreza, čime se povećava atraktivnost njihove kupovine. Kao kupci državnih obveznica, javljaju se: poslovne banke, institucionalni investitori, državne agencije, jedinice lokalne samouprave, individualni investitori i centralna banka. Rokovi dospeća državnih obveznica obično se kreću od dve godine, do 25 godina.

Obveznice vladinih agencija/korporacija (government agency/corporation bonds). Država osniva i finansira državne agencije, čiji je zadatak finansiranje delatnosti od opšteg interesa, kao što su stambena izgradnja, razvoj poljoprivrede, i slično. Najveći deo sredstava ove agencije dobijaju prodajom državnih obveznica. One su se vremenom osamostalile, i svoje poslovanje finansiraju prodajom sopstvenih obveznica, na finansijskom tržištu. Državne korporacije (železnica, pošte, i tako dalje) mogu izdavati obveznice u svoje ime, i za svoj račun, mada prilikom njihovog plasiranja uživaju državnu podršku.

Kratkoročne državne obveznice (treasury bills) izdaju vlade, radi finansiranja kratkoročnih budžetskih deficita, nastalih usled periodičnih oscilacija u naplati poreza, zatim zbog neočekivanog smanjivanja budžetskih prihoda, ili nepredviđenih budžetskih troškova. Ove obveznice, s rokom dospeća do jedne godine, spadaju u red najtraženijih kratkoročnih hartija od vrednosti, na razvijenim finansijskim tržištima. Smatraju se najsigurnijim finansijskim instrumentom, jer su kratkog roka dospeća, a država garantuje za izvršavanje obaveza. Mogućnost otplate obveznica, država garantuje svojom poreskom snagom. Zato što nose najmanji rizik, ove obveznice investitorima donose najnižu stopu prinosa, u odnosu na druge hartije od vrednosti.

Obveznice lokalnih samouprava (municipal bonds) izdaju: opštine, gradovi, regioni, i tako dalje. Najčešće se koriste za finansiranje infrastrukturnih objekata. Za razliku od korporativnih obveznica, ove obveznice donose kamatu koja je izuzeta od saveznog, a ponekad i lokalnog poreza na prihod. Na ovaj način, najčešće se finansira izgradnja objekata od javnog interesa.

Za finansiranje javnih troškova, država obezbeđuje sredstva iz poreskih prihoda, i zaduživanjem. Emisijom i prodajom kratkoročnih i dugoročnih državnih obveznica, finansira se tekući budžetski deficit, ali i refinansira javni dug, koji je dospelo za plaćanje. Finansiranje budžetskog deficita emisijom državnih obveznica, povlači i opasnost od daljeg narastanja javnog duga. Postojeći javni dug može se finansirati emisijom obveznica, ali treba platiti i kamatu na ceo dug, koji je stvoren u prošlosti, kao i na novi dug, nastao emisijom obveznica, s ciljem pokrivanja deficita iz prethodnog perioda.

Municipalne obveznice u širokoj su upotrebi na razvijenim finansijskim tržištima. One pružaju mogućnost za rešavanje dela finansijskih problema lokalnih vlasti. Ove obveznice mogu emitovati niže teritorijalne jedinice (regioni, gradovi, gradske četvrti,

opštine, sela, parohije), kao i lokalne ustanove (škole, univerziteti, bolnice), i druge javne službe. Prinos na ove obveznice oslobođen je, ili saveznog (republičkog) poreza, i/ili poreza nižih teritorijalnih jedinica. Ukoliko se njihovom emisijom i prodajom finansiraju dobra koja imaju širi društveni značaj, kao što su škole, bolnice, putevi, i slično, prinos je oslobođen svih poreza. Kada se finansiraju dobra od lokalnog značaja, kao što su sportske hale, trgovinski centri, i drugo, prinos je oslobođen poreza nižih teritorijalnih jedinica, ali ne i saveznog (republičkog) poreza. Privilegovani poreski tretman prinosa od ovih obveznica čini ih atraktivnim, u odnosu na obveznice korporacija, ali zato nose nižu kamatnu stopu jer se smatraju sigurnim hartijama od vrednosti.

3.1 Domaće državne obveznice

Država i jedinice lokalne samouprave, kao osnivači *javnih preduzeća*, snose rizik njihovog poslovanja i finansiranja. Investicioni projekti u javna preduzeća najčešće su potpomognuti, ili u celini finansirani, od države. Budući da je obično reč o velikim ulaganjima, koja javno preduzeće ne može samo da podnese, neophodno je da osnivači učestvuju u finansiranju. U uslovima budžetskog deficita, finansiranje javnih preduzeća otežano je.

Pod uticajem državne intervencije, javna preduzeća često su prisiljena da, svoje proizvode ili usluge, prodaju po nižoj ceni, čak i u slučaju da takve cene izazivaju gubitke. Te gubitke obično pokriva država. Javna preduzeća, prodajom proizvoda, ili naplatom usluga, pokrivaju deo troškova, a država nadoknađuje gubitke, nastale depresiranjem cena. Osim toga, država obezbeđuje kapital za investiranje u razvoj javnih preduzeća. Na razvijenim finansijskim tržištima, osim tradicionalnih izvora, koriste se i savremeni izvori finansiranja javnih preduzeća, upotrebom hartija od vrednosti. Isto tako, državna svojina, kao tradicionalna svojinska baza javnih preduzeća, potiskuje se, u korist privatnog vlasništva, putem privatizacije. Finansiranje javnih preduzeća, plasiranjem obveznica, predstavlja atraktivan vid finansiranja proizvodnje javnih dobara, bez obzira na svojinsku osnovu i organizacione oblike javnih preduzeća. Kao emitenti obveznica, mogu se javiti osnivači, ili samo javno preduzeće. Nažalost, ovakve mogućnosti finansiranja domaće lokalne samouprave i javna preduzeća gotovo da uopšte ne koriste.

Kao emitenti državnih obveznica, kod nas, mogu se javiti: Republika, autonomne pokrajine, jedinice lokalne samouprave, pravna lica korisnici budžetskih sredstava, organizacije obaveznog socijalnog osiguranja, javna preduzeća.¹⁴ Tek od 2005. godine, kada je usvojen Zakon o javnom dugu, omogućeno je zaduživanje jedinica lokalne samouprave na finansijskom tržištu, uz definisanje najvišeg nivoa zaduživanja. Time je stvoren pravni okvir da se domaće lokalne samouprave mogu zaduživati kreditima i emisijom dugoročnih hartija od vrednosti (municipalne obveznice), koje mogu kupovati domaća i strana pravna i fizička lica.¹⁵ I pored ovih zakonskih mogućnosti, municipalne obveznice minimalno su zastupljene na domaćem tržištu. Isti je slučaj i sa korporativnim obveznicama. Zaduzivanje javnih preduzeća kod nas regulisano je Zakonom o javnom dugu, kojim je predviđena mogućnost da Republika, ali ne i lokalna vlast,¹⁶ može dati garanciju

14 Čl. 2. st. 38. tač. 1. ZTK

15 Čl. 37. st. 2. ZJD

16 Čl. 34. st. 3. ZJD

za izmirenje preuzetih obaveza javnih preduzeća.¹⁷ I pored zakonske mogućnosti, domaća javna preduzeća ne emituju obveznice. Jedino je Republika Srbija, unazad par godina, masovno koristila ovaj vid zaduživanja. Tome doprinosi i pojednostavljena procedura izdavanja finansijskih instrumenata koja se odnosi na Republiku Srbiju i Narodnu banku Srbije.¹⁸ U isto vreme, tržište obveznica, naročito obveznica javnog sektora, dominantno je tržište hartija od vrednosti u razvijenim tržišnim privredama, s velikim brojem različitih emitenata, dobro organizovanim posrednicima, s dugim rokovima dospeća, i visokim poverenjem investitora.

U toku 2016. godine na Beogradskoj berzi trgovalo se akcijama, municipalnim obveznicama i obveznicama Republike Srbije. Za razliku od prethodnih godina, kada su u prometu dominantno učestvovala akcije, 2016. godinu je obeležila potpuna dominacija trgovine obveznicama Republike Srbije. Te godine je promet obveznicama iznosio 85,5 % ukupnog godišnjeg prometa na domaćoj Berzi, što je rekordno učešće ovih finansijskih instrumenata u novijoj istoriji domaćeg tržišta kapitala. Od ukupno 86 listiranih dugoročnih obveznica RS u toku 2016. godine trgovano je sa 52 serije. Pored listiranih obveznica te godine se na Beogradskoj berzi trgovalo obveznicama i na MTP tržišnom segmentu, reč je o municipalnim obveznicama Opštine Stara Pazova, emitovanih 2015. godine, sa fiksnom kamatnom stopom od 6 % na godišnjem nivou, koje na naplatu dospevaju maja 2020. godine. U 2015. godini trgovina akcijama je obuhvatala 74 % od ukupnog prometa na domaćoj Berzi, a već naredne godine svega 14,5 %. I tokom 2017. godine nastavljen je trend dominacije trgovine obveznicama. Republika Srbija kontinuirano emituje dugoročne obveznice, koje se nalaze na Prime Listingu Beogradske berze, sa različitim rokovima dospeća i denominacijom kako u dinarima, tako i u evrima. Ove obveznice se smatraju finansijskim instrumentima sa najnižim kreditnim rizikom s obzirom na to da je garant ispunjenja obaveza Država. Kamata ostvarena po osnovu dužničkih hartija od vrednosti čiji je izdavalac Republika, ne podleže obavezi plaćanja poreza na prihod od kapitala.¹⁹

Na dan 27.2.2018. godine na Prime Listingu domaćeg regulisanog tržišta nalazile su se obveznice Evropske banke za obnovu i razvoj, kao i obveznice Republike Srbije, dok su se na MTP tržištu plasirale obveznice Grada Šapca i Opštine Stara Pazova.²⁰ Nažalosti, ni privilegovan poreski tretman municipalnih obveznica, nije bitno privukao investitore. Domaćim zakonom je propisano da se ne plaća porez na prihode od kapitala na kamatu po osnovu dužničkih hartija od vrednosti, čiji je izdavalac Republika, autonomna pokrajina, jedinica lokalne samouprave ili Narodna banka Srbije.²¹

4. Zaključak

O municipalnim obveznicama gradova i opština godinama se govori, ali tek nekoliko domaćih lokalnih samouprava kapitalne projekte finansira emitovanjem hartija od

17 Čl. 16. st. 2. ZJD

18 Čl. 5. st. 1. ZTK

19 http://www.belex.rs/files/proizvodi_i_usluge/GI_2016.pdf

20 http://www.belex.rs/trzista_i_hartije/hartije/obv

21 Čl. 65. st. 1. tač. 2. Zakona o porezu na dohodak građana, *Sl. glasnik RS*, 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11

vrednosti. Posle Novog Sada, Pančeva, Šapca, Stare Pazove, emisiju obveznica najavljuje i Knjaževac. Mnogo je prednosti ovakvog vida finansiranja lokalnih samouprava, zakonske i institucionalne mogućnosti postoje, kamate su povoljne, ono što, međutim, koči ovaj proces jeste nedovoljna razvijenost domaćeg finansijskog tržišta, nedovoljno poznavanje ovog vida investiranja i nepoverenje u domaće finansijske institucije. Sama procedura izdavanja obveznica nije jednostavna, posebno ona koja se odnosi na emisiju municipalnih obveznica. Lokalne samouprave treba da donesu odluku o zaduživanju (skupština grada/opštine), koja treba da bude u skladu sa njihovim potrebama i mogućnostima, i bazirana na predlogu stručnjaka iz ove oblasti. Nakon toga sledi pribavljanje mišljenja Ministarstva finansija i ocena opravdanosti zaduživanja.²² Potom sledi redovna procedura emisije koja podrazumeva izradu prospekta i njegovo odobravanje od Komisije za hartije od vrednosti, ukoliko je reč o javnoj ponudi ovih obveznica, svim zainteresovanim licima.²³ U slučaju privatnog plasmana, ovaj deo procedure izostaje, emitent tada zaključuje ugovore sa poznatim investitorima. Domaće lokalne samouprave mogu se zaduživati na domaćem i inostranom tržištu, u dinarima i stranoj valuti.²⁴

Prvi gradovi u Srbiji koji su emitovali municipalne obveznice jesu Novi Sad i Pančevo. Novi Sad je emitovao obveznice 2011. godine, ukupne vrednosti 3.500.000.000 dinara, sa rokom dospeća od 12 godina i kamatom od 6,25 %. Pokrovitelj emisije je bila UniCredit banka. Ove obveznice su ponuđene privatnim plasmanom, unapred poznatom kupcu, sa namerom finansiranja izgradnje Bulevara Evrope i dela kanalizacione mreže. Nakon toga, 2012. godine, grad Pančevo je izdao sedmogodišnje obveznice, ukupne vrednosti 107.000.000 dinara, koje su, takođe prodane putem privatnog plasmana. Pokrovitelji emisije bili su Banka Intesa AD Beograd i Komercijalna banka AD Beograd. Grad Šabac je 2014. godine emitovao municipalne obveznice, koje je ponudio privrednim subjektima i građanima, radi finansiranja izgradnje bazena. Ovo je bila prva javna ponuda municipalnih obveznica kod nas. Vrednost emisije je iznosila 400.000.000 dinara, sa rokom dospeća od 7 godina i fiksnom kamatom od 6 %. Nakon toga je, 2015. godine, i opština Stara Pazova izdala Municipalne obveznice ukupne vrednosti 125.000.000 dinara, za finansiranje obdaništa, uređenje centra i kuglane. Građani su bili podstaknuti da finansiraju projekte značajne za njihovu lokalnu samoupravu, a bile su im ponuđene petogodišnje obveznice sa fiksnom kamatom od 6 %, što je bio veći iznos od kamata na oročenu štednju u bankama.

Sa padom kamata na bankarskom tržištu, padaju i kamate na obveznice ali su one uvek više od adekvatnih bankarskih, što jeste stimulans za potencijalne kupce obveznica. Kao garancija za isplatu obaveza po emitovanim obveznicama navodi se budžet grada (opštine), čime je uspeh emisije municipalnih obveznica u direktnoj korelaciji sa poverenjem u lokalnu vlast. Sama procedura emisije ovih obveznica podrazumeva izradu prospekta (kod javne ponude), odnosno informacionog memoranduma (kod privatnog plasmana), i tu se jasno može videti finansijsko stanje lokalne samouprave. Drugim rečima, prezaduženim lokalnim samoupravama ne bi ni bilo dozvoljeno novo zaduživanje emisijom obveznica. Nedovoljno poznavanje ovog vida plasiranja novca, jeste i razlog što naše

22 Čl. 33. ZJD

23 Čl. 11-33. ZTK

24 Čl. 34. ZJD

štediše još uvek svoj novac radije čuvaju na računima u banci ili kod kuće. Sa druge strane i domaće lokalne samouprave radije se odlučuju za bankarske kredite zbog složene, i njima nedovoljno poznate, procedure vezane za emisiju obveznica.

Na razvijenim finansijskim tržištima investitori rado kupuju obveznice, posebno državne, i aktivno trguju njima pre roka dospeća. Domaće finansijsko tržište nedovoljno je razvijeno, pa čak i oni koji se odluče za kupovinu obveznica uglavnom ih čuvaju do dospeća. Municipalne obveznice Novog Sada i Pančeva prodate su unapred poznatim kupcima, putem privatnog plasmana, dok su obveznice Šapca i Stare Pazove prodate javnom ponudom i uključene na domaće regulisano tržište kapitala. Ova skromna iskustva, posebno javna ponuda municipalnih obveznica, mogu podstaći i druge lokalne samouprave da iskoriste mogućnosti ovog vida finansiranja. Na osnovu dosadašnjih iskustava, potrebno je oko tri meseca za proceduru emisije municipalnih obveznica kod nas.²⁵ Na državi je, međutim, stimulisanje razvoja domaćeg finansijskog tržišta, povećanje efikasnosti institucija povezanih sa emisijom i prodajom hartija od vrednosti, pojednostavljivanje procedura s tim u vezi, kao i smanjenje pratećih troškova. Kod nas još uvek ne postoje specijalizovane institucije za merenje kreditnog rizika emitentata obveznica (rejting agencije), što je još jedan razlog izbegavanja kupovine obveznica. Kada je reč o korporativnim obveznicama, trenutno je u domaćem Centralnom registru hartija od vrednosti registrovano svega 10 takvih obveznica, od kojih je samo jedna dugoročna.²⁶

LITERATURA

- Abel, A. B. & Bernanke, B.S. (2001). *Macroeconomics*. Boston: Addison Wesley.
- Boldvin, R. & Viploš, Č. (2010). *Ekonomija evropskih integracija*. Beograd: DATA STATUS.
- Jones, C.P. (1994). *Investments analysis and management*, New York: John Wiley & Sons, INC.
- Mishkin, F. S. & Eakins, S. G. (2005). *Financijska tržišta i institucije*. Zagreb: Mate.
- Fabozzi, F. J. & Fabozzi D. T. (1989). *Bond markets, analytis and strategies*. London: Prentice-Hall.
- Vasiljević, M. (2004). *Poslovno pravo*. Beograd: Udruženje pravnika u privredi Srbije i Crne Gore.
- Ljutić, B. Ž. (2004). *Bankarsko i berzansko poslovanje*. Beograd: Magistar biznis administracija.
- Zakon o tržištu kapitala, *Sl. glasnik RS*, 31/11, 112/15 i 108/16
- Zakon o javnom dugu, *Sl. glasnik RS*, 61/05, 107/09, 78/11 i 68/15
- Zakona o privrednim društvima, *Sl. glasnik RS*, 36/11, 99/11, 83/14 i 5/15

²⁵http://www.exchange.org.rs/upload/Document/File/2016_03/Smernice_za_izdavanje_municipalnih_obveznica.pdf

²⁶ <http://www.crhov.rs/?Opcija=5&TipHartije=kratkoročne>

Zakona o porezu na dohodak građana, *Sl. glasnik RS*, 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 65/06, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11

http://www.belex.rs/files/proizvodi_i_usluge/GI_2016.pdf

http://www.belex.rs/trzista_i_hartije/hartije/obv

http://www.exchange.org.rs/upload/Document/File/2016_03/Smernice_za_izdavanje_municipalnih_obveznica.pdf

<http://www.crhov.rs/?Opcija=5&TipHartije=kratkoročne>

FINANCING INVESTMENTS BY BONDS ISSUE

Abstract: *Bonds, as securities, are instruments that are massively used for the collection of funds in developed financial markets. The bonds issuers can be all legal entities whereas the buyers can be all interested legal and natural persons. Practically, by selling the bonds the bond issuer lends the money from the customers for a certain period of time with the obligation to return the money after the maturity date and interest payment. In the absence of own funds, business entities can use classic banking loans or issue their bonds. Financing investments by bank loans implies procedure, costs, uncertainty and imposed conditions from the banking sector. This type of financing is traditional in our country, among other things, due to insufficient knowledge of the advantages of financing investments by bonds issue and other securities issue, the underdevelopment of the financial market, and the lack of trust in the issuers. Currently, in our country, the Republic of Serbia, as compared to other business entities, uses this type of lending mostly by selling its bonds on the domestic and foreign financial markets, partly covering the deficit in the state budget, while increasing the public debt. The result of this phenomenon is the inability of our state to finance itself from the primary issue loans, as well as the fact that it is already too heavily indebted. On the other hand, local self-government units and domestic business entities do not use sufficiently this type of financing.*

The aim of this paper is to point out the advantages and possibilities of financing investments by bonds issue in our country, as well as the reasons why they are not yet sufficiently represented, despite the fact that the legislation provides such opportunities as well as the necessary infrastructure related to their issuing and selling is built. A special review will be directed to bonds of local self-government units and public enterprises. Actuality of this work is based on the fact that the functioning and development of local self-government units depends on their ability to provide healthy sources of financing.

Key words: *bonds, financing, investments, local governments.*

IMPROVEMENT OF EUROPEAN POLICIES FOR ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

Assoc. prof. Georgi Biserov Nikolov¹

Assoc. prof. Nikolay Ivanov Tsonkov

Abstract: *The EU's economic development policies are geared towards innovation and sustainability, securing public goods, promoting human capital, integrating the economy, achieving institutional change and developing territory by improving living conditions. National, regional and local government policies are confronted with the growing importance of intra-regional and intra-local differentiation. The purpose of this document is to address the most important challenges faced by responsible institutions in defining spatial development policies.*

Keywords: *economic development, regional development policy, regional development, spatial development policies*

The study of the main European economic development policies and their impact on the different regions is a complex challenge aimed to maximize territorial and spatial efficiency in order to promote regional development.

The document "Europe 2020 - a strategy for smart, sustainable and inclusive growth" contains a number of targets whose final achievement remains in less than three years²:

- The employment rate of the population aged 20-64 should increase to at least 75% exclusively through greater participation of women's groups, older workers and better integration of migrants;
- Investment of at least 3% of Gross Domestic Product (GDP) in Research and Development (R&D). Achieving this requires both public and private R&D investments to be increased, as well as seeking out a more effective link between R&D and innovative firms' policy;

1 University of National and World Economy Sofia, Bulgaria; gbnik@abv.bg

2 European Commission. Messaging. Europe 2020. COM (2010) 2020, Brussels, p. 3

- Greenhouse gas emissions to be reduced by at least 20% (possibly even 30%) compared to the 1990s levels. The share of renewable energy sources in the end consumption should be increased by 20% (as well as the energy efficiency also increased by 20%);
- The share of the young people to leave school prematurely to be reduced by 10%;
- The share of the population aged 30-34 with completed higher education to be increased, and reach at least 40% by 2020:
- The share of European citizens living below the national poverty line should be reduced by 25%, leading out more than 20 million people out of poverty.

As the above listing specify, most of the Europe 2020 Strategy objectives are beyond the traditional approach of the regional structural policy as they remain deeply into the Member-Countries competences regarding economic and social matters. In Bulgaria these problems are solved through the formation of the state policy in the field³, whose legal regulation is defined in a number of normative and legal acts, underlying the Law on Regional Development (Regional development act)⁴. Through the complex action of the regulatory framework are promoted the principles aimed at achieving long-term, sustainable and balanced development on national, regional and local level. These principles have to be in line with the individual economic development of the single region, district and municipality, shaping out the area for planning and programming the parameters of the socio-economic processes in their territorial aspect.

The EU has a slight authoritative and budgetary possibilities for direct intervention in areas of national responsibility as: education, health, social services, social security and social assistance, research and development, etc. Therefore, it has to be noted that the achievement of the main Strategy objectives is highly dependable of the means of the Member-Countries themselves. This provides some policy analysts with ground for a discussion on the existence of a paradox⁵: the member countries of the Union must independently provide the means to meet the objectives set out by Europe 2020, but according to the adopted documents at Union level they are obliged to report on their implementation to the EU institutions.

In fact, we are now talking about a new approach that overcomes the dominant traditional understanding of shared competences within the framework of the subsidiarity principle where growth in the allied competence went hand in hand with growth of allied financial capabilities. For Bulgaria, these new realities are important not only internally but also have to be considered within the perspective of the stated regional priorities in relation to our current EU Presidency (January-June 2018). Additional impact on all of us

3 According to the administrative-management practice in Bulgaria, there are 28 areas that correspond to the NUTS 3 level of the European classification of territorial units for statistical purposes (Nomenclature of Territorial Units for Statistics)

4 Regional Development Act - in force since 31.08.2008; State Gazette. Issue 13 of 7 February 2017

5 Hadjinikolov, D. European Economy. IC-UNWE, S., 2016, p. 308

Improvement of European policies for economic development of Region

have the objective processes of the global financial crisis, which triggered dynamic changes in national economies, and they in turn have initiated the elaboration of effective regional economic development policies. Such policies in the European Union were oriented towards innovation and sustainability, securing public goods, promoting human capital, integrating the economy, institutional change, developing territories by improving living conditions.

National, regional and local government policies are facing the increasing importance of economic differentiation and effective usage of the available resources within the regional and local borders. EU Members with lagging out development and those in the process of membership negotiations should bear in mind that the main regional priority is refocused from "catching-up" principle to "accelerated development of the entire Union" concept. Until recently, the EU's traditional regional structural policy was based on financing the infrastructure in economically less developed regions in order to improve their investment conditions and generate additional growth to catch up with more developed ones⁶. The test of times showed that the current Multiannual Financial Framework (2014-2020), diverts funds to programs and projects aimed at the intensification of high-tech and R&D in the most developed regions⁷.

The aim of this paper is to address the most important challenges faced by the responsible institutions in defining territorial development policies as well as in identifying approaches to cross-border cooperation and economic co-operation. The starting point is in the above-mentioned condition, that mainly affected are countries with convergence regions. It creates an added advantage to Member States with economically more developed regions.

This report explores three fundamental directions in this process: economic growth; institutions and economic power; practices and instruments of economic development policies. These trends are discussed in three dimensions: theoretical and conceptual perspectives, empirical facts and political theories and evaluation parameters.

The pursuit of growth and development of regional socio-economic systems is of a dualistic nature - on the one hand it offers a field of adaptation and improvement, on the other it is a key condition for achieving sustainability. It is very clear to us that the lack of activities and economic initiatives do not lead to growth and sustainability. Opportunities for adequate economic behavior are revealed in: European productional, innovational and R&D networks; the equivalent links and effective use of economic freedoms offered by the Union's integration; initiatives for restructuring and optimization of the industrial configurations; appliance of new resources; creation of new and/or usage of existing financial instruments and markets. In the context of post-crisis development, some regions identify and exploit their competitive advantages while others are increasingly pushed to the periphery, remaining outside the focus of economic development.

6 Klaus, W. European integration without illusions. Ed. "MaK", S., 2012, pp. 147-151

7 To ensure that this re-routing will work effectively, a ceiling of 2,5% of a Member Countries' GNI is set on the amounts that can be used for cohesion policy.

Despite the objective nature of the integrational processes, some factors destroy established regional profiles and outdated skills at some places and create new ones, that we can benefit from. However, the realization of such a dependence on economic restructuring is severely limited by information and facts. At the same time, there is a lack of consensus among the popular theoretical settings and models, that define the institutional efficiency of the economic authorities including those indicators that define a respective institution as "good" or "bad". That is how the optimization of the institutional structure remains at the periphery of the priorities and the focus of the national economic development policies stays on the long-term investments promoting the competitiveness of the regions. Opportunities of incensement of the added value of the output, has to be sought in the improvement the capabilities of the public and private sector in the process of project management in the field of introducing new technologies, the development of new products and their placement on the pan-European market. Under the new conditions, this can be achieved through combined grenade schemes from EU supporting instruments, direct state investment support, staff training and the opportunity to use consultancy marketing services.

A very important issue of the spatial economies is how to explain the presence of peaks and falls in the regional distribution of the welfare of the population. The steady decline in transportation costs since the mid-19th century, the denial of trade protectionism, the integration process deleting national borders and above all, the almost complete exclusion of communication costs, create a sense of a "flat world" where spatial dimensions should not have such significant influence. Although geographic proximity to natural resources is a weakening factor, distances and location still play a significant role in economic life and are key elements of socio-economic systems. There are several key points that should be considered in the process of optimizing the development of the spatial economy:

- Firstly, a locational subject: although in the recent past many activities could have been localized almost everywhere, the spatial development of societies has led to highly limited economic-efficient localization opportunities nowadays.

- Secondly, movable goods and highly skilled labor are still expensive: instead of using distant resources, the opportunities for utilizing the available production factors and regional advantages have to be identified so that the above could be integrated into socio-economic regional systems.

- Thirdly, the spatial distribution of economic activities is the result of large-scale savings and the cost of relocating people, goods and information. The two opposing forces are agglomeration (driven by market access) and dispersion (caused by market saturation) - the distribution of firms beyond the regions can be seen as a balance of both.

In science and practice, there is the assumption that the growth of regional market potential is directly proportional to pay for labor. Such a statement is not without logic and evidence. Regional socio-economic disproportions are more likely to result from unequal distribution of human capital than from anthropogenic territorial differences. Regional differentiations in terms of economic development are a function of unbalanced economic activity and growth potential. Therefore, highly subjective categories such as

Improvement of European policies for economic development of Region

justice, solidarity, freedom are often used as targets of the regional economic policy although in fact they have a political rather than space-territorial nature.

Economic development in its regional dimension can be defined as a sustainable increase in the well-being and life quality. The concept has to be distinguished from "economic growth", although very often "development" and "growth" are considered synonymous. For the purposes of this report we will treat them more as a consequence of one another. Economic development increases regional capacity and leads to economic growth, thus ensures the economic future.

The Europe 2020 Strategy's objectives set out at the beginning of the report raise the key issue for measuring and evaluating state policies and their results. One of the possible solutions is represented by the opportunity for quality, deeper researches and analysis of the regions. There are some good examples of successful transformation of the old dated models into industrial areas⁸. Local professionals, technology, networks and local diversification play an important role in these cases. The spatial aspect of economic development is particularly important for poor people for whom "location is destiny" due to their inability to move. The economic aspects of regional development policy as a task of the State must face three main questions about:

First, why do certain places overtake others in the course of their economic development?

Second, whether the traditional question "How do companies earn from a location?" Should not be changed to "How do places earn from setting up businesses?"

Third, to what extent are firms encouraged to be "good citizens"?

If all countries are united around the understanding that the answer is that economic development policies should focus on well-being and quality of life, we must realize that in order to achieve this, the Members must be flexible, adaptable and seeking a common consensus. Moreover, they should focus on building capacity, like infrastructure and human capital, to prepare people for change in labor market conditions. Regarding the Bulgarian regions, the main task of our country should be efficient development of knowledge-based local economies while maintaining balanced growth. In order to achieve such an objective, Bulgaria should develop regional economic portfolios and also improve the quality of⁹:

- ✓ Various types of connecting infrastructure (transport, communicational, commercial, institutional, etc.);
- ✓ Modernization of the economy and new forms of work organization;
- ✓ Access to internal funding, insurance, guaranteeing instruments;
- ✓ Employment and human resources policy;

⁸ Sofia, Plovdiv, Shumen as regional centers that already build up businesses, techno and industrial parks, that focus the attention of local and foreign investors and offer competitive facilities of new type.

⁹ Angelov, I. and others. The Economy of Bulgaria and the European Union. A strategy for catching-up economic growth by 2020. Institute of Economics, BAS, Sofia, 2003, pp. 23 / 67-75

- ✓ Communications within and between regions of the country.

It should be emphasized that the structure of the Bulgarian economy is currently dominated by a production process that uses obsolete and inefficient technology, low labor productivity, poorly maintained infrastructure and lack of adaptability to the new labor requirements. That is why not only innovation but also modern forms of entrepreneurship should be promoted and outspread as mechanisms for achieving economic development. In this sense, economic development can be achieved through innovations, reduced transaction costs allowed by law and implementation of regional investment opportunities.

In conclusion, investments will only achieve an optimal impact if we are looking for collaboration and integrity in the interaction between central and peripheral territories. The purpose of such an approach is to establish a paradigm for overcoming the factors of center-periphery polarity and initiate spatial-territorial interdependence.

REFERENCES

- Angelov, I. and others. The Economy of Bulgaria and the European Union. A strategy for catching-up economic growth by 2020. Institute of Economics, BAS, Sofia, 2003
- Daskalova, T. Local Self-Government, Ed. Avangard Prima, S., 2012
- Djeldjov, A., Marinov, V., Hauser, F. Review of Regional Policy in Bulgaria: Status, Evaluation and Perspectives. published by FLGR, Sofia, July 2001
- Drucker, P. Management. Tasks, responsibilities, practices. Ed. "Classics and Style", S., 2003
- Klaus, W. European integration without illusions. Ed. "MaK", S., 2012
- Hadjinikolov, D. European Economy. IC-UNWE, S., 2016
- Analysis of the Urban and Regional Planning Association (AGEP). United Kingdom, 03/2003
- Regional Development Act - in force since 31.08.2008
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the EU. C83 / 18 from 30.03.2010
- Directorate General XVI - Regional policy and Cohesion

UNAPREĐENJE EVROPSKIH POLITIKA ZA REGIONALNI EKONOMSKI RAZVOJ

Abstract: *Ekonomске развојне политике Европске уније усмерене су ка иновацијама и одрживости, обезбеђивању јавних добара, промоцији људског*

Improvement of European policies for economic development of Region

kapitala, integrisanju ekonomije, postizanju institucionalnih promena i razvoju teritorije poboljšanjem uslova života.

Nacionalne, regionalne i lokalne politike suočavaju se sa rastućim značajem intraregionalne i intra-lokalne diferencijacije.

Svrha ovog dokumenta je adresiranje najvažnijih izazova sa kojima se suočavaju odgovorne institucije u definisanju politika prostornog razvoja.

Ključne reči: *ekonomski razvoj, politike regionalnog razvoja, regionalni razvoj, politike prostornog razvoja*

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И СЕЉАЧКЕ ЗАДРУГЕ

Сара Митић, демонстратор на Правном факултету Универзитета у Нишу

Резиме: Драгољуб Јовановић је у свом политичком програму, али и научном раду, као делу свог програма, посебну пажњу посветио сељачким задругама. Овај чланак указује на опредељење Драгољуба Јовановића и земљорадничког покрета, чији је био један од лидера, да се као важан део визије економског развоја села и сељаштва, развија и институција сељачког задругарства. Јовановић се за ово програмско опредељење залагао и у Краљевини Југославији и у Федеративној Народној Републици Југославији. Његово неслагање са комунистичком визијом овог проблема довело је и до његовог гласања против Закона о сељачким задругама и Народној скупштини ФНРЈ. То је био још један у низу разлога за његов политички прогон и каснију осуду.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, сељачке задруге, сељаштво, економски развој.

1.

Драгољуб Јовановић ((Пирот 8. април 1895 – Београд 23. мај 1977), политичар, професор универзитета, лидер земљорадничког покрета, теоретичар и мислилац, оставио је дубок траг у свим сферама свог деловања. Кроз борбу за своје идеје, научни рад и политичко деловање, углавном је био противник режима, како у краљевини, тако и у југословенској народној републици. Његов политички програм полазио је од чињенице да је Југославија аграрна земља, па стога програм и правац њеног економског развоја нужно морају да се базирају на развоју сељаштва и аграра, као базе производње и привређивања у држави. Посебан део његовог политичког програма био је посвећен сеоском задругарству.

Када се помене сеоска задруга у српском и југословенском друштву, најпре се мисли на начин породичног организовања, а потом на процес производног удруживања земљорадника. Сеоска породична задруга, као породична заједница, али и заједница привређивања и управљања имовином, вуче дугу традицију у

српском друштву, па је као неминовност и чињеница фактичког постојања нашла и место у Српском грађанском законуку 1844. године. (Ранђеловић 2011) Но овај реликт прошлости у организовању српске породице, претежно је појмовно био сличан са идејом задругарства, као начина производног удруживања земљорадника. Та идеја је трајала је кроз читаву другу половину XIX века и добар део XX века, на овим просторима. Никад примењена на прави начин, углавном је доживљавала неуспеле покушаје (нарочито у социјалистичкој Југославији).

За дубљу анализу ове идеје и овог проблема потребна је читава студија. Како сама тема превазилази оквире једног научног чланка, као илустрацију настанка и трајања ове идеје вреди навести погледе Светозара Марковића, претече социјалистичке мисли код Срба, па и код Јужних Словена.

Сагледавајући шире могућности економског удруживања, Светозар Марковић се осврће на породичну задругу: „Заједнички рад и живљење породично показује се у задрузи. Појам задруге у српском народу управо је нераздвојно везан са појмом породице. Имање сваке породице заједничко је, тј. на њега имају право сви мушки и женски чланови док су у задрузи... О пословима у задрузи саветују се сви чланови задруге... Који ће шта радити, то је, тако рећи, само по себи одређено самим способностима задругара. Иначе, одређује послове кућни старешина. Али и старешина се држи уобичајеног реда, који је највећи ауторитет за целу породицу, па и за самог старешину.” (Марковић, 1969, 196) Анализирајући економске аспекте задруге, Марковић даље каже: „С економског гледишта, задруга је првобитна асоцијација за производњу и потрошњу у исто време. Али има једна економска црта којом се задруга одликује од свију савремених дружина, а то је: задруга производи сама своје потребе.” (Марковић 1969, 196) Када се принципи породичног задругарства ставе у шири контекст економског привређивања, који превазилазе могућности породичне мануфактуре, могу се, по Марковићу, наћи примери који потврђују могућност сељачког задругарства у заједници далеко широј од породичне задруге. Као пример он наводи „бачијање”: „Кад се јави трава у планини, више кућа најме заједнички чуваре за стоку, па изјаве стоку у планину. Одмах првог дана они донесу судеве и помузу сву стоку да колико пута који треба да помузе сву стоку. Често се деси да неки сиромашак нема ниједну мужу потпуну, већ и ту једну дели са неким, па опет је и он члан дружине. На тај начин свака кућа уштеди што не мора за своју стоку држати оделите чуваре.” (Марковић 1969, 199). Да ово није ексклузивитет српског патријархалног друштва, Светозар Марковић даје швајцарски пример, дакле пример државе која је у економском развоју далеко одмакла у односу и на развијене европске државе тога времена: „Овакве сточарске задруге задржале су се у Швајцарској још од патријархалних времена и још су се усавршавале према данашњим појмовима о сточарском газдинству.” (Марковић 1969, 199) Описујући постојеће моделе, Светозар Марковић указује на могућност да се на поменутиим принципима организује удруживање непосредних пољопривредних произвођача, ради економског просперитета, заштите од зеленаша, и сваког другог економског угрожавања: „Но није нам намера да овде улазимо у подробеност ових асоцијација. Наша је главна циљ да покажемо како се економска узајамност у српском народу,

која је у задрузи основана на крвом сродству, простирала у многим приликама далеко ван задруге.” (Марковић 1969, 199)

Прерана смрт је Светозара Марковића спречила да се сасвим развије као мислилац и теоретичар. Његовие идеје биле су далеко од применљивих у актуелном тренутку. Али његова детаљна критика друштва и посебно залагање за основног произвођача у аграру, представљали су основу програма политичких партија социјалистичке и народњачке оријентације (Радикална странка, Социјалдемократска странка, Земљорадничка, Комунистичка партија), као и солидан ослонац каснијих носилаца социјалистичке и народњачке политичке и научне мисли.

2.

Драгољуб Јовановић и као професор Правног факултета Универзитета у Београду на предмету Аграрна политика и научник, и као политичар и лидер земљорадничког покрета, посебно, ако не и највећу пажњу у свом политичком програму и научном раду обраћао је на сељака појединца и сељаштво као колективитет, јер су представљали основу производње у аграрној земљи каква је била Краљевина СХС (потом Југославија), па и нова, социјалистичка Југославија. И сам се враћао на мисао и анализе Светозара Марковића (уз природно критички осврт) и тражио програмске и реалне могућности да село, кроз удуживање рада и капитала, превазиђе стагнацију и пропаст услед економске неодрживости застарелог начина производње и привређивања.

У свом политичком програму Драгољуб Јовановић полази од аксиома нужности ослобађања произвођача. Његова мисао је економски социјалистичка, а политички демократска. Но, за разлику од комуниста, он кроз потребу социјалног преображаја државе у први план ставља сељаштво: „У борби око средњих класа нарочито је важан фронт на коме се налазе сељаци. Крајње је време да пријатељи демократије и социјализма уоче и увиде ово. Ми живимо у доба масовне цивилизације. Публика просвећености нису више само краљевски и племићки дворови, нити само богата буржоазија, нити пак само добро плаћено чивновништво, нити радничка аристократија (овде првенствено мисли на лидерски слој радничког организовања, нарочито на комунистичке лидере – прим. аут), као што је било у пређашњим вековима или још пре Светског рата; публика савремене просвећености јесу или ће сутра бити сељаци, који сачињавају три четвртине човечанства. Ако демократија значи владавину народа – или, како кажу њени противници, тиранију масе над елитом – онда она није права све дотле док не обухвати главни део народа у свим државама, сељаче. Ако социјализам значи укидање експлоатације човека над човеком на основу монопола имовине, он није потпун све док оставља да постоји ма какав монопол људи који живе у градовима над онима који станују на селу. Нема дакле демократије без сељака; нема без њих ни социјализма, јер они активно учествују у процесу производње, а не добијају ни издалека одговарјућу корист од градске и капиталистичке цивилизације, коју носе толико векова на својим плећима.” (Јовановић 1990, 81)

Драгољуб Јовановић је у свом програму визионарски указивао на потребу удруживања. Али је политичком удруживању претпостављао удруживање ради економског стварања. „Данас се – писао је Јовановић – више не доказује корисност удруживања. Цео свет се удружује: да се снабдева и да производи, да се осигурава и да штеди, да се забавља и да се лечи... Друштво продире у сваког појединца. Оно му доноси своје благодети, али га исто тако обавезује на поштовање туђих права и туђе слободе” (Јовановић 1990, 5) Образлажући нужност земљорадничког удруживања, циљајући на сељачке задруге он каже: „ Радници се у свима земљама удружују у снажне синдикате, да би поправили своје садашње стање и да би припремили основе једног новог уређења производње и друштва. Сељаци, занатлије, чиновници, и уопште економски слаби, удружују се у кооперативе где се солидарном производњом и потрошњом одупиру превласти крупних капитала и избегавају терет једне рђаво организоване продаје... Данас све државе које су успеле стећи поверење својих грађана удружују мале капитале својих поданика за извођење великих радова о којима нису могле сањати раније цивилизације.” (Јовановић 1990, 5) Али уз осврт на неопходност економског удруживања, Драгољуб Јовановић оштро критикује актуелно стање у Краљевини Југославији по питању земљорадничког задругарства: „На пољу удруживања има много да се ради у нашој средини. Оно што већ имамо, није ни довољно ни добро. Наше земљорадничке задруге су организоване врло примитивно. Рђаво вођене (од невештих, а често и непоштених људи), малобројне и разједињене, оне имају слабу куповну моћ и незнатан трговачки и друштвени домашај.” (Јовановић 1990, 5)

За остваривање економског бољитка удружених, али и индивидуалних земљорљдника, Јовановић је инситирао и на неопходном инетрвенисању државе. У економски развијеним државама, такав интервенционизам није сматран клицом комунизма, како су то представљали домаћи власници крупног капитала. „Својина је данас – говорио је Драгољуб Јовановић – искоришћавање других људи. Власништво над земљом данас је привидно, и чак је ланац који заробљава, а не храни. Земља убудуће не може бити предмет трговине и шпекулација. Земљу могу држати само они који је сами обрађују. Индустријска и сва друга привредна предузећа имају се сматрати као јавна служба и морају бити под контролом заједнице.” (Јовановић 1990, 88) Уместо таквог приступа заједничка држава Јужних Словена, створена након Првог светског рата, према овом проблему се односила без превише бриге, без озбиљног приступа проблему од стране политичких елита. У осврту на овај проблем Драгољуб јовановић је писао: „Беде нашег села највидније су на примеру аграрне реформе. Могло се мислити да ће она олакшати нашем селу прелаз из тихе и учмале патријархалности у модеран живот пун тешкоћа и опасности. Она, међутим, то није учила. Провођена је без плана, са административном рутином најгоре врсте, да и не говоримо о злоупотребама партијског повлашћивања. Земљу су добили само неки добровољци и ратници, и то често људи који је никад нису радили, нити је сад раде. Без земље су остали прави земљорадници, и то у крајевима где би реформа јединствено утицала на сређивање наших политичких и националних прилика (Јужна Србија, Хрватско загорје, Војводина), (Јовановић 1990, 119) Решење оваквог стања по питању аграра, али и по питању општег друштвеног развоја Драгољуб Јовановић је видео у општој промени друштвених трендова и у политичком заокрету, за који

актуелни режим није имао снаге. Конкретно, по питању сељачког организовања, он је предлагао решења: „1) Место привидног крупног, уистини површног и празног вођења велике политике, треба да дође ситан организаторски рад: стварање задруга и синдиката, удружења за набавку, прераду и продају, течајева за неписмене, васпитање одраслијег сеоског света за рационалнији рад у свима гранама привреде и практичног живота; течајеви из науке о здрављу, испитивање и решавање практичних питања, и то баш оних која у дотичном крају сељаке највише интересују. 2) Место просјачења сељачких гласова, треба почети давати сељаку, од кога се до сада само тражило... 3) Место лажне великодушности политичара који „живе за народно добро” и сентименталне болећивости филантропа, ваља рад на селу истаћи као општи интерес наше културе... 4) Сељака не треба потискивати у позадину, већ га оспособити да сам учествује у стварању и вођењу привредних и културних установа.” (Јовановић 1990, 121)

На замерке опонената политици Драгољуба Јовановића и критичара његовог програма, да тако нешто представља утопију и да је мало од тога оствариво, он је указао на пример Француске и њеног „Народног фронта”: „До сада је најбоља формула за организовање антикапиталистичког блока нађена у Француској у виду Народног фронта. Ту је међу левичарским странкама постигнут не само негативан споразум за борбу против фашизма, већ је израђен и позитиван програм, за рад на власти. Прву годину дана, француски Народни фронт издржао је, може се рећи, сјајно: од радикала до комуниста, странке су сложено спроводиле реформе на свим пољима. Блум¹ се показао храбар и мудар, комунисти су нашли меру, више него ма у којој другој земљи, а радикали су у име средњих класа пристали на повластице за раднике, које су сами пропустили да даду у току своје дугогодишње владавине. Француски пример би могао бити поучан за све три врсте политичких покрета, и требало би да нађе више подржавања и у другим земљама.” (Јовановић 1990, 83)²

3.

И у „Новој Југославији” Драгољуб Јовановић је остао доследан својим идејама. Следећи своја убеђења и републиканско опредељење пришао је Народном фронту, наивно верујући да до „пузећег државног удара” Комунистичке партије неће доћи и да политички неће бити прогањан као у што је прогањан у Краљевини. Но хапшња и интернација у Краљевини били су наивни према деветогодишњој робији која га је задесила у комунистичкој Југославији. Осуди је претходила његова критика Устава из 1946. године у Народној скупштини и његово гласање против појединих закона, између осталог и против Основног закона задругама.

1 Леон Блум (1870-1950), француски политичар и државник. Након Драјфусове афере 1894 пришао социјалистима. Био премијер Француске (са кратким прекидом) од 1936. до 1938. и председник привремене владе 1946-47.

2 Истину за вољу јединство Народног фронта је под притисцима десничарских и католичких снага нарушено и 1938. године Леон Блум је поднео оставку. Под притисцима поменутих снага његове социјалне реформе остале су без буџетске подршке у парламенту, а због политике попуштања Хитлеру и Минхенског споразума, Блум у новој влади није прихватио министарски положај.

Драгољуб Јовановић је предвидео где води дириговано увођење сељачких задруга. Обраћајући се посланицима у Народној скупштини, он се најпре осврнуо на традицију задругарства у Југославији: „Задругарство је било код свих наших народа највећи понос на привредном и културном пољу. Код Срба Светозар Марковић; код Словенаца браћа Вошњак и Јанез-Евангелист Крек; код Хрвата др Антун Радић, Стјепан Радић и Ђура Басаричек, који је оставио велики траг нарочито у једном облику задругарства, у задрузарству за колонизовање.” (Јовановић 1990, 423) Али, онда је уследила критика онога што Закон од задругама доноси и какве ће бити перспективе задругарства под њим: „Нарочито имам да приметим да је закон који је пред нама у извесној несагласности са самим Уставом. По нашем Уставу, предвиђена су три сектора: предвиђен је државни сектор, задружни и приватни сектор... Наш привредни план носе два привредна сектора – државни и задружни, а не само државни. Према томе, у овоме закону требало је говорити више о том другом привредном сектору, о задружном сектору. Међутим, о њему се уопште не говори.” (Јовановић 1990, 425) Наслућујући где води тако конципиран закон Јовановић је поставио питање и предлог писцима нацрта Закона: „...Овде имамо, у ствари, два закона у једном. Имамо један закон о задругама уопште, а укључен је у њега и један закон о сељачким радним задругама... Нама је потребан један општи, основни закон о задругарству, а исто тако потребан нам је и један закон о сељачким радним задругама.” (Јовановић 1990, 425) По његовом мишљењу, за овакав закон је било још рано. Нису испитана искуства већ постојећих задруга, нити искуства из суседних земаља које су већ имале такво законодавство. Наслућујући да је дугорочни циљ комуниста стварање неких врста „колхоза” на југословенски начин, Јовановић је поставио питање организације и управљања задругама и својинско питање: „Забрињава задругаре то у чијим се рукама задруге налазе по новом закону. Ја налазим да је задругарство оваквим законом изгубило своју аутономију, и то не само у врховима, него и у ћелијама. Правила одобрава извршни одбор окружног народног одбора, а региструје задругу срески извршни одбор. Ја налазим да је тиме одузета могућност задружним савезима да они примају у чланство поједине задруге, да они оцењују која је задруга исправна а која није, да они контолишу преко својих органа, а не управна власт.” (Јовановић 1990, 427) У наставку свог излагања Драгољуб Јовановић је тражио од министра Бориса Кидрича да се изјасни о критикама закона, посебно о упливу државе у овај сектор, о ограничењима и фактичком укидању аутономије задруга. „Из целог текста закона изгледа – закључио је Драгољуб Јовановић – а то смо осетили и у дебати о Уставу, да се ишло на то да се укине задругарство као друштвена појава.”

Говор Драгољуба Јовановића о Закону о задругама деловале су пророчански. Када је он већ био осуђен и послат на издржавање деветогодишње робије у Сремску Митровицу, сељчке радне задруге су са свима аномалијама примене Закона постале средство за уништење индивидуалног сеоског домаћинства и пољопривредног сектора уопште. Сељаци су уз уз велике притиске терани у сеоске задруге, често на то приморавани и због тога хапшени. Након Резолуције Информбироа 1948. године и раскида са Совјетским савезом и социјалистичким блоком, комунистичке власти су наставиле са применом репресивних мера код сељаштва, желећи на тај начин да покажу да разлаз са Совјетским савезом није идеолошке, већ принципијелне

природе. Индивидуална сеоска домаћинства нарочито је погодио принудни откуп, где су многи имућни и угледни сељаци тако рећи, били доведени до просјачког штапа. Сам Јосип Броз Тито је признао да је овакав однос према сељаштву и проглашавање угледних сеоских домаћина за „кулаке” било велика грешка, која је имала катастрофалне последице по пољопривреду и опстанак сељачког домаћинства. Задруге су већ почетком педесетих година прошлог века све више укидане, са првенственим разлогом економске и производне неодрживости.

Раскид са Совјетским савезом и пропаст сељачких радних задруга, потврдили су предвиђања Драгољуба Јовановића. То му је једном приликом признао и Слободан Пенезић Крцун, када је службено посетио затвор у Сремској Митровици. Али је Драгољуб Јовановић, између осталог и због тога што у сукобу са комунистима био у праву, издржао робију до последњег дана.

4.

Програм Драгољуба Јовановића, за који се чврсто и принципијелно залагао и у Краљевини и у „Новој Југославији”, за многе је био утопија са неостваривим принципима. Да ли је баш тако? Његови критичари су полазили од неспремности друштва за остваривање његових идеја, преко њихове неостваривости до проглашавања за народног непријатеља, идеолошки неподобног и штетног по друштвени поредак. Неспорно је да визија по некад може да делује као утопија. Неспорно је и да читав програм за који се залагао Јовановић никада ни у једном друштвеном систему није у потпуности остварен. Али је неспорно да су делови његовог програма остваривани, нарочито у развијеним земљама, где се пољопривреди приступало на другачији начин. Такође је неспорно да су његове анализе друштвених и државних аномалија, у обема државама у којима је радио и стварао биле апсолутно тачне, и да су његова предвиђања често деловала пророчански.

По питању сељачког задругарства и задругарства уопште, његовом осврту на традицију, примену онога што је добро и програмској оријентацији да се правац развоја аграра кроз задругарство и удруживање осавремени не могу се наћи замерке. Његова анализа и критика аграрне реформе у Краљевини и критика тренда подржављења свих важних економских токова у „Новој Југославији”, као и предвиђања у ком правцу све то води, показали су се тачним. Док још није саставио ни годину дана на робији у Сремској Митровици, раскид са Совјетским савезом и напуштање совјетског модела уређења друштва показали су да су његови ставови исправни. Распад и укидање сеоских радних задруга, пар година касније, такође су му дали за право. За право су му дали и сам Јосип Броз Тито и Слободан Пенезић Крцун, признајући грешке које су правили током стварања нове државе и спровођења пузећег државног удара Комунистичке партије. Нарочито по питању сеоских радних задруга и насилном откупу.

У Краљевини су му десничарски политичари замерали да је маскирани комуниста, у комунистичкој Југославији су му комунисти замерали да представља реликт свргнутог режима. Он је, међутим, стојећи чврсто на становиштима свог

програма, остао убеђени левичар и демократа, понајпре борац за права земљорадника и простог народа.

Као потпуна слика његовог опредељења за борбу и као општи закључак који би требало да пружи слику њега као политичара и народног трибуна, може се дати почетак његовог чланка „Сељаци се најбоље одупиру“: „Отпор је услов за напредовање. Отпор је нужна коректура свакој владавини. О отпору, о ономе што бих ја назвао светиња отпора, народна филозофија је дала неколико изрека. Најлепша је ова: „ Да нема ветра, пауци би небо премрежили.“ Да нема опозиције, не би се могло живети, свет би се угушио. Свака владавина је склона да се претвори у тиранију. Опозиција врши критику. Она тера на исправљање. Она изазива реформе. Питање је само ко може бити опозиција? Ко се коме може одупрети?“ (Јовановић 2008)

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, Д. (2008). Политичке успомене 8, Београд: Култура, Архив Србије и Црне Горе, Правни факултет Универзитета у Београду.
- Јовановић, Д. (1990). Слобода од страха, Београд: Нолит
- Марковић, С. (1969), Одабрани списи, Београд: Матица српска, СКЗ
- Ранђловић, Н. (2011), Историја права II – Основи српске историје права

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND PEASANT CO-OPERATIVES

Abstract: *In his political program, and in his work as a part of his program, Dragoljub Jovanović devoted special attention to peasant cooperatives. This article points to the determination of Dragoljub Jovanović and the agricultural movement, which was one of the leaders, that as an important part of the vision of the economic development of villages and peasantry, the rural cooperative institution is also developing. Jovanovic also advocated this programmatic commitment in the Kingdom of Yugoslavia and in the Federal People's Republic of Yugoslavia. His disagreement with the communist vision of this problem led him to vote against the Law on Peasant Cooperatives and the National Assembly of the FPRY. This was another in a series of reasons for his political persecution and a later conviction.*

Key words: *Dragoljub Jovanovic, peasant co-operatives, peasantry, economic development.*

INSTITUCIONALNI OKVIR ODRŽIVOG RURALNOG RAZVOJA SA OSVRTOM NA LOKALNU ZAJEDNICU

Prof. dr Mile Ilić*

Dr Nenad Hafner*

Rezime: U okviru aktuelnog društvenog konteksta, pitanje održivog razvoja i održivosti uopšte postalo je veoma značajno. Ovo je slučaj i sa održivim ruralnim razvojem gde održivost predstavlja neazobilaznu komponentu ruralnog razvoja. Adekvatna politika održivog ruralnog razvoja mora biti podržana snažnim i dobro organizovanim institucijama. U tom smislu, u radu će biti analizirana institucionalna podrška održivom ruralnom razvoju i istovremeno biće ukazano na sam značaj institucionalne podrške održivom ruralnom razvoju, posebno u okvirima lokalne zajednice.

Ključne reči: Održivi ruralni razvoj, institucije, lokalna zajednica, lokalna samouprava

1. Uvod

Održivi razvoj postaje glavni koncept razvoja u savremenosti. Pitanje održivosti nastalo je iz razloga neravnomernog razvoja i velike nesrazmere u raspodeli dohotka, što utiče na ekstremno bogaćenje globalne društvene "elite" i krajnje osiromašenje velikog broja ljudi. Posledice navedenih nesrazmera ugrožavaju i samu planetu i sve prirodne kapacitete. Cilj održivog razvoja je da se obezbedi privredni razvoj, da se krajnje siromaštvo iskoreni, a da životna sredina bude zaštićena od antropogene degradacije (Saks, 2014., str. 3). Pitanje životne sredine je u središtu razmatranja o ruralnom razvoju, s obzirom da sve aktivnosti u ruralnom prostoru zavise od životne sredine.

Koncept endogenog ruralnog razvoja zasniva se na tri osnova. Prvo, on postavlja razvojne aktivnosti unutar teritorijanog, a ne sektorskog okvira, s tim da se pod teritorijom podrazumevaju manje oblasti, pre svega lokalnog karaktera. Drugo, ekonomske i druge razvojne aktivnosti preusmerene su da maksimiziraju zadržavanje beneficija na lokalnoj

* Redovni profesor, Univerzitet u Nišu, Pedagošku fakultet u Vranju, Republika Srbija; imile@gu.ni.rs
• JP „Nišstan Niš“, Republika Srbija; nenad.hafner@gmail.com

teritoriji valorizacijom i eksploatacijom lokalnih resursa, kako fizičkih tako i ljudskih. Treće, razvoje se kontekstualizuje fokusiranjem na potrebe, kapacitete i perspective lokalnog stanovništva, što znači da lokalno područje treba da stekne kapacitet da preuzme neku odgovornost za ostvarivanje sopstvenog društveno-ekonomskog razvoja. U tako shvaćenom razvoju, saradnja između stejkholdera (javnog, privatnog, NVO sektora) sve je više prepoznata kao mehanizam za uvođenje i upravljanje endogenim razvojem, gde partneri udružuju svoje resurse u ostvarivanju zajedničkog cilja, u ovom slučaju društveno-ekonomski razvoj lokalne teritorije.

Prema ovom pristupu, osnaživanje, izgradnja kapaciteta, pažljivo dizajnirana društvena animacija i pružanje odgovarajućih obuka i razvojnih institucija kroz centralne politike su ključni elementi sistema.

Zaokruživanje održivog ruralnog razvoja postiže se uvođenjem institucionalne komponente, koja ukazuje na neophodnost postojanja određenih strategija, pravilnika, zakona i odgovarajućih institucija, kako na internacionalnom, tako i na nacionalnom i lokalnom nivou. Institucionalni okvir održivog ruralnog razvoja treba da usmerava aktivnosti stejkholdera na lokalnom nivou ka ostvarenju ciljeva razvoja.

2. Karakteristike održivog ruralnog razvoja

Razvoj ruralnih područja nije imao adekvatnu poziciju u ekonomskoj politici mnogih zemalja, pa i Srbije, jer od strane nosilaca agrarne i ruralne politike nije uvažavana činjenica da najveći broj naselja pripada ruralnim i mešovitim oblastima. Nije lako razrešiti problem kako zaostajanje i tradicionalnu ruralnu izolaciju preobratiti u prednosti. Iako su funkcije u razvoju ruralnih područja mnogobrojne, taj razvoj nije dovoljno dinamičan a mogućnosti razvoja nisu dovoljno iskorišćene ostvarivanjem regionalnih i lokalnih razvojnih planova.

Što se tiče definicije ruralnog područja, ono se najčešće definiše kao:

- prostor čija je glavna fizička i geografska karakteristika korišćenje zemljišta za proizvodnju poljoprivrednih (što uključuje površine pod dugogodišnjim zasadima) i šumarskih proizvoda;
- prostor sa niskom gustinom naseljenosti stanovništva ili relativno malim naseljima (sa 5 ili 10 hiljada ljudi);
- ruralna područja su ona koja imaju ispod 150 stanovnika po km² (definicija OECD-a – Organisation for Economic Cooperation and Development – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, 2001.).

Prema kriterijumu gustine naseljenosti, ruralne oblasti pokrivaju 85% ukupne teritorije Srbije sa više od polovine od ukupnog broja stanovnika (55%). Gustina naseljenosti iznosi 63 stanovnika po km². U ruralnim oblastima koncentrisan je najveći deo prirodnih bogatstava (poljoprivrednog zemljišta, šuma, voda) sa bogatim ekosistemima i biološkom raznovrsnošću, kao i značajni ljudski resursi, privredne aktivnosti i kulturno nasleđe.

Institucionalni okvir održivog ruralnog razvoja sa osvrtom na lokalnu zajednicu

Srbija sa oko 95 stanovnika po km² ne spada u gusto naseljene zemlje. Područje grada Beograda, Južnobački i Podunavski okrug se mogu svrstati u urbana područja. Pored toga, u mešovita ruralna područja se mogu svrstati Nišavski i Šumadijski okrug. Ostala 22 okruga pripadaju ruralnim područjima. (Stojiljković, Njegovan, 2010., str. 581)

Drugi kriterijum naglašava strukturu prihoda od rada ruralnog stanovništva kao takođe važnu determinantu. Prema FAO (Food and Agricultural Organisation – Organizacija za hranu i poljoprivredu UN), stanovnici ruralnih oblasti ostvaruju veći deo ili celokupan prihod od aktivnosti vezanih za proizvodnju primarnih proizvoda (Stojiljković, Njegovan, 2010., str. 581). Drugi kriterijum ima nešto veću važnost za zemlje u razvoju, ali vremenom sve više gubi na značaju. Razlog tome je proces preorijentacije ruralnog stanovništva sa tradicionalnih poljoprivrednih aktivnosti na aktivnosti uslužnog sektora.

Što se tiče samog koncepta ruralnog razvoja on je postepeno dobijao na značaju, u okviru razvojne politike. Industrijski razvoj je polovinom 20. veka u teoriji i praksi smatran generatorom privrednog rasta, dok je poljoprivreda bila osnova razvoja u smislu prelivanja dela njene akumulacije u industrijski sektor.

Ruralni razvoj oslanja se na kompleksan i dugoročan strateški koncept društvenog razvoja određenog ruralnog područja. Multifunkcionalni razvoj podrazumeva postojanje različitih dimenzija ruralnog razvoja, kao što su (agro)ekonomska, socio-kulturna, prostorno-ekološka. To znači da se međusobno povezuju različite funkcije ruralnog prostora i usklađuju sa karakteristikama ruralnog ambijenta. Ruralni razvoj je usmeren na sprečavanje socijalne i kulturne dezintegracije ruralnih zajednica, odnosno na njihovu obnovu, očuvanje i razvoj. U agro-ekonomsku dimenziju ruralnog razvoja spadaju, ne samo poljoprivreda, već i celokupna ruralna ekonomija (celokupna poljoprivredna proizvodnja, prehrambena industrija, ruralni turizam, zanatstvo, usluge i sl.). Tako se poljoprivredna delatnost, ako i nije osnovna na određenom području, povezuje sa drugim delatnostima. Time nepoljoprivredne delatnosti dobijaju priliku da snažnije učestvuju u ruralnom razvoju. Socio-kulturna dimenzija obuhvata javna dobra (obrazovanje, zdravstvo, demografski razvoj, kulturne vrednosti, tradicija i sl.) u ruralnim područjima. Prostorno-ekološka dimenzija ukazuje na potrebu smanjenja emisije štetnih materija, energetske intenzivnosti i povećanja energetske efikasnosti uz korišćenje obnovljivih izvora energije. Bitno je da se na ruralnom prostoru prati racionalnost potrošnje vode a takođe i količina otpada i mogućnost njegovog korišćenja (uz obradu) u poljoprivrednoj proizvodnji. Prostorno-ekološku sadržinu ruralnog razvoja čine različite komponente komunalne infrastrukture, kao i sistemi zaštite čovekove okoline. Unapređenje ekološke dimenzije ruralnih područja zavisi od karakteristika ljudskog potencijala, svesti, znanja i prakse u korišćenju resursa, što se zasniva na LEADER (Liaisons entre actions de developpement de l'économie rurale – Veze između akcija u ruralnom razvoju) inicijativi.

Značaj ovih dimenzija se razlikuju u zavisnosti od:

- stepena opšte razvijenosti određenog društva,
- osnovnih karakteristika ruralnih područja (od potpuno marginalizovanih do favorizovanih),

- modela ruralnog razvoja koji može predstavljati centralizovani, decentralizovani, odnosno egzogeni, endogeni i mešoviti pristup.

Koncept multifunktionalnosti naglašava da sistem poljoprivredne proizvodnje pored svojih bazičnih funkcija, uključuje i brojne neproizvodne eksternalije vezane za održivi i ruralni razvoj, kao i snažnu socio-demografsku komponentu. Angloekonomska naučna interpretacija multifunktionalnosti prvenstveno se odnosi na institucionalna rešenja i instrumente implementacije, procenu potencijalnih ekonomskih, ekoloških, socijalnih i globalnih efekata u pretpostavljenim uslovima za različite testirane lokalne/regionalne modele studije slučaja (Bogdanov, 2005., str. 14).

Koncept multifunktionalnog agrarnog i ruralnog razvoja trebalo bi da zaustavi značajnije zaostajanje ruralnih područja u privrednom razvoju. U teoriji privrednog razvoja uopšte, a posebno ruralnog razvoja, postoje različiti pristupi u definisanju osnova za sticanje konkurentne pozicije u regionu. Evidentno je ipak da danas postoji usmerenje ka prostornom, a ne sektorskom pristupu.

Čak ni postojanje visokih podsticaja namenjenih poljoprivredi, u zemljama Evropske unije ne zaustavlja dalje smanjenje broja farmera. Da bi došlo do unapređenja ruralne ekonomije u Srbiji (i njenog približavanja nivou razvijenosti evropskih zemalja) koje bi se zasnivalo na principima multifunktionalnosti, neophodne su neke strukturne i institucionalne promene: jačanje koncepta lokalne samouprave radi primene programa i projekata ruralnog razvoja; izgradnja lokalnog partnerstva na svim nivoima; decentralizovan sistem podrške ruralnom razvoju (jačanje savetodavnih službi, partnerstvo između javnog i privatnog sektora).

3. Uloga institucionalnog okvira održivog ruralnog razvoja na lokalnom nivou

U ovom veku jača značaj institucija u razvoju ruralnih područja i održivom razvoju. Za implementaciju koncepta održivosti sve je veće interesovanje i učešće širokog okvira institucija, uključujući javne i privatne, državne i nevladine, lokalne, nacionalne i međunarodne. Nevladine organizacije, između ostalog, imaju za cilj povećanje institucionalnog kapaciteta, što je povezano u velikoj meri sa održivim razvojem.

Na politiku ruralnog razvoja u svetu sve veći uticaj ima kako proces globalizacije, sa jedne strane, tako i težnja za decentralizacijom državnih institucija. Jedan od izazova sa kojima se suočavaju ruralna područja je i uspostavljanje održivog razvoja, da bi njihova perspektiva bila sigurnija.

Tržište bi trebalo da vrši funkciju mehanizma za ostvarivanje održivog razvoja. Sve je veća primena tržišno zasnovanih instrumenata u politici zaštite životne sredine, jer pružaju signale za internacionalizaciju ekoloških eksternalija na efikasan način.

Aktuelizovanje institucionalne dimenzije održivog razvoja učinjeno je na Svetskom samitu o održivom razvoju, poznatom kao „Rio+20“, održanom u Rio De Žaneiru, juna 2012. godine (RIO+20 Policy Brief, 2012). Na Samitu Rio+10 2002. godine učestvovalo je preko 8.000 predstavnika civilnog društva, kao što su: nevladine organizacije (NVO), žene, starosedeoci, poljoprivrednici, biznis lideri, naučnici, lokalna vlast, predstavnici sindikata i drugi. To govori o potrebi uključivanja aktera različitog profila u pronalaženje rešenja

Institucionalni okvir održivog ruralnog razvoja sa osvrtom na lokalnu zajednicu

izazova globalne održivosti. Samit „Rio+20“ obeležio je četrdesetogodišnjicu Stokholmske konferencije, kao i dvadesetogodišnjicu Rio samita i desetogodišnjicu Johaneshurškog samita.

Glavne teme Samita „Rio+20“ bile su: „zelena ekonomija“ u kontekstu održivog razvoja i smanjenja siromaštva i institucionalni okvir za održivi razvoj. Na ovom Samitu učinjen je pokušaj ukazivanja na veliki broj izazova (postojećih i novih) na globalnom nivou u dostizanju održivog razvoja. Neke od ključnih preporuka za unapređenje institucionalnog okvira za održivi razvoj, istaknute na konferenciji „Rio+20“ su (RIO+20 Policy Brief 2012):

- izmene u međunarodnim ugovorima iz oblasti zaštite životne sredine;
- upravljanje konfliktima ili suprotstavljenim interesima prilikom zaključenja multilateralnih sporazumima;
- uvođenje novih regulativa u međunarodnom upravljanju konceptom održivosti;
- bolje integrisanje politike održivog razvoja u sistem UN;
- jačanje nacionalnog sistema upravljanja održivim razvojem;
- jačanje javno-privatnih partnerstava i mreža; i
- isticanje zabrinutosti za sistem jednakosti unutar i između država.

Najznačajniji izazovi sa kojima je bitno suočiti se u narednom periodu su: finansijska kriza, prehrambena kriza, energetska kriza, oskudica voda, gubitak ekosistema, klimatske promene, zdravstvena sigurnost, povećanje fleksibilnosti na nacionalnom i globalnom nivou, dostizanje Milenijumskih ciljeva razvoja i dr.

Oblast institucionalne ekonomije dobija na značaju a bitan je nivo podrške nacionalnih institucija ruralnom razvoju radi korišćenja benefita od strane ruralnog stanovništva. Promene u oblasti ruralne politike moraju da prate i promene u vezi institucionalnog okvira, sa ciljem podrške održivom ruralnom razvoju. Neophodno je pri tome da privredno-sistemske institucije koje funkcionišu u oblasti podsticaja i zaštite ruralnih područja svoje aktivnosti usklađuju sa tržišnom orijentacijom i da imaju adekvatnu organizacionu strukturu. Što se tiče institucija, potrebno je njihovo postepeno prilagođavanje novim zahtevima i održivost. Institucije koje kontrolišu racionalnost korišćenja i stepen iscrpljivanja resursa čine neophodan okvir za ostvarenje održivosti.

Najvažniji akteri održivog ruralnog razvoja su međunarodne institucije, državne institucije, fondovi, lokalne institucije i nevladine institucije. Institucije na nacionalnom nivou moraju imati kapacitet za kreiranje politike, koordinaciju, kao i primenu odgovarajućih zakona. Demokratizacija procesa ruralnog razvoja ispoljava se preko pristupa odozdo-naviše, uz uključivanje što više zainteresovanih strana.

Lokalne vlasti bi trebalo da imaju sve važniju ulogu u implementaciji strategije održivog ruralnog razvoja. U sprovođenju strategije endogenog održivog ruralnog razvoja ovlašćenja se prenose i na institucije na lokalnom nivou. Neophodno je da se utvrdi, na osnovu identifikacije postojećih problema, šta je neophodno promeniti u svim aspektima

aktivnosti koje su obuhvaćene ruralnim razvojem. Najpre se na osnovu sagledavanja karakteristika prirodnih resursa, strukture postojećih aktivnosti i znanja zainteresovanog lokalnog stanovništva utvrđuju prioriteti budućeg razvoja. Zbog održivosti ruralnih zajednica, potrebno je ublažiti migracije ruralnog stanovništva i smanjiti ruralno siromaštvo. Učešće ruralnog stanovništva može se obezbediti uz treninge ciljnih grupa stanovništva. U vezi efikasnosti upravljanja resursima i sistemima značajna je uloga ali i odgovornost kvalitetnih kadrova, što povlači sa sobom potrebu adekvatnog obrazovanja.

U Republici Srbiji je svako peto ruralno naselje sa minimalnim brojem starog stanovništva i predstoji mu gašenje. U opštini Crna Trava samo je pet stanovnika po kvadratnom kilometru, a prosečna starost stanovništva je za deset godina veća od prosečne u Srbiji. Na područjima sa vitalnim stanovništvom različite socijalne grupe mogu se edukovati, na primer, za ugostiteljsku delatnost, preradu poljoprivrednih sirovina i sl. Od posebnog su značaja nacionalne strategije održivog razvoja u svakoj od zemalja članica Evropske unije, kao i razmena najboljih praksi. Istovremeno postoji potreba za akcijama na regionalnom i lokalnom nivou, kao i jačanje participativnog procesa i javne svesti o principima održivog ruralnog razvoja. Neophodno je obezbediti visok nivo zaštite i poboljšanja kvaliteta životne sredine, a takođe i smanjiti zagađenje životne sredine i promovisati održivu potrošnju i proizvodnju, jer ekonomski rast ne sme da uzrokuje proporcionalni porast degradacije životne sredine.

RCDI (Rural Community Development Initiative) je u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede SAD (od 2011.). Inicijativa je stvorena radi razvoja kapaciteta i sposobnosti neprofitnih organizacija, ruralnih zajednica sa malim dohotkom ili državne garancije da bi se podržali projekti koji se odnose na stanovanje, donacije zajednicama i njihov razvoj, kao i ekonomski razvoj zajednica u ruralnim područjima.

Cilj ovog programa je razvoj ili povećanje prihvatnog kapaciteta programa kroz finansijsku i tehničku pomoć koja se ostvaruje u navedenim oblastima. Širenje ovog kapaciteta je benefit za zajednice kojima služi. Struktura RCDI zahteva posredovanje radi ostvarivanja adekvatnih ciljeva. Korišćeni fondovi moraju biti konzistentni sa svrhom CRDI. Neki od ciljeva doniranja su: tehnička pomoć, edukacija ili trening za biznis preduzetništvo, podrška mikro preduzećima i održivom razvoju, pristup alternativnim izvorima finansiranja za obezbeđenje treninga i zapošljavanja, pomoć u profesionalnim uslugama (arhitektonskim, inženjerskim, pravnim), povećanje organizacionog kapaciteta u razvoju strateških planova, menadžmenta, finansijskih sistema, informacionih sistema.

Osnovna karakteristika ruralnog razvoja jeste multidimenzionalnost što znači da prilikom kreiranja i primene svake strategije vezane za ruralne oblasti, mora biti razmotren veliki broj problema koji su iz različitih, ali podjednako značajnih oblasti razvoja. U fokusu kreatora ekonomske politike bi trebalo da bude težnja ka povećanju kvaliteta života stanovnika ruralnih oblasti pružanjem podrške pojedincima i zajednicama, unapređenje održive poljoprivredne proizvodnje i stvaranje uslova za razvoj drugih privrednih delatnosti, promocija finansijskih usluga, posebno u zabačenim i manje atraktivnim krajevima, aktivno učešće u kreiranju novih radnih mesta, pružanje podrške uvođenju i primeni čistih tehnologija proizvodnje itd.

Institucionalni okvir održivog ruralnog razvoja sa osvrtom na lokalnu zajednicu

Prilikom kreiranja lokalne strategije ruralnog razvoja svako područje se mora tretirati kao poseban zadatak. Različitosti područja nekada mogu biti toliko izražene da je potrebno kreirati strategiju na potpuno novim osnovama. Neki region može imati izrazito povoljne uslove za razvoj turističke delatnosti, dok drugi, iako susedni region, poseduje komparativne prednosti za razvoj pre svega poljoprivrede, na primer voćarstva. To znači da je potrebna identifikacija pogodnosti konkretnog regiona za razvoj poljoprivrede, mikro, malih i srednjih preduzeća, ruralnog turizma, povećanje zaposlenosti i smanjenje siromaštva i sl. Korišćenje iskustava stečenih primenom strategija održivog ruralnog razvoja u drugim oblastima ne bi trebalo zanemariti.

Mehanizmi integracije različitih politika različiti su od zemlje do zemlje i tokom vremena se menjaju. Podrazumeva se da je kreiranje strategije održivog razvoja koja bi uvažavala sve tri dimenzije održivog razvoja u okviru svakog sektora, preduslov horizontalne integracije. U vezi efikasnosti upravljanja resursima i sistemima značajna je uloga ali i odgovornost kvalitetnih kadrova, što povlači sa sobom potrebu adekvatnog obrazovanja.

Za ostvarenje ciljeva koje održivi razvoj podrazumeva, neophodno je usaglašavanje mera različitih sektorskih politika, za šta je neophodan upravo dobro koordiniran institucionalni okvir. Iz tog razloga bi trebalo izvršiti reorganizaciju postojećih i uvesti nove institucije koje su potrebne da bi se poboljšalo upravljanje poljoprivredom i ruralnim razvojem od strane države.

4. Zaključak

Implementacija koncepta održivosti može biti uspešna samo ako se odvija uz koordinaciju pre svega ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije održivog razvoja, ali i drugih, ne manje važnih dimenzija. Savremeni koncept održivog razvoja zasniva se na znanju, pa su stručnjaci nosioci i održivog ruralnog razvoja. Samo na taj način kroz sinergiju naučnih dostignuća i dobro organizovane proizvodnje i proizvođača može da se utiče na unapređenje konkurentnosti sektora poljoprivrede.

Institucionalna dimenzija održivog razvoja dobija na značaju posle Konferencije Ujedinjenih Nacija o održivom razvoju iz 2012. godine. Institucionalna podrška konceptu održivog razvoja bi trebalo da pomogne boljom koordinacijom aktivnosti i učesnika u tom procesu, radi ostvarenja ciljeva održivog razvoja. Institucionalni okvir treba da izvrši integraciju različitih nivoa upravljanja.

Koncept upravljanja održivim razvojem u Republici Srbiji, kao četvrtu, ističe dimenziju koja se odnosi na institucionalni okvir. Institucionalni okvir u Srbiji obuhvata i zakonsku regulativu iz oblasti ravnomernog regionalnog razvoja, na koju se oslanjaju strategije regionalnog razvoja, kao i sistemska rešenja u vezi razvoja i finansiranja nerazvijenih područja. Značajno je da domaća regulativa bude usklađena sa relevantnim zakonima, uredbama i standardima Evropske unije iz odgovarajućih oblasti, što je pravna osnova za jačanje dimenzija održivog razvoja.

U konceptu održivog razvoja ruralnih oblasti, institucionalna podrška podrazumeva kadrovsku i tehničku osposobljenost, kao i utvrđivanje izvora finansiranja za navedene

potrebe. Obrazovanje o radu, pravilima i procedurama, planiranju i programiranju evropskih institucija (posebno pretpriступnih fondova) sastavni je deo i prethodnica prihvatanja evropskih smernica. Od posebnog je značaja upravljanje projektima, a u okviru te aktivnosti priprema neophodne dokumentacije.

Adekvatnost institucionalnog okvira zavisi od karaktera, načina organizovanja i stepena povezanosti institucija koje imaju uticaja na ostvarenje ruralne održivosti. Mora stalno biti prisutan proces institucionalnog uređenja i prilagođavanja postojećih i stvaranja novih institucija, po potrebi, ukoliko se utvrdi da postojeća struktura institucija nije kompletna. Pravno-institucionalni okvir neophodan je na svim nivoima ruralnog razvoja i odlučivanja.

Komplementarnost sa institucijama u Evropskoj uniji je nužna. Pored toga ne sme postojati institucionalni vakuum koji bi narušio procese razvoja na ruralnim područjima. Razvijena institucionalna infrastruktura podrazumeva postojanje centralnih i nižih nivoa institucija. Institucionalne odluke za osposobljavanje i primenu institucionalnih koncepata u organizovanju institucija bi trebalo da uključuju i novi stil rada institucija.

Moraju da budu jasno definisane relacije i saradnja između države i ruralnog stanovništva, ali i između institucija na različitim nivoima. Neophodna je saradnja i intraregionalna kordinacija aktivnosti komisija, fondova, razvojnih banaka, agencija UN i programa u oblasti održivog razvoja, kao i ostvarivanje intersektorskog i interregionalnog povezivanja u cilju postizanja ekonomskih, ekoloških i socijalnih efekata.

Lokalna zajednica kao instrument sveukupnog ruralnog razvoja i ekspanzije odgovarajućih delatnosti najbolji efekat daje koordinacijom pojedinačnih aktivnosti. Sve će značajnija biti uloga lokalnih aktera u kreiranju strategije, politike i prakse i njihovom ostvarivanju. Potrebno je što snažnije integrisanje ruralnih lokalnih zajednica u šire društveno okruženje u ekonomskom, društvenom, ekološkom smislu i uključivanje svih nosilaca razvoja, što bi rezultiralo popravljanjem položaja žena, mladih, izbeglih i raseljenih lica.

LITERATURA

- Avila, M., Deve, F., Mundy, P., (2005). Participatory policy development for sustainable agriculture and rural development. FAO. Rome
- Bogdanov, N. (2005). Promene u posedovnoj i socio-ekonomskoj strukturi zemljoradničkih gazdinstava u Srbiji tokom perioda tranzicije, u Porodična gazdinstva Srbije u promenama, Beograd str. 14
- Bogdanov, N., (2009)., Ruralni razvoj u Srbiji – institucije, njihovi kapaciteti i aktivnosti, Ruralni razvoj – vertikalno i horizontalno povezivanje učesnika procesa, 2. februar 2009., Narodna skupština Republike Srbije
- Božić, D., Bogdanov, N., Ševarlić, M., (2011). Ekonomika poljoprivrede, Poljoprivredni fakultet, Beograd
- Đekić, S. (2010). Agrarni menadžment, Niš, Ekonomski fakultet.

Institucionalni okvir održivog ruralnog razvoja sa osvrtom na lokalnu zajednicu

- Đekić, S., Hafner, N., (2013). Savremeni koncept upravljanja institucionalnom dimenzijom održivog razvoja, Teme, 3, Univerzitet u Nišu, 1243-1261
- Đekić, S., Jovanović, S., Krstić, B., (2011). Komparativna analiza strategije održivog ruralnog razvoja zemalja u okruženju – osnova za kreiranje efektivne startegije održivog ruralnog razvoja u Srbiji, Ekonomske teme, br. 4, Niš
- Hafner, P. (2002). Održivi razvoj i privreda Srbije. Ekonomske teme. Ekonomski fakultet Niš.
- Jovanović, S., Radukić, S., Petrović-Ranđelović, M. (2011). Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja. Ekonomski fakultet u Nišu.
- RIO+20 Policy Brief. (2012)
- Saks, Dž. (2014). Doba održivog razvoja, CIRSD. str. 3
- Spangenberg, J.H. (2007). The Institutional Dimension of Sustainable Development. In Sustainability Indicators: An Scientific Assessment, edited by Tomas Hak et al, 107-127. Washington, Covelo, London: IslandPress.
- Steurer, R. (2009). Sustainable development as governance reform agenda: An aggregation of distinguished challenges for policy-making, Institut für Wald, Umwelt und Ressourcenpolitik Universität für Bodenkultur Wien.
- Stojiljković, D. Njegovan N. (2010). Prilog za izgradnju koncepta ruralne regionalizacije u Republici Srbiji. „Ekonomika poljoprivrede”. br. 4. str. 581
- Vasiljević, Z., Ševarlić, M., (2005). Finansiranje multifunkcionalne poljoprivrede i ruralni razvoj, u Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj, IEP, Beograd
- www.communitydevelopmentgrants.info/GrantDetails.aspx?gid=19099 (07.09.2014.)

INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT WITH REFERENCE TO LOCAL COMMUNITY

Summary: *Within the current social context, the issue of sustainable development, and sustainability in general, has become very important. This is also the case with sustainable rural development where sustainability represents an inevitable component of rural development. An adequate policy on sustainable rural development has to be supported by strong and well-organized institutions. In this regard, this paper will analyze the institutional support for sustainable rural development and, at the same time, point to the importance of institutional support for sustainable rural development, especially within the local community.*

Key words: *sustainable rural development, institutions, local community, local self-government, regulations, the Republic of Serbia*

CITY OF
PIROT

REGIONAL DEVELOPMENT AS A ROADMAP TO SUCCESSFUL CROSS BORDER PROJECTS

Dobrila Sudimac Mratinkovic, Master¹
Biljana Stankovic, Master²

Abstract: *Center for the Development of Jablanica and Pcinja Districts (Center) is accredited regional development agency with mandate to initiate, prepare and implement development projects on the territory of Southern Serbia. Since 2007 Center's activities are focused on reducing regional disparities by supporting economic activities in two districts.*

Center implemented six Cross Border Cooperation (CBC) projects, worth € 1,1 m, out of which two were awarded as best practice examples.

This paper intends to show how one organization can create preconditions for successful partnerships with the local communities, institutions and individuals, set the standards in communication and business and how it leads to the successful projects of regional and cross-border character that bring benefits for the inhabitants in the two districts.

Keywords: *Regional development, CBC projects, preconditions for partnerships, setting standards.*

1. Introduction

The problems of **uneven regional development** are one of the most important issues of the country's macroeconomic policy and also one of the most complex development problems in the Republic of Serbia (RS). In the period from 2002 to 2007, the regional policy framework in the RS largely depended on the financial assistance provided by the European Union (EU) to address the problems of differences in the development of

¹ Master of Engineering Management, Center for development of Jablanica and Pcinja district Leskovac, dobrila.sudimac.mratinkovic@centarzarazvoj.org

² Master of Engineering Management, Center for development of Jablanica and Pcinja district Leskovac, biljana.stankovic@centarzarazvoj.org

the regions. The existing **legal framework** for regional development starts with the RS Constitution of 2006, Article 94 of the RS Constitution ("Official Gazette of the Republic of Serbia" No. 98/06), which stipulates the obligation of the state to ensure equal regional and sustainable development, in accordance with the law.

Regional Development Agencies (RDAs), as civic initiatives, have emerged from different donor assistance programs. Donors began to solve the problem of regional differences, and the state later provided legal and **institutional framework**, so that, in accordance with the Law on Regional Development ("Official Gazette of RS", Nos. 51/09 and 30/10), Article 19, RDAs became officially the stakeholders in the regional development legal and institutional framework.

Regional development policy is also one of the oldest common policies of the European Union, with the main objective to improve the coherent development of the EU and to reduce the differences in the level of development of the various regions or the continuous lagging behind of the least developed regions.

In order to strengthen the regional cooperation at the international level, the Law on the Ratification of the Framework Agreement between the Government of the Republic of Serbia and the European Union Commission on the rules of cooperation related to the financial assistance of the EC to the Republic of Serbia in the framework of implementing the **Instrument for Pre-Accession (IPA)** assistance was adopted.

Projects for **cross-border cooperation (CBC)** of Serbia with the surrounding countries are financed from these funds. European Union and the Member States both have a primary interest in promoting regional development in the areas located by the EU's external borders. Cross border programs give chance to transform the border into the area for development, provide a possibility for regions to jointly identify and address the specific challenges and opportunities presented by the border between them. Also, important issue about importance of cross-border cooperation is that it leads to better relations between the participating countries. Also it fosters people-to-people contacts as well as networks between local communities.

The aim of this paper is to show how the concept of regional development, with adopted general rules and developed both generic and specific skills of the implementing agents and partners, can serve as a roadmap to successful and sustainable cross border projects.

We have presented how one organization can set the standards in communication and business, create preconditions for successful partnerships with the local communities, institutions and individuals, and how it leads to the successful projects of regional and cross-border character that bring benefits for the inhabitants in the two districts.

The roadmap to successful cross border projects

1. How can an organization set the standards in communication and business?

Regional development as a roadmap to successful cross border projects

The Center for the Development of Jablanica and Pcinja Districts (Center) was set up in 2006 as one of the regional development agencies in Serbia. Its establishment was supported by one of the multi-donor programs implemented by UNDP in these two districts. After the end of the program, the Center remained as one of the "projects" with uncertain sustainability. The plan was there, all the signatures on the paper, but neither legal nor institutional framework in Serbia existed at the moment, nor was the regular financing from the founders actually available.

Therefore, the newly established organization, registered as a nonprofit L.t.d. Company, faced many challenges from the very beginning of its work. It was clear from day one that it should be **entrepreneurial and more businesslike** in its daily operations and overall functioning in order to survive without donors' help or national financing, since neither was available at that moment. At the same time it had to remain oriented to public and civil sector development, as a development institution ruled by public law, since the majority of the founders were local self governments. And finally, the staffing was project based and continuity could not be achieved due to financial reasons.

Therefore, the management decided to continue to treat the Center as a "project" but **with the emphasis on sustainability**. We had to ensure all the support for the daily functioning we could get. It is one of the basic rules known from theory as well as the management's previous work experience that any newly established company of the kind would need a strong financial support and expert guidance or mentoring for at least five years to reach some basic shape, and another five years to be on the safe side of stability and sustainability.

The management's efforts and lobbying were successful. The Center got the 3 year "Operating grant" funding from EC and a 4 year, 2.2 million EUR project financed by the Austrian Development Cooperation (ADA) aimed at building capacities of the Center and the regional stakeholders- "Support to Sustainable Regional Development of Jablanica and Pcinja Districts" Our "project" was thus given a chance for success.

At this stage the Center, not having permanent premises, had to move from the offices it was using at the time. The management made agreement with one of the founding companies, Zdravlje Actavis, to host the Center for a year. This was a very smart managerial decision and one of the key moments in the institutional development of the Centre. We ensured our host company's massive in-house or outsourced expert support. This support provided us with the necessary knowledge needed to run the Center as a modern, successful company. We got the expert **legal** support and set strong basis for transparent and accountable way of doing business. The Center also got support in **financial management** and in setting the **ISO standardization** in its processes. Our **visibility** was significantly improved through the help of a company's outsourced PR service. **HR** manager from our founder host company provided an invaluable support in an independent, professional and business oriented choice of staff. Finally, the management, through numerous contacts with Zdravlje Actavis management at different levels, got the **generic, on the job training** that proved really useful in the following period.

The next step forward was to focus on **employees and processes**. One task was to make a feasible plan for employment of already sufficiently qualified staff. The standards

were set high and it is important to mention that it was not at all easy to find people with the desired level of knowledge and skills, despite the competitive positions, salaries and working conditions. So, one part of the employees was tested through the sub/project implementation in order to get the strong core team, while the other group consisted of people with solid education but no previous experience in the field. With the HR support we chose the potential candidates and also tested the current employees to check their potential for growth. We performed the Training Needs Assessment (**TNA**) and made the Capacity Building Plan (**CBP**) for our staff. Only then we could concentrate at the "outside" plans.

Our core values were embedded in all our internal and external ways of "doing business". The internal communication was based on "**client**" principle, meaning that RDA staff was expected to treat each other in the same manner as we were supposed to treat the "real clients" outside the organization. This way of communication became the integral part of the Center's image among founders and beneficiaries, leading to the increased level of trust and cooperation within the team as well as among the partners in the region.

It also made possible to communicate to the different stakeholders the need for common planning, programming and financial resource allocation between the municipalities and the national level in the area of development initiatives. This became particularly relevant with the envisaged access to IPA and other EU funding, after Serbia was given the "candidate status" for EU accession.

These "first steps" in institutional building were also recognized at the national level and among donors, when the Center organized the celebration of the three years of its work under the motto "Partnership for success". It was important to measure up the results, rise the visibility and check the support at the national level. Since the representatives of numerous donors, embassies, ministries, programs, projects and all the founders were present, the management could dare to concentrate its efforts on the next steps, for the Center and for the region.

If there was a "lesson learned" from this period, it would be to put emphasis on the importance of leadership and management, clear internal and external communication and on setting high standards for the way any company, private or development one, is doing business at all times.

At the ten-year celebration of the Center's work, we have measured again our achievements, together with the partners, founders and beneficiaries. Over 250 national and international public and private stakeholders and partners from the wider region joined us to celebrate ours as well as their own successes: over 50 successfully implemented projects, worth more than 30 million EUR, numerous new jobs created, supported dozens of new small businesses, clusters, NGOs etc. If there is a common issue that makes crucial difference in success of creating an organization, it would be strong leadership and knowledge and commitment of a managerial team.

2. How can an organization create preconditions for successful partnership with the local communities, institutions and individuals?

The Center's management, with the support of senior staff members, performed the Stakeholder Analysis in order to position the Center as appropriately as possible in the system that had not envisaged the existence of such organization as RDA. Having finalized the first obvious task- to **set the standards in communication and business, both internally and externally**, our plan was to **establish the methodology** that would lead to the successful preparation of projects of regional and cross-border character that bring benefits for the inhabitants in the two districts.

In order to provide a platform for such cooperation, the RDA needed to rise its own capacities and become capable of combining knowledge from scientific theories and applying it in practice.

The Stakeholder Analysis showed a wide gap between the Center's core staff capacities and the capacities of the regional stakeholders in almost all fields important for cooperation. Working on the **capacities of the regional stakeholders** was a long term goal of another sub project financed from the Austrian Development Cooperation (ADA) financed project, over four years. The Center's management had a strong ADA support in this activity, while the on - going functioning was at the same time ensured from the Operating grant from the EC.

We used this time to support communication among the different regional and national stakeholders, which was still a novelty approach. We used the "soft skills" to facilitate different aspirations, political issues and needs and bring all different ideas to the same table to discuss and decide upon, at the regional level. The Center used all the available tools and resources to lead to the dialogue among the stakeholders and achieve consensus about the regional priorities. Through **numerous events, meetings, trainings, thematic working groups and implementation of sub projects, we managed to position the Center as a platform for communication and facilitated decision making and cooperation of the founders** and other interested parties using own resources, influencers among decision makers and expert help whenever needed.

Our communication skills and channels, supported strongly by donors, both EC and ADA, **positioned the Center also as a knowledge base** to refer to when the need for common projects emerged, related to regional development, rural development, green energies, tourism development and other selected priority areas.

The parallel process was to keep building the RDA and stakeholders capacities to manage the overall process of strategic planning, prioritizing, and implementing programs and projects that will add to the improvement of the socio - economic situation in our two districts, including the cross-border region. To do this in a coherent and democratic way the RDA management was aware that certain principles had to be obeyed and certain practices had to be respected:

i) The inclusion of all relevant parties at regional level (local communities, business sector, civil society organizations) in the process of planning and execution of the development strategies (participatory model);

ii) Making use of transparent procedures throughout every step of the process (transparency and accountability); and

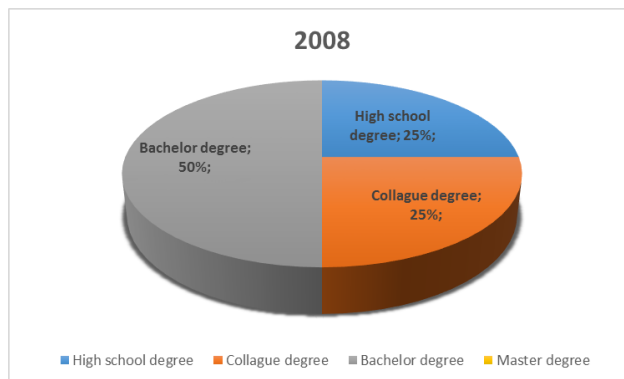
iii) Empowerment and engagement of professionally experienced persons in the process (expert professionalism).

The assumption that regional development and cross border cooperation are strongly enhanced through an institution at the regional level that has the capacity to manage the overall process of strategic planning, prioritizing, and implementing projects beneficial to the improvement of the socio-economic situation in the region is correctly incorporated the project's theory of change. It does so by abiding by principles of inclusion and transparency.

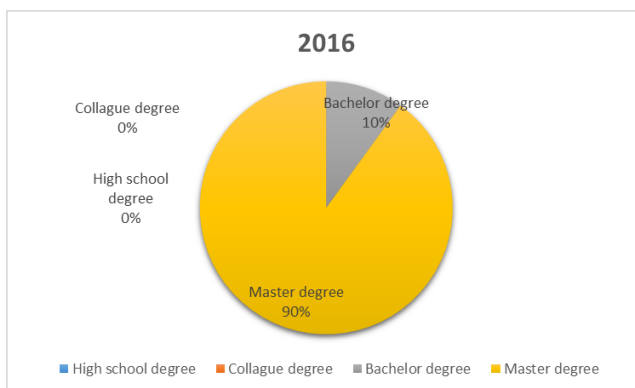
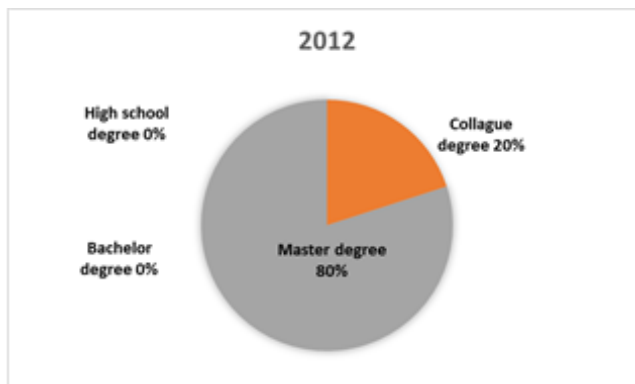
Management of the RDA has put a lot of effort to establish RDA as an organization that supports the planning process as well as implementation of the projects of regional and cross-border character whose implementation bring benefits for the inhabitants in two districts.

We managed to create the high capacity institutional base for strategic regional planning, coordination and the delivery of regional development services, including our own capacities in the field of **Project Management**. The RDA financed, through ADA support, the MA studies in Engineering Management for the employees. This period was marked by the **increase in general level of education** of the majority of employees.

Educational level of employees before and after the managerial decision to invest into the key competences of the staff

Regional development as a roadmap to successful cross border projects

The big change at the national level was the **adoption of the Law on Regional Development and the accreditation process**, through which the Centre became a part of the national system of Accredited Regional Development Agencies, out of which 16 are functional nowadays³. It was and it will be important that the RDA managed, through its activities, to become an integral part of local, regional and (to a considerable extent) national administrative institutional framework for development.

All this led to the sustainable set of preconditions for successful partnerships with the local communities, institutions and individuals with the same goal.

„The Centre's vision is to become the main coordinator of development of all the municipalities in the Jablanica and Pcinja districts, and to become recognized as such by domestic and international development institutions.

The Centre, through partnerships with the local communities, institutions and individuals, set the standards in communication and business, by insisting on legality, transparency in work, efficiency and rationality, protection of the environment and respect

for human rights. The Centre supports the projects of regional and cross-border character whose implementation bring benefits for the inhabitants in two districts. The Centre established the collaboration with those regions in the country and abroad which have compatible strategic objectives or which can contribute to overcoming of the development problems which are actual in Southern Serbia with their experience.”⁴

3. How it leads to the successful projects of regional and cross-border character that bring benefits for the inhabitants in the two districts

The major challenge from the very beginning, that has never changed, was that the Center had to ensure continuous support in terms of participation of the key stakeholders and founders, without any legal tool for such endeavor. The law and by laws were adopted, but envisaged no legal consequences for founders, some of which refused to practice it. Consequently, in practice, the by-law imposes obligations to the accredited RDAs, gives it some level of easier access to the national funding through work with the relevant Ministry, but no connection to the founders unless otherwise ensured.

Therefore, the business like orientation and use of its own capacities in project management of the Centre proved to be the only sustainability tool that kept the institution stable through different political changes, donor change of policies, national level policy changes etc.

Under these circumstances it was very brave to think about regional, in the sense of cross border, international cooperation. Yet, the management decided that one part of the RDA concept should also be to establish successful cross border cooperation. Why do some regions cooperate more successfully than others, internally and internationally? What is the role of an RDA in that process? Is it possible to create a roadmap for the successful and sustainable cooperation in cross border region? These were some of the questions in front of us, as RDA management.

It was another challenge to sustain in **creating a network of partners in cross border region**, which provide possibilities for all parties to see themselves and others as partners in the development process and are willing to jointly participate in the implementation of different socioeconomic projects.

Not less important is that the **core services of a modern RDA**, such as concrete data and knowledge resources or planning tools and procedures for systematization and coordination, are in place and fully operational. The **level of awareness of all interested parties** that such tools exists and are available for them need to be very high.

Also important for successful communication and partnership is the fact that RDA management respected socio-cultural conditions and gender dimension across its operations. RDA took as one of the most important imperatives to promote equal opportunities for men and women to participate in those activities on equal terms in and

⁴ <http://www.centarzarazvoj.org/tekstovi.php?tag=onama>

Regional development as a roadmap to successful cross border projects

will control the results of the project implementation through series of indicators measuring the level of involvement of both sexes in project activities.

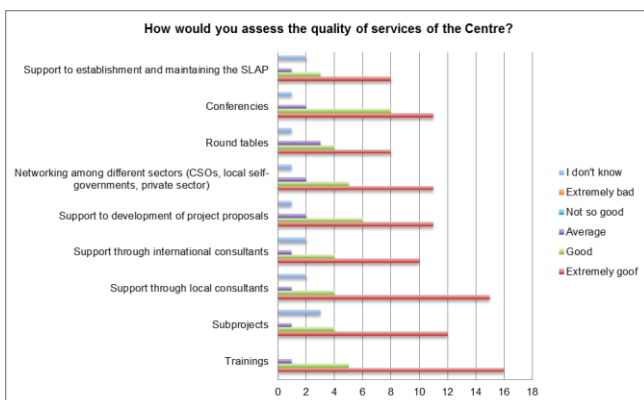
The RDA activities aimed at increasing development partnerships between different sectors in the region (private and public stakeholder groups), towards analyzing and prioritizing the required investments for the region and designing regional development projects. The Center invested significant efforts in acting as **synergetic factor for connecting and linking different sectors in different initiatives**. Activities within this result were organized within two sets of activities, namely: building the capacities and increase engagement of development partners; and engagement of relevant long-term consultancies to foster the development initiatives. The overall orientation in this period inclined towards private sector, supported by donor project “Private Sector Development” financed by USAID and implemented in cooperation with Development Agency of Serbia and another 3 RDAs. Since the introduction of the Standard Set of Services for SMEE sector, implemented by RDAs and financed by the Ministry of Economy, the agencies had received some, although not enough, relatively regular sources of income and some stability.

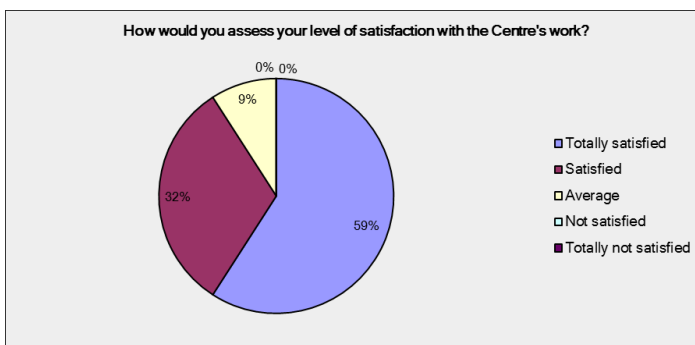
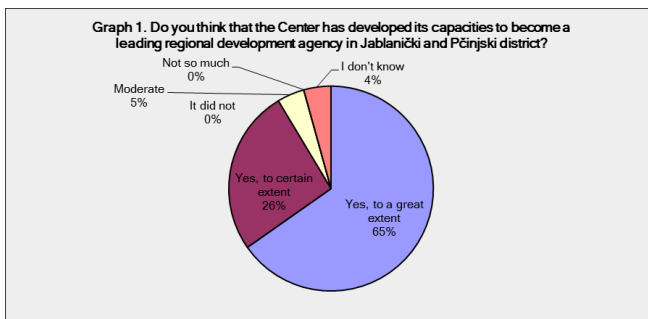
This process of linking RDAs with national level should be further exploited in the future period.

These activities led to the overall improvement of the Center’s visibility, level of satisfaction among the founders and increased chances for institutional sustainability.

The Center's management paid close attention to the satisfaction of stakeholders, and continuous improvement through evaluations of the implemented activities and adjustments of work plans and processes accordingly. Evaluators were a valuable resource of information that served to improve the services of the Center.

Charts below are downloaded from one of the evaluations and they show how stakeholders see the Center and its services.

All this said and done, the Center entered into the new “arena”-implementation of IPA CBC projects. The Center implemented 6 CBC projects worth 1,1 million Euro IPA - CBC BG SR (see Table below)

Project name	EUR
E INCLUSION: MOBILE INTERNET, E SERVICES AND TRAINING FOR RURAL COMMUNITY IN CROSS BORDER REGION.	325,378.85
Table - furniture cluster CBC“TABLE	196,735.95
CONNECTION: Centre for exchange of information on cross – border economic cooperation	444,537.00
„In Search for Economic Reviving and Development: Preparation for Joint Promotion of the Cross-Border Region“ REVIVAL	119,942.76
Exchange of good practices for quality management of municipal administrations	147 932,63

Regional development as a roadmap to successful cross border projects

CHILDREN - Practices exchange between Bulgaria and Serbia and acquirement of best practices by representatives of institutions working with children at risk.	73,202.42

The aim of this paper was to contribute to the overall understanding among general public and deeper insight among the professionals on the principles followed in the institutional building of a RDA and the way it led to the successful overall functioning.

Only with all these preconditions fulfilled, the Center staff were well trained, empowered and capable of designing and implementing CBC projects. Without all the steps mentioned above none of the projects would have been implemented, let alone awarded or listed among the “best practice” examples in CBC implementation.

The separate projects and lessons learned are topic of other papers, from the same authors, as well as from the core staff of the Center.

3. Conclusion

South Serbia is still one of the least developed regions in Serbia. Economic and social indicators show that the region significantly lags behind the national average. The reasons for such situation are many, mainly connected to historical facts, to the lack of understanding tasks and responsibilities of different actors in region, to depopulation processes throughout the history, where majority of intellectual and economic elite left the region, political instability and the threat it represents to the institutional development and many others. Actual understanding of democratic processes and movement from centrally planned towards market economy is still extremely slow but increasing.

The assignment of the Center is to enhance overall socioeconomic activities in the region by supporting regional development initiatives. Thanks to the donor assistance, the Center managed to fully develop internal potentials, enhance the capacities, and increase potentials of the region to absorb financial assistance available through EU IPA instrument, through national financing resources and through different bilateral projects implemented in region. The attractiveness of region for future direct investments is increased, and the capacities of local workforce were significantly improved.

Over the years Center developed all functions required for managing regional development process, and became an independent, neutral broker and sustainable institution having the required knowledge, strong human resources, reputation and experience. This will enable it to further build strong regional networks to streamline future development towards diminishing the development gap existing at present.

Capable and committed Center staff, with extensive knowledge of the needs as well as regional priorities, successfully implemented numerous projects financed from different sources of funding, received awards and prizes, built up an extensive list of partners, strong financial management capacity and a strong network of stakeholders and

partners in the cross-border region. It all made the Center a desirable partner in cross border cooperation.

Based only on the capacities of the management or the core staff, even with solid general skills and knowledge of junior staff, without the staff retention policy, the Center would have only served as a nursery for creation of excellent project managers, experts in their fields, who leave the RDA looking for jobs adequate to their experience. To a certain extent it happens in reality as a natural process where the seasoned experts look for new challenges and opportunities. But, with the institution built on these principles and the above described "road map", the sustainability is secured through continuous circles of implementation of the procedures and actions we have described here. Hoping that the Centre's example, treated as a „Project“ and this paper will serve to others to achieve the same goals with less effort, time and money, we hope to have contributed at the very practical and usable level to the topic of the Regional development as a road map to successful cross border projects.

REGIONALNI RAZVOJ KAO PUT DO USPEŠNIH PROJEKATA PREKOGRANIČNE SARADNJE

Master inženjer menadžmenta, Dobrića Sudimac Mratinković

Master inženjer menadžmenta, Biljana Stanković

Centar za razvoj Jablaničkog i Pčinjskog okruga (Centar) je akreditovana regionalna razvojna agencija koja ima mandat da inicira, priprema i sprovodi razvojne projekte na teritoriji južne Srbije. Od 2007. godine aktivnosti Centra su usmerene ka smanjivanju regionalnih dispariteta kroz podršku ekonomskim aktivnostima u dva okruga.

Centar je implementirao šest projekata u programu Prekogranične saradnje (CBC) vrednih 1,1 milion evra, od kojih su dva nagrađena kao primeri dobre prakse.

Ovim radom želimo da prikažemo kako jedna organizacija može kreirati preduslove za uspešno partnerstvo sa lokalnim zajednicama, institucijama i pojedincima, postaviti standarde u komunikaciji i poslovanju i kako to vodi ka uspešnim projektima regionalnog i medjunarodnog karaktera koji donose dobrobit stanovništvu dva okruga.

Ključne reči: *Regionalni razvoj, CBC projekti, preduslovi za partnerstva, uspostavljanje standard*

POLOŽAJ PIROTSKOG KRAJA POSLE OSLOBODILAČKIH RATOVA 1877-1878. GODINE

Doc. dr Aleksandar Đorđević¹

Natalija Bogdanović²

Apstrakt: U radu autori analiziraju međunarodnopravni aspekt položaja novooslobođenih krajeva Srbije, sa posebnim osvrtom na položaj Pirota i okoline. Srpska vojska je, uz pomoć Rusije, oslobodila značajne teritorije jugostočne Srbije koje su do tih ratova pripadale Turskoj. Kneževina Srbija polagala je legalno i legitimno pravo na ratom izbornu teritorijalno proširenje. Međunarodni odnosi toga doba bili su veoma složeni. Sanstefanskim ugovorom o miru, Rusija je pokušala da stvori Veliku Bugarsku. Po tom sporazumu, Pirot je ulazio u sastav ove države. Interesi zapadnih sila bili su potpuno suprotni ruskim. Na insistiranje Austrougarske, Nemačke i posebno Engleske, izvršena je revizija Sanstefanskog ugovora. Berlinski kongres 1878. godine doneo je Srbiji nezavisnost i veliki deo vojno oslobođenih teritorija. Srpska diplomatija na čelu sa knezom Milanom i Jovanom Ristićem obezbedio je ulazak Pirota i drugih krajeva u sastav Kneževine Srbije.

Gljučne reči: Kneževina Srbija, Sanstefanski ugovor o miru, Berlinski kongres, Pirot, Velika Bugarska

1. Pirot i pirotski kraj pre srpsko-turskih ratova

Osećanja i želje stanovnika Pirota o pripadnosti srpskom nacionalnom korpusu sežu duboko u prošlost, mnogo decenija pre oslobodilačkih srpsko-turskih ratova. Srednjovekovni Pirot sa okolinom bio je u sastavu srpske države još od vremena Stefana Dečanskog, a zahvaljujući ktitorskoj delatnosti srpske vlastele, mnogobrojni manastiri i crkve Srpske pravoslavne crkve očuvali su srpsko ime, običaje i svest o srpskom poreklu kod većinskog stanovništva Pirota i okoline.

U vreme obnavljanja Srbije u novijem periodu, tokom Prvog srpskog ustanka, postoje podaci da je vožd Karađorđe Petrović postavljao određena lica za vojvode i u onim

¹ Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, djole@prafak.ni.ac.rs

² Student Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, natalija.n.bogdanovic@gmail.com

krajevima koji nisu ulazili u sastav novostvorene ustaničke države. To se posebno odnosilo na Pirot, Leskovac, Prokuplje i Vučitrn. Dvojica pirotskih vojvoda, izvesni Mita i Marinko, pominju se u spisima iz 1812. i 1813. godine. Oni su od vožda lično dobili naredbu da regrutuju vojno sposobne i nacionalno svesne Piroćance i šalju ih kao ustanike srpskoj vojsci koja je vodila rat sa turskim trupama. Postoje čak i pisani dokazi da ih je vožd Karađorđe pozvao na odgovornost, budući da su se 1812. godine oglušili o njegovu zapovest da napadaju Turke u svom kraju (Kostić: 1973, 20-21). Za vreme vladavine kneza Miloša Obrenovića, dvadesetih i tridesetih godina XIX veka, mnogi seljaci koji nisu hteli da trpe turski zulum prelazili su na teritoriju samoupravne Kneževine Srbije. Godine 1836. došlo je do velikih previranja u pirotskom kraju zbog surove politike turske uprave prema srpskom stanovništvu. Poznato je i da je srpski knez Mihailo 1840. godine boravio u Pirotu u kući izvesnog Hadži-Neše, koji se istakao u ranijim pobunama protiv turske vlasti (Kostić: 1973, 24-25).

U vremenima neposredno pred početak oslobodilačkih srpsko-turskih ratova, (1875. godine) u Pirotu je boravio veliki vezir Turske, a grad je posle njegove posete postao mutasarifluk (okružni grad). Za mutasarifa (upravnika grada) postavljen je Bugarin Jordan-Paša, inače Jordan Bakalov iz grada Elene. U tom periodu mnoga lica bugarske nacionalnosti postavljena su za činovnike turske uprave i tada je otpočeo nasilan proces bugarizacije pirotskog stanovništava kroz osnivanje škola na bugarskom jeziku, kao i preuzimanje crkava i manastira. Iste godine počeo takozvani Hercegovački ustanak kojim je pokrenuto rešavanje Istočnog pitanja, a Srbija je već sledeće godine objavila rat Turskoj. Predstavnici srpske vojske i države postigli su sporazum sa Milošem Milojevićem i Arndelom Trnskim, poznatim srpskim prvacima iz ovih krajeva o organizaciji oslobodilačke borbe teritorija oko Niša, Pirola, Breznika i Vranja i njihovog prisjedinjenja Kneževini Srbiji. Tokom prvog rata sa Turcima, na obroncima Stare Planine, dobrovoljačke i hajdučke čete predvodio je Šop Ilija Marković, zvani Baja Ilija. Srpsko stanovništvo ove oblasti u velikom broju priključilo se ovim ratnim operacijama (Petrović: 1996, 49-50).

2. Srpsko-turski ratovi 1876-1878. godine

Prve pobune u Bosni i Hercegovini otpočele su 1874. godine, a 1875. godine izbio je veliki ustanak u Hercegovini, poznat pod nazivom "Nevesinjska puška".³ Ustanak je kneza Milana zatekao u Beču, a austrougarski ministar spoljnih poslova Đula Andrašić srpskog kneza uveravao je da će ovaj ustanak imati samo lokalni karakter i da Trojecarski savez neće dozvoliti njegovo širenje. Knez Milan se posle toga čak i verio Natalijom Petrovom

3 Ovim hercegovačkim ustankom iz 1875. godine, otpočela je međunarodna evropska kriza u istoriografiji poznata pod nazivom Velika istočna kriza. Njome je rešavano Istočno pitanje, proces političke razgradnje Otomanskog carstva i njegove podele među balkanskim hrišćanskim novostvorenim državama. Posebnu ulogu u ovom procesu igrale su Austrougarska i Rusija, koje su podelile uticajne sfere na Balkanu. Engleska i Nemačka takođe su imale svoje interese u rešavanju Istočnog pitanja. Nedovoljno dobro rešeno pitanje podele evropskog dela Turske u ogromnoj meri uticalo je na izbijanje balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, koji su prethodili Velikom ratu (1914-1918). Čitav ovaj proces doveo je ne samo do prestanka postojanja Trojecarskog saveza, već i do nestanka četiri velika feudalna carstva – Austrougarske, Rusije, Nemačke i Turske, a nerešene protivrečnosti i različiti interesi velikih sila doveli su kasnije i do izbijanja Drugog svetskog rata. Višedecenijski sukobi različitih državnih i nacionalnih interesa koji gotovo da nisu nikad ni prestajali u izvesnoj meri odslikavaju se i danas na prostoru Balkanskog poluostrva, dok su njihovi glavni pokretači i zastupnici ostali isti.

Položaj pirotskog kraja posle oslobodilačkih ratova 1877-1878. godine

Keško, ubeđen da do rata neće doći. Kada je iz Beča došao u Beograd, shvatio je u kakvoj je zabludi. Na Savskoj stanici dočekala ga je i jedna dobrovoljačka četa u punoj ratnoj opremi i klicala srpskom vladaru i oslobodilačkom ratu protiv Turaka. (Jovanović: 1990, 231-232)

Posle izvesnih političkih sukoba između kneza Milana, Jovana Ristića, liberala i konzervativaca, kao i spoljnopolitičkih faktora (ruskih i austrougarskih), postignuta je opšta saglasnost u Srbiji za rat protiv Turaka. Prvi rat (1876) vođen je gotovo samostalno, uz podršku neslužbenih ruskih panslovenskih krugova, dok je drugi rat (1877-1878) vođen uz podršku službene Rusije, u okviru rusko-turskog rata. Krajnji rezultat bila je dugo očekivana srpska nezavisnost, koja je svoju konačnu formalnu međunarodnopravnu potvrdu dobila na Berlinskom kongresu jula 1878. godine.

Prvi srpsko-turski rat koji je Srbija vodila samostalno protiv Turske, pokazao je mnoge slabosti Kneževine. Rat je bio i diplomatski nepripremljen. Srbija je imala podršku samo određenih panlavističkih krugova u Rusiji.⁴ Srpska narodna vojska pokazala je mnogo nedostataka. Rat je otpočeo juna, a završen je padom Đunisa oktobra 1876. godine porazom srpske vojske. (Mišić: 1969). U decembru iste godine sazvana je Carigradska konferencija. Nije postojala opšta saglasnost oko načina rešavanja balkanskog sukoba, ali je postignut načelni dogovor da Srbija i Crna Gora moraju zadržati autonomiju, a da Bosna i Hercegovina i Bugarska moraju dobiti neki vid autonomije pod patronatom velikih sila. Jovan Ristić tvrdio je da "Srbija nije potpuno uspeła, ali nije ni pretrpela poraz" (Ristić: 1896).

Drugi srpsko-turski rat vođen je u okviru rusko-turskog rata. Rusija je potpisala sa Austrougarskom Tajnu budimpeštansku konvenciju još januara 1877. godine, o podeli sfera uticaja na Balkanu. Iza toga potpisan je i Londonski protokol u martu iste godine, koji je sadržao preteću notu Turskoj u slučaju neprihvatanja mira sa Srbijom i Crnom Gorom i reformi u Bosni i Hercegovine. Rusija je izvršila dobru diplomatsku pripremu za rat koji je ubrzo i otpočela. Srbija je ušla u taj rat posle pada Plevne decembra 1877. i oslobodila značajne teritorije nastanjene srpskim stanovništvom. Budući da je dobijala oprečne zahteve iz Rusije za ulazak u rat, Srbija je u sukob ušla relativno kasno, čime je sebe u izvesnoj meri dovela u podređen položaj prilikom utvrđivanja budućih granica. (Randelović:2012, 280-282).

Srpsko-turski ratovi koji su vođeni 1876-1878. godine doneli su, dakle, Kneževini Srbiji i međunarodno priznatu nezavisnost i teritorijalno proširenje. Krajevi koji su posle tih ratova na Berlinskom kongresu pripali srpskoj državi u istorijskoj i pravnoistorijskoj literaturi dobili su naziv "novi krajevi" (novooslobođeni, prisajedinjeni, oslobođeni, novopriopjeni). Veća i središna mesta novooslobođenih krajeva bila su Niš, Pirot, Prokuplje, Kuršumlija, Leskovac i Vranje. Teritorijalno proširenje iznosilo je oko 10.000

4 U Srbiju je maja 1876. stigao i general Černjajev, izaslanik "Slovenskih komiteta". On je dobio srpsko državljanstvo i postavljen je za generala srpske vojske. Imao je značajno ratno iskustvo, a proslavio se osvajanjem Taškenta. Uživao je veliki ugled u Rusiji, a upoređivan je i sa Garibaldijem. Černjajev je dolaskom u Srbiju imao želju da Rusiju pokrene na rat. Slavenofilski krugovi su smatrali da će buđenjem javnog mnjenja na Balkanu među bratskim narodima, uspeti da pokrene Rusiju na rat protiv Turaka. (Jovanović:1990, 291-292).

kilometara kvadratnih, dok je povećanje stanovništva bilo blizu 300.000 ljudi. (Stojičić: 1975, 7).

3. Diplomatska borba za ulazak pirotskog kraja u Kneževinu Srbiju

Ulazak novooslobođenih krajeva u sastav Srbije naišao je na velike teškoće. Teritorija koju je srpska vojska oslobodila razlikovala se od teritorijalnog proširenja koje je Kneževina Srbija dobila pregovorima i na međunarodnim konferencijama. Međunarodni pregovori velikih sila koji su se vodili tokom 1878. godine zavisili su od različitih uslova – od njihovih interesa, trenutnog stanja na terenu i od diplomatske veštine. Granice novostvorenih država i vazalnih tvorevina bitno su se razlikovale u zavisnosti od toga koja je sila diktirala uslove. Tekstovi Sanstefanskog ugovora i Berlinskog kongresa potvrđuju to, a posebno kada su u pitanju granice Srbije, Bugarske i Turske.

Preliminarni (Sanstefanski) rusko-turski mir zaključen je 3. marta 1878. godine. Po njegovom tekstu, Srbiji je priznata nezavisnost, ali ne u granicama koje je kontrolisala srpska vojska. U članu 3. ovog sporazuma određena je granica Srbije koja nije obuhvatala ni Pirot ni Vranje. Srbija je dobila izvesnu teritorijalnu kompenzaciju prema Novom Pazaru, ali ne i sam grad. Sanstefanskim ugovorom, stvorena je vazalna Kneževina Bugarska koja je (po tekstu člana 6.) obuhvatala ogromne teritorije jugoistočne Srbije, današnje Makedonije sve do Ohridskog jezera i albanskih planina, pa čak i delove Stare Srbije. (Stojković: 1998, 77-78).

Knez Milan preduzeo je pravi državnički potez kada je odredio ministra spoljnih poslova Jovana Ristića da zastupa interese Srbije na Berlinskom kongresu. Učesnice Kongresa nisu dozvolile Ristiću da im se obrati, ali je on juna 1878. godine predao svoj Memoar. U njemu je istakao značaj rešavanja srpskog pitanja u okviru Istočne krize i predložio da u sastav Srbije uđe i Kosovski vilajet i Niški sandžak. Južna granica bi tako obuhvatila i staru srpsku prestonicu Skoplje, a istočna Trn, Pirot i Vidin. Srpski ministar spoljnih poslova je na taj način u pisanoj formi formulisao krajnje teritorijalne pretenzije srpske vlade posle sticanja nezavisnosti. (Stojković: 1998, 109-112).

Na tajnoj sednici Narodne skupštine Kneževine Srbije posvećene Berlinskom ugovoru 13. jula 1878. godine, ministar spoljnih poslova Jovan Ristić je u svom govoru detaljno opisao tok pregovora u San Stefanu i sudbinu novooslobođenih srpskih krajeva koje je u tom trenutku kontrolisala srpska vojska. On je istakao činjenicu o tajnosti vođenja tih pregovora između Rusije i Turske, ali je otkrio da je Srbija imala svoga zastupnika pri glavnoj ruskoj komandi tokom celog rusko-turskog rata, pukovnika Đorđa Katardžiju. Granice proširenja Srbije dosezale su do Novog Pazara, preko Vučitrna i Goljaka u Staroj Srbiji, zatim južno od Leskovca, pa uz Moravu starom granicom, dok je Niš trebalo da pripadne Bugarskoj. Vranje, Pirot i Trn takođe nisu bili obuhvaćeni srpskim granicama. Tada je, po rečima ministra spoljnih poslova, knez Milan poslao u glavni ruski stan pukovnika Lešjanina kod velikog kneza Nikole i generala Ignjatijeva, a o molbi da Niš ostane u Srbiji bio je i hitno obavešten knežev izaslanik u Petrogradu, Milosav Protić. Zahvaljujući pravovremenoj i odlučnoj reakciji srpske diplomatije, Niš je ostao u granicama Srbije, a dodatnim naporima, granica prema Bugarskoj bila je određena istočno od Bele Palanke, tako da je i ova varoš pripala Srbiji. (Stojičić, Randelović: 1998, 152-153).

Srpska vlada nikako nije mogla biti zadovoljna Sanstefanskim mirom. Srpska vojska oslobodila je Pirot, Niš, Vranje i ušla duboko u teritoriju pod suverenitetom Turske, oslobađajući i jedan deo Stare Srbije. Najveći dobitnik ovog mira trebalo je da bude Rusija. Srbija, Crna Gora i Rumunija dobile su nezavisnost, ali ne u očekivanim granicama. Najveća ratna tekovina Rusije po Sanstefanskom ugovoru bilo je stvaranje Velike Bugarske, kao autonomne vazalne kneževine formalno u sastavu Turske. Turska, po tom sporazumu, ne bi mogla da ima vojne jedinice u Bugarskoj, a čitav nadzor nad autonomnom bugarskom kneževinom pripao bi ruskom carskom komesaru. Bugarska je, po geostrateškoj poziciji, trebalo da predstavlja rusku vojnu krajinu i korak ka osvajanju Carigrada i rusku kontrolu jugoistočne Evrope. (Randelović:2012, 285-286).

Veliki problem za srpske nacionalne i geostrateške interese predstavljala je činjenica da je srpsko stanovništvo Pirot, Trna i Vranja ostalo izvan granica novoformirane srpske države. Srećom po interese Srbije, stvaranje Velike Bugarske po Sanstefanskom ugovoru bilo je direktno suprotstavljeno interesima svih zapadnih sila, naročito Engleske, a i svih ostalih novoobrazovanih balkanskih država. Evropski mir bio je ugrožen. Sazivanje jednog novog međunarodnog kongresa bilo je neophodno da bi se izbegao rat većih razmera. Berlinski kongres je sazvan s ciljem revizije Sanstefanskog ugovora. Teritorijalna pitanja bitna za Srbiju odnosila su se na razgraničenje sa Turskom i sa novostvorenom kneževinom Bugarskom. Srpska vlada zauzimala se da teritorija celog bivšeg Niškog sandžaka sa svim svojim kazama (niška, prokupljanska, kuršumlijska, leskovačka, vranjska, pirotka i trnska), koje je oslobodila srpska vojska, ostane u Kneževini Srbiji. (Istorija Niša 2:1984, 9).

4. Stanovništvo pirotskog kraja u vojnim i diplomatskim borbama za prisjedinjenje

Među narodnim prvacima koji su se borili za očuvanje srpske nacionalne svesti u borbama za oslobođenje pirotskog kraja i njegovo priključivanje Kneževini Srbiji posebno se istakao Arandel Stanojević Trnski. Značajne istorijske činjenice o njegovoj delatnosti sačuvao je njegov sin, Fotije Stanojević, u svom spisu *Pirot i pirotske prilike*. Treći deo tog rukopisa, *Narodna buna u Šopluhu 1877/1878*, dragoceno je svedočanstvo o oslobodilačkom pokretu pirotskih dobrovoljaca u okviru srpsko-turskih ratova. Arandel Stanojević je, po tim podacima, tokom 1876. godine uveliko pripremao ustanak protiv turske vlasti i prisjedinjenje jugoistočnih krajeva Srbiji. Predvodio je lično ustaničku vojsku u bici kod Ćustendila 1877. godine. Preko Rile, Breznika, Caribroda, Vrapče i Sukova on se iste godine spustio u pirotsko polje i kod sela Sopota dočeka komandanta srpske vojske pukovnika Đuru Horvatovića. Teritorija čitavog pirotskog okruga do Niša, Znepolja (rodno mesto Arandela Stanojevića), sve do Ćustendila, Samokova i rilskog manastira bila je vojno oslobođena i faktički prisajedinjena Kneževini Srbiji. (Stanojević: 1996, 38-39). Posle Sanstefanskog mirovnog sporazuma između Rusije i Turske i nakon Berlinskog kongresa, Znepolje i Trn pripali su ipak vazalnoj Kneževini Bugarskoj. Razočaran zbog te činjenice, Arandel Stanojević se sa porodicom iselio iz Trna i trajno nastanio u Pirotu.

Problem utvrđivanja jugoistočne granice Srbije bio je veoma težak i bolan proces. Na Komisiji se govorilo da u Pirotu i Trnu žive isključivo Bugari. U pismu Jovana Ristića grofu Šuvalovu, predlagalo se da se narod Trna i Pirot na glasanju izjasni kojem narodu

pripada. Srbija bi bila spremna da se potčini rezultatima tog narodnog izjašnjanja, a predlagala je ovu meru budući da je znala da je raspoloženje ovog stanovništva u velikoj većini srpsko i naklonjeno Srbiji. Dalje u pisanom obraćanju ruskom diplomati, srpski ministar spoljnih poslova biranim rečima opisuje "iznenađenje koje bi osetili svi Srbi kada bi čuli, da je samo od Rusije zavisilo, da im osigura izvesne koristi, ali da su im ih njeni punomoćnici odrekli, dok su naprotiv predstavnici sviju drugih sila bili skloni, da im ih dadu." Ristić dodaje i još da bi takvo držanje Rusije "bilo pogreška, koja bi ostala istorijska". On ističe još da Srbija samo potražuje svoje pravo, osnovano na srpskoj narodnosti velike većine rečenog stanovništva i na krvi, koju je prolila u ovim krajevima". U daljem toku rada političke komisije Kongresa odlučeno je da Caribrod ostavi Bugarskoj, a da Pirot i Trn pripadnu Srbiji. Međutim, zbog insistiranja engleskog poslanika da se jedan grad na rusko-turskoj granici oduzme Rusiji i vrati Turskoj, pronađeno je kompromisno rešenje i za srpsko-bugarsku granicu. Pirot i jedan deo trnskog sreza je tako pripao Srbiji, a sam Trn Bugarskoj. (Stojičić, Ranđelović: 1998, 160-163).

Posle donošenja ovih sudbonosnih odluka na Berlinskom kongresu, septembra 1878. godine obrazovana je jedna međunarodna komisija čiji je zadatak bio da obeleži granicu između Srbije i Bugarske. Komisija je izašla na teren i obeležila je granicu u oblasti između Pirota i Caribroda, pored sela Željuše i u pravcu između oblasti Sukova, Vranče i Trna. Nezadovoljni narod koji je prisustvovao obeležavanju granice razjurio je silom članove ove međunarodne komisije i povadio granična obeležja. Zabeleženo je i da je pukovnik Horvatović preklinjao Arandela Stanojevića da svojim autoritetom među nezadovoljnim srpskim stanovništvom smiri situaciju, nakon čega je to i učinjeno. (Stanojević: 1996, 40)

5. Zaključak

Većina stanovnika Pirota i okoline u vreme oslobodilačkih ratova protiv Turaka imala je jasno izraženu svest o svojoj nacionalnoj orijentaciji. Koreni tih nacionalnih osećanja mogu se naći još u srednjovekovnom periodu, pa i u mnogobrojnim izvorima u prvoj polovini XIX veka. Posle srpsko-turskih i rusko-turskih ratova, Srbija je stekla nezavisnost, a Bugarska samoupravu. Osim osećanja većine meštana pirotskog kraja, postojala je i racionalna želja većine žitelja ove oblasti da svoj život nastave u nezavisnoj srpskoj državi, a ne u vazalnoj Kneževini Bugarskoj. Interesi velikih sila, posebno Rusije i Austrougarske, stavile su narod pirotskog okruga u veoma nezavidan položaj. Sukobljeni interesi velikih sila posejaće seme mnogih budućih sukoba između srpskog i bugarskog naroda, koji će se od vremena Sanstefanskog sporazuma i Berlinskog kongresa, neprestano boriti za ove oblasti jugoistočne Srbije. Prevagu u borbi za te sporne teritorije doneli su sami žitelji tih krajeva, među kojima treba posebno izdvojiti Arandela Stanojevića Trnskog, koji je istovremeno predstavljao i simbol želje za srpskom nezavisnošću, ali i simbol borbe za jačanje duboko ukorenjenog srpskog nacionalnog elementa u tim oblastima.

LITERATURA

- Istorija Niša II, Od oslobođenja 1878 do 1941*, (1984), Niš: Gradina.
Kostić, K. (1973), *Istorija Pirota*, Pirot: Muzej Ponišavlja Pirot.
- Jovanović, S. (1990) *Vlada Milana Obrenovića, knjiga prva (1868-1878)*, Beograd: SKZ.
- Mišić, Ž. (1969), *Moje uspomene*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Ristić, J. (1896), *Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobađanje i nezavisnost 1876-1878, knjiga prva*, Beograd.
- Ranđelović, N.(2012), *Srbija i Turska od Pariskog do Berlinskog kongresa*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stanojević, F. (1996), *Pirot i pirotске prilike*, Pirot: Nip Hemikals.
Stojičić, S. , Ranđelović N. (1998), *Berlinski kongres i srpsko pitanje 1878-1998*, Niš: SKC.
- Stojičić, S.(1975), *Novi krajevi Srbije*, Leskovac: Biblioteka Narodnog muzeja u Leskovcu.
- Stojković, M. (1998), *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, Beograd: Službeni list SRJ.
- Petrović, S. (1996), *Istorija Pirota*, Pirot: Nip Hemikals.

**THE POSITION OF THE PIROT AREA AFTER THE LIBERATION WARS OF
1877-1878**

**Aleksandar Đorđević, SJD, Assistant professor at the University of Niš
Faculty of Law**

Natalija Bogdanović, student at the University of Niš Faculty of Law

Abstract: *In this paper the authors analyze the international legal aspect of the newly liberated parts of Serbia, with special emphasis on the position of Pirot and its surroundings. The Serbian army, with Russian assistance liberated significant territories of the South-East Serbia, which had previously belonged to Turkey. The Principality of Serbia had a legitimate and legal right to the territorial expansion won by war. The international relations of that period were very complex. By the San-Stephen peace treaty, Russia attempted to create Great Bulgaria. By that treaty, Pirot was a part of this state. The interests of the western powers were totally opposite to those of the Russians. Upon the insisting of Austro-Hungary, Germany and especially England, the San-Stephen treaty was revised. The Berlin Congress of 1878 brought Serbia independence and a large part of liberated territories. The Serbian diplomacy, led by prince Milan and Jovan Ristić, ensured that Pirot and other areas became parts of Serbia.*

Keywords: *Principality of Serbia, San-Stephen peace treaty, Berlin congress, Pirot, Great Bulgaria*

CITY OF
PIROT

TOWARDS DESIGNING AND CREATING A MULTIMODAL DEVELOPMENT CENTRE IN THESSALONIKI, IN A CHALLENGING ERA FOR THE GREEK FREIGHT TRANSPORT INDUSTRY

Evangelos Genitsaris, Research Associate¹
Aristotelis Naniopoulos, Professor²

Abstract: *The SEE area faces several multimodality-related challenges and opportunities. The establishment of Multimodal Development Centres (MDC) comprises a soft bottom-up measure towards the multimodality's share increase that was studied and advanced, among others, in the frame of the ADB (Adriatic-Danube-Black Sea) Multiplatform project (2012-2014), funded under the South East Europe Programme. Such a MDC organisation could provide soft and supporting services to the stakeholders of the logistics' industry. In this paper, the objectives, services and development phases of the suggested MDC in Thessaloniki are presented, by building on good practices and considering the challenges and opportunities that Northern Greece is urged to face. To conclude, the suggested Thessaloniki's MDC can act as a networking platform of dialogue and cooperation for all involved national players of the intermodal sector.*

Keywords: *intermodality, multimodality, business model, logistics, soft measure.*

1. Introduction

South East Europe (SEE), because of its crucial geographic position in the crossing of the three continents, Europe, Asia & Africa, could play an important role in freight transport and the promotion of international trade. However, serving demand (trade flows) from Far-East to central Europe and vice versa via the SEE intermodal route must

¹ Aristotle University of Thessaloniki, Greece, egenitsa@civil.auth.gr

² Aristotle University of Thessaloniki, Greece, naniopou@civil.auth.gr

compete other existing alternative routes, such as the route via Suez Canal & Gibraltar, and the route via North Sea. During the last years, various initiatives have been implemented aiming to promote intermodal transport in a wide sense. Among others, the development of Centres ('agencies') which promote inter-modality, near the most significant logistic nodes, could contribute to the boosting of the market and the economy of the freight transport sector by helping in overcoming obstacles (technical interoperability, data interchange, complexity of regulations and standards, etc.) that prevent from the greater use of intermodal transport. In the frame of the Adriatic-Danube-Black Sea Multiplatform project (within South East Europe Transnational Cooperation Programme, www.adbmultiplatform.eu), the concept of the Multimodal Development Centre (MDC) was developed, aiming at the implementation of centers (in particular 'agencies'), specifically dedicated to the promotion of intermodality, based on the model concept of Intermodal Promotion Centres, already applied in other EU countries.

The principal idea of the ADB project (2012-2014) was to develop and promote environmentally friendly, multimodal transport solutions from the ports in the SEE programme area to the inland countries and regions, along a selected pilot transnational network. The main objectives of the project included, among others, the development of a network of multimodal hubs in the SEE area, with common quality and performance standards, and the promotion of the multimodal transport as a real alternative to road transport. Within this context, ADB project developed an innovative model of intermodal promotion initiative, called 'Multimodal Development Centre' (MDC) based on similar past successful cases that promoted multimodality to the enterprises. The creation of local MDCs was designed in selected countries with the aim of forming later on a transnational network of MDCs in the SEE area.

After considering a number of existing initiatives and projects related to intermodal transport, a consultation process among the ADB partners was carried out in order to identify the scope, needs and targets of the proposed local MDCs. The ADB partners organised national and regional workshops, where the draft MDC concept was discussed with potential MDC's members, such as regional/national decision making bodies, transport and logistics operators, trading and entrepreneurs' associations, etc. This way the stakeholders' views were considered and their commitment and willingness to provide support towards the MDC opening were investigated.

In this conceptual paper, the ADB MDC model design is examined for the case of Greece, taking into consideration (1) the review of the key actors promoting intermodal transport related issues at the Greek national level, (2) the results of the surveys addressed to key stakeholders and conducted at local level, as well as (3) the peculiarities of the Greek intermodal transport context. The paper identifies and describes the range of services that could be provided by the proposed MDC, outlining gradual development phases over time.

2. The evolution towards the establishment of intermodal promotion bodies

Before presenting the ADB MDC model design for Greece, it is useful to briefly describe some similar case examples in the rest Europe, especially with regard to the evolution of the Short Sea Shipping (SSS) Promotion Centres (ADB, 2013a; 2013b). In 1997, the first national shortsea information bureau was founded in the Netherlands. In 2000, all existing national bureaus decided to create an informal platform of information exchange, the European Shortsea Network and to adopt a common name for themselves, namely Shortsea (Shipping) Promotion Centres (SPC). The **European Shortsea Network (ESN)** aimed to promote SSS at European level to several target groups, enhancing the modal share of SSS. The number of SPCs in Europe exceeded 20. All offer neutral advices, operate independently, cooperate under the 'umbrella' of ESN and include some principal activities, such as promotion, education, research, policy and networking.

The expansion of the role of the existing structures, such as SPCs, Logistics Competence Centres (LCC), etc., in order to cover the intermodal transport chain as a whole, was enhanced through various studies, etc., funded by EU (ADB, 2013a; 2013b) as the following described. **ISIC study** (2005) replaced the usage of the term 'Freight Integrator', starting using a new concept, the 'Intermodal Development Centre' (IDC). According to ISIC, an IDC is a *'catalyst non-profit organisation, which neutrally works on developing intermodal freight solutions along European corridors with a high intermodal potential, overcoming barriers, improving communication and creating synergies among actors, and generally supporting the shift towards more environmentally friendly modes of transport'* (ISIC, 2005). **ENLoCC project** (European Network of Logistics Competence Centers, 2003) focused on the need of strengthening the translational cooperation in logistics at a European level. **SUTRANET project** (Sustainable Transport Research & Development Network in the North Sea Region, 2007) analysed the logistics centres as IDC. **BE LOGIC** (Benchmark logistics for Co-modality, 2008) resulted to a Logistics Benchmarking Tool and the European Intermodal Route Finder (EIRF). **CIPROC** (Co-operative Intermodal Promotion Centre, 2008) examined the opportunities of expanding the activities of existing SPCs by developing the *'Intermodal Promotion Centres'* (IPCs).

Next, three cases of national SPCs that expanded their scope and range of activities to cover intermodal transport promotion, are being briefly described (ADB, 2013a; 2013b):

1. Croatia Intermodal Transport Cluster (KIP): the Cluster was founded by an initiative of the Croatian Ministry of the Sea, Transport and Infrastructure. Most of the maritime port authorities, operators, the Croatian railways, the larger agents and transport services providers, as well as some other interested organizations participated in the Cluster as members. The cluster is mainly dealing with the promotion, development projects and information provision on intermodal transport services.

2. The Lithuanian SPC/ LITTP-CCITL: the functions of Lithuanian SPC & IPC were overtaken by the LITTP and CCITL VGTU (administrative partner of LITTP). LITTP, the Lithuanian Technology Platform of intermodal transport was established in 2007, acting as a platform of key stakeholders, aiming for harmonized and effective performance along

intermodal transport chain. CCITL is the Competence Centre of Intermodal Transport and Logistics, incorporated within the Vilnius Gediminas Technical University. LITTP brings together actors coming from the public sector (Ministry of Transport, Municipalities), the research sector and the transport business industry (Carriers' Association, Forwarders' Association, Lithuanian Railways, Stevedoring companies' association).

3. The Romanian Intermodal Association (RIA): RIA was founded in 2006 under the initiative of the Romanian Ministry of Transport, in cooperation with public authorities and private companies active in the field of transport. The body is a professional non-profit entity, promoting and developing the field of intermodal transport and inland waterway transport, and linking the national authorities with the private entities operating in the transport fields. The Association is acting as the Romanian SPC.

The above cases provide examples of the evolution of SPCs to national 'intermodal promotion centres'. KIP expanded its field of activity by addressing not only SSS, but also the intermodal transport chain as a whole. LITTP was linked strongly with the research sector establishing a national association, which shares some common aspects with the concept of 'triple helix'. These cases indicate that there is not any panacea solution for the designing of an intermodal promotion centre. On the contrary, the special national and local conditions, as well as the context can differentiate the development of such entities. In any case, the strong commitment and the engagement of many actors comprise essential prerequisites for the strengthening of such organisations (ADB, 2013a; 2013b).

3. Investigating the existing situation in Greece

In Greece, there are mainly six (6) organizations which deal with the issues of multimodal transport. All of them participated in the questionnaire survey on MDC, which was implemented during 22.01.2013-12.02.2013, in the frame of ADB project. The status, activities and objectives of these organisations are presented in brief below, enabling a complete view of the existing status concerning the promotion of multimodal transport (ADB, 2014b; 2014c).

1. **Association of International Freight Forwarders & Logistics Enterprises of Greece** (IFFAG&L): it represents legally FIATA (International Federation of Freight Forwarders Associations).
2. **Hellenic Shortsea Ship-owners Association** (H.S.S.A.): it keeps a full record of all matters relevant to the industry and provides to its members continuous and reliable information. It is involved in the National and International Organizations discussing maritime issues, giving emphasis on Short Sea Shipping. It has founded the Greek SPC.
3. **Hellenic Chambers' Transport Association** (E.E.SY.M.): it was founded by Greek Chambers in 1995 as a nonprofit organization. It aims on expertise exchange and support, studying of certain issues, cooperation with Public Authorities on transport related topics, including the development of intermodality. It participates in the European Logistics Platforms Association, EUROPLATFORMS.
4. **Hellenic Logistics Society** (E.E.L.): it is a scientific, non-profit association that promotes the market of Logistics and represents the Greek logisticians.

Towards designing and creating a Multimodal Development Centre in Thessaloniki, in a challenging era for the Greek freight transport industry

5. **Hellenic Association of Forwarding Agents (PEED)**: it includes initiatives and activities aimed, among others, at promoting its members' interests, the studying of transport related issues, and the networking with bodies with common concerns.
6. **Greek Association of Supply Chain Management (GASCM)**: it is the Hellenic Logistics Society of Northern Greece, being active, among others, in the promotion of the logistics science, the support of graduate courses, technical visits, etc.

Table 1. Survey results

	Promotion activities	Logistics	Intermodal Consultations	Research activities	Innovations	EU projects	Bottle-necks
IFFAG&L	Yes	No	No	Yes	Yes	Yes	No
HSSA	Yes	No	No	No	Yes	Yes	Yes ⁵
EESYM	Yes	No	Yes ²	Yes	No	Yes	No
EEL	Yes	No	No	Yes ³	Yes	Yes	No ⁴
PEED	Yes	Yes ¹	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes ⁵
GASCM	Yes	No	Yes ²	Yes	No ⁴	Yes	No ⁴

¹use of ICT tools; ²training to users; ³research activities, market demand, technology survey; ⁴it is planned; ⁵use of bottlenecks form.

The answers of the Greek organisations which participated in the survey are presented, towards defining the needs and the gaps for a Multimodal Development Centre in Greece (ADB, 2014b; 2014c). According to the survey's findings, all organisations are private, stand-alone independent, having long time operation and experience. They participate in various promotion activities such as workshops, conferences, round tables, publications, and their involvement in projects and research activities is quite high. Most of them do not record bottlenecks (but some intended to do) and none is providing logistics services. Concerning innovations, four (4) out of six (6) organizations were actively involved in following debating discussions on emissions. Only half of the surveyed organisations provided intermodal consultation to users in the form of training. Based on the survey, it was drawn that although several bodies in Greece were involved in the promotion of intermodal transport, there was not any organised and integrated MDC.

Furthermore, an additional questionnaire survey was carried out during the 4th Project Steering Meeting in Thessaloniki (25th-27th Sep. 2013), amongst 19 participating organisations on the feasibility of developing a MDC model and the activities that should be included within it. With regard to the opinions addressed in the survey (ADB, 2014b; 2014c), the consideration of the responses indicated that: 1) all agreed that the opening of a MDC in Greece would be useful; 2) all supported the integration within already existing initiatives; 3) participants were split almost in half, in terms of whether a MDC should focus on commercial or non-commercial services, while some of them claimed both; 4) the know-how exchange, the networking and the logistics services revealed as the most important activities; 5) training service was considered to be of great importance.

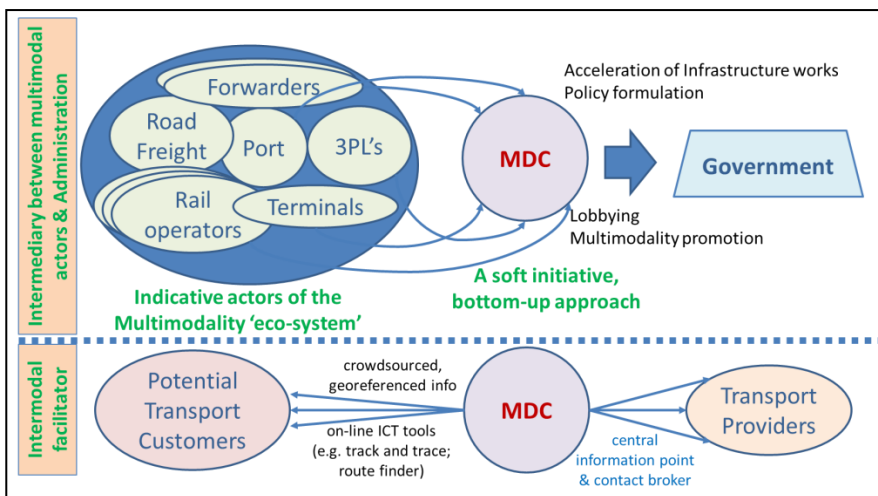
A potential MDC in Greece could involve existing transport organisations and associations, with clearly defined role. The MDC should place emphasis on the supply

chain issues, the innovative technologies, the detection of bottlenecks, and the formulation of solutions for overcoming them. Ideally, MDC should focus also on providing information and facilitating the freight transport services, along the main axes and corridors which cross the country.

4. Outlining the model of the Hellenic MDC

At the Greek national level, there is not currently any MDC in operation dealing in particular with the promotion of intermodal transport. Given the fact that the intermodal transport share in Greece is very low and at the same time there is a huge potential for its market growth, as well as taking into account the fact that a great number of ports and land freight terminals exist in Greece, the development of a potential national MDC could play a **significant role** to the further advancement of intermodal transport. The suggested **MDC's vision** could be reflected through the following targets (ADB, 2014b; 2014c): (i) to become widely acknowledged as the primary organization, at national level, which undertakes the promotion of intermodal transport and provides a range of innovative and quality services to its members and the wider intermodal transport actors' environment; (ii) to assist in the growth of intermodal transport, which could lead to an increase of its share in Greece. The more focused objectives of the MDC could be to: (1) increase awareness and promote intermodal transport at national level; (2) disseminate intermodal transport information to a targeted audience; (3) provide training services to meet market needs; (4) participate in research & development initiatives; (5) enhance the intermodal transport knowledge base; (6) influence policy making in intermodal transport; (7) support cooperation between intermodal transport actors; (8) create synergies with other similar organisations; (9) integrate new transport services and activities. The main goal of a new MDC in Greece should be the integration of transport systems and supply chains (sea, road, rail) at a local, national, regional or even transnational level.

Figure 1: main functions of the suggested MDC Hellas at Thessaloniki

Towards designing and creating a Multimodal Development Centre in Thessaloniki, in a challenging era for the Greek freight transport industry

The most relevant existing organisation to a MDC, the Hellenic SPC (Short Sea Shipping Promotion Centre) focuses only on Short Sea Shipping, which comprises a part of the whole spectrum of intermodal transport activities. In this sense, several entities that share some common aspects with the aims of the proposed MDC could be incorporated as members of it or, alternatively, they could cooperate closely with it. The development of an MDC in Greece could be realised by expanding the role of an existing organisation or by creating a completely new organisational scheme based on the ADB concept and the already gained experience on multimodality issues. The Hellenic MDC could undertake the role of an **'umbrella' organisation**, providing full coverage of the intermodal sector. The MDC should (a) guarantee neutrality; (b) enjoy the continuous commitment and engagement of its members, and (c) be open, aiming to recruit intermodal transport stakeholders and actors as members of it, covering all transport modes (ADB, 2014c).

The **positioning** of the proposed MDC in the city of Thessaloniki would allow it to benefit from the existence of an important national intermodal hub, being located on the cross of key transport corridors. Thessaloniki's port is the 2nd largest national port acting as an intermodal transport gate that serves transit freight flows to and from Balkan countries, and to and from Central and Eastern Europe. Thessaloniki is part of the TEN-T IV corridor, the Corridor X and the axis of Via Egnatia. Finally, Thessaloniki is an important area of commercial and trading activity, being close to a number of Balkan capitals.

Concerning the MDC's potential members, MDC could aim to attract relevant intermodal transport stakeholders and actors, representing all, or at least the majority of, those involved in intermodal transport, e.g.: authorities at national, regional and local level; sea ports; operators from all transport modes; freight forwarders; brokers; terminal operators; research institutes; chambers of commerce and industry; technical chambers; bilateral chambers of commerce; professional & industry associations; SMEs; logistics operators and service providers; vocational training institutes; regional development agencies; non-profit organisations; transport consulting and engineering companies, etc. Stakeholders of Northern Greece, such as Chambers, business associations and local authorities have already a creative record on establishing jointly new targeted agencies for serving enterprises, such as: the Business and Cultural Development Centre (KEPA); Union Development of Macedonia (ANEM) Agency; TECHNOPSIS Thessaloniki ICT Business Park, etc. Thus, a new MDC in Greece could be established by those entities (enterprises, associations of exporters, transport operators of several modes, forwarders, etc.) who have interest in promoting multimodal transport in SEE.

The Greek ADB partners, in particular the Engineering School of the Aristotle University of Thessaloniki (Academia), the Thessaloniki Port Authority (intermodal terminal) and the Professionals' Chamber of Thessaloniki (Road Freight, Forwarders, etc.) signed in the frame of the ADB project a Memorandum of Understanding, towards the future establishment of the Hellenic MDC (ADB, 2014a). According to it, PCTh would host the MDC activity within its organizational structure, at least for the first implementation period. Although the MoU was not applied in practice systematically, the recent Port's privatization (and the Rail industry's transition), could comprise motivating and enabling factors that could re-activate the MoU's parties towards the implementation of the MDC.

5. Potential services provided by the proposed Hellenic MDC

There is a range of services, both revenue generating and free or low cost services that could be potentially provided by the Hellenic MDC, among which, for example, (1) the provision of intermodal information; (2) the intermodal promotion; (3) training; (4) research activities; (5) the intermodal policy and strategy formulation; (6) the provision of consulting services; and (7) the intermodal transport facilitation. A short description (ADB, 2014b; 2014c) of the content of each one of the identified services is provided below:

1. Intermodal information provision: a core service to be offered by the MDC is the provision of information on intermodal transport. MDC's home website should provide regularly updated information on new developments in the national and international intermodal transport field, e.g. market, research, technological innovations, project news and results, conferences and other events. Mutual exchange of information among several MDC's could be promoted on a cooperative and synergetic scheme. Over time, an intermodal transport online database (library) will be formed, containing relevant articles, reports, presentations, videos, best practice cases, legislation, etc.

2. Intermodal promotion: the promotion of intermodality (and multimodality) is one of the fundamental services of the proposed MDC, interlinked with the service of intermodal information provision. MDC would aim to provide a strong voice representing and promoting the intermodal transport sector at national and international level. Several online and offline communication modes and channels could be utilised, among which, the MDC's website, newsletters, emails, press releases, articles in newspapers or special professional magazines. The organisation of a conference on intermodal transport, presenting the most successful intermodal transport market actors on the basis of certain competitive evaluation criteria, either as a stand-alone event or incorporated within a similar already established institution, could be also contribute to the promotion of intermodality. The cooperation with foreign bodies could be realised in the form of joint round-tables, workshops, conferences, etc. at an international intermodal corridor level.

3. Training: training provision will comprise an important element of MDC's set of services. Activities related to the training include: the preparation of training modules; training conduct; examination; evaluation and certification. The running of a market survey with the aim of identifying market needs and gaps would support the design and selection of the training modules. For instance, the training thematic topics could cover aspects, such as: the basics of intermodal transport, its benefits and opportunities; best practice cases from homeland and abroad; transport interoperability issues etc. Customisation of the training material according to the professional/educational needs of trainees would allow providing targeted training. Study technical visits at terminals could enable connecting theoretical knowledge with real practice. Usage of modern educational methods, such as e-learning, could be also examined.

4. Research: the MDC could seek for funding through project-based opportunities on research and development issues, in particular by participating as a consortium partner in EU funded research and territorial cooperation projects, as well as in national research programmes. Potential issues to be addressed are related to intermodal transport

Towards designing and creating a Multimodal Development Centre in Thessaloniki, in a challenging era for the Greek freight transport industry

promotion, best practices, innovations, technologies, business concepts, measures tackling bottlenecks, etc. Apart from enhancing the knowledge base, the involvement in international initiatives will enable the building of contacts with key stakeholders.

5. Policy and Strategy formulation: the MDC could be involved in the formulation of intermodal transport policy and strategy. This may include the preparation of position papers, reports, etc. and the organisation of discussion forums and round tables, with the aim of identifying the main problems, gaps or bottlenecks related to intermodal transport, and examining policy and strategy issues. MDC can target policy makers that are responsible for drawing the transport strategy and policies at local, regional, national and EU level, bridging the public bodies being responsible for the policy elaboration with the private sector's actors that are directly affected by them.

6. Consulting services: the MDC could provide consulting services to the private sector as an agency having expertise on intermodal transport issues. The range and depth of topics to be covered would depend on the knowledge base and expertise that MDC will acquire during the passage of the time. Indicative examples of intermodal transport related consulting services include: feasibility studies; cost-benefit analyses; reviews; business case analyses; market and industry analyses, business and marketing plans, legal and technical support for the establishment of a new intermodal transport service.

7. Intermodal facilitation: only Freight/Logistics Villages/Centres that undertake the role of the MDC would be able to provide actual logistics services. However, the proposed MDC could act as an intermodal transport facilitator, namely as an intermediary in the actual transport process. The MDC could comprise a reference central information point and contact broker between potential transport customers (especially SMEs) and transport providers. This service should evolve by building on the existence of a permanent help-desk point which will provide specialised market information on intermodal transport services and connections in a customized way. The development of an information database will be required for this purpose. This should be maintained and continuously updated to ensure the validity of the information provided. Supplementary on-line ICT tools would enhance this service, providing additional customised market information, e.g. intermodal transport tracking and tracing, intermodal route finder, real-time monitoring of intermodal transport corridor performance, etc.

The possibility of providing value-adding commercial services could be examined, especially if these can fill in existing market gaps, avoiding competition with other entities that could damage MDC's neutrality (ADB, 2014b; 2014c). For example, the MDC could act as a National Intermodal Transport Observatory, collecting regularly intermodal transport data (at national and/or corridor level) and maintaining relevant databases. The provision of (a) reliable, (b) up to dated, (c) direct, and (d) geo-referenced information, maybe by establishing a dynamic and interactive database platform could be examined. Information input could be shared by the professionals themselves (that could be specially authorised). The concept of "crowdsourcing" could be also exploited (e.g. a possible scenario could involve a truck driver who informs about the strike of the customs agency officers at the borders). The provision of spatial information could be implemented through the use of

constantly updated maps and by exploiting the concept of ‘maptivism’. In the same sense, the MDC could also provide useful facilitating ICT tools (e.g. track & trace) or an online Intermodal Route Finder, enabling users to find information on intermodal connections.

In order to present a more realistic model for the MDC’s development, a set of three distinct MDC time period phases is proposed (ADB, 2014b), based on a step by step approach over time. Each development phase incorporates the MDC’s previous stage of development. Development *phase 1 (short-term period)* would consist of the combination of services 1 & 2 (information, promotion) that comprise the minimum basic platform for the development of the MDC. Development *phase 2 (medium term period)* would consist of the services 1, 2, 3 & 4. In this phase, the MDC can proceed with the offering of an additional set of services. Development *phase 3 (long term period)* consists of the full range of the MDC’s foreseen services, namely it builds on the phases 1 & 2, incorporating services such as intermodal transport policy/strategy formulation, consulting services and intermodal facilitation (logistic services as a contact online broker, not physical).

6. Concluding considerations

The promotion of multimodal freight transport and logistics is of great importance for Greece and the SEE region in order to enhance the economy and become globally competitive in terms of logistics performance. A key precondition for the required integration of transport systems and supply chains at a local, regional and transnational level is the close cooperation between all key stakeholders. The operation of the designed MDC Hellas at Thessaloniki, as a potential soft and bottom-up initiative, could promote multimodality, facilitating the trade flows along the main freight transport corridors.

References

- ADB (2014a). [Opening of local agencies of transnational MDC](#), WP5-Activity 5.4, Dec. 2014.
- ADB (2014b). Hellenic Multimodal Development Center (MDC) Business Plan, Professionals’ Chamber of Thessaloniki & TREDIT Ltd., WP5-Activity 5.4, Oct. 2014.
- ADB (2014c). Case Study on the Design of the ADB MDC model – Investigation of the institutional framework for its development in Greece, Activity 5.3 ‘Designing the ADB Model of MDC’, August 2014.
- ADB (2013a). Report on Activity 5.1 [‘Lessons learnt from current intermodal promotion activities’](#), WP5-Multimodal Development Centres, final version prepared by the Intermodal Transport Cluster, Croatia, April 2013.
- ADB (2013b). [Report on MDC workshop](#), Activity 5.2 ‘Scope, needs and targets of MDC’, WP5, prepared by: Intermodal Transport Cluster, Croatia.

Towards designing and creating a Multimodal Development Centre in Thessaloniki, in a challenging era for the Greek freight transport industry

ISIC (2005). Final report Task F: Promotion of intermodal transport, Integrated Services in the Intermodal Chain (ISIC), European Commission, DG TREN, No: TREN/04/MD/S07.38573.

PROJEKTOVANJE I IZGRADNJA MULTIMODALNOG RAZVOJNOG CENTRA U SOLUNU U ERI IZAZOVA ZA TRANSPORTNO INDUSTRIJU GRČKE

Evangelos Genitsaris, naučni saradnik³

Aristotelis Naniopoulos, profesor⁴

Rezime: Područje jugoistočne Evrope suočava se sa brojnim izazovima i mogućnostima vezano za multimodalnost. Uspostavljanje multimodalnih razvojnih centara (MDC) obuhvata mere za povećanje udela multimodalnosti, koja je proučavana i unapređena, između ostalog, u okviru ADB (Jadran-Dunav-Crno More) Multiplatform projekta ADB (2012-2014), finansiranog u okviru Programa Jugoistočne Evrope. Takva MDC organizacija može pružiti meke i prateće usluge zainteresovanim stranama u logističkoj industriji. U ovom radu predstavljeni su ciljevi, usluge i razvojne faze predloženog MDC-a u Solunu, na osnovu dobrih praksi i uzimajući u obzir izazove i mogućnosti sa kojima je Severna Grčka primorana da se suoči. Da zaključimo, predloženi Solunski MDC može delovati kao mrežna platforma dijaloga i saradnje za sve uključene nacionalne igrače intermodalnog sektora.

Ključne reči: intermodalnost, multimodalnost, biznis model, logistika, mere.

³ Aristotle University of Thessaloniki, Greece, egenitsa@civil.auth.gr

⁴ Aristotle University of Thessaloniki, Greece, naniopou@civil.auth.gr

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

332.1(082)

338:339.137.2(082)

005.56(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Регионални развој и прекогранична сарадња
(2017 ; Пирот)

Zbornik radova [Elektronski izvor] / Međunarodna naučna konferencija
Regionalni razvoj i prekogranična saradnja, Pirot, [2. decembar 2017.] ;
[organizatori konferencije] Grad Pirot, Fakultet za menadžment Zaječar,
Univerzitet Metropolitan Beograd, UO Privredna komora Pirot ; [uredili
Dragan Kostić, Aleksandar Simonović, Vladan Stojanović] ; redaktor Dragan
Kostić. - Pirot : Privredna komora, 2018 (Pirot : Privredna komora). - 1
elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst, slika ; 12 cm

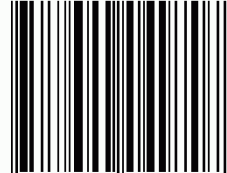
Sistemske zahteve: Nisu navedeni. - Prema Predgovoru, Zbornik sadrži 48
radova sa konferencije koja je održana 2. decembra 2017. godine. - Radovi
na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 10. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Napomene
i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. -
Summaries ; Rezimeji

ISBN 978-86-900497-0-7

a) Регионални развој - Зборници b) Прекогранична сарадња - Зборници
COBISS.SR-ID 265872908

ISBN 978-86-900497-0-7

9 788690 049707 >